

⑦

→ 164

प्रवृत्ते तुमुले युद्धे द्रोणपाण्डवयोर्मध्ये ॥ ४८
शरजालैः समाकीर्णं मेघजालैरिवाम्बरे ।

न स्म संपतते कश्चिदन्तरिक्षचरस्तदा ॥ ४९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिपट्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

१६४

संजय उवाच ।

तस्मिंस्तथा वर्तमाने नराश्वगजसंक्षये ।
दुःशासनो महाराज धृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥ १
स तु रुक्मरथासक्तो दुःशासनशरार्दितः ।
अमर्षात्तव पुत्रस्य शरैर्वाहानवाकिरत् ॥ २
क्षणेन स पृथस्तस्य सध्वजः सहसारथिः ।

नादृश्यत महाराज पार्षतस्य शरैश्चितः ॥ ३
दुःशासनस्तु राजेन्द्र पाञ्चाल्यस्य महात्मनः ।
नाशकत्प्रमुखे स्थातुं शरजालप्रपीडितः ॥ ४
स तु दुःशासनं बाणैर्विमुखीकृत्य पार्षतः ।
किरञ्चशरसहस्राणि द्रोणमेवाभ्ययाद्रणे ॥ ५
प्रत्यपद्यत हार्दिक्यः कृतवर्मा तदन्तरम् ।

C. 7. 8523
S. 7. 129. 6
K. 7. 190. 6

शरौघैरथ कृष्णं तु छायाभूतं महामृधे ।
तुमुलं प्रवर्णो राजन्तर्दस्य जगतो भयम् ।

[(L. 1) T Gs. 1 मुक्त्वा; Gs ल्यक्त्वा (for त्यज्य).
M1. 2 अभिधावत (for अन्व). — (L. 3) Ms-s अपि
(for अय). Ms-s च (for तु).]

49 Śs missing (cf. v. l. 38). —^{as} Ds समंस्तः
(for शरजालैः). D1. 5 समाकीर्णः; G1 M अवाकीर्णं
(for समा). T G2-1 प्रच्छादितेजुनेनाजौ शर(T मेघ)जालैर-
(G2 'स्त')थांबरे. —^o Gs संसंभते (for संपतते). Ś1
K3 नासंपतततः कश्चिद्; K1 नासन्वत ततः किंचिद्; K2
नासन्पर्वततः किंचिद्; K1 D1. 2. 4. 5. 7. 8 नापतच्च ततः
कश्चिद्; D01 Dn1 न स्म संपतते किंचिद्; Dn2 नाम
संपतते कश्चिद्; D3 समापतततः कः; D3 समापतत नः
कः. —^d T G2-4 तथा (for तदा). B (except B1)
D1. 8 अंतरी (D3 नांतरी)क्षरस्तदा; Dn1 पुनरेव विज्ञां पते.

Colophon: Śs Ks Gs missing. — Sub-parvan:
B1. 2 (marg.) द्रोणवध. — Day of Droṇa's General-
ship: Ś1 K3 T G1. 3. 4 पंचमेहनि; K1 D1 पंचमयुद्ध-
दिवसः; K1 पंचमदिवसयुद्धं; M1. 2 पंचमेहि. — Adhy.
name: Ś1 K1-3 D1. 2 द्रोणार्जुनयुद्धं; Bom. ed. संकुल-
युद्धं. — Adhy. no.: (figures, words or both):
Dn1 189; D2 192; D3 83; T G2-1 184; G1
M1. 2 182; Ms-s 181. — Śloka no.: Dn1 52.

164

This adhy. is missing in Śs Ks Gs (cf. v. l. 7. 163. 38; 125. 14; 137. 9).

1 ^a B3 D01 Dn1 ततो; B4 D1. 5. 7. 8 तदा (for
तथा). Ms-s वच्यमाने ततः सैन्ये. —^d B1 रथाश्व- (for
नराश्व-). D1. 5. 7. 8 नरप्रवरयोस्तथा (D3 'दा'); S (Gs
missing) हस्त्यश्वरथसंक्षये (Gs 'कुले'); Bom. ed. गजा-
श्वनर. —^d D3 अयोधयत्; D4 अयोध (for अयोध).

2 ^a M1. 2 रुक्म- (for रुक्म-). D4 रथारक्तो; Ms-s
रथे सक्तो (for रथासक्तो). —^d D1 पूर्वमेव विज्ञां पते.
— D1 om. (hapl.) 2^c-3^d. —^d K4 इवाकिरत् (for
सवा).

3 D1 om. 3 (cf. v. l. 2). —^a रथे (for
रथः). S (except Gs; Gs missing) तस्य (for
तस्य). —^d D3 (marg. as in text) M1. 2 पार्षतश्च
(for 'तस्य'). D1. 5. 7. 8 पुनः (for चितः).

4 Ms om. 4^{ind}. —^d K2 D2-5. 7. 8 पांचालस्य.
—^o K1. 2 M4 समरे (for प्रमुखे). —^d Ś1 K (Ks
missing) D1 जालेन; D3 जालैः प्र- (for जालप्र-).
M4 शरजातप्रवाडितः.

5 For 5as, G1 M subst.:

1295* धृष्टद्युम्नोऽपि राजेन्द्र भयं दृष्ट्वा तवात्मजम् ।

सोदर्याणां त्रयश्चैव त एनं पर्यवारयन् ॥ ६
तं यमौ पृष्ठतोऽन्वेतां रक्षन्तौ पुरुषर्षभौ ।
द्रोणायामिमुखं यान्तं दीप्यमानमिवानलम् ॥ ७
संप्रहारमकुर्वन्ते सर्वे सप्त महारथाः ।
अमर्षिताः सत्त्ववन्तः कृत्वा मरणमग्रतः ॥ ८
शुद्धात्मानः शुद्धवृत्ता राजन्स्वर्गपुरस्कृताः ।
आर्यं युद्धमकुर्वन्त परस्परजिगीषवः ॥ ९

[Ms om. the prior half.]

—^d) K1.2.4 D1 बली (for रणे).

6 ^a) Ks अभ्यपद्यत (for प्रयत्न). —^b) Bom. ed. त्वन्तरं (for तदन्तरम्). —^c) D2.4.6.7 सौदर्याणां. D1.8 T G2.3 त्रयं (for त्रयश्च). G1 M1.2 चैनं (for चैव). —^d) Ds ते सर्वे; D1.5.7.8 तत्सं; S (G5 missing) सर्वतः (for त एनं). Ś1 K (Ks missing) D1 प्रत्यवारयन्; D3 T G1-3 पर्यवारयन्.

7 ^a) Dn2 M1 (sup. lin.) तौ यमौ; G1 M1.2 यमौ च (for तं यमौ). Some MSS. [5]न्वेतां; B1 [5]न्वेत्य; Dn2 D3.6 वीरौ (for ऽन्वेतां). —^b) D3.6 रक्षन्तावतु (D3 'न्व'जगमतुः. —^c) G1 M3-5 द्रोणस्य (for द्रोणाय). Ks Dn2 यातं (for यान्तं).

8 D1 om. (hapl.) 8^d-9^d. —^b) Ds गताः (for सर्वे). Ks Dn2 D2 च सु; S (G5 missing) तत्र (for सप्त). —^c) Ms सत्त्ववन्तः (for सत्त्व').

9 D1 om. 9^{ab} (cf. v. l. 8). —^a) Gs शुद्धात्मानं. Ds शुद्धात्मानं च शुद्धत्वाद्; D3.8 'त्मानं शुद्ध-सत्त्वा; Ds शुद्धवृत्ताः सत्त्ववन्तो. —^b) Dn2 स्वर्गं (for स्वर्ग-). —^c) Dc1 Dn D2.2.5.6 आर्ययुद्धम्; G1 M आर्या युद्धम् (for आर्य युद्धम्). Dc1 Dn1 om. (hapl.) from कुर्वन्त up to धर्मयुद्ध (in 10^d). Dn2 D1.5.8 अकुर्वन्ते (for 'वन्त). —^d) Ś1 K1-3 D1 -जिगीषया; G1 M -वधैरिणः.

10 Dc1 Dn1 om. up to धर्मयुद्ध (cf. v. l. 9). —^a) S (except M1; G5 missing) शुद्धाभिजन- (for शुद्धा). D1.6 -कुर्वाणा (for -कर्माणो). —^b) Dn2 गतिमन्तो (for मतिमन्तो). Ś1 Ks B3 M3-5 जनाधिप (for 'धिपा). —^c) Ds.5.6 अकुर्वन्त; G2 अयुध्यन्तः (for अयुध्यन्त). —^d) K2 प्रेक्षन्तो; B (except B1) Dc1 Dn1 D2 प्रेक्षन्तो; Dn2 D1.5.7.8 पश्यन्तो; T G3-5 कांक्षन्तो (for प्रेक्षन्तो).

शुक्लामिजनकर्माणो मतिमन्तो जनाधिपाः ।
धर्मयुद्धमयुध्यन्त प्रेक्षन्तो गतिमुत्तमाम् ॥ १०
न तत्रासीदधर्मिष्ठमशस्त्रं युद्धमेव च ।
नात्र कर्णो न नालीको न लिप्तो न च वस्तकः ॥ ११
न सूची कपिशो नात्र न गवास्थिर्गजास्थिकः ।
इपुरासीन्न संश्लिष्टो न पूर्तिर्न च जिह्वगः ॥ १२
ऋजून्वेव विशुद्धानि सर्वे शस्त्राण्यधारयन् ।

11 ^b) Ś1 T G3 अशस्त्रं; K1 अशस्त्र-; K3.4 अशस्त्रं; Dn2 D2.4.5.7.8 नाशस्त्रं (for अ'). B1 G1.4 M1.2 वा (for च). —^c) D3 न तु (for नात्र). G2 M3-5 नालीको. B Dc1 Dn1 Ds न तत्र कर्णो (Dn1 Ds 'णि-') नालीको; T G1.3.4 M1.2 न चा (G1 M1.2 त) तत्र कर्णिना- (G3 'र्णो ना)ली (G3.4 'ली)को. —^d) K4 वस्तिकः; B1 वस्तिकः; B2.3.5 Ds वस्तिकः; Dc1 Ds S (G5 missing) वस्तिकः; Dn1 D2.4.5.7.8 वस्तिकः; Dn2 वस्तिकः (for वस्तिकः). B1 न च लिप्तो न वस्तकः. —After 11, M3-5 ins. 1296*.

12 M3-5 om. 12^{ab}. —^a) Ś1 K1-3 सूतिः; B1.2 सूची; B3.5 शुची; D1.6 [अ]शुचिः; D1.8 सूचिः (for सूची). D1.8 चापि; D1.8 चास्तीन् (sic); Bom. ed. नैव (for नात्र). Dn1 न सूची कपिशा चोसि (sic); Dn2 न सूची कपिशैने च (sic); D2 न सूति क्षप्यमानो वा; D1 न सूति कपिमानैव (sic); Ds नाशुचिः कपिशा चापि. —^b) B1 Dn2 D1 न गवास्थिः; B3 गवास्थिकः; Ds T G3 न गवाक्षि (Dc 'क्षिर्'); G1.4 M1.2 न गवाक्षी (for 'स्थिर्'). Ś1 Ks Ds न चाधिकः; K1.2 न चाधिकः; Dn1 D1.8 अजाधिकः; D2 अजोधिकः; D1.6 अजारिकः (D5 'रिका:); D6 न जाधिकः; T1 न चास्थिकः (for गजास्थिकः). G2 न भवाक्षि भुजास्थितौ. —T G1-3 M1.2 ins. after 12^{ab}; M3-5 after 11:

1296* न चूली बलिशस्तत्र न यमौ नापि पावकः ।

[G1 बलिशस्त्र. M3-5 न चूली बलिशस्तत्र (for the prior half). M1 बर्मा (for यमौ). M3 न बर्मा न पावकः (sub-metric); M5 न बर्मा नापि पावकः (for the post. half).]

—^c) K1.4 D1.7.8 S (G5 missing) संश्लिष्टो (for सं-श्लिष्टो). Dn2 इपुरासीन्नमश्लिष्टो (sic). —^d) Dc1 Dn1 पूर्तिर्; Dn2 पुजिर्; T G2-4 M पूर्ती (for पूर्तिर्). G1 M1.3-5 जिह्वगः.

13 ^a) D1 एव (for एव). Dn2 हि (for वि-). D1.5.7.8 तान्येव हि विशुद्धानि. —^b) B1 D1.5.7.8 G1

सुयुद्धेन पराल्लोकानीप्सन्तः कीर्तिमेव च ॥ १३
तदासीत्तुमुलं युद्धं सर्वदोषविवर्जितम् ।
चतुर्णां तव योधानां तैस्त्रिभिः पाण्डवैः सह ॥ १४
धृष्टद्युम्नस्तु तान्हित्वा तव राजत्रयर्षिभान् ।
यमाभ्यां वारितान्दृष्ट्वा शीघ्रास्त्रो द्रोणमभ्ययात् ॥ १५
निवारितास्तु ते वीरास्तयोः पुरुषसिंहयोः ।
समसज्जन्त चत्वारो वाताः पर्वतयोरिव ॥ १६
द्वाभ्यां द्वाभ्यां यमौ सार्धं रथाभ्यां रथपुंगवौ ।
समासक्तौ ततो द्रोणं धृष्टद्युम्नोऽभ्यवर्तत ॥ १७
दृष्ट्वा द्रोणाय पाश्चात्यं व्रजन्तं युद्धदुर्मदम् ।

यमाभ्यां तांश्च संसक्तांस्तदन्तरमुपाद्रवत् ॥ १८
दुर्योधनो महाराज किरञ्शोणितभोजनान् ।
तं सात्यकिः शीघ्रतरं पुनरेवाभ्यवर्तत ॥ १९
तौ परस्परमासाद्य समीपे कुरुमाधवौ ।
हसमानौ नृशार्दूलावमीतौ समगच्छताम् ॥ २०
बाल्ये वृत्तानि सर्वाणि प्रीयमाणौ विचिन्त्य तौ ।
अन्योन्यं प्रेक्षमाणौ च हसमानौ पुनः पुनः ॥ २१
अथ दुर्योधनो राजा सात्यकिं प्रत्यभाषत ।
प्रियं सखायं सततं गर्हयन्वृत्तमात्मनः ॥ २२
धिकक्रोधं धिक्सखे लोभं धिक्भोहं धिगमर्षितम् ।

C. 7. 8650
B. 7. 109. 23
K. 7. 190. 23

M सर्व- (for सर्वे). Ś1 K1.2 D1.3 अपातयत् (Ś1 Dr 'नृ'); Dn1 D4 G1 अवारयन् (D1 'त्' (for अवा)). —^d) D1 ईप्सितः; S (G1 missing) इच्छतः (for ईप्सन्तः).

14 ^a) Dn1 D1.5.7.8 तुमलं. —^b) D2.4.5.7.8 S (G1 missing) पाप- (for 'दोष'). D3 स्वच्छं दोषविवर्जितं. —^c) Dn1 चैव (for तव). G1.4 M यौधानां.

15 ^a) K1 B Dc1 Dn S (G1 missing) दृष्ट्वा; D2.6 हत्वा; D3 जित्वा; D7.8 वीरांसं (for हित्वा). —^b) D6 पुत्रान् (for राजन्). K1.2 D2.7.8 नरर्षिभान् (for रथ). —^c) G2 वारितस् (for 'तान्'). K1 B Dc1 Dn वीराज्; S (G1 missing) तत्र (for दृष्ट्वा). —^d) Dn2 शीघ्रास्त्रौ (for 'स्त्रो'). G2 तव सेनां समभ्ययात्.

16 ^a) T G2-4 शराक्षिं (G3.4 'चि'तास्; G1 M शरानलास् (for निवारितास्). Ms-5 ततो (for तु ते). D3.6 योधास् (for वीरास्). —^c) K1.2 D6 चतुरो (for चत्वारो).

17 ^b) K1.2 D1 नर- (for रथ-). B1 D3.6 सत्तमौ (for 'पुंगवौ'). D5 रथाभ्यां पुरुषर्षिभौ; T G2-4 रथिनां रथ (G3 'थि')सत्तमौ. —^c) G1.4 रणे (for ततो). —^d) Dn2 [S]भ्यवर्षत; Ms-5 'वात्युनः (for 'वर्तत).

18 ^a) D6 युद्धाय (for द्रोणाय). G1 M1.2 तं यातं (for पाश्चात्यं). —^b) Ś1 गच्छन्तं; K1.2 प्रयातं; G1 M1.2 पांचाल्यं; G3 जयन्तं (for व्रजन्तं). D1.5.7.8 व्रजन्तं शत्रुमर्दनं. —^c) D5 G1 संयुक्तास्. Ms-5 यमाभ्यां सह संसक्तास्. —^d) G1 M (except M4) उपाद्रवन्. — Ms-5 ins. after 18; G1 M1.2 after 19:

1297* ततस्त्व सुतो राजन्सास्वतेन समागतः ।

19 ^d) K1 अभ्यवर्षत (for 'वर्तत'). — After 19, G1 M1.2 ins. 1297*.

20 ^b) T G2-4 Ms-5 बाल्यैकुरुपुंग (G1 'पांड')वौ. —^c) B1 Dn1 D1 G2 सहमानौ; T G2.4 हिंस' (for हस'). S (G1 missing) महावीर्याव (for नृशार्दूलाव). —^d) D3 प्रतीतौ; G3.4 अहितौ; M1 विभीतौ (for अ'). B Dc1 Dn S (G1 missing) समसज्ज (B1 'जे')तां (for 'गच्छताम्).

21 ^a) K1 B3 Dn2 D2.4.5.7.8 बाल्य- (for बाल्ये). B1 बाल्ये सर्वाणि वृत्तानि. —^b) D5 प्रीयमानौ (sic) (for प्रीयमाणौ). D5 T G2-4 Ms-5 प्राक्षिन्त्य (for विचिन्त्य). —^c) K2 Dc1 Dn1 D5 प्रेक्ष्यमाणौ; K4 प्रेक्षमानौ (for 'माणौ'). Dn2 D2.4.5.7.8 तावन्त्योन्यं प्रेक्ष्य (Dn2 D5 'क्ष')माणौ. —^d) B Dc1 Dn1 D1.2 स्मयमानौ; Dn2 हन्त्य'; D1.7.8 समानौ तौ (D5 तु); D5 सज्जंतौ च; T G2.4 हर्षमाणौ; G2 सहमानौ (for हस').

22 ^b) B Dc1 Dn T G1-4 M1.2 सात्यकिं समभाषत. —^c) Ms-5 प्रियः (for प्रियं). T G2.8 सखायं (for सखायं). —^d) Ś1 K1.2.4 D3.6 वृत्तिम् (for वृत्तम्).

23 ^a) S (G1 missing) च वै (G2 जे) (for सखे). —^b) B1.4 Dc1 D1.5.7 अमर्षितां; B2 Dn1 T G2-4 Ms-5 'र्षितां; G1 M1.2 पराक्रमं (for अमर्षितम्). —^c) Dn2 D1-7 G2 क्षत्रम् (for क्षात्रम्). —^d) K3 B1 (marg.). 2-5 Dc1 Dn1 बलपौरुषं; B1 (orig.) बलमौपथं (for 'मौरसम्).

24 ^a) K3 B D (except D1) यत्र (for यत्वं). D5

धिगस्तु क्षात्रमाचारं धिगस्तु बलमौरसम् ॥ २३

यत्त्वं मामभिसंधत्से त्वां चाहं शिनिपुंगव ।

त्वं हि प्राणैः प्रियतरो ममाहं च सदा तव ॥ २४

स्मरामि तानि सर्वाणि बाल्ये वृत्तानि यानि नौ ।

तानि सर्वाणि जीर्णानि सांप्रतं नौ रणाजिरे ।

किमन्यत्क्रोधलोभाभ्यां युध्यामि त्वाद्य सात्वत ॥ २५

तं तथावादिनं राजन्सात्यकिः प्रत्यभाषत ।

प्रहसन्विशिखांस्तीक्ष्णानुद्यम्य परमास्त्रवित् ॥ २६

नेयं सभा राजपुत्र न चाचार्यनिवेशनम् ।

यत्र क्रीडितमस्माभिस्तदा राजन्समागतैः ॥ २७

दुर्योधन उवाच ।

क सा क्रीडा गतास्माकं बाल्ये वै शिनिपुंगव ।

क च युद्धमिदं भूयः कालो हि दुरतिक्रमः ॥ २८

किं तु नो विद्यते कृत्यं धनेन धनलिप्सया ।

यत्र युध्यामहे सर्वे धनलोभात्समागताः ॥ २९

संजय उवाच ।

तं तथावादिनं तत्र राजानं माधवोऽब्रवीत् ।

एवंवृत्तं सदा क्षत्रं यदन्तीह गुरुनपि ॥ ३०

यदि तेऽहं प्रियो राजञ्जहि मां मा चिरं कृथाः ।

त्वत्कृते सुकृताल्लोकान्गच्छेयं भरतर्षभ ॥ ३१

त्वाम् (for माम्). Ds. ६ इह; G1 M1.2 इति (for अभि). Dc1 गच्छस्त्वं (for संघत्से). —^६) K1 त्वा चाहं; Dn1 त्वामहं; Ds अहं त्वां; Ds चाहं त्वां (by transp.); Ds त्वां चाहं. Ds. 7.8 शनि- (for शिनि). —^७) B1 Ds. 5.7.8 च (for हि). Ds. 5.7.8 G1 M1.2 प्रियतमो (for 'तरो'). —^८) S (Gs missing) ममाहं तव वै तथा.

25 ^८) B1 om. (hapl.) from तानि up to यानि नौ (in 25^६). B1 transp. सर्वाणि and वृत्तानि. D1.2.4. 5.7.8 बाल्य; Ds बाल्ये; M1 बाले (for बाल्ये). Ds. 7.8 M1.2 तानि (for यानि). Dc1 Dn2 Ds वै; Dn1 भो; Ds. 5.7.8 ते (for नौ). —^८) K1 संप्राप्तं; B1 lacuna (for सांप्रतं). K1.2.4 D1 तु; B1 Ds Gs नौ; B1 Ds. ६ ते (for नौ). —^९) K1 lacuna; Ds. 4-8 अद्य (for अन्यत्). Bs -लाभाभ्यां (for 'लो'). —^{१०}) Bom. ed. युद्धमेव (for युध्यामि त्वा). K1 त्वाम् (hypermetric) (for त्वा). Dc1 G2 सात्वतं. Dn2 युध्यामस्त्वाव सात्वत (sic).

26 ^८) B Dc1 Dn1 तत्र (for राजन्). —^६) Dn2 Ds सात्वतः (for सात्यकिः). Ds. 5.7.8 सात्वतः प्रत्यपद्यत. —^७) Dn2 प्रहसन् (for प्रहसन्). —^८) K1.2 अभ्य-स्यन् (for उद्यम्य). S (Gs missing) उद्यम्य प (Ms-8 'द्वमन्य' रलोकजित्).

27 Before 27, S (Gs missing) ins. सात्यकिः. —^६) B Dc1 Dn1 नाचार्यस्य; Dn2 D1.8.7 न वाचार्य-; S (Gs missing) नैवाचार्य- (for न चा'). —^७) Dn2 Ds. 5.7.8 यद्य (for यत्र). —^८) S (Gs missing) पुरा (for तदा). Ś1 K1-3 बाल्ये; D1 बाल्यं (for

राजन्). Dn1 Ds. 7.8 समागतैः (for समा').

28 ^८) Dn1 कस्मात् (for क सा). —^६) B1.3 Dc1 Dn1 [5] पि (for वै). K1 Ds. 7.8 शनि- (for शिनि). Ś1 -नंदन (for -पुंगव).

29 Ds om. 29. T G2.3 om. 29-60. —^८) Ś1 (sup. lin. as in text) क तु; K1 B1.5 Dn Ds. 5.6.8 किं तु (for किं तु). G1.1 M मे (for नो). Ds लोके (for कृत्यं). —^६) K1.2 D1 रणेन (for धनेन). K1.3 D1 -लिप्सुना; G1 M1.2 -लिप्सतः; G4 -लिप्सकः (for -लिप्सया). Ds. 8 धनेन चलवस्तुना; Ms-5 'न विह युध्यतः'. —^७) Ms-3 तत्र (for यत्र). K1-3 Dn2 D1-3.5-8 वध्यामहे (for युध्या'). Ś1 K2.3 D1 शश्वद्; K1 यद्वद् (for सर्वे). —^८) D1 समागतान्; Ds 'गमः (for 'गताः).

30 T G2.3 om. 30 (cf. v. 1. 29). B1 om. the ref. —^६) Dn2 Ds. 5.7.8 सात्वतो (for माधवो). —^७) G1.4 M युक्तं (for वृत्तं). Dn2 महा; Ds Gs Ms-5 यदा; Ds तथा; Ds. 7.8 यथा (for सदा). Ks B1-3 Dc1 D1.8 G1 M1.2 क्षात्रं (for क्षत्रं). —^८) Ks Dn2 D1-5 युध्यंतीह; Ds जघंतीह; Ds. 8 यत्र घंति; G1.4 M युध्यते ह (for यदन्तीह). Ś1 K1-3 Ds कुरुन् (for गु').

31 T G2.3 om. 31 (cf. v. 1. 29). —^८) Dn2 यत्र (for यदि). Dn2 त्वां ते; Ds. 5.7.8 अहं ते (by transp.). —^६) G1 M3.4 मामचिरं; Gs M1.2.5 मा मा चिरं (for मां मा चिरं). —^७) Ds om. 31^८. —^८) Ds बाल्येयं; G1.4 M इच्छेयं (for न'). Ś1 Ks गच्छेयं

या ते शक्तिर्यत् चैव तत्क्षिप्रं मयि दर्शय ।
 नेच्छाम्येतदहं द्रष्टुं मित्राणां व्यसनं महत् ॥ ३२
 इत्येवं व्यक्तमाभाष्य प्रतिभाष्य च सात्यकिः ।
 अभ्ययात्तूर्णमव्यग्रो निरपेक्षो विशां पते ॥ ३३
 तस्मान्तन्तमभिप्रेक्ष्य प्रत्यगृह्णाच्चवात्मजः ।
 शरैश्चावाकिरद्राज्यैनेयं तनयस्तव ॥ ३४

कुरुपुंगव; Ds 'यं पुरुषर्षभ.

32 T G₂.s om. 32 (cf. v. l. 29). —^a) B Dc₁
 Dn₁ D₂ G₁.4 M यच्च (for चैव). —^b) Ds.6 अपि
 (for मयि). D₃ तत्क्षेत्रमिव दर्शय. —^c) Ś₁ K₂ अहम्;
 K₃ Dn D₂-s.7.8 तद्; G₁.4 M एवम् (for एतद्).
 Ś₁ K₃ इदं (for अहं).

33 T G₂.s om. 33 (cf. v. l. 29). —^a) K₁
 युक्तम् (for व्य). —^b) K₁ अत्ययात्; Dn₂ D₂.4.5
 7.8 अन्य (for अभ्य). —^c) K₁.3 निरपेक्षो (K₃
 'क्षं'); Dn₂ 'पेक्षे (for 'पेक्षो). B Dc₁ Dn₁ द्यां ना-
 (Dc₁ Dn₁ मा) कुरुतात्मनि.

34 T G₂.s om. 34 (cf. v. l. 29). —^a) B Dc₁
 Dn₁ महाबाहुः; D₃ तं संप्रेक्ष्य (for अभि). — D₂
 om. 34^{ad}. —^b) K₂ D₁.6 चैवाकिरद्; D₁ च विकि-
 रद् (for चावा). D₁.3 शरैश्च विकिरंस्तीक्ष्णैः; M₃-s
 'श्चावास्त्रद्राजा. — After 34, D₂ ins. 1299*.

35 T G₂.s om. 35 (cf. v. l. 29). D₂ om. 35-37.
 —^a) G₁ प्रवृत्ते (for 'वृत्ते). D₃ ततः प्रवृत्ते युद्धे तु.
 —^b) K₁.2.4 D₁ मुख्ययोः; M₃-s चरयोः (for
 'सिंहयोः). — Ś₁ K₁-s D₁.7.8 om. (hapl.) 35^{ad}.
 —^c) M₁ कूर्योर् (for कुद्). D₃ भीमं (for घोरं).

36 D₂ T G₂.s om. 36 (cf. v. l. 35, 29). —^a)
 D₂ दुर्योधनः सात्यकिं विध्यत् (hypermetric). — D₁ om.
 (hapl.) 36^{ad}-37^{ad}. —^b) Dn₂ सात्वतः; D₁.5 सरथं;
 D₃ तथैव (for दशभिर्). K₁ B Dc₁ Dn₁ D₂ G₁.4
 M कुपितो दशभिः शरैः.

37 D₂ T G₂.s om. 37 (cf. v. l. 35, 29). D₁
 om. 37^{ad} (cf. v. l. 36). D₁.5 om. (hapl.) 37^{ad}.
 —^b) B Dc₁ Dn₁ [अ]वाकिरद्; D₂ निशितैः; G₁.4
 M [अ]वनिपं (for दशभिः). Dn₂ D₃ सत्वरं निशितैः
 शरैः. — After 37^{ad}, G₁.4 M ins.:

1298* दुर्योधनस्ततः कुदो माधवं नवभिः शरैः ।

— K₂ reads twice (without var.) 37^{ad} followed by

ततः प्रवृत्ते युद्धं कुरुमाधवसिंहयोः ।
 अन्योन्यं कुदयोर्धोरं यथा द्विरदसिंहयोः ॥ ३५
 ततः पूर्णायतोत्सृष्टैः सात्वतं युद्धदुर्मदम् ।
 दुर्योधनः प्रत्यविध्यद्दशभिर्निशितैः शरैः ॥ ३६
 तं सात्यकिः प्रत्यविद्वत्तथैव दशभिः शरैः ।
 पञ्चाशता पुनश्चाजौ त्रिंशता दशभिश्च ह ॥ ३७

C. 7. 8664
 D. 7. 189. 28
 K. 7. 190. 37

lines 1-2 of 1299*. —^a) B₁ चाष्टौ; Dn₂ त्वाजौ;
 G₁.4 M चान्यैस् (for चाजौ). Ś₁ K₁-s D₁ पञ्चाशत्या
 पुनश्चापि. —^b) Ś₁ K₃ तथैव; K₁.2.4 D₁.4.5.7.8
 त्रिंशत्या; Dn₂ त्रिंशया; D₃ G₁.4 M त्रिंशद्भिर् (for
 'ता). D₂ G₁ M₁.2 तथा; D₁.5.7.8 सह; G₁ च सः
 (for च ह). — After 37, N (Ś₁ K₃ missing;
 D₂ after 34) ins.:

1299* सात्यकिं तु ततो राजप्रहसंस्तनयस्तव ।
 आकर्णमुर्केनिशितैर्विषयाश्च त्रिंशता शरैः ।
 ततोऽस्य सशरं चापं क्षुरप्रेण द्विधाकरोत् ।
 सोऽन्यत्कार्मुकमादाय लघुदस्ततो दृष्टम् ।
 सात्यकिर्यस्त्रजचापि शरश्रेणीं सुतस्य ते । [5]
 तामापनन्तीं सहसा शरश्रेणीं जिघांसया ।
 चिच्छेद बहुधा राजंस्तत उबुक्षुर्जनाः ।
 सात्यकिं च त्रिसस्तथा पीडयामास वेगितः ।
 स्वर्णपुङ्खैः शिलाधौतैराकणां पूर्णैः सुतैः ।

[D₂ om. line 1. — (L. 1) Dn₂ तं; D₃ च (for
 तु). B Dc₁ Dn D₂-s.7.8 रणे (for ततो). — (L. 2)
 B Dc₁ D₃ -पूणैः; Dn₁ -पूणैः (for -मुकैः). D₁.5.7.8
 निविधैर् (for निशितैर्). D₁.4.7.8 निशितैः (for त्रिंशता).
 — (L. 3) Ś₁ ते तस्य; K₁.2 पुनश्च (for ततोऽस्य). B
 Dc₁ Dn₁ D₃ -[अ]च्छिन्नं (for [अ]करोत्). — (L. 4)
 D₁.5 दृष्टः (for दृष्टम्). — (L. 5) K₁ निस्त्रजः; D₁
 वेस्त्रजः (for व्यत्). D₁.2 शरश्रेणीः (for 'श्रेणी). D₃
 दुतं च (for सुतस्य). — (L. 6) K₁.2 D₁.7 तम् (for
 ताम्). — (L. 7) K₁ Dn₂ D₂.4.5.7.8 बहुशो (for
 'धा). B₁.2.5 Dc₁ Dn₁ राजा (for राजंश्च). B₁ प्रनु-
 कुक्षुर (for उबु). Ś₁ K₃ ते तदा उबुक्षुर्जनाः (for the
 post. half). — (L. 8) K₁ Dc₁ Dn₁ D₂ तु (for
 च). K₁ D₂-s.7.8 वेगितः (for वेगितः). — (L. 9)
 D₁.5.7.8 चित्र- (for स्वर्ण-). K₁.2 स्वर्णपुङ्खैर्निशितैर् (for
 the prior half). Ś₁ आकर्णकभिः; K (K₃ missing)
 D₁ 'कर्ण-; B₂ Dc₁ 'र्णान्पूर्ण-; Dn₂ 'र्णैः पूणैः (for 'र्णो-
 पूर्ण-). Dn₁ D₁ -निशितैः. D₃ आकर्णकैर्निशितैः शरैः (for
 the post. half).]

तस्य संदधतश्चेष्टुसंहितेषु च कार्मुकम् ।
 अच्छिनत्सात्यकिस्तूर्णं शरैश्चैवाभ्यवीवृषत् ॥ ३८
 स गाढविद्धो व्यथितः प्रत्यपायाद्रथान्तरम् ।
 दुर्योधनो महाराज दाशार्हशरीरपीडितः ॥ ३९
 समाश्वस्य तु पुत्रस्ते सात्यकिं पुनरभ्ययात् ।
 विसृजन्निषुजालानि युयुधानरथं प्रति ॥ ४०
 तथैव सात्यकिर्वाणान्दुर्योधनरथं प्रति ।
 प्रततं व्यसृजद्राजंस्तत्संकुलमवर्तत ॥ ४१
 तत्रेषुभिः क्षिप्यमाणैः पतद्भिश्च समन्ततः ।

अग्रेरिव महाकक्षे शब्दः समभवन्महान् ॥ ४२
 तत्राभ्यधिकमालक्ष्य माधवं रथसत्तमम् ।
 क्षिप्रमभ्यपतत्कर्णः परीप्सस्तनयं तव ॥ ४३
 न तु तं मर्षयामास भीमसेनो महाबलः ।
 अभ्ययाच्चरितः कर्णं विसृजन्सायकान्वहन् ॥ ४४
 तस्य कर्णः शितान्वाणान्प्रतिहन्य हसन्निव ।
 धनुः शरांश्च चिच्छेद स्रुतं चाभ्यहनच्छरैः ॥ ४५
 भीमसेनस्तु संकुद्धो गदामादाय पाण्डवः ।
 ध्वजं धनुश्च स्रुतं च संममर्दाहवे रिपोः ॥ ४६

33 T G2.3 om. 38 (cf. v. 1. 29). —^a) D2.4
 ततः (for तस्य). D1.5 संदधतश्च. B (except B1) Dc1
 D1 चेष्टु (for चेष्टु). —^b) K1.2 स (K2 सं) हतेषु;
 B (except B1) D2 G1 संहि (B1 'ह' तेषु; Dc1 Dn1
 D2.6 संहितेषु (D3.6 'हुं'); D1.5.3 M4 संहितेषु (for
 संहितेषु). Dn2 कार्मुके. D7 शकार्मुकविशेषणं (sic). —^c)
 K2.4 Dc1 Dn1 D1-3 G4 M3-5 अच्छिनत्. K1 D8
 सात्यकिं. —^d) G1.4 M शरीरं च (for शरैश्चैव). K1
 [अ]भ्यवीवृषत्; B1-3.5 Dc1 Dn1 D5 [अ]भ्यवीवि (D5
 'वृ') धत्; B1 'विध्यत; D3 [अ]वधीदृशं; G4 व्यवी-
 वृषत्; M3-5 [अ]भ्यवीवृषत् (for [अ]भ्य).

39 T G2.3 om. 39 (cf. v. 1. 29). —^b) D1.5
 7.3 प्रत्य (D4 'र्यु') वेयाद् (for 'पायाद्'). K4 रथांतरे.

40 T G2.3 om. 40 (cf. v. 1. 29). —^a) Dn1
 समाश्वस्य; D3-5.7.8 G4 'श्वस्य' (for 'श्वस्य'). —^b)
 S1 अभ्ययात् (for 'यात्'). —^c) K1 शर- (for इषु).

41 T G2.3 om. 41 (cf. v. 1. 29). K4 D1.3 om.
 (hapl.) 41^{ab}. —^a) G1.4 M वाणैर् (for वाणान्).
 —^b) S1 K (K5 missing) Dn2 D1.3.6 सततं; Dc1
 Dn1 प्रतपन्; D4.5 प्रतितं; D7.8 प्रतप्तान् (for प्रततं).
 K4 B3.5 D2 G1 M विसृजन्; G4 व्यसृजन् (for
 'जद्'). G1 M1.2 तस्थौ (for राजंस्). —^d) D2.4.5
 स (for तत्).

42 T G2.3 om. 42 (cf. v. 1. 29). B1 om. 42.
 —^a) D4.5 क्रियमाणैः (for क्षिप्य). —^b) B1-3.5
 Dc1 Dn G1.4 M शरीरिषु; D5 सहस्रशः (for समन्ततः).
 D3 अंतरिक्षासहस्रशः. —^c) S1 K2.3 D7 महाकक्ष्ये;
 Dn2 'कक्षैः; D1 'कक्षे (for 'कक्षे). — After 42,
 N (except B4; S1 K5 missing) ins.:

1300* तयोः शरसहस्रैश्च संछन्नं वसुधातलम् ।
 अगम्यरूपं च शरैराकाशं समपद्यत ।

[(L. 1) D1.5.7.8 तु (for च). K4 संछन्नं (for
 संछन्नं).]

43 T G2.3 om. 43 (cf. v. 1. 29). Dn2 om. 43.
 —^a) K4 G1.4 M3.4 अप्यधिकम् (for अभ्य). —^c)
 S1 K1.2 अभ्यापतत् (for अभ्य).

44 T G2.3 om. 44 (cf. v. 1. 29). —^a) Dc1
 Dn1 G1 M (except M1) तन्; D4 सं- (for तं).
 —^c) K1 अत्ययात्; B Dc1 Dn1 G1.4 M सोभ्ययात्
 (for अभ्य). G1 स्वरितं (for 'तः'). —^d) Dn D5
 G4 व्यसृजन् (for वि).

45 T G2.3 om. 45 (cf. v. 1. 29). —^a) D1
 अस्य (for तस्य). G1.4 M शरैर् (for शितात्). —^b)
 B (except B1) Dc1 Dn1 D3.4.6 G1.4 M प्रतिहस्य (for
 'हन्य'). —^d) S1 चाभ्याहन्त; D6 चाभ्यवधीत्.

46 T G2.3 om. 46 (cf. v. 1. 29). —^a) K2
 भीमसेनं. M3-5 च (for तु). —^b) Dn1 om. मादाय.
 D5 G1.4 M वीर्यवान् (for पाण्डवः). —^c) B1 Dn2
 D3.6 धनुर्ध्वजं (by transp.); D5 ध्वजं रथं; G1 M
 रथं धनुश्च. —^d) K1.2 D3-5.7 स (for सं). — After
 46, N (S2 K5 missing) ins.:

1301* रथचक्रं च कर्णस्य बभञ्ज स महाबलः ।
 भग्नचक्रे रथेऽतिष्ठदकम्पः शैलराडिव ।
 एकचक्रं रथं तस्य तमूहुः सुचिरं हयाः ।
 एकचक्रमिवार्कस्य रथं सप्तर्षयोऽमलाः ।

[(L. 1) Dc1 Dn1 तु- (for स). — (L. 2) K1.2
 Dn2 D3-5.7.8 तिष्ठन् (for अतिष्ठद्). S1 K1-3 B1 Dc1

अमृष्यमाणः कर्णस्तु भीमसेनमुध्यत ।
 विविधैरिपुजालैश्च नानाशस्त्रैश्च संयुगे ॥ ४७
 संकुले वर्तमाने तु राजा धर्मसुतोऽब्रवीत् ।
 पाञ्चालानां नरन्याघ्रान्नमत्स्यानां च नरर्षभान् ॥ ४८
 ये नः प्राणाः शिरो ये नो ये नो योधा महाबलाः ।
 त एते धार्तराष्ट्रेषु विपक्ताः पुरुषर्षभाः ॥ ४९
 किं तिष्ठत यथा मूढाः सर्वे विगतचेतसः ।
 तत्र गच्छत यत्रैते युध्यन्ते मामका रथाः ॥ ५०
 क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य सर्व एव गतज्वराः ।

Dn1 Dn3 अकृष्यः; Dn2 Dn5 नाकंरत्; D3 अकंरत् (for अकृष्यः). — (L. 3) Dn2 यस्य (for तस्य). — B3 om. (hapl.) line 4. — (L. 4) K3 एकनक्तं रथोक्तस्य (for the prior half). Dn1 रथे (for रथं). D1.s सप्त क्रनो (for सप्तर्षयो). B3 D3 यथा; Dn1 हयाः (for समलाः). B1.2.4 Dn2 D3 रथं सप्त हया यथा; Dn1 रथं सप्त यथा हयाः (for the post. half).]

47 T G2.3 om. 47 (cf. v. l. 29). B3 om. 47. —^a) Dn1 अमृष्यमाणः. B1 च (for तु). —^a) D1. 5.7.8 तु (for च). —^a) D3 तु (for च). — After 47, B Dn1 Dn1 ins.:

1303* भीमसेनस्तु संकुदः सुतपुत्रमयोध्यत ।

[B2 Dn1 Dn1 च; B3 [s]रि (for तु).]

48 T G2.3 om. 48 (cf. v. l. 29). —^a) B Dn1 तस्मिन्स्थिता वर्तमाने; D3 संकुले वर्तमानस्तु. —^b) B1.3 Dn1 Dn1 युद्धे; B3.5 क्रुद्धो; G1 राजन् (for राजा). —^c) Bom. ed. पंचालानां. Dn2 रथ (for नर). —^d) K4 Dn2 D2.3.7.8 G1.4 M म (G1 मा). तस्यांश्चैव (for मत्स्यानां च). B Dn1 Dn1 मत्स्यांश्च पुरुषर्षभान्; D3 मत्स्यानां च महर्षभान्.

49 T G2.3 om. 49 (cf. v. l. 29). —^a) D1.3 शरा (for शिरो). K4 B3 Dn2 D1.3.7.8 ये च; D3 भूला (for ये नो). G1.4 M ये नः प्राणारिं G1 M 'वि'तारो वै. —^b) K1 om. (hapl.) ये नो. D1.7.8 मे (for नो). B Dn1 Dn1 D3 महारथाः (for 'बलाः). D3 ये मे योधाः सहस्रशः; G1.4 M ये नो यौ (G1 यो) धाः परंतपाः. —^c) D1.3.7.8 ते सर्वे; G1.4 M सर्वे ते (for त एते). M1.2 धार्तराष्ट्रे तु (for 'राष्ट्रेषु). —^d) B2 विशक्ताः; B3.5 Dn2 विसक्ताः; G3 विसक्ताः (for विषक्ताः).

जयन्तो वध्यमाना वा गतिमिष्टां गमिष्यथ ॥ ५१
 जित्वा च बहुभिर्यज्ञैर्यक्ष्यध्वं भूरिदक्षिणैः ।
 हता वा देवसाद्भूत्वा लोकान्प्राप्स्यथ पुष्कलान् ॥ ५२
 ते राजा चोदिता वीरा योत्स्यमाना महारथाः ।
 चतुर्धा वाहिनीं कृत्वा त्वरिता द्रोणमभ्ययुः ॥ ५३
 पाञ्चालास्त्वेकतो द्रोणमभ्यघ्नन्बहुभिः शरैः ।
 भीमसेनपुरोगाथ एकतः पर्यवारयन् ॥ ५४
 आसंस्तु पाण्डुपुत्राणां त्रयोऽजिह्वा महारथाः ।
 यमौ च भीमसेनश्च प्राक्रोशन्त धनंजयम् ॥ ५५

C. 7. 8590
B. 7. 159, 64
v. 7. 190. 63

50 T G2.3 om. 50 (cf. v. l. 29). —^a) K1.3 D1 किं तिष्ठत; D3 किं च तिष्ठ. — D3 om. 50^a-51^b. —^c) Ś1 K1.3 D1.3 जत्र (for तत्र). D3 transp. यत्रैते and युध्यन्ते. M1 युध्यते. G3 हताः (for रथाः).

51 T G2.3 om. 51 (cf. v. l. 29). D3 om. 51^a (cf. v. l. 50). —^a) K4 जयन्तो (for जयन्तो). B Dn1 Dn1 D2.3 च; G3 यो; M2.3 वै (for वा).

52 T G2.3 om. 52 (cf. v. l. 29). —^a) Ś1 K3 इष्ट्वा (for जित्वा). B Dn1 Dn1 D2.3.6 G1 M वा; G3 तु (for च). D3 विविधैर् (for बहुभिर्). M1.3 युक्तर (for यज्ञैर्). —^b) K1.3 D3 यक्ष्यध्वं; K4 B Dn1 Dn D2.3 यज्ञं (for यक्ष्यध्वं). G1.4 M बहु (for भूरि). —^c) D1.3.8 M3 हत्वा (for हता). Dn2 देवसाद्; D2 G1 M देवता (for देवसाद्). Ś1 K3 Dn2 D2.3 भूत्वा (for भूत्वा).

53 T G2.3 om. 53 (cf. v. l. 29). —^a) D2.3 नोदिता (for चो). — Dn2 reads 53^{ad} twice. —^c) Dn1 वाहिनी; M1.2 वाहिनी (for वा). K1 चतुर्विधां वाहिनीं भूत्वा (hypermetric); K3 चतुर्धा वाहिनी भूत्वा; B2 (marg. as in text). 3 क्षा (B3 क्ष) क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य; Dn2 (second time) D2.3.7.8 यमौ च भीमसेनश्च. —^d) D3 त्वरितो (for 'ता).

54 T G2.3 om. 54 (cf. v. l. 29). Dn1 Dn1 om. 54^a-55^b. —^a) Bom. ed. पंचालात्. D3 च (for तु). D2 पांचाला द्रोणमभ्येत्य. —^b) B1 निशितैः (for बहुभिः). —^c) N (except D1.3.7.8; Dn1 Dn1 om.; Ś1 K3 missing) [अ]प्येकतः; G1.4 M एकतः (for ए). G3 च व्यवारयन् (for पर्य).

55 T G2.3 om. 55 (cf. v. l. 29). Dn1 Dn1 om. 55^{ad} (cf. v. l. 54). Dn2 om. 55. —^b) B3 योधा;

अभिद्रवार्जुन क्षिप्रं कुरुद्रोणादपानुद ।
तत एनं हनिष्यन्ति पाञ्चाला हतरक्षिणम् ॥ ५६
कौरवेयास्ततः पार्थः सहसा समुपाद्रवत् ।
पाञ्चालानेव तु द्रोणो वृष्टद्युम्नपुरोगमान् ॥ ५७
पाञ्चालानां ततो द्रोणोऽप्यकरोत्कदनं महत् ।
यथा कुद्वो रणे शक्रो दानवानां क्षयं पुरा ॥ ५८
द्रोणास्त्रेण महाराज वध्यमानाः परे युधि ।
नात्रसन्त रणे द्रोणात्सच्चवन्तो महारथाः ॥ ५९

वध्यमाना महाराज पाञ्चालाः सुहृत्पास्तथा ।
द्रोणमेवाभ्ययुर्युद्धे मोहयन्तो महारथम् ॥ ६०
तेषां तूत्साद्यमानानां पाञ्चालानां समन्ततः ।
अभयद्वैरवो नादो वध्यतां शरशक्तिभिः ॥ ६१
वध्यमानेषु संग्रामे पाञ्चालेषु महात्मना ।
उदीर्यमाणे द्रोणास्त्रे पाण्डवान्भयमाविशत् ॥ ६२
दृष्ट्वाश्चनरसंघानां विपुलं च क्षयं युधि ।
पाण्डवेया महाराज नाशसुर्विजयं तदा ॥ ६३

Ms-3 गुल्मा (for सजिह्वा). — After 55^{ab}, Ms reads 60^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. — °) D₁.s.1.8 माद्रैयौ (for यमौ च). — °) K₂.s.B D₁ D₂ G₁.s M प्रा (D₃ प्र-; G₄ व्या)क्रो-शस्ते (for 'शन्त').

56 T G₂.s om. 56 (cf. v. l. 29). — °) D₂ प्रदुद्राव; D₃ अभिद्रुव (for 'द्रव'). — °) D₁.s अवा-नुदः (D₂ 'द' (for अपानुद). — °) B₁ एव; G₄ खेनं (for पुनं). D₁.s हृष्यति (for हनि'). — °) Bom. ed. पंचाला. S₁ K₁-s D₄ -रक्षणं (for -रक्षिणम्). D₁.s पांचालाः सर्वतो भृशं.

57 T G₂.s om. 57 (cf. v. l. 29). — °) S₁ K₁-s कौरवेयास्ततः पार्थः; K₄ 'वेयास्तथा पार्थाः; D₂ 'वेयास्ततः पार्थः (sic). — °) K₂ समुपाद्रवन्. — D₂ om. 57^{cd}. — °) D₂ पंचालान्. D₂-s.1.8 पां (D₁ पं) चाला एव तु (D₃ ते) द्रोणं. — °) D₂-s.1.8 -पुरोगमाः (for 'गमान्'). — After 57, D₂ Bom. ed. ins.:

1303* सञ्जुस्तरसा वीरान्पञ्चमेऽहनि भारत ।

[Bom. ed. ममदुस्तरसा वीराः (for the prior half).]

— On the other hand, after 57, B D₁ D₂ D₃ G₁.s M ins. an addl. oolophon [Sub-parvan: B₁.s (marg.) द्रोणवध. — Day of Droṇa's Generalship: D₂ एवमद्रिक्ते. — Adhy. no. (figures, words or both): D₁ 190; D₂ 193; D₃ 83; G₁ M₁.s 183; G₄ 185; Ms-s 182].

58 T G₂.s om. 58 (cf. v. l. 29). Before 58, B D (except D₂) G₁.s M ins. संजय उवाच. — °) B₁ पंचालानां; D₂ पांचालानां. G₁.s M रणे (for ततो). — °) D₂ स्वकरोत्; D₃ अक'; D₂ व्याक'; D₂.s.1.8 प्राक'; G₁.s M चकार (for स्यकरोत्). — °) K₂ G₁.s M transp. कुद्वो and शक्रो. — °) D₂ युग[ने]; D₂ महत् (for पुरा).

59 T G₂.s om. 59 (cf. v. l. 29). — °) D₂ द्रोणे-नैव (for द्रोणास्त्रेण). — °) D₂ रणे (for परे). — D₃ om. 59^{cd}. — °) D₂ G₄ ना (G₁ अ)वसंतो (for 'सन्त').

60 T G₂.s om. 60 (cf. v. l. 29). K₄ D₁ D₂ om. (hapl.) 60. Ms reads 60^{ab} for the first time after 55^{ab}. — °) B₁ D₂ D₃.s युध्यमाना (for वध्य'). — °) Bom. ed. पंचालाः. — °) D₂ om. from मेवाभ्य up to पाञ्चा (in 62^b). D₂ सर्वे (for युद्धे). D₁ द्रोण-मेवाभ्ययुयुधे (sic). — °) B (except B₁) D₂.s.6 योधयंतो (for मोह'). D₂-s.6-s G₄ महारथाः (for 'रथम्').

61 D₂ om. 61 (cf. v. l. 60). — °) K₁.s B D₁.s.1-s तेषां तु छाद्य (K₁ 'पां भूत्साद्य-; D₂.s.8 'पा-मुत्साद्य-; D₁-s 'पां तत्साद्य'मानानां; D₂ तेषां तु युध्य'; S (G₂ missing) तेषु तूत्साद्यमानेषु. — °) K₄ पंचालानां. S (G₂ missing) पांचालेषु महात्मना (G₂.s 'नः'). — °) D₂ रथ- (for शर-). K₁-s B D₁ D₂ -वृष्टिभिः (for -शक्तिभिः).

62 D₂ om. up to पाञ्चा (cf. v. l. 60). — °) Bom. ed. पंचालेषु. D₂ महात्मसु (for 'त्मना). — °) D₂ द्रोणे तु (for द्रोणास्त्रे). S₁ K₁.s उदीर्यमाणद्रोणा-स्त्रात्; D₂.s M₁ 'पौद्रोणास्त्रैः. — °) D₁ D₂ S (G₂ missing) पांचालान् (for पाण्डवान्).

63 °) K₂ सुरथ-; B₁.s.6 D₁ D₂ च रथ-; B₂.s [अ]शरथ-; D₂ स्वसैन्य-; D₃ च नर-; D₁.s [अ]शगज- (for [अ]शनर-). D₂ D₁.s.4.s.1.8 -योधानां; D₂ -सिंहानां (for -संधानां). — °) B₁ विपुलं (sic). D₂ सं- (for च). — For 63^{ab}, S (G₂ missing) subst.:

1304* दृष्ट्वा च नरनागाश्वपत्तीनां विपुलं क्षयम् ।

[G₁ M₁.s तु रथ- (for च नर-). G₁ -नागाश्च (for -नागाश्च). T G₂.s विपुल- (for 'लं').]

कचिद्रोणो न नः सर्वान्क्षपयेत्परमास्त्रवित् ।
 समिद्धः शिशिरापाये दहन्कक्षमिवानलः ॥ ६४
 न चैनं संयुगे कश्चित्समर्थः प्रतिवीक्षितुम् ।
 न चैनमर्जुनो जातु प्रतियुध्येत धर्मवित् ॥ ६५
 त्रस्तान्कुन्तीसुतान्दृष्ट्वा द्रोणसायकपीडितान् ।
 मतिमाञ्जश्रेयसे युक्तः केशवोऽर्जुनमब्रवीत् ॥ ६६
 नैप युद्धेन संग्रामे जेतुं शक्यः कथंचन ।
 अपि वृत्रहणा युद्धे रथयूथपयूथपः ॥ ६७
 आस्त्रीयतां जये योगो धर्मश्रुत्सृज्य पाण्डव ।

यथा वः संयुगे सर्वात्र हन्याद्रुक्मवाहनः ॥ ६८
 अथत्थाम्नि हते नैप युध्येदिति मतिर्मम ।
 तं हतं संयुगे कश्चिदस्मै शंसतु मानवः ॥ ६९
 एतन्नारोचयद्राजन्कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 अन्ये त्वरोचयन्सर्वे कृच्छ्रेण तु युधिष्ठिरः ॥ ७०
 ततो भीमो महाबाहुरनीके स्वे महागजम् ।
 जघान गदया राजन्नश्चत्थामानमित्युत ॥ ७१
 भीमसेनस्तु सत्रीडमुपेत्य द्रोणमाहवे ।
 अथत्थामा हत इति शब्दमुच्चैश्चकार ह ॥ ७२

C. 7. 8708
B. 7. 190. 16
K. 7. 181. 15

—^d) D₁.s नाशंसन् (for 'सुर'). K₁.s तव; G₂ तथा (for तदा). B D₁ D₂ D₃ G₁ M₁.s नाशंसंजुजंयं तदा; D₅ नाशंसंजुस्तदा जयं.

64^a) D₁.s किंस्विद् (for कचिद्). —^b) B₁.s D₁ क्षयेत् (for क्षप). —^c) D₁ om. (hapl.) 64^a-65^a. —^e) K₂ संसिद्धः; D₅ S (G₂ missing) विवृद्धः (for समिद्धः). —^d) B₁ D₂ D₃.s-3 दहन् (for दहन्). S₁ कक्षयन् (for कक्षन्). D₅ यथा (for इव).

65 D₁ om. 65 (cf. v. l. 64). —^a) S₁ K₂ B₁ समरे (for संयुगे). —^b) G₂ परि- (for प्रति). —^c) D₂ राजन् (for जातु). D₃ न चैनमर्जुनो जेतुं. —^d) S₁ (sup. lin. as in text) D₅ विध्येत (for युध्येत). S₁ (before corr.) कर्हिचित्; D₅ धार्मिकः (for धर्मवित्).

66 Before 66, G₁.s M ins. संजयः. —^a) D₅ प्रस्तान् (for त्र). —^b) D₁.s शायक- (for सायक-). G₂ -पिडितान् (for -पी).

67^a) D₅ युद्धेन; D₅ कैतेय (for संग्रामे). —^b) D₁.s कथं च नः. D₅ जेतुं शक्येत केनचित्. —^c) B D₁ D₂ T G₁-4 M₁.s ins. after 67^a; D₂ D₃ M₃-s after 67:

1305* सधनुर्धन्विनां श्रेष्ठो देवैरपि सवासवैः ।

न्यस्तमास्त्रस्तु संग्रामे शक्यो हन्तुं भवेच्छुभिः ।

[D₂ om. line 1. — (L. 1) S (G₂ missing) धनुर्धरो द्विजश्रेष्ठो (G₂ 'ध-') (for the prior half). — (L. 2) T G₁-4 M₁-s तु सः; G₁ M₁.s द्विजः (for शुभिः).]

—^c) B D₁ D₂ T G₁-4 M₁.s om. 67^a. —^e) D₅ वृत्रहतो; D₅ जिवा (for 'हणा'). D₅ M₃.s संख्ये; M₃ संखे (for युद्धे). D₂ अतिवेत्त ह रणयुद्धे (sic). —^d) K₁ यूथपाः (for 'पः').

68^a) D₂.s-3 आस्त्रीयं (D₂ 'यै')तां; D₁ आस्त्रियंतां; T G₂.s आस्त्री (G₂ 'स्त्रि')यतां (for आस्त्री). D₂ क्षयो (for जये). S (G₂ missing) यस्तो (for योगो). D₁ आस्त्रीयंतां जययोगे. —^b) K₂ D₃.s-3 T G₂ पांडवः; B D₁ D₂ D₃.s पांडवाः; G₁ M₁.s वै रणे (for पाण्डव). —^c) S₁ K₂ D₂ यथा नः; K₂ तथा वः; D₂.s-3 G₂ यथा नः; D₃ यथा च; D₁ स यथा नः (hyper-metric); T G₂.s स यथा (for यथा वः). M₃-s सर्वं (for सर्वां). —^d) G₂ M₁.s रुम- (for रुक्म-). K₂ G₁ वाहनं (for 'नः').

69 D₁ om. 69. —^a) B₁ वीरे; D₂ D₃ चैप; D₂ नैव; D₃ चैव (for नैप). —^b) D₅ युद्धं नैति; T G₂.s युध्यतीति; G₁.s युध्येतेति; M युध्येतेति (for युध्येदिति). D₂ मे मतिः (for मतिर्मम). B₁ नैप युद्धेन्म-तिर्मम. —^c) D₂ निहतु (for तं हतं). —^d) T G₂-4 तस्मै (for अस्मै). D₂ G₁ शंसितु (for शंसतु). G₁ M₁.s मानद (M₂ 'द') (for 'वः').

70 Before 70, G₁ M ins. संजयः. —^a) D₂ D₁-s न रोचयद् (D₂ 'यते'); G₂ नारोचयेद् (for 'यद्'). S (G₂ missing) वाक्यं (for राजन्). —^e) K₁.s G₂ [s]न्वरोचयन् (for त्वरो).

71^b) B D₁ D₂ अनके ते; D₂ 'के स्त्रं; D₂ 'कैः स्त्रैः; D₁.s 'कस्थं; T G₁.s M 'के स्त्र; G₂ 'केतु (for 'के स्त्रे). —^d) D₂ एव च; G₂ इत्युतः (for इत्युत). D₁.s-3 अथत्थामेति विवृतं. —^c) After 71, B D₁ D₂ ins.:

1306* परप्रमथनं घोरं मालवस्येन्द्रवर्मनः ।

[cf. 101^a.]

72 D₂.s-3 om. 72^a. —^a) D₂ च (for दुः). B₁

C. 7. 8710
B. 7. 180. 17
K. 7. 191. 16

अश्वत्थामेति हि गजः ख्यातो नाम्ना हतोऽभवत् ।
कृत्वा मनसि तं भीमो मिथ्या व्याहृतवांस्तदा ॥ ७३
भीमसेनवचः श्रुत्वा द्रोणस्तत्परमप्रियम् ।
मनसा सन्नगात्रोऽभूद्यथा सैकतमम्भसि ॥ ७४
शङ्कमानः स तन्मिथ्या वीर्यज्ञः स्वसुतस्य वै ।
हतः स इति च श्रुत्वा नैव धैर्यादकम्पत ॥ ७५
स लब्ध्वा चेतनां द्रोणः क्षणेनैव समाश्वसत् ।
अनुचिन्त्यात्मनः पुत्रमविषममरातिभिः ॥ ७६

स पार्षतमभिद्रुत्य जिघांसुर्मृत्युमात्मनः ।
अवाकिरत्सहस्रेण तीक्ष्णानां कङ्कपत्रिणाम् ॥ ७७
तं वै विंशतिसाहस्राः पाञ्चालानां नरर्षभाः ।
तथा चरन्तं संग्रामे सर्वतो व्यकिरञ्जरैः ॥ ७८
ततः प्रादुष्करो द्रोणो ब्राह्ममन्त्रं परंतपः ।
वधाय तेषां शूराणां पाञ्चालानाममर्षितः ॥ ७९
ततो व्यरोचत द्रोणो विनिघ्नन्सर्वसोमकान् ।
शिरांस्यपातयन्नापि पाञ्चालानां महामृधे ।

D₁ सवीडः; S (G₅ missing) सवीलम्. —⁵) D₅ अश्वेत्य (for उपेत्य). D₃ अश्ववीत् (for आहवे). —¹) T G_{3.4} repeat 72nd after 106th. —²) D_{4.5.8} गजं हत्वा (for अश्वत्थामा). D₅ तत (for हत). —³) D₅ श्रुत्वा (for शब्दम्). D_{2.3.4.5.7.8} सः (for ह). D₁ (second time) द्रोणं व्यक्तमथाश्ववीत्.

73 ^a) K₁ D₁ laouna; D₅ M₃₋₅ च (for हि). —⁵) D₅ [s]भवन्; D₅ भवेत्. —²) T G₃₋₄ तद् (for तं). —³) D₅ मिथ्या (for मिथ्या). D₅ S (G₅ missing) मिथ्यादाहृतवांस्तदा (G₅ 'था).

74 ⁵) B₁ G₁ M_{1.2} तु परम्; D_{4.5.7.8} सुमहद् (for तत्परम्). B D_{2.3.8} परमाप्रियं (for 'मप्रियम्). —²) D₅ मात्रो (for 'गात्रो). S (G₅ missing) सहसासन्नकंठोभूद्.

75 ^a) T G₃₋₄ तु; G₁ M_{1.2} च (for स). D_{1.5} तं (for तत्). —⁵) T G_{3.4} स (for स्व). D₅ च (for वै). G₂ ततो वायुसुतस्य वै. —²) K_{1.2} सा; B₁ च (for स). G₂ तत् (for च). —³) D₁₋₃ न च (for नैव). D₅ व्यकंपत.

76 ^a) D_{2.1} M₃₋₅ स लब्धचेतनो द्रोणः. —⁵) D_{2.3} D_{5.4} T G₅ समाश्वसन्. —²) G₁ M_{1.2} स विविध (for शत्रु).

77 ^a) G₅ सा (sic) (for स). —⁵) D₅ G_{1.4} M_{3.5} जिघांसुं (for 'सुद्). D_{2.1} पुत्रम् (for मृत्युम्). —²) K₂ D₅ D_{2.1} D_{1.3-5.7} G₂ अवाकिरन् (for 'किरत्). K₁ सहस्राणां (for 'स्रेण). —³) T G_{2.4} तीव्राणां (for तीक्ष्णानां).

78 B D₅ D_{2.1} D_{2.1} read 78-121 after 7. 165. 26. —^a) Ś₁ K₂ D_{1.2} ते वै; D_{1.7.8} तं ते; D₅ ततो (for तं वै). B D₅ D_{2.1} D₅ S (G₅ missing) तं विंशति-सहस्राणि. —⁵) K₁ B D₅ पंचालानां. K_{1.2} D₅ D₅

S (G₅ missing) महारथाः (M₃₋₅ 'थं); D₃ रथर्षभाः (for नर'). —^a) K_{1.2.4} D_{1.2.4.5.7.8} व्याकिरन्; K₃ B D₅ D_{2.1} D₅ वा (D₃ वि) कि' (for व्यकि'). D₅ S (G₅ missing) सर्वतः पर्यवारयन्. — After 78, N (Ś₂ K₅ missing) ins.:

1307* तैः शरैरावृत्तं द्रोणं नापश्याम महारथम् ।

भास्करं जलदै रुद्धं वर्षास्त्रिव विदां पते ।

विषूय तान्वाणगणान्पाञ्चालानां महारथः ।

[(L. 1) Ś₁ K (K₅ missing) D₁ तं शरैः; B शरैः स्तैर् (by transp.); D₅ तैः परैर्. B आवृत्तं (for आवृत्तं). D₂ तैः शरेणावृत्तं द्रोणं (sic) (for the prior half). — (L. 2) D_{2.3} D_{2.4.5.7.8} यद्द (for रुद्धं). D₅ भास्करं जलदाहं (for the prior half). D₅ नभस्तले (for विषां पते). — (L. 3) D₅ धूयमानान् (for विषूय तान्). D₁ om. the post. half. K₃ B पंचालानां. K_{1.2} D₅ महारथाः; D_{2.3} D_{2.4.5.8} अमर्षितः (for महारथः).]

79 For the sequence in B D₅ D_{2.1}, cf. v. l. 78. D₁ om. 79^a-80^a. —^a) Ś₁ K (K₅ missing) B D_{1.5} प्रादुष्क्रे ततो द्रोणो; D_{5.8} ततः प्रादुष्करोऽयं (D₅ 'राथ). —⁵) D₅ om. from परंतपः up to पाञ्चालानां (in 80^a). D_{2.1} D₅ परंतपः. D₅ ब्रह्माक्षं परमं तपः; D₅ ब्राह्मं द्रोणो महारथः. —²) D_{1.4.5.8} शत्रूणां (for शूराणां). —^a) Bom. ed. पंचालानाम्. K₁ अमर्षितः.

80 For the sequence in B D₅ D_{2.1}, cf. v. l. 78. D₂ om. up to पाञ्चालानां; D₁ om. 80^a (for both, cf. v. l. 79). G₁ M om. 80-82. —⁵) Ś₁ K₃ न्य-वधीत्; D₅ [s]न्यहनत्; T G₃₋₄ न्यहनत् (for विनि-घ्नन्). D₅₋₈ सैनिकान् (for 'सोमकान्). —²) K_{1.2} [अ]पातयंश्; D₅ पातयंश्; D₁ पातयन् (for अपात'). D_{2.3} शिरांसि पातयामास. —^a) B D₅ पंचालानां. D₅ महाहवे; G₂ 'क्षनां (for 'मृधे). —²) K₁ D₅

तथैव परिधाकारान्वाहून्कनकभूषणान् ॥ ८०
 ते वध्यमानाः समरे भारद्वाजेन पार्थिवाः ।
 मेदिन्यामन्वकीर्यन्त वातनुन्ना इव द्रुमाः ॥ ८१
 कुञ्जराणां च पततां हयौघानां च भारत ।
 अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितकर्दमा ॥ ८२
 हत्वा विंशतिसाहस्रान्पाञ्चालानां रथव्रजान् ।
 अतिष्ठदाहवे द्रोणो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ८३
 तथैव च पुनः क्रुद्धो भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 वसुदानस्य भल्लेन शिरः कायादपाहरत् ॥ ८४
 पुनः पञ्चशतान्मत्स्यान्पद्मसहस्रांश्च सृजयान् ।
 हस्तिनामयुतं हत्वा जघानाश्चायुतं पुनः ॥ ८५

क्षत्रियाणामभावाय दृष्ट्वा द्रोणमवस्थितम् ।
 ऋषयोऽभ्यागमंस्तूर्णं हन्यवाहपुरोगमाः ॥ ८६
 विश्वामित्रो जमदग्निर्भारद्वाजोऽप्य गौतमः ।
 वसिष्ठः कश्यपोऽत्रिथ ब्रह्मलोकं निनीपवः ॥ ८७
 सिकताः पृश्नयो गर्गा बालखिल्या मरीचिपाः ।
 भृगवोऽङ्गिरसश्चैव सूक्ष्माश्चान्ये महर्षयः ॥ ८८
 त एनमब्रुवन्सर्वे द्रोणमाहवयोभिनम् ।
 अधर्मतः कृतं युद्धं समयो निधनस्य ते ॥ ८९
 न्यस्यायुधं रणे द्रोण समेत्यास्मानवस्थितान् ।
 नातः क्रूरतरं कर्म पुनः कर्तुं त्वमर्हसि ॥ ९०
 वेदवेदाङ्गविदुषः सत्यधर्मपरस्य च ।

C. 7. 8731
B. 7. 190. 37
K. 7. 191. 26

बहून् (for या*). Ds परिव- (for कनक-).

81 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. G1 M om. 81 (cf. v. l. 80). —°) Ds पृथिव्याम् (for मेदिन्याम्).

82 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. G1 M om. 82 (cf. v. l. 80). —°) Ds तु (for च). —°) Ds महौघानां (for हयौ*). Dn2 D2.4.5. 7.8 T G2-1 पार्थिव (for भारत).

83 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —°) Ds हत्वा (for हत्वा). Ds साहस्राः; S (Gs missing) साहस्रं (for 'स्रान्'). —°) Bom. ed. पंचालानां. B Dc1 Dn1 D4-8 महारथाः (Dn1 Ds 'थान्'); S (Gs missing) रथव्रजं (for 'व्रजान्').

84 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. K3 om. 84^{ab}. —°) Ds स (for च). Ds क्रोधाद् (for क्रुद्धो). —°) Ds अपावुदत्; Ds तयत् (for 'हरत्').

85 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —°) Dn2 D2.4.5.7.8 ततः; Gs lacuna (for पुनः). K1.3 Ds पंचासतान्; B Dc1 Dn1 पंचदशान् (for 'शतान्'). T Gs मत्स्यान्. —°) K1 Ds साहस्रांश्च. —°) Dn2 Ds जघानाश्चापुनः पुनः.

86 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —°) Ds T G2 उपस्थितं (for अव*). —°) Ds ऋषयों (for ऋषयो). M1.2 [S]भ्यागमव; Bom. ed.

*गतात् (for 'गमंस्'). T G1-4 M2-5 तत्र; M1.2 सर्वे (for तूर्ण).

87 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —°) S1 K3 जामदग्नयो; K1.2 D2 G2 जामदग्निर- Ds जमदग्निर्भारद्वाजो. —°) K1 B Dc1 Dn1 D2.3 T G1-4 M1.5 भरद्वाजो; Ds (marg. also as in text) विश्वामित्रो. Ds गोमतः (for गौतमः). —°) K1 Dn2 Ds वसिष्ठः. S (except G2; Gs missing) काश्यपो. —°) Dn1 Ds ब्रह्मलोकं (for 'लोकं').

88 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. Ds om. 88^{ab}. —°) K1 पृश्नयो; K1 D1 G1 प्रश्नयो (for पू*). T G1 गर्गा (for गर्गा). Dn1 सिकतामन्स्यो गंगा (sic); D2 शैकटाश्वान्न यो[धि] गर्गा; D4.5 शैकटा- (Ds 'टा')ष्टपयो गर्गा; Ds सिकतप्रश्नयो गर्गा; Ds 'वाष्टपृश्न- गर्गा (sic). —°) K1 Dn2 D1-2.3 T G2-4 बालखिल्या; B Dc1 Dn1 D4.7 बालखिल्या; Ds बालखिल्य- (for बालखिल्या). Ds मरीचयः (for 'चिपाः'). K1 बाल्य- खिल्याः मरीचपाः. —°) Ds ब्रह्मलोकं निनीपवः (=87^a).

89 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —°) Ds एवम् (for एनम्). M3-5 ऋषयः (for अब्रुवन्). —°) Ds M1 शोभितं (for 'नम्').

90 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —°) Ds नास्य युद्धं (for न्यस्यायुधं). S1 K3 इह द्रोणः; Ds द्रोण रणे (by transp.). —°) B Dn1 समीकः; Dc1 Ds समीक्ष्य; Dn2 D2-2.7.8 S (Gs missing) समेहि (for 'स्य'). K1.2.4 D (except Dc1 Dn1)

C. 7. 6711
B. 7. 180. 37
K. 7. 191. 36

ब्राह्मणस्य विशेषेण तवैतन्नोपपद्यते ॥ ९१
न्यस्यायुधममोघेपो तिष्ठ वर्त्मनि श्वाश्वते ।
परिपूर्णश्च कालस्ते वस्तुं लोकेऽद्य मानुषे ॥ ९२
इति तेषां वचः श्रुत्वा भीमसेनवचश्च तत् ।
धृष्टद्युम्नं च संप्रेक्ष्य रणे स विमनाभवत् ॥ ९३
स दह्यमानो व्यथितः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
अहतं वा हतं वेति पप्रच्छ सुतमात्मनः ॥ ९४
स्थिरा बुद्धिर्हि द्रोणस्य न पार्थो वक्ष्यतेऽनृतम् ।

त्रयाणामपि लोकानामैश्वर्यार्थं कथंचन ॥ ९५
तस्मात्तं परिपप्रच्छ नान्यं कंचिद्विशेषतः ।
तस्मिंस्तस्य हि सत्याशा बाल्यात्प्रभृति पाण्डवे ॥ ९६
ततो निष्पाण्डवायुर्वीं करिष्यन्तं युधां पतिम् ।
द्रोणं ज्ञात्वा धर्मराजं गोविन्दो व्यथितोऽब्रवीत् ॥ ९७
यद्यर्धदिवसं द्रोणो युध्यते मन्युमास्थितः ।
सत्यं ब्रवीमि ते सेना विनाशं समुपैष्यति ॥ ९८
स भवांस्त्रातु नो द्रोणात्सत्याज्यायोऽनुतं भवेत् ।

S (Gs missing) इह (for अव-). — °) T M1.3 कूर-
तमं (for 'तरं'). — °) Ś1 K (Ks missing) D1 transp.
कतुं and स्वम्. B Dc1 Dn1 इहाहंसि (for स्वम्).

91 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1.
78. Gs om. 91-92; T2 reads the same on marg.
— °) K2 B Dc1 Dn1 Ds G1.2.4 M 'रतस्य ते (K2 G2
च); K4 Dn2 D1.2.4.5.7.8 T 'परस्य ते (K4 D1 हि)
(for 'स्य च'). — °) D1.7.8 न वै तत्र; Ds न च
स्वयि; M3-8 तथैतन् (for तवै).

92 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1.
78. Gs om. 92 (cf. v. 1. 91). T2 reads 92 on
marg. — °) B Dc1 Dn1 त्यज (for न्यस्य). K1 Dn1
D1.5.7 अमोघेपु; Dn2 'होपुम् (sic) (for 'घेपो). — °)
Dn2 D2.4.5.7.8 T2 तु; G2 [s]घ (for च). Ś1 ते
कालो (by transp.); G3 कालोस्तु. G4 परिपूर्णश्च-
लेद्य. — After 92, B Dc1 Dn D3.5.6 ins.:

1308* ब्रह्मास्त्रेण स्वया दग्धा अनस्रज्जा नरा भुवि ।
यदेतदीदृशं विप्र कृतं कर्म न साधु तत् ।
न्यस्यायुधं रणे क्षिप्रं द्रोण मा त्वं चिरं कृथाः ।
मा पापिष्ठतरं कर्म करिष्यसि पुनर्द्विज ।

[(L. 1) D3.6 न शस्त्रज्ञा (for अन-). — (L. 2)
D2.8 विद्वन् (for विप्र). Ds साधुवत् (for साधु तत्).
— (L. 3) Dn2 क्षमं; Bom. ed. विप्र (for क्षिप्र).]

93 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1.
78. — °) Ś1 K1-3 D1 तथा; Ds च सः (for च तत्).
— °) K1 D1 स विमनसः. Ś1 Ks अभूत्; K1.2.4 D1
स्वभूत्; Ds ह्यभूत् (for [अ]भवत्).

94 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1.
78. — °) K1 B Dc1 Dn1 D2.3-5 G1.2 M1.2 संद-
(B Dc1 'दि)ह्यमानो (for स दह्य). — °) Ds यश-

स्विनं (for युधिष्ठिरम्). — After 91^{ab}, Ds ins.:

1309* युधिष्ठिरमुपागम्य द्रोणो वचनमब्रवीत् ।

सत्यं कथय राजेन्द्र यदि जीवति मे सुतः ।

— °) B Dc1 Dn1 S (Gs missing) वापि; Dn2 D4.6
चेति (for वेति). Ds हतं वा अहतं वेति.

95 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1.
78. G1 M om. 95-96. — °) Ds ऐश्वर्याच्च (for
'वार्थं).

96 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1.
78. G1 M om. 96 (cf. v. 1. 95). — °) Ds.6
तस्मात्त्वं (D6 'त्वां) परिपुच्छस्व (D6 'च्छामि). — °) Ds
नान्यत् (for नान्यं). Ds-8.8 किंचिद् (for कं). K4
B Dc1 Dn D1.2.4.5 T G2-3 द्विजर्षभः (Dn1 'भ) (for
विशेषतः). — °) T G2.4 विश्वातो (for सत्याज्ञा).

97 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1.
78. — °) G2 तस्मान् (for ततो). Ds S (except
G2; Gs missing) निष्पाण्डवीम्. D1.8 पृथ्वीं (for उर्वीं).
— °) Ds करिष्यति युधां पतिः. — °) K1 च***;
K2 तु प्रशङ्गं (for धर्मराजं).

98 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1.
78. M3 om. 98^a-99^b. — °) K2 om. (hapl.) from
द्रोणो up to स्त्रातु नो (in 99^a). Ds यद्यर्धं. M3
-दिवसे. Ś1 K1-3 अथार्धदि (K1 'र्ध दि)वसे द्रोणो (K2
om. द्रोणो). — °) D1.8 युध्यते मन्युनाश्रितः. — °)
Ś1 K1.8 D3.7.8 सेना ते (by transp.); T2 (before
corr.) G2.4 योधानां; G1 M1.2 योधानां; G2 साधूनां;
M3.5 साधूनां. — °) K1.4 Dn2 D1.4-6 समुपैष्यति;
D1 'पश्यसि. Ds विनाशमुपयास्यति; T2 (before corr.)
G2.4 नरः कस्तमुपैष्यति; G1.2 M1.2.4.5 न नोर्कोस्त (G1
नोर्कोस्त)मुपैष्यति.

अनृतं जीवितस्यार्थे वदन्न स्पृश्यतेऽनृतैः ॥ ९९
तयोः संवदतोरेवं भीमसेनोऽब्रवीदिदम् ।
श्रुत्वैव तं महाराज वधोपायं महात्मनः ॥ १००
गाहमानस्य ते सेनां मालवस्येन्द्रवर्मणः ।
अश्वत्थामेति विख्यातो गजः शक्रगजोपमः ॥ १०१
निहतो युधि विक्रम्य ततोऽहं द्रोणमब्रुवम् ।
अश्वत्थामा हतो ब्रह्मन्निवर्तस्वाहवादिति ॥ १०२
नूनं नाश्रद्धद्राक्यमेष मे पुरुषर्षभः ।

स त्वं गोविन्दवाक्यानि मानयस्व जयैषिणः ॥ १०३
द्रोणाप निहतं शंस राजन्शारद्वतीसुतम् ।
त्वयोक्तो नैप युध्येत जातु राजन्निजर्षभः ।
सत्यवान्हि नृलोकेऽस्मिन्भवान्ख्यातो जनाधिप ॥ १०४
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णवाक्यप्रचोदितः ।
भावित्वाच्च महाराज वक्तुं समुपचक्रमे ॥ १०५
तमतथ्यमये मयो जये सक्तो युधिष्ठिरः ।
अव्यक्तमब्रवीद्राजन्हतः कुञ्जर इत्युत ॥ १०६

C. 7. 8750
B. 7. 190. 28
K. 7. 191. 24

99 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. K2 om. up to स्नातु नोः; M3 om. 99^{ab} (for both, cf. v. l. 98). —^b) D2 सत्याचार्योः; D3 सत्यजो यो (for सत्याज्यायो). K1 वचः; Dn2 वदन्; D2.4.5 वदेत् (for अबेत्). D1.8 त्वज सत्याधि (D2 'नृ') व वचः; S (G2 missing) सर्वज्ञादरिमर्दनात्. —^c) K1 जीवित-स्यार्थं. —^d) K2 B Dc1 Dn D2 G2.4 स्पृश्यते (for स्पृश्यते). T G2.4 M2 (inf. lin.) त्वत्वं (for 'अनृतैः'). G1 M1.2 वदन्स्पृ (G1 पदे स्पृ) श्ये (M2 'इयै') त नैनया- ['सा]; M2.4.5 (orig.) वदन्नस्पृश्यतेनसा. — After 99, D1.8 ins.:

1310* कामिनीषु विवाहेषु गत्वामर्थे तथा धने ।

ब्राह्मणभ्यवपत्तौ च अनृते नास्ति पातकम् ।

[= (var.) Manu. 8. 112.]

100 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —^a) D2.3 G1 M एव (for एवं). —^{ad}) K1. 2.4 D1.5 एनं तं (D2 त्वं; D2 च); Dn2 D1.8 G1 M1.2 एवैतं; T G2.3 स्वेतन् (for एव तं). K2 transp. महाराज and वधोपायं.

101 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —^a) Ś1 K2 तां (for ते). —^b) T G1 M माल-वस्य. K1 -कर्मणः (for -वर्मणः). D1.8 आचार्यस्तेन्द्रकर्मणः. —^c) Ś1 K2 Dn2 D2.3 विक्रातो (for विख्यातो).

102 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —^a) D1.8 राजेन्द्र (for विक्रम्य). —^b) K1.2 अप्रियं; M1.2.3 अग्रवं (for अब्रुवम्). —^c) D2 इतः (for इति).

103 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —^a) Ś1 K2 Dn2 G2 न भ्रष्ट (Ś1 'घा') द्; D1.8 न भ्रष्टे; T G2.3 नाश्रद्धाद् (for 'अद्'). G2 युक्तम्

(for वाक्यम्). —^d) D1.8 एवं; G1 M1.2 एतन् (for एव). Dn1 D2.3 G1.2.4 M1.2 पुरुषर्षभ. —^e) D2 सत्वं (for स त्वं). Ś1 K (K2 missing) D1.8 त्वं कृष्णस्य; D2.3 स गोविन्दस्य (for त्वं गोविन्द-). D1.8 स त्वं गोविन्दस्य वाचो. —^f) Ś1 K1.2 मानयित्वा; D2 'यंश्र'; D2 'वस्य'; D2 'यंस्तज्' (for 'यस्य').

104 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —^a) K2.4 D2.3 S (G2 missing) त्वयोक्ते (for 'क्तो'). K2 Dn2 D2.2.3 G1 M1.2 नैव (for नैप). —^b) Ś1 K1.2 राजज्ञानु (by transp.); D2.3 ननु राजन्. —^c) D1.5 T G2.4 M2.3 सत्यवान् (for 'वान्'). K2 B Dc1 Dn D2.3 हि त्रि-; D1.7.8 T G2.4 M2.3 इति (for हि नृ-). D2 [s]क्ति (for sस्मिन्). K1.2 सत्यवा (K2 'त्यं वा') ग्मिनृलोकेस्मिन्; G2 'वाग्मिर्नृलो- ['नृलो] केस्मिन्. —^f) D1.8 तव ख्यातिर् (for भवा- न्ख्यातो). D2 द्विजर्षभ (for जनाधिप).

105 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. —^b) D2 तस्य (for कृष्ण-). D2 प्रचोदितः; D2.3 प्रचोदितः (for 'प्रचो'). —^c) Ś1 K2 भवितव्यान्; K1.2 D2.7 भावितव्यान्; D2 स वै तथा (for भावि- त्वाच्च). — D1 om. 105^d-107^a.

106 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. D1 om. 106 (cf. v. l. 105). —^a) K1.2.4 D1 M2.3 तद्वत्थ्य-; T G2.4 सोप्यत्थ्य- (for तम्). K1 मयो (for मयो). D2 ततोत्पयं जये मयो. —^b) K1 D2.3 जये शक्तौ; D2 जयासक्तो. — After 106^{ad}, D1 T G2.3 repeat 72^{ad}. —^c) Dn2 D1.8 वाक्यं (for राजन्). G2 अश्वत्थामा हतो राजन्. — D2 om. (hapl.) 106^d-108^a.

107 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. l. 78. D1 om. 107^a (cf. v. l. 105). D2 om. 107 (cf.

C. 7. 8150
B. 7. 190. 56
K. 7. 191. 55

तस्य पूर्व रथः पृथ्व्याश्चतुरङ्गुल उत्तरः ।
बभूवैवं तु तेनोक्ते तस्य बाहोस्त्वृशन्महीम् ॥ १०७
युधिष्ठिरात्तु तद्वाक्यं श्रुत्वा द्रोणो महारथः ।
पुत्रव्यसनसंतप्तो निराशो जीवितेऽभवत् ॥ १०८
आगस्कृतमिवात्मानं पाण्डवानां महात्मनाम् ।
ऋषिवाक्यं च मन्वानः श्रुत्वा च निहतं सुतम् ॥ १०९
विचेताः परमोद्दिशो धृष्टद्युम्नमवेक्ष्य च ।
योद्धुं नाशकुवद्राज्यथापूर्वमरिंदम ॥ ११०

तं दृष्ट्वा परमोद्दिशं शोकोपहतचेतसम् ।
पाञ्चालराजस्य सुतो धृष्टद्युम्नः समाद्रवत् ॥ १११
य इष्ट्वा मनुजेन्द्रेण द्रुपदेन महामखे ।
लब्धो द्रोणविनाशाय समिद्धाद्वयवाहनात् ॥ ११२
स धनुर्जैत्रमादाय घोरं जलदनिखनम् ।
दृढज्यमजरं दिव्यं शरांश्चाशीविषोपमान् ॥ ११३
संदधे कार्मुके तस्मिञ्शरमाशीविषोपमम् ।
द्रोणं जिघांसुः पाञ्चाल्यो महाज्वालमिवानलम् ॥ ११४

v. l. 106). — ^a) Dn₃ om. (hapl.) from पृथ्व्या up to महारथः (in 108^a). K_{1,2} B Dc₁ Dn₁ D_{3,5}. a. 3 M_{1,2} पृथ्व्यां (for पृथ्व्याश्च). — ^b) T G_{3,5} M_{1,2} अङ्गुलम्. D₁ उन्नतः (for उत्तरः). B Dc₁ Dn₁ चतुरङ्गुलमुन्नतः; D_{2,3,5} G_{1,2} M₃₋₅ मुन्नतः (G₁ M₃₋₅ 'त'); D₁ महानङ्गुल उत्तमः. — ^c) G₁ M एव (for एवं). D₁ च (for तु). Ś₁ (marg. as in text) K₃ ततो नक्तं (for तु तेनोक्ते). — ^d) G_{1,2,4} M_{1,2,4} बाहोस्त्वृशन्महीम्.

108 For the sequence in B Dc₁ Dn₁, cf. v. l. 78. D₁ om. 108^a (cf. v. l. 106). Dn₂ om. 108^{ab} (cf. v. l. 107). G₁ M om. 108. — ^a) D₃ युधिष्ठिरस्य तद्वाक्यं. — D₁ om. 108^c-113^d. — ^e) Ś₁ K_{3,5} संप्राप्तो; G₃ संसक्तो (for संतप्तो).

109 For the sequence in B Dc₁ Dn₁, cf. v. l. 78. D₁ om. 109 (cf. v. l. 108). — ^b) Ś₁ K₁₋₃ अमन्यत महात्मनां (K_{1,2} 'मना'); M₃₋₅ मेने पाण्डवानन्दनः. — ^c) B Dc₁ Dn₁ S (except M₃₋₅; G₃ missing) वाक्येन (for वाक्यं च). — ^d) D_{3,5} S (G₃ missing) वि- (for च).

110 For the sequence in B Dc₁ Dn₁, cf. v. l. 78. D₁ om. 110 (cf. v. l. 108). K₃ reads 110^a-111^b twice. — ^a) S (G₃ missing) विचेताः समरोद्दिशो (G₃ 'रे वीरो'). — ^b) T G₂₋₄ अवैक्षत (for अवैक्ष्य च). K_{1,2} (both times) ह (for च). — ^c) K₁ M₁₋₃ नाशकुवद्र. — ^d) K₃ Dn₂ D_{1,2,4,5} T G₁₋₄ M_{1,2} अरिंदमः. — After 110, B Dc₁ Dn₁ D₃₋₅ S (G₃ missing) Editions ins. an addl. colophon [Sub-parvan: D₃ द्रोणवच. — Adhy. name: Bom. ed. युधिष्ठिरासत्यकरणं. — Adhy. no. (figures, words or both): Dn₁ 192; D₃ 194; D₃ 84; T G_{2,3} 185; G₁ M_{1,2} 184; G₃ 186; M₃₋₅ 183].

111 For the sequence in B Dc₁ Dn₁, cf. v. l.

78. For the repetition in K₂, cf. v. l. 110. D₁ om. 111 (cf. v. l. 108). Before 111, MSS. ins. संजय उवाच. — ^a) M_{3,5} समरोद्दिशं (for परमो). — ^b) S (G₃ missing) शोकोत्तरमचेतनं. — ^c) Dn₂ D₃ पांचालः (for पाञ्चालः). D₃ पांचालराजपुत्रस्तु. — ^d) D₁ दृष्टद्युम्नमाद्रवत् (sic); D₃ धृष्टद्युम्नोभ्युपा.

112 For the incident, cf. l. 155. 38. With 112, cf. 7. 86. 49; 159. 3. For the sequence in B Dc₁ Dn₁, cf. v. l. 78. D₁ om. 112 (cf. v. l. 108). — ^a) D₃ यद् (for च). D₄ इष्ट्यां; D₅ इष्ट्या (for इष्ट्वा). G₃ यं इष्ट्वा द्रुपदेन्द्रेण. — ^b) G₁ M_{1,2} महात्मना (for 'मखे'). — ^c) M₃ सख्यो द्रोणनाशाय. — ^d) Dn₁ समिद्धो (for 'द्वाद्'). S (G₃ missing) समिद्धेसौ परंतपः (G₁ M_{1,2} 'प').

113 For the sequence in B Dc₁ Dn₁, cf. v. l. 78. D_{1,2} om. 113 (for D₁, cf. v. l. 108). — ^a) D₃ धनुर्जैत्रं समादाय. — ^b) Some MSS. निःस्वनं. — ^c) D₃ घोरं (for दिव्यं). — ^d) D₃ विषोपमं. B Dc₁ Dn₁ G₁ M_{1,2} शरं चाशीविषोपमं.

114 For the sequence in B Dc₁ Dn₁, cf. v. l. 78. — ^a) D₃₋₅ S (G₃ missing) संदधत् (for 'धे'). D₅ कार्मुके. Ś₁ K (K₃ missing) D₁ तत्र (for तस्मिन्). — ^b) D₅ घोरम् (for शरम्). D₄ आसीद् (for आशी). K₃ शरमासीद्विषोपमं (sic); B Dc₁ Dn₁ तत्तत्तमनलोपमं; G₁ M_{1,2} ज्वलंतमनलोपमं. — ^c) S (G₃ missing) गत- (for महा-).

115 For the sequence in B Dc₁ Dn₁, cf. v. l. 78. — ^a) D_{1,2,4,5} अस्य (for आसीद्). — ^b) D₃ संदलंतरे. — ^c) K₂ इह (for इव). — ^d) K₃ Dn₂ D_{3,5} चेपिणः; K₃ चेशनः; B Dc₁ Dn₁ D₅ चेपतः; D₃ वीक्षितः; D₄ चिष्यते; D_{1,2} T G_{1,2,4} M₃₋₅

तस्य रूपं शरस्यासीद्वनुज्यामण्डलान्तरे ।
द्योततो भास्करस्येव घनान्ते परिवेशिनः ॥ ११५
पार्पतेन परामृष्टं ज्वलन्तमिव तद्वनुः
अन्तकालमिव प्राप्तं मेनिरे वीक्ष्य सैनिकाः ॥ ११६
तमिषुं संहितं तेन भारद्वाजः प्रतापवान् ।
दृष्ट्वा मन्यत देहस्य कालपर्यायमागतम् ॥ ११७
ततः स यत्नमातिष्ठदाचार्यस्तस्य वारणे ।
न चास्यास्त्राणि राजेन्द्र प्रादुरासन्महात्मनः ॥ ११८
तस्य त्वहानि चत्वारि क्षपा चैकास्ततो गता ।
तस्य चाहस्त्रिभागेन क्षयं जग्मुः पतत्रिणः ॥ ११९

संशरक्ष्यमासाद्य पुत्रशोकेन चार्दितः ।
विविधानां च दिव्यानामस्त्राणामप्रसन्नताम् ॥ १२०
उत्सृष्टुकामः शस्त्राणि विप्रवाक्यामिचोदितः ।
तेजसा प्रेर्यमाणश्च युयुधे सोऽतिमातुपम् ॥ १२१
अथान्यत्स समादाय दिव्यमान्त्रिसं धनुः ।
शरांश्च ब्रह्मदण्डाभान्ष्टुष्टुस्रमयोधयत् ॥ १२२
ततस्तं शरवर्षेण महता समवाकिरत् ।
व्यशातयच्च संकुद्धो घृष्टद्युम्नममर्षणः ॥ १२३
तं शरं शतधा चास्य द्रोणश्चिच्छेद सायकैः ।
ध्वजं धनुश्च निशितैः सारथिं चाप्यपातयत् ॥ १२४

C. 7. 8: 68
B. 7. 10: 14
K. 7. 162. 14

-विष्यतः; G₂ -विष्टतः; M_{1.2} -विष्य[M₂ "व्य"]ते (for
-वेशिनः).

116 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1.
78. —^a) K₁ B Dc1 Dn D₂₋₃ S (G₂ missing) अनु-
(for इव). —^d) D_{2.7.8} प्रेक्ष्य; G₂ M_{2.3} तस्य (for
वीक्ष्य).

117 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1.
78. —^a) K₁ D₁ संहतं; B Dc1 Dn D_{2-3.7.8} T
G_{2.3} M संहितं (for संहितं). G₁ M दृष्ट्वा (for तेन).
—^c) G₁ M₂₋₃ त्यागे (for दृष्ट्वा). —^d) M₂₋₃ -पर्य-
यम्. D_{1.8} आत्मनः; M_{2.3} आगतः (for "तम्").

118 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1.
78. —^a) K₂ समयम्; D₂ संयतम्; Bom. ed. प्रय-
त्नम् (for स यत्नम्). D_{1.2.7.8} ततः समयस्त्रिवातिष्ठ-
—^b) D_{1.2.7.8} तं नि- (for तस्य). D₂ दुर्गारस्य तु
वारणे.

119 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1.
78. —^b) D₂ वा (for च). D₂ चैवास्ततो (for चैका).
S₁ K₂ G_{2.4} M_{1.2.4} गताः (for गता). — For 119^{ab},
B Dc1 Dn1 subst.:

1311* तस्य त्वहश्च रात्रिश्च शरानम्यसतोऽगमत् ।

—^a) K₁ बाह्याः Dn₂ बाहुस् (for चाहस्). D_{1.8}
-भागांते (for -भागेन). D₁ सत्यं बहुस्त्रभागेन (sic).

120 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1. 78.
—^a) K₁ आदाय (for आसाद्य). —^b) K₁ Dn₂
चोदितः (for चार्दितः). —^d) D₂ शराणाम् (for अस्त्रां).
K₁ B Dc1 Dn अप्रसादतः; D_{1.2.7.8} चाप्रसन्नतां (for

अप्र).

121 For the sequence in B Dc1 Dn1, cf. v. 1. 78.
—^a) K₁ D₁ उत्सृष्टुकामः; K₂ तत्सृष्टुः; Dn₂ उत्सृष्टुः
(for उत्सृष्टुः). —^b) K_{1.2} D_{1.8} -वाक्यानि (for "नि-").
D_{2.1.2.7.8} -नोदितः (for -चो). K₁ B Dc1 Dn D_{2.8}
कृति (Dn₂ D_{2.8} विप्र)वाक्यप्रचो (D₂ "जो")दितः. —^c)
K₁ Dn₂ D_{2.4-5} प्रेर्यमाणश्च (for प्रेर्यमाणश्च). B Dc1
Dn D_{2.4-5} तु (for च). —^d) D₂ सुयुधे (for युयुधे).
G₂ चाति- (for सोऽति-). B Dc1 Dn₁ युयुधे न यथा
पुरा.

122 ^a) B Dc1 Dn₁ भूयश्चान्यत् (for अन्यान्यत्).

123 ^b) D₂ महात्मन् (for ब्रह्मा). Dc1 D₁₋₂ सप्त-
वाकिरत्; D₂ रयत् (for "किरत्"). —^c) D₂ व्यसा-
दयच्च; T G_{2.4} अक्षतयश्च (for व्यशातयच्च). —^d)
B Dc1 Dn D_{2.8} G₂ M₂₋₃ अमर्षं (D₂ "दि")जं (for "णः").
G₁ M_{1.2} घृष्टद्युम्नस्य तदनुः. — After 123, D₁ ins.:

1312* ततश्च पार्पवो राजस्समाकृत्य चतुर्महत् ।

शरं मुमोव निशितं भारद्वाजस्त्रिधासया ।

124 ^a) D₂ स तथा (for शतधा). K₂ तस्य (for
चास्य). K₁ B Dc1 Dn S (G₂ missing) शरांश्च शतधा
(T G₂ "तथा")त (Dn₂ चा)स्य. —^b) D₂ मारिष (for
सायकैः). —^c) S (G₂ missing) रयं (for ध्वजं). G₂
ध्वजं (for धनुश्च). —^d) Dn₂ अभ्यपातयत्; D₂
न्यपातयत् (for अभ्य). D_{1.2.3} सारथिं चास्य पातयत्
(D₁ "न").

125 Dn₂ om. 125^{ab}. —^a) D₂ पुनश्च (for प्रहस्य).
—^b) D₂ दहस् (for पुनर्). S₁ K₁₋₂ D_{1.8} आदय

C. 7. 6768
B. 7. 161. 15
K. 7. 162. 15

धृष्टद्युम्नः प्रहस्यान्यत्पुनरादाय कार्मुकम् ।
शितेन चैनं बाणेन प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ॥ १२५
सोऽतिविद्धो महेष्वासः संभ्रान्त इव संयुगे ।
भल्लेन शितधारेण चिच्छेदास्य महद्भुजः ॥ १२६
यच्चास्य बाणं विकृतं धनूंषि च विशां पते ।
सर्वं संछिद्य दुर्धर्षो गदां खड्गमथापि च ॥ १२७
धृष्टद्युम्नं ततोऽविध्यन्नवमिर्निशितैः शरैः ।
जीवितान्तकरैः क्रुद्धः क्रुद्धरूपं परंतपः ॥ १२८
धृष्टद्युम्नरथस्याश्वान्स्वरथाश्चैर्महारथः ।
अमिश्रयदमेयात्मा ब्राह्ममस्त्रमुदीरयन् ॥ १२९

(for आदाय). — °) D₁₋₆ शितेन (for शि°). G₁ M चैव (for चैनं).

126 °) B₁ D_{1.5} [s] संभ्रान्त (for सं°). — °) D_{1-6.8} शत- (for शित-). — °) B D₁ D₂ T G₂₋₄ पुनर्भुजः; D_{1.5.7.8} ततो धनुः; D₆ महाधनुः; G₁ M धनुः पुनः (for महद्भुजः).

127 °) Ś₁ K₁₋₃ D_{1.8} तं च; D₁ D₂ स च; D_{1.5} अथ; D_{7.8} तथा (for यच्च). B_{1.3} D₁ D_{2.4-8} T G_{1.3.4} M_{1.2} बाण- (for बाणं). Ś₁ K₁₋₃ D₁ निष्कृत्य; D₆₋₈ -निकरं (for विकृतं). — °) B D₁ D₂ D₃ चिच्छेद्; G₂ संछिद्य (for संछिद्य). D₆ संछिद्य सर्वं दुर्धर्षो. — °) K₁ अवाच्य च; B D₁ D₂ च वर्जयन्; D₆ च चर्म च; T G₂₋₄ तथैव च (for अथापि च). K₁ D_{1.7.8} वा (for च).

128 D₂ om. 126^a-129^b. G₁ M om. 128. — °) B D₁ D₂ च विव्याध (for ततोऽविध्यन्). — °) D₆ नवभिर्नतपर्वभिः. — °) D₈ जीवन्त- (for जीवितान्त-). D₁ D₂ (before corr. as in text) -करः; D₆ -कर- (for -कैः). Ś₁ K₃ क्रुद्धः; D₂ lacuna (for क्रुद्धः). — °) Ś₁ K₁₋₃ B₁ D₁ क्रुद्धरूपः; D₂ शुद्धरूपे; D_{1.5.7.8} घोररूपः; T G₂₋₄ शिलाधौतैः (for क्रुद्धरूपं). K₃ B_{3.4} D₂ D₃ G₁ परंतपः; D₄ तप (for तपः).

129 D₂ om. 129^{ab} (cf. v. l. 128). — °) D_{2.5} धृष्टद्युम्नो (for 'द्युम्न-'). K₃ धृष्टद्युम्नोय तस्याश्वान्; D₆ धृष्टद्युम्नो रथाश्वान्. Ś₁ K₃ B₁ D₂ सरथाश्वैः; D₆ स महाश्वैः (for स्वरायां). D₁ धृष्टद्युम्नोरयाश्वान्स रथाश्चैव महारथाः. — °) K₃ B D₁ D₂ D₃ व्या (B_{1.5} व्य-). मिश्रयद् (for अमि°). Ś₁ K₁₋₃ D₁ विद्युन् (K₁ मर्द-).

ते मिश्रा बह्वशोभन्त जवना वातरंहसः ।
पारावतसवर्णाश्च शोणाश्च भरतर्षभ ॥ १३०
यथा सविद्युतो मेघा नदन्तो जलदागमे ।
तथा रेजुर्महाराज मिश्रिता रणमूर्धनि ॥ १३१
ईपाबन्धं चक्रबन्धं रथबन्धं तथैव च ।
प्रणाशयदमेयात्मा धृष्टद्युम्नस्य स द्विजः ॥ १३२
स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
उत्तमामापदं प्राप्य गदां वीरः परामृशत् ॥ १३३
तामस्य विशिखैस्तीक्ष्णैः क्षिप्यमाणां महारथः ।
निजघान शरैर्द्रोणः क्रुद्धः सत्यपराक्रमः ॥ १३४

अप्रमेयात्मा. — °) D₁₋₆ ब्राह्मयम् (for ब्राह्मम्). Ś₁ K₃ उदैरयत् (K₃ नृ); D₂ D₁ उदीरयत्. K₃ ब्राह्मयन् समुदीरयत्; D_{7.8} द्रोणो ब्रह्मविदुत्तमः.

130 °) T G_{2.4} वाजिनो (for जवना). — °) D_{1.6.7} पारावत- (for 'वत-'). D₈ सवर्णाश्वाः (for 'र्णाश्वा'). — °) G₁ M_{1.3} शोणाश्वा (for 'श्वा'). D₆ शोणाश्चैव नराधिप.

131 M₂₋₅ om. 131. B₁ om. 131^b-132^c. — °) D₆ नदन्तो (for नदन्तो). — B₂ reads 131^c-133^d on marg. — °) D₆ तेष्वा (for रेजुर्). — °) D₆ व्यामिश्रा (for मिश्रिता).

132 B₁ om. 132^{ab} (cf. v. l. 131). B₂ reads 132 on marg. — °) K₃ D₂ D₃ इपाबन्धं (sic). B_{3.4} D₁ D₂ D₃ D₄ D₅ रथ (D_{1.5.7.8} 'थे') बन्धं चक्र- बन्धं (by transp.). — D₆ repeats 132^{cd} after 134^{ab}. — °) Ś₁ K_{1.3} B₁₋₃ D₁ D₂ D₃ D₄ M_{1.3} प्राणा (K₁ D₁ 'ण') शयद्; D₆ (first time) प्राच्यावयद्; G₁ M_{1.3} व्यनाशयद् (for प्रणा°). — °) G₂ वै (for स).

133 B₂ reads 133 on marg. — °) G_{1.4} M सं- (for स). B D₁ D₂ पांचाल्यो (for विरथो). — °) D₁ -सारथिः (for -सा°). B D₁ D₂ निरुत्तमजसारथिः. — °) D₂ transp. प्राप्य and वीरः. Ś₁ K_{2.3} D₁ प्राप्सो (for प्राप्य). D_{1.4} G₈ वीरः; D₆ गुर्वी (for वीरः). Ś₁ K_{1.4} B_{1.3} D₁ परामृशत्.

134 °) D_{1.5.7.8} तामस्य निशितैर्बाणैः. — °) D₂ D₃ क्षिप्यमाणो; D₆ कंप्यमानो. — After 134^{ab}, D₆ repeats 132^{cd}. D₆ om. 134^{cd}.

तां दृष्ट्वा तु नरव्याघ्रो द्रोणेन निहतां शरैः ।
विमलं खड्गमादत्त शतचन्द्रं च भानुमत् ॥ १३५
असंशयं तथाभूते प्राञ्चाल्यः साध्वमन्यत ।
वधमाचार्यमुख्यस्य प्राप्तकालं महात्मनः ॥ १३६
ततः स्वरथनीडस्थः स्वरथस्य रथेयया ।
अगच्छदसिमुख्यस्य शतचन्द्रं च भानुमत् ॥ १३७
चिकीर्षुर्दुष्करं कर्म धृष्टद्युम्नो महारथः ।
इयेप वक्षो भेतुं च भारद्वाजस्य संयुगे ॥ १३८
सोऽतिष्ठद्युगमध्ये वै युगसंहनेषु च ।

शोणानां जघनार्थेषु तत्सैन्याः समपूजयन् ॥ १३९
तिष्ठतो युगपालीषु शोणानप्यधितिष्ठतः ।
नापश्यदन्तरं द्रोणस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १४०
क्षिप्रं श्वेनस्य चरतो यथैवामिपगृद्धिनः ।
तद्वदासीदभीसारो द्रोणं प्रार्थयतो रणे ॥ १४१
तस्याश्वात्रयशक्त्यासौ तदा क्रुद्धः पराक्रमी ।
सर्वानैकैकशो द्रोणः कपोताभानजीघनन् ॥ १४२
ते हता न्यपतन्भूमौ धृष्टद्युम्नस्य वाजिनः ।
शोणाश्च पर्यमुच्यन्त रथवन्धादिशां पते ॥ १४३

C. 7. 8787
D. 7. 191. 33
K. 7. 192. 33

135 * K₂ तं (for तां). B (except B₁) D₀₁ D₀₁ S (G₅ missing) तु दृष्ट्वा (by transp.); D₀₂ D_{2.4.7.8} दृष्ट्वा स. D₀₂ D₃ नरव्याघ्र. D₃ तां दृष्ट्वा निहतां वीरो. —⁶ S (except G₂; G₅ missing) विहतां (for नि'). G₅ रणे (for शरैः). —⁷ D_{3.6} S (G₅ missing) आदाय (for आदत्त). —⁸ D_{1.3} भास्वरं (for भानुमत्). D₃ कर्म चादत्त भानुमत्.

136 K₁ D_{1.2.4.5} om. (hapl.) 136-137. —⁹ D₀ असंशये (for 'शय'). Ś₁ D₃ तथाभूतः; D₀₁ 'भूतं' (for 'भूते'). —¹⁰ K₁ पांचालः. —¹¹ Ś₁ K₃ चर्यस्य (for 'मुख्यस्य'). —¹² Ś₁ K₃ D₀ महारथः; T G₂₋₄ 'मनाः' (for 'रमनः'). — After 136, T G₂₋₄ read 142-148.

137 K₁ D_{1.2.4.5} om. 137 (cf. v. l. 136). —¹³ B (except B₁) D₀₁ D₀₁ D₃ सरथः; D_{1.3} चचार; T G₂₋₄ तु रथ. (for स्वरथ). B D₀₁ D₀₁ नीडस्थः; T G₂₋₄ नीलं स; G₁ M नीलस्थः (for नीडस्थः). —¹⁴ T G₂₋₄ समारुह्य (for स्वरथस्य). K₂ B₁ रथेयया; B_{1-2.6} 'शया'; D₃ रणेयया (for रथे). —¹⁵ K₁ अगच्छदसिमुख्यस्य; D_{1.3} असिमुख्यस्य चागच्छत्. —¹⁶ = 135¹⁷.

138 * D₀₂ D_{2.4.7.8} दुस्तरं (for दुष्करं). D₀₂ D_{2.4.5} मोहाद् (for कर्म). —¹⁸ B₁ महावल् (for 'रथः'). —¹⁹ K₁ B D₀₁ D₀₁ D_{2.6} स; D₁ lacuna (for च).

139 * T G₂₋₄ अतिष्ठद् (for सोऽति). M₃₋₅ रथ- (for युग). D₃ पक्षे (for 'मध्ये'). D₁₋₃ तु (for त्वे). —²⁰ K₁ 'संनिहतेषु'; B₁ D₂₋₆ 'संहननेषु (for 'संहनं'). —²¹ D₃ शराणां (for शोणानां). Ś₁ K (K₅ missing) D_{1.3} शोणानां जघनार्थेषु (Ś₁ 'वेद्युस';

K₁ 'नाते; D₃ 'धेन'); B D₀₁ D₀₁ जघनार्थे (B₁ 'नाते) पु चाशानां. —²² Ś₁ K (K₅ missing) D_{1.3} T G₂₋₄ तत्सैन्यान्यस्य (D₃ 'मि' पूजयन्.

140 * Ś₁ K (K₅ missing) D₁ 'पालेयु; D_{1.3} D_{2.4.5} 'पालेयु; D₃ 'पार्थेयु; D_{1.3} 'पाले तु; S (G₅ missing) 'पालीयु (for 'पालीयु). —²³ K_{1.2} (marg. as in text) D₁ अति; D₃ अव- (for अधि). D₃ शोणानामप्यतिष्ठतः; G₁ M शोणाश्चानधितिष्ठतः. —²⁴ D_{2.4.7.8} अंतरे.

141 * G₅ सैन्यस्य (for श्वेनस्य). —²⁵ Ś₁ K₃ 'गृद्धिनः; D_{1.3} 'गद्धिनः (for 'गृद्धिनः). —²⁶ D₃ तथैव (for तद्वद्). D₀₁ D₁ अभिसारो; T G_{2.4} M₃₋₅ अभिसरो (for अभीसारो). —²⁷ B D (except D₁) T_{1.3} (inf. lin.) द्रोणपार्थयो रणे (D₀ 'योर्नृप').

142 T G₂₋₄ read 142-148 after 136. —²⁸ D₃ वै; S (G₅ missing) स (G₂ [आ]नु) (for [अ]सौ). B D₀₁ D₀₁ तस्य पारावतानश्चान् (B₁ 'तशिलान्). —²⁹ D₃ परंतप; G₁ M_{1.2.4.5} पराशुशत् (for पराक्रमी). B D₀₁ D₀₁ रथशक्त्या पराजित (B₁ 'श्व'त्; T G₂₋₄ रथा-स्कृद्धः पराशुशत्; M₃ तदा क्रुद्धादिशां पते. — M₃ om. (hapl.) 142³⁰-143³¹. —³² D_{1.3} सर्वानैकैकशो द्रोणः. —³³ D₀₂ D_{2-5.7.8} नीलवर्णान् (for कपोताभान्). K₁ अजीवनत्. B₁₋₄ D₀₁ D₀₁ T G_{1.2.4} M (M₃ om.) रक्तशोणान्विव (T G_{2.4} 'न्विस-; M_{3.5} 'न्यस' जयन् (D₀₁ M_{1.5} 'त्'); B₁ रक्तान्धान्विवजयन्; D₃ रक्तशोणोरजीघनत् (sic); G₂ रक्तशोणानवजयन्.

143 For the sequence in T G₂₋₄, cf. v. l. 142. D₀ M₃ om. 143 (for M₃, cf. v. l. 142). —³⁴ B D₀₁ D₀₁ S (M₃ om.; G₅ missing) शोणास्तु; D₀₂ D_{2-4.6-8} 'आः (for 'अ'). K_{1.3} शोणाश्च परियुच्यन्.

C. 7. 8768
B. 7. 191. 34
K. 7. 192. 34

तान्ह्याभिहतान्दृष्ट्वा द्विजाग्र्येण स पार्षतः ।
नामृष्यत युधां श्रेष्ठो याज्ञसेनिर्महारथः ॥ १४४
विरथः स गृहीत्वा तु खड्गं खड्गभृतां वरः ।
द्रोणमभ्यपतद्राजन्वैनतेय इवोरगम् ॥ १४५
तस्य रूपं बभौ राजन्मारद्वाजं जिघांसतः ।
यथा रूपं परं विष्णोर्हिरण्यकशिपोर्वधे ॥ १४६
सोऽचरद्विविधान्मार्गान्प्रकारानेकविंशतिम् ।
आन्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाभुतं प्रसृतं सुतम् ॥ १४७

—^a) D₁. 6-8 रथवंशाद् (for 'बन्धाद्').

144 For the sequence in T G₂-3, cf. v. l. 142.
—^a) Śi K₁-3 D₈ नाशितान् (for निहतान्). —^b) K₁ D₂ D₁. 8. 1. 7. 8 T G₂ द्विजाग्र्येण; D₃ शोणाधेन.
D₁ च (for स). —^c) B₂ S (except M₂; G₂ missing) महाबलः (for 'रथः').

145 For the sequence in T G₂-4, cf. v. l. 143.
—^a) D₂ सं- (for स). B₁ च; D₈ [अ]थ; T G₂. 4 [आ]शु (for तु). —^b) B₂ विशारदः; D₁. 7. 8 -भृतां वरः. —^c) K₁. 2 D₁. 5 अभ्या (D₂ 'प्य') पतद्; T G₂-4 अभ्यद्रवद् (for 'पतद्').

146 For the sequence in T G₂-4, cf. v. l. 142.
G₁-3 M₁. 2 om. 146. —^a) K₁. 2 om. (hapl.) from बभौ up to रूपं (in 146^a). M₂-5 तथा (for बभौ). Śi K₂. 4 D₁. 6 तत्र (for राजन्). —^b) D₈ भारद्वाजजिघांसिनः. —^c) K₄ B D₂ D₃ G₁ M₂. 5 पुरा; D₃ बभौ; M₄ तथा (for परं). —^d) B₁. 2 मृधे (for वधे).

147 For the sequence in T G₂-4, cf. v. l. 142.
—^a) K₂ सोजरद्; K₄ D₂. 3 सोचरद्; B D₂ D₃ स तदा (B₁. 3 'या' (for सोऽचरद्). — After 147^a, D₂ ins. 1314* and om. 147^b-148^d. —^b) B₁ पुरुषांश्चैक; B₂-5 D₂ D₃ प्रवरांश्चैक; T₂ (before corr.) G₁. 2. 4 M₁. 2. 4. 5 (sup. lin.) प्रचारानेक; G₂ प्रवरा' (for प्रकारा'). D₂ D₃. 5. 6. 8 G₂ विंशतिः; G₁ M₁. 2 'तीन्' (for 'तिम्'). — After 147^{ab}, N (D₁ om.; Śi K₂ missing) ins.:

1313* दर्शयामास कौरव्य पार्षतो विचरत्रणे ।

[D₂ व्यचरद् (for विचरत्).]

—^a) D₂ आकृतं (for आभुतं). D₂ प्रभृतं; D₂ विस्तरं (for प्र'). B₁-3. 5; D₂ D₃ T G₂-4 M₁. 2 स्थितं; D₂ तथा (for सुतम्).

परिवृत्तं निवृत्तं च खड्गं चर्म च धारयन् ।
संपातं समुदीर्णं च दर्शयामास पार्षतः ॥ १४८
ततः शरसहस्रेण शतचन्द्रमपातयत् ।
खड्गं चर्म च संवाधे धृष्टद्युम्नस्य स द्विजः ॥ १४९
ते तु वैतस्त्रिका नाम शरा ह्यासन्नघातिनः ।
निकृष्टयुद्धे द्रोणस्य नान्येषां सन्ति ते शराः ॥ १५०
शारद्वतस्य पार्थस्य द्रौणैर्वैकर्तनस्य च ।
प्रद्युम्नयुधुधानाभ्यामभिमन्योश्च ते शराः ॥ १५१

148 For the sequence in T G₂-4, cf. v. l. 142.
D₁ om. 148 (cf. v. l. 147). —^a) D₂ om. निवृत्तं.
K₁ om. च. —^b) D₂ D₃. 7 खड्गः; D₂ lacuna (for खड्गं). D₂ om. चर्म च. —^c) Śi K₂ D₂ D₃ समुदीर्णः; K₁ G₁ M₁. 2 'दीर्घः'; B₁ 'दीर्घः'; D₁. 3 'दीर्घ' (for 'दीर्ण'). D₂ संपातं च समुदीर्णं (sic). — After 148, N (Śi K₂ missing; D₂ after 147^a) ins.:

1314* भारतं कौशिकं चैव सात्वतं चैव शिक्षया ।
दर्शयन्व्यचरद्युद्धे द्रोणस्यान्तचिकीर्षया ।
चरतस्तस्य तान्मार्गान्विचित्रान्खड्गचर्मिणः ।
व्यस्यन्त रणे योधा देवताश्च समागताः ।

[D₁ om. from भारतं up to तान्मार्गान् (in the prior half of line 3). — (L. 1) Śi D₁ कैशिकं (for कौ'). — (L. 2) Śi K₁-3 D₁. 3. 5. 7. 8 अवरद् (for व्यच'). — (L. 3) K₁ D₂ D₃ D₁ तन्- (for तान्). D₂ खड्गचर्म च; D₂ खड्गचर्मणि (for 'चर्मिणः'). — D₂ om. line 4. — (L. 4) D₂ विस्मयत. D₂ योद्धा (for योधा). K₁-3 D₁ देवताश्च (for दे').]

149 D₂ om. 149^{ab}. D₁ om. 149^b-150^a. —^b) D₁ अशतयत् (for अपा'). —^c) B D₂ D₃ T G₁-3 चर्मं खड्गं (by transp.); M₁. 2 खड्गचर्मं. Śi K₁-3 D₁ संवाधः; D₂. 4-6. 8 संवाधे (for संवाधे).

150 D₁ om. 150^{ab} (cf. v. l. 149). —^a) K₂ G₁ M ये (for ते). D₂ वैतस्त्रिका. —^b) D₂ बाणा (for शरा). K₂ D₂ D₃. 1-6. 8 -योधिनः (for -घातिनः). B D₂ D₃ शरा आसन्नयोधिनः; D₂ शरा ह्यासन्नघातिनः; S (G₂ missing) बाणास्तस्यामितद्युतेः. —^c) K₂ निकृष्टयुद्धं द्रोणस्य.

151 D₁ reads 151^{ab} twice. D₂ repeats 151^a after 151^d. —^b) D₁ (second time). 1-3 द्रोण- (for द्रोणेद्). — For 151^{ab}, B D₂ D₃ subst.:

अथास्येपुं समाधत्त दृढं परमसंशितम् ।
 अन्तेवासिनमाचार्यो जिघांसुः पुत्रसंमितम् ॥ १५२
 तं शरैर्दशभिस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद शिनिपुंगवः ।
 पश्यतस्तव पुत्रस्य कर्णस्य च महात्मनः ।
 ग्रस्तमाचार्यमुख्येन धृष्टद्युम्नमोचयत् ॥ १५३
 चरन्तं रथमार्गेषु सात्यकिं सत्यविक्रमम् ।
 द्रोणकर्णान्तरगतं कृपस्यापि च भारत ।
 अपश्येतां महात्मानौ विष्वक्सेनधनंजयौ ॥ १५४
 अपूजयेतां वाष्पेयं युवाणौ साधु साध्विति ।
 दिव्यान्यस्त्राणि सर्वेषां युधि निघ्नन्तमच्युतम् ।

अभिपत्य ततः सेनां विष्वक्सेनधनंजयौ ॥ १५५
 धनंजयस्ततः कृष्णमब्रवीत्पश्य केशव ।
 आचार्यवरमुख्यानां मध्ये क्रीडन्मधूदहः ॥ १५६
 आनन्दयति मां भूयः सात्यकिः सत्यविक्रमः ।
 माद्रीपुत्रौ च भीमं च राजानं च युधिष्ठिरम् ॥ १५७
 यच्छिक्षयानुद्धतः सत्राणे चरति सात्यकिः ।
 महारथानुपक्रीडन्वृष्णीनां कीर्तिवर्धनः ॥ १५८
 तमेते प्रतिनन्दन्ति सिद्धाः सैन्याश्च विस्मिताः ।
 अजय्यं समरे दृष्ट्वा साधु साध्विति सात्वतम् ।
 योधाश्चोभयतः सर्वे कर्मभिः समपूजयन् ॥ १५९

C. 7. 8806
B. 7. 181. 53
K. 7. 182. 51

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुःपञ्चदशतमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

1315* ऋते शारद्वतात्पार्थाद्रोणेवैकर्तनात्तथा ।

[Dc1 Dn1 द्रोणाद्वैकर्तनात्कृपात् (for the post. half).]

—^a) B Dc1 Dn1 भारत (for ते शराः). G2 नान्येषां
 सेति ते शराः (= 150^a).

152 Ds om. 152^a. —^a) B2.4 G1 अ (B1 त)थान्येषुं;
 G2 तथास्येपुं (for अ). Ś1 K (Ks missing) B1 D1
 समाधत्त. —^b) G2 शरं (for दृढं). Ś1 -संसितं; K1-3
 D1 -संसितं; K1 B Dc1 Dn1 -संसितं; Dn2 D2-3.7.8
 वेगिनं; Ds -संसितं (for -संसितम्).

153 ^b) D1.3.7.8 शनिपुंगवः. — After 153^{ab}, Ds
 ins. :

1316* पश्यतस्तस्य तान्मार्गान्विचित्रान्बद्धचर्मणि ।

—^a) Ds द्वि (for च). —^a) Ś1 Ks अचोदयत्; Ks
 अयोध (for अमोच).

154 ^a) Dn2 चरन्तं; T G2-4 न्यचरद् (G1 नृ);
 G1 M विचरन् (for चरन्तं). —^b) Ds लघु (for
 सत्यः). S (G3 missing) सात्यकिः सत्यविक्रमः. —^c)
 G2 द्रोणकर्णान्तरं गत्वा. —^d) S (G3 missing) सात्यकिं
 (G2 कं) (for भारत). D1.3 तं कृपस्यापि भारत.

155 K1 om. (hapl.) 155. —^a) G1 आपूजयेतां.
 —^b) G1 M ब्रुवन्तौ (for युवाणौ). D1.3 सात्वतां (Ds
 'तं) (for साध्विति). —^c) B2 सर्वाणि; T G2-3 चैतेषां
 (for सर्वेषां). —^d) K1 निघ्नन्तम्. D1 युधि सत्यपरा-
 क्रमः; Ds युधि तेषां प्रमुञ्चतां. — T G2.3 om. 155^{ab}.

—^a) D1.3.7.8 अभिगम्य (for 'पत्य). B1 Dc1 Dn1
 तेषां (for सेनां). G1.3 M1.3-5 नातिसर्तं (G1 'क')न्यम-
 भूतां.

156 ^a) B Dc1 Dn -रथ- (for -वर-). —^a) D2.
 1.3.7.8 G2.4 मधूदह (sic); T G2 यदूदह (G2 'हः).

157 ^a) S (G3 missing) स (M1.3 सं) नन्दयति (for
 आनन्द). Ś1 Ks मे; K1.3 T मा (for मां). —^b)
 B (except B2) Dc1 Dn1 D1.2.6 S (G3 missing)
 सात्यकिः परवीरहा. —^c) K1 Dn2 D2-3.7.8 M1.2 -पुत्रं
 (for -पुत्रौ). —^d) Ś1 K (Ks missing) D1 धर्मराजं;
 Dn2 D2.3.5.7.8 नकुलं च (for राजानं च).

158 ^a) K1.3 Dn2 D2 यः (for यत्). D2 पूजयन्
 (for शिक्षया). Dc1 संयुतः (for [अ]नुद्धतः). D2 यं
 शिक्षयन्त्ययति च; D1 यः शिक्षयन्तिव रणे; D2 यः शिक्ष-
 याधिको वीरो; D2 अनुत्तयं रक्षतीव; D1.3 यः शिक्षया-
 धिकोतीव; S (G3 missing) अनुद्धतः शिक्षितवान् (G1
 M 'वद्'). —^b) Ś1 Ks राजेशः; Ds द्रोणे; S
 (except M1.2; G3 missing) रणे (for रणे). —^c)
 Ds क्रीडयंश्च (for उपक्रीडन्). —^d) Dn2 -वर्धनः (sic)
 (for -वर्धनः).

159 ^a) Dc1 D2 एतं; D1.3.7.8 एतं (for एते).
 T G2-4 M2-3 प्रत्यनन्दत (G1 'तः') (for प्रतिनन्दन्ति).
 —^b) M1 (inf. lin. as in text) साध्याश्च (for सैन्याश्च).
 —^c) Ds असह्यः; Ds असह्यः; Ds अजयं (for 'उदय').
 —^d) B Dc1 Dn1 Ds सात्यकिं (for सात्वतम्). —^e)

१६५

संजय उवाच ।

कूरमायोधनं जज्ञे तस्मिन्नाज्ञसमागमे ।

रुद्रस्येव हि क्रुद्धस्य निघ्नतस्तु पशून्यथा ॥ १

हस्तानामुत्तमाङ्गानां कार्मुकाणां च भारत ।

C. 7. 6615
B. 7. 102. 7
K. 7. 193. 7G₁ M यौवाश्. — ') S (except M₃-s; G₅ missing)
तमपूजयन् (for सम°).Colophon : Śs K₅ G₅ missing. — Sub-parvan :
B₁. 2 द्रोणवध. — Day of Droṇa's Generalship : K₁
D₁ पंचमे युद्धदिवसे; K₂ D₅ पंचमे दिवसे; K₃ पंचमे
दिवसयुद्धे; D₅ पंचमे; T G₃ पंचमेद्वि. — Adhy.
name : Bom. ed. संकुलयुद्धं. — Adhy. no. (figures,
words or both) : D₁ 191; D₂ 85; T G₂. 2 186;
G₁ M₁. 2 185; G₄ 187; M₃-s 184. — Śloka
no. : D₁ D₁ 83.

165

This adhy. is missing in K₅ G₅ (cf. v. I. 7.
125. 14; 137. 9).I Śs is missing up to 62^{ab} (cf. v. I. 7. 163. 38).
T₂ G₂-4 M₃-s om. 1-13. — After the ref., N (Śs
K₅ missing) T₁ ins. :1317* सात्वतस्य तु तत्कर्म दृष्ट्वा दुर्योधनादयः ।
शैनेयं सर्वतः क्रुद्धा वारयामासुरञ्जसा ।
कृपकणौ च समरे पुत्राश्च तव मारिष ।
शैनेयं त्वरयाभ्येत्य विनिघ्नश्चित्तैः शरैः ।
शुधिष्ठिरस्ततो राजा माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । [5]
भीमसेनश्च बलवान्सात्वतं पर्यवारयन् ।
कर्णश्च शरवर्षेण गौतमश्च महारथः ।
दुर्योधनादयस्ते च शैनेयं पर्यवारयन् ।
तां वृष्टिं सहसा राजक्षुस्थितां घोररूपिणीम् ।
वारयामास शैनेयो योधयस्त्वान्महारथान् । [10]
तेषामस्त्राणि दिव्यानि संहितानि महात्मनाम् ।
वारयामास विधिवद्विधैरस्त्रैर्महाभृष्टे ।[(L. 1) D₅ च (for तु). — (L. 2) D₂. 6
भोजसा (for अञ्जसा). — (L. 3) K₄ D₂ कृपः (for
कृप-). D₂ D₃-s. 7. 8 T₁ कृपः कर्णोय समरे (for the prior
half). K₃ D₂ D₂. 4. 5. 7. 8 T₁ तव पुत्रा (K₃ 'त्र)श्च (by
transp.). Ś₁ K₂. 4 पुत्रश्च. D₅ भारत (for मारिष).
— (L. 4) D₅ त्वरयाभ्येत्य; D₅ 'रिताभेत्य; D₅ 'रिता
वारया. D₅ व्यानिघ्नन्; D₅ [अ]प्यनिघ्नन्. Ś₁ K₅ दिव्य-घ्नत शितैः शरैः; K₁. 2 D₁ च्च (D₁ वि)निघ्नत (K₁ 'ति)
शितैः शरैः (for the post. half). — (L. 6) B D₁
D₁ सालार्क (for सात्वतं). D₁ D₁ समवारयन्; D₅
पर्यक्षयन्. — D₁. 8 om. (hapl.) lines 7-8. — (L. 7)
D₅ तु (for च). — (L. 8) Ś₁ K (K₅ missing) D₁
सर्वे; D₂ D₂-0 T₁ चैव (for ते च). — (L. 9) D₅
तां दृष्ट्वा सहसा वृष्टिं (for the prior half). D₁ D₅. 7
उच्छृतां; D₂ om. (for उत्थितां). — D₁. 8 om. (hapl.)
lines 10-11. — (L. 11) D₄ घोराणि (for दिव्यानि).
D₂ D₂ T₁ संघितानि; D₃. 0 संह; D₅ सत्वि (for संहि°).
— (L. 12) D₁. 5. 7. 8 विविधैर् (for विधिबद्).— Whereas, after the ref., G₁ M₁. 2 read 14^{ab} for the
first time, repeating it in its proper place. After
the first occurrence of 14^{ab}, G₁ M₁. 2 ins. :1318* संप्रहृष्टाच्युतो दृष्ट्वा साधु साध्विति पूजयन् ।
तं यौधाश्वाभवनसर्वं कर्मणानेन पूजयन् ।
पृथमुक्त्वा महाराज वासुदेवं धनंजयः ।
प्रायात्तव वलं जिष्णुर्भारद्वाजरथं प्रति ।
तत्रासीद्वैरवो नादस्तावकानां जयैषिणाम् । [5]
समभिद्रवतां पार्थ दैत्यानामिव वासवम् ।
तद्याक्रोन्महाराज महौ शोणितकर्दमाभ् ।
प्राच्छिनचोत्तमाङ्गानि पार्थोऽश्वनरदन्तिनाम् ।[(L. 1) G₁ संप्रहृष्टोच्युतो दृष्ट्वा (for the prior half).]— °) Ś₁ K₂. 4 B D₁ (marg.) D₂ D₃ राजन्; D₅. 7
जन- (for राज-). G₁ M₁. 2 तस्य राजन्पराक्रमे. — °)
D₄ चै (for [हृ]व). D₄. 6 च (for हि). G₁ M₁. 2
रुद्रस्यातिप्रहृष्टस्य. — °) Ś₁ K₁. 2 D₁ चै; K₃ lacuna;
K₄ B₂-4 D₁ D₁ T₁ तान्; D₃. 6 G₁ M₁. 2 च (for
तु). B₂-s D₁ D₁ पुरा; D₅ मृष्टे (for यथा). B₁
निघ्नतस्तान्पुरा पशून्.2 Śs missing; T₂ G₂-4 M₃-s om. 2 (cf. v. I. 1).
— °) D₅ भस्मानाम् (for हस्तां). — B₂ reads 2⁶⁰ on
marg. — °) Some MSS. कार्मुकानां. G₁ M₁. 2 संवदाः
(for भारत). — °) D₁ om. (hapl.) चापविद्वानां
चामरार्णां. G₁ M₁. 2 अपविद्वानां (for चाप). B D₁ D₁
संचयेः (for संयुगे). — After 2, Ś₁ K (K₅ missing) D

छत्राणां चापविद्वानां चामराणां च संयुगे ॥ २
भग्नचक्रै रथैश्चापि पातितैश्च महाध्वजैः ।
सादिभिश्च हतैः शूरैः संकीर्णा वसुधाभवत् ॥ ३
वाणपातनिकृत्तास्तु योधास्ते कुरुसत्तम ।
चेष्टन्तो विविधाश्रेष्ठा व्यदृश्यन्त महाहवे ॥ ४
वर्तमाने तथा युद्धे घोरे देवासुरोपमे ।
अत्रवीक्षत्रियास्तत्र धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
अभिद्रवत संयत्ताः कुम्भयोनिं महारथाः ॥ ५
एष वै पार्षतो वीरो भारद्वाजेन संगतः ।

घटते च यथाशक्ति भारद्वाजस्य नाशने ॥ ६
यादृशानि हि रूपाणि दृश्यन्ते नो महारणे ।
अथ द्रोणं रणे क्रुद्धः पातयिष्यति पार्षतः ।
ते यूयं सहिता भूत्वा कुम्भयोनिं परीप्सत ॥ ७
युधिष्ठिरसमाज्ञप्ताः सुजयानां महारथाः ।
अभ्यद्रवन्त संयत्ता भारद्वाजं जिघांसवः ॥ ८
तान्समापततः सर्वान्भारद्वाजो महारथः ।
अभ्यद्रवत वेगेन मर्तव्यमिति निश्चितः ॥ ९
प्रयाते सत्यसंधे तु समकम्पत मेदिनी ।

C. 7. 5825
B. 7. 162. 17
K. 7. 163. 17

(except Dc1 Dn1) T1 ins.:

1319* राक्षसः स व्यदृश्यन्त तत्र तत्र रणाजिरे ।

[Ś1 K (Ks missing) Dn2 D1.3 समदृश्यन्त (for स व्य). T1 तत्र (for the first तत्र).]

3 Ś2 missing; T2 G2-4 M3-s om. 3 (cf. v. l. 1). —^a) D4 भग्नचक्रैः; D5 भग्नचक्रैः. —^b) K1.3 B1 Dc1 Dn2 D1.3 T1 पतितैश्च; M1.2 निपातित- (for पतितैश्च). Ś1 K1.2 Dn2 D2.4.6-8 T1 महाभुजैः; K4 D5 'रथैः; D2 'गजैः (for 'ध्वजैः). —^c) D3 सादि- तैश्च (for 'भिश्च). D5.6 हवैः (for हतैः). D1.3 अथैः; D5 चापि (for शूरैः). —^d) D1 सात्यकिणा वसुधा- धिप (sic).

4 Ś2 missing; T2 G2-4 M3-s om. 4 (cf. v. l. 1). —^a) K1 निवृत्तास्तु; K3 D1.3 T1 निवृत्तास्तु; D4 निवृत्त्यास्तु; D5 निपातितैस्तु; D3 निवृत्तास्तु (for 'त्तास्तु). G1 M1.2 पार्षत्राणनिकृत्ताश्च. —^b) Dn1 योधास्तु; D5 'नां; G1 M1.2 योधास्ते. Ś1 K3 योधास्ते भरतर्षभ. —^c) G1 M1.2 कुर्वन्तो (for चेष्टन्तो). K1 D5.7.8 विविधा. —^d) D3 व्यस्ततः; G1 M1.2 दृश्यन्ते स (for व्यदृश्यन्त). Ś1 K3 रणाजिरे; B1.3 Dc1 Dn1 D5 G1 M1.2 महारणे (for 'हवे).

5 Ś2 missing; T2 G2-4 M3-s om. 5 (cf. v. l. 1). —^a) K3 तदा; D5.6 महा- (for तथा). D5 घोरे (for युद्धे). —^b) D3 युद्धे (for घोरे). —^c) G1 M1.2 अत्रवीक्षत्रियास्तत्र. —^d) D5 om. 5^a-6^b. —^e) D4.5 संयात (for संयत्ताः).

6 Ś2 missing; T2 G2-4 M3-s om. 6 (cf. v. l. 1). D5 om. 6^{ab} (cf. v. l. 5). —^a) K3 एको (for एष). K4 B D (D5 om.) T1 द्वि (for वै). G1 M1.3

असौ हि पार्षतः शूरो. —^a) D3 यततेयं; G1 M1.3 घटयन्ते हि (for घटते च). K1 यथाशक्तिरु. —^b) B Dc1 Dn1 D4-s T1 शास्ते; D3 G1 M1.3 पातने (for नाशने).

7 Ś2 missing; T2 G2-4 M3-s om. 7 (cf. v. l. 1). —^a) D3 च; D4.7 ह; D5.8.9 [ह]ह (for हि). —^b) K4 B Dn2 D2.8 T1 [स]स्य; Dc1 Dn1 D5 G1 M1.2 स्म (for नो). K1.2 महाभुजे (for 'रणे). —^c) D1.3 अथ (for अथ). Dn2 T1 च संक्रुद्धः; D4.7.8 रथे क्रुद्धः; G1 M1.2 रणे यादृग् (for रणे क्रुद्धः). —^d) K4 B Dc1 Dn घातयिष्यति; G1 M1.2 निह्नि (for पातयि). —^e) G1 M1.2 गत्वा (for भूत्वा). —^f) D1.8 परीप्सथ; D2 परीप्सया; D3.4.7.8 परी (D1 'दि- प्सवः (for 'प्सत). B Dc1 Dn T1 युध्यन्ते क्रुद्धसंभवः; G1 M1.2 पार्षतं चानि (M1 'पि) रक्षय.

8 Ś2 missing; T2 G2-4 M3-s om. 8 (cf. v. l. 1). D5 om. (hapl.) 8. Before 8, D7.8 ins. संजय उवाच. —^a) G1 M1.2 आज्ञापितान्ते राजा तु. —^b) K3 अभ्यद्रवत. K4 D1 संग्रामे (K1 'मै); D2.7.8 सहिता (for संयत्ता). G1 M1.2 वेगेनाभ्यद्रवन्तसं. —^c) K1 B1.3 Dn1 D2.8 T1 भारद्वाज. G1 M1.3 युयुत्सवः (for जिघांसवः).

9 Ś2 missing; T2 G2-4 M3-s om. 9 (cf. v. l. 1). —^a) G1 M1.2 सहसा पतयिष्यास्तु. —^b) D2.8 महारथान्. —^c) K1 अभ्यद्रवत; B1.3 Dc1 Dn D2.4.8.7.8 T1 G1 M1.3 अभ्यवर्तत (for 'द्रवत). —^d) D4.8 निश्चयः (for निश्चितः).

10 Ś2 missing; T2 G2-4 M3-s om. 10 (cf. v. l. 1). —^a) G1 M1.3 पांचालानां महारथे. —^b) D5 om. 10^{cd}. —^c) Dn2 T1 ततो घोराय (for सविर्घाताय).

C. 7. 8825
B. 7. 192. 18
M. 7. 193. 17

ववुर्वाताः सनिर्घातास्त्रासयन्तो वरूथिनीम् ॥ १०
पपात महती चोल्का आदित्याभिर्गतेव ह ।
दीपयन्तीव तापेन शंसन्तीव महद्भयम् ॥ ११
जज्वलुश्चैव शस्त्राणि भारद्वाजस्य मारिप ।
रथाः खनन्ति चात्यर्थं हयाश्चाश्रूण्यासृजन् ॥ १२
हतौजा इव चाप्यासीद्भारद्वाजो महारथः ।
ऋषीणां ब्रह्मवादानां स्वर्गस्य गमनं प्रति ।
सुयुद्धेन ततः प्राणानुत्सृष्टुमुपचक्रमे ॥ १३

ततश्चतुर्दिशं सैन्यैर्दुपदस्याभिसंवृतः ।
निर्दहन्क्षत्रियव्रातान्द्रोणः पर्यचरद्रणे ॥ १४
हत्वा विंशतिसाहस्रान्क्षत्रियानरिमर्दनः ।
दशायुतानि तीक्ष्णाग्रैरवधीद्विशिखैः शितैः ॥ १५
सोऽतिष्ठदाहवे यत्तो विधूम इव पावकः ।
क्षत्रियाणामभावाय ब्राह्ममात्मानमास्थितः ॥ १६
पाश्चात्यं विरथं भीमो हतसर्वायुधं वशी ।
अविपण्णं महात्मानं त्वरमाणः समभ्ययात् ॥ १७

G₁ M_{1.2} उत्पाता अभवन्कूरास्. —^d) K₁ B D₀₁ D_n
D_{2.4-7} T₁ त्रासयाना (for 'यन्तो).

11 Ś₂ missing; T₂ G₂₋₄ M₃₋₅ om. 11 (cf. v. l. 1). —^a) D₈ वा (for च). —^b) B D₀₁ D_{n1}
निश्चरन्त्युत; D_{n2} D₂ T₁ निश्चरन्तिव; D₆ निःसरन्तिव;
G₁ M_{1.2} निःसृताशनिः (for निर्गतेव ह). D₈ हि (for ह).
D_{1.5.8} दिव्याग्निश्चरतीव च; D₇ [आ]दित्याग्नि-
श्चरतीव च. —^c) D_{n2} D_{1.8} पातेन (for तापेन). B
D₀₁ D_{n1} दीपयन्ती उभे सेने; D_{2.7} 'यन्ती च पातेन; D₅
'यन्ती पपातेव; G₁ M_{1.2} 'यन्ति ते सैन्यं. —^d) K₁
D_{1.6} T₁ शंसन्तीव; D₈ 'ती च; G₁ M_{1.2} 'सिव (for
'न्तीव). B₈ महाभयं.

12 Ś₂ missing; T₂ G₂₋₄ M₃₋₅ om. 12 (cf. v. l. 1). —^a) D₈ चास्त्राणि (for शस्त्राणि). —^b) Ś₁ K₈
चात्यंतं (for चात्यर्थं). B D₀₁ D_{n1} रथाश्चास्त्रनता (D₀₁
D_{n1} 'स्तु नभां)त्यर्थं (sic); D₁ रथोस्त्रनत चात्यर्थं; D₅
रथोस्त्रनवतश्चासीद्; G₁ M_{1.2} रथश्चासीदत्यर्थं. —^d)
G₁ M_{1.2} बाहाश्च (for हयाश्च). D₈ अश्रूणि (for चा').
B_{1.8} D₀₁ D_{n1} G₁ M_{1.2} [अ]वर्तयन्; D_{n2} D_{2.4-5} T₁
[अ]पातयन् (for [अ]वासृजन्).

13 Ś₂ missing; T₂ G₂₋₄ M₃₋₅ om. 13 (cf. v. l. 1). —^a) Ś₁ D₀₁ D_{1.5.8} G₁ M_{1.2} हतौजा.
— After 13^{ab}, N (Ś₂ K₈ missing) T₁ ins.:

1320* प्रास्फुरन्त्यनं चास्य दक्षिणे बाहुरेव च ।

विमनाश्चाभवद्युद्धे दृष्ट्वा पार्थतमप्रतः ।

[(L. 1) K₂ चापि (for चास्य). B₁ D₈ दक्षिणं;
D₄ 'जे (for 'जो). K₁ B (except B₁) D₀₁ D_{n1} T₁
वामं (K₄ 'म' बाहुस्तथैव च (for the post. half).
— (L. 2) T₁ विमनस्को (for 'नाश्च).]

—^c) K₁ B₂₋₃ D₀₁ D_{n1} D_{2.5} T₁ ब्रह्मवादी (B₈ 'दि')नां;
D₂ 'वादे च; D₇ 'वादिश्च; D₈ 'वादांश्च; G₁ M_{1.2}

'सप्तानां (for 'वादानां). D₈ ऋषिवाक्यं तु तच्छ्रुत्वा.
—^d) D₇ श्रुत्वा स्वर्गमनं प्रति. —^e) D₁ सुयुद्धेन;
G₁ M_{1.2} अयुद्धेन (for सु'). K₁ तदा (for तत:).

14 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). Before 14, G_{3.4}
ins. संजयः. G₁ M_{1.2} read 14^{ab} for the first
time after the ref. in 1. —^a) K_{2.3} D_{n1} D₁ चतु-
र्दिशः. D_{1.5.7.8} T G₁ (second time). 2-4 M_{1.2}
(last two second time) सैन्यं. —^b) K₁ D₁ पांचाल्य-
स्य; K₂ पंचालस्य; K₃ G_{3.4} द्रौपदस्य; D₈ पंचालैर्
(for द्रुपदस्य). G₁ (first time). 3.4 M_{1.2} (last two
first time) [अ]भिसंवृतं. D₇ द्रौपदेयादिभिरुतं. —^c)
D₈ श्रेष्ठान्; T G_{1.3.4} M_{1.2} 'व्रातं (for 'व्रातान्).
—^d) D₂ प्रेक्षार्थंयद्; D₃ प्रेक्षोभवद्; D₅ प्रेक्षोभयद्;
D₇ पर्यपतद् (for 'चरद्).

15 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). M₁ om. 15-16.
—^a) D₀₁ (marg.) हयान् (for हत्वा). —^b) Bom.
ed. करिणाम् (for तीक्ष्णाग्रैर्). —^c) B₈ G₁ M_{1.2}
शरैः; D₈ पुनः; M_{3.5} वशी (for शितैः).

16 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). M₁ om. 16 (cf. v. l. 15). —^b) B D₀₁ D_{n1} D₈ S (M₁ om.; G₃ miss-
ing) विधूमोऽग्निरिव उज्ज्वलन्. —^c) G₁ M_{1.2} शास्त्रम् (for
ब्राह्मम्). K₁ B D₀₁ D_n D₈ ब्राह्मम् (D₈ 'ब')स्य समा-
स्थितः; T G_{2.4} M_{3.5} 'मस्त्रमुपास्त्रि (T 'श्रि)तः; G₃
'मस्त्रमुदीरयन्.

17 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). —^a) D₈ विरथो.
D₈ T G₃ भूमौ (for भीमो). —^b) B D₀₁ D_{n1} बली
(for वशी). —^c) K₁ D₈ S (G₃ missing) अविपण्णः;
B D₀₁ D_n D₁ सुविपण्णं (for अ'). Ś₁ K₃ महाबाहुं
(for 'स्मानं). —^d) D₀₁ D_{n1} D_{4.5} त्वरमाणः; T
G_{4.4} सुयुधानः (for त्वरमाणः).

18 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). —^d) M₃ अत्यंतम्

ततः स्वरथमारोप्य पाञ्चाल्यमरिमर्दनः ।
अत्रवीदभिसंप्रेक्ष्य द्रोणमस्यन्तमन्तिक्रात् ॥ १८
न त्वदन्य इहाचार्यं योद्धुमुत्सहते पुमान् ।
स्वरस्य प्राग्धायैव त्वयि भारः समाहितः ॥ १९
स तथोक्तो महाबाहुः सर्वभारसहं नवम् ।
अभिपत्याददे क्षिप्रमायुधप्रवरं दृढम् ॥ २०
संरब्धश्च शरानस्यन्द्द्रोणं दुर्वारं रणे ।
विचारयिपुराचार्यं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ २१
तौ न्यवारयतां श्रेष्ठौ संरब्धौ रणशोभिनी ।
उदीरयेतां ब्राह्मणि दिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः ॥ २२

(for अस्यन्तम्).

19 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) Dn₃ D₄ 3 इव (for इह). M₁ आचार्यः. —^b) T G₁ 2. 4 M सोढुम्; G₂ द्रोणम् (for योद्धुम्). —^c) D₁ 3 स्वं; T G₂ 4 द्वाग् (for प्राग्). T G₂ 4 एष (for एव). B (except B₅) D₁ D₂ G₁ M स्वरस्य प्राग्धायैव (G₁ M "द्वेष").

20 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) B₂ 3 रथं; B₁ दृढः; Bom. ed. धनुः (for नवम्). —^b) B D₁ D₂ प्रतिपद्य (D₂ "त्य"); T G₁ 2. 4 M परिमृज्य; G₂ प्रति-
हृत्य (for अभिपत्या). Śs आदधे. D₃ प्रतिगृह्णाह्वयामास.
— D₃ reads 20^d-21^e on marg. —^c) D₂ D₁ D₂ 3 G₂
आयुधं. D₁ परमं (for प्रवरं). — After 20, D₃
ins.: 1323*.

21 Śs missing (cf. v. l. 1). D₃ reads 21^a on
marg. —^a) D₃ संरब्धस्य. D₁ स (for स). Śs
K₁-3 संरब्धः स शरानस्य; K₁ स शरानस्यन्तस्य (sic);
M₂ 4 स संरब्धः शरानस्य. —^b) D₃ दुर्वारितं (for
रणं). D₃ द्रोणस्यामिततेजसः. —^c) K₁ 3 D₁ D₂
D₁ 2. 6 G₂ निवारयिषु (D₂ "तु") र; D₃ विचारयिषु र;
G₁ M निपातं (for विचारं). —^d) D₃ अथ बाणैर्
(for शरवर्षैर्).

22 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) D₂ D₁ 3
निवारयतां; T G₂ 4 न्यवा (G₂ न्यदा; G₂ विदा) र
(for न्यवारं). G₁ M₁ 3 तौ निपत्य रथश्रेष्ठौ; M₂ 3
तावुभौ रथिनौ श्रेष्ठौ. —^b) D₃ रथः; G₁ M₁ 3 शर-
(for रण). D₁ D₂ 7 शोभिनी; D₂ G₂ शोभनी.
—^c) K₁ 3 D₁ transp. ब्राह्मणि and दिव्यानि. D₂ 3.

स महासैर्महाराज द्रोणमाच्छादयद्रोणे ।
निहत्य सर्वाण्यस्त्राणि भारद्वाजस्य पार्षतः ॥ २३
स वसतीञ्चिर्वीथैव बाह्मीकान्कौरवानपि ।
रक्षिष्यमाणान्संग्रामे द्रोणं व्यधमदच्युतः ॥ २४
धृष्टद्युम्नस्तदा राजन्गमस्तिमिरिवांशुमान् ।
वभौ प्रच्छादयन्नाशाः शरजालैः समन्ततः ॥ २५
तस्य द्रोणो धनुश्छित्त्वा विद्धा चैनं शिलीमुखैः ।
मर्मण्यभ्यहनद्भूयः स व्यथां परमामगात् ॥ २६
ततो भीमो दृढक्रोधो द्रोणस्याक्षिप्य तं रथम् ।
शनकैरिव राजेन्द्र द्रोणं वचनमब्रवीत् ॥ २७

C. 7. 2544
B. 7. 192. 36
K. 7. 193. 36

1. 3 ब्राह्मयाणि; D₃ ब्रह्मादीन्; G₁ 3 M ब्राह्मादि. D₃
1. 1. 3 दिव्यानि. D₃ अस्त्राणि रिपुघातिनौ.

23 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) D₂ 3 महो-
पाल (for महाराज). —^b) Śs K₁-3 B₃ D₂ 3 आच्छा-
दयन्; D₃ प्राच्छादयद्. —^c) D₁ D₂ 3 दृष्टतः (for
पार्षतः).

24 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) B₂-4 D₁
D₂ स वसती (D₂ "ता") र; D₃ स वसताथ; S (G₂
missing) वसा (T "ता") रीथ. D₁ D₂ 3 शिवांशु;
G₁ M₁ 3 शिवांशु (for शिवांशु). —^b) Some MSS.
बाह्मीकान्. —^c) Śs (sup. lin.) रक्षिष्यमाणः संग्रामे;
D₃ रिरक्षयंतः सं. —^d) M₂ 3 द्रोणद् (for द्रोणे).
T G₂ व्यधमद्.

25 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) B D₁ D₂
T G₂ 4 M₁ 3 तथा; D₂ D₂ 2. 5. 7. 8 ततो (for तदा).
— D₂ om. 25^d-26^d. —^b) D₁ दयौ प्र; D₃ स वभौ
(for वभौ प्र). Śs K₁-3 D₁-5. 7. 8 जन्मान (for
जाताः).

26 Śs missing (cf. v. l. 1). D₂ om. 26 (cf.
v. l. 25). —^a) D₂ 1. 6-3 चैव (for चैनं). —^b)
D₁ 2. 7. 8 G₁ M₁-2. 5 मर्मणि. Śs K (K₂ missing)
D₁ 3 [अ]भ्य (K₁ "त्य") वधीद्; D₂ 3 [अ]भिहनद् (for
[अ]भ्य). M₂ om. भूयः. D₃ मर्मण्यमिरते चैनं. —^c)
D₂ G₁ M₁ 3 परमां गतः; D₃ भागमत्. — After 26,
B D₁ D₂ read 164. 78-121.

27 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) D₁ दृढक्रुदो;
D₃ धुवं क्रुदो; G₁ M दृढक्रोधी. —^b) K₁ 3 आक्षिप्य;
G₁ M आक्षुप्य (for आक्षिप्य). D₁ 3 द्रोणं संक्षिप्य तं रथं.

C. 7, 6245
D. 7, 182, 37
K. 7, 182, 37

यदि नाम न युध्येरज्जिज्ञिता ब्रह्मवन्धवः ।
स्वकर्मभिरसंतुष्टा न स्म क्षत्रं क्षयं व्रजेत् ॥ २८
अहिंसा सर्वभूतेषु धर्मं ज्यायस्तरं विदुः ।
तस्य च ब्राह्मणो मूलं भवांश्च ब्रह्मवित्तमः ॥ २९
श्वपाकवन्मलेच्छगणान्हत्वा चान्यान्पृथग्विधान् ।
अज्ञानान्मृदवद्ब्रह्मन्पुत्रदारधनेप्सया ॥ ३०
एकस्यार्थे बहून्हत्वा पुत्रस्याधर्मविद्यथा ।
स्वकर्मस्थान्विकर्मस्थो न व्यपन्नपसे कथम् ॥ ३१

28 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) D₆₋₁ G₃ युध्येरन्. —^o) D₃₋₃ च संतुष्टा (for अस्ते). D₆ कर्मसु स्तेषु संतुष्टा. —^d) T G₃₋₄ हि (for स्म). Ś₁ K₃ न क्षत्रं प्रलयं व्रजेत्.

29 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) T G₃ M₄ s अहिंसा. —^b) K₁₋₃ धर्म-. G₁ M₃ ज्यायस्तरं; M₃ न्यायस्तरं. Ś₁ K (K₃ missing) D₁ भवेत् (for विदुः). D₂₋₃ D₃₋₃ धर्मस्यावि (D₃ 'स्व वि' स्तरं विदुः; D₁₋₃ धर्मस्य परमं वपुः. —^o) D₃ हि (for च). Ś₁ K₂₋₃ B₁ D₁ D₂ D₁₋₆ M₄ s ब्राह्मणा; K₁₋₃ ब्रह्मणा; M₃ ब्रह्मणो. —^d) D₂₋₃ D₃₋₃ हि (for च). D₆ भवान्ब्रह्मवित्तमः.

30 Śs missing (cf. v. l. 1). —^b) S (G₃ missing) प्राणीन् (for चान्यान्). — After 30^{ab}, T G₂₋₄ ins.:

1321* भरन्ति हि सुतान्दारांस्त्वद्ब्रह्मज्ञानमोहिताः ।

—^o) D₃ ब्रह्ममूढत्वं; D₅ मूढब्रह्मत्वं (for 'वद्ब्रह्मन्'). —^d) Ś₁ K (K₃ missing) D₁₋₄ s T G₂₋₁ -धनेच्छया (for 'प्सया').

31 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) D₁₋₃ अन्यान्; D₁₋₃ अर्थान् (for हत्वा). —^b) K₄ D₂ D₁₋₂ s [अ]धर्मविद्यया. — For 31^{ab}, D₆ S (G₃ missing) subst.:

1322* एकपुत्रस्य चार्थे त्वं बहून्निघ्नजनाधिपान् ।

[D₆ एकस्य पुत्रस्यार्थे त्वं (for the prior half). G₁ M₁₋₂ नराधिपान्.]

—^o) M₃ स्वकर्मस्था विकर्मस्था. —^d) T G₂₋₄ [अ]पन्नपयसे; G₁ M₁₋₂ चापन्नपसे; M₃₋₃ [ए]वाप* (for ह्यप*). G₃ गोपवापयसे तु किं. — D₁₋₃ ins. after 31: D₆ after 20:

स चाद्य पतितः शेते पृष्टेनावेदितस्त्व ।
धर्मराजेन तद्वाक्यं नातिशङ्कितुमर्हसि ॥ ३२
एवमुक्तस्ततो द्रोणो भीमेनोत्सृज्य तद्धनुः ।
सर्वाण्यस्त्राणि धर्मात्मा हातुकामोऽभ्यभाषत ।
कर्ण कर्ण महेष्वास कृप दुर्योधनेति च ॥ ३३
संग्रामे क्रियतां यत्नो ब्रवीम्येष पुनः पुनः ।
पाण्डवेभ्यः शिवं वोऽस्तु शस्त्रमभ्युत्सृजास्यहम् ॥ ३४
इति तत्र महाराज प्राक्रोशद्रौणिमेव च ।

1323* आचारहीन निर्लेज ब्रह्मवन्धो नराधम ।

इदानीं तिष्ठ दुर्बुद्धे न मे जीवनगमिष्यति ।

[(L. 1) D₆ आचार्य- (for 'र-'). D₁ नराधमः.]

— D₆₋₃ cont.: K₄ D₁ D₂ D₁₋₃ T₁₋₂ (marg.) ins. after 31:

1324* यस्यार्थे शस्त्रमादाय यमपेक्ष्य च जीवसि ।

[D₃ 1. 2 यस्यार्थ. D₃ चास्त्रम् (for इस्त्रम्). D₁₋₃ आदत्से (for आदाय).]

32 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) D₁ चाद्य (for चाद्य). D₄ पतितः (for पतितः). D₆ S (G₃ missing) स चासौ (T 'जौ') निहतः शेते. —^b) Some MSS. पृष्टेन. D₁ D₂ [अ]विदितस्त्व (for [आ]वे*). D₃₋₃ पृष्टे नो (D₃ 'थिष्यां') विदितस्त्व; S (G₃ missing) तव पुत्रः सुमंद्धीः. —^o) D₂ 3. 6-8 S (G₃ missing) धर्मराजस्य (for 'राजेन'). D₁₋₃ ग्राह्यं (for वाक्यं). —^d) Ś₁ K₃ नापः; B D₂₋₃ नाभिः; D₃ न वि- (for नाति-).

33 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) K₃ उक्त्वा (for उक्त्स्). D₃ तदा (for ततो). —^b) Ś₁ K (K₃ missing) D₁ 4-8 S (G₃ missing) भीममुत्सृज्य (for भीमेनो*). — After 33^{ab}, S (G₃ missing) ins.:

1325* संन्यासाय शरीरस्य योक्ष्यमाणः स वै द्विजः ।

— D₂ 1 om. 33^{ab}. —^d) D₆ G₁ M₁₋₂ त्वत्कामोः; G₃ मोक्तु* (for हातु*). — After 33^{ab}, S (G₃ missing) ins.:

1326* कर्णदुर्योधनौ राजस्वरमाणः पराक्रमी ।

[G₁ M सरमाणः (for त्वर*).]

— Before 33^{ab}, T G₂₋₁ ins. द्रोणः.

34 Śs missing (cf. v. l. 1). T G₁₋₄ M₁₋₂ om. 34^{ab}. — For 34^{ab}, M₃₋₃ subst.:

उत्सृज्य च रणे शस्त्रं रथोपस्थे निवेश्य च ।
अभयं सर्वभूतानां प्रददौ योगयुक्तवान् ॥ ३५
तस्य तच्छिद्रमाज्ञाय धृष्टद्युम्नः समुत्थितः ।
खड्गी रथादवप्लुत्य सहसा द्रोणमभ्ययात् ॥ ३६
हाहाकृतानि भूतानि मानुषाणीतराणि च ।

द्रोणं तथागतं दृष्ट्वा घृष्टद्युम्नवशं गतम् ॥ ३७
हाहाकारं भृशं चकुरहो विगिति चाबुवन् ।
द्रोणोऽपि शस्त्राण्युत्सृज्य परमं साम्यमास्थितः ॥ ३८
तथोक्त्वा योगमास्थाय ज्योतिर्भूतो महातपाः ।
दिक्प्रमाकामदाचार्यः सद्भिः सह दुराक्रमम् ॥ ३९

C. 7. 8261
B. 7. 192. 53
K. 7. 193. 54

1327* रणे कृतो मया यत्नो यन्मा द्रुय सदा सदा ।
— °) B₃ हि; D₂ D₁ च; D₅ न (for वो). D₅
स्वस्ति च: पांडुवेभ्यः. — °) D₂ 1. 5. 7. 8 उत्सृज्य यामि
(for अयुत्सृजामि). — After 34, M₃-s ins.:

1328* उत्सृज्यैव वै प्राणान्दिवं गच्छामि सांप्रतम् ।

35 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). T G₁. 2. + M₁. 2 read
35 after 37^{ab}. — °) M₃-s इत्येवं समरे राजन्. — °) D₅
द्रोणम्; D₅ द्रोण (for द्रोणिम्). B₁. 3 D₅ आहवे
(for एव च). S (G₅ missing) द्रोणो धीमा (M₃-s 'णः
क्रोश) न्युनः पुनः. — °) Ś₁ D₂ D₂. 3 स उत्सृज्य; K₂
स त्सृज्य; D₁. 6 समुत्सृज्य (for उत्सृज्य च). D₂. 3
स (for च). S (G₅ missing) समरे (for च रणे).
— °) Ś₁ K₂ D₁ न्यवेष्ट (D₁ 'इय) तः K₁ [s] त्यवेष्टत;
K₃ न्यवेष्ट्य च; B D₂ D₂. 3 M₃. 4 निविश्य च (for
निवेष्ट्य च). — °) S (G₅ missing) भूवेभ्यः (for भू-
तानां). — °) M₁. 2 प्रययौ (for प्रददौ). Ś₁ K₃ योग-
युक्तवाक्; B D₅ 'युक्तवत्; D₂. 4. 5 'युक्तवान्; T G₁-
M₁. 2 'वित्तदा; M₃-s 'मास्थितः (for 'युक्तवान्).

36 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). — °) G₁ M₁. 2. 3
आस्थाय (for आज्ञाय). — °) K₁ B D₅ D₁ प्रताप-
वान्; D₃ समुच्छ्रितः (for 'स्थितः). D₅ S (G₅ miss-
ing) पद्मयामेव स पार्वतः. — After 36^{ab}, K₁ B D₅
D₁ D₁ ins.:

1329* सशरं तदबुधोर्ध्वं संन्यस्याप रथे ततः ।
— °) D₅ रथी (for खड्गी). D₁. 3 अवदुष्य (for 'भुष्य).
— After 36, S (G₅ missing) ins.:

1330* प्रभुवे स्वध द्रोणाय घृष्टद्युम्ने महारथे ।

[G₅ विप्रभुवेय द्रोणाय (for the prior half).]

37 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). — °) D₁. 5 स्याव-
राणि (for मानुषाणि). G₂ तु (for च). D₁. 5 मानुषाणां
च (D₁ त) राणि च. — After 37^{ab}, T G₁. 2. 4 M₁. 2
read 35. G₂ om. 37^c-38^d. — °) D₅ T G₁. 2 M
विचेतसं (G₁ M₁. 2 'नं) (for तयागतं).

38 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). G₂ om. 38 (cf. v. l.
37). — °) T G₂. 1 अभयं (for भृशं). — °) Ś₁

K (K₅ missing) D₁ सर्वतः; D₂ चोक्तवान्; D₄. 5
चाप्रवीव (for चाबुवन्). — °) K₃ B₁ D₅ T G₁. 2
M दक्षमुत्सृज्य. — °) K₁ परमां. K₄ सांतिम्; B
D₅ D₁ D₄. 5 शाम्यम्; D₂ D₃ सांख्यम्; D₁. 3 T
G₂. 4 M₃ शामम्; G₁ M₁-2. 5 शौचम् (for साम्यम्).
D₁ परमाभ्यासमास्थितः; D₅ 'माभ्यवस्थितः.

39 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). — °) Ś₁ K₁. 2. 4
D₁ तदुक्त्वा; B₃. 5 तथोक्तो. — °) D₂. 4 ज्योतिर् (for
ज्योतिर्). D₅ भूत्वा (for भूतो). G₁ M₁. 2 महायथाः
(for 'तपाः). — After 39^{ab}, K₁ (marg.). 4 D (except
D₁) ins.:

1331* पुराणं पुरुषं विष्णुं जगाम मनसा परम् ।
मुखं निचिरसमुद्राग्न्य विष्टभ्य उरमग्रतः ।
निर्मलितान्नः सत्वरथो निक्षिप्य हृदि धारणाम् ।
भोमिर्येकाक्षरं ब्रह्म ज्योतिर्भूतो महातपाः ।
स्मरित्वा देवदेवेशमक्षरं परमं प्रभुम् । [5]

[(L. 1) K₁ D₁ यदं (for विष्णुं). — D₅ om.
lines 2-4. — (L. 2) D₁. 3 क्षयं (for मुखं). D₂. 3
D₁. 4 समुद्राग्न्य. K₂. 4 D₁. 4 विष्टभ्योरस्तथाग्रतः (K₁ 'या
कृतं; D₁ 'या कृतः); D₅ 'य चतुरोग्रतः (for the post.
half). — (L. 3) K₁ सत्वरथो; D₁ तत्वरथो (for स).
K₂ D₃ धारणं. — (L. 4) K₁ D₁ व्याहरस्तिनिर्दिष्टः;
D₁. 3 ज्योतिर्भूतं सनातनं (for the post. half). — K₃
om. line 5. — (L. 5) D₁. 5 स्मरितो; D₁. 5 स्मरं-
(D₁ 'र) नं.]

— D₁. 5 cont.:

1332* निरावरणमाचार्यं पद्मयामसदनन्तरम् ।

— °) K₁ दिव्यम्. K₂. 4 B₁. 2. 3 D (except D₁) G₁
M₁. 2 आक्रमद् (for आक्रा). — °) K₃ सद्भिः स द्विः;
K₄ B₃ D₂ साक्षात्सद्भिः; D₂. 3. 5 सह सद्भिः (by
transp.); D₁. 3 सर्वसद्भिः. K₂. 4 D₂ दुराक्रमां (D₂
'मः); B₃ (marg.) महामतिः and also महाद्युतिः; D₅
S (G₅ missing) यथाक्रमं; D₂. 4. 7. 8 दुरासदं (D₁ 'दां;
D₃ 'दः) (for 'क्रमम्). D₅ योगमास्थाय केवलं. — After
39, S (G₅ missing) ins.:

1333* मूर्धानं यस्य निर्भिद्य ज्योती राजन्महात्मवः ।

C. 7. 8861
B. 7. 192. 53
K. 7. 193. 56

द्वौ दूर्याविति नो बुद्धिरासीत्तस्मिन्स्तथा गते ।
एकाग्रमिव चासीद्धि ज्योतिर्भिः पूरितं नभः ।
समपद्यत चार्काम्भे भारद्वाजनिशाकरे ॥ ४०
निमेषमात्रेण च तज्ज्योतिरन्तरधीयत ।
आसीत्किलकिलाशब्दः प्रहृष्टानां दिवौकसाम् ।
ब्रह्मलोकं गते द्रोणे धृष्टद्युम्ने च मोहिते ॥ ४१
वयमेव तदाद्राक्ष्म पञ्च मानुषयोनयः ।
योगयुक्तं महात्मानं गच्छन्तं परमां गतिम् ॥ ४२

अहं धनंजयः पार्थः कृपः शारद्वतो द्विजः ।
वासुदेवश्च वाष्णोयो धर्मराजश्च पाण्डवः ॥ ४३
अन्ये तु सर्वे नापश्यन्भारद्वाजस्य धीमतः ।
महिमानं महाराज योगयुक्तस्य गच्छतः ॥ ४४
गतिं परमिकां प्राप्तमजानन्तो नृयोनयः ।
नापश्यन्गच्छमानं हि तं सार्धमृपिपुंगवैः ।
आचार्यं योगमास्थाय ब्रह्मलोकमरिंदमम् ॥ ४५
वितुन्नाङ्गं शरशतैर्न्यस्तायुधमसृक्क्षरम् ।

जगाम परमं स्थानं देहं न्यस्य रथोत्तमे ।

40 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) B (except B_{2.4}) D₁ D₁ S (G_s missing) इव (for इति). D_s मे (for नो). D_s तत्र स्म (for नो बुद्धिः). —^b) D_s युधिरासीत्तथागते (sic). —^c) D_s एकस्थम् (for एकाग्रम्). M_s-s चाकाशं (for चासीद्धि). K_s B D₁ D₁ D₂ च (for हि). T G_s-4 एकरूपमिवाभा (G_s 'व ह्य')-सीज्. —^d) D_s M_s पूजितं; G_s पूरयन् (for पूरितं). D_s जगत्; D_r मन् (for नभः). —^e) D_r read 40^{twice}. —^f) D_s समापद्यत. D_s चार्काम्भं; D_r (both first time) चा (D_s वा)काशं; S (G_s missing) चोदकाम्. Śs K_s D_s सम (D_s 'मा')पद्यतार्काम्भं; K_s B D₁ D₁ D₁ 'पद्यतार्काम्भं; D_s 'पद्यतदा (D_s 'द्य' तथा) काले; D_r (both second time) उदिते तु महाराज. —^g) D_s D_s 'दिवाकरे (D_s 'री') (for 'निशाकरे'). B D₁ D₁ S (G_s missing) द्रोणस्य निधने तदा (B_s-s D₁ D₁ 'था'; D₁ भारद्वाजं निशाकरे; D_r (both first time) तेजःपुंजसमावृतं.

41 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) T G_s-4 तदा (for च तज्). —^b) After 41^{ab}, D_r reads 42° for the first time, repeating it in its proper place. —^c) D_s 'दृष्टः (for 'हृष्टः'). D_s S (G_s missing) आसीत्किलि (D_s 'कल' किलाशब्दः. —^d) D_s विशां पते (for दिवौकसाम्). —^e) Śs K_s ब्रह्मलोकः. —^f) D_s मोदिते (for मोहिते). D_s दृष्टद्युम्नेन संगते.

42 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) Śs K_s तद् (K_s 'म')द्राक्ष्म; D_s-s तदाद्राक्षं (D_s 'क्षयं'); T G_s-4 M_s तदा राजन्; M_s-s [अ]वपद्यामः (for तदाद्राक्षम्). —^b) M_s मानुष्ययोनयः. —^c) D_r reads 42° for the first time after 41^{ab}.

43 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) D_s तथा (for द्विजः). Śs K_s-4 B D₁ D₁ D_s-s, 7. 8 भारद्वा-

जस्य चात्मजः (D_s वंशजः). —^a) D_s तु (for च). —^b) B D₁ D₁ T G_s-4 धर्मपुत्रश्च (for 'राजश्च'). D_s D_s [s]थ (for च). G_s M_s युधिष्ठिरः (for च पाण्डवः).

44 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) D_s अन्यत्र (for अन्ये तु). D_s 5. 7. 8 सर्वे च (for तु सर्वे). D_s अन्यः सर्वे विनापश्यन्. —^b) D_s धर्मतः (for धीमतः). D_s देवगुह्यं परं महद्; S (G_s missing) देवगुह्यं तमु (G_s M_s 'ह्यमनु-; G_s 'ह्यं तदु)त्तमं. —^c) D_s S (G_s missing) द्विजैर्द्रस्य (for महाराज). —^d) After 44, N (Śs K_s missing) ins.:

1331* ब्रह्मलोकं महद्दिव्यं देवगुह्यं हि तत्परम् ।

[Śs K_s D_s हि तं; D_s D_s 5. 7 च तद्; D_s तु तद् (for महद्). B_s दीप्तं (for दिव्यं). K_s D₁ ब्रह्मलोकं हितं दिव्यं; D_s 'गुह्यं च तदिव्यं (for the prior half). D_s देवलोकं (for 'गुह्यं'). B_s D₁ D₁ D_s 5. 7. 8 च (for हि). D_s यत्परं.]

45 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) D_s D_s 5. 7. 8 एकां परां (D_s 'ई') (for परमिकां). D_s M_s प्राप्ते. —^b) D_s ह्यजानन्तो. K_s D_s 1. 7. 8 [s]न्ययोनयः; D_s नृपोत्तमः; D_s व्यजानयं (for नृयोनयः). —^c) D_s तु (for हि). —^d) D_s तैः (for तं). D_s सत्तमैः (for 'पुंगवैः). —^e) D₁ D₁ D_s-s अरिंदमः; D_s निनीपवः; G_s अनुत्तमं. T G_s-4 ब्रह्मलोकगतं विभुं.

46 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) Śs K_s विश्व-
भांगं; K_s D_s 4. 6 विभु (D_s 'व्य'भांगं; D_s किंनु; D_s विध्यन्नागैः; D_r विमिन्नांगं (for विभु). K_s-4 B D₁ D₁ D_s शरत्वातैर्; D_s शतशरैर् (for शरशरैर्). D_s पितुर्नामृष्यत वर्ध. —^b) Śs (orig.) अनक्षतः; Śs (sup. lin.) K_s D_s 4. 7. 8 अनक्षरं; K_s अक्षयः; K_s lacuna; K_s *क्षतं; B_s अस्त्रकक्षतं; D_s अस्त्रकक्षतः;

धिकृतः पार्थस्तं तु सर्वभूतैः परामृशत् ॥ ४६
तस्य मूर्धानमालम्ब्य गतसचस्य देहिनः ।
किंचिदश्रुतः कायाद्विचकर्तासिना शिरः ॥ ४७
हर्षेण महता युक्तो भारद्वाजे निपातिते ।
सिंहनादरवं चक्रे भ्रामयन्खड्गमाहवे ॥ ४८
आकर्णपलितः श्यामो वयसाशीतिपञ्चकः ।
त्वत्कृते व्यचरत्संख्ये स तु षोडशवर्षवत् ॥ ४९
उक्तवांश्च महाबाहुः कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।

जीवन्तमानयाचार्यं मा वर्षीर्षुपदात्मज ॥ ५०
न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सैनिकाश्च ह ।
उत्क्रोशन्वर्जुनश्चैव सानुक्रोशस्तमाद्रवत् ॥ ५१
क्रोशमानेऽर्जुने चैव पार्थिवेषु च सर्वशः ।
धृष्टद्युम्नोऽवधीद्रोणं रथतल्पे नरर्षभम् ॥ ५२
शोणितेन परिक्रिन्नो रथाद्भूमिरिदमः ।
लोहिताङ्ग इवादित्यो दुर्दर्शः समपद्यत ।
एवं तं निहतं संख्ये ददृशे सैनिको जनः ॥ ५३

C. 7. 1677
B. 7. 182. 69
K. 7. 183. 71

Ds अरिदम (for अस्त्रक्षरम्). Ds न्यलशस्त्रमुपागमत्;
T G1-1 Ms (inf. lin. as in text) श (G3 छु) रत्वं रुधिरं
बहु. — T G2-1 Ms-3 ins. after 46^{ab}; G1 M1.2 cont.
after 1336*:

1335* विहृत्य पार्थतः खड्गं क्रोधामर्षवशं गतः ।

— On the other hand, G1 M1.2 ins. after 46^{ab}:

1336* अभ्यद्रवत्स वेगेन पार्थतः खड्गचर्मभृत् ।
प्रभुत्वं स्वथ वेगेन तमाचार्यजिवांसया ।
प्राक्रोशन्पाण्डवाः सर्वे फल्गुनश्चाश्रुतो रथात् ।
न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सर्वतोऽश्रुवत् ।
क्रोशत्सु पाण्डवेयेषु अनुधावति फल्गुने । [5]
विकृतः सर्वभूतस्य ब्रह्मभूतं परामृशत् ।

[(L. 1) G1 अभ्यद्रवत्. — (L. 4) M1.2 इह (for
इति).]

— °) Ds तत्र (for तं तु). S (Gs missing) रद्व्य-
(Ms-3 निध)मानः सर्वभूतैः. — °) Ds सर्वलोकेः; S
(Gs missing) केशपक्षे (for सर्वभूतैः). Ś1 K1 B2 परा-
मृपत्.

47 Ś1 missing (cf. v. l. 1). — °) Ś1 K1-3 B2
D2.3 आलक्ष्य; K1 Dn3 D1.2.7.8 आलोक्ष्य (for आ-
लम्ब्य). — °) K1 Dn3 देहतः. G1 M1.2 खड्गमुद्रय
पार्थतः. — °) Ds शिरो व्यपचकर्त ह; S (Gs missing)
शिरोभ्यव (T G3.4 रोस्य वि)चकर्त ह.

48 Ś1 missing (cf. v. l. 1). T G2-1 Ms-3 om.
48. — °) Ds दूषणं (for हर्षेण). Dn1 युक्ते. — °)
Dn1 न पातिते (for निपा). — °) Ś1 K1.2 भ्रमयन्.
G1 M1.2 उत्तमं (for आहवे).

49 = (var.) 103. Ś1 missing (cf. v. l. 1).
— °) Ś1 K1-3 G1 M1.2 आसन्नः; Ds आपन्नः (for

आकर्ण). — °) B1.2.4 Dc1 Dn1 यो वर्षाशीतिविको
द्विजः; B2.3 T G2-1 वयसाशीतिको द्विजः; G1 M
तिकात्परः. — °) K1 Dn1 D1.2.3 व्यचरन्; Ds
[s] व्यचरत् (for व्यच). S (Gs missing) त्वत्कृते
निधनं प्राप्तः. — °) Ds वृद्धः (for स तु). Dn1 वार्षिकः
(for वर्षवत्).

50 Ś1 missing (cf. v. l. 1). — After 50^{ab}, Ds
ins.:

1337* बाहयित्वा रथं तत्र मा द्रोणं घातयिष्यसि ।

— °) D1-3 एनमाचार्यः; G1.2.4 मानया (for जानया).
Ms-3 जीवमानं ममाचार्य. — °) Dn1 D1.2 नावधीर्
(for मा वधीर्).

51 Ś1 missing (cf. v. l. 1). — °) Ds [अ]श्रुवत्
(for च ह). — °) Ś1 K3 प्राक्रोशन्; Dc1 Dn1 लुको
(for उत्क्रो). Ds स (for [ए]व). Ds उदक्रोशदुर्जनश्च.
— Ds om. (hapl.) 51^a-52^a. — °) K1 सानुक्रोशन्;
Ms-3 क्रोशं (for क्रोशन्). B Dc1 Dn1 D1 T G2-1
तमा (T G2-1 या)वज्रवत्; Dn3 D1.2.7.8 तमवजीवत्;
D6 तमाह्वयत् (for द्रवत्). Ds सानुजस्त्रमुपाव्रवत्.

52 Ś1 missing (cf. v. l. 1). Ds om. 52^a (cf.
v. l. 51). — °) Ds क्रोधमाने. — °) Dn3 G1 M1.2
नरर्षभ.

53 Ś1 missing (cf. v. l. 1). S (Gs missing)
repeats 53^{ab} after 1340*. — °) Ds लोहितेन (for
शोणि). S (Gs missing) (all second time) परिक्रिन्न.
S (Gs missing) (all first time) स हि तेन परिक्रिन्नो.
— °) Dn3 D1.5-8 अपातयत्; Ds अपातयत् (for
अरिदमः). Ds रथान्भूमिर्यापतयत् (sic); S (Gs missing)
(all second time) रणभूमिश्च भारत. — °) T G1.2.4
M1.2 (all second time) कोहिवारः; G2 (second time)

C. 7. 6876
B. 7. 174. 70
K. 7. 174. 71

धृष्टद्युम्नस्तु तद्राजन्भारद्वाजशिरो महत् ।
तावकानां महेष्वासः प्रमुखे तत्समाक्षिपत् ॥ ५४
ते तु दृष्ट्वा शिरो राजन्भारद्वाजस्य तावकाः ।
पलायनकृतोत्साहा दुद्रुवुः सर्वतो दिशम् ॥ ५५
द्रोणस्तु दिवमास्थाय नक्षत्रपथमाविशत् ।
अहमेव तदाद्राक्षं द्रोणस्य निधनं नृप ॥ ५६
ऋषेः प्रसादात्कृष्णस्य सत्यवत्याः सुतस्य च ।
विधूमामिव संयान्तीमुल्कां प्रज्वलितामिव ।

*ताम्रः Ms. s (both second time) *ताम्रः Ms. (second time) *ताम्र (for *ताम्र). —^a) N (except S₁; S₂ Ks missing) दुर्धर्षः; S (G₂ missing) (all first time) दुःषट् (G₂ दुष्पथः) (for दुर्दक्षः). S (G₂ missing) (all second time) चाभवत्तदा (for समपद्यत). —^a) B₁ D₁ D₂ वि-; D₃ तु (for तं). Ms. s संखे. G₁ M₁ s एवं विनिहते संखे. —^a) G₁ M₁ s ददुःखः. M₁ (by corr.) सैनिका जनाः; M₁ *कोर्जुनः.

54 S₂ missing (cf. v. l. 1). T G₂-4 M₃-5 om. 54-55. G₁ M₁ s read 54-55 after 57. —^a) D₂ D₃ D₄ s. 1. 8 ततो (for तु तद्). —^b) G₁ M₁ s निचकतं (for भारद्वाज). K₁ B D₁ D₂ D₃ s. 5 G₁ [s] हरत् (for महत्). —^a) D₃ प्रमुखेन (for *खे तत्). G₁ M₁ s द्युम्नस्तदपातुदत्.

55 For the sequence in G₁ M₁ s, cf. v. l. 54. S₂ missing (cf. v. l. 1). T G₂-4 M₃-5 om. 55 (cf. v. l. 54). —^a) D₃ तेन (for ते तु). —^b) B₁ D₂ सैनिकाः (for तावकाः). — After 55^{ab}, G₁ M₁ s ins.:

1338* रथाक्षिपतितं द्रोणमाचार्यं ब्राह्मणं गुरुम् ।

—^a) G₁ M₁ s दुद्रुवुस्ते दिशो दश.

56 S₂ missing (cf. v. l. 1). —^a) D₃ S (except M₂ s; G₂ missing) योगम् (for दिवम्). —^b) D₃ पद्यम् (for पथम्). D₃ आविशन्. — D₄ om. 56^c-58^d. —^a) S₁ K₁-3 D₃ s. 1 एतत् (for एव). D₂ अहमेवा-द्राक्षं द्रोणस्य निधनं नृपसत्तम (hypermetric).

57 S₂ missing (cf. v. l. 1). D₄ om. 57 (cf. v. l. 56). —^a) D₃ s. 1 कवेः (for ऋषेः). — After 57^a, G₁ M₁ s ins.:

1339* चत्वारस्ते च मानुषाः ।

अग्नेरिव शिलां दीप्तामुल्कां प्रज्वलितामिव ।

अपश्याम दिवं स्तब्ध्वा गच्छन्तं तं महाद्युतिम् ॥ ५७
हते द्रोणे निरुत्साहान्कुरूपणाण्डवसृञ्जयाः ।
अभ्यद्रवन्महावेगास्ततः सैन्यं व्यदीर्यत ॥ ५८
निहता हयभूयिष्ठाः संग्रामे निशितैः शरैः ।
तावका निहते द्रोणे गतासव इवाभवन् ॥ ५९
पराजयमथावाप्य परत्र च महद्भयम् ।
उभयेनैव ते हीना नाविन्दन्धृतिमात्मनः ॥ ६०
अन्विच्छन्तः शरीरं तु भारद्वाजस्य पार्थिवाः ।

अपश्याम दिवं स्तब्ध्वा महिमानं महात्मनः ।

[(L. 2) Post. half = 57^d. — (L. 3) Prior half = 57^e. G₁ तमात्मनः (for महात्मनः).]

— G₁ M₁ s om. 57^b. —^b) K₁ s. 4 B₂ s. 5 D₂ D₃ s तु; T G₂-4 M₃-5 इ (for च). —^a) D₃ अधूमास् (for वि). D₂ s. 3 इव (for इव). D₃ संजालाम्; D₄ संयातीम्; D₅ खे यांतीम् (for संयान्तीम्). —^a) D₅ T G₂-4 M₃ प्रभो; M₂ s विभो (for इव). —^a) D₁ अपश्यामि. D₂ वर्मा (for स्तब्ध्वा). —^a) D₃ तं गच्छन्तं (by transp.); D₄ द्रोणं तच्च. K₁ laouna; G₁ M₁ s च (for तं). K₁ s महाबलं; T G₁ s M₁ s. 5 *मति (for *द्युतिम्). — After 57, G₁ M₁ s read 54-55.

58 S₂ missing (cf. v. l. 1). B₂ reads 58^{ab} on marg. —^a) S₁ K (K₂ missing) B₁ D₂ D₃ s. 6 M₁ s निरु (D₃ हतो)त्साहाः. —^b) S₁ K₂-4 B₁ D₂ D₃ s. 6. 1 M₁ s कुरु- (for कुरुन्). K₁ कुरुसृञ्जयपाण्डवाः. —^a) S₁ K₁-3 D₁ महावीर्यास्; D₂ वेणु- (sic); D₃ वेगास्; M₂ s भागास् (for वेगास्). —^a) K₁ ततः; D₂ D₃ सु (D₄ स)तः (for ततः).

59 S₂ missing (cf. v. l. 1). —^a) T G₂-4 निराशा; G₁ M₁ s ते हता (for निहता). —^b) G₁ M₁ s संग्रामे च पराजिताः. —^a) D₃ S (G₂ missing) गतसत्त्वा (for गतासव).

60 S₂ missing (cf. v. l. 1). —^a) D₂ अया-व्याप्य; S (G₂ missing) अवाप्याथ (by transp.). —^b) D₃ परेभ्योस्तु (for परत्र च). B₂ महाभयं. —^a) T ते भीता; G₂ तेनाहं; G₃ s ते भूता (for ते हीना). D₄ उभावपि महाराज. —^a) S₁ K₁ s D₃ गतिम्; K₂ सतिम् (for धृतिम्). S (G₂ missing) व्यनिन्दन्मति-मात्मनः.

नाध्यगच्छंस्तदा राजन्कवन्धायुतसंकुले ॥ ६१
पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा परत्र च महद्यशः ।
बाणशब्दरवांश्चक्रुः सिंहनादांश्च पुष्कलान् ॥ ६२
भीमसेनस्ततो राजन्धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
वरूथिन्यामनृत्येतां परिष्वज्य परस्परम् ॥ ६३
अब्रवीच्च तदा भीमः पार्षतं शत्रुतापनम् ।
भूयोऽहं त्वां विजयिनं परिष्वक्ष्यामि पार्षत ।

क्षतपुत्रे हते पापे धार्तराष्ट्रे च संयुगे ॥ ६४
एतावदुक्त्वा भीमस्तु हर्षेण महता युतः ।
बाहुशब्देन पृथिवीं क्षम्ययामास पाण्डवः ॥ ६५
तस्य शब्देन चित्रस्ताः प्राद्ववंस्तावका युधि ।
क्षत्रधर्मं समुत्सृज्य पलायनपरायणाः ॥ ६६
पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा हृष्टा ह्यासन्विशां पते ।
अरिक्षयं च संग्रामे तेन ते सुखमामुवन् ॥ ६७

C. 7. 2282
B. 7. 192. 64
K. 7. 183. 87

61 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) Ds G1 M1.2 अनिच्छे (Ds "व्य")तः. Ds अनिच्छेः शिरस्तस्य. —^b) S (G1 missing) संयुगे (for पार्थिवः). —^c) Ks Ds Ms-s नान्वगच्छंस; T G2-4 नाव" (for नाव्य"). Ds महाराज (for तदा राजन्). B Dc1 Dn1 D1.2.4.6-8 नान्वगच्छन्महाराज. —^d) B3 -संग्रामे; Dn2 D2.1.3.7.8 T G2 Ms-s -संयुते; Ds -संकुले; G2.4 -संयुते (for -संकुले). Ś1 K1-3 भारंडायुतसंयुते; K3 ***युतसंयुते; Ds तुमुले युद्धसंकुले. —After 61, S (G1 missing) ins. :

1340* पतिते त्वेव संरक्षे सेनायां तत्र भारत ।
उदतिष्ठतुरुण्डानां सङ्ग्राह्येकविंशतिः ।

[(L. 1) M1 [अ]य (for [ए]व). G1 M1.2 दुर्गं (for संरक्षे). — (L. 2) G2 कर्णानां (for उरुण्डानां).]
—After 1340*, S repeats 53^{ab}. After the second occurrence of 53^{ab}, G1 M1.2 ins. :

1341* आच्छिन्नाः पट्टसैः खड्गैः प्रासैश्च भरतर्षभ ।
हाहाकारेण महता शस्त्रसंतापतापितान् ।
हतान्पर्यवहयौधानसजीवानपि चापरे ।
प्रधानहतभूयिष्ठाः कृतचिन्ताः पलायने ।
ते च यौधा महाराज निरुसाहासदामवन् । [5]
रथिनोऽश्वगजस्थाश्च पादाताश्च विशां पते ।
निहता हतभूयिष्ठा मृता इव हतप्रभाः ।
तावकानां रथश्रेष्ठा उध्वस्ता इव भस्मना ।
अधर्मपूर्वकं युद्धमुपस्कृत्य पराजिताः ।

—After 1341*, G1 M1.2 read 67^{ad} for the first time, repeating it in its proper place.

62 Śs missing up to 62^{ad} (cf. v. l. 1). —^a) Dc1 Dn1 D2.3 च (for तु). —^b) G1 M तयैव (for परत्र). — Ms-s om. 62^a-67^b. —^c) Śs K1.4 B2-4 Dc1 D1.3 T G1.2.4 M1.2 बाणशालं.

63 Ms-s om. 63 (cf. v. l. 62). —^a) G1 M1.2 तत्र भीमो महाराज. —^b) K1 D1.4 पार्थिव (K1 "वः") (for पार्षतः). —^c) T G2.4 वरूथिनाव. B Dn Ds अरक्ष्यतां; Ds अमन्यतां (for अनृत्यतां). G1 M1.2 वलाधिकौ प्रनृतुः; G2 वरूथिनीं विनृत्येतां.

64 Ms-s om. 64 (cf. v. l. 62). —^a) Dn2 तु (for च). —^b) Dc1 Dn T G2-4 शत्रुतापनः; Ds "सूदनं. —^c) Śs ह; Ds हि (for हं). T G2-4 परिष्वज्य (for विजयिनं). G1 M1.2 भूयस्त्रामिति तं युद्धे. —^d) K2.4 B1.4 Dn2 D1.6.8 परिष्वज्यामि; Dn1 T G2-4 वक्ष्यामि (for "वक्ष्यामि). K1 D1 पार्थिव; B2 D2.6.8 T पार्षते; Ds भारत. G1 M1.2 परिष्वज्येह पार्षते. — K1 om. 64^a-65^a.

65 K1 Ms-s om. 65 (cf. v. l. 64, 62). —^a) Ds एवमुक्त्वा तु भीमस्तु. —^b) Śs [अ]वृत्तः; B1 Dc1 Dn1 D1.2.7.8 [अ]न्विता; D2.6 पुनः; G1 M1.2 [अ]-युतः (for युतः). —^c) D1 G1 M1.2 महता (for पृथिवीं). —^d) Ds पाण्डवं; Ds मेदिनीं (for पाण्डवः). G1 M1.2 कंपयन्निव मेदिनीं.

66 Ms-s om. 66 (cf. v. l. 62). —^a) Ds तेन (for तस्य). —^b) G1 M1.2 पुनः (for युधि). G2 तावकाः प्राद्ववन्युधि. —After 66^{ad}, G1 M1.2 ins. :

1342* पाण्डवास्तु मुदा युकाः सिंहनादं प्रचक्रिरे ।
प्राद्ववंस्ते सुतान्दृष्ट्वा सुमुञ्चं चैव पार्षतम् ।
— G1 M1.2 om. 66^a-67^b. —^c) Śs क्षत्रं; K2 D1.8 क्षात्रं (for क्षत्रं). Ds परित्यज्य (for समुत्सृज्य).

67 G1 M om. 67^{ad} (cf. v. l. 62; 66). —^a) D1 च (for तु). —^b) D1 च (for हि). T G2-4 तयैव च महद्यशः. — G1 M1.2 read 67^{ad} for the first time after 1341*. —^c) G1 M1.2 (all second time) रिपु- (for अरि-). Ś1 Ds अरिक्षयेन (D2 "वे तु") संग्रामे. —^d) D1 तत् (for ते). B1 जावसन् (for

G. 7. 693
B. 7. 192. 1
W. 7. 194. 1

ततो द्रोणे हते राजन्कुरवः शस्त्रपीडिताः ।
हृतप्रवीरा विध्वस्ता भृशं शोकपरायणाः ॥ ६८
विचेतसो हतोत्साहाः कश्मलाभिहतौजसः ।
आर्तस्वरेण महता पुत्रं ते पर्यवारयन् ॥ ६९
रजस्वला वेपमाना वीक्षमाणा दिशो दश ।
अश्रुकण्ठा यथा दैत्या हिरण्यक्षे पुरा हते ॥ ७०
स तैः परिवृतो राजा व्रस्तैः क्षुद्रमृगैरिव ।
अशक्रुवन्नवस्थातुमपायात्तनयस्तव ॥ ७१
क्षुत्पिपासापरिश्रान्तास्ते योधास्तव भारत ।

आदित्येन च संतप्ता भृशं विमनसोऽभवन् ॥ ७२
भास्करस्येव पतनं समुद्रस्येव शोषणम् ।
विपर्यासं यथा मेरोर्वीसवस्येव निर्जयम् ॥ ७३
अमर्षणीयं तद्दृष्ट्वा भारद्वाजस्य पातनम् ।
व्रस्तरूपतरा राजन्कौरवाः प्राद्रवन्भयात् ॥ ७४
गान्धारराजः शकुनिस्त्रस्तस्त्रस्ततरैः सह ।
हतं रुक्मरथं दृष्ट्वा प्राद्रवत्सहितो रथैः ॥ ७५
वरूथिनीं वेगवतीं विद्रुतां सपताकिनीम् ।
परिमृष्ट महासेनां स्रुतपुत्रोऽपयाद्भयात् ॥ ७६

आमुवन्. G₁ M_{1.2} (all second time) प्राप्स्यते सुख-
मायुः. — After 67, K₁ B D (except D₂) S (G₃
missing) ins. an addl. colophon [*Sub-parvan* : K₁
B D₁ D₂ D₃ 2. 4. 6-8 G_{1.2.4} M_{1.2} द्रोणवचनं; D_{2.3}
द्रोणाचार्यवचनं. — *Day of Droṇa's Generalship* : K₁
पंचमदिवसयुद्धं. — *Adhy. name* : T G_{1.3} ब्रह्मलोक-
प्रवेशः. — *Adhy. no.* (figures, words or both) : D₂ 193;
D₃ 196; D₃ 86; T G_{2.3} 137; G₁ M_{1.2}
186; G₁ 188; M₂₋₃ 185].

68 ⁶ K₁ शत्रु- (for शस्त्र-). S (G₃ missing)
-विध्वस्ताः (for -पीडिताः). — ⁷ D₂ हृतप्रवीर- K_{1.2}
विध्वस्ता; D_{2-3.7.8} वित्र- (for विध्व-). — After 68,
N' (K₃ missing) ins. :

1343* उदीर्णाश्च परान्दृष्ट्वा हृष्यमाणान्पुनः पुनः ।

अश्रुपूर्णक्षणास्त्रा दीना ह्यासन्विशां पते ।

[(L. 1) D_{1.4.5.7} उदीर्णास्तु (D₁ 'श्च'). D₂ तु (for
च). Ś₁ K₃ D₂ हृष्यमाणाः; K_{1.2} B₁ D₂ 'मानान्' (K₃
B₁ 'नाः'); K₁ B₁ D₂ D_{2.4.5} कंपमानाः (B₁ 'नान्');
D_{7.8} क्षणदृष्टाः (D₃ 'ष्टः') (for हृष्यमाणान्). — (L. 2)
K₃ तु; B D₁ D₂ च (for हि).]

69 ⁶ K₃ गतोत्साहाः. — ⁷ Ś₂ K_{1.2.4} D₁ आर्त-
स्वनेन विव्रस्ताः. — ⁸ Ś₁ K₃ पुत्रस्ते पर्यवारयन्.

70 ⁶ D_{1.3} रजमुता (for 'स्वला'). S (G₃ miss-
ing) विषण्णवदना दीना (G₁ M₁ भीता; M₂ भीमा).
— ⁷ Ś₂ K_{1.2.4} B (except B₁) D वीक्ष्यमाणा. — ⁸
D_{1.3} अश्रुपूर्णा. — ⁹ D₂ हते पुरा (by transp.). D₃
हिरण्यकशिपौ हते; G₁ M_{1.2} 'ण्याक्षवधे पुरा.

71 ⁶ D₂ ततः (for स तैः). D₂ D_{3.4.7} राजंस्
(for राजा). — ⁷ D₂ तत्र (for भव-). — ⁸ D₁

अनाथास्तनयास्तव.

72 ⁶ K₁ B D₁ D₂ D_{2.2.2-3} -ग्लानास्; D₂
D₁ -ग्लानास् (for -श्रान्तास्). — ⁷ D₃ T G_{2.4} M_{1.2}
योधास्ते (by transp.); G₁ M₂₋₃ योधास्ते. D_{1.2.7.8}
तत्र (for तव). G₂ योधास्तव च भारत. — ⁸ K₁
B₂₋₃ D₂ [इ]व; D₁ D₂ [ए]व (for च). Ś₂ K₃ शृशो
(for च सं-). — ⁹ D₂ om. from भृशं up to अमर्ष-
णीयं त (in 74^a). D_{2.3} G_{1.2.4} M ददे (for शृशो).

73 D₂ om. 73 (cf. v. l. 72). — ⁶ D₁ द्रोणिं
(for शोषणम्). — ⁷ D₂ विपर्यायं. M₂₋₃ अथो (for
यथा).

74 D₂ om. up to अमर्षणीयं त (cf. v. l. 72). — ⁶
D₂ S (G₃ missing) अप्रेक्षणीयं (for अमर्षं). D_{1.7.8}
T G_{1.2} M_{1.2} तं (for तद्). Ś₁ K₁₋₃ D₁ तत्र; Ś₂
तस्य (for दृष्ट्वा). — ⁷ B₁ घातनं (for पां). — ⁸
D₂ -रूपास्तदा; T G₁₋₄ M_{1.2} -रूपधरा (for 'तरा').
G₂ केचित् (for राजन्). — ⁹ D₁ D₂ D₃ रणे (for
भयात्). — After 74, the sequence in G₁ M_{1.2} is :
77-79, 81, 76, 82, 75, 80.

75 For the sequence in G₁ M_{1.2}, cf. v. l. 74.
D₁ om. (hapl.) 75-77. T G_{2.4} om. (hapl.) 75-76.
— ⁶ Some MSS. गंधारराजः. — ⁷ D₂ अश्वदैः सह
भारतः; D₃ तत्र तत्र नरैः सह; G₁ M_{1.2} त्रासाव्रस्ततरो
भवत्; G₂ व्रस्तः स्तब्धः स्वसैनिकः; M₂₋₃ ततश्चस्ततरो
भृशं. — ⁸ B_{1-3.5} D₁ D₂ श्रुत्वा (for दृष्ट्वा). — ⁹
Ś₂ K_{1.2} D_{1.3} प्राद्रवन्. Ś₁ K₁₋₃ D₁ सर्वतो; D₂
सहिता. D₃ स्वकैः (for रथैः). G₁ M रथानीकेन
प्राद्रवन्.

76 For the sequence in G₁ M_{1.2}, cf. v. l. 74.
D₂ T G_{2.4} om. 76 (cf. v. l. 75). — ⁶ G₁ M ध्व-

रथनागाश्चकलिलां पुरस्कृत्य तु वाहिनीम् ।
मद्राणामीश्वरः शल्यो वीक्षमाणोऽप्याद्भ्यात् ॥ ७७
हृत्प्रवीरैर्भूयिष्ठं द्विपैर्वहुपदातिभिः ।
वृतः शारद्वतोऽगच्छत्कष्टं कष्टमिति ब्रुवन् ॥ ७८
भोजानीकेन शिष्टेन कलिङ्गारड्वाहिकैः ।
कृतवर्मा वृतो राजन्प्रायात्सुजवनैर्हयैः ॥ ७९
पदातिगणसंयुक्तस्त्रस्तो राजन्भयादितः ।

उद्धकः प्राद्रवत्तत्र दृष्ट्वा द्रोणं निपातितम् ॥ ८०
दर्शनीयो युवा चैव शौर्यं च कृतलक्षणः ।
दुःशासनो भृशोद्विग्नः प्राद्रवद्भजसंवृतः ॥ ८१
गजाश्वरथसंयुक्तो वृतश्चैव पदातिभिः ।
दुर्योधनो महाराज प्रायात्तत्र महारथः ॥ ८२
गजाग्रथान्समारुह्य परस्यापि हयाञ्जनाः ।
प्रकीर्णकेशा विध्वस्ता न द्रावेकत्र धावतः ॥ ८३

C. 7. 8914
B. 7. 193. 22
V. 7. 194. 22

जिनीं (for विद्रुतां). M₂-s सु- (for स-). --^a) D₂ प्रतिगृह्य. G₂ -वेगात् (for -सेना). --^a) D₁ [s]भ्य-
यात् (for अप्याद्). B₂ रणे; D₁ पुनः (for भयात्).

77 For the sequence in G₁ M₁.2, cf. v. l. 74. D₁ om. 77 (cf. v. l. 75). Ś₁ K₁.2 B₂ om. (hapl.) 77. --^a) D₁.3 रथाश्वनागकलिलां. --^b) D₂ उप-
हृत्य; D₂ उपगृह्य (for पुरस्कृत्य). D₂ स्वः; M₂-s च (for तु). D₂ पुरस्कृत्वा वरुथिती. --K₁ om. 77^a. --^a) B₁ D₂ अधिपः (for ईश्वरः). --^a) Some MSS. वीक्ष्यमाणो. D₂.1.3 [s]भ्ययाद् (for अप^a). D₂ ततः; M₂ हतः (for भयात्).

78 For the sequence in G₁ M₁.2, cf. v. l. 74. D₂ om. 78^a. --^a) K₂ हतप्रवीरैः; D₂1 'प्रवीरः; D₁.6 ततः (D₂ हते) प्रवीरैः; D₁ हतः प्रवीरः. B₂ D₂ D₂.3.5.6 T G₂-4 भूयिष्ठैः. --^b) Bom. ed. ध्वजैः (for द्विपैः). B D₂1 -पताकिभिः. D₂1 द्वीपवाह-
पताकिभिः. --^a) D₁.5 गच्छन्. --^a) D₂ om. the first कष्टं.

79 For the sequence in G₁ M₁.2, cf. v. l. 74. --^a) G₁ M₁.2 भोजानीकावशिष्टेन. --^b) D₂1 D₂.4.5 कलिङ्गादर (D₂1 D₂ 'रद्'वाहिकैः; D₁ 'गाः सह बा'; D₂ 'नैरथ बा'; D₁ 'सै'बा'; D₂ 'नैवाहिकैः सह. --^a) Ś₁ K₂ कृतो; Ś₂ K₁.2 D₁ भयाद्; D₂ ततो (for वृतो). --^a) B₁-3 D₂1 D₂ T G₂-4 M₂-s स (B₂ स्व-) जवनैः; G₁ M₁.2 सुजवितैः (for 'वनैः).

80 For the sequence in G₁ M₁.2, cf. v. l. 74. G₂-4 M₂-s om. 80. T₂ reads 80 on marg. --^a) B₁ G₁ M₁.2 ततो (for व्रत्तो). --^a) D₁ om. द्रोणं. G₁ M₁.2 दृष्ट्वा द्रोणनिपातनं.

81 For the sequence in G₁ M₁.2, cf. v. l. 74. --^a) Ś₂ K₁.2 तत्र (for चैव). --^b) Ś₂ K₂ B D₂1 D₂ G₁ M₁.2 शौर्येण (for 'र्थे च). G₂ निश्चयः (for -लक्षणः). --^a) D₂1 D₂1 भृशो विद्रुः; G₂ भया-

द्विग्नः (for भृशो). --^a) D₂2 -संयुतः (for -संवृतः). G₂ प्रायात्सु जवनैर्हयैः (= [var.] 79^a). --Ś K (K₂ missing) B D₂1 D₂.2.3.4.5.6 ins. after 81: D₂ after 82:

1344* रथानामयुवं गृह्य त्रिसाहस्रांश्च दन्तिनः ।
वृपसेनोऽप्यान्तुं दृष्ट्वा द्रोणं निपातितम् ।

[(L. 1) Ś₁ K₂.4 D₁ त्रिसाहस्रं. K₂ B₁ D₁ दन्तिनां. Ś₂ K₂ अयुवं चैव दन्तिनां; K₁ corrupt (for the post. half). --(L. 2) Ś₂ damaged; K₁.2 D₂ [s]भ्ययाद्; K₂.4 B D₂1 D₂ ययो; D₂ दया (for अप्याद्).]

--D₂.7 cont. 1345* after the above.

82 For the sequence in G₁ M₁.2, cf. v. l. 74. D₂.7 om. 82. B₂ repeats 82^a after 1345*. --^a) Ś₂ रथाश्वगजसंयुक्तो. --^a) D₁ महासैन्यैः (for 'रात्र). --^a) D₂2 प्रायात्तत्र (for प्रायात्तत्र). D₂ प्राद्रवद्भ-
चेतनः; D₂ प्राद्रवत्स महारथः; D₁.6 प्राद्रवद्भ (D₂ 'न्ग)-
जसंवृतः; S (G₂ missing) प्राद्रवद्भजभिः सह. --Ś K
(K₂ missing) B D₂1 D₂ D₂.2.3 ins. after 82:
D₂.7 cont. after 1344*:

1345* संशसकवत्तं गृह्य हतशेषं किरीटिना ।

सुशर्मा प्राद्रवद्भजान्दृष्ट्वा द्रोणं निपातितम् ।

[(L. 1) Some MSS. संशसकः. B D₂1 D₂ D₂.6 -गणान् (B₁.5 D₂ 'णाद्' (for -वत्तं). Ś₂ B D₂1 D₂ D₂ हतशेषान्.]

--D₂ ins. 1344* after 82.

83 ^a) G₁ M₁.2 रथानाजान् (by transp.). D₂ समासाय (for 'रुह्य). --^b) Ś K (K₂ missing) B₂ D₂1 D₂2 D₂.2.4.5.6 व्युदस्य; D₂ सारुह्य; D₂ व्युदस्यंश्च (for परस्य). K₂ B₂ D₂2 D₂.2.4.5.6 च (for [ज]पि). G₁ M₁.2 भयावराः; G₂ भयावहाः (for हयाञ्जनाः). D₂ तुरगानतिशीघ्रगान्; M₂.5 (sup. lin. as in text) परस्यातिभयाञ्जनाः. --After 83^a, N (except D₂; K₂ missing) ins.:

C. 7. 6914
B. 7. 183. 72
K. 7. 194. 22

नेदमस्तीति पुरुषा हतोत्साहा हतौजसः ।
उत्सृज्य क्वचानन्ये प्राद्वन्स्तावका विभो ॥ ८४
अन्योन्यं ते समाक्रोशन्सैनिका भरतर्षभ ।
तिष्ठ तिष्ठेति न च ते स्वयं तत्रावतस्थिरे ॥ ८५
धुर्यान्प्रमुच्य तु रथाद्धतसूतान्खलंकृतान् ।
अधिरुह्य हयान्योधाः क्षिप्रं पद्भिरचोदयन् ॥ ८६
द्रवमाणे तथा सैन्ये व्रत्रूपे हतौजसि ।

1346* प्राद्वन्तवर्तः संख्ये दृष्ट्वा रुक्मरथं हतम् ।
स्वरयन्तः पितृनन्ये भ्रातृनन्ये च मातुलान् ।
पुत्रानन्ये वयस्यांश्च प्राद्वन्कुरवस्तथा ।
चोदयन्तश्च सैन्यानि स्वस्त्रीयांश्च तथापरे ।
सम्यन्धिनस्तथान्ये च प्राद्वन्त दिशो दश । [5]

[(L. 1) K1 -हं रथं (for -रथं हतम्). — (L. 2) K1 om. (hapl.) भ्रातृनन्ये. Dns D1. 7. 8 अपि (for अन्ये). K4 B Dc1 D1 [5] च; Dn1 तु (for च). — (L. 3) S K (Ks missing) D1. 8 तदा (for तथा). Ds प्राद्वन्तं कुलंस्तथा (for the post. half). — (L. 4) Ds नोदयन्तश्च; Ds हारं; D1. 8 वारं (for चोदं). S K1. 8 स्वस्त्रीयांश्च. — (L. 5) Dc1 Dn चान्ये (by transp.); Ds [अन्येपि. Dns reads twice (without var.) the post. half and 83°-84°. Dc1 Dn1 D1. 5. 7. 8 नि (Dn1 प्रा)-द्वन्ति (for प्राद्वन्त).]
— Ds cont.:

1347* ततो दुर्योधनो राजा अश्वत्थामानमववीत् ।
— Ds om. 83°-108°. — °) Ds विकीर्ण- (for प्र). Ds -भिक्ष- (for -केश). Ds विग्रस्ता. B1. 2. 4 Dc1 Dn1 प्रकीर्णकेशान्वि (B2 शा वि) ध्वस्तान्. — °) Ms. 4 धावतः (for धावतः). B1. 2. 4 Dn1 नाना चैकत्र धावतः; Dns corrupt; Ds नेष्टुस्ते कौरवा भृशं; D1. 8 नष्टचित्ता विचेतसः.

84 For the repetition in Dns, cf. v. l. 1346*. Ds om. 84 (cf. v. l. 83). Ks reads 84^{ab} twice. — °) B1. 2. 4 Dc1 Dn1 मन्वाना; D1. 8 विग्रस्ता (for पुरुषा). — °) S1 Ks जनाः; Ds तथा; Ds भयात्; Gs रणे (for विभो).

85 Ds om. 85 (cf. v. l. 83). Ds om. 85-86. — °) S1 Ks तावका (Ks कान्) (for सैनिका). Gs सैनिकास्तव भारत. — °) Ds च ततः (for न च ते).

86 Ds om. 86 (cf. v. l. 83, 85). — °) Ks

प्रतिस्रोत इव ग्राहो द्रोणपुत्रः परानियात् ॥ ८७
हत्वा बहुविधां सेनां पाण्डूनां युद्धदुर्मदः ।
कथंचित्संकटाद्भुक्तो मत्तद्विरदविक्रमः ॥ ८८
द्रवमाणं बलं दृष्ट्वा पलायनकृतक्षणम् ।
दुर्योधनं समासाद्य द्रोणपुत्रोऽब्रवीदिदम् ॥ ८९
किमियं द्रवते सेना व्रत्ररूपेव भारत ।
द्रवमाणां च राजेन्द्र नावस्थापयसे रणे ॥ ९०

B1-4 Dc1 Dn1 उत्सृज्य च; B5 उत्सृज्य च. Ds च (for तु). T G2. 4 रथान्. S K1-3 D1 धुर्यांश्चोत्सृज्य तर (S1 Ks सह) सा; Dns D2. 5 "नुत्सृज्य नुरगाद् (Dns तु रथान्); D1. 8 "नुत्सृज्य विरथा. — °) Ks. 4 B1 Dc1 D1 हतसूतान्; Ds "सत्त्वान्. S2 खलंकृतान्; B5 Ds G1 M1. 2 अलं; Dn1 स्वयं (for स्वलं). Dns Ds मूपणै-श्चाप्य (Ds "श्च स्व) लंकृतान्; G2 हतसूतास्वलंकृतात्. — °) B (except B5) Dc1 Dn1 क्षभि- (for क्षधि-). G1 M1. 2 भयाद् (for हयान्). Ds. 7. 8 अन्ये; G1. 4 M1. 2 योधाः; Ms-5 क्षिप्रं (for योधाः). — °) M2-5 योधाः (for क्षिप्रं). Ds अवापतन् (for अचोदयन्). K1 क्षिप्रमन्ति-रचोदयन् (sic); Ds क्षिप्रं पायाहीत्यदयन् (sic); D1. 8 क्षिप्रं ते समनोदयन् (D1 "न्).

87. D1 om. 87 (cf. v. l. 83). — °) A few MSS. द्रवमाने; Ds भ्रातृमाणे (for द्रवमाणे). — °) Ds महौजसि (for हतौ). — For 87^{ab}, Ds subst.:

1348* तस्मिन्हाहाकृते सैन्ये वर्तमाने भयावहे ।
— °) Ds. 6-8 प्रतिश्रोत. — °) S Ks परानयात्; B5 "न्प्रति.
— After 87, N (except D1; Ks missing) ins.:

1349* तस्यासीत्सुमहद्युद्धं शिखण्डिप्रमुखैर्गणैः ।
प्रभद्रकैश्च पाञ्चालैश्चेदिमिश्र सक्कैर्यैः ।
[(L. 2) Ds स- (for च). Some MSS. पंचालैश्च. Ds सह (for च स-). Some MSS. सक्कैर्यैः.]

88 Ds om. 88 (cf. v. l. 83). — °) K1 B Dc1 Dn D2. 2. 5. 6 T G2-4 हत्वा बहुविधाः सेनाः (D2. 2. 5 "यं सैन्यं). — °) D1. 8 Ms-5 पाण्डवीः; T2 (inf. lin. as in text) Gs पाण्डवीर; G1 पाण्डवैर. S2 Gs युद्धदुर्मदाः. — °) S (Gs missing) समरान् (for संकटान्).

89 Ds om. 89 (cf. v. l. 83). — °) A few MSS. द्रवमानं. — °) B5 Ds. 6-8 Gs पलायनपरायणं. — °) S2 Ks अयासाद्य (for समा).

90 Ds om. 90 (cf. v. l. 83). — °) Ds अर्थ (for

त्वं चापि न यथापूर्वं प्रकृतिस्यो नराधिप ।
कर्णप्रभृतयश्चेमे नावतिष्ठन्ति पार्थिवाः ॥ ९१
अन्येष्वपि च युद्धेषु नैव सेनाद्रवच्छदा ।
कच्चिक्षेमं महाबाहो तव सैन्यस्य भारत ॥ ९२
कस्मिन्निदं हते राजघ्नसिंहे बलं तव ।
एतामवस्थां संप्राप्तं तन्ममाचक्ष्व कौरव ॥ ९३
तत्तु दुर्योधनः श्रुत्वा द्रोणपुत्रस्य भाषितम् ।
घोरमप्रियमाख्यातुं नाशकृत्पार्थिवर्षभः ॥ ९४
भिन्ना नौरिव ते पुत्रो निमग्नः शोकसागरः ।

वाष्पेण पिहितो दृष्ट्वा द्रोणपुत्रं रथे स्थितम् ॥ ९५
ततः शारद्वतं राजा सत्रीडमिदमब्रवीत् ।
शंसंह सर्वं भद्रं ते यथा सैन्यमिदं द्रुतम् ॥ ९६
अथ शारद्वतो राजन्नार्तिं गच्छन्पुनः पुनः ।
शशंस द्रोणपुत्राय यथा द्रोणो निपातितः ॥ ९७
कृप उवाच ।
वयं द्रोणं पुरस्कृत्य पृथिव्यां प्रवरं रथम् ।
प्रावर्तयाम संग्रामं पाञ्चालैरेव केवलैः ॥ ९८
ततः प्रवृत्ते संग्रामे विमिश्राः कुरुसोमकाः ।

C. 7. 8931
D² 7. 193. 38
K. 7. 194. 38

इयं). — ⁶) K₁.s सेनेव (for -रूपेव). — After 90^{ab}, D₂ D₃ M₃-s read 93. — D₂ D₃ om. 90^c-91^b. — ⁷) D₂.s. 8 G₃.s द्रवमाणं. — ⁸) D₃ कयं (for रणे).

91 D₁ om. 91 (cf. v. l. 83). D₂ D₃ om. 91^{ab} (cf. v. l. 90). — ⁹) S₁ K₁-s D₁. 7. 8 T G₂.s जनाधिप (for नरा). — After 91^{ab}, D₃ reads 93 for the first time, repeating it in its proper place. — ¹⁰) S₁ K₁-s सेनाम्; D₁ सर्वे; G₁ M₁.s चान्ये (for चेमे). — ¹¹) S₁ K₁-s D₁ अवतिष्ठन्ति (for नाव'). K₁ B D₁ D₂ पार्थिव.

92 D₃ om. 92 (cf. v. l. 83). — ¹²) D₃ योद्धेयु (for युद्धे). S (G₃ missing) सर्वेष्वपि हि युद्धेषु. — ¹³) B₁.s D₁.s नैवं. D₂ [अ]भवत् (for [अ]द्र'). S₁ K₁. 2. 4 D₁ पुरा; B₁ D₂ तथा; D₃ यथा; D₁.s कदा; S (G₃ missing) तव (for तदा). — ¹⁴) G₂ महाराज (for बाहो).

93 D₁ om. 93 (cf. v. l. 83). D₂ D₃ M₃-s read 93 after 90^{ab}; D₃ reads it for the first time after 91^{ab}. — ¹⁵) D₃ कच्चिक्षेदं (for कस्मिन्निदं). D₁.s G₁ M य (D₁.s क)स्मिन्निदं हते राजन्. — ¹⁶) D₃ (first time) यथा सिंह; D₃ (second time) नरसिंहे (for रथसिंहे). — ¹⁷) D₃ (both times) T G₂ M भारत (for कौरव).

94 D₁ om. 94 (cf. v. l. 83). — ¹⁸) D₂ D₃.s तत्र; D₃ न तद् (for तत्तु). — ¹⁹) K₂.s B (except B₁) D₁ D₂ D₃.s S (G₃ missing) नाशकृत् (for 'कृत्'). B₂ D₁ D₂-s G₂ M₁.s पार्थिवर्षभ.

95 D₃ om. 95 (cf. v. l. 83). — ²⁰) S₁ K₁ B₁

D₁ T G₂ निद्रा. — ²¹) B D₁ D₂ D₃.s S (G₃ missing) मग्नः शोकमहागर्भे. — After 93^{ab}, S (G₃ missing) ins.:

1350* अष्टवे प्लवनन्विच्छन्धयागाधे नरोऽभसि ।

— ²²) K₂.s B D₁ D₂ D₃.s. 8 [अ]पिहितो (B D₁ D₂ 'दं'); T G₂.s पिहितं. — ²³) S₁ रथ- (for रथे). G₂ स्थितः.

96 D₁ om. 96 (cf. v. l. 83). — ²⁴) B₂ शारद्वतं (for शार'). D₂ D₃.s. 6 राजन् (for राजा). S₁ K₁-s D₁. 7. 8 T G₂.s ततः (D₁.s अथ) शारद्वतो राजन्. — D₃ om. (hapl.) 96^b-97^a. — ²⁵) G₁ M सत्रीलम्; G₂.s सत्रील. — ²⁶) S₁ K₁-s D₁. 2. 4 T G₂.s शंसंह; K₁ B₁. 2. 4 D₁ शंसात्र; B₂ शंस स्वं; G₂ शंसैतद् (for शंसंह). S₁ K₂ सर्वं भवतो; S₂ K₁. 2 B₁ D₁ T G₂.s भवते सर्वं; K₁ भद्रं ते सर्वं (by transp); B₂.s G₂ भगवन्सर्वं; B₃ D₁ भवते सैन्यं; B₄ D₂ D₃ द्रवते सर्वं; D₂ D₃ पूर्व (D₂ 'वं') भद्रं ते; D₃ भद्रं पूर्वं ते; G₁ M₁.s सर्वं द्रवते. M₂-s शंस त्व (M₂ त)स्य भवान्सर्वं. — ²⁷) B₂ D₁ सर्वन् (for सैन्यम्). S (except G₂; G₃ missing) अभि- (for इदं). K₂ ध्रुवं (for द्रुतम्).

97 D₁ om. 97 (cf. v. l. 83). D₂ om. 97^a (cf. v. l. 96). — ²⁸) K₂ ततः (for अथ). — ²⁹) K₁ B D₁ D₂ आच्छन् (B₁ 'त्') (for गच्छन्).

98 D₁ om. 98 (cf. v. l. 83). — ³⁰) D₃ परमं (for प्रवरं). — ³¹) B₂ D₂ D₃.s. 7. 8 T G₂-s प्र (B₂ D₂ D₃.s प्रा)वर्तयामः. S₂ D₃ संग्रामे. — ³²) D₃ सह (for एव). K₂ B₁ S (G₃ missing) केवलं; D₂ केकयैः. D₃ पंचालैश्चैव केवलैः.

99 D₁ om. 99 (cf. v. l. 83). — ³³) B₂ M₂-s

G. 7. 6931
B. 7. 103. 30
K. 7. 104. 30

अन्योन्यमभिगर्जन्तः शस्त्रैर्देहानपातयन् ॥ ९९
ततो द्रोणो ब्राह्ममस्त्रं विकुर्वाणो नरर्षभः ।
अहनच्छात्रवान्मल्लैः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १००
पाण्डवाः कैकया मत्स्याः पाञ्चालाश्च विशेषतः ।
संख्ये द्रोणरथं प्राप्य व्यनशन्कालचोदिताः ॥ १०१
सहस्रं रथसिंहानां द्विसाहस्रं च दन्तिनाम् ।
द्रोणो ब्रह्मास्त्रनिर्दग्धं प्रेषयामास मृत्यवे ॥ १०२
आकर्णपलितः श्यामो वयसाशीतिपञ्चकः ।
रणे पर्यचरद्द्रोणो वृद्धः षोडशवर्षवत् ॥ १०३
क्लिश्यमानेषु सैन्येषु बध्यमानेषु राजसु ।

-गच्छन्तः (for -गर्जन्तः). —^a) Ds शरैर् (for शस्त्रैर्).
Bs देहान्यपातयन्; Bs शास्त्राण्य. — After 99, N
(except Ds; Ks missing) ins.:

1351* वर्तमाने तथा युद्धे क्षीयमाणेषु संयुगे ।
धार्तराष्ट्रेषु संकुब्धः पिता तेऽस्त्रमुदैरयत् ।

[(L. 1) Ds तदा (for तथा). Bs तथा युद्धे क्षीय-
माणे (for the prior half). Ds क्षीयमाणे च (for "येषु").
Ds सर्वतः (for संयुगे). — (L. 2) Ds धार्तराष्ट्रे च
(for "द्वेषु"). Ks उदैरयत्; Ks Ds Dn Ds. 2. 2. 2 उदी-
रयत्.]

100 Ds om. 100 (cf. v. l. 83). —^b) Śs महा-
यथा; Ds Gs. 4 M नरर्षभ; Ds महारथः. —^c)
Ks. 4 Bs. 4 Ds Dn Ds व्यहनत्; Bs Dn Ds S
(Gs missing) न्य; Bs व्याहरत्; Ds व्यद्ववत् (for
अहनत्). Ds अवर्षासहवान्मल्लैः (sio). — After 100,
G1 M ins.:

1352* पिता तव सुसंकुब्धो रिपूनभिमुखे स्थितः ।
निहन्ति प्रबलस्त्र बायुर्वृक्षानिवौजसा ।

[(L. 1) Gs वीरा (sio) (for पिता). — (L. 2) Gs
M. 1. 2 न्यहनत् (for निहन्ति).]

101 Ds om. 101 (cf. v. l. 83). —^a) Gs
damaged. Dn Ds. 2. 2-3 कैकया. Gs. 4 मात्स्याः.
—^b) Some MSS. पंचालाश्च. Ś Ks. 2. 4 Ds. 2. 7. 3
विशां पते; Dn Ds. 5 द्विजोत्तम (Dn. 2 'म'); Gs सह-
स्रशः (for विशेषतः). —^c) Gs M संख्ये; Gs संघे.
—^d) Ds नापाकाः (for व्यनशन्). Ds. 2. 2. 7. 3 -नोदिताः
(for -चोदिताः).

अमर्षवशमापन्नाः पाञ्चाला विमुखाभवन् ॥ १०४
तेषु किञ्चित्प्रभग्नेषु विमुखेषु सपत्नजित् ।
दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणो बभूवार्क इवोदितः ॥ १०५
स मध्यं प्राप्य पाण्डूनां शररश्मिः प्रतापवान् ।
मध्यंगत इवादित्यो दुष्प्रेक्ष्यस्ते पिताभवत् ॥ १०६
ते दह्यमाना द्रोणेन ह्यर्थेणैव विराजता ।
दग्धवीर्या निरुत्साहा बभूवुर्गतचेतसः ॥ १०७
तान्दृष्ट्वा पीडितान्वाणौद्रोणेन मधुसूदनः ।
जयैपी पाण्डुपुत्राणामिदं वचनमब्रवीत् ॥ १०८
नैव जातु परैः शक्यो जेतुं शस्त्रभृतां वरः ।

102 Ds om. 102 (cf. v. l. 83). —^a) B Ds Dn
T Gs. 1 नर- (for रथ-). —^b) Ds. 2 द्विसहस्रं. —^c)
Śs Ks. 2. 4 Ds. 2. 2-3 Gs. 2 Ms. 2 -निर्दग्धान्; B Ds
Dn -योगेन (for -निर्दग्धं).

103 = (var.) 49. Ds om. 103 (cf. v. l. 83).
Ks om. 103^{ab}. —^a) Ś Ks. 2 Ds आसन्नः; Ds. 2
आपन्न- (for आकर्ण-). Śs Ds Ds. 2. 7 Gs. 3. 4 M. 1-
पलित-. —^b) Bs (marg.) -पंचमः (for -पञ्चकः). Bs. 2
Ds Dn Ds (Gs missing) वयसाशीतिपञ्चकः. —^c)
Bs पर्यटति (for "चरत्").

104 Ds om. 104 (cf. v. l. 83). —^a) Ds. 3 T
Gs. 4 Ms. 2 कृष्यमाणेषु. Ks सर्वेषु (for सैन्येषु). —^b)
Bs Dn युध्यमानेषु. —^c) Some MSS. पंचाला. Ds
भवेत् (sio) (for [ज]भवत्).

105 Ds om. 105 (cf. v. l. 83). Ks om. 105^a-
106^b. —^a) Bs. 4 Ds Dn Ds S (Gs missing) प्रण-
क्षेषु (for प्रभग्नेषु). —^c) Ds प्रकुर्वाणो. —^d) Dn
इवोदिता (sio); Gs M. 1. 2 -समद्युतिः.

106 Ds om. 106 (cf. v. l. 83). Ks om. 106^{ab}
(cf. v. l. 105). —^b) Śs B. 2. 2. 5 Ds. 3 शररश्मिः.
—^c) Bs मध्यंदिन (for "गत"). —^d) Śs Ks Ds
Dn Gs. 4 दुष्प्रेक्ष्यः.

107 Ds om. 107 (cf. v. l. 83). —^a) Gs M. 1
बध्यमाना (for दह्य). —^c) S (Gs missing) हतौ-
रसाहा (for निह). —^d) Gs M. 1. 2 गतचेतनाः.

108 Ds om. 108 (cf. v. l. 83).

109 " Ds नैव (for नैव), Ks B Ds Dn Ds. 1

अपि वृत्रहणा संख्ये रथयूथपयूथपः ॥ १०९
 ते यूयं धर्मश्रुत्सृज्य जयं रक्षत पाण्डवाः ।
 यथा वः संयुगे सर्वात्र हन्याद्रुक्मवाहनः ॥ ११०
 अश्वत्थाम्नि हते नैप युध्येदिति मतिर्मम ।
 हतं तं संयुगे कश्चिदाख्यात्वस्मै मृषा नरः ॥ १११
 एतन्नारोचयद्वाक्यं कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
 अरोचयंस्तु सर्वेऽन्ये कृच्छ्रेण तु युधिष्ठिरः ॥ ११२
 भीमसेनस्तु सत्रीडमव्रवीत्पितरं तव ।

अश्वत्थामा हत इति तच्चाबुध्यत ते पिता ॥ ११३
 स शङ्कमानस्तन्मिथ्या धर्मराजमपृच्छत ।
 हतं वाप्यहतं वाजौ त्वां पिता पुत्रवत्सलः ॥ ११४
 तद्गत्यभये मग्नो जये सक्तो युधिष्ठिरः ।
 अश्वत्थामानमाहेदं हतः कुञ्जर इत्युत ।
 भीमेन गिरिवर्माणं मालवस्येन्द्रवर्मणः ॥ ११५
 उपसृत्य तदा द्रोणमुच्चैरिदमभाषत ।
 यस्मार्थं शस्त्रमाधत्से यमवक्ष्य च जीवसि ।

C. 7. 1850
B. 7. 183. 87
K. 7. 194. 97

S (G₅ missing) नरैः (for परैः). —^δ) Ś₁ K₃ अश्व-
 (for शस्त्र). —[°]) G₁ वृत्रहणं. D₃ युद्धे; G₁ M₁₋₄
 संखे. D_{2, 5} अपि वृत्रहणो युद्धे; T G₂₋₄ वृ (G₃ पु) वृ-
 हंतापि वा (G₂ 'ता इवा') संख्ये.

110 °) Ś₂ वयं (for यूयं). S (G₅ missing) यूयं
 धर्मं समुत्सृज्य. —^δ) D₂ वलं (for जयं). D₅ कांक्षत
 (for रक्षत). — After 110^δ, S (G₅ missing) ins. :

1353* जये हि यतमानानां श्रीधर्मश्च प्रवर्तते ।

—[°]) K₁ यथावत्; D_{1, 5} यथा च; D₅ अयातः (for
 यथा वः). Ś₁ K₃ समरे (for संयुगे). —^δ) D₂
 निहन्त्याद् (for न हं). M_{1, 2} रुम- (for रुक्म-).

111 °) K₂ नैव (for नैप). —^δ) D₅ G₁ M युध्-
 (M₃₋₅ 'जे'तेति; G_{2, 4} युध्यतीति (for युध्येदिति).
 —[°]) S (G₅ missing) तं हतं (by transp.). —^δ) Ś
 K_{1, 3, 4} D_{1, 2, 5, 7, 8} [अ]स्य (for [अ]स्यै). Ś₂ lacuna;
 K₂ (sup. lin. as in text) मृषा वरः; D₅ महारथः
 (for मृषा नरः).

112 °) D₅ एवं (for एतन्). —[°]) D₅ अरोचयंत
 ते सैन्याः.

113 °) Some S MSS. सवीर्यम्. —^δ) K₁ B Dc₁
 D₂ तं न; D₂ तत्र (for तच्च). D₂ तन्नात्र युध्यता-
 मिति; D_{1, 5-8} नावबुध्ये (D₅ 'ध्य'त ते पिता; D₅ तं
 नाबुध्येत ते पिता).

114 °) T G₁₋₄ M_{1, 2} स (T G_{2, 3} स) पृच्छति (for
 अपृच्छत). —[°]) D₂ D₃ तु; D_{1, 7, 8} च (for the
 first and the second च). T G₂₋₄ वापि (for वाजौ).

115 °) Ś₁ K₁ B Dc₁ D_{2, 3, 4, 5} T G₁₋₄ M_{1, 2} तम-
 त्थ्यः; K₁ उपतथ्यः; M₃₋₅ स चातथ्यः (for तद्गत्य).
 D₁ तमपथ्यभयेनासौ; D_{7, 8} तमपथ्यभयोद्भिः. —^δ) Ś₁
 K₁ B_{1, 2, 5} D_{1, 8} जये शक्तौ; D_{1, 8} जयासक्तौ. D₅ T

G₂₋₄ M₃₋₅ च पांडवः (for युधिष्ठिरः). — G₁ M_{1, 2} ins.
 line 3 of 1354* after 115^δ, G₁ M₃ repeating it
 after 116. —[°]) B Dc₁ S (G₅ missing) जायोवे
 (for जाहेदं). D₂ D₃ हतं दृष्ट्वाश्वत्थामानं; D₂
 अश्वत्थामेभिनामानं (sic); D_{2, 3, 7, 8} 'मनुवाचेदं'; D₄
 'मानुवाचेदं'. —^δ) Ś₁ कुञ्जरो हत इत्युत; K₃₋₄ D₃
 हतं कुञ्जरमित्युत (K₄ 'र इत्यतः); B Dc₁ D₂ D₃ S
 (G₅ missing) हतं दृष्ट्वा (D₂ तदा राजा; D₃ तदा
 राजा) मदागजं. —^δ) D_{2-5, 7, 8} भीमस्तु (for भीमेन).
 D₂ चरणानां; D₂ D_{3-5, 7, 8} चरणं; D₅ संकाशं (for
 वन्माणं). —^δ) D₅ मालवस्य; G₁ M मालवस्य.

116 °) K_{1, 3} Dc₁ D₁ T G₁ उपसृत्य; D₂ D_{3, 4}
 5, 7, 8 अभिह (D₂ 'च'त्य (for उपसृत्य). K_{1, 2} तया;
 K₁ B_{1, 5} D₂ D₃₋₈ ततो (for तदा). —^δ) B Dc₁
 D₂ D_{1, 2} S (G₅ missing) उवाच ह (for अभाषत).
 —[°]) Ś₁ K₁ D₁ T G₁₋₈ M_{1, 2, 5} (inf. lin.) जादत्से;
 D₅ गुह्ययात् (for जाधत्से). —^δ) D₅ तम् (for यम्).
 Ś₁ K_{1, 2} अवीक्ष्य; D₅ अपेक्ष्य. Ś₂ जीवसे. —^δ)
 K_{1, 2} D₁ स (for ते). D₅ विहतो (for द्रियतो). —^δ)
 Ś K_{1, 2} D₅ अश्वत्थामा (for सोऽश्व). Ś₁ K₃ स (for
 नि-). — N (K₅ missing) G₁ M₃ (last two second
 time) ins. after 116: G₁ (first time) M_{1, 2} (first
 time) after 115^δ.

1354* शेते विनिहतो यूयौ वने सिंहशिशुर्यथा ।

जानन्नप्यनुत्स्याथ दीपान्स दिवससचमम् ।

अन्यकमव्रवीद्राजा हतः कुञ्जर इत्युत ।

[G₁ (both times) M_{1, 2} (both times) om. lines
 1-2. — (L. 1) D₅ वातहतो (for विनि). D₂ D₂
 नर- (for वने). — (L. 2) D₂ [अ]दं (for [अ]य). Ś
 K₁₋₃ B_{1, 4} D₂ D_{4, 5} दिवससचमम् (K_{1, 2} B₁ 'नः'). D₅
 गुणदोषात्रापि (for the post. half). — (L. 3) G₁

C. 7. 0810
B. 7. 193. 37
K. 7. 194. 37

पुत्रस्ते दयितो नित्यं सोऽश्वत्थामा निपातितः ॥ ११६
तच्छ्रुत्वा विमनास्तत्र आचार्यो महदप्रियम् ।
नियम्य दिव्यान्यस्त्राणि नापुष्यत यथा पुरा ॥ ११७
तं दृष्ट्वा परमोद्विग्नं शोकोपहतचेतसम् ।
पाञ्चालराजस्य सुतः क्रूरकर्मा समाद्रवत् ॥ ११८
तं दृष्ट्वा विहितं मृत्युं लोकतत्त्वविचक्षणः ।
दिव्यान्यस्त्राण्यथोत्सृज्य रणे प्राय उपाविशत् ॥ ११९
ततोऽस्य केशान्सव्येन गृहीत्वा पाणिना तदा ।
पार्षतः क्रोशमानानां वीराणामच्छिनाच्छिरः ॥ १२०
न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सर्वतोऽब्रुवन् ।

तथैव चार्जुनो बाहादवरुहैनमाद्रवत् ॥ १२१
उद्यम्य बाहू त्वरितो द्रुवाणश्च पुनः पुनः ।
जीवन्तमानयाचार्यं मा वधीरिति धर्मवित् ॥ १२२
तथापि वार्यमाणेन कौरवैरर्जुनेन च ।
हत एव नृशंसेन पिता तव नरर्षभ ॥ १२३
सैनिकाश्च ततः सर्वे प्राद्रवन्त भयादिताः ।
वयं चापि निरुत्साहा हते पितरि तेऽनघ ॥ १२४
संजय उवाच ।
तच्छ्रुत्वा द्रोणपुत्रस्तु निधनं पितुराहवे ।
क्रोधमाहारयत्तीव्रं पदाहत इयोरगः ॥ १२५

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पञ्चषष्ठ्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ समाप्तं द्रोणवधपर्व ॥

(both times) M1. s (first time) द्रोणं (for राजा).]

117 " Gs आकार- (for तच्छ्रुत्वा). Ms-s तत्थौ (for तत्र). — For 117as, N (Ks missing) subst.: 1355* स त्वां निहतमाक्रन्दन्कृत्वा स्वस्वामपीडितः ।

[Ss K1. s D1. s त्वा; D1 मत्वा; D1 कृत्वा (for स त्वा). Ks B D (except D1. r. s) आक्रन्दे. Ss सन्नोपि; K1 सन्नाम- (for त्व). Ks B D (except D1) Bom. ed. कृत्वा संतापपीडितः (Bom. ed. 'तापितः') (for the post. half).]

— " Ds निक्षिप्य (for नियम्य). S (Gs missing) सर्वाणि (for दिव्यानि). — " G1 तथा (for यथा).

118 " B Dm Dn Ds शोकातुरमचेतसं (Bs Ds 'नं'); T G1-4 M1. s शोकोचरमचेतसं (G1 M1. s 'नं'). — " Some MSS. पंचाल-. — " Ds घटद्युग्मः; Ds क्रूरं कर्म (for क्रूरकर्मा).

119 Ds om. 119^a-121^b. — " Dm तां. Ks D1 निहतं; Ds विहृतं. — " Ks B Dm Ds S (except Ms, Gs missing) प्रायम्.

120 Ds om. 120 (cf. v. l. 119). — " Ds स (for सस्य). K1 मध्येन (for सव्येन). — " Ds ततः (for तदा). Ss पाणिना गुह्य वे०*. — " K1 पार्षतः केशमात्राणां. — " Dm D1. s T G2-4 आच्छिन्त (for अच्छिन्त).

121 Ds om. 121as (cf. v. l. 119). — " Ss तं (for ते). — " Ds तत्रैनम् (for तथैव). Ds s अर्जुनो (for चा). — " S K1-3 D1 अवमुल्य (for रुह्य). Bs अववीत्; D1. s आग्रजत् (for आद्रवत्).

122 Ds. s om. 122-124. — " Ss बाहुंस्त्वरितो; Ks B Dm Dn Ds त्वरितो बाहू (Ks Dm 'हुं') (by transp.); Ds बाहुंस्त्वरितो. — Ds om. 122^a-124^a. — " D1. s जीवन्तमेनमाचार्यं; Gs. s M1-3. s जीवन्तं मानया. — " Dn स अपि (for इति).

123 Ds. s om. 123 (cf. v. l. 122). — " Ks तथा निवार्यमाणेन. — " S K2-4 D1. s कौरवेणा (Ks 'व्येना)र्जुनेन च. — " Ds एवं. — " G1 M1. s नरर्षभः.

124 Ds. s om. 124 (cf. v. l. 122). — " S K (Ks missing) D1. s. r. s तु (for च). Ds ततः सर्वा दिशः सैन्याः; S (Gs missing) ततः सेना दिशः सर्वाः. — " Ds नावर्तत (for प्राद्रवन्त). S (Gs missing) भयादुराः (for 'दिताः'). — " Ds च (for ते).

125 " S K1-3 D1. s पितुर्निधनमाहवे. — " K1 D1 पादाहतः; G1. r. s M दंढाहत. — After 125, N (Ks missing) ina.:

1356* ततः कुब्जो रणे द्रौणिर्दृशं जज्वाल मारिष ।
यथेन्धनं सहस्राण्य प्राज्वलद्वन्द्ववाहनः ।
तलं तलेन निष्पिप्य दन्तैर्दन्वानुपस्पृशत् ।
निःशस्त्रुरगो यद्रुहोहिताक्षोऽभवत्तदा ।

१६६

धृतराष्ट्र उवाच ।

अधर्मेण हतं श्रुत्वा धृष्टद्युम्नेन संजय ।

ब्राह्मणं पितरं वृद्धमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ १

मानुषं वारुणाग्नेयं ब्राह्ममस्त्रं च वीर्यवान् ।

ऐन्द्रं नारायणं चैव यस्मिन्नित्यं प्रतिष्ठितम् ॥ २

तमधर्मेण धर्मिष्ठं धृष्टद्युम्नेन संजय ।

श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ ३

येन रामादवाप्येह धनुर्वेदं महात्मना ।

प्रोक्तान्यस्त्राणि दिव्यानि पुत्राय गुरुकाङ्क्षिणे ॥ ४

एकमेव हि लोकेऽस्मिन्नात्मनो गुणवचरम् ।

इच्छन्ति पुत्रं पुरुषा लोके नान्यं कथंचन ॥ ५

आचार्याणां भवन्त्येव रहस्यानि महात्मनाम् ।

तानि पुत्राय वा दद्युः शिष्यायानुगताय वा ॥ ६

स शिल्पं प्राप्य तत्सर्वं सविशेषं च संजय ।

C. 7. 1670
B. 7. 164. 7
K. 7. 166. 7

[(L. 2) Dns पादधनं (for यथेन्धनं). Ds समासाद्य (for महत्प्राप्य). Ś K1.2 Dns Ds. 4. 6-8 प्रचरलेद्; Ds प्रचरलेद्. — (L. 3) Ds संरुद्रय (for निरुद्रय). Śs दन्तान्दन्तैर् (by transp.). Śs K1.2.4 Dci D1.2.7 उप (Ks Ds 'पा')स्पृशत्; Bs.4 उपास्पृशत्; Dns Ds असं (for उप). Ds दंतेर्देतान्यपीडयत् (for the post. half). — (L. 4) Some MSS. निश्चत्. B1 तथा (for तदा).]

Colophon: Ks Gs missing. Sub-parvan: Śs K2 D1 द्रोणवध. — Day of Droṇa's Generalship: K1.2.4 D1 पंचमयुद्धदिवसे. — K1.2 read समाप्त after the sub-parvan. — Adhy. name: Ds पितृवधाख्यानं; Bom. ed. अश्वत्थामक्रोधः. — Adhy. no. (figures, words or both): Dns 194; Ds 197; Ds 87; T G2.3 188; G1 M1.2 187; Gs 189; Ms-3 186.

166

☞ This adhy. is missing in Ks Gs (cf. v. L. 7. 125. 14; 137. 9).

1 " B1 छपना नि- (for अधर्मेण). Ds इष्ठा (for श्रुत्वा). — " Ds.3 संयुगे (for संजय). B1 पितरं पापकर्मणा. — B1 om. 1st. — " D1 ब्रह्माणं (for ब्राह्मणं). — After 1, G1 M1.2.4.5 ins.:

1357* शूरश्च कृतविद्यश्च तेजसा ज्वलनोपमः ।

यदब्रवीत्तदा सूत तन्ममाचक्ष्व संजय ।

यो वेद दिव्यान्स्त्राणि सर्वशस्त्रभृतां वरः ।

[G1 M1.2 ins. lines 1-2 after 3. — (L. 2) M1.2 संजयः.]

2 T Gs Ms om. (hapl.) 2-3; Śs reads the same on marg. — " B1 Dns Ds.4-5 मानवं (for

मानुषं). Śs K1-3 Ds (before corr.) Gs वारुणाग्नेये (Gs 'यौ') (for 'यं'). G1 M (Ms om.) वायव्यं वारुणं याम्यं. — " K1 ब्रह्मम्; Ds ब्रह्मम्. Ś K1 B (except B1) वीर्यवत् (for 'वान्'). G1 M (Ms om.) ब्राह्ममाग्नेयमेव च. — " G1 M (Ms om.) यत्र सम्यक् (for यस्मिन्नित्यं).

3 = (var.) 13. T Gs Ms om. 3 (cf. v. L. 2). Śs reads 3 on marg. — " Śs damaged; K1.4 B D संयुगे (for संजय). — Dns om. 3rd-4th. — " Ds निकृत्तम् (for निहतम्). — " Śs K1.4 B2.3.5 D1.3 Gs सोमस्यामा (for जम्). — After 3, G1 M1.2 ins. lines 1-2 of 1357*.

4 Dns om. 4 (cf. v. L. 3). Ds om. (hapl.) 4-15. — " Śs इव; Ds एवं; T G1-4 M1.2 एवं (for इव). — " Dns Ds M1.3 महात्मना: (sic) (M1 'न:') (for 'तना'). — " Ś K1-3 D1 सर्वाणि; Ds.4.5.7.8 पुत्राय (for दिव्यानि). — " Ś K (Ks missing) D1 शुभः; B Dci Dni गुण- (for गुरु-). Ks काङ्क्षिणा (for काङ्क्षिणे). Ds.4.5.7.8 सर्वा (Ds शुभा) णि शुभकाङ्क्षिणा (Ds 'क्षये').

5 Ds om. 5 (cf. v. L. 4). — " M1.2 एवम् (for एकम्). — " Dns आत्मना; Ds.3 चार्मिकं (for आत्मनो). Gs गुणवचरः. — " Śs Dns transp. पुत्रं and पुरुषा लोके. B Dci Dni Ds.4.5.7.8 पुरुषाः पुत्रं (by transp.).

6 Ds om. 6 (cf. v. L. 4). — " Ds एवं (for एव). — " Ds.4.5.7.8 ते (for वा). — B1 om. 6th-8th. — " Ds-4.5.7.8 अनुप्रवाय (for अनुगं). Dci Ds.3 च; Dni lacuna (for वा).

7 B1 Ds om. 7 (cf. v. L. 6, 4). — " B (B1

C. 7. 2970
B. 7. 184. 7
K. 7. 193. 7

शूरः शारद्वतीपुत्रः संख्ये द्रोणादनन्तरः ॥ ७
रामस्यानुमतः शास्त्रे पुण्डरिसमो युधि ।
कार्तवीर्यसमो वीर्यं बृहस्पतिसमो मतौ ॥ ८
महीधरसमो धृत्या तेजसाग्निसमो युवा ।
समुद्र इव गाम्भीर्यं क्रोधे सर्पविषोपमः ॥ ९
स रथी प्रथमो लोके दृढधन्वा जितकुम्भः ।
शीघ्रोऽनिल इवाक्रन्दे चरन्कुद्र इवान्तकः ॥ १०
अस्यता येन संग्रामे धरण्यभिनिपीडिता ।
यो न व्यथति संग्रामे वीरः सत्यपराक्रमः ॥ ११
वेदस्त्रातो व्रतस्त्रातो धनुर्वेदे च पारगः ।

महोदधिरिवाक्षोभ्यो रामो दाशरथिर्यथा ॥ १२
तमधर्मेण धर्मिष्ठं धृष्टद्युम्नेन संयुगे ।
श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ १३
धृष्टद्युम्नस्य यो मृत्युः सृष्टस्तेन महात्मना ।
यथा द्रोणस्य पाञ्चाल्यो यज्ञसेनसुतोऽभवत् ॥ १४
तं नृशंसेन पापेन क्रूरेणात्यल्पदर्शिना ।
श्रुत्वा निहतमाचार्यमश्वत्थामा किमब्रवीत् ॥ १५
संजय उवाच ।
छन्नना निहतं श्रुत्वा पितरं पापकर्मणा ।
वाष्पेणापूर्यत द्रौणी रोपेण च नरर्षभ ॥ १६

om.) D₀₁ D₂ D_{2.5} G₁ M₂₋₅ शिव्यः; D₃ शिव्यः;
D_{1.7.8} शिव्ये (for शिव्ये). G₁ M_{1.2} सर्वं तत् (by
transp.). —^b) D₃ तु (for च). —^d) G₁ M₁₋₄ संख्ये;
G₄ संखे (for संख्ये). S₂ K₂ D_{2-4.7.8} M₂₋₅ अन्तरं.

8 B₁ om. 8^{ad} (cf. v. l. 6). D₃ om. 8 (cf. v. l.
4). D₄ om. 8^{ad}—11^d. —^a) D₂ अनुगतं (for अनुमतः).
S₂ D₃ शस्त्रे; K₁ चास्त्रे; K₂ D₂ D_{2.5} संख्ये; T₁
शस्त्रे (for शास्त्रे). B₂₋₅ D₀₁ D₂₁ रामस्य तु समः
शस्त्रे; T₂ (inf. lin. as in text) G_{1.2.4} M₁ रामस्यानु-
मतः शस्त्रे (T₂ G₁ 'स्त्रे); G₂ रामस्यापि समः शस्त्रे. —^b)
M_{1.2} युवा (for युधि). — D₀₁ D₂₁ om. 8^{ad}. —^c)
S₂ धैर्ये (for वीर्ये). —^d) G₄ युधि (for मतौ).

9 D_{4.5} om. 9 (cf. v. l. 8, 4). D₃ om. 9^{ad}.
—^a) B_{1.3-5} D₀₁ D₂₁ स्वैर्ये; B₂ सत्रे; G₂ सत्रे (for
यत्ना). —^b) S₂ युधि (for युवा). —^c) S₁ K_{1.3}
[s]मर्षे (S₂ 'र्वे); B₁₋₄ D₀₁ D₂₁ चारुति (for सर्प).

10 D_{4.5} om. 10 (cf. v. l. 8, 4). —^a) S₂
damaged. D_{2.5.7.8} परमो (for प्रथमो). T G₂₋₄ स
रथप्रवरो लोके. —^b) K_{1.2.4} D₂ D_{1.2.5.7.8} T G₂₋₄
M₂₋₅ जितधन्वा (for दृढ). —^c) D₀₁ G₂ M_{2.5} (sup.
lin.) शीघ्रानिल; D₃ G₄ M_{4.5} शीघ्रानल; T शीघ्रेनिल;
M_{1.2} शीघ्रोऽनिल (for शीघ्रोऽनिल). D_{1.3} इवोद्भवां (D₃
'त्वा); M_{1.2} इवाक्रन्दो (for 'क्रन्दे). —^d) D_{2.7.8}
कालरूप; S (G₄ missing) वीरः कुद्र (for चरन्कुद्र).

11 D₄ om. 11^{ad} (cf. v. l. 8). D₃ om. 11 (cf.
v. l. 4). —^a) B₂ (marg.) युध्यता; D_{1.3} स्वरता
(for अत्यता). —^b) T G₂₋₄ अति; M₂₋₅ अपि (for
अति). D₃ धरण्याभिनिपीडिता. — After 11^{ad}, S

(G₄ missing) ins.:

1358* मेघस्तनितनिर्घोषा कम्पते भयचिकुवा ।

—^a) S₁ K₁₋₃ D_{2.5} नाव्यथत; D₁ न व्याप्यत; D_{1.3}
न व्यथेत (for न व्यथति). —^d) M_{4.5} धीरः (for
वीरः).

12 D₃ om. 12 (cf. v. l. 4). —^a) D₀₁ (marg.
as in text; sec. m.) D₂₁ व्रतधरो; D_{1.3} बले शक्ती;
G₂ lacuna (for व्रतस्त्रातो). —^b) T G₂₋₄ परं गतः
(for च पारगः). D₃ चतुर्वेदस्य पारगः.

13 = (var.) 3. D₃ om. 13 (cf. v. l. 4). —^b)
G₁ M_{1.2} संजय (for संयुगे). —^c) S₁ K₁₋₃ D₂
D_{2.5} G_{2.4} M₂₋₅ सोऽश्वत्थामा (for अश्व). — After
13, D₃ reads 15 for the first time repeating it in
its proper place.

14 D₃ om. 14 (cf. v. l. 4). K_{1.2} B_{2.4} om.
(hapl.) 14-15. —^b) D₂ D_{1.7.8} दृष्टस्य; D₃ दृष्टस्य
(for सृष्टस्य). —^c) T G_{2.4} तथा; G₂ ततो (for
यथा). G₂ पांचालो (for पाञ्चाल्यो).

15 K_{1.2} B_{2.4} D₃ om. 15 (cf. v. l. 14, 4).
D₃ reads 15 for the first time after 13. —^a)
D₂ (first time) न (for तं). D₄ धृष्टद्युम्नेन निहतः.
—^b) D₂ D_{1.5.7.8} धुम्नेन (for क्रूरेण). B_{1.2.5}
D₀₁ D₂₁ अदीर्यः; D₂ अत्यन्यः; D₄ अल्पस्य (for
अत्यल्पः). S₂ मेघस्ता; T G_{2.4} -शिल्पिना; G₂ बुद्धिना
(for दर्शिना). D₃ (both times) धुम्नेनात्यल्पदर्शिना.
—^c) = 3^{ad}, 13^{ad}. D₃ (first time) सोऽश्वत्थामा
(for अश्व). — After 15, K₁ B D₀₁ D₂ D_{1-5.7.8}
S (G₄ missing) ins. an addl. colophon [Adhy. name :

तस्य क्रुद्धस्य राजेन्द्र वपुर्दिव्यमदृश्यत ।

अन्तर्कायेव भूतानि जिहीर्षोः कालपर्यये ॥ १७

अश्रुपूर्णं ततो नेत्रे अपमृज्य पुनः पुनः ।

उवाच कोपाग्निः श्वस्य दुर्योधनमिदं वचः ॥ १८

पिता मम यथा क्षुद्रैर्यस्तशस्त्रो निपातितः ।

धर्मध्वजवता पापं कृतं तद्विदितं मम ।

अनार्यं सुनुशंसस्य धर्मपुत्रस्य मे श्रुतम् ॥ १९

युद्धेऽपि प्रवृत्तानां ध्रुवौ जयपराजयौ ।

द्वयमेतद्भवेद्राजन्वधस्तत्र प्रशस्यते ॥ २०

न्यायवृत्तो वधो यस्तु संग्रामे युध्यतो भवेत् ।

न स दुःखाय भवति तथा दृष्टो हि स द्विजः ॥ २१

गतः स वीरलोकाय पिता मम न संशयः ।

न शोच्यः पुरुषव्याघ्रस्तथा स निधनं गतः ॥ २२

यत्तु धर्मप्रवृत्तः सन्केशग्रहणमाप्तवान् ।

पश्यतां सर्वसैन्यानां तन्मे मर्माणि कृन्तति ॥ २३

कामात्क्रोधादवज्ञानाद्दर्पाद्बाल्येन वा पुनः ।

C. 7. 2508
S. 7. 185. 10
K. 7. 194. 10

Bom. ed.: उत्तराष्ट्रप्रश्नः. — *Adhy. no.* (figures, words or both): Dn1 195; D2 198; D3 88; T G2.3 189; G1 M1.2 188; G4 190; M3-s 187. — *Sloka no.*: Dn1 15].

16 " G3 शस्त्रमना (sic) (for छयना). D2. 2. 5. 7. 8 दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). — " S3 च परंतप; Dn1 D3 भरत-पंभ; G1 M1.2 च नराधिप; M3-s च नरपंभः.

17 Ds om. 17. — " B1 क्रोधेन (for क्रुद्धस्य). — " K2.4 B Dc1 Dn वीरम् (for दिव्यम्). S (G3 missing) वपुर्न्यधकाशते. — " K2 च (for [हृ]व). — " D3 जिहांसो; T G1.3.4 M दिव्यशोः (for जिहीर्षोः). G2 दिव्यशोरिव संशये.

18 " B Dc1 Dn1 D2 T G2-4 तोय-; D1 अस्तु-; D3 अस्तु; G1 M वाज- (for अश्रु-). Dn2 G1 M1.2 -पूर्णं (for -पूर्णं). Ds तथा (for ततो). — " S K2.4 B Dc1 Dn1 D1.3 T G2-4 व्यपसृज्य; K1 उप-; K2 व्यसृज्य च; Ds M3-s प्रसृज्य च; Ds अवसृज्य; G1 M1.2 विसृज्य (M3 'व्य' च (for अपसृज्य). — " G1 M1.2 रोपान् (for कोपान्). Dc1 Dn1 D1-s M1.2.3 निश्चस्य (for निः). — " Dn2 अयावचीत् (for हदं वचः).

19 Ds om. 19^{asoda}. — " K1 वृथा (for यथा). Ds. 7. 8 कुद्वैर (for क्षुद्वैर). G1 M1.3 श्रुतं यथा पिता क्षुद्वैर. — " K1 मया; D1.6 S (G3 missing) तव (for मम). — " K1 D2.3.5 T सुनुशंसं (Ds 'त्यं' च (for मम). — " K1 D2.3.5 T सुनुशंसं (Ds 'त्यं' च; G1-4 M1.3 च नृशंसं च (for सुनुशंसं). B2-4 Dc1 Dn1 अनार्यस्य नृशंसस्य; Dn2 अनार्ये सनुशंसं च; M3-s अनार्यत्वं नृशंसं च. — " Ds धर्मराजस्य; T G2-4 'पुत्रेण (for 'पुत्रस्य). S K (K3 missing) D1 शास्वतं; D3 तच्छ्रुतं; M1 मे श्रुतः (for मे श्रुतम्). — After 19, G1 M ins.:

1359* असत्यवाक्यं यत्तेन लोभादुक्तं दुरात्मना ।

राज्यहेतोर्नृशंसेन तच्चापि विदितं मया ।

[(L. 1) M3-s यत्तेन (for यत्तेन). — (L. 2) M3-s तया.]

20 " B1.2 Dc1 Dn1 D2 T G1-4 M1.2 [ज]भि- (for [ज]पि). — " K2 B Dc1 Dn1 D2 ध्रुव-; Ds यथा (for ध्रुवौ). — " D2 दैवम्; Ds-6 दिष्टम्; G1 स्वयम् (for द्वयम्). — " D2 धर्मम् (for वधम्). S3 D2-2. 7. 8 G1 M1.2 तस्य (for तत्र). Ds प्रपश्यते.

21 " Dn2 नापप्रजो; T G2-4 M3-s न्याययुक्तो; G1 M1.2 'युद्धे (for 'वृत्तो). G1 वधे (for वधो); Ds S (G3 missing) यस्य (for यस्तु). — " S (G3 missing) मतो मे (for संग्रामे). Ds संग्रामे युध्यतेभवन्. — " B1 Dn2 D2.3 यथा (for तया). Ds श्रुतो; G1 M सुष्टो (M1.2 'ष्टौ') (for दृष्टो). D1 [s]पि (for हि). K2 B Dc1 Dn2 Ds S (G3 missing) स द्विजैः; Ds यद्विजः (for स द्विजः).

22 " Ds प्रचार- (sic); Ds प्रवीर- (for स वीर-). — " B1.2 Dc1 Dn1 D2.7 -व्याघ्र (for -व्याघ्रस्य). — " B1.2 Dc1 Dn1 यस्तदा (B1 'था'); Ds. 6 यथा स; D1 तया से (for तया स). Ds पिता मम महामते. — After 22, Ds ins. 1360*.

23 Ds om. 23as. — " Ds. 2 T G2 स (for सन्). — " B1.2 Dc1 Dn1 Ds केशग्रहणमाप्तवान्. — " S3 -भूतानां (for -सैन्यानां). — " Ds. 3 मर्माणि नि- (for मर्माणि). — B Dc1 Dn D2.3 ins. (var.) *Feṣṭi-saṅhāra*, (Act 3, st. 37) after 23: Ds after 22:

1360* मयि जीवति यत्तवः केशग्रहणमाप्तवान् ।

कथमन्ये करिष्यन्ति पुत्रेभ्यः पुत्रिभ्यः स्त्रियाम् ।

C. 7. 6809
B. 7. 193. 11
K. 7. 196. 10

वैधर्मिकानि कुर्वन्ति तथा परिभवेन च ॥ २४
तदिदं पार्षतेनेह महदाधर्मिकं कृतम् ।
अवज्ञाय च मां नूनं नृशंसेन दुरात्मना ॥ २५
तस्यानुबन्धं स द्रष्टा धृष्टद्युम्नः सुदारुणम् ।
अनार्यं परमं कृत्वा मिथ्यावादी च पाण्डवः ॥ २६
यो ह्यसौ छत्रनाचार्यं शस्त्रं संन्यासयत्तदा ।
तस्याद्य धर्मराजस्य भूमिः पात्यति शोणितम् ॥ २७

[(L. 1) B₁ मत्ततः (for वं). D₃ कैशग्रहणमात्रवान् (for the post. half). — D₃ om, line 2. — (L. 2) D₃ स्पृहः.]

24 °) D₂. 4-8 मम (for कामात्). S₃ K₂ D₂ अयाज्ञा (K₁ 'य ज्ञा' नाद्; K₂. 4 B D₁ D₂ D₃ अविज्ञानाद् (for अवज्ञा). — °) K₁ B₂. 3. 6 D₃ हर्षाद्; D₂ D₂. 4. 7. 8 द्वेषाद्; D₃ G₂ दोषाद् (for दर्पाद्). D₃ दर्पेणान्येन वा पुनः. — °) S₁ वैधर्मिकानि (sic); K₁ D₃ विधर्मकाणि (K₁ 'नि'); B D₁ D₂ D₃. 6. 8 S (G₃ missing) वैधर्मि (G₃ 'मै' काणि; D₂ D₂. 4 विधर्मिकानि (for वैधर्मिकानि). K₃ वैधर्मिका विकुर्वन्ति. — °) D₂ D₂. 4-8 S (G₃ missing) तथा परिभवन्ति च.

25 °) S₁ K₁. 2 D₁ यद् (for तद्). — °) D₃ चाधर्मिकं; D₁. 6-8 अ (D₃ आ) धा (for आध). T G₂-1 कृतं महदाधर्मिकं. — °) K₁ D₁ तु (for च). M₂. 5 मा (for मां). G₂ तदवशाय मां नूनं. — °) K₁ M₁. 2 महारमना; D₁ दुरात्मनां (for 'त्मना).

26 °) D₃ अनुबन्धः (for 'बन्ध'). K₁. 2 D₂. 3 स द्रष्टा; K₁ B D₁ D₂ D₃ द्रष्टासौ; D₁. 8 संद्रष्टा (D₃ 'ष्टा'); D₁. 7 स द्रष्टा; G₁ M₁. 2 क्षुद्रस्य; M₂. 4 क्षुद्रः सन्; M₃ क्षुद्रः स (for स द्रष्टा). D₃ तस्यावमानस्य फलं; T G₂-1 तस्यैवायं वधः क्षुद्रो. — °) D₃ स मंदधीः; G₁ M₁. 2. 5 (sup. lin.) प्रपश्यतु (for सुदारुणम्). T G₂-4 धृष्टद्युम्नस्य दारुणः. — °) B D₁ D₂ D₃ अकार्यं (for अनार्यं). — °) D₂ D₃ मिथ्यावाद् (for 'वादी).

27 °) G₁ M₁. 2 यच्च (for यो). S (G₃ missing) चालौ (for ह्यलौ). D₁. 5 यो ह्यस्य छत्रना वीर्यं. — °) D₃ छत्रं (for शस्त्रं). K₂ पथ्यमित्यत् (sic); B D₁ D₂ D₃ D₁. 8 अत्याजयद्; D₃ वै न्यासयन्; G₁ M स न्यासयद् (for संन्यासयद्). D₃ मृधे; S (G₃ missing) रणे (for तदा). — °) B₁ सुत्रस्य (for 'राजस्य). — °) D₃ धर्मः; G₂ मृत्युः (for भूमिः). — After 27, N (except D₃; K₃ missing) ina.:

सर्वोपायैर्यतिष्यामि पाञ्चालानामहं वधे ।
धृष्टद्युम्नं च समरे हन्ताहं पापकारिणम् ॥ २८
कर्मणा येन तेनेह मृदुना दारुणेन वा ।
पाञ्चालानां वधं कृत्वा शान्तिं लब्धास्मि कौरव ॥ २९
यदर्थं पुरुषव्याघ्र पुत्रमिच्छन्ति मानवाः ।
प्रेत्य चेह च संप्राप्तं त्राणाय महतो भयात् ॥ ३०
पित्रा तु मम सावस्था प्राप्ता निर्वन्धुना यथा ।

1361* शपे सत्येन कौरव्य इष्टापूर्तेन चानघ ।

अहत्वा सर्वपाञ्चालाब्जीवेयं न कथंचन ।

[(L. 1) B₁. 3. 4 D₂ D₁-3 चैव हि; B₂. 3 D₁ D₂ चैव ह; D₃ वै तथा (for चानघ). — (L. 2) K₁ 'पां' इनां; B₁ 'पंचालान्' (for 'पाञ्चाल'). S₁ K₁-3 D₁ जीवेयं चैव; D₃ न जीवेयं (by transp.). B D₁ D₂ D₃ यदि जीवेयमित्युत (for the post. half).]

28 D₂ om. 28. D₁ om. 28^a-29^b. T G₂-1 om. 28-29; G₁ M₁. 2 read the same after 32, while M₃-3 read them after 33. — °) D₃ वधित्व्यामि; G₁ M यतित्वेहं (for 'व्यामि). — °) K₁ D₁ M₁. 2. 5 पंचालानाम् (for पाञ्चाल). S₃ D₃ महामृधे; D₂ D₃ महादवे (for अहं वधे). — °) D₂ lacuna; D₃. 6 इत्वा (for हन्ता). D₃ पापकर्मिणं.

29 For the sequence in G₁ M, cf. v. l. 28. D₃ om. 29^a; T G₂-1 om. 29 (for all, cf. v. l. 28). — °) B₁ तेनाहं; G₁ M केनापि (for तेनेह). — °) K₂ B₁. 2. 6 D₁ D₂ D₃. 4. 5 G₁ M₁ च; D₁ om. (for वा). — °) K₁ M₁ पंचालानां; D₂. 4. 5. 7. 8 बालानां च (for पाञ्चालानां). M₃-3 श्रुत्वा (for कृ). — °) K₁ चार्ति (for शान्ति). D₁ लब्धा ह्य (sic); D₃ गतास्मि (for लब्धास्मि). G₁ M भारत (for कौरव).

30 °) T G₂. 4 -व्याघ्राः (for -व्याघ्र). — °) K₁ B D₁ D₂ D₃. 2. 5 S (except G₃; G₃ missing) पुत्रान् (for पुत्रम्). D₃ वा न वा (for मानवाः). — °) K₁ B D₁ D₂ T G₂. 4 M₂-3 संप्राप्तास्; D₂ संप्राप्य; D₃ संप्राप्तास्; D₃ वै पुत्रास्; G₁ M₁. 2 नः सर्वास् (for संप्राप्तं). — °) K₁ B D₁ D₂ D₃ T G₂-4 M₂-3 त्रायेते; D₂ त्रायेति; D₁ पुत्राय; D₁ त्राणां च (sic); G₁ M₁. 2 त्रायेत (for त्राणाय). D₃ यथा (for भयात्). D₃ त्रायेते नरकात्पितृन्.

31 °) D₃ -त्रकाशे तु (for -प्रतीकाशे).

मयि शैलप्रतीकाशे पुत्रे शिष्ये च जीवति ॥ ३१
 धिक्कुमास्त्राणि दिव्यानि धिग्बाहू धिक्पराक्रमम् ।
 यन्मां द्रोणः सुतं प्राप्य केशग्रहणमाप्तवान् ॥ ३२
 स तथाहं करिष्यामि यथा भरतसत्तम ।
 परलोकगतस्यापि गमिष्याम्यनृणः पितुः ॥ ३३
 आर्येण तु न वक्तव्या कदाचित्स्तुतिरात्मनः ।
 पितुर्वधममृष्यस्तु वक्ष्याम्येव पौरुषम् ॥ ३४
 अद्य पश्यन्तु मे वीर्यं पाण्डवाः सजनार्दनाः ।
 मृद्वतः सर्वसैन्यानि युगान्तमिव कुर्वतः ॥ ३५
 न हि देवा न गन्धर्वा नासुरा न च राक्षसाः ।
 अद्य शक्ता रणे जेतुं रथस्थं मां नरर्षभ ॥ ३६

मदन्यो नास्ति लोकेऽस्मिन्नर्जुनाद्वास्त्रविचमः ।
 अहं हि ज्वलतां मध्ये मयूखानामिवांशुमान् ।
 प्रयोक्ता देवसृष्टानामस्त्राणां पृतनागतः ॥ ३७
 कुशाश्वतनया ह्यद्य मत्प्रयुक्ता महामृषे ।
 दर्शयन्तोऽऽत्मनो वीर्यं प्रमथिष्यन्ति पाण्डवान् ॥ ३८
 अद्य सर्वा दिशो राजन्धारामिरिव संकुलाः ।
 आवृताः पत्रिमिस्तीक्ष्णैर्द्वारो मामकैरिह ॥ ३९
 किरन्ति शरजालानि सर्वतो भैरवस्वरम् ।
 शत्रून्निपातयिष्यामि महावात इव दुमान् ॥ ४०
 न च जानाति वीमत्सुस्तद्वन्नं न जनार्दनः ।
 न भीमसेनो न यमौ न च राजा युधिष्ठिरः ॥ ४१

C. 7. 9007
B. 7. 193. 28
K. 7. 196. 28

32 °) Gs मामस्त्राणि (for ममा). — °) Ds बाहुर् (for बाहू). — With 32nd, cf. Vepīsamhāra 3. 31. — °) Ks Ds T यं स्म; Gs M यन्मा; Gs यं मा (for यन्मां). Ds द्रोणः (for द्रोणः). — °) Ks B Ds Dn Ds. 7. 8 केशग्रहणमाप्तवान्. — After 32, Gs M. 2 read 28-29.

33 Gs M. 2 om. 33rd. — °) Ds. s. 7. 8 परलोकं; Ds 'लोके (for 'लोक). — After 33, Ms. 3 read 28-29.

34 °) B Ds Dn आर्येण हि; Ds. 3 Gs जाचार्येण; Ds न चार्येण (for आर्येण तु). Ds. 3 Gs तु (for न). Dn Ds. 4-5 कर्तव्या (for वक्तव्या). — °) Ks. 2 स्तुतिम् (for स्तुतिर्). Śs Ks. 2 आत्मना (for 'नः). Ds कथंविस्तुतिमात्मनः. — °) Ds अमृष्यं (for 'व्यं). — °) Ds अद्यात्मः; T Gs. 4 अद्यैव (for अद्येह).

35 °) T Gs. 4 पाण्डवाः सहकेशवाः. — °) Ds मर्दितः; Ds. 7. 8 मर्दितः; Ds निघ्नतः (for मृद्वतः).

36 °) Ds च (for हि). — °) Śs Dn Ds. 5. 7. 8 नासुरोत्तराक्षसाः. — °) Dn Ds Ds. 7. 8 मा (for मां). Śs Ks Ds रथर्षभः; Ks. 4 Dn Ds S (Gs missing) नरर्षभाः; Dn 'वभं (for 'वभ).

37 °) Dn Ds. 3 Gs नार्जुनाद् (for अर्जुं). B D (except Ds) वा (Ds शा)स्त्रविक्रवित्; S (Gs missing) अस्त्रविक्रमः. — With 37th, cf. 6. 32. 21th. — °) Ms. 3 अद्य (for मध्ये). — °) Ks शस्त्राणां (for श्). Śs Ks पृतनां गतः; Ms. 'नावृतः.

38 Ds. 3 om. 38. — °) Ś K (Ks missing) T

Gs. 1 Ms (sup. lin. as in text) श्रुताश्च (Ks 'श्च); Ds कुशाश्च; Gs M. 1-2 प्रियाश्च (for कुशाश्च). Ds राजन्; Gs M. 2 ह्यस्य (for ह्यद्य). B Ds Dn Ds. 3 श्रुतमिन्द्र (B Ds 'त्वा)मनाद्यः; Ds कुशाबागातनयाश्चाद्य (hyper-metric). — °) Ś Ks. 1 Ds. 6 मंत्रयुक्ता (for मन्त्र). B Ds Dn Ds. 3 T Gs. 1 Ms. 2 महाहवे; Ds समाहवे; Ms. 3 महारणे (for 'मृषे). — Ds om. 38th. — °) Ks दर्शयंतः; Gs. 2 Ms. 3 'यति (for 'यन्तो). Ś K (Ks missing) Ds. 6 मनोः; B Ds Dn Ds. 4 शराः; Dn निजं; T [55]स्मनां (for सज्जनो). S (Gs missing) रूपं (for वीर्यं). — °) Ks Ds प्रथमिष्यति; Gs प्रमथिष्यति; Gs प्रथमिष्यति; Gs प्रथमिष्यति (for प्रमथिष्यन्ति). Dn प्रमथिष्यति पाण्डवः; Ds प्रथमिष्यति पार्थिवान्.

39 °) Ds पश्चिमिष्य (for पत्रि). Śs Ks तीव्रैर् (for तीक्ष्णैर्). — °) Bs सह (for इव). Ds द्वारो मामरिदमं; Ds 'रो मामका इव. — For 39th, S (Gs missing) subst.:

1362* अविष्यन्ति महाराज मच्छरैर्विदिशस्तया ।

40 °) Ks B. 1-2 Ds Dn Gs M विकिरन्; Ds. 1-2 किरंतः; T Gs. 4 विस्त्रज्ज (for किरन्ति). Gs M. 2 मालाभिः (for जालानि). Ds किरंतं सारजालानि. — °) Ds. 5 शैरवं (for 'व). Śs Ds. 6 स्वनं; Ks B Ds Dn Ds Ms स्वनान्; T Gs. 2 Ms. 1-2 (sup. lin.) स्वरान्. — °) Ds सहन् (for शत्रू). Ks Ds च निहन्तिष्यामि; Ds विघातयि; Ms. 1 (sup. lin.) निवारयि (for निपातयि).

41 °) Ds. 3 च (for न). — °) Ds om. the first न.

C. 7. 8008
B. 7. 195. 30
K. 7. 116. 78

न पार्षतो दुरात्मासौ न शिखण्डी न सात्यकिः ।
यदिदं मयि कौरव्य सकल्यं सनिवर्तनम् ॥ ४२
नारायणाय मे पित्रा प्रणम्य विधिपूर्वकम् ।
उपहारः पुरा दत्तो ब्रह्मरूप उपस्थिते ॥ ४३
तं स्वयं प्रतिगृह्णाथ भगवान्स वरं ददौ ।
वने पिता मे परममस्त्रं नारायणं ततः ॥ ४४
अथैनमब्रवीद्राजन्भगवान्देवसत्तमः ।
भविता त्वत्समो नान्यः कश्चिद्युधि नरः कचित् ॥ ४५
न त्विदं सहसा ब्रह्मन्प्रयोक्तव्यं कथंचन ।
न ह्येतदस्त्रमन्यत्र वधाच्छत्रोर्निवर्तते ॥ ४६

42 °) Ś: Ks [s]ौ दुरात्मा; Ds दुरात्मा वै (for 'त्मासौ'). —⁵) Gs शिखण्डी न च सात्यकिः. —⁶) S (Gs missing) जदु (for यदु). Śs lacuna; Ms. s मम (for मयि). —⁴) B₁ Dn₁ T G₁₋₄ M₁₋₃ सकलं; M₁ सकलं (for सकल्यं). Dn₁ Gs M₁ 2. 4. 5 सनिवर्तनं; D₂ सविसर्जनं. Ś K₁₋₃ D₁ सं (K₂ स) कल्प-मनिवर्तनं; Dn₂ Ds-3 सरहस्यनि (Dn₂ 'कल्पस्य वि') वर्तनं.

43 Ds om. 43^{ab}. —¹) Ś K₁₋₃ D₁ नः (for मे). D₁ 5. 1. 3 नारायणाक्षं मे पित्रा. —²) D₁ 8 ध्यात्वा तं (for प्रणम्य). —³) M₃ 4 उपहारम् (for उपहारः). T G₂₋₄ तथा; G₁ M तदा (for पुरा). D₁ 8 प्रार्थितं सावहारं च. —⁴) Ś₁ उपस्थिते; Ś₂ ततः स्थिते; K₄ B₁₋₃ D₁ Dn₁ उपस्थितः (for 'स्थिते').

44 °) K₂ ते; D₁ तत्; Dn₁ न (for तं). B₃ शरं (for स्वयं). —²) D₂ समरम्; T G₂₋₄ सवरम् (for परमम्). D₁ वने निपतितामेप.

45 °) D₂ तत्र (for अथ). —¹) D₁ om. 45^a-46^a. —²) D₂ कापि (for युधि). D₂ युधि कश्चिन्नरपमः. —³) After 45, G₁ M ins.:

1363* गृहाणाक्षमिदं विप्र नारायणमनुत्तमम् ।

46 D₁ om. 46^a (cf. v. l. 45). —¹) Ś₁ K₂ कदा-चन (for कथं).

47 °) D₁ वैतत्; M₂₋₃ च तत् (for चैतत्). Ś K₁₋₃ D₁ कर्तुं; D₁ 8 जातु; T G₂₋₄ जेतुं (for जातुं). —²) Ś₁ (by corr.) 2 K₂ B D₁ Dn₁ Ds. 5 केन; Dn₂ G₂ कं न; D₁ को नु; M₂₋₃ येन (for को न). D₂ वध्या इति; D₂ मेध्यादिति (sic); T G₂₋₄ M

न चैतच्छक्यते ज्ञातुं को न वध्येदिति प्रभो ।
अवध्यमपि हन्याद्वि तस्मान्नैतत्प्रयोजयेत् ॥ ४७
वधः संख्ये द्रव्यैव शस्त्राणां च विसर्जनम् ।
प्रयाचनं च शत्रूणां गमनं शरणस्य च ॥ ४८
एते प्रशमने योगा महास्त्रस्य परंतप ।
सर्वथा पीडितो हि स्यादवध्यान्पीडयन्नणे ॥ ४९
तज्जग्राह पिता मह्यमब्रवीच्चैव स प्रभुः ।
त्वं वर्षिष्यसि दिव्यानि शस्त्रवर्षाण्यनेकशः ।
अनेनास्त्रेण संग्रामे तेजसा च ज्वलिष्यसि ॥ ५०
एवमुक्त्वा स भगवान्दिवमाचक्रमे प्रभुः ।

वध्येत वै (for वध्येदिति). D₂ न वध्यादिति मे प्रभो; D₂ केनचिद्युधि वै प्रभो; D₁ केनवेत्सहितुं प्रभो (sic); D₂ केनाचिज्जहितुं प्रभो. —⁴) G₁ 3. 4 M नैनं (for नैतत्).

48 °) Dn₂ D₂ 4. 5 अथ (for वधः). G₁ M संख्ये (for संख्ये). Ś K (K₂ missing) Dn₂ D₁₋₃ रथस्यैव; B D₁ Dn₁ ध्रुवश्चैव (for द्रव्यं). Ds-3 विक्रमे तिष्ठतश्चापि (D₂ 'श्चैव'). —²) Ś K (K₂ missing) D₁ निवर्तनं; Dn₂ D₂ 5. 6 विसर्जनं; G₁ M₁ 3 विवर्जनं (for विसं). —³) K₄ Dn D₂ 4-6 प्रयाचतां; B₃ (marg.) प्रयातनं; B₁ प्रयाचनं; B₂ प्रयाचनं (for प्रयां).

49 °) B₃ Dn₂ प्रशमने; D₁ प्रशंसने (for प्रशमने). —²) D₂ G₁ 2. 4 M ममास्त्रस्य (for महा). —³) D₂ 4. 5 पीडिते (for 'तो'). K₄ B₂₋₃ Dn₂ G₁ हिंस्याद्; M₂₋₃ हस्याद् (for हि स्याद्). —⁴) D₄ अवध्यात् (for 'घ्यान्'). D₂ 5. 1. 8 पीडयेद् (for 'यन्'). D₂ अवध्यादपि पीडयेत्.

50 °) K₄ D₁ उज्जग्राह; T G₂₋₄ M₁ 3 तं जं (for तज्ज). —²) G₂ 4 अस्त्रविच् (for अस्त्रवीच्). —³) K₄ D₁ 1 Ms om. (hapl.) 50^a-51^a. —⁴) K₁ कर्षसि (submetrio); K₂ करिष्यसि; B₂₋₃ वर्षिष्यसि; D₂ वर्षिष्यसि; S (Ms om.; G₂ missing) धरिष्यसि (for वर्षि). Ś₂ [अ]नेकानि; B D₁ Dn₁ सर्वाणि; D₂ शस्त्राणि; D₂ संग्रामे (for दिव्यानि). D₂ वर्षिष्यसि दिव्यानि. —⁴) T G₂ 4 शरः; G₂ ह्यस्त्रं (for शस्त्रं). D₂ सर्वाणि (for 'वर्षाणि'). D₂ दिव्यानि च अनेकशः. —⁵) Dn₂ संग्रामे (for संग्रामे). —⁶) Dn₂ Ds. 6. 3 S (Ms om.; G₂ missing) प्र- (for च). D₁ तेजसा प्रज्वलस्त्रिव.

एतन्नारायणादस्त्रं तत्प्राप्तं मम बन्धुना ॥ ५१
तेनाहं पाण्डवाश्चैव पाञ्चालान्मत्स्यकेक्रयान् ।
विद्रावयिष्यामि रणे अचीपतिरिवामुरान् ॥ ५२
यथा यथाहमिच्छेयं तथा भूत्वा शरा मम ।
निपतेयुः सपत्नेषु विक्रमस्त्वपि भारत ॥ ५३
यथेष्टमश्मवर्षेण प्रवर्षिष्ये रणे स्थितः ।
अयोमुखैश्च विहगैर्द्रावयिष्ये महारथान् ।

परश्वधांश्च विविधान्प्रसक्ष्येऽहमसंशयम् ॥ ५४
सोऽहं नारायणास्त्रेण महता शत्रुतापन ।
शत्रुन्विध्वंसयिष्यामि कदर्थीकृत्य पाण्डवान् ॥ ५५
मित्रत्रह्मगुरुद्वेषी जाल्मकः सुविगर्हितः ।
पाञ्चालापसदद्वाध न मे जीवन्विमोक्ष्यते ॥ ५६
तच्छ्रुत्वा द्रोणपुत्रस्य पर्यवर्तत वाहिनी ।
ततः सर्वे महाशङ्खान्दध्मुः पुरुषसत्तमाः ॥ ५७

C. 7. 6024
B. 7. 193. 46
K. 7. 196. 49

51 K: D1.7 Ms om. 51^{ab} (cf. v. l. 50). D: om. 51^b-52^a. —^b) Ś K1-3 D3 विभुः; Ds ततः (for प्रभुः). —^c) Ds. 6 एवं; D3 एकं (for एतन्). Ds अंतं (for अस्त्रं). S (Gs missing) एवं नारायणास्त्रं तत्. —^d) S (Gs missing) सं- (for तत्). The portion of the text from मम up to पाञ्चाला (in 52^b) is damaged in Śs. Dn: Ds. 6 पित्र (for नम). D1. 3 पित्रा प्राप्तं तदा मम. — After 51, D1. 3 ins.:

1364* तत्प्रसादान्मया प्राप्तं महासिद्धिमुत्तमम् ।

52 D: om. 52^a (cf. v. l. 51). 52^{ab} is partly damaged in Śs. —^b) K: पंचालान् (for पाञ्चालान्). T G1-3 M च स; Gs सह- (for मत्स्य-). Dn D1-3 कैक-यान् (for कैक-). —^c) Ds यथा (for इव). — After 52, G1 M1. 2 read 56 for the first time, repeating it in its proper place.

53 B: om. 53^{ab}. —^b) Ś: K1. 2 D1 भूताः (for भूत्वा). Ś K (Ks missing) D1 हि मे (for मम). —^c) Ds शरीरेषु (for सपत्नेषु). —^d) Ś K3 विक्रामस्तु; B Dci Dn1 Ds. 6 G1. 2 M1. 2 निह (Dn1 'हि'तेषु; T Gs. 4 स्वहतेषु (for विक्रामस्तु). Ś K1-3 D1 [ह]ह (for [अ]पि). M3-3 निहन्तुरपि भारत. — After 53, G1 M1. 2 ins.:

1365* इच्छेयं यदि दूरस्थान्निहिन्यन्ति मे शराः ।

54 ^a) Ds यथेष्ट- (for 'दृष्ट'). Dn: Ds अस्त्रः; D1-शस्त्रः; T Gs. 4 ह्युः (for अश्म-). —^b) Bs वषिष्ये च; M3-3 प्रचरिष्ये (for प्रवर्षिष्ये). Ś K3 रणेप्रतः; B Dci Dn1 पुनः पुनः; Ds रणोत्कटः; G1. 2. 4 M1. 2 रणे स्थितः (for रणे स्थितः). —^c) K1 अयोमुखैश्च (for अयो-). D1 हि (for च). G2 विशिखैश्च (for विहगैश्च). —^d) T G2-4 तापयिष्ये (for द्राव-). Ds. 4. 5. 7. 3 रथोत्तमान् (D1 'सं'); Ds महारणे (for 'स्थान्'). —^e) B1 Dci Dn1 Ds. 4-8 परस्वधांश्च; Gs. 4 'ध्वधांश्च' (for 'श्वधांश्च'). B Dci Dn Ds S (Gs missing) निशितान्

(for विविधान्). —^f) Śs प्रमोक्ष्ये; K1 B Dci Dn1 S (Gs missing) उत्कट (Dn1 G1 'स्तु'क्ष्ये (Dn1 'क्षे'); Dn: प्रसक्ष्ये; Ds प्रसक्ष्ये; Ds उत्सृज्ये; D1. 5 प्रसक्ष्ये; Ds उत्सृज्ये; D1. 5 प्रसक्ष्ये (for प्रसक्ष्ये). Dn: Ds [s]यं; D1 [प]कम् (for ऽहम्). Ds कथंचन (for असंशयम्).

55 ^a) Ds सोऽहं नारायणेनाद्य. —^b) Ś K2. 4 Dn1 D1. 2. 4-तापनः; Dn: सूदन; S (Gs missing)-तापिना (for -तापन). —^c) Gs. 4 शत्रुन्विध्वंसयिष्या च. —^d) G1 M1. 2 पार्थिवान् (for पाण्ड-).

56 G1 M1. 2 read 56 for the first time after 52. —^a) Ds मिथ्यावादी (for मित्रद्रव्हा-). Ś1 (sup. lin.)-कुरु- (for -गुरु-). B Dci Dn1 D1. 2-8-द्रोही (for -द्वेषी). —^b) K1-3 Dci D1 जाल्मिकः; Ds Gs जल्पकः; Ds छद्मकश्च. Ds च (for सु-). D1 जाल्मिकः स विगर्हकः; G1 M1. 2 (all first time) अल्पकः स च गर्हितः; G1 M1. 2 (all second time) जाल्मः सस्तु विगर्हितः; M3 जाल्मेष्वपि विगर्हितः. —^c) Śs K2. 3 G1 (second time). 2. 4 M1. 2 (last two both times). 2-5 पांचालापसदः (Śs 'प'दश्च; Ds. 6 पांचालापसदश्च. D1 चापि; D2. 2. 1. 3 पापो; Ds क्षुद्रो; G1 (first time) नित्यं; M1. 2 (both first time) राजन् (for चाच). D1 पांचाल-सदृशात्पापो. —^d) K2 Dci Dn D1. 2. 3 विमोक्ष्यसे; Ds न मोक्ष्यते; Ds गमिष्यति (for विमोक्ष्यते). — After 56, G1 M ins.:

1366* एवमुक्त्वा ततो द्रौणिः शङ्खं दध्मौ स मारिष ।
परयन्शुधिर्वा सर्वां सशैलवनकाननाम् ।
तस्य शङ्खस्वनं श्रुत्वा तव सैन्यानि मारिष ।
न्यवर्तन्त रणायैव अयं लक्त्वा महारथाः ।

57 ^b) Ds सैन्यवर्तत वाहिनी. —^c) Śs D1 दध्मुः पुरुषसत्तम.

58 ^a) Ds मेर्यश्च (for मेरीश्च). Ś K2 D1 [अ]न्या-

C. 7. 8023
B. 7. 193. 47
K. 7. 196. 45

भेरीश्चाभ्यहनन्हृष्टा डिण्डिमांश्च सहस्रशः ।

तथा ननाद वसुधा खुरनेमिप्रपीडिता ।

स शब्दस्तुमुलः खं धां पृथिवीं च व्यनादयत् ॥ ५८

तं शब्दं पाण्डवाः श्रुत्वा पर्जन्यनिनदोपमम् ।

समेत्य रथिनां श्रेष्ठाः सहिताः संन्यमन्नयन् ॥ ५९

तथोक्त्वा द्रोणपुत्रोऽपि तदोपस्पृश्य भारत ।

प्रादुश्चकार तद्व्यमलं नारायणं तदा ॥ ६०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि पटपञ्चदशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

१६७

संजय उवाच ।

प्रादुर्भूते ततस्तस्मिन्ने नारायणे तदा ।

प्रावात्सपृषतो वायुरनग्रे स्तनयित्नुमान् ॥ १

चचाल पृथिवी चापि चुक्षुभे च महोदधिः ।

प्रतिस्रोतः प्रवृत्ताश्च गन्तुं तत्र समुद्रगाः ॥ २

शिखराणि व्यदीर्यन्त गिरीणां तत्र भारत ।

अपसव्यं मृगाश्चैव पाण्डुपुत्रान्प्रचक्रिरे ॥ ३

तमसा चावकीर्यन्त सूर्यश्च कलुपोऽभवत् ।

हनन्; K₁ M₁₋₄ [अ]भ्यहनन्; D₅ व्यहनन्; D₅ [अ]प्यहनन्; T [अ]प्यहनन् (for [अ]भ्यहन्). K₁ G₁ M₁₋₄ हृष्टा; K₂ हृष्टान्; G₃ हृष्टा (for हृष्टा). —³) S K₅ दिण्डिमांश्च; K_{1,2} D₁ भिडिपालान् (D₂ 'ला:); K₁ D₁ G_{3,4} दिण्डिमांश्च; D₁ D₁ दिण्डिमांश्च; D₁ भिडिमाला; D₅ दिण्डिमांश्च (for 'मांश्च). —⁴) D₅ T G₂₋₄ ततो (for तथा). —⁵) D₅ रथ- (for खुर-). D_{2,3,7,8} -प्रकीर्तिता; D₅ -प्रनादिता (for -प्रपीडिता). —⁶) D₁ D₁ D_{5,8} तुमुलः (for तुमुलः). D₁ खं च; D₅ सर्वा; D₅ खं ख्यां (sic); S (G₅ missing) जज्ञे (for खं धां). D₅ दिशश्च प्रदिशः खं च. —⁷) D_{1,7,8} स (for च). D_{2,4-8} व्यनादयन्; T G₂₋₄ [अ]प्यनादयत्; G₁ M_{1,2} [अ]भिनादयन् (for व्यनादयत्). S K₁₋₈ D₁ तुमुलो ह्यन्व (D₁ 'नु)नादयत् (K_{1,8} 'न्); M₅₋₈ पृथिवीमभि (M₅ 'नु)नादयन्.

59 °) D₅ समेता (for समेत्य). —⁴) K₄ B₂₋₅ D₁ D₁ G₁ M_{1,2} चाप्यमन्नयन्; B₁ चोपमं; D₁ D₂₋₅. 7.8 सममं; D₅ चाप्यमानयन्; T G₂₋₄ M₅₋₈ चाप्यमन्नयन् (for संन्यमन्न). —

60 °) D_{2,5} नु (for ऽपि). —⁵) K₄ B D (except D₁) कारि; G_{1,2} M_{1,2} तत; G_{3,4} तत्र (for तदा). D₅ पाणिना (for भारत). —⁴) K₄ तथा (for तदा).

Colophon om. in K_{1,2}; K₅ G₅ missing. —Sub-parvan: B₁ नारायणाक्षमोक्ष; B₅ नारायणीय. —Day

of Droṇa's Generalship: K₅ पंचमदिवसयुद्धे. —Adhy. name: D₁ अश्वत्थामा क्रुद्धः; D₅ अश्वत्थामागर्जनं; Bom. ed. अश्वत्थामाक्रोधः. —Adhy. no. (figures, words or both): D₁ 196; D₅ G₁ M_{1,2} 189; D₃ 89; T G_{2,3} 190; G₄ 191; M₂₋₅ 188. —Śloka no.: D₁ D₁ 50.

167

This adhy. is missing in K₅ G₅ (cf. v. l. 7. 125. 14; 137. 9).

1 °) S K₁₋₈ तदा (for ततस्). —⁵) S K₂₋₄ D₁ तथा; B (except B₅) D₁ D₁ G₃ प्रनो; D₃ विभुः; D₅ T G_{1,2,4} M विभो (for तदा). —⁶) S K_{1,2} प्रायात्; D₅ ववौ (for प्रावात्). B₅ संपृषतो; D₁ D_{2,4-8} सपृष्टतो; G₁ M सपृषितो; G₄ सवृष्टितो (for सपृषतो).

2 °) D₁ om. from पृथिवी up to प्रच (in 3^d). D₅ जेयं (for चापि). —⁵) D₁ बलोदधिः (for महो). —⁶) K₁ D_{2,4,5-8} प्रतिश्रोतः (for 'श्रोतः). —⁴) K₅ समुद्रगाः.

3 D₁ om. up to प्रच (cf. v. l. 2). —⁴) S K_{1,2,4} B D₁ D₁ D₁ G_{1,2,4} M व्यशीर्यत; D₅ विशीर्यते (for व्यदीर्यन्त). —⁵) T G_{2,4} चारु; G₁ M_{1,2} चाग्र; G₃ जैव (for तत्र). —⁶) S अपसव्या-
न्मुगाश्चैव. —⁴) K₄ B D₁ D₁ D₁ S (G₅ missing)

संपतन्ति च भूतानि कव्यादानि ग्रहद्वत् ॥ ४

देवदानवगन्धर्वास्त्रस्ता आसन्विशां पते ।

कथं कथाभवत्तीव्रा दृष्ट्वा तद्व्याकुलं महत् ॥ ५

व्यथिताः सर्वराजानस्तदा ह्यासन्विचेतसः ।

तद्दृष्ट्वा घोररूपं तु द्रौणेस्त्रं भयावहम् ॥ ६

धृतराष्ट्र उवाच ।

निवर्तितेषु सैन्येषु द्रोणपुत्रेण संयुगे ।

भृशं शोकाभितप्तेन पितृवधममृष्यता ॥ ७

कुरुनापततो दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नस्य रक्षणे ।

को मन्त्रः पाण्डवेष्वसीत्तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ८

संजय उवाच ।

प्रागेव विद्वतान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्युधिष्ठिरः ।

पुनश्च तुमुलं शब्दं श्रुत्वाऽर्जुनमभाषत ॥ ९

आचार्ये निहते द्रोणे धृष्टद्युम्नेन संयुगे ।

निहते वज्रहस्तेन यथा वृत्रे महासुरे ॥ १०

नाशंसन्त जयं युद्धे दीनात्मानो धनंजय ।

आत्मत्राणे मर्तिं कृत्वा प्राद्रवन्कुरवो यथा ॥ ११

केचिद्भ्रान्तै रथैस्तूर्णं निहतपार्थिणयन्तुभिः ।

C. 7. 9040
B. 7. 166. 12
K. 7. 197. 12

पांडुसेनां; D₂ पांडूस्त्रत (for पाण्डुपुत्रान्).

4 ^a) B₁. 3. 4 D₁ D₂ दिशोन्वकीर्यत (hyper-metric); D₁. 6 चा (D₂ च) प्रकी^a; D₁. 8 बाप्यकी^a; S (except G₂; G₃ missing) चाप्यकी^a (for चाव^a). — ^b) K₁ भूयश् (for सूर्यश्).

5 ^b) N (K₃ missing) G₁ M द्वा (K₄ B₁ D₂ स्वा^a; B₂ चा) सन्. — D₂ om. 5^a. D₂ om. 5^a-6^a. — ^c) D₁ तत्र (for तीव्रा). D₂ कथयति भयं तीव्रं; D₂ कथं कथं भवेत्तीव्रं; D₃ कष्टं तथाभवत्तीव्रं; D₄ कथं कथं भयं तीव्रं; D₁ तदा चिंता समुत्पन्ना; G₁ M₁. 2 तथा तदभवत्तीव्रं; M₂-5 भयं तदाभवत्तीव्रं. — ^d) D₂ D₃ ते; G₁ M₁. 2 च (for तद्). G₂. 4 तत्त्वा (G₄ 'त्रा) कुलं (for तद्वत्^a). D₁ नमः (for महत्).

6 D₂ om. 6^a (cf. v. 1. 5). — ^a) D₂ तत्र (for सर्व^a). — ^b) Ś K₁-3 D₁. 2. 5. 7 तत्र; K₄ B D₁ D₂ D₃. 4 त्रस्ताश्; D₂ सर्वे (for तदा). K₄ B₂. 4 D₂ चासन् (for द्वा^a). Ś₁ K₃ नराधिप; Ś₂ K₁. 2 D₁ नर-^aभ; K₄ B D₁ D₂ D₃. 7 विशां पते (for विचेतसः). — ^c) D₂. 6. 8 तं; T G₂-4 M₁. 2. 5 ते (for तद्). B D₁ D₂ वै; T G₄ M₁-3. 5 तद्; G₁-3 M₄ तं (for तु). — ^d) D₂ शस्त्रं (for अस्त्रं). Ś K₁-3 D₁ महा-^aरमन; K₄ महत्तमा (sic) (for भयावहम्). — After 6, G₁ M ins.:

1367* पेतुराकाशगास्तत्र विमनस्का विशां पते ।

रोदसी च वियच्चैव सर्वं ज्वालासमावृतम् ।

[(L. 1) G₁ M₁. 2 पेतुराकाशगान्यत्र (for the prior half). G₁ M₁. 2 विमानानि (for विमनस्का). — M₂-5 om. line 2.]

7 ^a) D₁ सर्वेषु (for सैन्येषु). — ^b) D₂ कोपामि- (for शोकाभि-). D₁ भूतेन (for -तसेन). — ^c) D₂ अपृच्छता (for अमृष्यता).

8 ^a) M₁-5 उत्पततो (for आप^a). — D₂ om. (hapl.) 8^a-9^a. — ^b) B₂ संयुगे (for रक्षणे). — ^c) D₂. 3 पांडवस्य (for 'वेयु).

9 With 9, cf. 1370*. D₂ om. 9^a (cf. v. 1. 8). — ^a) D₂ विद्वतं (for 'तान्). D₂ वीक्ष्य (for दृष्ट्वा). — ^b) D₂ धार्तराष्ट्रं. — D₂ om. 9^a-12^a. — ^c) D₂ D₁. 3 तुमुलं (for तुमुलं). D₂ युद्धं (for शब्दं). — ^d) Ś₁ K₃ दृष्ट्वा (for श्रुत्वा). B D (D₂ om.) T G₁-3 M₁. 2 अथाव्रवीत् (for अभाषत).

10 D₂ om. 10 (cf. v. 1. 9). Before 10, B D₁ D₂ ins. युधिष्ठिर उवाच.

11 D₂ om. 11 (cf. v. 1. 9). — ^a) K₄ B D₁ D₂ D₃ नाशंसन्तो; D₂ D₁. 3 नाशंसत; D₂ नाशंसत (for नाशंसन्त). — ^b) D₂ मीढमाना; G₂ दीनमाना (for दीनात्मानो). Ś₂ नरयम; S (G₃ missing) महारथाः (for धनंजय). — ^c) D₂. 6. 8 त्राण- (for त्राणे). — ^d) K₄ D₂ D₁. 5-8 T G₂-3 M₁. 2 यदा; B₁-2. 5 D₁ D₂ रणात्; B₁ D₂ M₂-5 भयात् (for यथा). D₂ कुरवः प्राद्रवन्त्या.

12 D₂ om. 12 (cf. v. 1. 9). — ^a) D₂. 5 किंचिद् (for केचिद्). Ś₂ तूर्णं (for तूर्णं). — ^b) K₄ B D₁ D₂ D₁-2. 1. 3 G₂ निहतैः; D₂ T निहतः; D₂. 5 नि-^aहताः; G₁ M₂ न हत (for निहत). Ś₁ K₃ प्राष्टि-; K₄ प्राष्टि-; K₃ प्राष्टि-; G₁ M प्राष्टि-; G₂. 4 प्राष्टि- (for -पार्थि-). Ś₂ K₃ यंत्रिभिः; D₂ चरिन्; D₂. 1. 3 चरिभिः; D₂ चरतः (sic) (for यन्तुभिः). — ^c) Ś₂

G. 7. 9040
B. 7. 198. 11
K. 7. 197. 12

विपताकध्वजच्छत्रैः पार्थिवाः शीर्णकूर्वरैः ॥ १२

भगनीडैराकुलाधैराख्यान्ये विचेतसः ।

मीताः पादैर्हयान्केचिचरयन्तः स्वयं रथैः ।

युगचक्राक्षमशैश्च द्रुताः केचिद्भयातुराः ॥ १३

गजस्कन्धेषु संस्यूता नाराचैश्चलितासनाः ।

शरातैर्विद्रुतैर्नागैर्हताः केचिदिशो दश ॥ १४

विशस्त्रकवचाश्चान्ये वाहनेभ्यः क्षितिं गताः ।

संछिन्ना नेमिपु गता मृदिताश्च हयद्विपैः ॥ १५

क्रोशन्तस्तात पुत्रेति पलायन्तोऽपरे भयात् ।

नाभिजानन्ति चान्योन्यं कश्मलामिहतौजसः ॥ १६

पुत्रान्पितृन्सखीन्प्रातृन्समारोप्य दृढक्षतान् ।

जलेन क्लेदयन्त्यन्ये विमुच्य कवचान्यपि ॥ १७

Ma-s विपताकाः; Ds T Gs-4 निपातित- (Ds 'तैर्') (for विपताक-). Ks Ds-s च्वजैश्छत्रैः; Ds च्वस्तशस्त्रैः. —^a) Ma-s पार्थिवैः (for 'वा:'). T Gs-s जीर्ण- (for शीर्ण-). Dn1 कूर्वराः (for 'रै:').

13 ^a) S (Gs missing) भगनीडैर् (for 'नीडैर्'). Bs आकुलाधैरैः; Bs च्वाकुलाधैरैः; Dn2 Ds-s आकुलैश्च (for 'लाधैरै'). Ds भगनीडाकुलाधैरैः. —^b) Ks Dn2 प्रास्त्राण्यन्; Bs-s आस्त्राण्यन्; Bs Dn1 आस्त्राण्य- (Bs 'आ')न्ये; Bs आस्त्राण्यन्; Ds प्रास्त्राण्यन्; Ds 1. 7. 8 कौरवाश्च; Ds क्रिडीताश्च (sic); Ds योधाः सर्वे (for आस्त्राण्यन्). Bs Ds विशेषतः (for विचेतसः). —Bz. 4 Dn1 Dn1 om. 13^{ad}; Bz reads the same on marg. —^c) T Gs-4 धीराः (for भीताः). Ss Ks हतैः; Ss Ks हताः; Dn2 हयैः; Ds रथैः (for हयान्). —^d) Dn2 Gs M स्वार (Dn2 om. १)यंतः (for स्वर*). Ds स्वकारः; Gs स्वर्क (for स्वयं). S K (Ks missing) Dn2 Ds-s रथान्; Bz तदा; Ds नराः; Ds हयान् (for रथैः). Bz-s स्वरयंति स्वयं नराः; Ds 'ति रथान्पुत्राः; Ds 'तो रथद्विपान्'. —^e) Ss Ks 2. 4 Ds 6 भयैश्च युग(Ds रथ)चक्राक्षैर्; B Dn1 Dn1 भयैश्चयुगचक्रैश्च; Ds चक्राक्षमशैश्च द्रुताश्च. —^f) Ds तत्र (for द्रुताः). Ds 2. 6 S (Gs missing) भयादिवाः (for 'तुराः'). B Dn1 Dn1 व्याकृत्यन्त (Dn1 व्यकृत्यन्ते) समंततः. —After 13, B Dn1 Dn1 ins.:

1368* रथान्विशिर्णानुरक्ष्य पक्षिः केचिच्च विद्रुताः ।

—B Dn1 Dn1 cont.; S K (Ks missing) Dn2 Ds-s ins. after 13:

1369* हयपृष्ठगताभ्यान् कृत्यन्तेऽप्युतासनाः ।

[Ss Ks कृत्यन्तेऽप्युतासनाः नराः; Ss Ks 1. 3 Ds 1 'ते विक्षताः शरैः (for the post. half).]

14 ^a) S Ks-4 Dn2 Ds 2. 4. 5. 7. 8 स्कंधैश्च; Ds स्कंधे च (for स्कन्धेषु). Ds भ्रष्टंते; Ds स (Ds स्व)स्यंतो; Gs निस्स्यूता; Gs 4 च सुता (for संस्यूता). —^b) Bz Ds चलितासनाः. T Gs-4 नाराचैश्चापि पीडिताः. —^c) Bz संरक्षैर्; Ds शरातैर्; Ds चिर् (for 'तैर्').

Ds च द्रुतैर्; M1 विद्रुता (for 'तैर्'). Dn2 शरातैर्विद्रुतैर्नागैर्; Ds शरातिविद्रुता नागाः; T Gs-4 'तैः प्र-द्रुता नागैर्. —^d) Ks Ds 2 T Gs-4 द्रुताः; B1 गताः; Dn1 Ds 2. 4. 6 हताः (for द्रुताः). Dn2 दशः; Ds दशः.

15 ^a) Ds विवक्ष-; Ds 6 विवक्ष- (for विशस्त्र-). —^b) T Gs-4 समंततः (for क्षितिं गताः). —Dz. 8 om. 15^c-16^d. —^c) S Ks 1. 3 Ds संछिन्ना (for संछिन्ना). Dn2 Ds-s तथा (for गता). Ks B Dn1 Dn1 Ds 2. 3 संछिन्ना नेमिभिश्चैव (Ds 'भी रथैर्'); Ds रथनेमिपु तत्रान्ये; S (Gs missing) संछिन्ना नेमिभिश्चान्ये. —^d) Dn1 Dn1 सुदिताश्च; Ds Gs M 1. 3 मदिं; Gs पति (for मृदिं). Ds च हयैर्; S (Gs missing) चापरे (for च हय-).

16 Ds 8 om. 16^{ad} (cf. v. l. 15). —^a) Dn2 क्रोधंतस् (for क्रोशन्). S Ks-4 Ds मित्रेति (for पु*). —^b) S Ks-4 Ds पलायंतैः; Bz 4 Dn2 Ds 4 T Gs 2 यंति; Ds 'यंत (for 'यन्तो'). Ss [s]मचन; B1 damaged (for भयात्). Gs 2. 4 पलायंश्चापरे भ (Gs ह)यात्. —^c) Ds चा (for च). Bz 4 Dn1 Dn1 Ds नाभ्यजानंत चान्योन्यं.

17 ^a) Ds Ma-s सखीन्पितृन् (by transp.). Gs पुत्रान् (for पितृन्). —^b) Ss Ks-4 ददं; Ds ददे (for दद-). S Ks क्षताः; Ks कृतः; Ks क्षुताः (sic); Ds-1 क्षतात् (for क्षतान्). —^c) Ds-3 [आ]क्रिदयंति (for क्रिद-). —^d) Ss Ds 1. 3 च; Ds तु; Ds [उ]त (for [अ]पि). Ks B Dn1 Ds विमुच्य कवचानपि (Ds 'चानिति'). —After 17, S (Gs missing) ins.:

1370* पलायनपराश्चान्ये योधाः शतसहस्रशः ।

अवस्थितं पुनर्दृष्ट्वा तव पुत्रस्य तद्वलम् ।

धर्मपुत्रो महाराज धनंजयमयावबोत् ।

[(L. 1) Gs M 1. 2. 5 योधाः. —Gs om. lines 2-3.]

18 Ma om. 18^{ad}. —^a) T Gs 2 M 1. 2. 4. 5 इंदुर्हो (for ता*). Ds T Gs-4 M 4. 5 प्राप्तेः; Gs M 1. 3 प्राप्ते (for प्राप्य). —^b) Ks हते; B1 damaged (for हते). Bz हतं बलं; Ds 4. 5 धुवं (Ds 'वे' बलं; Ds

अवस्थां तादृशीं प्राप्य हते द्रोणे द्रुतं बलम् ।
 पुनरावर्तितं केन यदि जानासि शंस मे ॥ १८
 हयानां हेपतां शब्दः कुञ्जराणां च वृंहताम् ।
 रथनेमिस्त्वनश्वात्र विमिश्रः श्रूयते महान् ॥ १९
 एते शब्दा भृशं तीव्राः प्रवृत्ताः कुरुसागरे ।
 मुहुर्मुहुरुदीर्यन्तः कम्पयन्ति हि मामकान् ॥ २०
 य एष तुमुलः शब्दः श्रूयते लोमहर्षणः ।
 सेन्द्रानप्येष लोकांस्त्रीन्भङ्ग्यादिति मतिर्मम ॥ २१

मन्ये वज्रधरस्यैष निनादो भैरवस्त्रजः ।
 द्रोणे हते कौरवार्थं व्यक्तमभ्येति वासवः ॥ २२
 प्रहृष्टलोमकृपाः स्म संविग्रथकुञ्जराः ।
 धनंजय गुरुं श्रुत्वा तत्र नादं सुभीषणम् ॥ २३
 क एष कौरवान्दीर्णान्वस्थाप्य महारथः ।
 निवर्तयति युद्धार्थं मृधे देवेश्वरो यथा ॥ २४
 अर्जुन उवाच ।
 उद्यम्यात्मानमुग्राय कर्मणे धैर्यमास्थिताः ।

C. 7. 9C54
 B. 7. 196. 28
 K. 7. 167. 27

चले यथा; G₂ विधातं पते (for द्रुतं बलम्). — After 18^{ab}, G₁ M₁ 2 ins.:

1371* एवमेतद्रुतं भग्नं द्रोणे युधि निपातिते ।
 अवस्थानमविन्दन्वै विक्षतं शरपीडितम् ।

— °) D₄ 5 आवर्तनं (for 'तितं'). — °) D₂ D₁ 5 G₂ येन (for यदि). K₃ शंससे (for शंस मे).

19 °) B₂ D₂ 3 हेपतां; D₁ हेपितां; D₃ हेपितां (for हेपतां). G₂ 4 शब्दं (for शब्दः). D₂ हयानां हेपमाणानां. — °) D₁ वृंहितां (for वृंहताम्). — S₂ D₁ om. 19°-21°. — °) K₃ B D₂ D₁ स्वनैश्च (for स्वनश्च). B₂ चैव; D₂ चापि (for चात्र). — °) D₂ 1 विमिश्रः; T G₂ 4 वियति (for विमिश्रः). D₄ 5 महत् (for महान्).

20 S₂ D₁ om. 20 (cf. v. l. 19). — °) D₁ हते (for एते). D₂ ततः शब्दा महातीव्राः; S (G₂ missing) एताः शब्दोर्मयस्तीव्राः. — °) D₁ सङ्गरे; T G₂ 4 सागरात्; G₂ संगमात् (for सागरे). — °) K₃ B₂ 5 D₂ D₃ 2, 7, 8 उदीर्यते; D₄ 5 G₂ 4 र्यतः; G₁ M र्यतः (for र्यन्तः). — °) K₃ B D₂ D₁ S (G₂ missing) [म]पि; D₂ [ह]इ (for हि). S (G₂ missing) देव (M₄ वि)ताः (for मामकान्). D₂ कंपयतो वधुंघरां.

21 S₂ D₁ om. 21^{ab} (cf. v. l. 19). — °) D₄ 5 त (for य). K₃ D₂ D₁ D₄ 2, 7, 8 तुमुलः (for तुमुलः). — °) S (G₂ missing) रोम- (for लोम-). S₁ K (K₃ missing) D₂ कुञ्जराणां च वृंहतां (= 19^{ab}). — °) D₂ D₄ 6 [ए]व; D₂ च (for [ए]व). — °) K₃ भंजाद्; D₂ 3 असेद्; D₂ 4, 5 भजेद्; D₂ 3 हन्याद् (for भङ्ग्याद्). S (G₂ missing) व्यथयेतेति (M₂ 3 'दिति' मे मतिः).

22 °) S₂ K₁ 3 D₁ [ए]व (for [ए]व). — °)

S₂ K₁ 2, 4 D₁ 2 निनदो (for निनादो). K₃ om. (hapl.) from भैर up to नादं (in 23^d). D₂ 1 भैरवः (for 'व-'). G₂ M₂ 5 स्वरः (for स्वनः). D₃ निनदो भैरवस्य च. — °) S₂ K₁ 3 B₂ D₁ कौरवाणां (for 'वार्य').

23 K₃ om. up to नादं (cf. v. l. 22). — °) Some MSS. रोम- (for लोम-). B₂ 5 D₂ D₂ 4-5 T G₂ M₂ च (for स्म). D₂ 1 प्रहृष्टरूपरूपाः स्म. — °) S₂ B D₂ D₂ 5, 6 G₂ संविग्रा; D₂ 7, 8 संलग्नः; D₁ विसंज्ञा; M₂ सुविग्र- (for संविग्र-). K₃ कुञ्जराः; B D₂ D₂ पुंगवाः; D₂ 4, 5, 7, 8 कुवराः (for कुञ्जराः). — °) D₁ 5 भयं श्रुत्वा; D₂ भयं दृष्ट्वा; S (G₂ missing) सुसेत्रस्ताः (for गुरुं श्रुत्वा). D₁ 5 एवं धनंजयं श्रुत्वा. — °) D₄ 5 व्रत्स; G₁ M श्रुत्वा (for तत्र). K₃ D₂ D₂ वि (D₂ D₂ वि)भीषणं (for सुभी'). S₂ K₃ व्रत्तानां गुरु (S₂ त्रिषु)भीषणं; K₁ 2 D₁ निनदं त्रिषु वारणं (K₃ D₁ 'भीषणं'); T G₂ 4 श्रुत्वा नादं विभीषणं.

24 Before 24, S₂ K₁ 3 D₁ 5 ins. अर्जुन उवाच. — °) S₂ एष यः; K (K₃ missing) य एष (for क एष). S₂ T G₂ 4 दीनान् (for दीर्णान्). D₂ य एष कौरवेयाणाम्. — °) D₂ अवस्थायाम् (for अवस्थाप्य). B₂ महारथान्; D₂ च वाहिनीं (for महारथः). — °) S₁ K (K₃ missing) युद्धार्थं; S₂ संग्रामे; D₂ 5 S (G₂ missing) युद्धाय (for 'थं'). — °) D₂ दिवि; D₂ युद्धे (for मृधे). D₂ D₁ देवायुदे (for देवेश्वरो). S₂ युद्धार्थं वज्रभृद्यथा.

25 S₂ K (K₃ missing) D₁ 5 om. the ref. — °) D₂ उद्यम्यात्मा समग्राय. — °) D₄ 5 कर्मणो; D₂ 'जा (for 'जे). B D₂ D₁ वीर्यम् (for वीर्यम्). S₂ K₁ 3 D₁ 3 आस्थिताः. — °) G₂ वमंति (for वमन्ति). — °) D₂ D₄ 2, 7, 8 पश्य (for यत्स). S₁ B₂ D₂ D₂ G₁ M₁ 2

C. 7. 8054
B. 7. 196. 27
K. 7. 197. 27

धमन्ति कौरवाः शङ्खान्यस्य वीर्यमुपाश्रिताः ॥ २५
यत्र ते संशयो राज्ञ्यस्तशस्त्रे गुरौ हते ।
धार्तराष्ट्रानवस्थाप्य क एष नदीतीति ह ॥ २६
हीमन्तं तं महाबाहुं मच्चद्विरदगामिनम् ।
व्याख्यास्यामुग्रकर्माणं कुरुणामभयंकरम् ॥ २७
यस्मिञ्जाते ददौ द्रोणो गवां दशशतं धनम् ।
ब्राह्मणेभ्यो महाहैभ्यः सोऽथत्थामैष गर्जति ॥ २८
जातमात्रेण वीरेण येनोच्चैःश्रवसा इव ।

हेपता कम्पिता भूमिलोकाश्च सकलास्त्रयः ॥ २९
तच्छ्रुत्वान्तर्हितं भूतं नाम चास्याकरोत्तदा ।
अश्वत्थामेति सोऽद्यैष शूरो नदति पाण्डव ॥ ३०
योऽद्यानाथ इवाक्रम्य पार्षतेन हतस्तथा ।
कर्मणा सुनृशंसेन तस्य नाथो व्यवस्थितः ॥ ३१
गुरुं मे यत्र पाञ्चाल्यः केशपक्षे परामृशत् ।
तत्र जातु क्षमेद्रौणिर्जानन्पौरुषमात्मनः ॥ ३२
उपचीणौ गुरुर्मिथ्या भवता राज्यकारणात् ।

अपाश्रिताः; B₁ D₂ समाश्रिताः; D₁, 3, 7, 8 समाश्रिताः
(for उपाश्रिताः).

26 Before 26, G₂ ins. अर्जुनः. —⁵) K₁ व्यस्त-
(for व्यस्त). T G₂, 3 गते (for हते). —⁶) D₂, D₁,
7, 8 धार्तराष्ट्रम् (for "राष्ट्रम्"). S K₂ अपाश्रितः; K₁, 3
D₁ उपाश्रित्य; D₁ अवस्थाप्य (for "स्थाप्य"). —⁷)
K₂ M₁ इव (for इति). S₂ K₂ च; K₁ B₂, 4 D₂,
M₂ हि (for ह). D₂ क एष निनदीति ह; D₁ क एष
ददतीति हा.

27 " B (except B₂) D₂ D₁ D₂ क्षीमेतं (for
ही). —⁵) M₁ om. मत्त. S (G₂ missing) मातंग-
(for "द्विरद"). S₂ D₂, 8 विक्रमं (for "गामिनम्").
— After 27th, S (G₂ missing) ins.:

1372* इन्द्रविष्णुसमं वीर्यं कोपेभ्यस्तकमिव स्थितम् ।

बृहस्पतिसमं बुद्ध्या नीतिमन्तं महारथम् ।

[(L. 1) G₁ M इन्द्राविष्णु- (for इन्द्रविष्णु). M₂-3
कोपे (for कोपे).]

—⁶) B D₂ D₂ S (G₂ missing) व्याख्यास्यामि (for
व्या). K₁ व्याख्यास्यामुग्रकर्माणं (sic); D₂ D₂ आ-
(D₂ व्या) व्याख्यामुग्रकर्माणं; D₂ D₂ व्याघ्रास्त्रयम्.

28 D₂ repeats 28th after 28. —⁵) S (G₂
missing) transp. ददौ and गवां. D₂ (second time)
गोसहस्रमलंकृतं. —⁶) D₂ महर्षिभ्यः (for महाहैभ्यः).
—⁷) K₁ [ज]व; K₂ D₂ D₁, 7, 8 [ए]व (for [ए]व).
— After the second occurrence of 28th, D₂ ins.:

1373* स एष नर्दति द्रौणिर्वर्मान्ते जलदो यथा ।

29 " S₁ K₂ [ह]व हि; S₂ B (except B₂) D₂
D₁ यथा (for हव). —⁶) B₁, 3 हेपता; D₁ हेपितां;
D₂ हेपया (for हेपता). G₂, 4 क्षपिता (for कम्पिता).
—⁷) D₂ D₁ कंषिताय; D₂ सज्जनाय (for सकलाय).

S (G₂ missing) लोकाश्चैव पृथग्विधाः.

30 " B₂ D₂ तं श्रुत्वा; D₂ उत्सृज्य (for तच्छ्रुत्वा).
D₁ [ज]तरिक्षं (for [ज]न्तरिक्षं). D₁ lacuna; G₂ नार्द
(for भूतं). —⁵) K₂ B D₂ D₂ तस्य; D₂, 3, 5, 7, 8
यस्य (for चास्य). S K (K₂ missing) D₁, 2, 3, 5, 7, 8 प्रभुः;
D₂ प्रभो (for तदा). —⁶) B₁ D₂ [5]च्येयः; D₂
[5]चैव (for स्यैव). —⁷) D₂ नर्दति; D₂ गर्जति (for
नदति). —⁸) K₂ पाण्डवाः; K₁ D₁ माधव; M₁, 3 पाण्डवं
(for पाण्डव).

31 " B D₂ D₂ D₂, 3 M₁ ह्यनाथ; D₂ हा नाथ
(for शा). S K (K₂ missing) D₁ योद्या (K₁ योभ्याः;
K₂, 4 D₁ यो ह्य) नाथवदाक्रम्य. —⁵) B₁, 3 D₂
D₂ D₂, 3-8 तदा; S (G₂ missing) नृधे (for तथा).
—⁶) S₂ सुनृशंसेन (for "सेन"). —⁷) S₂ तथा (for
तस्य). D₂ क्षुपस्थितः; T₁ क्षप (for न्यव).

32 " D₂ S (G₂ missing) मे यच्च; D₂ एव च (for
मे यत्र). D₂ पांचालः. —⁵) S₁ K₁, 2, 3 B₂, 5 D₁ परा-
मृपत्; D₁ "मृशत्". —⁶) D₂ तत्र (for तत्र). T
G₁, 4 M₁, 3 सहेद् (for क्षमेद्). M₂ न जातु क्षमते
द्रौणिर्. — After 32, G₁ ins.:

1374* स हि तेनैव नः सर्वान्क्षपयेदिति मे मतिः ।

33 " K₁, 3 उपशीर्णो; K₂ D₁ "दीर्णो; G₁ "जीर्णो
(for "चीर्णो"). D₂ भक्त्या (for मिथ्या). —⁶) D₂
वात (for नाम). —⁷) D₂ सोनर्थः (for सोऽधर्मः).
— After 33, K₁ B D₂ D₁ D₁, 3 ins.:

1375* चिरं स्थास्यति चाकीर्तिश्चैलोक्ये सचराचरे ।
रामे बालिवधाद्यद्देवं द्रोणे निपातिते ।

[(L. 1) D₂ चैलौके (for "व्ये"). — (L. 2) D₂
रामे बालिवधायेव (for the prior half). D₂ तथा (for
यत्). D₂ द्रोणो विनिपातितः (for the post half).]

धर्मज्ञेन सता नाम सोऽधर्मः सुमहान्कृतः ॥ ३३
 सर्वधर्मोपपन्नोऽयं मम शिष्यश्च पाण्डवः ।
 नायं वक्ष्यति मिथ्येति प्रत्ययं कृतवांस्त्वयि ॥ ३४
 स सत्यकञ्चुकं नाम प्रविष्टेन ततोऽनृतम् ।
 आचार्य उक्तो भवता हतः कुञ्जर इत्युत ॥ ३५
 ततः शङ्खं समुत्सृज्य निर्ममो गतचेतनः ।
 आसीत्स विह्वलो राजन्यथा दृष्टस्त्वया विभुः ॥ ३६
 स तु शोकैर्न चाविष्टो विमुखः पुत्रवत्सलः ।
 शाश्वतं धर्ममुत्सृज्य गुरुः शिष्येण घातितः ॥ ३७

न्यस्तशस्त्रमधर्मेण घातयित्वा गुरुं भवान् ।
 रक्षत्विदानीं सामात्यो यदि शक्रोपि पार्षतम् ॥ ३८
 ग्रस्तमाचार्यपुत्रेण कुद्धेन हतबन्धुना ।
 सर्वे वयं परित्रातुं न शक्यामोऽद्य पार्षतम् ॥ ३९
 सौहार्दं सर्वभूतेषु यः करोत्यतिमात्रशः ।
 सोऽद्य केशग्रहं श्रुत्वा पितुर्धक्ष्यति नो रणे ॥ ४०
 विक्रोशमाने हि मयि भृशमाचार्यगृद्धिनि ।
 अवकीर्य स्वधर्मं हि शिष्येण निहतो गुरुः ॥ ४१
 यदा गतं वयो भूयः शिष्टमल्पतरं च नः ।

C. 7. 8072
B. 7. 195. 44
K. 7. 197. 48

— After the above, Ds reads 38-43.

34 The portion of the text from 34^a up to श in (7. 168. 26^a) is lost in S₂ on missing folios. —^b) K₃ स मे (for मम). D₃ स (for च). —^c) D₃ न स (for नायं). K₃ वक्षति; Bom. ed. वदति (for वक्ष्यति).

35 S₂ missing (cf. v. l. 34). —^b) D_{1.3} त्वया; G₁ M_{1.2} सता (for ततो). D_{1.3} वृत्तः; D_{2.3} मृतः; D_{3.3} नृप (for अनृतम्). —^d) D₃ हत- (for हतः).

36 S₂ missing (cf. v. l. 34). —^a) S₁ K_{1.3} शब्दं (for शङ्खं). G₁ ततः स शङ्खमुत्सृज्य. —^b) D₃ मर्ममो (for निर्ममो). —^c) S₁ K (K₃ missing) D₁ च; B D₁ D₂ D₃ सु-; G₁ M_{1.2} नो (for स). —^d) D₁ तथा (for त्वया). S₁ K (K₃ missing) प्रभुः; M₃₋₅ गुरुः (for विभुः).

37 S₂ missing (cf. v. l. 34). —^a) B D₁ D₂ D₃ स तु (D₂ कृत- शोकसमाविष्टो). —^b) D₃ विह्वलः (for विमुखः). B₃ पुत्रवासनः; M₁ lacuna (for वत्सलः). —^c) D₃ तमेव धर्मनिर्मुक्तः. —^d) Bom. ed. शस्त्रेण (for शिष्येण). K₃ D₁ पातितः (for घा-). D₂ D₃ D₄ D₅ D₆ शिष्येण विहतो गुरुः; D₆ शिष्यो गुरु मघातयत्.

38 S₂ missing (cf. v. l. 34). D₂ D₃ D₄ D₅ om. (hapl.) 38-43; D₆ reads the same after 1375*. —^b) D₆ पातयित्वा (for घात-). D₆ द्विजं (for भवान्). —^c) S₁ K₃ यदि तु (for रक्षतु). K₃ सामन्यो (for सामात्यो). K_{1.3} D₁ इदानीं रक्षितुं राजन्; D₆ रक्षेदानीं सहामात्यो. —^d) M_{1.3} युधि (for यदि).

B_{1.3} G_{1.3} M_{1.2} शक्रोति; B₂ D₁ D₂ शक्रोति (for शक्रोपि). B₂ D₃ पार्थिव; G₁ पार्षत; M₃ lacuna (for पार्षतम्).

39 For the sequence in D₃, cf. v. l. 38. S₂ missing (cf. v. l. 34). D₂ D₃ D₄ D₅ om. 39 (cf. v. l. 38). S₁ K₃ om. (hapl.) 39. —^b) K_{1.2} D_{1.3} युद्धे नि- (for कुद्धेन). —^c) D₁ D₂ सर्वैरि (D₁ र) यं (for सर्वे वयं). —^d) B D₁ D₂ D₃ शक्यामो; D₂ corrupt (for शक्यामो). G₁ [s]त्र (for स्य).

40 For the sequence in D₃, cf. v. l. 38. S₂ missing (cf. v. l. 34). D₂ D₃ D₄ D₅ om. 40 (cf. v. l. 38). —^c) D₂ सौहार्दं; D₃ सुहर्षं (for सौहार्दं). S₁ K₁₋₃ D_{1.2} D_{2.3} युद्धेषु; B₃ शिष्येषु; D₆ युद्धेन (for मृतेषु). —^b) B D₁ D₂ D₃ मातुषः (D₃ च); D₆ युद्धैः; T G₁₋₃ M₃₋₅ मात्रतः (for मात्रतः). —^c) D₃ [s]यं (for स्य). —^d) K₁ D₁ D₃ वक्ष्यति (for च). B₃ वो (for नो). D₆ प्रतिवक्ष्यति *रणे.

41 For the sequence in D₃, cf. v. l. 38. S₂ missing (cf. v. l. 34). D₂ D₃ D₄ D₅ om. 41 (cf. v. l. 38). —^a) D₆ च (for हि). —^b) S₁ D₁ गृद्धिनि; K₁ गृद्धिनि (for गृद्धिनि). —^c) K_{1.2} D₁ जवाकीर्य; K₃ D₃ G₁ M_{1.2} जपा; D₆ जप (for जव). D₂ स्वयं धर्मं (for स्वधर्मं हि). B D₁ D₂ जपाकीर्य स्वकं धर्मं.

42 For the sequence in D₃, cf. v. l. 38. S₂ missing (cf. v. l. 34). D₂ D₃ D₄ D₅ om. 42 (cf. v. l. 38). —^a) D₃ तदा; D₆ M₃₋₅ यथा (for यदा). D₁ वचो (for वयो). —^b) S₁ K_{1.2} D₁ वचः; K₃ (sup. lin.) हि नः; B₃ च तत्; D₆ वयः (for च नः).

C. 7. 8072
B. 7. 188. 44
K. 7. 187. 45

तस्येदानीं विकारोऽयमधर्मो यत्कृतो महान् ॥ ४२
पितेव नित्यं सौहार्दात्पितेव स हि धर्मतः ।
सोऽल्पकालस्य राज्यस्य कारणाग्निहतो गुरुः ॥ ४३
धृतराष्ट्रेण भीष्माय द्रोणाय च विशां पते ।
विमृष्टा पृथिवी सर्वा सह पुत्रैश्च तत्परैः ॥ ४४
स प्राप्य तादृशीं वृत्तिं सत्कृतः सततं परैः ।
अवृणीत सदा पुत्रान्मामेवाम्यधिकं गुरुः ॥ ४५

अक्षीयमाणो न्यस्तास्त्रस्त्वद्वाक्येनाहवे हतः ।
न त्वेनं युध्यमानं वै हन्यादपि शतक्रतुः ॥ ४६
तस्याचार्यस्य बुद्धस्य द्रोहो नित्योपकारिणः ।
कृतो हनार्यैरस्माभी राज्यार्थे लघुबुद्धिभिः ॥ ४७
पुत्रान्प्रादन्पितृन्दाराज्जीवितं चैव वासविः ।
त्यजेत्सर्वं मम प्रेम्णा जानात्येतद्धि मे गुरुः ॥ ४८
स मया राज्यकामेन हन्यमानोऽप्युपेक्षितः ।

—^o) G₂-4 M₃-5 कस्य (for तस्य). D₂s corrupt;
S (G₅ missing) विरोधोयं (for विकारोऽयं). —^d) K₁.₂
D₅ यः; K₄ B₃.₅ D₅ D₆ D₇ G₂ M₃.₅ [s]यं (for
यत्).

43 For the sequence in D₅, cf. v. l. 38. S₂
missing (cf. v. l. 34). D₂.₄.₇.₈ om. 43 (cf. v. l.
38). —^d) G₁ M₁.₂ [ए]व (for [इ]व). S₁ K₂ D₅
हि स (by transp.); K₄ B₁-4 D₅ D₆ M₃ हि च;
M₄.₅ च हि. K₁.₂ D₁.₃ यः (D₃ स) पितेव धर्मतः; B₅
पिता चैवमधर्मवित्; D₅ पितेव स हि धर्मवित्. —^o)
D₅ राष्ट्रस्य (for राज्यस्य). —^d) K₁.₂.₄ B D₅ D₆ D₇
D₁.₂.₃.₅ वा (K₁ D₅ पा) तितो (for निहतो).

44 S₂ missing (cf. v. l. 34). —^{ab}) D₁.₃
भीष्मणे (for भीष्माय). D₁ कर्णाय (for द्रोणाय). T
G₂-3 M₃-5 महात्मने (for विशां पते). G₁ M₁.₂ द्रोणाय
धृतराष्ट्रेण भीष्माय च महात्मने. —^o) D₅ G₂.₄ M₃.₄
निष्ठा (for वि').

45 S₂ missing (cf. v. l. 34). D₅ om. 45. —^a)
K₂.₄ B D₅ D₆ D₇ D₁.₂.₃.₅ G₁.₂ M सः; G₄ तत्
(for स). D₅ वृत्तिं (for वृत्तिं). —^d) D₁.₂.₃.₅
सत्कृतः (for सत्कृतः). —^o) K₁.₂ D₁.₇ आवृणीत (for
अवृ'). B₁-4 D₅ D₆ D₇ वृणीते सततं पुत्रान्; S (G₅
missing) व्रवीति सततं पुत्रान्. —^d) D₅ तमो वा (sic);
S (G₅ missing) स्वामेव (for मा). K₁ [अ]त्यधिकं;
K₃ M₄ [अ]भ्यधिको (for 'धिकं'). D₆ परं; D₅ विमुः
(for गुरुः).

46 S₂ missing (cf. v. l. 34). —^a) S₁ K₁.₃ D₁
प्रक्षीयमाणो (S₁ 'नो'); K₂ B D₅ D₆ S (G₅ miss-
ing) अवेक्ष (D₅ D₆ G₁ 'क्ष्य)माणः; K₄ अक्षीयमानो;
D₅ प्रक्षीयमाणे (for अक्षीयमाणो). D₂s om. from
न्यस्ता up to युद्धमानं (in 46^d). K₂ reads from न्यस्ता
up to हतः (in 46^d) twice. K₁ (second time) B
D₅ D₆ D₇ S (G₅ missing) स्वां मां च; D₂ न्यस्तास्त्र

(for 'स्त्र'). —^d) K₂ (second time) नैष्टर्त्यद् (sic);
B D₅ D₆ D₇ न्यस्तास्त्रश्च; D₂.₄ तद्वाक्येन (for त्वद्वा').
S (G₅ missing) मार्दवात्सततं गुरुः. —^o) K₁ D₅
T G₂ स्वेवं; D₁-3 हि तं (for 'स्वेवं'). D₂.₃.₇ हि
(for चै).

47 S₂ missing (cf. v. l. 34). —^a) B₁ अय
(for तस्य). G₁ [अ]कुदस्य; M₃-5 कुदस्य (for [अ]-
चार्यस्य). D₅ तस्मादायस्य बुद्धस्य; D₆ तस्माद्द्रोहश्च बु';
T G₂-4 M₁.₂ तस्याकुदस्य वीरस्य. —^d) D₅ कृतो द्रोहो
पकारिणः. —^o) D₅ [s]पि (for हि). D₅ कृतं ह्यकार्यं
मस्माभी. —^d) D₇ लुब्ध- (for लघु-). — After
47, K₄ B D₅ D₆ D₇ ins. :

1376* अहो यत् महत्पापं कृतं कर्म सुदारुणम् ।

यद्वाज्यसुखलोभेन द्रोणोऽयं साधु धातितः ।

[(L. 1) B₁ बुद्धश्चरं (for सुदारुणम्). — (L. 2)
K₄ D₅ D₆ बुधि (for साधु). K₄ D₂ पातितः (for
धा').]

48 S₂ missing (cf. v. l. 34). —^a) D₂s पिदन्
(for पुत्रान्). T G₂.₄ transp. प्रादन् and दारात्.
D₂s D₁.₂.₃.₅.₈ सुतान् (for पिदन्). —^d) D₅ चापि
(for चैव). —^o) S (G₅ missing) अपि (for मम).
—^d) K₂.₄ B D₅ D₆ D₇ एवं (for एतद्). D₅ मां
(for मे).

49 S₂ missing (cf. v. l. 34). —^a) D₁.₃ न
(for स). D₂ 'कमेण (for 'कामेन'). B₁ सोयमथ
महाबाहो. —^d) T G₂-3 M₃-5 पात्यमानो (for हन्य').
K₂.₄ D₁.₃ G₁ M₁.₂ [s]भ्युपेक्षितः; B D₅ D₆ D₇
स. स M₃-5 ह्युपे' (for 'भ्युपे'). D₃ प्रहमाण उपेक्षितः
(sic). —^d) G₁ M प्राप्सोपि (M₃-5 'मि) (for प्राप्सो-
सि). B D₅ D₆ D₇ D₁.₂.₃.₅ प्रमो (for विमो).

50 S₂ missing (cf. v. l. 34). —^a) D₁ ब्रह्माणं
(for ब्राह्मणं). —^d) B₂ D₅ D₆ D₇ महा- (for यथा).

तस्मादवाक्षिरा राजन्प्राप्तोऽस्मि नरकं विभो ॥ ४९
ब्राह्मणं वृद्धमाचार्यं न्यस्तशस्त्रं यथा मुनिम् ।

यातयित्वाद्य राज्ञार्यं मृतं श्रेयो न जीवितम् ॥ ५०

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तपञ्चदशोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

१६८

संजय उवाच ।

अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा नोचुस्तत्र महारथाः ।
अप्रियं वा प्रियं वापि महाराज धनंजयम् ॥ १
ततः क्रुद्धो महाबाहुर्भीमसेनोऽभ्यभाषत ।
उत्समयन्निव कौन्तेयमर्जुनं भरतर्षभ ॥ २

मुनिर्यथावर्णयगतो भाषसे धर्मसंहितम् ।
न्यस्तदण्डो यथा पार्थ ब्राह्मणः संशितव्रतः ॥ ३
क्षतात्राता क्षताजीवन्क्षान्तस्त्रिष्वपि साधुषु ।
क्षत्रियः क्षितिमाप्नोति क्षिप्रं धर्मं यशः प्रियम् ॥ ४
स भवान्क्षत्रियगुणैर्युक्तः सर्वैः कुलोद्बहः ।

C. 7. 906
D. 7. 197. 5
K. 7. 198. 5

— °) Ds S (Gs missing) राज्यार्थं (for "र्थ"). Ds
पातयित्वाद्य संग्रामे. — °) T Gs. 4 मृतिः (for मृतं).

Colophon : Śs Ks Gs missing. — Sub-parvan :
B1 नारायणास्त्रमोक्ष. — Day of Droṇa's General-
ship : K1 पंचमे युद्धदिवसे; Ks पंचमे दिवसे; Ks
पंचमदिवसयुद्धे. — Adhy. name : B2 Ds अर्जुनवाक्यं.
— Adhy. no. (figures, words or both) : Dn1 197;
Ds 199; Ds 90; T Gs. 3 191; G1 M1. 2 190;
G1 192; Ms. 5 189; M1 179. — Śloka no. : Dc1
Dn1 53.

168

☞ This adhy. is missing in Ks Gs (cf. v. l. 7. 14; 125. 137. 9).

1 Śs missing up to द्वा (in 26^a) (cf. v. l. 7. 167. 34). — °) Gs तस्य (for तत्र). — °) Dn3 om.
(hapl.) वा प्रियं. B1 G1 च (for वा). Ds प्रियं वा
अप्रियं वापि.

2 Śs missing (cf. v. l. 1). — °) Ś1 K1. 3 D1
महाराज (for "बाहुर"). — °) Ds अभ्याषत. — Ds. 4. 5
Gs om. 2nd; D1 om. 2nd-3rd. — °) K1 B Dc1 Dn
T Gs. 4 Ms-3 कुरुसयन्; G1 M1. 2 भस्त्रं (for उत्सं).
— °) Ds अर्जुनं पुरुषर्षभं.

3 Śs missing (cf. v. l. 1). D1 om. 3 (cf. v. l. 2). — °) Ds. 3 गतं (for गतो). — °) K1 Bs

Dn3 D1. 2. 3 भाषते (for "से). B2 Dn3 -संहिता; Ds
-संगतं (for -संहितम्). — °) D1 -धर्मो (for -दण्डो).
— °) K1 Dn1 D1-4. 3 संशित- (for संशित-).

4 Śs missing (cf. v. l. 1). — °) Ks. 3 B Dc1
Dn1 D1-2. 7 S (Gs missing; Ms [sup. lin.] क्षत-
त्राता; Dn1 क्षतजालान् (for क्षतात्राता). K1 Dn3
क्षताजीवः; B2 Ds. 5 क्षताजीवः; Ds क्षतो जीवन्; D1
क्षसा जीवन् (sic); Ds क्षता जीवन्; T Gs. 3 क्षता-
जीवी; G1 M1-4. 5 (sup. lin.) क्षताजीवः; Gs क्षता-
जीवी; Ms (orig.) क्षताजीवः (for क्षताजीवन्). — °) Ks
क्षान्त्रिषु (sic); Ks B1-4 Dn3 Ds क्षता जीवन्;
D1 क्षता त्रिषु; Ds क्षतत्रिषु; T Gs-4 M क्षांतजीवु;
G1 क्षांतजीवु (for क्षान्त्रिषु). Ś1 K (Ks missing)
एव; Dn3 D1. 2. 7. 8 S (Gs missing) जय (for जयि).
Ds क्षांतजीव्यसाधुषु; Ds क्षतस्त्रिषु सा. — °) M1. 2
क्षान्तिम् (for क्षित्विम्). — °) D1. 8 प्रियं (for क्षिप्रं). B1
D1 G1 धर्मं (for धर्मं). Ks B2-3 Dc1 Dn Ds क्षिप्रं
धर्मं (Dc1 Dn Ds "र्म") यशः प्रियः; Ds. 5 क्षितिं धर्मं
यशस्करी (Ds "रि"); D1. 5 क्षत्रच (Ds "त्र धर्मयशस्करी").

5 Śs missing (cf. v. l. 1). — °) K1 B2 D1. 2-3.
1. 3 T G1. 2. 4 M1. 2 कुलोद्बहः; Ms-3 कुरुद्बह (for कुलो-
द्बहः). Ds युक्तः क्षत्रगुणान्वितः. — °) Ks T Gs. 3
M1. 2 वाच्यं; Ks B1. 2-3 Dc1 Dn Ds. 3 Gs. 4 Ms
वाच्यं; B2 चारं (for वाच्यं). Ds जविज्ञाय यथा वाचो.
— °) Dn1 नाप- (for नाप). — After 5, G1 M
ins. :

C. 7. 9008
B. 7. 197. 5
K. 7. 198. 3

अविपश्चिद्यथा वाक्यं व्याहरन्नाद्य शोभसे ॥ ५
पराक्रमस्ते कौन्तेय शक्रस्येव शचीपतेः ।
न चातिवर्तसे धर्मं वेलामिव महोदधिः ॥ ६
न पूजयेत्त्वा कोऽन्वद्य यत्रयोदशवार्षिकम् ।
अमर्षं पृष्ठतः कृत्वा धर्ममेवाभिकाङ्क्षसे ॥ ७
दिष्ट्या तात मनस्तेऽद्य स्वधर्ममनुवर्तते ।
आनृशंस्ये च ते दिष्ट्या बुद्धिः सततमच्युत ॥ ८

यत्तु धर्मप्रवृत्तस्य हतं राज्यमधर्मतः ।
द्रौपदी च परामृष्टा सभामानीय शत्रुभिः ॥ ९
वनं प्रवाजिताश्चास्म वल्कलाजिनवाससः ।
अनर्हमाणास्तं भावं त्रयोदश समाः परैः ॥ १०
एतान्यमर्षस्थानानि मर्षितानि त्वयानघ ।
क्षत्रधर्मप्रसक्तेन सर्वमेतदनुष्ठितम् ॥ ११
तमधर्ममपाकृष्टमारुन्धः सहितस्त्वया ।

1377* वर्तमाने यथा पापे उपक्रमणि भारत ।
स्वधर्ममनवस्थाय किमेतानि प्रभापसे ।

[(L. 1) G₁ M_{1.2} वर्तमानो (for 'माने').]

6 Śs missing (cf. v. l. 1). D₂ om. (hapl.) 6-7.
—^a) D₂ विजय (for कौन्तेय). —^o) G₁ M_{1.2} चाति-
वर्तते (for 'से').

7 Śs missing (cf. v. l. 1). D₂ om. 7 (cf. v. l. 6). —^a) D₂-3 सं- (for न). Śi K₁-3 कोपयेत् (for पूजयेत्). K₁ मां; K₂ B D₂ D₃ D₄ D₅ १ M₂-5 त्वां; D₂ हि (for स्वा). T G_{2.4} M₂-5 ह्यत्र; G₁ M_{1.2} ह्यथ (for ऽन्वद्य). D_{1.5} संपूजयित्वा कोन्वद्य; G₂ न पूजयित्वा को ह्यत्र. —^b) D₂ T G_{2.1} यस् (for यत्). G₂ नपेकं; M₂ नार्पिकः. —^c) D₂ न भयमं; D₂ स्वमर्षं; D₂ स्वधर्मं; D₂ असत्यं (for अमर्षं). —^d) D_{1.5} अति; T G_{2.4} अनु- (for अति-). K_{1.2.4} D₁ रक्षसे; D₂ D₃ भापसे (for काङ्क्षसे). D₂ सत्यमे-
वाप शोचसे. — After 7, D_{2.1} ins.:

1378* अहमावारयिष्यामि गदया सर्वकौरवान् ।
त्वया विना यदि महर्षि धर्मपुत्राय धीमते ।
न दद्यां पञ्चमे प्राप्ते दिवसे नास्मि क्षत्रियः ।

8 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) D₁-6 नमस् (for मनस्). —^b) D_{1.5} अनुवर्तसे (for 'हंते'). —^c) Śi K₂ M_{1.2} आनृशंस्यं च; D₁-6 'शंस्येच; D₇ 'शंस्येव (for 'शंस्ये च). D₂ नामे (for च ते). S (G₂ missing) transp. दिष्ट्या and बुद्धिः. D₂ तुभ्यं (for बुद्धिः). D_{7.8} संवतम् (for स'). Śi K₂ D₂ M₁ G₂ अच्युता; M₂ अच्युत (for अच्युत). D₂ बुद्धिः संवतं ते च्युतं (sic). — After 8, G₁ M_{2.4} ins. 1393*, repeating it after 7. 170. 8.

9 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) B (except B₂) D₂ यत्र; G₂ तनु (for यनु). D_{7.8} यनु धर्मा-
प्रवृत्तस्य. —^b) D_{1.1.8} हतं (for हतं). —^c) D₁

पराक्रिष्टा (for 'मृष्टा'). —^d) D₂ वंशुभिः (for शत्रुभिः). K₁ समानीय च शत्रुभिः. — After 9, G₁ M₁ ins.:

1379* कथं वृद्धेषु तिष्ठसु धार्मिकेषु महत्सु च ।
द्रौपदी प्रामुखात्केशं वेद्या योषेव भारत ।
किमु तेषां विल्वफलं मुखे ह्यासीन्महात्मनाम् ।
उताहो बधिरा ह्यासन्मूका वापि धनंजय ।
अन्धा वसन्तदा ते तु यैश्च नोक्तं हितं वचः । [5]
अथ तत्र भवेद्धर्मो न चैवात्रास्त्यनार्थकम् ।
अनुरूपं कृतं चापि भीष्मद्रोणकृपादिभिः ।
पुनैः शिष्यैश्च यत्सार्धं संनद्धा योद्धुमाहवे ।

[(L. 3) G₁ केषां (for तेषां). G₁ M_{1.2} फलं तत्र (for विल्वफलं). G₁ M_{1.2} पार्थं (for मुखे). — (L. 5) G₁ के (for ते).]

10 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) D₂ वयं (for वनं). B_{1.5} D₂ D₃ M₂ प्रवजिताश्च; D₂ प्रवृजि (for प्रवाजि). K₂ B_{2.4} D₂ T G_{1.2} M (except M₂) च स्म (for चास्म). —^b) M₂ चासिनः (for चाससः). —^c) D₂ D₃ तत्तावत् (for तं भावं). D₂ अनीहमानास्तान्भावांसः. — After 10, S (G₂ missing) ins.:

1380* बहूनि क्षाम्य शत्रूणां सत्यधर्मरता वयम् ।
तथा तत्पर्यायित्वा तु यथा ते उत्पथस्थिताः ।

[(L. 2) G₁ यथा (for तथा). G₁ उपतस्थिताः (sic); M_{1.2} उत्पथि स्थिताः; M_{2.5} 'थे स्थिताः (for 'यस्थिताः).]

11 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) K₂ B D₂ D₃ मया (for स्वया). M₂ विभो (for [अ]नघ). —^b) D₂ धर्मं क्षेत्रे; D₂ धर्मक्षेत्र (for क्षत्रधर्म). D₂ om. सक्तेन. D₂ प्रयुक्तेन (for 'प्रस').

12 Śs missing (cf. v. l. 1). —^a) Śi K₁-3 तद्; D₂ स्वम् (for तम्). D₂ अधर्मेयम् (for अधर्मम्). Śi K₁ D₁ उपाकृष्टम्; K₂ अपाकृष्टं; K₃ उपाकृष्टम्; K₄

सानुबन्धान्हनिप्यामि क्षुद्रात्राज्यहरानहम् ॥ १२
 त्वया तु कथितं पूर्वं युद्धायाभ्यागता वयम् ।
 घटामथ यथाशक्ति त्वं तु नोज्य जुगुप्ससे ॥ १३
 स्वधर्मं नेच्छसे ज्ञातुं मिथ्या वचनमेव ते ।
 भयादितानामस्माकं वाचा मर्माणि कृन्तसि ॥ १४
 वपन्नरणे क्षारमिव क्षतानां शत्रुकर्शन ।

विदीर्यते मे हृदयं त्वया वाक्शल्यपीडितम् ॥ १५
 अधर्ममेतद्विपुलं धार्मिकः सन्न बुध्यसे ।
 यच्चमात्मानमस्मांश्च प्रशंस्यान्न प्रशंससि ।
 यः कलां पोडशीं त्वत्तो नार्हते तं प्रशंससि ॥ १६
 स्वयमेवात्मनो वक्तुं न युक्तं गुणसंस्तवम् ।
 दारयेयं महीं क्रोधादिकिरेयं च पर्वतान् ॥ १७

C. 7. 8088
 B. 7. 197. 15
 K. 7. 180. 20

D₃ अपाकृष्टं; B₁ अपाकृष्टम्; B₂ कर्ष्टम्; Dn₂ समा-
 कृष्टं; D₃ अनाविष्टं; D_{1.5} मयाह (D₅ 'याह')ष्टं; D_{7.8}
 मया कष्टम्; G₁ M उपक्रो (M_{1.2} 'क्र')ष्टम् (for अपा-
 कष्टम्). —^d) K_{2.3} Dn₂ D₃₋₅ स्मृत्वाद्य; D_{7.8} M_{1.2}
 आरब्धं. Ś₁ K₂ D_{1.4.5} सहितं (for 'तत्'). D₁ पुरा
 (for स्वया). K_{1.3} आरब्धमहत् त्वया (sic); D₂ स्मृत्वाद्यं
 सहितं त्वया (sic); D₃ आरब्धं सहितं त्वं. —^e) M₁
 शत्रुकर्शन. —^d) D₃ क्षिप्रं (for क्षुद्रान्). D₁ अयं.
 S (G₅ missing) क्षुद्रानेतान्सहस्रशः (G₁ M_{1.2} 'स
 संशयः').

13 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). —^a) B Dc₁ Dn₁
 D₂ हि; D₁₋₃ तु (for तु). B Dn₂ D_{3.5} S (G₅
 missing) कथिते (D₅ 'ता'); D₅ (also) व्यथिता (for
 कथितं). Dn₂ पूर्वं (for पूर्व). —^b) K₂ अभ्यागता (sic);
 B₁ G₁ M_{1.2} अभिगता; Dn₂ D_{2.5.7} अभ्युद्यता; D₁
 अभ्युदिता (for अभ्यागता). D₃ युद्धायाद्यता वयं (sic).
 —^c) Ś₁ K₃ घटामस्तु; K₄ B (except B₅) Dc₁ Dn₁
 D_{2.7.8} G₁ M_{1.2} 'महे; Dn₂ D_{1.3} 'म स्र (for 'मश्च').
 —^d) D_{7.8} नाद्य (for नोद्य).

14 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₄ M_{1.3}
 स्वधर्मं; B₁ D₅ अधर्मं (for स्वधर्मं). K_{2.3} B Dc₁ Dn
 D₃ नेच्छसि; D₅ नेच्छसे (sic) (for ने'). D₅ ज्ञातु;
 M₃₋₅ स्थातुं (for ज्ञातुं). Bom. ed. धर्ममन्विच्छसि ज्ञातुं.
 —^b) S (G₅ missing) वृथा (for मिथ्या). K₁ अग्र-
 वीत्; D₅ एव च (for एव ते). D₁ परधर्मं तु ज्ञास्यसि.
 —^c) D_{1.5.7.8} मर्म नि (for मर्माणि).

15 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). —^a) K₁ वपद्;
 Dn₂ ददन्; G₂ बर्षन्; M₃₋₅ दधद् (for वपन्). K₁
 रणे (for वणे). G₁ M_{1.2} क्षते विवृजसि त्वं हि. —^b)
 S (G₅ missing) शलाकां (for क्षतानां). Ś₁ K₁₋₃ B₁.
 3.5 D₁₋₃ शत्रुकर्षण.

16 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). D₃ om. 16^{ab}. —^a)
 D₃ अधर्म्यम् (for 'मर्म'). K_{1.3} D_{3.5} T G₂₋₄ एतं;
 K₄ B Dc₁ Dn₁ D₁ एतं; D₅ एव (for एतद्). D₅
 विद्विष्टं (for विपुलं). Dn₂ D₂ अधर्मतत्त्वं विपुलं. —^b)

G_{1.3} M_{1.2} त्वं (for सन्). D₃ पूज्यसे; G₄ बुध्यते
 (for 'से'). D_{7.8} धार्मिकस्य न युज्यते. —^c) Dc₁ G₂
 यस्त्वम्; Dn₁ यः स्वम्; D_{2.4-5} नूनम् (for यस्त्वम्).
 —^d) B₁ Dc₁ Dn₂ D₃₋₅ T G₂₋₄ प्रशस्यान्; Dn₁ प्रशं-
 सस्यान् (sic) (for प्रशस्यान्). — After 16^{ad}, N (Ś₂
 K₅ missing; D₅ [reading twice]) ins.:

1381* बालुदेवे स्थिते चापि द्रोणपुत्रं प्रशंससि ।

[D₁ (both times),^e चापि (for चापि). D₅ (second
 time) om. प्रशंससि.]

—^c) N (Ś₂ K₅ missing) पूर्णां (for स्वत्तो). —^d)
 N (Ś₂ K₅ missing) धनंजय न ते (D₇ मे)र्हति.

17 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). —^a) D₃ सर्वथा च
 (for स्वयमेव). K₂ D₅ आत्मना (for 'नो'). B Dc₁
 Dn₁ S (G₅ missing) दोषान्; D₅ युक्तं (for वक्तुं).
 —^b) Dn₂ संस्तवे (for 'वम्'). B Dc₁ Dn₁ S (G₅
 missing) ब्रुवाणः किं (S [G₅ missing] ब्रुवन्नश्च) न
 लज्जसे; D₅ गुणसंस्तवमर्हसि. — T G₁₋₃ M ins. after
 17^{ab}: B Dc₁ Dn D₃ after 18:

1382* मम नागायुतं पार्थ बलं बाह्योर्विधीयते ।

प्रपातयेयं च शरैः सेन्द्रान्देवान्समागतान् ।

सराक्षसगणान्पार्थ सासुरोगमानवान् ।

[B Dc₁ Dn D₅ om. line 1. G₅ om. (hapl.) from
 बलं up to पार्थ (in line 3). — (L. 2) T G₂ प्रपातयेयं
 (for प्रपात'). B Dc₁ Dn D₅ द्रव्येयं शरैश्चापि (for the
 prior half). — (L. 3) B₁ Dc₁ Dn₁ G₂ -मानवान्
 (for -मानवान्).]

—^c) K₁ दारयेयं; D₅ पराजये (for दारयेयं). G₂
 अहं भूमिं (for महीं क्रोधाद्).

18 Ś₂ missing (cf. v. l. 1). —^a) G_{1.2.4} अविध्य.
 B Dc₁ [ए]तां; Dn₁ [ए]तां; T G_{1.2.3} M_{1.2} [ह]यं;
 G₂ M₃₋₅ [ह]मां (for च). B₁ बुद्धां (for गुर्वी).
 Dn₂ D_{2.3.5} आविष्याविष्य च गदां; D_{7.8} आविष्य भीमां
 च गदां. —^b) Dn₂ D_{2.4} (also as in text), 2.7.8
 गुर्वी (for भीमां). M₃₋₅ -सूयितां (for -माहिनीम्).

C. 7. 9100
B. 7. 197. 19
K. 7. 199. 21

आविध्य च गदां गुर्वी भीमां काञ्चनमालिनीम् ।
गिरिप्रकाशान्क्षितिजान्भजेयमनिलो यथा ॥ १८
स त्वमेवंविधं जानन्भ्रातरं मां नरर्षभ ।
द्रोणपुत्राद्भयं कर्तुं नार्हस्यमितविक्रम ॥ १९
अथ वा तिष्ठ वीभत्सो सह सर्वैर्नरर्षभैः ।
अहमेनं गदापाणिजेष्याम्येको महाहवे ॥ २०
ततः पाञ्चालराजस्य पुत्रः पार्थमथाब्रवीत् ।
संकुद्धमिव नर्दन्तं हिरण्यकशिपुं हरिः ॥ २१
वीभत्सो विप्रकर्माणि विदितानि मनीषिणाम् ।

याजनाध्यापने दानं तथा यज्ञप्रतिग्रहौ ॥ २२
पञ्चमध्ययनं नाम तेषां कस्मिन्प्रतिष्ठितः ।
हतो द्रोणो मया यत्किं मां पार्थ विगर्हसे ॥ २३
अपक्रान्तः स्वधर्माच्च क्षत्रधर्ममुपाश्रितः ।
अमानुषेण हन्त्यस्मान्स्त्रेण क्षुद्रकर्मकृत् ॥ २४
तथा मायां प्रयुञ्जानमसह्यं ब्राह्मणञ्चुम् ।
माययैव निहन्त्याद्यो न युक्तं पार्थ तत्र किम् ॥ २५
तस्मिस्तथा मया शस्ते यदि द्रौणायनी रूपा ।
कुरुते भैरवं नादं तत्र किं मम हीयते ॥ २६

— °) Ś1 K3 Dn3 D2. 5-8 दितिजान्; D4 गिरि* (for क्षिति*). — °) K1 भजेयम् (for भजे*). D3 मनिलो (for अ*). — After 18, B Dc1 Dn Ds ins. 1382*.

19 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — °) D2. 5 तत्; D4 न (for स). D3 धीर; D2. 5. 7 G2 राजन् (for जानन्). — °) G1 M1. 2 मा (for मां). D6 धनंजय (for नरर्षभ). D3 भ्रातरं भरतर्षभ. — Ds om. 19^{ad}. — °) T G2-4 गंतुं (for कर्तुं). — °) D1 विक्रमः.

20 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — °) D3 सर्वैर (for सह). D2 सैन्यैर; D3 एभिर् (for सर्वैर). B Dc1 Dn1 सहोदरैः; D4. 5 G2 नरर्षभ; M3-5 नराधिपैः (for नरर्षभैः). — °) Ś1 K3 G2. 5 एव; K1. 2 B5 एको (for एनं). — °) K1. 2 D1 एतान्; B5 एनं (for एको). Dn2 महारणे; D2. 5. 7. 8 रणाजिरे (for महाहवे).

21 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Dn2 S (Gs missing) transp. 21^{ab} and 21^{ad}. — °) Ś1 तथा (for ततः). B5 Dc1 D4. 5. 8 पंचाल- (for पाञ्चाल-). G1 M1. 2 पंचालराजस्य सुतस्य. — °) T G2-4 M3-5 सुतस्यं पार्थम-धवीव; G1 M1. 2 तं पार्थमिदम्. — °) D6 आकंदम् (for संकुद्धम्). K1-3 नंदे (K1 'द' लो); D2 गजंते (for नर्दन्ते). — °) K3 D6 हरिं (for हतिः). B2-5 Dc1 Dn2 D6 हिरण्यकशिपुर्हरिं (D6 'तिः').

22 Ś2 missing (cf. v. l. 1). Before 22, MSS. ins. छट्पुत्र उवाच; Dn1 छतराष्ट्र उवाच. — °) Ś1 K1-3 D4 क्रीणानि; D2. 5 क्रीणानि (for कर्माणि). — °) Ś1 K1-3 D2. 5. 8 विधीयंते; D4 वा वीर्यंते (for विदितानि). S (Gs missing) विहिं (G2 M5 'दि' तानि मनीषिभिः). — °) Dn2 D8 य (D8 या) जनाध्ययने दानं. — °) D3 यज्ञे; D6 यज्ञः (for यज्ञ-). D5 परि- (for

प्रति-). G2-4 तथा यज्ञः प्रतिग्रहः.

23 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — °) B1 अध्यापनं (for अध्ययनं). S (Gs missing) कर्म (for नाम). — °) G1 तस्मिन् (for क*). Ś1 K3 M1 प्रतिष्ठितं. — °) K1. 2 यत्तः; K3 D8 यत्तु; B Dc1 Dn1 D1 हवेः; D6 यं तत्; S (Gs missing) यन्मा (for यत्तत्). — °) S (Gs missing) एवं (for किं मां). M3 पार्थिव (for पार्थ वि-). D2. 5. 7. 8 विगर्हसि; D6 [अ]वगर्हसि (for विगर्हसे).

24 Ś2 missing (cf. v. l. 1). — °) M3-5 अपा-क्रांतः (for अप*). — °) Dn2 D3 क्षात्रधर्मम्; S (Gs missing) बाहुवीर्यम् (for क्षत्रधर्मम्). K4 D2. 4. 5 G2 M1. 2 अ (K4 व्य)पाश्रितः; D6 उपस्थितं (for उपा-श्रितः). B Dc1 Dn1 क्षात्रं (B5 क्षत्रे) धर्मं व्यपाश्रितः. — °) S (Gs missing) अधर्मेण हतस्तस्माद्. — °) D3 क्रूर (for क्षुद्र-).

25 Ś2 missing (cf. v. l. 1). D4 om. 25-28. — °) D7. 3 मायाः. G1 M1. 2 य (G1 त) तथा मायां प्रकुर्वाणम्. — °) Ś1 K1. 3 अशक्यं; D2. 7 असह्यं (for असह्यं). K2 D1. 8 अशक्यं (D3 'सह्यं') ब्राह्मणं ध्रुवं. — °) T G2-4 प्रतिमायो; G1 M3-5 प्रतिमायो; M1. 2 प्रतिमायां (for माययैव). B1 Dc1 Dn1 हि हन्त्याद्यो; D2. 5 निहतयो; D6 निहत्याजौ (for 'न्याद्यो'). — °) K1. 2 Dn2 D1. 5 तत्र पार्थ (by transp.).

26 Ś2 missing up to इ (cf. v. l. 1). D4 om. 26 (cf. v. l. 25). — °) M1. 2 कस्मिन् (for त*). D7. 3 तदा (for तथा). Ś1 K1-3 Dc1 Dn1 D1. 3 शास्ते; D3 शास्ते (for शस्ते). — °) Some MSS. द्रौणायनी (for द्रोण). D6 यदि द्रौणिर्विपौरुषे. — °) D7. 3 कुरुते भैरवाद्यादांस्त्र किं नाम पौरुषं.

न चाद्भुतमिदं मन्ये यद्द्रौणिः शुद्धगर्जया ।
घातयिष्यति कौरव्यान्परित्रातुमशक्नुवन् ॥ २७
यच्च मां धार्मिको भूत्वा ब्रवीषि गुरुघातिनम् ।
तदर्थमहमुत्पन्नः पाञ्चाल्यस्य सुतोऽनलात् ॥ २८
यस्य कार्यमकार्यं वा युध्यतः स्यात्समं रणे ।
तं कथं ब्राह्मणं ब्रूयाः क्षत्रियं वा धनंजय ॥ २९
यो ह्यनस्त्रविदो हन्याद्ब्रह्मास्त्रैः क्रोधमूर्छितः ।
सर्वोपायैर्न स कथं वध्यः पुरुषसत्तम ॥ ३०

विधर्मिणं धर्मविद्धिः प्रोक्तं तेषां विपोपमम् ।
ज्ञानन्धर्मार्थतत्त्वज्ञः किमर्जुन विगर्हसे ॥ ३१
नृशंसः स मयाकर्म्य रथ एव निपातितः ।
तन्माभिनन्द्यं वीभत्सो किमर्थं नाभिनन्दसे ॥ ३२
कृते रणे कथं पार्थ ज्वलनार्कविपोपमम् ।
भीमं द्रोणशिरश्छेदे प्रशस्यं न प्रशंससि ॥ ३३
योऽसौ ममैव नान्यस्य बान्धवान्युधि जमिवान् ।
छित्त्वापि तस्य मूर्धानं नैवास्मि विगतज्वरः ॥ ३४

C. 7. 817
3. 7. 197. 2m
C. 7. 198. 28

27 Ds om. 27 (cf. v. l. 25). —^a) Dc1 Ds. 6-8
अर्हं (for इदं). Dn1 न चाद्भुततमं मन्ये. —^b) K1
B1.5 Dc1 युद्ध- (for शुद्ध-). B2.5 -गर्जनात् (for -वा).
K4 Dn2 D2.3.5 यद्द्रौणिर्गुह्यदंसंज्ञया; Dn1 यदि द्रौणिश्च
गर्जति; D7.8 यद्द्रौणिः प्रतिगर्जति; T Gs.4 'णिश्चात्र
गर्जति; G2 'णिस्तु गर्जति. —^c) B2-4 कौरव्य
(B1 'न्य') (for 'व्यान्').

28 Ds om. 28 (cf. v. l. 25). —^a) D1 G1 M
मा (for मां). —^b) T -पातिनं (for -वा). —^c)
K1.2 D1 S (except G4; G5 missing) पांचालस्य (for
पाञ्चाल्यस्य).

29 Dn2 om. 29^{ab}. —^b) Dc1 Dn1 [s]स्त्रान् (for
स्यात्). G2 धनंजय (for समं रणे). —^c) B1 M1.2
तथा (for कथं). Dn1 D1 ब्राह्मणं (for ब्रा). K1 ब्रूयः;
K3 Ds G1 M ब्रू (M1 सू)यात्; T Gs ब्रूयां (for
ब्रूयाः). Dn2 G2 ब्राह्मणं तं कथं वा. —^d) Ś K1.2
D1.3 क्षत्रियं च; D1.5.7.8 क्षत्र्यं वा त्वं (for क्षत्रियं वा).
G2 समं रणे (for धनंजय).

30 ^a) Ds -विदं (for -विदो). —^c) M3 om. स.
D6 कथं सोच (for न स कथं). —^d) D2.5 G1 M1
पुरुषसत्तमः. Ds न वध्यः पांडुनंदन. — After 30, T
G2-4 Ms.5 ins.:

1383* विशेषास्मिन्नुहन्ता मे न स वध्यः कथं मया ।
योऽयं पापः सुदुर्मया बान्धवान्युधि जमिवान् ।
तस्य विप्रब्रुववधे कथं पापं भवेन्मम ।

[(L. 2) Ms.5 अधि- (for युधि). Gs जटिवान् (sic)
(for जमि). — Ms.5 om. line 3.]

31 ^a) D1.8 विधर्मिणो (for 'णं'). B1-4 Dc1 Dn1
Ds धर्मविदां; B5 'विदं'; G1.3.5 M 'विदा' (Gs.4 'दः')
(for धर्मविद्धिः). —^b) Ds प्रोक्तम् (for प्रोक्तं). Ś

K1.2 D1.3 तेन; Dn2 D1-8 एतद्; T G1.3.4 M ते
किं (for तेषां). Ds प्रोक्तेतद्विषयोधनं; D1.8 प्रोक्तास्तेन
विपोपमाः. —^c) K4 B Dc1 Dn1 Ds.1.7.8 G1 M
-तत्त्वज्ञः; Dn2 -तत्त्वतः (for -तत्त्वज्ञः). Ś K1.2 (inf.
lin. as in text).3 D1 ज्ञानतत्त्वार्थयर्मज्ञः; Ds ज्ञानधर्मा-
र्थतत्त्वं तु. —^d) T G1 M किं मा (G1 Ms.5 मां) पार्थ;
G2-4 किं (G3 कं) वा पार्थ (for किमर्जुन). K4 B Dc1
Dn1 Ds किं मामर्जुन गर्हसे.

32 ^a) G2 तथा (for मया). —^b) Ds रथादेव;
G1 M1.2 रथमेवं (for रथ एव). —^c) K4 स माम-
निद्यो; Dc1 Dn2 D2.3.6 तन्मा (Dn2 तं मा)मनिद्यो;
Dn1 तन्माभिनन्द्यं; D1.5.7.8 तस्मादनिद्यं (D1 'दं'); M1
2.5 तं नाभिनन्द्यं (for तन्मामि). —^d) B Dc1 Dn1
D2.4-8 नाभिनन्दसि.

33 ^a) D2 कृतं (for कृते). K4 रथं (for कथं).
B Dc1 Dn D1.6 S (Gs missing) कालानलसमं (T G1-4
M1.5 'समे; Ms.5 'समै; M1 'समः)पार्थ; D1.7.8
कृतं रणे कर्म पार्थ; Ds कृतं कर्म रणे पार्थ. —^b) Ds
T G1-4 M1.5 -विपोपमे; Ms.4 'पमै; Ms. 'पमः (for
'पमम्). B5 ज्वलंतं स्वेन तेजसा. —^c) B1 वीर्य;
D1.7 भीष्मः; D2.5 T G1.2.4 M भीमे; D1 भीम-
(for भीमं). K1 -शिरश्छेदे; B Dc1 Dn1 'श्छिद्धं;
D2.6 'श्छेदे (for 'श्छेदे). —^d) K2 M1.5 प्रशंस्यं;
K4 प्रससे (sic); D1 प्रशंसते; D2 प्रशस्य; Ds प्रशस्यन्
(for प्रशस्यं). Ds त्वं (for न). B5 प्रशंससि. B1-4
Dc1 Dn1 न प्रशंससि मे कथं; Dn2 प्रशंस्यन्नम संससि
(sic).

34 ^a) G2 योसौ द्रोणो महेष्वासो. —^b) Ś K1.5
D1 अभि-; Ds मम (for युधि). D1.5.7.8 बान्धवा-
न्यधमद्रणे. —^c) Gs मित्वा (for छित्त्वा). Ds तु (for
[अ]पि). K1 श्रुत्वा पितुश्च मूर्धानं (sic).

C. 7. 8118
B. 7. 127. 37
K. 7. 122. 40

तच्च मे कृन्तते मर्म यन्न तस्य शिरो मया ।
निपादविषये क्षिप्तं जयद्रथशिरो यथा ॥ ३५
अवधश्चापि शत्रूणामधर्मः शिष्यतेऽर्जुन ।
क्षत्रियस्य ह्ययं धर्मो हन्याद्भन्येत वा पुनः ॥ ३६
स शत्रुर्निहतः संख्ये मया धर्मेण पाण्डव ।

यथा त्वया हतः शूरो भगदत्तः पितुः सखा ॥ ३७
पितामहं रणे हत्वा मन्यसे धर्ममात्मनः ।
मया शत्रौ हते कस्मात्पापे धर्मं न मन्यसे ॥ ३८
नानृतः पाण्डवो ज्येष्ठो नाहं वाधार्मिकोऽर्जुन ।
शिष्यभृङ्गिहतः पापो युध्यस्व विजयस्त्वव ॥ ३९

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अष्टपञ्चदशतमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

35 °) D₁ क्षतते (for कृन्तते). D₂ तच्च मे कृन्तमे-
तेन. — °) S K₁-s न च; D₂ यन्तु (for यन्न). — G₂
om. 35^d. — °) D₁ निपद- (for निपाद-). B₂ D₁.
7.8 विषयं (for 'ये). D₂.8 क्षिप्तं (for क्षिप्तं). — °)
D₂ मया (for यया).

36 D₁ om. 36. — °) K₁ अवधे कस्मिन्; B₁.2
T G₂-1 'ध्ये ह्यपि; B₂-s G₁ M 'धे ह्यपि; D₂ अथा-
वधेश्च; D₁ अवधं च हि; D₂ अथो वधे च; D₂ अव-
धाच्च हि; D₁.8 अथो वधश्च; D₂ उपपन्नश्च (for अव-
धश्चापि). S K₁-s हि (for [अ]पि). — °) S K₁-s
D₁ अधर्मात्; D₂ अवधं; G₂.4 यो धर्मः (for अधर्मः).
K₁ B D₂ D₁ T G₂ श्रूयते (for शिष्यते). — °)
D₂ D₂.4-s T G₂-1 तु; D₂ च (for हि). S₂ K₁.
2.4 D₁.6 [अ]सौ धर्मो; B D₂ S (G₂ missing)
धर्मोयं (by transp.); D₂-s.7.8 यो धर्मो. — °) D₂
धर्मेण; T G₁-s M₁.8 वध्येत (for हन्येत). S (G₂
missing) परैः (for पुनः).

37 °) G₁ M संख्ये (for संख्ये).

38 °) D₂ तया (for रणे). — °) D₁ मन्यसे धर्मं
पाण्डव (sic). — °) D₂ ममापि निहतो शत्रौ. — D₁ om.
38^d. — °) B₁ D₂.5.7.8 पार्थ; D₂ मम (for पापे).
D₂ अन्यः; D₁.8 मां (D₂ मा) त्वं (for धर्मं). — K₁
B D₂ D₁ D₂ ins. after 38: D₂.2.5.8 after 39:
D₁ after the second occurrence of 39:

1384* संबन्धावनतं पार्थ न मां त्वं बहु मन्यसे ।
स्वगात्रकृतसोपानं निषण्णमिव दन्तिनम् ।
क्षमामि ते सर्वमेव वाग्यतिक्रममर्जुन ।
द्रौपद्या द्रौपदेयानां कृते नान्येन हेतुना ।

कुलक्रमागतं वैरं ममाचार्येण विश्रुतम् । [5]

तया जानात्ययं लोको न सूर्यं पाण्डुनन्दनाः ।

[D₁ reads line 1 for the first time after the first
occurrence of 39. — (L. 1) D₁ om. from संबन्धा-
up to मेव (in line 3). K₁ संबंधिनं च ते पार्थ; B₂ स
युद्धावनतं पार्थ; D₂ सर्वथावनतं पार्थ (for the prior half).
D₂ मा (for मां). K₁ D₂ वक्तुमर्हसि (for बहु मन्यसे).
— (L. 2) D₂.7.8 सोपान- (for 'नं). D₁ निषण्णम्;
D₂.5.7 विषण्णम्; D₂.8 निषण्णम् (for निषण्णम्). K₁
D₂ दन्तिनः; B₂ D₂.5.6 दन्तिनां (for 'नम्). — (L.
3) D₂.6.7 पतद्; D₂ इदं (for एव). D₂ क्षमामि सर्वं
मेवैतद् (for the prior half). — (L. 5) B₁ वै तुं
(for विश्रुतम्). — (L. 6) D₂.4.6-8 यथा (for तथा).
D₁.7.8 लोके (for लोको). K₁ D₁ D₂-s नन्दनः.]

39 D₁ om. 39. D₁ reads 39 twice (inserting line
1 of 1384* for the first time, after the first occurrence
of 39). — °) B D₂ D₁ D₂ S (G₂ missing) नानृती;
D₂ तं (for 'तः). K₂ G₂.4 M₁-s पाण्डव-; G₁ पाण्डवं
(for पाण्डवो). — °) S₂ B₁ D₂ च; T G₂ न;
G₁ मा (for वा). D₂.6 G₁.3 M₁.4 आधार्मिको; M₁.
2.8 आध- (for वाधा). D₁ न चाहं धार्मिकोऽर्जुन;
D₁.8 न चैवाधमधार्मिकः. — After 39^d, TG₂-4 ins.:

1385* न क्षत्रिय इति प्राहुर्गो न हन्ति रणाजिरे ।
पितरं वा गुरुं वापि जिघांक्षु पुत्रशिष्ययोः ।
जिह्वेन वाप्यजिह्वेन हन्यादेवाविचारयन् ।
इत्युक्तं ब्रह्मणा पूर्वं क्षत्रियाणां द्विपद्वधे ।
तस्माच्छिष्येण निहतः शत्रुर्मे ब्राह्मणब्रुवः । [5]
यः क्षत्रियसुतो हन्यात्पितरं वा गुरुं च वा ।
अनिष्टं क्षत्रियो हन्यात्स वै क्षत्रिय उच्यते ।

१६९

धृतराष्ट्र उवाच ।

साङ्गा वेदा यथान्यायं येनाधीता महात्मना ।
यस्मिन्साक्षाद्वनुर्वेदो हीनिपेधे प्रतिष्ठितः ॥ १
तस्मिन्नाकुश्यति द्रोणे महर्षितनये तदा ।
नीचात्मना नृशंसेन क्षुद्रेण गुरुघातिना ॥ २
यस्य प्रसादात्कर्माणि कुर्वन्ति पुरुषर्षभाः ।
अमानुषाणि संग्रामे देवैरसुकराणि च ॥ ३
तस्मिन्नाकुश्यति द्रोणे समक्षं पापकर्मिणः ।

नामर्षे तत्र कुर्वन्ति धिक्क्षत्रं धिगमर्षितम् ॥ ४
पार्थाः सर्वे च राजानः पृथिव्यां ये धनुर्धराः ।
श्रुत्वा किमाहुः पाञ्चाल्यं तन्ममाचक्ष्व संजय ॥ ५
संजय उवाच ।
श्रुत्वा द्रुपदपुत्रस्य ता वाचः क्रूरकर्मणः ।
तूष्णीं बभूवु राजानः सर्व एव विशां पते ॥ ६
अर्जुनस्तु कटाक्षेण जिह्वं प्रेक्ष्य च पार्षतम् ।
सत्राप्पमभिनिःश्वस्य धिग्धिग्धिगिति चात्रवीत् ॥ ७

C. 7. 8133
B. 7. 196. 7
K. 7. 199. 7

— °) D₁ शिष्यभुङ्; D₂ दुङ्; T G₂ शिष्येण (for शिष्यभुङ्). S K₂ D₁ 2. 7. 8 संख्ये; K₁ lacuna (for पापो). K₁ B D₁ D₂ D₃ G₁ शिष्यद्रोही इतः (B₂ तथा) पापो (D₂ संख्ये). — D₂ 2. 5. 6. 8 ins. 1384^a after 39; D₁ ins. it after the second occurrence of 39.

Colophon : K₅ G₅ missing. — Sub-parvan : K₅ नारायणास्त्रमोक्ष. — Day of Droṇa's Generalship : K₂ 4 पंचमदिवसे; T G₃ पंचमेहनि. — Adhy. name : K₅ D₅ पृष्टयुक्त्वाच्यं. — Adhy. no. (figures, words or both) : K₅ 197; D₁ 198; D₂ 200; D₃ 91; T G₂ 192; G₁ M₁ 191; G₄ 193; M₅ 190. — Sloka no. : D₁ D₂ 44.

169

☞ This adhy. is missing in K₅ G₅ (cf. v. l. 7. 125. 14; 137. 9).

1 °) D₅ S (G₅ missing) सांगो वेदो. S₁ D₁ यथान्यायं. — °) D₅ S (G₅ missing) येना (G₅ यो ना) धीतो. — °) D₅ यत्न (for यस्मिन्). — °) K₅ B D₁ D₂ हीनिपेधे; D₁ 8 'च' (for 'वे'). — After 1, K₅ D₅ read 4^{ab}.

2 K₂ D₂ om. 2. D₂ om. 2^{ab}. K₁ transp. 2 and 3. — °) S₁ K₁ 3 D₅ चाकुश्यति; D₁ चाकुष्यति; D₂ ब्रह्मास्त्रविद्; D₁ च कुशिते; D₁ च कुश्यति (for आकु). D₅ तस्मिन् ऋषिते द्रौणिर् (sic). — °) D₅ कपेथ (for महर्षि). D₅ M₅ 3 यथा; D₅ 3 T G₁ 4 M₁ तथा (for तदा). — K₁ repeats 2^{ab} after 3. — °) T G₂ 4 नीचं कर्म कृतं तेन.

3 K₁ transp. 2 and 3. — °) B D₁ D₂ कुर्वन्ति कर्माणि (by transp.). D₁ न कुर्वन्ति नरर्षभाः; D₅ कुर्वन्ति भरतर्षभाः; D₅ 3 प्रकुर्वन्ति नरर्षभाः (for °). — °) S₁ K₂ 4 D₁ कुर्वाणा; K₁ कर्माणि; D₂ सर्वाणि (for संग्रामे). — °) D₁ देवैरपि सुराणि च; G₁ दैवान्यप्यासुराणि च. — After 3, K₁ repeats 2^{ab}.

4 K₁ 4 B₂ D₁ om. 4^{ab}. K₂ D₂ read 4^{ab} after 1. — °) D₂ ते सः; D₁ तस्मात् (for तस्मिन्). K₂ D₁ [आ]कुष्यति; D₂ [आ]कषिते; D₅ [आ]सकुषति (hypermetric) (for [आ]कुश्यति). — °) G₁ सपक्षं (for समक्षं). S₁ K₂ 3 कर्मणां; B (B₂ om.) D₁ D₂ D₃ 2. 4-3. 8 M₁ 2. 5 कर्मणां; D₅ G₂ 4 कर्मणः. — °) D₅ नामर्षयश्च कुर्वन्ति. — °) S₁ K₁ 3 D₁ क्ष (D₁ क्षा) त्रं धिग् (by transp.); K₁ B D₁ D₂ G₁ M₁ 2 धिक्क्षत्रं. S₁ K₂ अमर्षणं; K₁ पितः; K₁ B (except B₂) D₂ D₃ 3 T G₂ पितं; D₅ अनुप्यतां; G₁ 2. 4 M अमर्षतां (for पितम्).

5 °) D₅ च (for वे). — °) M₁ पांचालं. D₅ किमाहुस्त्र पांचाल्यं.

6 D₁ om. the ref. — °) D₂ om. from वाचः up to धिगिति (in 7^a). D₁ तां वाचं; D₅ ते वचः (for ता वाचः). — °) D₂ 2. 5. 7. 8 तूष्णीं (D₁ कृष्णा) मृतास्त्रदा राजन्; D₅ व्यलीकमम्यमन्यत. — °) D₅ राजानो ये समागताः.

7 D₂ om. up to धिगिति (cf. v. l. 6). — °) K₁ B D₁ S (G₅ missing) विप्रेक्ष्य; D₁ D₂ 2. 5. 7. 8 प्रेक्ष (D₁ इय) तः; D₅ प्रेक्षतः; D₅ प्रेक्षति (for प्रेक्ष्य च). S₁ K₂ च द्वं (for पार्षतम्). — K₂ om.

G. 7. 8133
B. 7. 100. 7
K. 7. 100. 8

युधिष्ठिरश्च भीमश्च यमौ कृष्णस्तथापरे ।
आसन्सुव्रीडिता राजन्सात्यकिरिदमब्रवीत् ॥ ८
नेहास्ति पुरुषः कश्चिद् इमं पापपूरुषम् ।
भापमाणमकल्याणं शीघ्रं हन्यान्नराधमम् ॥ ९
कथं च शतधा जिह्वा न ते मूर्धा च दीर्यते ।
गुरुमाक्रोशतः क्षुद्र न चाधर्मेण पात्यसे ॥ १०
याप्यस्त्वमसि पार्थैश्च सर्वैश्चान्धकवृष्णिभिः ।

7-8^s. —^a) Ks B₂₋₅ D₀₁ D₀₂ अति-; B₁ D₅ G₁ अपि (for अति-). K₁ B (except B₁) D₅ M_{1.2.5} निधस्य; D₀₂ विधस्य (for निधस्य). —^d) K₁ D₅ T G₂ M₅ om. the first धिक्. B₅ त्वां (for the second धिक्). K₅ D₀₁ D₅ G₁ M_{1.2} ह्येव; B₅ D₀₂ D₁ इति स (D₁ च); G₅ इति च (for धिगिति). D₁ त्वे च धिधिगीचाग्रवीत् (sic).

8 K₅ om. 8as (cf. v. l. 7). —^a) B₁ D₀₂ सव्री-
विता; D_{1.5} सं; S (G₅ missing) सु (G₅ सं) व्रीडिता
(for सुव्रीडिता). S₅ सर्वे (for राजन्). D₅ आशंसुव्री-
विता: सर्वे. —^d) N (except S K₅ D₅; K₅ missing)
transp. इदं and अग्रवीत्.

9 Before 9, M₅₋₅ ins. सात्यकिरुवाच. —^a) D₀₂
न स्वस्ति; D_{1.5.7.8} न ह्यस्ति (for नेहास्ति). —^b) D₁
यदुं (for य इमं). K₁ D_{1.5.7.8} पौरुषं (for पूरुषम्).
D₅ यो ह्येनं पापनिश्चयं. —^c) D₅₋₅ भापमाणं गुरोर्नि-
(D₅ रुनिं दां. —After 9, N (K₅ missing) ins.:

1386* एते त्वां पाण्डवाः सर्वे कुरुस्यन्ति विविसया ।

कर्मणा तेन पापेन अपाकसिच ब्राह्मणाः ।

[(L. 1) S₅ K_{1.2} त्वा; D₀₂ तु (for त्वां). D₀₂
कुसयंतो. K₁ B₂₋₅ D₀₁ D₀₂ विकुसयता; K₂ विव; D₀₂
चिकि; D_{5.7.8} विधि; D₅ विवित्सवः (for वा).
—(L. 2) S₅ K_{1.2} B_{1.2.4} D₀₂ D₁ [अ]नेन; B₅ D₀₂
येन (for तेन). S₁ D₀₁ D_{5.6} इव ब्राह्मणा; S₅ K_{1.2.4}
D₀₂ D_{1.2} ब्राह्मणा इव (by transp.).]

— N (K₅ missing) cont.: G₁ M_{1.2} ins. after 12as:

1387* एतत्कृत्वा महत्पापं निन्दितं सर्वसाधुभिः ।

न रुजसे कथं वक्तुं समितिं प्राप्य शोभनाम् ।

[(L. 1) G₁ M_{1.2} एवं (for एतत्). D₅ महा- (for
महत्). B_{2.2.5} D₀₂ G₁ निन्दितः. D₀₁ राजभिः (for
साधुभिः). K₅ D₁ निन्दितं साधु साधिवति (for the post.
half). —D_{5.4} om. line 2; B₅ reads it on marg.
—(L. 2) D₅ शोभन (for नां).]

यत्कर्म कलुषं कृत्वा श्लाघसे जनसंसदि ॥ ११

अकार्यं तादृशं कृत्वा पुनरेव गुरुं क्षिपन् ।

वध्यस्त्वं न त्वयार्थोऽस्ति मुहूर्तमपि जीवता ॥ १२

कस्त्वेतद्भवसेदार्यस्त्वदन्यः पुरुषाधमः ।

निगृह्य केशेषु वधं गुरोर्धर्मात्मनः सतः ॥ १३

सप्तावरे तथा पूर्वं बान्धवास्ते निपातिताः ।

यशसा च परित्यक्तास्त्वां प्राप्य कुलपांसनम् ॥ १४

10 D_{2.4} om. 10^a-11^b. D₅ om. 10. —^a) S K₁₋₃
D_{1.7.8} न; D₃ तु (for च). S₂ D₅ transp. जिह्वा
and मूर्धा. D_{1.8} च (for ते). K₂ जिह्वा (for मूर्धा).
S₁ विदीर्यते; S₅ K (K₅ missing) D_{1.7.8} विशी; B₅ च
जीर्यते; D₅ T G₂ M च शी; D₅ [अ]नुशी; G₁ [अ]-
पि शी; G₅ [अ]वशी (for च दी). —^c) D₀₂ आक्रो-
शतां. M₅ क्षिप्रं (for क्षुद्र). K_{1.2.4} D₁ आक्रोशतं
(K₄ D₁ 'शेस्ते') गुरुं हत्वा. —^d) K₅ M₄ धर्मेण (for
[अ]ध). D_{1.8} दीर्यसे (D₅ 'ते'); M₅₋₅ पात्यते (for
'से'). D₅ न च धर्मेण वध्यसे.

11 D_{2.4} om. 11as (cf. v. l. 10). —^a) S K_{1.3}
याप्यस्य; K₃ D₁ त्याप्यस्य; K₄ प्राप्यस्य; B₁₋₄ D₀₁ D₀₂
D_{5.7.8} वाप्यस्य; D₅ T G_{2.4} वध्यस्य (for याप्यस्य).
D_{1.8} अपि (for अति). B₅ शोच्यस्त्वमपि पापिष्ठ;
D₅ त्याप्यस्त्वमसि पार्थयेः. —^b) D₅ कैकयैश्चैव सोमकैः.
—^c) S₁ K₅ यः कर्म; D₅ यत्र त्वं (for यत्कर्म). —^d)
D₅ S (G₅ missing) राजन्; D₁ येन (for जन). D₅
श्लाघसे रणमूर्धनि.

12 ^a) D₀₂ D_{1.5.7.8} अनार्यं (D₀₂ 'र्ये') (for अ-
कार्यं). —^b) S K (K₅ missing) D₀₂ D_{1.2.4.7.8} गुरुं
क्षिपन्; D₅ क्षिपन्गुरुन्; D₅ गुरुक्षयं (for गुरुं क्षिपन्).
—After 12as, G₁ M_{1.2} ins. 1387*.

13 D₁ om. 13^a-14^b. —^a) D₅ पार्थस्य; G₂ ना-
प्यस्य (for आर्यस्य). —^b) K₅ B_{1.2.5} D₀₁ D_{5.6} T
G_{1.4} M_{1.2} पुरुषाधम. —^c) B₄ D₅ विगृह्य (for नि).
D₅ सतः (for सतः). D₅ सर्वधर्मोपपन्नस्य केशान्गृह्य
गुरोर्वधं.

14 D₁ om. 14as (cf. v. l. 13). —^a) K₅ सतां
वरे; G_{1.4} M_{1.2.5} सप्तावरे (for वरे). —^b) K₅ B
D₀₁ D₀₂ D₅ S (G₅ missing) निमज्जिताः (for निपा-
तिताः). —^c) B_{1.4} कुलपांसनं; D₀₂ D₁ M₅ सन.

15 ^a) S₁ K₅ T G₂₋₄ चासि; M₅₋₅ चैव (for

उक्तवांश्चापि यत्पार्थ भीष्मं प्रति नरर्षभम् ।
 तथान्तो विहितस्तेन स्वयमेव महात्मना ॥ १५
 तस्यापि तव सोदर्यो निहन्ता पापकृत्तमः ।
 नान्यः पाञ्चालपुत्रेभ्यो विद्यते भुवि पापकृत् ॥ १६
 स चापि मृष्टः पित्रा ते भीष्मस्यान्तकरः किल ।
 शिखण्डी रक्षितस्तेन स च मृत्युर्महात्मनः ॥ १७
 पाञ्चालाश्रयिता धर्मात्सुद्रा मित्रगुरुद्रुहः ।
 त्वां प्राप्य सहसोदर्यं धिक्कृतं सर्वसाधुभिः ॥ १८

पुनश्चेदीदृशीं वाचं मत्समीपे वदिष्यसि ।
 शिरस्ते पातयिष्यामि गदया वज्रकल्पया ॥ १९
 सात्वतेनैवमाक्षिप्तः पार्षतः परुषाक्षरम् ।
 संरब्धः सात्यकिं ग्राह संकुब्धः प्रहसन्निव ॥ २०
 श्रूयते श्रूयते चेति क्षम्यते चेति माधव ।
 न चानार्यं शुभं साधुं पुरुषं क्षेममर्हसि ॥ २१
 क्षमा प्रशस्यते लोके न तु पापोऽर्हति क्षमाम् ।
 क्षमावन्तं हि पापात्मा जितोऽयमिति मन्यते ॥ २२

C. 7. 9152
 D. 7. 194. 17
 K. 7. 199. 27

चापि). Ks Dns Ds Gs यत्पार्थ (Dz 'य'); Ds. 5
 यत्पार्थ; Gs यं पार्थ (for यत्पार्थ). —^b) Śs B1 Dns
 M1. 5 नरर्षभ; Ds महात्तयं (for नरर्षभम्). —^c) K1. 2
 तथार्तो (for 'न्तो'). Ds तथा तद्विहितं तेन.

16 ^a) Ds हि स (for तव). Ks Dns Ds. 2. 5 सौ-
 दर्यो; D1 सैन्या (for सोदर्यो). —^b) Bs Ds -कृत्तमः;
 Ds -सत्तमः; Gs -पुरुषः (for -कृत्तमः). Ds निहन्ता ते
 नराधम. —^c) Dns पांचाल्य. —^d) Ds S (Gs
 missing) लोके विद्यते पापकृत्.

17 ^b) Ds चिकीर्षया (for करः किल). —^c) B1. 2
 येन; B3-5 Dc1 Dn1 Ds [s]नेन (for तेन). —^d) Ks
 Ds. 2. 7. 8 महात्मना.

18 ^a) Ds पांचालाश्चापि तान्धर्मान्. —^b) Ds सुद्र-
 मित्रः; T Gs-4 क्षत्रधर्मः; G1 M क्षत्रमित्र (for सुद्रा
 मित्र). —^c) Ds तं (for त्वां). Ds चापि (for
 प्राप्य). K1 सहसोदर्यः; D1-5 'सौदर्य'; Ds 'सौदर्यैर';
 G1 M1. 2 'सोदर्याद्'. Bs नित्याश्च सह सोदर्यैर. —^d)
 Ds निकृत्तं; T न्यकृताः; G1 M धिक्कृताः; Gs निकृताः;
 Gs न्यकृताः (sic); G4 तत्कृताः (for धिक्कृत्तं). Bs
 धिक्कृताः सर्वराजभिः.

19 ^a) Dn1 चापि; Ds त्वमी (for चेद्). Śs Ks
 ईदृशीं वाचं; Dns D1 S (Gs missing) 'शा वाचो (Dns
 'च'). —^c) Ks B Dc1 Dn1 T G1 M पोयविष्यामि
 (for पात'). — After 19, Ks B Dc1 Dn Ds. 2. 5
 ins.:

1388* त्वां च ब्रह्महणं दृष्ट्वा जनः सूर्यमवेक्षते ।
 ब्रह्महत्या हि ते पापं प्रायश्चित्तार्थमात्मनः ।
 पाञ्चालक सुदुर्वच मनैव गुरुमप्रतः ।
 गुरोर्गुरुं च भूयोऽपि क्षिपन्नैव हि ऊजसे ।
 तिष्ठ तिष्ठ सहस्वैकं गदापातमिमं मम । [5]
 तव चापि सहिष्येऽहं गदापातानवेकशः ।

[Dz om. lines 1-5. — (L. 1) Dn1 Ds तु (for
 च). — (L. 2) Bs Dc1 Dn1 D1 पाप (for पार्थ).
 Bs ब्रह्महन्नाहि तीर्थमिति; Ds ब्राह्मणं व्याहरन्सुदं (for the
 prior half). — B4 om. lines 3-6. — (L. 3) B1. 2
 Dc1 Dn1 पांचालकेषु दुर्वचं; Ds 'लापसदाभाषो (for the
 prior half). Ds [ए]वं (for [ए]व). — (L. 4) D1 च
 भूयो मे; Ds चैव भूयः (for च भूयोऽपि). Bs युवं चैव
 हि भूयोऽपि; Dns पुरोर्गुरुं योऽपि (for the prior half).
 Dc1 Dn1 वृषन् (for क्षिपन्). B1. 2. 5 Dns D1 नैवेह;
 Dc1 Dn1 नैवेह (sic); Ds चैव न (for नैव हि).
 — (L. 5) Dc1 Dn1 इदं (for इमं).]

20 Before 20, Ms-s ins. संजय उवाच. —^a)
 Ds सात्यकेन (for सात्वतेन). Gs उक्तस्तु (for आ-
 क्षिप्तः). Ds सात्यकेन तथाक्षिप्तः. —^b) G1 M1. 2
 पांचाल्यः (for पार्षतः). Śs K1. 2 Ds. 2. 5. 8 पुरुषाक्षरं.
 —^c) K1. 2 B Dc1 Dns Ds. 2. 5 T Gs-4 संरब्धः; Ms-s
 संकुब्धः (for संरब्धः). —^d) Dn1 Ms-s संकुब्धं (for
 'दः'). Ms-s प्रदहन् (for प्रहसन्). Ds क्रोधेन प्रदह-
 न्वचः.

21 Before 21, MSS. ins. दृष्टयुस्त उवाच. —^a)
 Dns S (Gs missing) चापि (for चेति). —^b) K1
 D1. 5 क्षिप्य (D1 'न्ये')ते; Ds गम्यते; Ms-s क्षाम्यते
 (for क्षम्यते). B1 T Gs-4 Ms चापि (for चेति). Ds
 क्षाम्यते क्षाम्यतेति च; Gs M1. 2 क्षाम्यते च पुनः पुनः.
 —^c) Ds न चाचार्यः; Ds असज्जनो; S (Gs missing)
 सर्वानार्यः (for न चानार्यं). Ks [s]शुभः. B Dc1 Dn1
 Ds. 2. 5 सदानार्योऽशुभः साधुं (Dc1 Dn1 Ds 'अः साधुः;
 D1 'अं साधुः; Ds 'अं साधुं). Dns corrupt. —^d)
 Dns lacuna; Ms परुषं (for पुं). Ks Ds अर्हति;
 B Dc1 Dn Ds S (Gs missing) इच्छति (Dn1 'सि')
 (for अर्हति).

22 ^a) Śs Ks प्रशंस्यते (for प्रश').

C. 7. 8153
B. 7. 199. 17
K. 7. 199. 28

स त्वं भुद्रसमाचारो नीचात्मा पापनिश्चयः ।
आ केशाग्राक्षग्राघाच वक्तव्यो वक्तुमिच्छसि ॥ २३
यः स भूरिश्रवाञ्छिन्ने भुजे प्रायगतस्त्वया ।
वार्यमाणेन निहतस्ततः पापतरं नु किम् ॥ २४
व्यूहमानो मया द्रोणो दिव्येनास्त्रेण संयुगे ।
विमुष्टश्चो निहतः किं तत्र क्रूर दुष्कृतम् ॥ २५
अयुध्यमानं यस्त्वाजौ तथा प्रायगतं मुनिम् ।
छिन्नबाहुं परैर्हन्यात्साल्यके स कथं भवेत् ॥ २६

निहत्य त्वां यदा भूमौ स विक्रामति वीर्यवान् ।
किं तदा न निहंस्तेनं भूत्वा पुरुषसत्तमः ॥ २७
त्वया पुनरनार्येण पूर्वं पार्थेन निर्जितः ।
यदा तदा हतः शूरः सौमदत्तिः प्रतापवान् ॥ २८
यत्र यत्र तु पाण्डूनां द्रोणो द्रावयते चमूम् ।
किरञ्जरसहस्राणि तत्र तत्र प्रयाम्यहम् ॥ २९
स त्वमेवंविधं कृत्वा कर्म चाण्डालवत्स्वयम् ।
वक्तुमिच्छसि वक्तव्यः कस्मान्मां परुषाण्यथ ॥ ३०

23 ") T G₂₋₃ तत्त्वं (for स त्वं). D₈ स त्वं
भुद्रस्त्वमर्थादो. —⁵ B₁ दीनात्मा (for नीचात्मा). K₁
D₁ पूरुषः (for निश्चयः). —⁶ K₁ D₁ नखाग्राश्च; S
(except G₂; G₃ missing) 'क्षेव' (for 'ग्राच'). D₈
आ केशाच नखांताच. —⁷ D₁ वक्तव्यं (for 'व्यो'). S
K (K₃ missing) D₁ अहंसि (for हृच्छसि). — After
23, S (-G₃ missing) ins. :

1389* वरं हि ते स्मृतं पाप न च ते वृत्तमीदृशम् ।
श्रोतुं वक्तव्यतामूलं नीचा वक्ष्यन्ति मानवाः ।
पराश्रिपन्ति दोषेण स्वेपु दोषेष्वदृष्टयः ।

[(L. 1) G₁ M₁₋₂ परं (for वरं). G₄ ये (for ते).
T G₂ मतिः; G₃ ४ वृत्तिः; M₃ ४ ५ (marg. as above)
कृतं (for स्मृतं). T G₁ ३ M₂₋₃ पापं (for पाप). G₁ M₁ ३
भुद्रनीवितं; G₃ ४ वि (G₁ वि) त्तमीदृशं (for वृत्त*). — (L.
2) M₁ वक्तव्यतो मूलं. T G₁₋₄ M₁ (before corr.) ३
नीचा (G₃ निरा) चारं च (G₁ M₁ ३ 'राश्च' मानवाः (T G₂
'वान्') (for the post. half).]

24 ") B₁₋₃ D₁ D₈ S (G₃ missing) यद् (for
यः). G₁ M₁ ३ च (for स). K₁ B₃ D₁ D₈ यः स
(D₁ यत्स) भूरिश्रवाञ्छिन्न. —⁵ K₁ B D₁ D₈
भुजः; D₁ ३ भुजः; D₈ भुजि (for भुजे). After
भुजे, D₁ ३ reads 26^{ab} for the first time, repeat-
ing it in its proper place. D₁ ३ om. from प्रायगत
up to नु किम् (in 24^a). D₁ T G₂ प्रायो (for
प्राय-). —⁶ K₁ D₈ हि (for नि).

25 ") K₁ ग्राहमानो; D₈ G₁ M युध्यमानो; T G₂ ४
प्रेषमाणो; G₂ घोषमाणे (for व्यूहमानो). M₃ ततो
(for मया). —⁵ S (G₃ missing) दिव्यान्वास्त्राणि
संयुगे. —⁶ B₃ निमुष्ट (for वि*). D₁ D₈ हि
(for नि). S K₁₋₃ D₁ ४-३ विमुष्ट्य (K₃ D₁ ३ 'सर्व्य'
श (S₁ K₃ चा) स्त्राणि हतः. —⁷ D₁ तत्र किं (by

transp.); D₁ तच्च किं. K₁ B₃ G₂ दुष्करं (for
दुष्कृतम्).

26 D₁ om. 26-38. D₁ ३ reads 26^{ab} for the first
time after भुजे (in 24^b). —^a B₃ युयुद्धमानं; M₃
अवुध्य* (for अयुद्ध*). D₈ यत्वाजौ; D₈ न्यस्तासि; M₃
यत्वाजौ (for यस्त्वाजौ). —⁵ S₁ K₁ २ D₁ १ ३ T
G₂ ४ यथा (for तथा). D₁ पार्थगतं (for प्राय*).
—⁶ D₈ परं; D₁ ३ मृधे; T G₂ शरैर् (for परैर्).
S K₁ ३ T G₂ M₃ हन्याः (for हन्यात्). —⁷ S₁ K₃
साल्यके (sic). S₃ वदेः; B D₁ D₈ T वदेत् (for
भवेत्). D₁ D₈ स भवेद्भुद्रवातकः.

27 D₁ om. 27 (of. v. 1. 26). —^a M₃ ३ निपात्य
(for निहत्य). S₁ K₁ ३ G₁ M₁ ३ त्वा (for त्वां*).
S₁ K₁ T M₁ ३ यथा; K₁ B₁ (marg. as in text) ३.
३ ३ D₁ D₈ पदा (for यदा). D₈ निहंतास्त्वां पुन-
र्भूमौ. —⁵ B D₁ D₈ S (G₃ missing) विकर्षति;
D₈ विक्रमति; D₈ विकीर्षति (for विक्रामति). — K₃
om. (hapl.) 27-28^a. —⁶ S₁ M₃ ३ विहंस्तेनं; S₁
निहिं* (for निहं*). D₁ ३ किं तदानीं न हिंस्तेनं. —⁷
B₁ ३ D₈ G₄ सत्तम.

28 K₁ D₁ om. 28 (of. v. 1. 27, 26). —^a D₁ ३
om. नार्येण up to चमूम् (in 29^b). —² D₈ ३ ३
G₂ सोमदत्तिः.

29 D₁ om. 29 (of. v. 1. 26). D₁ ३ om. 29^{ab}
(of. v. 1. 28). —^a D₁ D₈ तत्र (for the
second यत्र). D₁ [ह] ति; D₈ ३ ३ च; D₈ हि (for
तु). —⁵ D₁ ३ [स] मिद्रवते; G₃ ४ [स] यं (G₃ चं)
क्रमते (for द्रावयते). D₁ ३ चमू. —⁷ D₈ चरामि;
D₈ G₁ M प्रजासि (for प्रयासि).

30 D₁ om. 30 (of. v. 1. 26). —^a D₁ एवं धनं
(sic) (for 'विधं'). —⁵ S K₁ ३ ३ D₁ पापं (for कर्म)

कर्ता त्वं कर्मणोग्रस्य नाहं वृष्णि कुलाधम ।
 पापानां च त्वमावासः कर्मणां मा पुनर्वद ॥ ३१
 जोषमास्त्र न मां भूयो वक्तुमर्हस्यतः परम् ।
 अधरोत्तरमेतद्धि यन्मा त्वं वक्तुमिच्छसि ॥ ३२
 अथ वक्ष्यसि मां मौख्याद्भूयः परुषमीदृशम् ।
 गमयिष्यामि बाणैस्त्वां युधि वैवस्यतक्षयम् ॥ ३३
 न चैव मूर्ख धर्मेण केवलेनैव शक्यते ।
 तेपापमपि ह्यधर्मेण चेष्टितं शृणु यादृशम् ॥ ३४
 वञ्चितः पाण्डवः पूर्वमधर्मेण युधिष्ठिरः ।

द्रौपदी च परिक्लिष्टा तथाधर्मेण सात्यके ॥ ३५
 प्रव्राजिता वनं सर्वे पाण्डवाः सह कृष्णया ।
 सर्वस्वमपकृष्टं च तथाधर्मेण बालिश ॥ ३६
 अधर्मेणापकृष्टश्च मद्राजः परैरितः ।
 हृतोऽप्यधर्मेण हतो भीष्मः कुरुपितामहः ।
 भूरिश्रवा ह्यधर्मेण त्वया धर्मविदा हतः ॥ ३७
 एवं परैराचरितं पाण्डवेयैश्च संयुगे ।
 रक्षमाणैर्जयं वीरैर्धर्मज्ञैरपि सात्वत ॥ ३८
 दुर्ज्ञेयः परमो धर्मस्तथाधर्मः सुदुर्विदः ।

C. 7. 9170
B. 7. 198. 44
K. 7. 198. 46

K1.2 G1.2.4 M चंडालवत्; Ds स्व[ध]पच (for चाण्डाल). — °) Dn1 Ds धर्मज्ञ (Ds 'ज्ञस्य'); Ds वक्तव्यं (for 'व्यः'). S K1-3 D1 वक्तुमिच्छ (S1 Ks वक्तुमर्हः; K2 कर्तुमिच्छ) व्यवक्तव्यं; D1.3 वक्तुमर्हसि किं वाक्यं. — °) Ds तस्मान् (for कं). G1 M1.2.4.5 सु; M3 स; Bom. ed. त्वं (for मां). K1 पुरुषाणि. Ds कस्मान्मा पुरुषान्यथा; D1.3 प (Ds पु) रूपं च सुहृदुः; T G2-4 कस्मात्सु (G2 'स्मात्का') पुरुषो यथा.

31 Ds om. 31 (cf. v. l. 26). — °) K1 Dc1 Dn2 हस्य; B3 Ds.1.3 यस्य; B1 [s]म्रेत्य; Ds [s]ज्यस्य (for [z]म्रेत्य). B3 कर्ता कर्मणा उग्रस्य (sic). — °) S2 K1.2 D1 T G1-4 M1.2 transp. पापानां and कर्मणां (G1 M1.2 कष्टानां). K4 कर्मणां च; M3-5 कुस्तितानां (for पापानां च). K1 मां (for मा). B (except B2) Dn1 D1.3 G1.2 M पुनर्वदीः; Ds 'वदीः' (for 'वद').

32 Ds om. 32 (cf. v. l. 26). — °) B1.3 योष-मास्त्र; B3 जोषमानो (for 'मास्त्र'). S (except G2; Gs missing) मा (for मां). Dn1 Ds जोषमाचर मा भूयो. — °) Dn1 Ds.3 S (Gs missing) वक्तुमर्हस्त्वनु-त्तरं. — °) G1 M मां (for मा). S K1-3 B Dc1 Dn2 D1.3.5 T G2-4 नर्हसि (for इच्छसि). D1.3 यन्मां वक्तुमिच्छसि.

33 Ds om. 33 (cf. v. l. 26). — °) Dn1 वक्ष्यामि (for वक्ष्यसि). K1 G1 M1.2 मा (for मां). Dn1 Ds transp. मौख्याद् and भूयः. Ds भूयाः (for भूयः). K2 Ds-4 G1 पुरुषम् (for पं). — Ks om. (hapl.) 33°-34°. — °) G1 M1.2 स्वा (for त्वां). Dn1 Ds प्रेषयिष्यामि बाणैस्त्वाम्. — °) Dn2 D2.5 युद्धे (for युधि). Dn1 Ds अथैव यमसादनं.

34 K4 Ds om. 34 (cf. v. l. 33, 26). — °)

B1-4 Dc1 Dn D1.2.5.7.8 S (except M3; Gs missing) चैवं; B3 चै (for चैव). Ds न चैतत्पूर्वधर्मेण. — °) B3 Dn1 Ds [इ]द (for [ए]व). — °) S K1-3 D1 शक्यतेपि; Dn2 Ds.1.3 एषामपि (for ते). Ds एषामपि स्वधर्मेण.

35 Ds om. 35 (cf. v. l. 26). — °) D1.3 T G2.4 विजितः (for वञ्चितः). S1 K1 वञ्चिताः पाण्डवाः पूर्वम्. — °) K1 परिक्लिष्टा; G4 'क्लिष्टा' (for 'क्लिष्टा'). — °) B1 [ज]स्येन (for [ज]धर्मेण).

36 Ds om. 36 (cf. v. l. 26). — °) Ds.1.3 वने; M3-5 वयं (for वनं). — °) Dn1 Ds राज्यमप्य-पकृष्टं च.

37 Ds om. 37 (cf. v. l. 26). — °) S2 शस्य-राजा; K1 Ds मद्राजा. S2 परैर्वृतः; K3 B3 Ds परै-रितः; Ds परैरपि; Ds 'रिति'; G2 पराजितः (for परै-रितः). — After 37°, N (Ds om.; Ks missing) ins.:

1390* अधर्मेण तथा बालः सौमद्रो विनिपातितः ।

[K4 om. पातितः.]

— K4 om. 37°-38°. — °) D1 सतो; D1.3 S (Gs missing) सतो (for हतो). — °) B Dc1 Dn1 Ds S (Gs missing) भीष्मः परपुरंजयः. — °) Ds अधर्मेण; G1 M1.2 [ज]प्य (for ज्ञ). Dn1 Ds भूरिश्रवास्त्व-धर्मेण. — °) Ds स्वया धर्म विहाय सः.

38 Ds om. 38 (cf. v. l. 26). K4 om. 38° (cf. v. l. 37). — °) B3 एवं पुरैवाचरितं. — °) B (except B3) Dc1 D2 T G2-4 पाण्डवैश्चैव संयुगे. — °) S2 K1 Ds Gs M रक्षमाणैर् (S2 'णै'). — °) S (Gs missing) जय (for जपि). B3 मावदः; Dn2 सत्वत (for सां).

C. 7. 9170
D. 7. 1111. 42
K. 7. 199. 46

युध्यस्व कौरवैः सार्धं मा गाः पितृनिवेशनम् ॥ ३९
एवमादीनि वाक्यानि क्रूराणि परुषाणि च ।
श्रावितः सात्यकिः श्रीमानाकम्पित इवाभवत् ॥ ४०
तच्छ्रुत्वा क्रोधताम्राक्षः सात्यकिस्त्वाददे गदाम् ।
विनिःश्वस्य यथा सर्पः प्रणिधाय रथे धनुः ॥ ४१
ततोऽभिपत्य पाञ्चाल्यं संरम्भेणेदमब्रवीत् ।
न त्वां वक्ष्यामि परुषं हनिष्ये त्वां वधक्षमम् ॥ ४२
तमापतन्तं सहसा महाबलममर्षणम् ।
पाञ्चाल्यायामिसंकुद्धमन्तकायान्तकोपमम् ॥ ४३

39 °) D1. s Ms दुर्जयः (for दुर्जेयः). Ks Dn3 D2. s. s स परो (for परमो). Dn1 D2. s दुर्विज्ञेयः परो धर्मस. — °) D4. s महारमा (D2 'रम') नः (for तथा धर्मः). K2 B Dc1 Dn1 D2. s. s G1 M च (K2 D2 स) दुर्विदः; T G2-1 चतुर्विधः (for सुदुर्विदः). — °) D7. s युध्यस्व (sio) (for युध्यस्व). S2 पांडवैः (for कौरवैः). — After 39, S2 B2 ins. an addl. colophon.

40 Before 40, MSS. ins. संजय उवाच. — °) Ms कर्माणि (for वाक्यानि). — °) D1. 7. s पुरुषाणि (sio) (for प). — °) D2 अभ्रवीत् (for श्रावितः). — °) K2 D1. s. s G2 अ (D1. s स) कंषित.

41 B2. s read 41as twice. — °) Ms. s (sup. lin.) ह्युक्तः (for तच्छ्रुत्वा). — °) Dn D2-5. 7. s च (for तु). S1 K2 [जा]दधे (for 'दे'). — °) S K1-8 D1 विनिःश्वसन्; Dc1 Dn1 D2. s. s विनिःश्वस्य; D7 विनिःश्वस्य (sio). — °) D2 प्रविधाय (for प्रणि). D2 पार्षतोप्याददे गदां.

42 °) D1. s. 7. s [s]मिपद्य (for 'स्व'). D1-6 पांचाल्यः. — °) S2 संरम्भेन; B2 संरुधेन. — °) S2 K1. s S (G2 missing) स्वा (for त्वां). K2 D7 पुरुषं; D2 पौ (for प). D2 न स्वाक्षामिति परुषं (sio). — °) Dn1 D2 वधिष्ये (for हनिष्ये). K2 T G1. s M त्वा (for त्वां). D2 नराधर्म (for वधक्षमम्).

43 °) S2 वेगेन (for सहसा). — °) G1 M महाबाहुम् (for 'बलम्'). B1 Dc1 अमर्षितं (B1 'ण') (for 'र्षणम्'). — °) Dn1 D2. s पांचाल्यम्; Ms-5 लाय (for 'स्याय'). D2 संकुद्धः. — °) Dn1 D7. s स्रुत्वा (Dn1 'स्रु') कालांतकोपमं; G2. s Ms-5 अंतकालं (G2 'लां') त.

44 °) D2-8 नोदितो (for चो). — °) D2 समवाकरम्; D2 धारयत्; G1 Ms. s पर्यवारयत् (for सम).

चोदितो वासुदेवेन भीमसेनो महाबलः ।
अवभुत्य रथात्तूणं बाहुभ्यां समवारयत् ॥ ४४
द्रवमाणं तथा कुद्धं सात्यकिं पाण्डवो बली ।
प्रस्कन्दमानमादाय जगाम बलिनं बलात् ॥ ४५
स्थित्वा विष्टभ्य चरणौ भीमेन शिनिपुंगवः ।
निगृहीतः पदे पष्ठे बलेन बलिनां वरः ॥ ४६
अवरुह्य रथात्तं तु हियमाणं बलीयसा ।
उवाच श्लक्ष्णया वाचा सहदेवो विशां पते ॥ ४७
अस्माकं पुरुषव्याघ्र मित्रमन्यन्न विद्यते ।

45 °) S2 B2 ततः (for तथा). D7. s T G1-4 Ms-5 कुद्धः. B1-1 M1. s द्रवमाणस्तथा कुद्धः. — °) B1-4 D7. s सात्यकिः पांडवं बली; T G2 पांडवः सात्वतं बली; G1 s. s M पांडवं सात्वतो बली. — °) K2 B2 Dc1 Dn2 D2. s S (G2 missing) प्रस्कन्दमानम्; Dn1 प्रस्कन्द**म्; D2 प्रास्कन्दमानम्. — °) D2 जग्राह (for जगाम). B2 भुवि; B2 महत्; D2 Ms-5 बली (for बलात्). D2 जग्राह बलिनां बली.

46 °) D2 छित्त्वा (for स्थित्वा). — °) K1 D2. 7. s शनिपुंगवः (for शनि). Dn1 D2 भीमसेनेन वै तदा. — °) D7. s निगृहीतं. — °) D2 रथिनां (for बलिनां) — After 46, Dn1 D2 ins.:

1391* तथापि भीमादास्मानमामुच्य बलिनोच्छ्रितः ।
जगामानिलवेगेन भीममुमुच्य माधवः ।
भीमेनार्याशु महता वेगमास्थाय मध्यमम् ।
विष्टभ्य विष्टतो दर्पात्सात्यकिर्दशमे पदे ।

[(L. 1) D2 [s]च्युतः (for [ज]च्छ्रितः). — (L. 3) D2 [अ]पि (for [अ]प). — (L. 4) Dn1 *इयां (for दर्पोः).]

47 °) Dn2 G2 अवभुत्य (for 'रुह्य'). B D2 तूणं; D2 तं तु (for तं तु). Dn1 D2 अनिवार्यं रथं तं तु; T G1. s. s M1. s अवरुह्य (T 'थ्य [sio]) बलात्तं तु. — °) K2 B Dc1 Dn2 D2-5. 7. s धि (D2. s धी) यमाणं (for दिय).

48 °) Dn2 अन्यत्र (for अन्यत्र). — K1 om. (hapl.) 48°-49°; B2 reads the same on marg. — °) Dn1 D2 तुल्यम् (for परम्). — °) B2 D2 पंचालम्यशः; Dn2 D2. s पांचाल्ये. S K2 परंतपः; K2 च सात्वतः; K2 Dn2 D1-5. 7. s च मारिषः; Dn1 D2 च

परमन्धकवृष्णिभ्यः पाञ्चालेभ्यश्च माधव ॥ ४८
 तथैवान्धकवृष्णीनां तव चैव विशेषतः ।
 कृष्णस्य च तथासक्तो मित्रमन्यन्न विद्यते ॥ ४९
 पाञ्चालानां च वाष्पेय समुद्रान्तां विचिन्वताम् ।
 नान्यदस्ति परं मित्रं यथा पाण्डवकृष्णयः ॥ ५०
 स भवानीदृशं मित्रं मन्यते च यथा भवान् ।
 भवन्तश्च यथास्माकं भवतां च तथा वयम् ॥ ५१
 स एवं सर्वधर्मज्ञो मित्रधर्ममनुस्मरन् ।
 निचच्छ मन्युं पाञ्चाल्यात्प्रशाम्य शिनिपुंगव ॥ ५२

पार्पतस्य क्षम त्वं वै क्षमतां तव पार्पतः ।
 वयं क्षमयितारश्च किमन्यत्र शमाद्भवेत् ॥ ५३
 प्रशाम्यमाने शैनेये सहदेवेन मारिष ।
 पाञ्चालराजस्य सुतः प्रहसन्निदमब्रवीत् ॥ ५४
 मुञ्च मुञ्च शिनेः पौत्रं भीम युद्धमदान्वितम् ।
 आसादयत मामेष धराधरमिवानिलः ॥ ५५
 यावदस्य शितैर्बाणैः संरम्भं विनयाम्यहम् ।
 युद्धश्रद्धां च कौन्तेय जीवितस्य च संयुगे ॥ ५६
 किं नु शक्यं मया कर्तुं कार्यं यदिदमुद्यतम् ।

C. J. 8100
 B. 7. 169. 57
 K. 7. 169. 54

मानद (for च माधव).

49 K₁ om. 49 (cf. v. l. 48). B₃ reads 49 on marg. —^δ) B Dc₁ Dn₁ D_{1.5} तथैव च; D₂ तत्रैव च (for तव चैव). —^ε) Dn यथासम्यं (Dn₁ 'तो'); D_{2.4-5} G₁₋₄ M_{1.2} तथा (D₅ न चा)सम्यो (D₅ 'भ्य'); M₃₋₅ समोस्माभिः (M₃ 'सम्यो'; M₅ [inf. lin.] 'सम्यं') (for तथासक्तो).

50 ^a) Bom. ed. पंचालानां. D₅ तु (for च). —^δ) Ś K₁₋₃ B₁ Dn₁ D_{1.5-8} समुद्रान्तं. T₁ G_{1.4} M_{1.2} विचिन्वितं गां; T₂ G_{2.3} M_{3.5} विचिन्वितं गां; M₄ lacuna (for विचिन्वितम्).

51 ^a) Ś K (K₅ missing) D₁ तथा त्वम्; Dn₂ D_{1.5.7.8} यथा त्वं (Dn₂ त्वा)म् (for स भवान्). G₂₋₃ भवतोयं परं मित्रम्. —^δ) Dn₂ D₁ तथा (for यथा). D₅ तथा (for भवान्). B Dc₁ T G₁₋₄ M_{1.2} अस्मैव (B₁₋₄ Dc₁ 'प') च तथा तव (T G₂₋₄ भवान्); Dn₁ D₅ तव चैव तथा वयं; M₃₋₅ अस्मैव भवतल्लया. —^ε) T G₂₋₄ भवतश्च (for भवन्तश्च). Dc₁ Dn₁ D₅ S (except G₁; G₅ missing) तथा (for यथा). —^δ) Ś K_{1.2} Dn₂ D_{1.5.8} (sup. lin. as in text) M₄ यथा वयं; D₁ यथातथ्यं (for तथा वयम्).

52 Before 52, G₂ ins. छटयुद्धः. —^a) D₁ त्वमेव; D₅ त्वमेव; G₄ स एव (for स एवं). K₅ B Dc₁ Dn₁ D_{1.5.8} धर्मज्ञं (B_{4.4} 'ज्ञं') (for 'ज्ञो'). D₄ वयं स एव धर्मज्ञः. —^δ) Dn₁ D₅ सर्वं (for मित्रं). —^ε) G₂ om. 52^a-54^a. —^ε) Dn₂ D_{2-3.7.8} M₃₋₅ पांचाल्ये (D_{1.2} 7.8 'ल्य') (for 'ल्यात्'). —^δ) G₁ M_{1.2} प्रशाम्यं. K₁ Dn₁ D_{1.7.8} M_{1.2} ज्ञं (Dn₁ M_{1.2} शि) निपुंगवः.

53 G₂ om. 53 (cf. v. l. 52). —^a) G₁ M_{1.2.3}

(before corr.) क्षमस्व त्वं. —^δ) K_{1.3} Dn₁ D_{2.4} क्षम्यतां. Ś K_{1.2.4} Dn₁ D_{1.5} चापि; Dn₂ D_{2.4-5} S (G₂ om.; G₅ missing) चैव (for तव). B Dc₁ क्षमतां पार्पतश्च ते. —^ε) Dn₁ M₃₋₅ क्षामयितारश्च. —^δ) B_{1.4} Dc₁ D_{2.6} अन्यन्तु (D₅ 'द्वा'); Dn₁ अन्यस्य (for 'त्र').

54 G₂ om. 54 (cf. v. l. 52). —^δ) Dn₁ D₅ M_{3.5} पार्पतः (for मारिष).

55 ^a) D_{4.7} शनैः (for शिनेः). Dn₁ G_{1.2} M_{1.2} पुत्रं (for पौत्रं). —^δ) Dn₂ om. from युद्ध up to कौन्तेय (in 56^a). D₅ मुदान्वितं; D₅ 'गदा' (for 'मदा'). G₁ भीमसेन मुदान्वितं. —^ε) B₅ एव (for एष). —^δ) B₁ T G_{2.4} धाराधरम्. K₄ Dc₁ G₁ M_{1.2} [ज]चलं (for [ज]निलः). Ś K₁₋₃ Dn₁ D_{2.6} M₄ धा- (Ś K_{1.2} M₄ च)राधर इवाचलं; D_{1.5.7.8} धाराधर-मिवाचलं (D₁ 'लः').

56 Dn₂ om. 56^a (cf. v. l. 55). —^a) D₅ यादवस्य (metathesis) (for यावदस्य). D_{4.7.8} सितैर्; D₅ शतैर्. Dn₁ D₅ मल्लैः (for बाणैः). —^δ) Ś K_{1.2.4} D_{1.2.7.8} नाशयामि; Dn₁ D_{2.4-5} पातं (for विनं). —^ε) D₅ हि (for च). —^δ) K_{1.4} B Dc₁ Dn₂ D_{1.2} जीवितं चास्य संयुगे.

57 D₁ om. (hapl.) 57^a-58^a. Dn₁ reads 57^a twice. —^a) Ś K₁₋₃ Dn₁ (both times) D₅ किं नु; Dc₁ किमु; D₅ किं न; D₄ किं च; D₅ किं नु (for किं नु). —^δ) Dn₁ (both times) D₅ तत्कार्यम्; S (G₅ missing) तत्कार्यम् (by transp.). K₁ उद्यतं (sic); D₂ G₂ उत्तमं; D_{1-2.8} उच्यतां; G₃ उद्युतं (for उद्यतम्). —^ε) Dn₂ स्वमहत् (for सुं). —^δ) B_{1.2} Dc₁ [ए]व (for [ए]ति). Dn₁ D₅ च; G₁ M [s]पि (for हि).

C. 7. 5129
D. 7. 1301. 57
K. 7. 133 64

सुमहत्पाण्डुपुत्राणामायान्त्येते हि कौरवाः ॥ ५७
अथ वा फल्गुनः सर्वान्वारयिष्यति संयुगे ।
अहमप्यस्य मूर्धानं पातयिष्यामि सायकैः ॥ ५८
मन्यते छिन्नबाहुं मां भूरिश्रवसमाहवे ।
उत्सृजैनमहं वैनमेप मां वा हनिष्यति ॥ ५९
शृण्वन्याश्चालवाक्यानि सात्यकिः सर्पवच्छसन् ।

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकोनसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

१७०

संजय उवाच ।

ततः स कदनं चक्रे रिपूणां द्रोणनन्दनः ।

युगान्ते सर्वभूतानां कालसृष्ट इवान्तकः ॥ १

ध्वजद्रुमं शस्त्रशृङ्गं हतनागमहाशिलम् ।

58 D₁ om. 58^{ab} (cf. v. 1. 57). — ^a) Ś₁ अथाह; Ś₂ यथेना[न]; K₁. 2 D₁ अथैनान् (for अथ वा). K₂. 4 B D (D₁ om.) फाल्गुनः. — ^b) Ś₂ K₁. 2. 4 कौरवान् (for संयुगे). — ^c) M₂-s संयुगे (for सायकैः).

59 ^{ab}) D₁ -बाहुभ्यां (for -बाहुं मां). M₂-s किं मन्यसे छिन्नबाहुं मां भूरिश्रवसं सृष्टे. — ^c) D₁ D₂ विद्युज (for उत्सृज). D₂. 6 [प]तम् (for [प]नम्). K₂ B (except B₁) D (except D₁ D₂) T G₂ M₂-s च (for वा). D₁ [प]व (for [प]नम्). — ^d) Ś K₂ B D₁ D₂. 3 G₁ वा मां (by transp.); K₁. 2 वा मा; D₁. 5 मा वा; G₂ वा*.

60 ^a) D₁ D₂ श्रुत्वा (for शृण्वन्). D₁ पांचाल्य. — ^b) B₁. 2. 5 D₁ D₂. 4 शको (for सक्तो). — ^c) D₁ D₂ प्रस्फुरति; G₁. 4 M विष्कु* (for विस्तु*). S (G₂ missing) बलात् (for बली). — After 60, N (except D₁ D₂; K₂ missing) ins.:

1392* तौ वृषाविच नर्दन्तौ बलिनौ बाहुशालिनौ ।

[K₁-s नर्दन्तौ (for नर्दन्तौ). D₂ पन्थिनौ बलशालिनौ (for the post. half).]

61 ^{ab}) D₁ D₂ S (G₂ missing) तौ त्वा (G₂ तत्त्वं) (for स्वरया). D₁ D₂ transp. वासुदेवश्च and धर्मराजश्च. — ^c) D₂ सुमहा. (for महता). D₁ तृणं (for वीरौ). — ^d) K₁ B₁ D₁. 6 S (G₂ missing) तदा; D₂ D₂. 2. 3. 7. 8 भृशं (for ततः).

भीमबाह्वन्तरे सक्तो विस्फुरत्यनिशं बली ॥ ६०

त्वरया वासुदेवश्च धर्मराजश्च भारिप ।

यत्नेन महता वीरौ वारयामासतुस्ततः ॥ ६१

निवार्य परमेष्वासौ क्रोधसंरक्तलोचनौ ।

युयुत्सवः परान्संख्ये प्रतीयुः क्षत्रियर्षभाः ॥ ६२

62 ^a) G₁ निवार्य तौ महेश्वासौ. — ^b) K₂. 4 B D₁ D₁. 6 G₂ कोप- (for क्रोध-). — ^c) D₁ D₂ पुनः (for परान्). G₁ M₁. 2. 4 संख्ये (for संख्ये). B₂ युयुत्सुनपरान्संख्ये. — ^d) D₂ प्रतीयुः पुरुषर्षभाः.

Colophon om. in Ś₂ K₁. 2; K₂ G₂ missing. — Subparvan: B₁. 2 (marg.) नारायणास्त्रमोक्ष. — Day of Droṇa's Generalship: K₁ पंचमदिवसयुद्धे; D₁ G₁ पंचमेहनि; M₁. 2 पंचमेहि. — Adhy. name: D₁ छष्ट-द्युन्नसाल्यक्योः परस्परं कोपवाक्यानि; Bom. ed. छष्टद्युन्न-साल्यकिकोधः. — Adhy. no. (figures, words or both): D₁ 199; D₂ 100; D₃ 92; T G₂. 2 193; G₁ M₁. 2 192; G₂ 194; M₂. 4 191; M₃ 2[1]91. — Śloka no.: D₁ 70.

170

This adhy. is missing in K₂ G₂ (cf. v. 1. 7. 125. 14; 137. 9).

1 — ^a) D₂ च (for स). — ^b) D₂ शत्रूणां (for रिपूणां). — ^c) G₂ damaged, D₁ D₁ कालसूर्य; D₂ क्रुधः काल (for कालसृष्ट).

2 D₂ transp. 2^a and 2^b. — ^a) D₁. 3 रथ- (for शस्त्र-). D₁ (marg. sec. m.) D₁ संघे; D₂. 4. 5 शस्त्रं (for शस्त्रं). D₂ शस्त्रशृङ्गाध्वजद्रुमं. — ^b) Ś₁ K₂ -महो (K₂ हा) पले; D₁. 2. 7. 8 -महाशालं (sic); D₂ -महाशालं (for शालम्). — ^c) G₂ रथाश्वपुरुषाकीर्णं. — ^d) D₂ -समा-

अश्वकिंपुरुषाकीर्णं शरासनलतावृतम् ॥ २
 शूलकन्यादसंघुष्टं भूतयक्षगणाकुलम् ।
 निहत्य शात्रवान्भलैः सोऽचिनोद्देहपर्वतम् ॥ ३
 ततो वेगेन महता विनद्य स नरर्षभः ।
 प्रतिज्ञां श्रावयामास पुनरेव तवात्मजम् ॥ ४
 यस्माद्युध्यन्तमाचार्यं धर्मकञ्चुकमास्थितः ।
 मुञ्च शस्त्रमिति प्राह कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ५
 तस्मात्संपश्यतस्तस्य द्रावयिष्यामि बाहिनीम् ।
 विद्राव्य सत्यं हन्तास्मि पापं पाञ्चाल्यमेव तु ॥ ६

वृत्तः T Gs. 1 लतायुतं (for लतावृतम्).

3 °) Dn: D2 बलः; D1.5 बलं; D3 छत्रः; D7.5 बहूः; T G2-1 स्थूलः; G1 M पत्ति- (for शूल-). K1 संघुष्टं (sic); Dn: संघुष्टं; D3 संघुष्टं; D1.7.5 T G1 संघुष्टं; G2 संघुष्ट- (for 'ष्ट'). B Dc1 Dn1 क्रव्यादपक्षिसंघुष्टं. — °) D3 पक्षिः; G3 damaged (for यक्ष-). Dc1 Dn1 गणावृतं; D3 G1 M1.2 समाकुलं; G3 damaged (for गणा-). — °) G3 damaged (for निहत्य). — °) K1 संचिनोद् (for सोऽचि-).

4 °) S (G3 missing) transp. विनद्य and स. B: G2 स नरर्षभः; Dn: D2.4.7.5 भरतर्षभः; D3 पुरुषर्षभः. D5 स विनद्य नरोत्तमः. — °) M3-5 प्रतिज्ञाः.

5 °) G3 partly damaged. Dn1 पश्चद् (for यस्माद्). D3 सशस्त्रम्; G1 M3-5 संमोह्य (G1 ह्यद्); M1.2 संयच्छद् (for युध्यन्तम्). M3-5 चाचार्यं (for आ-). T G2.3 यदत्र छत्रमाचार्यं. — D1.3.7.5 transp. 5° and 5°. — °) D1 कुंचकम्; D1 कुचु (for कञ्चु). D2-3.7.5 आश्रितः (D3 ताः) (for आस्थितः). — °) B1 M3-5 धर्म- (for कुन्ती-).

6 °) Dn3 om. from पश्य up to यो (in 7°). — G3 om. (hapl.) 6°-7°. — °) D2.4.5.7.5 विद्राव्य (for विद्राव्य). K1 B Dc1 Dn1 D3 T G2.3 M3-5 सर्वाङ्गः; D3 सैन्यं; G1 M1.2 सर्वं (for सत्यं). — °) K1 B Dc1 Dn1 S (G3 om.; G3 missing) जालम् (for पापं). S2 पांचाल्यम्; G1.3 M1.2 पांचालम् (for ल्यम्). D2.3.5 T G1.2.3 M1-3.5 एव च; M1 आहवे (for एव तु). D3 पांचाल्यं च कुलाधर्मं.

7 Dn3 om. up to यो; G3 om. 7 (for both, cf. v. l. 6). — °) D3 अद्य सर्वाङ्ग (for सर्वानेताद्).

सर्वानेतान्हनिष्यामि यदि योत्स्यन्ति मां रणे ।
 सत्यं ते प्रतिजानामि परावर्तय बाहिनीम् ॥ ७
 तच्छ्रुत्वा तव पुत्रस्तु बाहिनीं पर्यवर्तयत् ।
 सिंहनादेन महता व्यपोह्य सुमहद्भयम् ॥ ८
 ततः समागमो राजन्कुरुपाण्डवसेनयोः ।
 पुनरेवाभवत्तीव्रः पूर्णसागरयोरिव ॥ ९
 संख्या हि स्थिरीभूता द्रोणपुत्रेण कौरवाः ।
 उदग्राः पाण्डुपाञ्चाला द्रोणस्य निधनेन च ॥ १०
 तेषां परमहृष्टानां जयमात्मनि पश्यताम् ।

C. 7. 5205
 S. 7. 199. 11
 K. 7. 270. 11

— °) Dn1 जोत्यन्ति; M3-5 ते वति (for योत्स्यन्ति). G1 M ना (for मां). — °) K1.4 B Dc1 Dn1 D3 S (G3 om.; G3 missing) परिवर्तय; D1 प्रावर्तयत; D3 प्रतिवर्तय (for परा-).

8 S2 K1.2 D1 om. (? hapl.) 8°. — °) D2.3.5 पर्यवर्तयत्; D3 वर्तत (for वर्तयत्). S1 K1 पर्यवर्तय बाहिनीं. — °) D3 व्यनदत् (for व्यपोह्य). G2 M2.4 बलं (for भयम्). — After 8, G1 M (G1 M2.4 reading for the first time after 7. 168. 8) ins.:

1393* मेरीशवादादयन्ष्टः पटहान्दुर्माश्च ह ।

आडम्बरान्मृदङ्गाश्च शर्शरीश्चानकानपि ।

महुकान्पणवान्चीणा दिण्डिमोश्च सद्यश्चः ।

सर्वे चैव महेष्वासा दभ्युः शङ्खान्महास्त्रान् ।

ततो ननाद वसुधा सुरनेमिसमाहता । [5]

स शब्दस्तुमुलः खं च पृथिवीं च म्यनादयत् ।

कुरुणामय तं शब्दं श्रुत्वा घोरं समुत्थितम् ।

पाण्डवाः सोमकैः सार्धं समपचन्त विस्मिताः ।

ते तु दृष्ट्वा कुरुनाजज्जदतो भैरवात्रवान् ।

अभ्यवर्तन्त वेगेन मुत्सुं कृत्वा निवर्तन्म् । [10]

[(L. 1) G1 (both times) अवारयन् (for अवाद-).]

— (L. 3) G1 (both times) ननुकाद् (for ननु-).]

9 °) D1 सैनयोः (for से-). — °) D3 अपि (for एव). K1 D1 T G2-1 तीर्थं.

10 °) D1 M3 स्थिरीभूत्वा; G2 स्थि*** (for स्थिरीभूता). — °) S2 K1.2 D1 उदगुः (for उदग्राः). S2 D3 पांचाल्याः; K1 पांचाला (for पाञ्चाला). — °) K1.2 B1 D1 तु (for च).

11 The portion of the text from 11° to 43° is lost

C. 7. 8705
B. 7. 199. 11
K. 7. 200. 11

संरब्धानां महावेगः प्रादुरासीद्राणाजिरे ॥ ११
यथा शिलोच्चये शैलः सागरे सागरो यथा ।
प्रतिहन्येत राजेन्द्र तथासन्कुरुपाण्डवाः ॥ १२
ततः शङ्खसहस्राणि भेरीणामयुतानि च ।
अवाद्यन्त संहृष्टाः कुरुपाण्डवसैनिकाः ॥ १३
ततो निर्मथ्यमानस्य सागरस्येव निखनः ।
अभवत्तस्य सैन्यस्य सुमहानद्भुतोपमः ॥ १४
प्रादुश्चक्रे ततो द्रौणिर्बलं नारायणं तदा ।

अभिसंधाय पाण्डूनां पाञ्चालानां च वाहिनीम् ॥ १५
प्रादुरासंस्ततो वाणा दीप्ताग्राः खे सहस्रशः ।
पाण्डवान्भक्षयिष्यन्तो दीप्तास्या इव पद्मगाः ॥ १६
ते दिशः खं च सैन्यं च समावृण्वन्महाहवे ।
मुहूर्ताद्भास्करस्येव राजल्लोकं गभस्तयः ॥ १७
तथापरे द्योतमाना ज्योतीर्षीवाभ्यरेऽमले ।
प्रादुरासन्महीपाल काष्णायिसमया गुडाः ॥ १८
चतुर्दिशं विचित्राश्च शतघ्नोऽथ हुताशदाः ।

in G₂ on a missing folio. —^a) S₂ K₁. 2. 4 B D₀₁ D₀₁ D₁ विशां पते; S (G₂. 6 missing) रणाय वै (for 'जिरे).

12 G₂ missing (cf. v. l. 11). —^a) D₀₁ (by corr.) D₀₁ D₀ शैलोच्चये; D₂-s शिलोच्चये: (for 'चये). S K₁-s D₁ शैलः; D₀ शैला: (for शैलः). —^b) K₄ B₁ D₀₁ सागरैः; B₂. 5 D₂-4. 7. 8 S (G₂. 6 missing) 'रः; D₂ 'रै (for 'रै). S K₁-s सागरैः; B₂ D₂. 7. 8 T M₂-s 'रै; D₀₁ 'रा; D₂ 'रैर (for 'रो). —^c) B₁ प्रतिहार्येत; D₀₁ D₁-s 'हन्येत (for 'हन्येत). —^d) D₂. 6 ते (for [भा]सन्).

13 G₂ missing (cf. v. l. 11). — After 13, S (G₂. 6 missing) ins. :

1394* बुद्धमे पृथिवी सर्वा दिशश्च प्रतिसखनुः ।
संभ्रान्ताणि च भूतानि जलजान्यपि मारिप ।
ते च सर्वे तथा यौषाः संप्रहृष्टा युयुत्सवः ।
वर्तमाने तथा शब्दे रौद्रे जस्मिन्मयानके ।

संपतस्तु रथीयेषु तव तेषां च भारत । [5]

[(L. 2) T G₂. 6 [अ]पि (for च). — (L. 3) T M₂-s तदा (for तथा). T G₂. 4 योषाः (for यौषाः). — (L. 4) M₂-s transp. शब्दे and रौद्रे. G₁ M₁. 2 युदे (for रौद्रे).]

14 G₂ missing (cf. v. l. 11). —^a) S K (K₂ missing) D₀₁ D₂. 2. 5. 7. 8 यया; D₁ तथा (for ततो). —^b) S₂ reads 14th on marg. —^c) S K (K₂ missing) D₁. 2. 4. 5. 7. 8 G₂ तु; D₂ स्त्र- (for [इ]व). MSS. निखनः; D₂ निखलः (for निखनः). —^d) K₄ B D₀₁ D₀₁ तव; D₂ सर्व- (for तस्य). S₂ K₁. 2 D₁ तथा- भूदस्य सैन्यस्य; D₂ अभ्यवर्तत सैन्यस्य. —^e) D₁. 3 सुमहानद्भुतः स्वनः.

15 G₂ missing (cf. v. l. 11). —^a) T G₁. 2. 4

M₁. 2 तदा (for ततो). — D₂. 4. 5 om. 15th. —^a) D₀ पाण्डूना (for 'नां). —^b) B₂ D₁ पंचालानां.

16 G₂ missing (cf. v. l. 11). —^b) B₁ दीप्ता- स्याशः; D₁ दीप्ता *; D₂ प्रदीप्ता: (for दीप्ताग्राः). B₁ D₀₁ च (for खे). —^c) K₂. 4 B D₀₁ D₀₁ क्षपयि- व्यंतो; D₁ भक्षयि' (sic) (for भक्षयि'). —^d) D₂. 5. 7. 8 दीप्ताग्रा (for 'स्या). K₄ B D₀₁ D₀₁ D₀ G₁ M पद्मगा इव (by transp.). D₁ दीप्ताग्रा इव पद्मगाः.

17 G₂ missing (cf. v. l. 11). —^a) T G₂. 4 दिवं (for दिशः). — After 17th, D₂ ins. :

1395* ततोऽन्तरिक्षं खगमैर्नानालिङ्गैः सुभैरवैः ।

— D₂ om. 17th-19th. —^a) D₀₁ D₂ लोकैः; D₂ लोक- (for लोकं). K₂ B D₀₁ D₀₁ S (G₂. 6 missing) लोकै राजन्गभस्तयः.

18 G₂ missing (cf. v. l. 11). D₂ om. 18 (cf. v. l. 17). D₂. 5 om. 18-19. —^a) K₁ तदा; B₂ अथ (for तथा). —^b) B₁ D₀₁ D₀₁ D₂. 8 T G₂. 4 M₂-s अमलैर्वरे (by transp.); B₂-s G₁ M₁. 2 अमलाः; B₂ विमलैः. D₂ ज्योतिः पीतांबरमले. —^c) K₂. 4 B D₀₁ D₀₁ D₂ S (G₂. 6 missing) महाराज (for महीपाल). —^d) S K₁. 2 B₁ D₀₁ D₂. 7. 8 T G₁ काष्णाय (D₂ कर्णाय- यसमहा- (D₀₁ 'समा) (for 'मया). T G₁ M हुलाः; G₂. 4 गुलाः (for गुदाः).

19 G₂ missing (cf. v. l. 11). D₂-s om. 19 (cf. v. l. 17, 19). D₂ om. 19. M₂ om. (bapl.) 19th. —^a) D₀₁ चतुर्दिश- (for 'दिशं). B D₀₁ D₀₁ S (M₂ om.; G₂. 6 missing) चतुश्चक्रा द्वि (T G₁. 2. 4 M₁. 2 वि- चक्राश्च. —^b) D₁. 8 शतघ्नैर (for 'ह्ये). K₄ B₂-s D₀₁ D₁. 8 बहुला गदाः; B₁ D₀₁ D₀₁ [s]थ हुला (D₂ 'डा) गदाः; D₂ सुबला गदाः; T G₂. 4 M₂. 5 [s]थ

चक्राणि च क्षुरान्तानि मण्डलानीव भास्यतः ॥ १९
 शस्त्राकृतिभिराकीर्णमतीव भरतर्षभ ।
 दृष्टान्तरिक्षमाविद्याः पाण्डुपाञ्चालसृज्याः ॥ २०
 यथा यथा ह्ययुध्यन्त पाण्डवानां महारथाः ।
 तथा तथा तदस्त्रं वै व्यवर्धत जनाधिप ॥ २१
 वध्यमानास्तथास्त्रेण तेन नारायणेन वै ।
 दह्यमानानलेनेव सर्वतोऽभ्यर्दिता रणे ॥ २२
 यथा हि शिशिरापाये दहेत्कक्षं हुताशनः ।
 तथा तदस्त्रं पाण्डूनां ददाह ध्वजिनीं प्रभो ॥ २३

आपूर्यमाणेनास्त्रेण सैन्ये क्षीयति चाभिभो ।
 जगाम परमं त्रासं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २४
 द्रवमाणं तु तत्सैन्यं दृष्ट्वा विगतचेतनम् ।
 मध्यस्थतां च पार्थस्य धर्मपुत्रोऽब्रवीदिदम् ॥ २५
 धृष्टद्युम्न पलायस्व सह पाञ्चालसेनया ।
 सात्यके त्वं च गच्छस्व वृष्यन्धकयुतो गृहान् ॥ २६
 वासुदेवोऽपि धर्मात्मा करिष्यत्यात्मनः क्षमम् ।
 उपदेष्टुं समर्थोऽयं लोकस्य किमुतात्मनः ॥ २७
 संग्रामस्तु न कर्तव्यः सर्वसैन्यान्व्रवीमी वः ।

C. 7. 222
 B. 7. 198. 28
 K. 7. 200. 30

हुळा गु (G₃ 'ळां गु)डाः (M₃ s हुळाः); G₁ M₁ s [s]ध
 सहस्रशः (for थ हुताशदाः). B₃ शतश्यामंगला गदाः.
 —^d) D₁ s G₁ च (for [इ]व). — After 19, G₁
 M₁ s ins. :

1396* पाशाश्च विविधाकारा नाराचाञ्जलिकास्तथा ।
 संपतन्तः[ः] स दृश्यन्ते शतशोऽथ सहस्रशः ।
 यथा युगक्षये घोरे परिभूतं जगद्भवेत् ।
 तद्वासीचदा राज्ञ्योतिर्भूतं नभःस्थलम् ।
 [(L. 3) G₁ वहिभूतं (for परि).]

20 G₂ missing (cf. v. l. 11). —^a) D₁ s अस्त्रा-
 कृतिभिर् (for श). —^b) D₃ आसीनु (for अतीव).
 K₃ D₁ s D₁ पुरुषर्षभ. —^c) D₃ अंतरीक्षम्. —^d)
 D₁ s पंचाल- (for पाञ्चाल).

21 G₂ missing (cf. v. l. 11). S₂ om. (hapl.)
 21^{ab}. —^a) D₃ रथा हया (for यथा यथा). K₁ s हि
 युष्यंत; T G₃ स यु (for ह्ययुध्यन्त). —^b) S₁ K₁-s
 D₁ पाण्डुपांचालसृज्याः (= 20^d). —^d) D₃ व्यशीर्यत (for
 व्यवर्धत).

22 G₂ missing (cf. v. l. 11). —^a) B तदस्त्रेण;
 D₁ D₁ D₃ तदा (for तथा). D₃ युध्यमाना यथा-
 स्त्रेण; G₁ M₁ s धक्ष्यमाणस्तदास्त्रेण. —^b) G₃ om. तेन.
 S₁ K (K₃ missing) D₁ च; D₁ s. 7. 3 ते (for वै).
 — After 22^{ab}, G₁ M₁ s ins. a passage given in App.
 I (No. 21). D₂ s. 1 om. 22^d. —^c) S₁ B₁ D₁.
 s-s T G₃ [अ]नलेनैव; D₃ महास्त्रेण (for [अ]नलेनेव).
 —^d) D₃ व्यथिता; M₃-s ह्यर्दिताः (for अभ्यर्दिता).
 B₃ चक्रुः; D₃ शरैः; T G₃ परैः; G₁ s M परे (for
 रणे).

23 G₂ missing (cf. v. l. 11). B₃ om. 23^d-24^d.

—^b) G₁ M दहन् (for दहेत्). S₁ D₁ कक्ष्ये (for
 कक्षं).

24 G₂ missing (cf. v. l. 11). B₃ om. 24^a (cf.
 v. l. 23). B₃ om. (hapl.) 24^{ab}. —^a) D₃ आपूर्य-
 माणे चास्त्रेण. —^b) D₁ क्षिपति; D₁ क्षीयती (for
 'ति). S₂ चाभिभोः; K₁ D₂ s चाविभोः; K₁ B (B₃
 om.) D₁ D₁ च प्रभो (for चाभिभो). —^d) S₂
 K₁ s कुंतीपुत्रो; D₂ s D₂-s. 7. 3 G₁ s M धर्मराजो (for
 'पुत्रो).

25 G₂ missing (cf. v. l. 11). —^a) S₂ च तत्;
 D₃ ततः; T G₁ M तथा; G₃ तदा; G₃ यथा (for
 तु तत्). —^b) D₃ च (for वि). S₁ K₃ चेतनः;
 D₂ s. 1 T G₂ s M₃-s चेतनं (for 'नम्). —^c) K₁
 D₂ s. 3 मध्यस्थानां (for 'स्थतां). D₃ हि (for च).
 —^d) D₂ s. 4. 7. 3 S (G₂ s missing) धर्मराजो (for
 'पुत्रो).

26 G₂ missing (cf. v. l. 11). —^b) M₃ s पांचाल्य-
 (for 'ल). —^c) D₃ त्वं हि; D₃ स त्व- (for त्वं
 च). —^d) K₁ B₃ D₁ महान्; D₂ सत्यं; D₂ s.
 4. 7. 3 पुरं; T G₂ s अवान् (for गृहान्). S₁ K₁-s
 D₁ s. 3 दृष्ट्यन्धकयुतः पुरं (D₁ s 'पुरःसरः; D₃ 'निवेशनं).

27 G₂ missing (cf. v. l. 11). —^b) D₂ s आर-
 नक्षणं (sic); D₃ रक्षणं; D₃ 'नो हितं (for 'नः क्षमम्).
 —^c) D₃ उपवेष्टुं; D₃ 'देष्ट- (for 'वेष्टु). S₂ [s]सो;
 D₃ हि (for स्य). B D₁ D₁ श्रेयो बु (B₃-s ह्य)पदि-
 शलेष. —^d) B₃ किमु च (for किमुत).

28 G₂ missing (cf. v. l. 11). —^a) D₃ S (G₂ s
 missing) यो (for तु). —^b) D₃ च (for वः).
 —^c) S₁ K₁-s तु (for हि). B₃ सर्वैः; D₃ सर्व- (for

C. 7. 9222
B. 7. 199. 18
K. 7. 200. 30

अहं हि सह सोदयैः प्रवेक्ष्ये हव्यवाहनम् ॥ २८
भीष्मद्रोणार्णवं तीर्त्वा संग्रामं भीरुदुस्तरम् ।
अवसत्स्याम्यसलिले सगणो द्रौणिगोष्पदे ॥ २९
कामः संपद्यतामस्य वीभत्सोराशु मां प्रति ।
कल्याणवृत्त आचार्यो मया युधि निपातितः ॥ ३०
येन बालः स सौभद्रो युद्धानामविशारदः ।
समर्थैर्वहुभिः क्रूरैर्घातितो नाभिपालितः ॥ ३१

येनाविवृता प्रश्नं तथा कृष्णा सभां गता ।
उपेक्षिता सपुत्रेण दासभावं नियच्छती ॥ ३२
जिघांसुर्धार्तराष्ट्रश्च श्रान्तेष्वश्वेषु फल्गुनम् ।
कवचेन तथा युक्तो रक्षार्थं सैन्धवस्य च ॥ ३३
येन ब्रह्मास्त्रविदुपा पाञ्चालाः सत्यजिन्मुखाः ।
कुर्वाणा मज्जये यत्नं समूला विनिपातिताः ॥ ३४
येन प्रव्राज्यमानाश्च राज्याद्वयमधर्मतः ।

सह). Dns Ds S (G₂ missing) सो (D₆ सौ) दयैः;
D₁. 1. 7 सौदयैः (for सौ).

29 G₂ missing (cf. v. 1. 11). —^a) T G₁. 3. 4 M
-द्रोणार्णवौ (for 'र्णव'). G₂ lacuna for तीर्त्वा. —^b)
K₂. 4 B D₁ D₂ D₃. 1. 11 संग्रामे (for 'मं'). D₆
भीत- (for भीरु-). D₁ D₂ D₃. 6 दुस्तरैः; D₄ दर्शने
(for 'दुस्तरम्'). D₅ संग्रामे भीरुताकरं; S (G₂. 6 miss-
ing) 'मे भीम (M₂-s 'रु) दुस्तरौ. —^c) Ś₂ D₃ G₁ M₂-s
अवसीदामि; K₂ Dns D₂. 1. 6-8 वि (D₆ नि) मज्जिष्यामि;
B₁-s D₁ अवमंक्षा (D₁ 'क्ष्या) मि; B₂ 'सज्जोस्मि; D₂ 1
अवसंक्षाम; D₅ विमज्जिष्यामि; T G₂. 4 अवपत्स्यामि;
M₁. 2 अपव- (for अवस-). K₂ B₁-4 D (except D₁)
T G₁. 3. 4 M₂-s सलिले (for [अ]स-). B₅ अवशोस्मि
निमग्नोर्ह.

30 G₂ missing (cf. v. 1. 11). —^a) K₁ समुद्य-
ताम्; G₁ M₁. 2 संपत्स्य- (for संपद्य-). Dns D₂. 4-8
T G₂. 4 M₂-s अथ (for अत्य). —^b) D₃ अथ (for
आद्य). Dns D₂. 4. 5. 7. 8 राज्ञो दुर्योधनस्य च. —^c) D₁. 5
om. (hapl.) 30°-33°. —^d) K₂ B₁. 5 D₂ -वृत्तिर्; D₃
-वृत्तम् (for -वृत्त). B₁. 5 D₁ D₂ D₃-s S (G₂. 5
missing) आचार्यो; B₂ वाचार्यो (for आचार्यो). Dns
कस्याणवृत्त्य *चार्यो.

31 G₂ missing (cf. v. 1. 11). D₁. 5 om. 31 (cf.
v. 1. 30). —^a) Ś₂ K₂ समर्थो (for 'थैर'). M₂
वीरैर (for क्रूरैर). —^b) D₁ D₂ नाजु; D₆ न तु
(for नाभि-).

32 G₂ missing (cf. v. 1. 11). D₁. 5 om. 32 (cf.
v. 1. 30). —^a) Ś₂ K₁-s D₁ चाहवता; B₁. 8 Dns
T G₂. 4 M₂-s विवृता; B₂ D₁ D₂ D₃-s G₁ M₁. 2
विवृवती; B₅ प्रवृवता (for [अ]विषु). D₂-s प्रभांस्.
—^b) Dns D₆ T G₁. 3 M₁. 2. 4 सभागता; G₂ सहा-
गता (for सभां गता). D₅ तथा कृष्णामिमो गता. —^c)
B₁ D₁ D₂ T G₁. 4 M दासी-; D₂. 8 दास्य- (for

दास-). Ś₁ K₂ D₆ हि (D₆ तु) गच्छती; K₁. 2 T G₂. 4
M₁. 2 निगच्छती (T G₂. 4 'ति); D₂ नियच्छति; M₂-s
च गच्छती (for निय-). K₂ D₁ दासभावेन गच्छती.
— After 32, S (G₂. 5 missing) ins.:

1397* रक्षणे च महायन्त्रतः सैन्धवस्य कृतो युधि ।

अर्जुनस्य विधातार्थं प्रतिज्ञा येन रक्षिता ।

व्यूहद्वारि वयं चैव धृता येन जिगीषवः ।

वारितं च महत्सैन्यं प्राविशत्तद्यथावलम् ।

[(L. 1) G₁ M₂ रक्षती (for 'ने'). — (L. 2) G₂
रक्षता (for रक्षिता). — (L. 3) G₁ M₂-s जिगीषता (for
'षवः'). — (L. 4) T G₂ प्राविशत्तद्; G₁ M प्राविशंतं
(for प्राविशत्तद्).]

33 G₂ missing (cf. v. 1. 11). D₁. 5 om. 33 (cf.
v. 1. 30). —^a) Dns धार्तराष्ट्रेषु; D₃ 'राष्ट्रोसौ; D₆
'राष्ट्रैश्च; D₁ 'राष्ट्रस्य (for 'राष्ट्रश्च). —^b) B₁ आतेषु;
D₁ (sup. lin. as in text) क्रांतेषु (for श्रान्तेषु). B₁
D₂. 7 M₁. 2 अक्षेपु (for अक्षेषु). Ś₂ फल्गुनं; K₂ B₁.
2-8 D₁ D₂ D₃. 1. 2. 7. 8 फाल्गुनं; K₂ Dns D₂ फाल्गुनः
(for फल्गुनम्). B₂ आते युद्धेषु फाल्गुनं; D₆ आतं
येन च फा. —^c) D₆ मया (for तथा). B D₁ D₂
युतो (for युक्तो). —^d) D₆ हि (for च).

34 G₂ missing (cf. v. 1. 11). D₂ om. 34. —^a)
D₂ विदुषां (for 'पा). —^b) D₁ D₂ M₁. 2 पो-
चास्याः; Bom. ed. पंचालाः (for पाञ्चाला). —^c) D₆
मे (for मज्ज). D₅ नित्यं (for यत्नं). —^d) Ś₁ K₁. 2
D₁ समूलं; D₂ सबला; D₃ सपत्ना (for समूला). Ś₁
विनिपातितः. — After 34, S (G₂. 5 missing) ins.:

1398* ग्रहणे च परो यत्नः कृतस्तेन यथा मम ।

विदितं सर्वमेवैतद्धवतां सर्वयोधिनाम् ।

[(L. 2) G₂ विदिशः (sic) (for 'तं'). M₂-s [इ]ह
(for [ए]तर). G₁ M₁. 2 अवतां श्रममिच्छतां; M₂-s 'तां
शुश्रूषताः (for the post. half).]

निवार्यमाणेनास्माभिरनुगन्तुं तदेपिताः ॥ ३५
 योऽसावत्यन्तमस्मासु कुर्वाणः सौहृदं परम् ।
 हतस्तदर्थं मरणं गमिष्यामि सवान्धवः ॥ ३६
 एवं भुवति कौन्तेये दाशार्द्धस्त्वरितस्ततः ।
 निवार्य सैन्यं बाहुभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३७
 शीघ्रं न्यस्यत शस्त्राणि बाहेभ्यश्चावरोहत ।
 एष योगोऽत्र विहितः प्रतिघातो महात्मना ॥ ३८

द्विपाश्वस्यन्दनेभ्यश्च क्षितिं सर्वेऽवरोहत ।
 एवमेतन्न वो हन्यादस्त्रं भूमौ निरायुधान् ॥ ३९
 यथा यथा हि युध्यन्ते योधा ह्यस्त्रवलं प्रति ।
 तथा तथा भवन्त्येते कौरवा बलवत्तराः ॥ ४०
 निक्षेप्यन्ति च शस्त्राणि बाहनेभ्योऽवरोह्य ये ।
 तान्नतदस्त्रं संग्रामे निहनिष्यति मानवान् ॥ ४१
 ये त्वेतत्प्रतियोत्स्यन्ति मनसापीह केचन ।

C. 7. 9236
 B. 7. 199. 42
 M. 7. 200. 46

35 G₂ missing (cf. v. l. 11). — °) B₁ निवारिताः
 सुपुत्रेण; Dn₂ D₂. 5 निवार्यमाणानां न वयं; D₃ न निवारित-
 वानस्यान्; D₁. 6-8 निवार्यमाणानि (D₆ 'जेन' वयं. — °) G₁. 4 M₁ तदोपितः (G₁ 'ताः; M₁ 'तः'); M₁. 5 तदैपितं;
 M₃. 5 तदैपितं (for 'पिताः'). S K₁-3 D₁ नानुगन्तुं तदै-
 पिणा (S₂ K₂ 'ताः; K₁ 'तः'); B₁ कर्तुं युद्धं तदैपिणः;
 Dn₂ D₁-3 नानुयातास्तदैपिणः (D₁. 5 'जा'); D₂ नानुया-
 तास्तदाक्षिणः; D₃ युद्धं कर्तुं तदैपिणः. — After 35, S
 (G₂. 5 missing) ins.:

1399* वनवासान्निवृत्तानां समये च तथा कृते ।
 छेदश्च दक्षितो नित्यं प्रत्यक्षं वो महारथाः ।

36 G₂ missing (cf. v. l. 11). — °) K₂ यो
 माम्; B₁. 3-5 D₁ Dn₁ D₂. 5 सोसात् (for योऽसात्).
 Dn₂ D₁. 5. 7. 8 अस्माकं (for अस्मासु). D₂ योसावस्माकम-
 त्यतं; G₁ M₁. 5 सोपि चार्थतमस्मासु; M₃-5 सोसावत्यन्त-
 मस्माकं. — °) B₁ महत् (for परम्). — °) S₂ D₂
 S (G₂. 5 missing) तदर्थः; Dn₂ D₁. 7. 8 तदस्त्रं (for
 'र्थ'). — °) Dn₂ D₁. 5. 7. 8 करिष्यामि; D₂ करिष्यति
 (for गमिष्यामि).

37 G₂ missing (cf. v. l. 11). Before 37, G₂
 ins. संजयः. — °) D₆ वदति (for भुवति). D₁. 5. 7. 8
 कौरव्ये (for कौन्तेये). — °) D₃. 5 तदा (for ततः).

38 G₂ missing (cf. v. l. 11). — °) D₁ बाहने-
 भ्यश्च (hypermetrie) (for बाहेभ्यश्च). — °) B₁. 2. 4
 D₁ Dn₂ D₂. 3 T G₁. 3 M प्रतिघाते; D₁ प्रतिवेधे; D₂
 प्रतिघातो (for प्रति). D₁ S (G₂. 5 missing) महारथनः
 (for 'रथना).

39 G₂ missing (cf. v. l. 11). — °) D₂. 3 T G₁
 M₁. 3 द्विपेभ्यः; G₂. 3 द्विपाश्व (for 'श्च'). G₁ चन्दनेभ्यश्च
 (for 'स्यन्दने'). — °) B₁. 3 D₁ Dn₁ D₂ S (G₂. 5
 missing) क्षिप्रं (for क्षितिं). D₂. 4. 5 निपातिताः (for
 'स्वरोहत'). — °) D₃ एवं (for भूमौ). — After 39,
 D₂ ins.:

1400* सायुधान्युच्यमानान्त्रो हन्यादेतानपि भुवम् ।

40 G₂ missing (cf. v. l. 11). — °) S K (K₂
 missing) Dn₂ D₁. 5 ह्ययुध्यन्त (K₄ Dn₂ 'ते [sic]');
 Dn₁ D₁ हि युध्यन्त; D₂ ह्ययुध्यन्त (for हि युध्यन्ते).
 — °) Dn₂ ये वा; D₁. 5 यो वा; G₁ M योधा (for
 योधा). K₃ B D₁ Dn₁ D₂. 5 S (G₂. 5 missing) ह्य-
 (D₆ अस्त्रमिदं; K₄ अस्त्रवलं (for 'ह्यश्च'). — °) D₂
 om. one तथा. — After 40, D₂-3 ins.:

1401* रामेण पृथिवी सर्वा निःक्षत्रियगणा कृता ।
 अनेनास्त्रेण भीमेन क्षत्रमुत्सादितं पुरा ।
 यत्तन्नारायणं तेजः अस्त्रतेजःप्रमदन्म् ।
 तदस्त्रं निर्मितं पूर्वं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 यदा निपातितो दैत्यो हिरण्याक्षो महासुरः । [5]
 तदा नारायणास्त्रं हि पूर्वसृष्टं हि विष्णुना ।
 तं निपात्य महादैत्यं द्वापरान्ते नृपोत्तम ।
 रामेण तप आस्थाय लब्धं पूर्वं महात्मना ।
 देवदेवं समाराध्य विष्णुं त्रिभुवनेश्वरम् ।
 तस्माद्रोणमनुप्राप्तं सर्वाक्षप्रतिवारणम् । [10]
 तथैवादि महाशक्तं केनचित् निवारयेत् ।
 नारायणाख्यस्य नृपा एष योगो निवारणे ।

[(L. 1) D₂ निक्षत्रिय- (for निक्ष'). — (L. 3) D₂
 सर्व- (for अस्त्र). — (L. 4) D₂ सृष्टं हि विष्णुना पुरा
 (for the post. half). — D₂ om. (hapl.) lines 5-6.
 — (L. 5) D₁ भीमो (for दैत्यो). D₂ हिरण्याक्षो महा-
 बलः (for the post. half). — (L. 6) D₂ तदा नारा-
 यणाख्यस्य (for the prior half). D₂ om. from पूर्वसृष्टं
 up to नृपा (in the prior half of line 12). — (L.
 9) D₂ देवे (for देव-). — (L. 10) D₁ अमुं (for अनु-).
 — (L. 12) D₂ उपयोस्ति निवारणे (for the post. half).]

41 G₂ missing (cf. v. l. 11). D₂ om. 41-42.
 G₁ M₁. 2 transp. 41 and 42. — °) D₁ निक्षेपन्ति; D₂
 न क्षेप्यन्ति. B₁. 3 D₁ M₃-5 तु (for च). D₁ निक्षिप्ये-

C. 7. 8235
B. 7. 189. 42
K. 7. 200. 48

निहनिष्यति तान्सर्वाग्रसातलगतानपि ॥ ४२
ते वचस्तस्य तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य भारत ।
ईषुः सर्वेऽस्त्रमुत्सृष्टुं मनोभिः करणेन च ॥ ४३
तत उत्सृष्टुकामांस्तानस्त्राण्यालक्ष्य पाण्डवः ।
भीमसेनोऽब्रवीद्राजभिदं संहर्षयन्वचः ॥ ४४
न कथंचन शस्त्राणि मोक्तव्यानीह केनचित् ।
अहमावारयिष्यामि द्रोणपुत्रास्त्रमाशुगैः ॥ ४५
अथ वाप्यनया गुर्व्या हेमविग्रहया रणे ।
कालवद्विचरिष्यामि द्रौणेरस्त्रं विशातयन् ॥ ४६

पसंति चास्त्राणि: T Gs. 4 निक्षिप्यन्ते तु शस्त्राणि; G1 M1. 3 ये निक्षिप्यन्ति श. —⁵) K1 D1. 5 ते; T Gs च (for ये). G1 M1. 3 बाहनेभ्योवरोहते. — After 41^{ab}, T Gs. 4 Ms. 4 ins.:

1402* येऽस्त्राणि कुर्वन्ते वीरा नमन्ति च विवाहनाः ।

—^o) B1 तानेतद् (for तानैः). S1 तानेव चैतत्संप्रामे.
—^d) S1 वि; B1 न (for नि).

42 Gs missing (cf. v. l. 11). Ds om. 42^{ab} (cf. v. l. 41). G1 M1. 3 transp. 41 and 42. —^a) S1 K1 Dns D1. 3 यत् (for ये). D1. 3. 7. 8 [ए]ने (for [ए]तद्). T Gs -योइयन्ति (for -योस्सन्ति). —⁵) Ds इ; T Gs. 4 हि (for [ह]इ). K1 D1. 7 Gs Ms केन च; G1 तेन च (for केचन). — K2 om. (hapl.) 42°-43°. —^o) Dns इनिष्यति इ; Ms निहनिष्यति (for -व्यति). D2. 3. 5. 1 इति क्षिति (D1 om. क्षिति) गता-नसर्वाङ्.

43 Gs missing (cf. v. l. 11). K2 om. 43 (cf. v. l. 42). —^a) Ds श्रुत्वा तु (for तच्छ्रुत्वा). —⁵) G1 M1. 3 सैनिकाः; Ms. 4. 5 (sup. lin.) आपिते (for भारत). —^o) K1 एषु; Dn इषु; D1-3 इषून्; G1 M ऊषु; G2. 3 ऊषुः (for ईषुः). K2. 3 B (except B1) D2. 4. 5-8 T G1. 3 M समुत्सृष्टुं; Ds समुत्सृज्य; Gs समुत्सृष्टा (for सञ्जमुत्सृष्टुं). —^a) S1 मनसा (for मनोभिः). T कारणेन (for करणेन). Ds बाहादवततार च; D1. 3 मनोभिले व्यर्चितयन्; G1 M1. 3 मनोभिः करणैः सह; Gs. 1 Ms-3 महद्भिः का (Ms क)रणैश्च ह.

44^{ab}) D1. 3 च (for तान्). S1 K (Ks missing) D1. 3 तत उत्सृष्टुकामानाम्. Dns Ds-3 T G1. 3 M1. 2. 3 शस्त्राणि (for अ). D1 lacuna; Ds M1. 3 आलोक्य

न हि मे विक्रमे तुल्यः कश्चिदस्ति पुमानिह ।
यथैव सचित्तुस्तुल्यं ज्योतिरन्यन्न विद्यते ॥ ४७
पश्यध्वं मे दृढौ बाहू नागराजकरोपमा ।
समर्थौ पर्वतस्यापि शैशिरस्य निपातने ॥ ४८
नागायुतसमप्राणो ह्यहमेको नरेष्विह ।
शक्रो यथाप्रतिद्वंद्वो दिवि देवेषु विश्रुतः ॥ ४९
अद्य पश्यत मे वीर्यं बाह्वोः पीनांसयोर्धुधि ।
ज्वलमानस्य दीप्तस्य द्रौणेरस्त्रस्य वारणे ॥ ५०
यदि नारायणास्त्रस्य प्रतियोद्धा न विद्यते ।

(for आलक्ष्य). D1. 3 तत उत्सृष्टवन्तस्तान्यालोक्य पांडव-स्तदा (Ds स च पांडवः). —^o) Ds तत्र (for राजन्). —^a) Ds वै (for सं).

45⁵) B Dn1 Dn2 Ds S (Gs missing) त्यक्तव्यानि (for मोक्त). Ds. 7 इ (for [इ]इ). —^o) D1 अहमा-चारयिष्यामि. — Ds om. (hapl.) 45^d-46°. —^a) Gs आहवे (for आशुगैः).

46 Ds om. 46^{ab} (cf. v. l. 45). —^a) K1 Dns D2. 4. 5. 7. 8 गदया (for अथ वा). D3 गदया; G2 ह-नया (for [अ]प्य). — Dn1 om. 46°-47°. —^o) S1 Ks कालविद् (for 'वद्'). K1 B1-3. 5 प्रहरिष्यामि; B1 Dn1 D1 S (Gs missing) प्रचरि; Ds हि च (for वि-चरि). —^a) D1 विशारयन्; D1 विशां पते (for विशातयन्).

47 Dn1 om. 47^{ab} (cf. v. l. 46). —^a) Ds च (for हि). Ms om. विक्रमे. —⁵) Ds अन्यः (for अस्ति). Ds इति (for इह). —^o) Dn1 Dn1 तथैव; D1. 3 युज्यैव (for यथैव).

48^a) Dns पश्यध्वे (for 'अं'). B Dn1 Dn1 S (Gs missing) पश्यतेमौ (B1 'इय चेमौ' हि मे बाहू. —⁵) Ds गजराज- (for नाग). —^o) Ds इव (for अरि). K1 D1 पर्वतस्यापि सामर्थ्यौ (sic). —^a) Dn1 शिशिरस्य; D1. 3. 7. 8 शिखरस्य (for शैशि). K1 निपातिते; Ds S (Gs missing) निवारणे (for निपातने).

49^a) Ds -शत- (for -सप्त-). —^o) G1 M यथा शक्रो (by transp.). D1. 3 [अ]प्रतिबलो (for 'द्वंद्वो').

50^a) Dns D2. 4-5 पश्यतु; Ms-3 पश्यतु (for 'त'). —⁵) Ds भीमांसयोर् (for पीनां). Ds मृधे; Ds अपि (for युधि). —^a) Ds अक्षनि- (for अस्त्रस्य).

अद्यैनं प्रतियोत्स्यामि पश्यत्सु कुरुपाण्डुषु ॥ ५१
 एवमुक्त्वा ततो भीमो द्रोणपुत्रमरिंदमः ।
 अभ्ययान्मेघघोषेण रथेनादित्यवर्चसा ॥ ५२
 स एनमिपुजालेन लघुत्वाच्छीघ्रविक्रमः ।
 निमेषमात्रेणासाद्य कुन्तीपुत्रोऽभ्यवाकिरत् ॥ ५३
 ततो द्रौणिः प्रहस्यैनमुदासममिभाष्य च ।
 अवाकिरत्प्रदीप्ताग्नेः शरैस्तेरभिमन्त्रितैः ॥ ५४
 पन्नगैरिव दीप्तास्यैर्वमद्भिरनलं रणे ।

अवकीर्णोऽभवत्पार्थः स्फुलिङ्गैरिव काञ्चनैः ॥ ५५
 तस्य रूपमभूद्राजन्मीमसेनस्य संपुगे ।
 खद्योतैरावृणस्येव पर्वतस्य दिनक्षये ॥ ५६
 तदस्त्रं द्रोणपुत्रस्य तस्मिन्प्रतिसमस्यति ।
 अवर्धत महाराज यथाधिरनिलोद्धतः ॥ ५७
 विवर्धमानमालक्ष्य तदस्त्रं भीमविक्रमम् ।
 पाण्डुसैन्यमृते भीमं सुमहद्भयमाविशत् ॥ ५८
 ततः शस्त्राणि ते सर्वे समुत्सृज्य महीतले ।

C. 7. 925
B. 7. 199. 61
K. 7. 200. 68

51 °) Ś: Dn: D1, 5, 7, 8 अद्य (for अद्य). K1 B
 Dc1 Dn1 D1 [ए]तत्; D2 सं (for [ए]नं). —^d) K2
 पश्यत्सु कुरुपाण्डवाः; G2 तथा पश्यत्सु पाण्डुषु. — K4
 B1, 2, 3 (marg.) Dc1 (marg.) Dn: D1-3 T ins.:

1403* अर्जुनार्जुन वीमलसो न न्यस्य गाण्डिवं त्वया ।
 शशाङ्कस्येव ते पङ्को नैर्मल्यं पातयिष्यति ।
 अर्जुन उवाच ।

भीम नारायणास्त्रे मे गोषु च ब्राह्मणेषु च ।
 एतेषु गाण्डिवं न्यस्येतद्वि व्रतमुत्तमम् ।

[(L. 1) D1 om. the second अर्जुन. D1 गाविं.
 D1-3 न्यस्यतो गाविं तव (for the post. half). — (L. 2)
 B1-3 शशाङ्क इव (for 'कस्येव'). Dc1 Dn: D3 T कोरं;
 D1, 3 पंक्तं (for पङ्को). Dn: नैर्मल्ये; D2, 4-5 निर्मले
 (for नैर्मल्यं). Dc1 प्रापयिष्यति (for पातं). B1, 3
 नि (B3 नै)र्मलो न भविष्यति; D1, 3 निर्मलस्य भविष्यति
 (for the post. half). — (L. 3) B1-3 नारायणास्त्रेषु;
 Dc1 D1, 7 'यणेष्वे मे; Dn: 'यणस्त्रे वो (for 'यणास्त्रे मे').
 Dn: ब्रह्मणेषु (for ब्रा). B1-3 D3 ब्राह्मणेषु च गोषु च
 (for the post. half). — (L. 4) D1, 7, 8 गाविं. B1, 3
 गांडीवस्यास एकस्तु; B3 गांडिवं न्यस्यतो वयं (for the prior
 half). B1, 2 शशाङ्कस्येव मे सदा; B3 नाशदिशे बले सदा
 (sic) (for the post. half).]

52 °) K3, 4 B: Dn: D1, 3, 4, 5 T उक्तस् (for उ-
 क्त्वा). —^b) B Dc1 Dn1 D2, 5 अरिंदमः; D1 G2, 4
 'दम (for 'दमः). — After 52, S (G: missing)
 ins.:

1404* कम्पयन्मेदिनीं सर्वां प्राप्तयंश्च चमूं तव ।
 शङ्खशब्दं महत्कृत्वा भुजशब्दं च पाण्डवः ।
 तस्य शङ्खस्वनं श्रुत्वा बाहुशब्दं च तावकाः ।
 समन्तात्कोष्ठकीकृत्य शरमातैरवाकिरन् ।

[(L. 3) M3-5 भुज- (for बाहु). — After line 3,

G1 M1, 2 ins.:

1405* समकम्पन्त विवस्ताः शङ्खम्बं प्रसृज्युः ।]

53 °) B: D1 एवम्; D1 M2-3 एवान्; T G1-4
 M1, 2 एवान् (for एवन्). D1 जालेषु; G2 जालानि
 (for जालेन). —^b) D3 T G1 M लघुना (for
 लघुत्वात्). D1, 7, 8-विभ्रमः; M1-विक्रमे. (for 'म:').
 D3 लघुना शीघ्रकृतमः; G2 वायुना साम्यविक्रमः. —^c)
 D1 सोद्यैव; S (G: mi-sing) आच्छाद्य (for आसां).
 Ś: K3 B: निमेषमात्रमासाद्य; D3 'मात्रे प्राच्छाद्य. —^d)
 K1 [5]यवाकिरत्; D3 [5]यवा' (for सभ्यवा').

54 D2, 4, 5 om. 54^{ab}. —^a) Ś: तत्र (for ततो).
 —^b) B Dc1 Dn द्रवंतम्; D1 उदाप्यन् (sic); S (G:
 missing) उड्यन् (for उदास्य). —^c) D2, 4, 5 प्रच्छा-
 द्यत्यदी (D3 'रस दी)सालैः (D3 'प्रै:). —^d) D1 शस्त्रै-
 स्तैर; D3 शस्त्रास्तैर (for शरैस्तैर). Ś: अस्त्राभिः; D1, 3
 तेनाभि- (for तैरभि). D3 अभिसंवृतः.

55 °) D1, 3 सज्जिर (for वमं). B (except
 B1) उज्जलनं; Dn1 गरलं (for अनलं). Ś: K1, 2, 4 D1
 बहु (for रणे). Dn: D1, 5 द्रमंभि (Dn: 'वि)द्विरलं रणे.
 —^c) D2, 2, 7, 8 M3-5 अवाकीर्णो (for अव').

56 °) B1 अस्य (for तस्य). B3 तद्रूपमभवद्वाजन्.
 —^c) Dn1 D1 आवृणस्यैव (for 'स्येव).

57 °) D1 तदस्त्रः; M2, 5 तदस्य (for 'स्त्रं). —^b)
 Ś K1-3 Dn: D2, 5 अति (Dn: D3 अभि)समस्यति; D4
 प्रतिसमिष्यति; D1, 8 अप्रतिशास्य (D3 'य्य)ति; S (G:
 missing; M3 sup. lin.) प्रतिसमासति; M3 (orig.)
 'समागते (for 'समस्यति). — D3 om. 57^{ad}.

58 °) Ś K1, 2, 4 Dn: D1, 2 प्रवर्धमानम्; D1, 4, 5
 अवर्धं (for विव'). M3-5 आलोक्य (for आलक्ष्य).

C. 7. 925
B 7. 196. 61
K. 7. 200. 69

अवारोहत्रथेभ्यश्च हस्तयश्चेभ्यश्च सर्वशः ॥ ५९
तेषु निक्षिप्तश्चेषु वाहनेभ्यश्च्युतेषु च ।
तदस्त्रवीर्यं विपुलं भीममूर्धन्यथापतत् ॥ ६०

हाहाकृतानि भूतानि पाण्डवाश्च विशेषतः ।
भीमसेनमपश्यन्त तेजसा संवृतं तदा ॥ ६१

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७०

१७१

संजय उवाच ।

भीमसेनं समाकीर्णं दृष्ट्वास्त्रेण धनंजयः ।
तेजसः प्रतिघातार्थं वारुणेन समावृणोत् ॥ १
नालक्षयत तं कश्चिद्धारुणास्त्रेण संवृतम् ।
अर्जुनस्य लघुत्वाच्च संवृतत्वाच्च तेजसः ॥ २

साश्वसूतस्थो भीमो द्रोणपुत्रास्त्रसंवृतः ।
अग्रावग्निरिव न्यस्तो ज्वालामाली सुदुर्दशः ॥ ३
यथा रात्रिक्षये राजड्योतीर्ण्यस्तगिरिं प्रति ।
समापेतुस्तथा बाणा भीमसेनस्थं प्रति ॥ ४
स हि भीमो रथश्चास्य हयाः सूतश्च मारिप ।

—^० S K1-3 सैन्याहते; S1 (also) सैन्यावृत्ते; B1 Dc1 Dn3 D3 M1 'वृते' (sic) (for सैन्यसृते). Dn1 पांडुसैन्यान्यभिमात्सुमहद्वयमुपाविशत् (sic).

59 ^a S K1-3 Dn3 D1.2.3.7.8 दिव्यानि (for ते सर्वे). D3 ततः सर्वाणि शस्त्राणि. —^a S1 Dn1 D3 अवारोहद्; T G2-4 M3-5 अवातरन्; G1 M1.2 'पतन्' (for 'रोहन्'). —^a Dn3 D2.3.4.7.8 तुरगेभ्यश्च (for हस्त्येभ्यः). S1 K1.2 B1-3 Dc1 Dn1 च सर्वतः; D3 सहजशः (for च सर्वशः).

60 ^a D1 om. निक्षिप्त. D1.5 तेषु शस्त्रेषु निक्षिप्तं (D3 'ते'); D3 तेषु शस्त्रेषु क्षिप्तेषु. —^a D3 वाहनेषु (for 'नेभ्यश्च'). — After 60^a, D3 ina.:

1406* उपरिष्टाक्रमन्यत्र यत्र योधान्यप्रपश्यति ।
गृहीतशस्त्रानारूढान्वाहनेषु महात्मसु ।
यत्र यत्र प्रयाति स्र क्रममाणं रणाजिरे ।
तत्र तत्र विमुकास्त्राः सर्वेऽपश्यन्त संघशः ।
ततोऽपश्यन्नेषु भीमं गदाहस्तजमरिंदमम् । [5]
असंभ्रान्तं समायान्तं द्रोणपुत्रस्थं प्रति ।

—^a S (G3 missing) सकलं (for विपुलं). B1 तद-
स्त्रमस्त्रं विपुलं; B2-3 Dc1 Dn D2-3.7 तदस्त्रं (Dn3 'स्त्र-
वीर्यं' (B2 D1 'वी' वि)पुलं. —^a D3 असंभ्रमं; T
G2-4 M3 अपालयत्; M1.2 अवापत् (for अथाप).

61 ^a D3 पांडवान्भयमाविशत्. —^a D3.6 अपश्य-
न्तस् (for 'इयन्त'). —^a D3 संवृते (for 'त'). S
K (K3 missing) ततः; D1 तथा; D3 सदा (for तदा).

Colophon om. in S1 K1-3; K3 G3 missing.
— Sub-parcan: B1.3 Dc1 Dn1 नारायणास्त्रमोक्ष.
— Day of Droṇa's Generalship: K3 पंचमदिवसपुत्रे.
— Adhy. no. (figures, words or both): Dn1 200;
D2 202; D3 93; T G2.3 194; G1 M1.2 193; G4
193; M2-3 192. — Sloka no.: Dc1 61; Dn1 60.

171

— This adhy. is missing in K3 G3 (cf. v. 1. 7.
125. 14; 137. 9).

1 ^a D3 अस्त्रेण तु; T G1 M1.2 भीमसेने; G3
M2-3 'सेन' (for 'सेन'). —^a D3 दृष्ट्वा भीमं; S (G3
missing) अस्त्रं दृष्ट्वा (for दृष्ट्वास्त्रेण). —^a T G3.4
M2-3 वारुणेनैव (G3.4 M2 'न' मावृणोत्).

2 ^a B2-3 D3 तत् (for तं). Dn3 नालक्षयस्ततः
कश्चिद्; D2-3 नालक्षयस्ततः (D3 'दा' क'. —^a)
D1 दारुणास्त्रेण (for वारु'). —^a G1 सर्वशः (for
तेजसः).

3 ^a Dc1 Dn1 D3 अजो (for 'रथो'). B1 साश्व-
सूतश्चरथो; D3 साश्वसूतस्ततो भीमो (sic). —^a S
K1-3 G2.4 [ह]व (for सु). D1.7.8 दुर्लभः (for
दुर्दशः). K4 D1 ज्वालामालीव संवृतं (D1 'तः').

4 ^a Dn1 D3 ज्योतिषा (for ज्योतीषि). D3.6
T G1-4 M1.2 [अ]स्तं (for [अ]स्त-). — B1 reads
4^a on marg. —^a D3 समीपे तु; S (G3 missing)
समाजगमुस् (for 'पेतुस्'). M2 तदा (for तथा).

संवृता द्रोणपुत्रेण पावकान्तर्गताभवत् ॥ ५
 यथा दग्ध्वा जगत्कुत्स्नं समये सचराचरम् ।
 गच्छेदग्निर्विभोरासं तथास्त्रं भीममावृणोत् ॥ ६
 ह्यर्यमग्निः प्रविष्टः स्याद्यथा चाग्निं दिवाकरः ।
 तथा प्रविष्टं तच्चेजो न प्राज्ञायत किंचन ॥ ७
 विकीर्णमस्त्रं तद्वृष्टा तथा भीमरथं प्रति ।
 उदीर्यमाणं द्रौणिं च निष्प्रतिद्वंद्वमाहवे ॥ ८
 सर्वसैन्यानि पाण्डूनां न्यस्तश्चाप्यचेतसः ।
 युधिष्ठिरपुरोगांश्च विमुखांस्तान्महारथान् ॥ ९

अर्जुनो वासुदेवश्च त्वरमाणौ महाद्युती ।
 अवमुत्स्य रथाद्वीरौ भीममाद्रवतां ततः ॥ १०
 ततस्तद्द्रोणपुत्रस्य तेजोऽस्त्रवलसंभवम् ।
 विगाह्य तौ सुबलिनौ माययाविशतां तदा ॥ ११
 न्यस्तश्चास्त्रौ ततस्तौ तु नादहदस्त्रजोऽनलः ।
 वारुणास्त्रप्रयोगाच्च वीर्यवच्चाच्च कृष्णयोः ॥ १२
 ततश्चक्रपतुर्भीमं तस्य सर्वायुधानि च ।
 नारायणास्त्रशान्त्यर्थं नरनारायणौ बलात् ॥ १३
 अपकृष्यमाणः कौन्तेयो नदत्येव महारथः ।

C. 7. 9271
B. 7. 200. 14
K. 7. 201. 13

— After 4, Ds ins. :

1407* तदस्त्रं वारुणं भक्ता नारायणसमुद्रवम् ।
 प्रजज्वाल पुनर्भीमं संवृत्य तु रणाजिरे ।

5 °) Ds च; C1 M1.2 तु (for हि). D1.2.1.3 भीम- (for भीमो). — °) Śs K2 द्वयः (for द्वयाः). K1 सूताश्च (for तश्च). Ds repeats मारिद. — °) Dc1 Dn Ds-6 संवृते (for ता). — °) B Dn Ds-5 पावकान्तर्गताभवत् (Ds 'गता भवे' च; T G2-4 'गता इव).

6 °) K1 Dn2 D1.2.5 जग्ध्वा; D1 lacuna (for दग्ध्वा). Ds S (Gs missing) सर्वं (for कुत्स्नं). — °) Ds अग्निः; Bom. ed. वह्निर (for अग्निर).

7 °) Ds तु (for स्वाद्). — °) Ds शय (for यथा). Śs Ds S (Gs missing) चाग्निः; Ds [अ]ग्निं वा (for चाग्निं). Dn1 Ds यथा चाग्निर्दिवाकरं. — °) Ś K1-3 D1 S (except G4; Gs missing) प्रविष्टस्त्र (for 'ष्ट्र). — °) D1 om. न. K2 Dn2 D1.1.3 G1-4 M1.2.4 प्रज्ञायत (for प्रा). B1 पांडव; B2.3 Dc1 Dn1 S (Gs missing) पांडवः (Dn1 'वा:'); B1.3 Ds पांडवं (for किंचन). — After 7, T G2-4 M3.5 (before corr.) ins. :

1408* तदस्त्रं भीमहंकारादपयाति पुनः पुनः ।
 पुनः पुनस्तन्मायाति हंकारात्तं विमुञ्चति ।
 ततो देवा सगन्धर्वा भीमं दृष्ट्वा सुविस्मिताः ।
 [(L. 2) M3.5 समायाति (for तना').]

8 Ds. 4. 5. 7. 3 om. 8^{ab}. — °) T G1 M1.2 विकीर्णस्त्रः; G2 निगति (for विकी). Ds T G2-4 तं (for तद्). — °) T G1.2 M भीमसेन- (for तथा भीम-). — °) Ds तं प्रति; D1 विद्रुति (for निष्प्रति).

9 °) Ds. 3 दृष्ट्वा (for सर्वं). B Dc1 Dn1 Ds. 6 S (Gs missing) सैन्यं च; Ds शस्त्राणि (for सैन्यानि). Dn1 D1.3 पांडूनां (sic) (for पाण्डूनां). — °) Śs K1.2.4 Dn2 D1-2. 7. 3 [अ]नेकशः (for [अ]नेकतः). B Dc1 Dn1 Ds S (Gs missing) न्यस्तश्चास्त्रमचेतनं (M3-5 'सं'). — °) Ds. 3-3 पुरोगाच्च (for 'गाच्च'). Ds ते (for च). — °) Ds विमुखास्त्रे; Ds विमुखाश्च; Ds. 3 'स्त्रास्त्रे (for 'स्त्रांस्त्रा). Ds. 3 महारथाः.

10 °) B1 Ds अवमुत्स्य (for 'मुत्स्य). Ds भूमौ; Gs तृणं (for वीरौ). — °) Ś K1-3 D1.3 डमौ; K1 Dn2 Ds. 5-5 तदा; D1 तथा (for ततः).

11 °) Dc1 D2.6 ते; Dn तौ; Ds G1 M1.2 तु; Ds T G2.4 तं (for तद्). — °) Ds देवनिनौ (for सुबलिनौ). — °) M1.3 [आ]विशितां (for 'शतां). Bom. ed. तथा (for तदा). B1 Dn1 Ds मायाम् (B1 'मा') विशितां तदा.

12 °) G4 तदा (for ततस्त्र). Ś K (Ks missing) D1 न्यस्तश्च (D1 'सौ') तदस्त्रं च; Ds न्यस्ते शस्त्रे तदस्त्रं तु; D1 न्यस्तश्चैस्ततस्तौ तौ. — °) K1 B Dc1 Dn Ds सोस्त्रजो; T शा; G1-4 M इ (for अस्त्रजो). Ś K1-3 D1-5. 7. 3 प्रशशाम नरपेम (Ś Ks तदा वृत्). — °) D1.1.3 वारुणास्त्रं (for 'णास्त्र'). K1.3 D1 प्रयो-गाच्च (for 'गाच्च'). Ds नारायणास्त्रयोगाच्च. — °) Ds स्ववीर्यस्वाच्च (for वीर्यव). Ds तेजसः (for कृष्णयोः).

13 °) K1 G1 M1.2.2.4 (sup. lin.) चक्रपतुर् (for चक्रप). — °) Ds Bom. ed. तस्या (Bom. ed. सर्वा) स्त्रायुधानि च. — After 13, Ds ins. :

1409* पातयामासतुः पुनर्भीमसेनं रणे बलात् ।
 भीमं निरायुधं कृत्वा तदा कृष्णध्वजयौ ।

C. 7. 9271
B. 7. 100. 14
K. 7. 201. 18

वर्धते चैव तद्धोरं द्रौणेरखं सुदुर्जयम् ॥ १४
तमप्रवीद्वासुदेवः किमिदं पाण्डुनन्दन ।
वार्यमाणोऽपि कौन्तेय यद्युद्वात्र निर्वर्त्तसे ॥ १५
यदि युद्धेन जेयाः स्युरिमे कौरवनन्दनाः ।
वयमप्यत्र युद्धेय तथा चेमे नरर्षभाः ॥ १६
रथेभ्यस्त्ववतीर्णास्तु सर्व एव स्म तावकाः ।
तस्माच्चमपि कौन्तेय रथाचूर्णमपाक्रम ॥ १७
एवमुक्त्वा ततः कृष्णो रथाङ्गमिमपातयत् ।

निःश्वसन्तं यथा नागं क्रोधसंरक्तलोचनम् ॥ १८
यदापकृष्टः स रथान्यासितश्चायुधं भुवि ।
ततो नारायणाख्यं तत्प्रशान्तं शत्रुतापनम् ॥ १९
तस्मिन्प्रशान्ते विधिना तदा तेजसि दुःसहे ।
वभ्रुर्विमलाः सर्वा दिशः प्रदिश एव च ॥ २०
प्रवबुध शिवा वाताः प्रशान्ता मृगपक्षिणः ।
वाहनानि च हृष्टानि योधाश्च मनुजेश्वर ॥ २१
व्यपोढे च ततो घोरे तस्मिंस्तेजसि भारत ।

14 Ds om. 14-18. Gs om. 14^a-15^b. —^a) Hypermetria. Ś1 K3 B Dc1 Dn D2. 4. 1. 8 T आङ्ग-
प्यमाणः; Ś2 K1. 2. 4 D1 अवकृ; Ds असुध्य (for
अपकृष्य). — Ks Ds om. (hapl.) 14^b-15^b. Ds reads
14^a-17^a (omitting [both times] 15^a-16^b) twice.
—^b) D2. 1. 8 नदन्नेव (for 'लेव'). B Dc1 G2 Ms-s
महात्वं; Dn1 'रथं'; Ds 'रथाः' (for 'रथः'). Ś K1-3
D1. 8 नदन्नेव (D1 'वं' महावलः (Ks 'रवं'); D1 (both
times) योन्यदन्ये महारयाः (sic). —^c) Ś K1-3 D1. 8
युयुधे (for वर्धते). B1 तु (for च). Dc1 Dn1 वर्धयन्ने-
(Dn1 'रथं' व तद्धोरं; D2. 1 (both times). 1. 8 युयुत्सुश्चैव
(D2 'रथतश्च' तद्धोरं. —^d) Ś2 K1. 2 D1 अखं द्रौणेः
(by transp.).

15 For the repetition in Ds, cf. v. l. 14. Ks
Ds om. 15^{ab}; Ds om. 15; Gs om. 15^{ab} (for all,
cf. v. l. 14). Ds om. (hapl.) 15^a-16^b. —^a) D1
Gs. 4 कौन्तेयो (for कौन्तेय). —^d) Ds एवं युद्वात्र;
D1. 8 कस्मात्वं; T युद्वात्वं (for यद्युद्वात्र). K1 नाति-
वर्त्तसे. T2 (before corr.) G1-1 M युद्वायैव मनो दधे.

16 For the repetition in Ds, cf. v. l. 14. Ds
om. 16 (cf. v. l. 14). Ds om. 16^{ab} (cf. v. l. 15).
—^a) Gs जेयामो (for जेयाः स्युर). —^b) G2 झरीन्
(for झमे). G1. 2 M कौरवनन्दन. —^c) Ś युध्याम;
K1 D1 युध्यामस; Ks युद्वामस (sic); Ds (both
times). 8 युद्धेन; D1. 8 युद्धेन (sic) (for युध्येन).
—^d) S (Gs missing) [ह्येव (for च). Ś2 K1. 2. 4 D1
नराधिपाः; Bs वरोत्तमाः; Ms-s महारयाः. Ds तथा
चान्ये महर्षभाः.

17 For the repetition in Ds, cf. v. l. 14. Ds
om. 17 (cf. v. l. 14). —^a) Ś2 Dn1 D1 खवकीर्णाश्च;
D2 चावकीर्णाश्च (for खवकीर्णाश्च). Ks B1-1 Dc1 Dn
D1 (both times). 8. 1. 8 स्म; D1. 3 च (for तु). S

(Gs missing) अवतीर्णा रथेभ्यश्च (G1 M1. 2 'भ्यस्ते; M4
'त्वेते). —^b) B1. 8. 4 Dc1 Dn D1. 4. 1. 8 हि; D2
[अ]स्मि; Ds च (for स्म). —^c) Ds S (Gs miss-
ing) तथा (for तस्मात्). —^d) G1 तथा; Ms-s यथा
(for रथात्). Ś1 Ks अवातर; Ks D2. 3 उपाक्रम;
Dn1 अपाकुरु; Ds. 8 T G2. 3 अपक्रम; M4 अपाक्रमः
(for 'क्रम). D1 रथाचूर्णपराक्रमः.

18 Ds om. 18 (cf. v. l. 14). —^a) B Dc1 Dn1
Ds T Gs-1 Ms-s तु तं (for ततः). —^b) Gs Ms-s
तूर्णम् (for भूमिम्). B Dc1 Dn1 D2 अवर्त्तयत्; Dn2
Ds-s. 1. 8 अ (Ds उ) पादरत् (for अपातयत्). Ś K (Ks
missing) D1 रथाचूर्णमवातरत्. —^c) Some MSS.
निशसंत. Ds (sup. lin. as in text) तथा (for यथा).

19 ^a) Ś2 K1. 2 Dn1 G1 M1. 2. 4 यथा; G2 तदा
(for यदा). Ds च (for स). Ds यद्योपकृष्टः स
रथान्. —^b) K1. 2 प्रति; Dn2 S (Gs missing) युधि;
Ds बलात् (for भुवि). D2 आसितश्चायुधो युधि; Ds.
4. 1. 8 न्यासि (Ds 'शि' तान्यायुधाति च. —^c) Ś2 K1. 2
तदा (for ततो). Ds. 8 तु (for तत्). — After 19,
Ś1 Ks ins. an addl. colophon [Śloka No. : Dc1
Dn1 19].

20 Before 20, B Dc1 Dn1 Ds. 8 S (Gs missing)
ins. संजय उवाच. —^a) Ds. 5. 7. 8 विधिवत्; Ds
बलिनि; G1 M1. 2 योगेन (for विधिना). —^b) K4
B Dc1 Dn1 S (Gs missing) तेन; Dn2 Ds. 5. 7. 8
तथा; D2 तस्मिन्; Ds तस्य; Ds महा (for तदा).
S (Gs missing) दुःपदे. — Ds om. 20^a-22^b. —^c)
Ds निर्मलाः (for विमलाः). —^d) S (Gs missing)
विदिश (for प्र). Ks वा (for च).

21 Ds om. 21 (cf. v. l. 20). —^b) B2 S (Gs
missing) शांताश्च (for प्रशान्ता). —^c) Dn2 S (Gs

बभौ भीमो निशापाये धीमान्ध्वर्य इवोदितः ॥ २२
हतशेषं बलं तत्र पाण्डवानामतिष्ठत ।
अस्त्रव्युपरमाद्भ्यं तव पुत्रजिघांसया ॥ २३
व्यवस्थिते बले तस्मिन्बले प्रतिहते तथा ।
दुर्योधनो महाराज द्रोणपुत्रमथाव्रवीत् ॥ २४
अश्वत्थामन्पुनः शीघ्रमस्त्रमेतत्प्रयोजय ।
व्यवस्थिता हि पाञ्चालाः पुनरेव जयैषिणः । २५

अश्वत्थामा तथोक्तस्तु तव पुत्रेण मारिष ।
सुदीनमभिनिःश्वस्य राजानमिदमब्रवीत् ॥ २६
नैतदावर्तते राजन्बलं द्विनोपपद्यते ।
आवर्तयन्निहन्त्येतत्प्रयोक्तारं न संशयः ॥ २७
एष चास्त्रप्रतीघातं वासुदेवः प्रयुक्तवान् ।
अन्यथा विहितः संख्ये बधः शत्रोर्जनाधिप ॥ २८
पराजयो वा मृत्युर्वा श्रेयो मृत्युर्न निर्जयः ।

C. 7. 5266
B. 7. 200. 28
K. 7. 261. 31

missing) प्रहृष्टा (G₃ 'सखा' नि (for च ह). —^d) K₁
योधश् (for योधाश्). Dn₂ मनुजेश्वरः. B Dc₁ Dn₁
T G₁-s M₃-s प्रशांतेस्ते सुदु (G₁ तु दु) जये; M₁-s
प्रशांतेस्तेषु दुर्जये.

22 D₂ om. 22^{ab} (of. v. l. 20). —^a) D₂ विपाटे
च; D₂ व्यपयाते (for व्यपये च). D₁ lacuna; S (G₃
missing) तु (for च). Dn₁ D₂ G₂ तथा; T G₂-s
तदा (for ततो). —^b) K₁ om. from तेज up to दितः
(in 22^d). B₁ तमसि (for तेजसि). Ś₁ K₂ भासुरे;
Ś₂ K₁ D₁ भास्वरे; K₁ भास्करे (for भारत). T G₁-
s M₁ तस्मिन्मसि दारुणे; G₃ तस्मिन्मविदारुणे (sic).
—^c) D₁-s महाबाहुर (for निशापाये). —^d) Ś₁ K₁-s
D₁-s श्रीमान्; D₂-s वने; D₃ दिवि; D₇-s यथा (for
धीमान्).

23 ^a) D₂ तनु (for हत). Dn₂ शेष (for शेषं).
B Dc₁ Dn₁ S (G₃ missing) तनु; D₂ तं तु (for तत्र).
—^b) D₂ पाञ्चालानाम् (for पाण्डवानाम्). Ś₁ Dn D₁
अतिष्ठति (Dn₁ 'ते'; G₁ अधिष्ठत; G₂ व्यतिष्ठत;
M₁-s अतिष्ठत (for 'ष्ठत'). —^c) D₂ शस्त्र (for अस्त्र).
B₁ G₁ व्युपरमद् (sic). Ś₁ K₂ हृष्टस्. B₁ अस्त्र-
व्युपरमा ह्येवं; Dn T₁ M अस्त्रव्युपरमं दृष्टा; D₂-s अस्त्रं
व्युपरमं दृष्टा; D₁-s, 7, 8 अस्त्रव्युपरमं दृष्टा; T₂ G₂-s
अस्त्रं व्युपरमस्मृष्टं. —^d) Ś₁ पुत्रो (for पुत्र).

24 ^a) Ś₁ K₂ व्यवस्थितो (for 'स्थिते'). G₁ हते
(for बले). —^b) Ś₁ K₂ B₁ T तदा (for तथा). D₂
घोरं तमसि भारत. —^d) Ś₁ K₁-s D₁ जनापत (for
अथाव्रवीत्).

25 ^a) D₁ पुनः (for पुनः). D₂ हृदम् (for शीघ्रम्).
—^b) Dn₂ om. मल्लं. S (G₃ missing) एतदस्त्रं (by
transp.). —^c) B₁ Dc₁ Dn₁ अवस्थिता (for व्यव).
D₁-s पाञ्चालाः. —^d) K₁ B Dc₁ D₁-s S (G₃ missing)
एते (for एव).

26 ^a) D₂ च (for तु). —^b) D₁-s, 7, 8 पुत्रेण

तव (by transp.). —^c) B₁ D₂ स (D₂ सु) दीर्घम्;
Dn₂ G₁ M₁-s स दीनम् (for सुदीनम्). Dn₂ T G₂
अति-; D₂ अथ (for अग्नि-). Some MSS. निश्वस्य.
D₂ दीर्घसुप्यं च निःश्वस्य.

27 ^a) D₁ तैस्त्रद् (for नैस्त्रद्). D₁-s, 7, 8 व्यावर्तते
(for आव). —^b) D₁ बुद्धिर्नैव; D₂ द्विवांश्च च (for
अस्त्रं द्विनं). B₁ D₂ नोपपद्यते; D₂ S (G₃ missing)
नो (G₁-s M₁-s नो) पदिद्यते (for 'पद्यते'). —^c) B₁-s
Dc₁ Dn₁ आवृतं हि (Dn₁ तं) (for आवर्तयन्). Dn₂
D₂-s विहृत्येतत्; D₁ निर्हृत्येतत् (sic); D₂ हि दृष्टे;
D₂-s हि हृत्येतत्; T G₁-s M₁-s हि दृष्टेत; M₂-s हि
हृत्येत (for निर्हृत्येतत्). Ś₁ आवर्तयन्निहृत्येतत्; B₂
प्रवर्तयन्निवर्तत; B₁ आवृतं हि निवर्तत; B₂ आवर्तनं हि
हृत्येत; D₁-s आवर्तनादि हृत्येतत्. —^d) T G₂-s प्रयो-
क्तैव; G₁ M₁-s प्रयोक्ता वै (for 'कारं'). M₂-s प्रयोक्ता
नात्र संशयः.

28 ^a) Dn₂ D₂-s एवं; D₂ अयम् (for एष).
D₂ अस्त्र- (for चास्त्र-). Dn₁ M₁-s प्रतिघातं; M₁-s प्रती-
घातः (for 'घातं'). —^b) T G₁-s M₁ केशवोयं (for
वासुदेवः). Ś₁ K₁-s D₁ प्रवापवान् (for प्रयुक्तं). G₂
केशवोर्जुनमुक्तवान्. — After 28^{ab}, S (G₃ missing)
ins.:

1410* अस्त्रस्य तु शेष वेद मानुषेषु न विद्यते ।

परावरजो लोकानां न तदस्ति न वेति यत् ।

तदेतदस्त्रं प्रशमं यातं कृष्णस्य मन्त्रिते ।

[(L. 1) G₂-s अस्त्र तु शेष वै दाता (for the prior
half). M₂-s मानुषेभ्यो (for 'वेषु'). — (L. 2) M₁
परावशो हि (for 'वरशो'). — (L. 3) G₁ M तथैव (for
तदे).]

—^c) Dn₂ D₁-s अतो न; D₂ तथा च; D₇-s द्वि-
विधो (for अन्यथा). D₂ विद्वत्; D₂ [s] वहिष् (for
वि). M₁-s transp. संख्ये (M₁ 'खे') and शत्रोः. G₁
M₁-s संखे. Ś₁ K₂ G₁ M₁-s नराधिप (G₁ M₁-s 'पः')

C. 7. 8789
B. 7. 200. 29
K. 7. 201. 32

निर्जिताश्वारयो ह्येते शस्त्रोत्सर्गान्मृतोपमाः ॥ ३१

दुर्योधन उवाच ।

आचार्यपुत्र यद्येतद्विरहं न प्रयुज्यते ।

अन्यैर्गुह्या वध्यन्तामस्त्रैरस्त्रविदां वर ॥ ३०

त्वयि हस्त्राणि दिव्यानि यथा स्युर्यम्बके तथा ।

इच्छतो न हि ते मुच्येत्कुद्वस्यापि पुरंदरः ॥ ३१

धृतराष्ट्र उवाच ।

तस्मिन्नस्त्रे प्रतिहते द्रोणे चोपधिना हते ।

तथा दुर्योधनेनोक्तो द्रौणिः किमकरोत्पुनः ॥ ३२

दृष्ट्वा पार्थार्थ संग्रामे युद्धाय समवस्थितान् ।

नारायणास्त्रनिर्मुक्तांश्चरतः पृतनामुखे ॥ ३३

संजय उवाच ।

जानन्पितुः स निधनं सिंहलाङ्गलकेतनः ।

सक्रोधो भयमुत्सृज्य अभिद्रुदाव पार्षतम् ॥ ३४

अभिद्रुत्य च विंशत्या क्षुद्रकाणां नरर्षभः ।

पञ्चमिथातिवेगेन विव्याध पुरुपर्षभम् ॥ ३५

धृष्टद्युम्नस्ततो राजञ्ज्वलन्तमिव पावकम् ।

द्रोणपुत्रं त्रिपथ्या तु राजन्विव्याध पत्रिणाम् ॥ ३६

सारथिं चास्य विंशत्या स्वर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ।

हयांश्च चतुरोऽविध्यचतुर्भिर्निशितैः शरैः ॥ ३७

(for जना').

29 Gs om. from the second वा up to स्युर (in 29^b). —^b) B Dc1 Dn1 D1. 2. 6 श्रेयान् (for श्रेयो). D1. 3 वा स्युः (for स्युर्न). § K1. 2. 4 D1 न संशयः; Ds विनिर्जयः; Ms-3 हि दुर्जयः (for न नि'). —^c) B Dc1 Dn1 D1. 6 विजिताश् (for निजि'). § K (Ks missing) निदिता ह्यनयोर्हते (sic); Ds निदिताश् रथा ह्येते. —^d) Dn1 शस्त्रोत्सर्गो; T G2-4 शस्त्रोत्सर्गो (for 'स्सर्गान्').

30 ^b) Ds [ड]प- (for प्र-).

31 ^a) Ds शस्त्राणि (for ह्). § K (Ks missing) D1 सर्वाणि (for दिव्यानि). Dn2 D2. 3. 5. 7. 8 त्वयि दिव्यानि चा (Dn2 व) श्त्राणि. —^b) D2. 4 G2 तथा (for यथा). K4 [अ]थस् (for स्युस्). §1 (orig.) D2. 4. 7. 8 G2 यथा (for तथा). B Dc1 Dn1 यम्बके चा (B1 Dn1 वा) मितौजसि; Dn2 तथा स्युरम्बके च. —^c) Dc1 यच्छतो (for ह्). Dn2 Ds हि न (by transp.). Dn1 मुच्येत् (for ते मुच्येत्). —^d) B1. 3-5 Dn1 संक्रुद्धोपि; B1 Dc1 संक्रुद्धो हि; Dn2 क्रुद्धो ह्यपि (for क्रुद्धस्यापि). — For 31^{cd}, S (Gs missing) subst. :

1411* प्रतैतान्मुमहावीर्यं शात्रवान्युदकोविद ।

— After 31, §s ins. an addl. colophon.

32 ^b) B2 च विधिना; D2. 3 चापधिना (for चोप'). D2. 6 द्रोणे च विनिपातिते. —^c) Ks Dc1 D1. 5. 8 [ड]के (for [ड]को).

33 ^a) Dn2 D1. 5. 7. 8 तु (for च). —^b) B (except B1) D (except D1) युद्धाय समुपस्थितान्. —^c) Ds नारायणेन (for 'यणास्त्र-'). —^d) Ds सरयान् (for चरतः). S (Gs missing) विचरंतो (Ms 'स्यो') ह्यभीतवत्.

34 ^a) Gs राजन् (for जानन्). Ds स पितुः (by transp.). —^c) Ds स क्रोधाद्; T G2-4 सरोपो; Ms-3 संक्रुद्धो (for सक्रोधो). D1. 5. 7. 8 भृशम् (for भयम्). § K1-3 D1. 3 सक्रोधो भृशमुत्सृज्य (Ds 'भयम्'). —^d) N (Ks missing) सोभि- (Ks 'ति-') (for अभि-).

35 ^a) D2. 7. 8 अभिद्रुत्य (for अभिद्रुत्य). Ds सामर्षं पंचविंशत्या; S (Gs missing) तमाहर्षं पंचविंशत्या. — D1 om. (hapl.) 35^b-37^a. —^b) § K (Ks missing) D1 समादेयत्; B (except B1) Dc1 Dn1 D2. 5. 8 T G1. 2. 4 M नरर्षभ (Dc1 Dn1 'भं'); G2 तयैव च (for नरर्षभः). — D2. 5. 8 om. (hapl.) 35^{cd}. —^c) D1 -वेगैस्तु (for -वेगेन). K4 B1-4 Dc1 Dn D2. 5 पुरुपर्षभः (D2. 5 'भ'). S (Gs missing) तच्चाक्षु भुजधेरोन विचकर्तं (G1. 2 M 'व') शरासनं.

36 D1 om. 36 (cf. v. 1. 35). Dc1 Dn1 om. 36^{ab}. —^a) Ds धृष्टद्युम्नं ततोविध्यन्. —^b) D1 ज्वलतम् (for 'नम्'). — After 36^{ab}, Ds ins. a passage given in App. I (No. 22). Ds om. 36^c-46^d. —^c) § K1-3 D1 ततः पथ्या; Dn2 चतुःसथ्या (sic); D3 त्रिपथ्या च; D2. 7. 8 चतुःपथ्या; G2 तु विव्याध (for त्रिपथ्या तु). —^d) T विव्याध (for 'ध'). K4 Ds G1 पत्रिणा (for 'णाम्'). G2 त्रिपथ्या चैव पत्रिणां.

37 D1 om. 37^a (cf. v. 1. 35). Ds om. 37 (cf. v. 1. 36). —^a) T G2. 4 विव्याध; G1. 5 M विव्याध (for विंशत्या). —^b) D2 स्वर्णपत्रैः (for 'पुङ्खैः'). Dn1 Ds शिलाशितैः; D1 सिवाशितैः (for शिलाशितैः). — D2. 4 om. 37^{cd}. —^c) Ds विद्धा (for उविध्यन्). —^d) Ds च (for नि-).

विद्धा विद्वानदद्रौणिः कम्पयन्निव मेदिनीम् ।
 आदत्सर्वलोकेषु प्राणानिव महारणे ॥ ३८
 पार्षतस्तु बली राजन्कृतास्त्रः कृतनिश्रमः ।
 द्रौणिमेवाभिदुद्राव कृत्वा मृत्युं निवर्तनम् ॥ ३९
 ततो वाणमयं वर्षं द्रोणपुत्रस्य मूर्धनि ।
 अवाप्तुजदमेयात्मा पाञ्चाल्यो रथिनां वरः ॥ ४०
 तं द्रौणिः समरे क्रुद्धश्छादयामास पश्चिभिः ।
 विव्याध चैनं दशभिः पितुर्वधमनुस्मरन् ॥ ४१
 द्वाभ्यां च सुविकृष्टाभ्यां क्षुराभ्यां ध्वजकार्मुके ।

छित्त्वा पाञ्चालराजस्य द्रौणिरन्यैः समर्दयत् ॥ ४२
 व्यधश्चतुर्थं चैनं द्रौणिश्चक्रे महाहवे ।
 तस्य चानुचरान्सर्वान्क्रुद्धः प्राच्छादयच्छरैः ॥ ४३
 प्रदुद्राव ततः सैन्यं पाञ्चालानां विशां पते ।
 संभ्रान्तरूपमात्रं च शरवर्षपरिक्षतम् ॥ ४४
 दृष्ट्वा च विमुत्थान्योधान्पृष्ट्युग्रं च पीडितम् ।
 शैनेयोऽचोदयत्तूर्णं रणं द्रौणिरथं प्रति ॥ ४५
 अष्टभिर्निशितैश्चैव सोऽश्वत्थामानमर्दयत् ।
 विशित्या पुनराहत्य नानारूपैरमर्षणम् ।

C. 7. 8303
 B. 7. 220. 46
 K. 7. 201. 48

38 Ds om. 38 (cf. v. l. 36). —^a) Ds व्यधा
 व्यधा (sic). S K (Ks missing) D1-4.7.8 ततो;
 Dn1 नदन्; T G2-1 पुनर् (for [अ]नदन्). K2-4 Dn2
 D3-4 T G2-1 द्रौणिः. Ds अविध्यत ततो द्रौणिः. —^o)
 B (except Bs) Dc1 Dn D2.1.5 आददे; D3 प्राददत्
 (for आद). —^d) S1 Ks महाहवे (for 'रणे').

39 Ds om. 39 (cf. v. l. 36). —^a) B1 च (for
 तु). S1 Ks रणे; Ds बलाद् (for बली). S (Gs
 missing) पुनश्च पार्षतो राजन्. —^b) M3-5 कृतास्त्रं (for
 'स्त्रः'). S K1-3 D1 जित् (for कृत-). K2-4 B Dc1 Dn
 D2-5.7.8 निश्रयः; some MSS. निश्रमः. —^d) K2
 D1.5.7.8 कृत्वा मृत्युः; B Dc1 Dn1 D1 M3-5 मृत्युं कृत्वा
 (by transp.).

40 Ds om. 40 (cf. v. l. 36). —^a) Ds om.
 मयं.

41 Ds om. 41 (cf. v. l. 36). —^a) Ks B
 (except Bs) Dn2 क्रुद्धः; T G2-1 M1 वीरं; G1 M1.3
 राजन्; M3.5 वीरश्च (for क्रुद्धश्च). —^d) Ds पुनर्वि-
 व्याध चाष्टभिः.

42 Ds om. 42 (cf. v. l. 36). —^a) S1 सुविक्षिष्टा-
 भ्यां; K2-4 B Dc1 Dn D1.5.7.8 T1 सुवि (Dn2 स वि)-
 सृष्टाभ्यां; T2 G1-4 M स (G1.3 M सु) विमुद्राभ्यां (for
 सुविकृष्टाभ्यां). Ds द्वाभ्यां राजन्विमुद्राभ्यां. —^b) S1 Ks
 भलाभ्यां; D1.5 धुद्राभ्यां; Ds एकैकैः; G1 M शराभ्यां
 (for धु). Dn1 कार्मुकं (for 'के'). D2 धुद्रकाभ्यां
 हि कार्मुकं; T2 G1-4 ध्वजं कार्मुकमेव च. —^o) S1 K1-3
 D1 भित्त्वा (for छित्त्वा). S (except G2; Gs missing)
 पुत्रस्य (for राजस्य). —^d) B2-4 S (Gs missing)
 सम (B2-4 'मा') र्षयत्; D2 समर्षयत्; D1.5.7 तमर्दयत्;
 Ds तु मर्दं (for समर्दं).

43 Ds om. 43 (cf. v. l. 36). —^a) M3-5 हव्यं
 (for 'रथं'). K2 B1 Dn2 D2.4.7.8 चैव; Ds चक्रे
 (for चैनं). —^b) Ds अन्यैर् (for चक्रे). S1 महारणे;
 Dc1 'रथः' (for 'हवे'). —^o) D1 चानुचरः; Ds तान-
 चरान् (for चानुचर). —^d) S2 K1.3 D1.4.5 प्रच्छाद-
 यन् (K1.2 D1 'त्'); B Dc1 Dn1 प्रादावयन्; D2.3
 प्रा (D3 प्र) दावयन् (for प्राच्छादयत्). S (Gs missing)
 द्रौणिरन्यैश्चछादयन्.

44 Ds om. 44 (cf. v. l. 36). —^a) B Dc1 Dn1
 S (Gs missing) ततः प्रदुद्रुवे सैन्यं; D2 तदुद्रावयत्
 सैन्यं (sic); Ds तं दुद्राव ततः सैन्यं. —^b) Bs D1 पंचा-
 लानां; Ds महात्मनां. B2 भयार्तं सर्वत्रोदितं. —^o) B1.2.5
 संव्रस्त (for संभ्रान्त-). S K (Ks missing) D1 रूपमात्रं
 (for रूपमात्रं). S2 K2 तु (for च). S (Gs missing)
 संभ्रातमात्रं रूपं च. —^d) D1.5.7.8 परिक्षितं (for 'क्ष-
 तम्'). B1-3.5 Dc1 Dn1 न परस्परमैक्षत; B1 S (Gs
 missing) परस्परमैक्षन; D2.3 शरवर्षं प्र (D3 'पंम')-
 तिक्षतं.

45 Ds om. 45 (cf. v. l. 36). —^a) K2-4 B
 Dc1 Dn D3 T G1-4 M1.2.3 तु (for च). Ds चोराद्;
 G1 M यौघान् (for यो). S K1-3 D1 दृष्ट्वा च विमुत्थं
 सैन्यं. —^b) B1 पार्षतं; G2 मोहितं (for पीडितम्).
 —^o) S2 चोदयन्; D2 [s]चालयत्; D3 [s]दाव;
 D2.3 [s]मोद (for sचोद').

46 Ds om. 46 (cf. v. l. 36). —^a) B1.2.5 Dc1
 Dn1 D2-3.7.8 G1 M अष्टाभिर् (for अष्ट). S2 T G2.4
 M3-5 चापि; B Dc1 Dn1 G1.3 M1.3 बाणैः (for चैव).
 —^b) B Dc1 Dn1 D1 G1 अश्वत्थामानम् (for सोऽ-
 श्वत्था). T G1-4 M3-5 नर्दयत् (for नार्दं). —^o)

C. 7. 8304
B. 7. 200. 47
K. 7. 201. 49

विन्याध च तथा स्रुतं चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ ४६
सोऽतिविद्धो महेष्वासो नानालिङ्गैर्मर्षणः ।
युयुधानेन वै द्रौणिः प्रहसन्वाक्यमब्रवीत् ॥ ४७
ज्ञेयाम्यवपत्तिं ते जानाम्याचार्यघातिनः ।
न त्वेनं ब्राह्मसि मया ग्रस्तमात्मानमेव च ॥ ४८
एवमुक्त्वा र्करश्म्याभं सुपर्वाणं शरोत्तमम् ।
व्यसृजत्सात्वते द्रौणिर्वज्रं वृत्रे यथा हरिः ॥ ४९

स तं निर्भिद्य तेनास्तः सायकः सशरावरम् ।
विवेश वसुधां भित्त्वा श्वसन्त्रिलमिवोरगः ॥ ५०
स भिन्नकवचः शूरस्तोत्रार्दित इव द्विपः ।
विमुच्य सशरं चापं भूरित्रणपरिस्रवः ॥ ५१
सीदद्बुधिरसिक्तश्च रथोपस्थ उपाविशत् ।
सूतेनापहतस्तूर्णं द्रोणपुत्राद्रथान्तरम् ॥ ५२
अथान्येन सुपुङ्गेन शरेण नतपर्वाणा ।

Śs Ks आश्रयः; K1 आहृत्य; G2 आविध्य (for 'हृत्य').
—^d) Ks Dns अमर्षणः; B Doi Dn1 D2.3 अमर्षणः;
D1 'पणैः' (for 'पणम्'). — Ds om. (hapl.) 46^a-47^a.
—^e) D2.4 विन्याधे (D1 'धे'); T G2 विन्याध (for 'ध').
Ś K (Ks missing) D1 ततः (for तथा). — After
46, Ks Dns D1.5 ins. a passage given in App. 1
(No. 23).

47 Ds om. 47^{ab} (cf. v. l. 46). Ds reads 47-48
after line 32 of App. 1 (No. 22). —^a) Bs सोपि
(for सोऽति). —^b) D1-1 G1 M1.3 रूपैर् (for
लिङ्गैर्). —^c) Ks D2-3 युयुधानं ततो (Ks 'नमथो';
Ds 'ने तु वै') द्रौणिः.

48 For the sequence in Ds, cf. v. l. 47. —^a)
K1 [अ]स्वपत्तिं (sic); Ks B Doi Dn1 D2.3 [अ]भ्युप-
पत्तिः; Dns [अ]भ्युपपत्तिः; D1.5.7.8 [अ]भ्युपपत्तिं (for
[अ]भ्यवपत्तिं). Ś K1.3 D1.4.5.7.8 त्वां; Ks त्वं; Doi
Dn1 तु (for ते). Gs ज्ञेयेनाभ्यवपत्तिं ते (hypermetric).
—^b) Ks Dn1 जानासि (for 'मि'). Śs Ks Dns D1.
4.5.7.8 घातिनः; Śs K1.3 B1.5 Ds घातिनीं; Ks B2.3
D2.6 G1 M1.2 घातिनि (for घातिनः). —^c) Ś K1-3
Ds न त्वेव (K1 'वं'); Ks B Doi Dn Ds न चैनं; D1
नन्वेवं; Ds G2 M2.4 न त्वेनं; Ds नन्नेनं (for न त्वेनं).
D1.3 ब्राह्मसि; Ms ब्राह्मसि (for ब्राह्मसि). T G2.4
न त्वेवं (Gs त्वेनं; Gs त्वेनं) मय्युना वेसि. —^d)
D1.4.5.7.8 ब्रह्मम् (for ब्रह्मम्). Śs Ks lacuna for
आस्मानम्. — After 48, N (except Ds; Ks
missing) T1 ins.:

1412* शपेऽऽभनाहं शैनेय सत्येन सपसा तथा ।
अहस्ता सर्वपाञ्चालान्यथा शान्तिमवामुषात् ।
यद्वलं पाण्डवेयानां वृष्णीनामपि यद्वलम् ।
क्रियतां सर्वमेवेह निहनिष्यामि सोमकात् ।

[(L. 1) Ks (marg.) Bs Dns Ds T1 स्वयं शपेयं;
Dn1 शपेऽवाह; Ds शपे ममाह; Ds.4.7 शपेयं मम; Ds

व्यनवं मम (for शपेऽऽभनाहं). D1.7.8 सत्येन शैनेय (by
transp.); Ds सैन्येन शैनेयं. — (L. 2) D1 -पञ्चालान्
(for 'पाञ्चा'). B Dns D1.3.4.5.7.8 T1 यदि; Doi Dn1
Ds न हि (for यथा). K1.2.4 Dns अवाप्त्यात्; B1.3-5
Doi Dn1 D1 अहं लभे; B2 उपालभे (for अवाप्त्यात्).
— (L. 3) Ds om. the prior half. Śs K1-3 D1.7.8
कुलं; Śs कुतं (for वलं). — (L. 4) Ds सर्व- (for
सर्वम्). Śs एवाहं; Ks एवं हि; Ds -समरे (for एवेह).
Ds क्रियतां समरे सर्वे (for the prior half). Ks साय-
कान् (for सोम). Bs निहनिष्येपि सोमकान्; Dn1 Ds.4.
7.8 हनिष्यामि ससोम' (for the post. half).]

49 Before 49, Ś K (Ks missing) Dns D1.3.7.8
ins. संजय उवाच. —^a) K1 -रश्म्याभं; B1 Doi Dns Ds.
5.7.8 -रश्म्याभं (for -रश्म्याभं). Ds ततोर्करश्मिप्रतिमं.
—^b) B (except Bs) Doi Dn1 सुतीक्ष्णं तं; G1 सुव-
र्माणं; Ms (sup. lin.) सुवर्माणं (for सुपर्वाणं). G1
M1.3 सुवेजसं (for शरोत्तमम्). —^c) K2 व्यजुंभत् (for
व्यसृजत्). B2-4 Doi Dn1 G1 Ms.5 सात्यकौ; Bs
पारपते; Ds T Gs Ms सात्यके (Ms 'केट्'); G1.3 M1.3
सत्यके (for सात्वते).

50 ^a) Ś K1-3 D1 स तु; Ds ततो (for स तं).
D1 तेनास्तः; Ds तेनास्तौ; D1.5 तेनास्तु; G1 M1.3
शैनेयं (for तेनास्तः). —^b) Ds सात्यकेः (for सायकः).
Śs laouna; Ds स (for स). D2.3 शरासनं; T
Gs Ms-8 वरः (for 'वरम्'). D1.5 सशरं सश (Ds स
शरासनं. —^c) D2 तूर्णं (for भित्त्वा). —^d) Ds S
(Gs missing) ससन्निव महोरगः.

51 ^a) Bs प्र- (for स). —^b) Ds तोघ्राहत इवा-
र्दितः. —^c) Dn1 विसृज्य (for विमुच्य). G2 विमुच्य
सशरावारं. —^d) B -परिश्रुतः; Dn Ds-3.7.8 'श्ववः
(for 'श्ववः). Ds मुष्टिदेशान्महारथः.

52 ^a) Śs Ks -दिग्धस्तु (Ks 'अ'); Śs -सक्तश्च; Ds

आजघान भुवोर्मध्ये धृष्टद्युम्नं परंतपः ॥ ५३
 स पूर्वमतिविद्वश्च भृशं पथाच्च पीडितः ।
 ससाद युधि पाश्चात्त्यो व्यपाश्रयत च ध्वजम् ॥ ५४
 तं मत्तमिव सिंहेन राजन्कुञ्जरमर्दितम् ।
 जवेनाभ्यद्रवञ्जराः पञ्च पाण्डवतो रथाः ॥ ५५
 किरीटी भीमसेनश्च वृद्धक्षत्रश्च पौरवः ।
 युवराजश्च चेदीनां मालवश्च सुदर्शनः ।

पञ्चभिः पञ्चभिर्बाणैरभ्यघ्नन्सर्वतः समम् ॥ ५६
 आशीविषाभैर्विशद्भिः पञ्चभिश्चापि ताञ्जशरैः ।
 चिच्छेद् युगपद्द्रौणिः पञ्चविंशतिसायकान् ॥ ५७
 सप्तमिश्च शितैर्बाणैः पौरवं द्रौणिरार्दयत् ।
 मालवं त्रिमिरेकेन पार्थ पद्भिर्वृकोदरम् ॥ ५८
 ततस्ते विव्यधुः सर्वे द्रौणिं राजन्महारथाः ।
 युगपच्च पृथक्चैव रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ ५९

C. 7. 9335
B. 7. 200. 78
K. 7. 101. 60

G₁. 3. 4 M -रक्तश्च (for -सिक्तश्च). D₀ आसीदुधिरसिक्तांग-
 —⁵) G₂ इवाविशत् (for उपावि). — B₁ om. 52⁴.
 —⁶) Ś₁ स तेन (for सूतेन). S (G₂ missing) दूरं
 (for तूर्णं). D₀ तं सूतोपाहरत्तूर्णं. —⁷) D₀ D₁
 अनंतरं; D₂ रथांतरे (for रथान्तरम्).

53 ^a) D₂ D₃ स- (for सु-). D₂-3 तस्मिन्नपहृते
 द्रौणिः. —⁵) K₂. 4 B D₀ D₁ D₂. 3 T [आ]नत-; D₂
 शित- (for नत-). —⁶) D₀ संमर्दितो (for आजघान).
 K₂ D₂ भुवोर् (sic) (for भु-). —⁷) D₀ G₂ धृष्टद्युम्नः
 (for "द्युम्नं"). D₁ परंतप.

54 D₀ om. 54^a-56^b. —^a) D₃ जभि- (for जति-).
 D₃ तु (for च). D₂. 5 स पूर्वपरि (D₃ 'र')विद्वश्च; S
 (G₂ missing) पूर्वमेवानुवि (G₁ M 'व तु वि')द्वश्च. —⁵)
 Ś₁ K₂ D₁. 3 च (D₁. 3 स)मर्षितः; Ś₂ K₁. 2. 4 D₁ जम-
 र्षितः; D₂ सुमर्दितः; D₂. 4 समर्षितः; D₃ समर्दितः;
 G₁ M₁. 2 च पीडितं (for च पीडितः). D₃ चापि प्र- (for
 पथाच्च). —⁶) K₁ B₁. 3. 5 D₂ [अ]थ च (B₃ स) (for
 युधि). B₂. 4 आस(B₁ विप)सादाय पांचाल्यो; D₀
 D₁ समासाय स पां. —⁷) Ś K₁-3 D₁ समाश्रयत;
 S (except G₁; G₂ missing) सोपाश्र' (for व्यपाश्र').
 D₁. 5. 7. 8 स; T G₂. 4 वै; M₁. 2 तं (for च). D₀
 ध्वजे (for ध्वजम्). D₂ संप्राप्त्याश्रयत ध्वजं.

55 D₂. 6 om. 55 (for D₂, cf. v. l. 54). —^a)
 B D₀ D₁ S (G₂ missing) नागम् (for मत्तम्). —⁵)
 D₁ -मर्दनं; T G₂. 4 -मर्दिना (for -मर्दितम्). B D₀
 D₁ द्रष्टा राजञ्जरादिर्दं. —⁶) M₃-3 यौधा (for शूराः).
 Ś₂ K₁. 3. 4 द्रष्टा समाद्रवञ्जराः. —⁷) Ś₂ K₁. 2. 4
 D₁ -पांडुमहा (for पाण्डवतो). G₁ M यौधा (M₃-3
 शूराः) पांचालपांडवाः.

56 D₀ om. 56^a (cf. v. l. 54). —⁵) D₃ वृहत्क्ष-
 त्रश्च (for वृद्धश्च). K₁ पौरवः (sic) (for पौरवः). —⁶)
 T G₂ M₁. 2. 5 मालवश्च. D₂ तु (for च). — After
 56^a, K₂ (marg.). 4 B D₀ D₁ D₂. 5. 6 S (G₂ miss-

ing) ins. :

1411^a एते दाहाकृताः सर्वे प्रपृहीतशरासनाः ।
 वीरं द्रौगायति वीराः सर्वतः पर्यवारयन् ।
 ते विंशतिपदे यत्ता गुरुपुत्रममर्षणम् ।

[(L. 1) D₀ एवं (for एते). D₀ गृहीत- (for प्रपृ-
 हीत-). G₂ -शरादिताः. — (L. 2) D₀ G₁. 4 M₁. 2-3
 वीरा (for वीरं). D₂ वीरं; S (except M₂; G₂ miss-
 ing) शरं (M₃ 'ताः') (for वीराः). D₃ सर्वतः समवाधिरन्
 (for the post. half). — (L. 3) K₂ D₁ -यदा (for
 -ये). D₂ ते विंशतिपदे यत्ता (for the prior half). T
 G₂ अमर्षिणं.]

—⁷) S (G₂ missing) आजघुः (for अभ्यघ्नन्). D₂
 द्विजं; D₃ भृशं (for समम्).

57 D₀ om. 57^a. —^a) Ś₁ K₂ B D₀ D₁ D₂. 3
 विशत्या; D₂ स्वरितस् (for विशद्भिः). —⁵) D₂
 विद्युद्भिश्च (for पञ्चभिश्च). K₂ D₂ तु (D₂ च) शितैः;
 B₁-4 D₀ तु स ताञ्च; D₁ तु सितान्च; D₂ चादितः;
 T चापि ताञ्च; G₂ चानि ताञ्च (for चापि ताञ्च). S (G₂
 missing) शरान् (for शरैः). B₃ पंचभिस्त्वय सायकान्;
 D₂ तांश्चापि विशिखाञ्जशरैः. —⁷) D₁. 3 पंचविंशतिमाशु-
 गान्.

58 ^a) K₂ B D₀ D₁ तु शितैर्; T G₁. 2. 4
 M₁-3. 5 चापि तं; G₂ चैव तं (for च शितैर्). D₀ ततस्तु
 सप्तमिर्बाणैः; M₃ सप्तमिश्चापि सद्बाणैः. —⁵) D₂ om.
 from आर्दे up to शिला (in 59^a). B₂ आद्रवत्; D₂. 3
 T G₁-4 M₁. 3 अर्दयत् (for आर्दे). D₂ पौरवो द्रौणि-
 मार्दयत्. —⁶) T G₁. 3 M मालवं. D₂ एवैनं (for
 एकेन). —⁷) D₂ यद्भिः पार्थ (by transp.); D₃ शरैः
 पद्भिः.

59 D₂ om. up to शिला (cf. v. l. 58). —^a)
 D₂ एवं (for ततस्). — K₂ om. 59^a-60^b. —⁶) D₂
 पृथक्स्वेन (for 'क्वचैव'). D₂ बालैरेव महारमानो. —⁷)
 D₁. 2. 3 शिलीमुखैः (for शिलाशितैः).

C. 7. 8328
B. 7. 209. 79
K. 7. 201. 81

युवराजस्तु विंशत्या द्रौणिं विन्याध पत्रिणाम् ।
पार्थश्च पुनरष्टाभिस्तथा सर्वे त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ६०

ततोऽर्जुनं पङ्क्तिराजघान

द्रौणायनिर्दशभिर्वासुदेवम् ।

भीमं दशार्धैर्युवराजं चतुर्भि-

र्द्वाभ्यां छित्त्वा कार्मुकं च ध्वजं च ।

पुनः पार्थं शरवर्षेण विद्धा

द्रौणिर्घोरं सिंहनादं ननाद ॥ ६१

तस्यास्यतः सुनिशितान्पीतधारा-

न्द्रौणेः शरान्पृष्ठतश्चाग्रतश्च ।

60 Śs Ks om. 60^{ab} (for Ks, cf. v. l. 59). Ks damaged for 60^{ab}. —^a) T G2-1 M1.2 युवराजं (for 'राजस्'). B Dc1 Dn D2.4-8 च (for तु). —^b) S (Gs missing) पुनर् (for द्रौणिं). T G2 विन्याध (for 'घ'). K1 D1.2 पत्रिणा; B Dc1 Dn D2.6 G1.2.4 M पत्रिभिः; Gs पंचभिः (for पत्रिणाम्). — For 60^{ab}, Ś1 D1 subst.:

1414* ततस्तान्देयस्सर्वान्द्रौणिर्गुणपदेव हि ।

—^a) Śs पुनश्च; K1 पार्थाश्च; Ds भीमश्च; T G2-1 पार्थं (for पार्थश्च). —^b) Gs पुनः (for तथा). T G2-1 सर्वास् (for सर्वे). G1 M1.2 तथा सर्वे पृथक्पृथक्.

61 ^a) Ds भीमं (for अर्जुनं). Ds अथोजघान; Ds अथो महाह्वा; D1.2 अभ्याजघान (for अथाज). —^b) Some MSS. द्रोणायनिर् (for द्रौणा). Ds द्रोणाय-निर्विशलै रुक्मपुत्रैः. —^c) Dn2 भीमं दशार्धं युवराजं; Ds कृष्णार्जुनौ चापि दशार्धसंख्ये. — After 42^{abc}, N (Ks missing) T1 ins.:

1415* द्वाभ्यां द्वाभ्यां मालवपौरवौ च

सूतं विद्धा भीमसेनस्य पङ्क्तिः ।

[(L. 1) Ś1 Ks.2 मालवं; D1 'लवा (for 'लव-). Ś1 K (Ks missing, D1 तु (for च). B Dc1 Dn1 Ds.2 द्वाभ्यां द्वाभ्यां मालवं पौरवं च; Dn2 चतुर्भिर्द्वाभ्यां मालवं पौरवं तु. — (L. 2) Ks.2 Ds सुतं (for सूतं).]

—^a) D1 पार्थं च; Ds भीमं (for पार्थं). Ś1 भित्त्वा; Dn2 laouia (for विद्धा). —^b) Ds चकार (for ननाद).

62 ^a) Ks B1-4 Dc1 Dn1 तान् (for सु). Bs Dn2

धरा वियद्द्यौः प्रदिशो दिशश्च

छन्ना वाणैरभवन्धोरूपैः ॥ ६२

आसीनस्य स्वरथं तूयतेजाः

सुदर्शनस्येन्द्रकेतुप्रकाशौ ।

भुजौ शिरश्चेन्द्रसमानवीर्य-

स्त्रिभिः शरैर्युगपत्संचर्कत ॥ ६३

स पौरवं रथशक्त्या निहत्य

छित्त्वा रथं तिलशश्चापि वाणैः ।

छित्त्वास्य बाहू वरचन्दनाक्तौ

भल्लेन कायाच्छिर उच्चकर्त ॥ ६४

Ds-5 G1-4 M3-5 सुशितान्; Ds निशितान् (for सुनि'). Ś K1-3 D1 तस्यास्यतः शितधारान्समंताद्. —^a) Ś1 K1.2 B1 Dn2 Ds M1.5 द्रौणिः (for द्रौणेः). Ds.7.8 पार्थश्च (for चाग्र). —^b) K1 D1 धारा वियद्यौः (sio); T1 G1-4 M1.2 सर्वा वियद्द्युः. M3-5 सर्वा दिशः प्रदिशो वै वियच्च. —^c) K1 Ds छित्ता (for छन्ना). K1 B1 D1-3 T2 G3 अभवद् (for 'वन्).

63 ^a) Ks B Dc1 Dn1 T1 आसन्नस्य; Ds अथासीनः (for आसीनस्य). K1.2 D1.6 स्वरथे (D1 'थेर); Dn2 स्वरथैः (for 'थे). Dn2 om. from तूय up to छित्त्वा (in 61^b). K1.2 तूयतेजाः; Ks B Dc1 Dn1 तीव्रतेजाः; D1.2 T1 उग्र (for तूय). Ś1 Ks आसीनस्य स्वरथातेग्र-तेजाः; T2 G1-4 M अथास्यतस्तस्य रथे स्थितस्य. —^b) Śs K2 B1 Ds T G2-4 चन्द्र- (for चेन्द्र-). Ds T G2-4 कल्पं; M3-5 कल्पस् (for 'वीर्यस्). —^c) D1.2 repeat त्रिभिः. B1.2 क्षुरैर; B1 T G2-4 M1.2 क्षुदैर (for शरैर). Ds निश्चकर्त; T G2-1 चावकर्त (for संच).

64 Dn2 om. up to छित्त्वा (cf. v. l. 63). Ks reads 64 on marg. —^a) T2 G2-4 M1.2 शर- (for रथ-). Ś K1.2 D1 विभिद्य; Ds.5.8 [अ]भिहत्य (for नि'). Ds ततस्तूर्ण पौरवं चापि राजस्. —^b) Ds छिन्नो रथस् (for छित्त्वा रथं). B Dc1 Dn1 D2 T1 चास्य; Ds [s]यास्य (for चापि). T2 G1-4 M रथं तथा तिल-शश्चूर्णयित्वा (G1 M 'शः संचर्कत). —^c) K1 छित्त्वा चास्य; K1 B1.2.4 Dc1 Dn D2.4.5.7.8 G1.2 छित्त्वा च; Ds छित्त्वाय; Ds चिच्छेद; T1 छित्त्वा*; Gs भित्त्वास्य (for छित्त्वा). Dn2 बाहवर-; Ds बाहूवर- (for बाहू वर-). M3-5 चन्दनाक्तौ (for 'क्तौ). —^d) Ds उच्च-कर्त वीर; Ds च शिरश्चकर्त (for शिर उच्च).

युवानभिन्दीवरदामवर्ण

चेदिप्रियं युवराजं प्रहस्य ।

वाणैस्त्वेवावाञ्ज्वलिताभिकल्पै-

विद्धा प्रादान्मृत्युवे साध्वस्तम् ॥ ६५

तान्निहत्य रणे वीरो द्रोणपुत्रो युधां पतिः ।

दध्मौ प्रमुदितः शङ्खं बृहन्तमपराजितः ॥ ६६

ततः सर्वे च पाञ्चाला भीमसेनश्च पाण्डवः ।

धृष्टद्युम्नरथं भीतास्त्यक्त्वा संप्राद्ववन्दिशः ॥ ६७

तान्प्रभभ्रांस्तथा द्रौणिः पृष्ठतो विकिरञ्चरैः ।

अभ्यवर्तत वेगेन कालवत्पाण्डुवाहिनीम् ॥ ६८

ते वध्यमानाः समरे द्रोणपुत्रेण क्षत्रियाः ।

द्रोणपुत्रं भयाद्राजन्दिभु सर्वासु मेनिरे ॥ ६९

C. 7. 8308
B. 7. 200. 131
K. 7. 201. 132

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि एकसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

65 " K1 दानवर्ण (for 'दाप्र'). Ds ततो युवानं
वरहेमवर्ण. — 6) Ks B Dc1 Dn Ds T1 चेदिप्रमुं (for
'प्रियं'). Ds पुरराजं (for युवराजं). D1 om. (hapl.)
from प्रहस्य up to साध्वस्तम् (in 65^d). Ks. 4 B Dc1
Dn Ds. 6 T G1. 3. 4 M1-4 प्रसह्य; D2 प्रहस्य; D4
(also as in text) नरेन्द्र; G2 प्रपश्य (for प्रहस्य).
— 7) K1 Dc1 Dn2 Ds प्रज्वलिताभिकल्पैर्; B4 ज्वलद्-
भिक; B5 ज्वलिताभिकल्पैर्; Ds ज्वलद्भिकल्पैर्; T2
G2-4 ज्वलनाभिकल्पैर्; M1 ज्वलित्द्रकल्पैर् (for ज्वलिता-
भि). — After 65, K1 B Dc1 Dn D1. 2. 6 T1 ins.
a passage given in App. I (No. 24).

66 B1 om. 66. B1. 3 Dc1 Dn T1 om. 66^{ab}. — " K1
Bs. 5 S (T1 om.; Gs missing) तं (for तान्). Ds
वीरान् (for वीरो). — 2) B2. 5 वरः; Ds. 5 प्रति (sic)
(for पतिः). — 3) S K1-3 D1. 3 प्रमुदितः (for 'दिवः').
— 4) S K1-3 D1 नदंतम्; D1 बहंतम् (for बृहन्तम्).
Dc1 Dn1 अपराजितं. Dn2 बृहंतं मम गजितैः; Ds बृहंतं
द्रौणिराहवे.

67 " S K1-3 D1 स (for च). K4 Ds. 7 T G1. 3
M पाञ्चाला (for पाञ्चाला). — 4) D2. 7 पांडवाः (for
पाण्डवः). — For 67^{ab}, Ds subst.:

1416* पाञ्चालास्तु ततः सर्वे द्रोणपुत्रशरादिताः ।

— 1) K1. 3 धृष्टद्युम्नः; D2 'द्युम्नो (for 'युष्मन्'). Dn2
नये; D3 रणे (for 'रथं'). K1 B Dc1 Dn S (Gs
missing) transp. भीताः and त्यक्त्वा. Ds धृष्टद्युम्नेन

सहिता. Ds द्रुतं (for त्यक्त्वा). Ds च प्राद्ववन्; T2
G2. 4 सर्वेद्रवन्; G2 सर्वाद्र (for संप्राद्र). Ds भयान्
(for दिशः).

68 Ds om. 68-69. — " Dn2 corrupt; G2
प्रभभ्रांश्च; M1. 2. 3 तान्प्रभभ्रांस्त (for 'भभ्रांस्त'). K1 B
Dc1 Dn T G2-4 M2-3 ततो; Ds रणे; G1 M2 तदा
(for तथा). Ds द्रुता (for द्रौणिः). — 4) Ds विकिरञ्च;
G4 व्यकिं (for विकिं). K1 Bs S (except T1; Gs
missing) सरान् (for शरैः). — 5) S1 Ks अभ्यवर्तत;
Ds 'वर्तत (for 'वर्तत). — 6) K2. 4 B Dc1 Dn D1. 2
T1 कालयन् (for 'वत्). T2 G2-4 कालव (T3 G3 'य)-
त्परसैनिकान्.

69 Ds om. 69 (cf. v. l. 68). — 1) K1. 3 क्षत्रियाः;
B Dc1 Dn1 पार्थिवाः (for क्षत्रियाः). — 2) Ks. 4 Bs
Dn2 D1 T1 G1 M1. 2. 4 द्रोणपुत्र (for 'पुत्रं). — 3)
Ks Ds दिशः (for दिक्षु). Bs D1 G1 M1. 3 मेनिरे
(for मेनिरे). K1 Dn2 D1 T1 दिशः सर्वाश्च मेनिरे.

Colophon om. in D4; Ks Gs missing. — Sub-
parcan: B1 नारायणात्मोक्त. — Day of Droṇa's
Generalship: S2 पंचमे दिने; K1 पंचमे युद्धदिवसे;
K2 पंचमे दिवसे. — Adhy. names: Ds अश्वत्थामः परा-
क्रमः. — Adhy. no. (figures, words or both): Dn1
201; Ds 94; T G2. 3 195; G1 M1. 2 194; G4
196; M2-3 193. — Sloka no.: Dc1 13; Dn1 113.

१७२

C. 7. 9190
B. 7. 201. 1
K. 7. 202. 1

संजय उवाच ।

तत्प्रभयं बलं दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो धनंजयः ।
न्यवारयदमेयात्मा द्रोणपुत्रवधेऽप्यस्य ॥ १
ततस्ते सैनिका राजनैव तत्रावतस्थिरे ।
संस्थाप्यमाना यत्नेन गोविन्देनार्जुनेन च ॥ २
एक एव तु वीभत्सुः सोमकावयवैः सह ।
मत्स्यैरन्यैश्च संधाय कौरवैः संन्यवर्तत ॥ ३
ततो द्रुतमतिक्रम्य सिंहलाङ्गलकेतनम् ।
सव्यसाची महेष्वासमश्वात्थामानमब्रवीत् ॥ ४

172

☞ This adhy. is missing in Ks Gs (of. v. 1. 7. 125. 14; 137. 9).

1 After the ref., Ds ins. :

1417* तान्दृष्ट्वा द्रवतः शूरान्वीभत्सुरपराजितः ।

मत्स्यैश्च सोमकैश्चैव सहितो**मभ्ययात् ।

— Ds om. 1-3. —^a) D1 पुत्रं (for पुत्र). B Dc1 Dn1 Ds द्रोणपुत्रं (Dn1 त्र) जयेत्स (Ds क्ष)या.

2 Ds om. 2 (of. v. 1. 1). —^b) S (Gs missing) सर्वे (for नैव). —^c) Dns संवार्यमाणा यत्नेन; Ds. 7. 8 स्थाप्यमानाः प्रय^c.

3 Ds om. 3 (of. v. 1. 1). —^a) Ss B (except Bs) Dc1 Dn1 Ds च; T Gs. 4 द्वि (for दु). Ds. 7 विभत्सुः (sic). —^b) Ds. 4. 5. 7. 8 G1 M1. 3 सोमकैर्यवैः सह; Ms-3 'कान्माळवैः सह. —^c) Ss K1. 2 B1-4 Dc1 Dn D1 कौरवैः; K4 Ds G1 M1. 3 कौरवान्; Ds कौरवैः; Ds. 4. 7. 8 कौरव्यान्. Ss Ks Dn1 Gs. 4 स न्यवर्तत; Dns संन्यवर्तयत्; Ds संनिवर्तत.

4 ^a) K1 B1 Ds T Gs-4 Ms-3 अभिक्रम्य; Ds. 4. 5. 7. 8 G1 M1. 3 अभिद्रुत्य (for अतिक्रम्य). —^c) Ds. 5. 8 महेष्वासो.

5 ^a) K4 वीर्यं ते (by transp.); B1. 2. 4 Dc1 Dn1 D1 विज्ञानं; B2. 5 Ds S (Gs missing) ते ज्ञा (T Gs-4 स्था)ने. —^b) B Dc1 Dn1 D1 S (Gs missing) यद्वीर्यं; Ds विज्ञानं; Ds om. (hapl.) (for यज्ञानं). —^c)

या शक्तिर्यच्च ते वीर्यं यज्ज्ञानं यच्च पौरुषम् ।
धार्तराष्ट्रेषु या प्रीतिः प्रदेयोऽस्मासु यश्च ते ।
यच्च भूयोऽस्ति तेजस्तत्परमं मम दर्शय ॥ ५
स एव द्रोणहन्ता ते दर्पं भेत्यति पार्थतः ।
कालानलसमप्रख्यो द्विपतामन्तको युधि ।
समासादय पाञ्चाल्यं मां चापि सहकेशवम् ॥ ६

धृतराष्ट्र उवाच ।

आचार्यपुत्रो मानार्हो बलवांश्चापि संजय ।
प्रीतिर्धनंजये चास्य प्रियश्चापि स वासवेः ॥ ७

B1. 3 Dc1 Dn1 विद्वेषो; Ds Gs यद्वेषो. Ss B1. 2 Ds G1. 2 M1-4 यच्च ते; Ds दृश्यते (for यश्च ते). K4 Bs द्वेषोऽस्मासु च यश्च (Ks 'च) ते. —^a) Ds om. च. D1 [s]पि (for स्ति). Ks Ds तत्तेजस् (by transp.); B1 Dc1 Dn1 Ds. 4. 5. 7. 8 G1 M ते तेजस्; B2-5 T Gs. 5 तेजस्ते. Ss यच्च तेजोस्ति भूयस्तत्; Ds यच्च भूयोस्त्वयं**. —^c) Ds-5. 7. 8 तत्परं (for परमं). K1. 2 समदर्शय (for मम दर्शय). B Dc1 Dn1 Ds T G1-4 M1-3 तत्सर्वं मयि दर्शय; M4. 5 सर्वं मयि निदर्शय.

6 Ds om. 6^{ab}. —^a) D1 एवं; Ds एको (for एव). K1 द्रोणहर्ता; Dns द्रोणं हन्ता. S (Gs missing) एव द्रोणस्य हन्ता ते. —^b) B Dc1 Dn1 Ds. 4. 7. 8 S (Gs missing) छेत्यति; Ds प्राप्स्यति (for भेत्यति). —^c) K4 B1. 2. 4. 5 Dc1 Dn Ds. 3. 6 S (Gs missing) प्रख्यं; Bs प्रेक्ष्यं; D1. 3 प्रख्यौ. —^d) B Dc1 Dn1 S (Gs missing) अंतकं युधि; Dns Ds. 8 'कोपमं; D1. 8 'कौ युधि (for 'कौ युधि). —^e) Ds यत्तत्त्वं (for पाञ्चाल्यं). —^f) Dn1 मां वा; Ds मम (for मां च). Ds प्रायेणेवाय केशवं. — After 6, K1 B Dc1 Dn Ds. 6 ins. :

1418* दर्पं नाशयितास्म्यद्य तवोद्धृतस्य संयुगे ।

7 ^a) Ks lacuna. Ss द्रोणपुत्रो द्विजवरो; Ss अश्वत्थामा युरोः पुत्रो. —^b) Dns पांडवः (for संजय). —^c) D1. 3 T G1. 2. 4 M चास्य; Gs नैव (for चापि). K4 B1. 2. 4. 5 D (except D1) S (Gs missing) महाममनः (for स वासवेः). Bs प्रियश्च परमात्मनः.

S ^a) Ds. 6 अभूत् (for न भूत्). K1 भूतं पूर्वः;

न भूतपूर्वं वीभत्सोर्वाक्यं परुषमीदृशम् ।

अथ कस्मात्स कौन्तेयः सखायं रूक्षमवब्रवीत् ॥ ८

संजय उवाच ।

युवराजे हते चैव वृद्धक्षत्रे च पौरवे ।

इष्वस्त्रविधिसंपन्ने मालवे च सुदर्शने ॥ ९

घृष्टद्युम्नं सात्यकौ च भीमे चापि पराजिते ।

युधिष्ठिरस्य तैर्वाक्यैर्मर्मण्यपि च घट्टिते ॥ १०

अन्तर्भेदे च संजाते दुःखं संसृत्य च प्रभो ।

अभूतपूर्वो वीभत्सोर्दुःखान्मन्युरजायत ॥ ११

तस्मादनर्हमश्लीलमप्रियं द्रौणिमुक्तवान् ।

मान्यमाचार्यतनयं रूक्षं कापुरुषो यथा ॥ १२

एवमुक्तः श्वसन्क्रोधान्महेष्वासतमो नृप ।

पार्थेन परुषं वाक्यं सर्वमर्मज्ञया गिरा ।

द्रौणिशुक्रोप पार्थाय कृष्णाय च विशेषतः ॥ १३

स तु यत्नो रथे स्थित्वा वार्युपस्पृश्य वीर्यवान् ।

देवैरपि सुदुर्धर्मसुमाश्रयेमाददे ॥ १४

दृश्यादृश्यान्रिगणानुद्दिश्याचार्यनन्दनः ।

सोऽभिमत्य शरं दीप्तं विधूममिव पावकम् ।

सर्वतः क्रोधमाविश्य चिक्षेप परवीरहा ॥ १५

ततस्तुमुलमाकाशे शरवर्षमजायत ।

C. 7. 94C8
B. 7. 201. 16
K. 7. 202. 18

D₁ भूतपूर्वः. S₁ कथं युद्धं समभवद्; S₂ तेनोक्तं गर्हितं तस्य; K₃ lacuna; K₁ नोक्तपूर्वं तु पार्थेन; D₁ अनोक्तपूर्वं पार्थेन; S (G₃ missing) अभूतपूर्वं वीभत्सुर् (G₁ M 'त्सोर्). —^b) S₁ अतिकारणमीदृशः; S₂ पार्थेन कथमी. —^c) D₁ D₂ D₃ D₄ ३ च (for स). S₃ अकस्मात्स च कौन्तेयः; D₁ कथमस्मात्सकौन्तेय (sic). —^d) S₁ हतवानपि; S₂ इदमुक्तवान्; K₁ रूक्षमवब्रवीत्; K₃ lacuna; B D₁ D₂ D₃ रूक्ष (B₃ र्यग)मुक्तवान्; D₁ वाक्यमवब्रवीत्; D₂ रौक्ष्यम्; D₃ परुषम् (hypermetric); S (G₃ missing) क्रूरमुक्तवान् (for रूक्षमवब्रवीत्).

9 *) D₂ D₃ 6 T G₁ 3.1 M राजन्; G₂ चापि (for चैव). —^b) K₁ B₁ 3.4 D₁ वृद्धक्षत्रे; D₂ वृद्धक्षत्रे (for वृद्धक्षत्रे). —^c) D₁ 5 अत्यस्त्र- (for इत्स्वस्त्र). S (G₃ missing) बल- (for विधि). D₂ संपाते (for संपन्ने). —^d) D₂ मालवे; some S MSS. मालवे. G₁ M₁ 2 तु (for च).

10 *) D₁ च सात्यके; D₂ सात्वते च; D₃ सात्यके च (for सात्यकौ च). —^b) K₁ यमे चापि; D₂ भीमसेने (for भीमे चापि). D₃ निर्जिते युधि भारत. —^c) S₂ तद् (for तैर्). —^d) B₃ वि- (for च). B₁ खंडिते; D₁ घट्टिते; D₂ अर्द्धिते; D₃ भिद्यते; T G₂ 3 घट्टितः; G₁ M घट्टितैः. D₄ मर्मण्यभिहिते तदा.

11 *) S₁ K₁ 3 D₁ अंतर्भेदे; D₂ अवभेदे (for अन्तर्भेदे). D₃ 3 संप्राप्ते (for संजाते). —^b) S₁ दुःखे. D₂ संसृष्ट्य (for संसृत्य). K₁ विभो. —^c) K₁ 2 D₁ 3 S (G₃ missing) अभूतपूर्वं. —^d) D₁ D₂ दुःखः; S (G₃ missing) अति- (for दुःखान्). D₃ मृत्युर (for मन्युर).

12 *) S₁ K₁ 2 D₁ अश्लीलम्; D₂ अश्लिष्टम्; S (G₃ missing) अशिवम् (for अश्लीलम्). —^b) D₂ अग्रवात् (for उक्तवान्). —^c) S (G₃ missing) क्रूरं (for रूक्षं). K₁ 2.1 T G₂ 4 कापुरुषं. D₃ रूक्षं परुषया गिरा.

13 *) B₁ 3 D₁ D₂ च स; B₁ 5 D₁ 3 तु स; D₂ 5 तु सं- (for श्वसन्). D₃ द्रोणपुत्रस्तु संक्रोधान्. —^b) D₂ महेश्वरसमो नृपु; S (G₃ missing) 'व्वासोस-मो नृपु. —^c) D₂ om. 13^{ad}. —^d) B D₁ D₂ 3 मर्म-भिदा; D₁ 'च्छिदा; G₂ 'ज्ञया (for 'ग्नया). —^e) D₁ 3 च कोपं (for लुकोप). D₂ लुकोप पार्थाय नृपः; T G₁ 2.1 M लुकोप द्रौणिः पार्थाय. —^f) K₁ विशां पते (for विशेषतः). D₂ भीमाय च विशां पते; S (G₃ missing) स कृष्णा (G₂ पुत्रा) य विशां पते.

14 *) K₁ स तु युक्तो; D₂ 1.2.3.7.8 स च (D₃ तु) यत्नाद्; T G₁ 2.1 M₁ 3 संयत्तो द्वै; G₂ संयुक्तोश्चै; M₃ 5 स यत्तो वै (for स तु यत्तो). S₁ K₁ 2.1 B₁ 3 D₁ D₂ रणे (for रथे). D₃ संयत्तो द्वैरथे तिष्ठन्. —^d) S₁ K₂ 4 D₁ आदधे. D₂ 4.5 अक्षं ब्रह्म (D₁ भीम) शिरो ददे (D₂ 'धि); D₃ अक्षं ब्रह्मशिरस्ततः.

15 *) D₂ आददेरिगणान्संख्ये. —^b) S₂ आदिश्य; D₂ उद्यम्य (for उद्दिश्य). —^c) D₁ विधूम इव पावकः. —^d) G₂ 4 M₃ 5 क्रोधम् (for क्रोधम्). S (G₃ missing) उद्दिश्य (for आविश्य).

16 *) K₁ ततस्तु (hypermetric) (for ततस्). D₁ 3 तुमलम्. —^b) S (G₃ missing) विवेदुरभि (M₁ 3 'ति) संगताः (= the post. half of line 4 in 1419*). — After 16^{ab}, N (K₃ missing) ins.:

C. 7. 910
B. 7. 101. 20
K. 7. 102. 20

ववुश्च शिशिरा वाताः सूर्यो नैव तताप च ॥ १६

चुकुशुर्दानवाश्चापि दिक्षु सर्वासु भैरवम् ।

रुधिरं चापि वर्षन्तो विनेदुस्तोयदम्बरे ॥ १७

पक्षिणः पशवो गावो मुनयश्चापि सुव्रताः ।

परमं प्रयतात्मानो न शान्तिमुपलेभिरे ॥ १८

भ्रान्तसर्वमहाभूतमावर्जितदिवाकरम् ।

त्रैलोक्यमभिसंतप्तं ज्वराविष्टमिवानुरम् ॥ १९

शरतेजोऽभिसंतप्ता नागा भूमिशयास्तथा ।

निःश्वसन्तः समुत्पेतुस्तेजो घोरं मुमुक्षवः ॥ २०

जलजानि च सच्चानि दह्यमानानि भारत ।

न शान्तिमुपजग्मुर्हि तप्यमानैर्जलाशयैः ॥ २१

दिशः खं प्रदिशश्चैव भुवं च शरवृष्टयः ।

उच्चावचा निपेतुर्वै गरुडानिलरंहसः ॥ २२

तैः शरैर्द्रौणपुत्रस्य वज्रवेगसमाहितैः ।

प्रदग्धाः शत्रवः पेतुरग्निदग्धा इव हुमाः ॥ २३

दह्यमाना महानागाः पेतुरुर्व्या समन्ततः ।

1419* पावकार्चिः परीतं तत्पार्थमेवाभिपुडुवे ।

उल्काश्च गगनापेतुर्दिशश्च न चकाशिरे ।

तमश्च सहसा रौद्रं चमूमवततार ताम् ।

रक्षांसि च पिशाचाश्च विनेदुरभिसंगताः ।

[(L. 1) D₂ पतंगादिः (for पावका*). S₂ तं (for तत्). D₂ D₁ पावकोदिः परीतस्तु (for the prior half). B₂ D₂ [अ]भिपुडुवे (for 'पुडुवे'). — (L. 2) K₂ D₁ न दिशश्च (by transp.). S₂ K₂ न च (by transp.). D₂ प्रकाशिरे. — (L. 3) D₂ D₁ D₁ ततश्च (for तमश्च). D₁ om. from द्र up to सर्वा (in 17^b). D₂ 4-6 तीक्ष्णं (for रौद्रं). S₂ K₁-8 D₁ अवततान्; D₂ 'तताप (for 'ततार). D₂ चमूमवततारं; D₂ चमूमपगतं च इ (for the post. half). — (L. 4) B₂ विनेदुर (for विनेदुर). S₂ K (K₂ missing) D₁ 8 अति- (for अभि-). D₂ D₁ -संगताः (for -संगताः).]

— D₂ om. 16°. — °) K₂-4 B₂ 5 D₂ D₁ D₂ 3 [अ]शिशिरा; B₂ 5 5 D₂ D₁ D₂ 6 [अ]प्यशिवा; S (G₂ missing) परुषा (for शिशिरा). — °) D₂ G₁ नाति; T G₂ 3 M नापि; G₂ नाभि- (for नैव). D₂ इ (for च).

17 D₁ om. up to सर्वा (cf. v. l. 1419*). — °) D₂ वायसाश्च; D₂ 5 देवताश्च (for दानवाश्च). D₂ तत्र (for चापि). B D₂ D₁ D₁ 6 G₁ M वायसा. (D₂ G₁ M दानवा)श्चापि चाक्रन्द (G₁ 'दुर'; T G₂-4 दानवैश्चापि चाक्रन्दे. — °) B₁ पार्थिव; S (G₂ missing) भारत (for भैरवम्). D₂ रक्षाणि वचनानि च. — °) S₂ K₁ 3 D₂ D₁ 3 चाभि- (for चापि). T G₂-4 M₁ 3 ववर्ष रुधिरं चैव; M₂ 3 रुधिरं च ववर्षेव. — °) D₂ 5 7 3 ते तदा (for तोयदा). K₂ 4 D₂ D₂ 3 T दिवि (for [अ]म्बरे).

18 °) D₂ om. गावो. D₂ पशवः पक्षिणो गावो.

— °) K₂ B₁ 3 5 D₂ विनेदुश्च (for मुनयश्च). S₂ K₁ 3 D₁ M₂-5 सुव्रत. — °) B₂ D₂ D₁ G₂ 3 परम-. D₂ ऋषयः परमात्मानो; G₁ M₁ 3 परमप्रियमापन्ना; M₂-5 परप्रियहितात्मानो.

19 °) D₂ D₂ 6 भ्रातं (for भ्रान्त-). D₂ D₂ सर्वः; D₂ -सत्त्व-; D₂ 7 8 -सत्त्व- (for -सर्व-). — °) K₂ 4 B₂ 4 5 D₂ D₂ 3 T G₂-4 आवर्तित- (for 'जित-). — After 19^{ab}, D₂ reads 21^{ab} for the first time, repeating it in its proper place. — °) D₂ अपि (for अभि-). D₂ त्रैलोक्यमभवत्ततः; S (G₂ missing) 'मभितस्तापं (G₁ M₁ 3 'त; G₂ M₂ 'प-). — °) S₂ K₁ 3 D₁ ज्वराविष्टम्; D₂ 'निष्टम् (for 'विष्टम्). K₂ B D₂ D₂ [अ]भवत् (for [आ]तुरम्).

20 °) S₂ शरतेजोभिः; K₂ B D₂ D₂ S (G₂ missing) अश्वतेजोभि- (for शर-). D₂ 4 5 7 8 -तप्तगां (D₂ 'गो) (for -संतप्ता). — °) D₂ तदा (for तथा). — °) Some MSS. निःश्वसन्तः. — °) G₁ 3 4 M -राक्षं (for घोरं).

21 D₂ reads 21^{ab} for the first time after 19^{ab}. — °) D₂ 5 सु-; G₁ M₁ 3 [अ]पि (for च). D₂ (first time) त्रैलोक्ये सर्वभूतानि. — °) D₂ सर्वशः (for भारत). — °) S (G₂ missing) च (for हि). — °) D₂ चेटमानैर् (for तप्य-). T G₁ 3 4 M₂ तप्यमाने जलाशये.

22 G₁ M om. 22^a-24^b. — °) D₂ च (for खं). B D₂ D₂ D₂ T G₂-4 दिग्भ्यः प्रदिग्भ्यः खाद्भ्यः. — °) K₂ भुवश्च; B D₂ D₂ D₂ सर्वतः; D₂ स्वयं च; D₂ दिवं च; T G₂-4 दिवश्च (for भुवं च). D₂ शरवृष्टिभिः. — °) T G₂-4 च संपेतुर् (for निपेतुर्वै). D₂ D₂ दि; D₂ च (for वै). — °) G₂ -वेगिनः (for -रंहसः).

23 G₁ M om. 23 (cf. v. l. 22). — °) S₂ K₁

नदन्तो भैरवान्नादाञ्जलदोषमनिखनान् ॥ २४
 अपरे प्रदुतास्तत्र दह्यमाना महागजाः ।
 त्रेमुस्तथापरे घोरे वने दावाग्रिसंवृताः ॥ २५
 द्रुमाणां शिखराणीव दावदग्धानि मारिष ।
 अश्ववृन्दान्यदृश्यन्त रथवृन्दानि चाभिभो ।
 अपतन्त रथौघाश्च तत्र तत्र सहस्रशः ॥ २६
 तत्सैन्यं भगवानग्निर्ददाह युधि भारत ।
 युगान्ते सर्वभूतानि संवर्तक इवानलः ॥ २७

दृष्ट्वा तु पाण्डवीं सेनां दह्यमानां महाहवे ।
 प्रहृष्टास्तावका राजन्सिंहनादान्वितेदिरे ॥ २८
 ततस्तूर्यसहस्राणि नानालिङ्गानि भारत ।
 तूर्णमाजग्निर हृष्टास्तावका जितकाशिनः ॥ २९
 कृत्स्ना ह्यश्रौहिणी राजन्सन्वसाची च पाण्डवः ।
 तमसा संवृते लोके नादृश्यत महाहवे ॥ ३०
 नैव नस्तादृशं राजन्दृष्टपूर्वं न च श्रुतम् ।
 यादृशं द्रोणपुत्रेण सृष्टमस्त्रममर्षिणा ॥ ३१

G. 7. 9426
 S. 7. 201. 38
 K. 7. 202. 38

ते (for तेः). —⁸) Ks Ds 3. 5 -वेनैः (for -वेग-). Ss
 वज्रवेगसमुत्थितैः; Ks B Dc1 Dn T Gs-4 "वेनैः समाहताः
 (Bs "द्विताः); Ds वज्रेणैव समाहताः. —⁹) B Dc1
 Dn1 रिपवः; T Gs-4 शत्रवाः (for शत्रवः). —¹⁰) Ss
 Ks Ds D1 द्रुमा इव (by transp.). — After 23, Ds
 reads 31 followed by :

1420* कृष्णाजुनौ हतावय द्रोणपुत्रस्य मायया ।
 इति स सर्वे यो[?] वंयो[?]धानां मतमासीत्तदानव ।

24 Gs M om. 24^{ab} (cf. v. l. 22). Ds om. 24-28.
 —^a) Ds तथा (for महा-). —⁹) T Gs-4 M1. 3
 रुवंतो (for नदन्तो). T Gs 3 भैरवं नादं. —¹⁰) Some
 MSS. -निःस्वनान्; B Dc1 Dn1 Ms-3 -नि (B1. 3 Dc1
 Dn1 Ms-3 -निःस्वनाः).

25 Ds om. 25 (cf. v. l. 24). —^a) Ds प्रहृष्टास्
 (for प्रदु). B2-4 Dc1 Dn1 D1 नागा (for तत्र).
 —⁸) B2-4 Dc1 Dn1 D1 भयत्रस्ता विनां पते. —⁹) Ks
 B2-4 Dc1 Dn1 D1. 2 त्रेमुदिशो यथापूर्वं (B3 यथा घोरे);
 B1 D1. 3 त्रेमुस्तथा यथा घोरे; Dn3 D1. 3 पेतु (Dn3
 त्रेषु) स्त्रस्ता यथा घोरा; Ds त्रेमुस्तथा महाघोरे; T Gs-4
 पेतुस्तत्र महारण्ये; Gs M त्रेमुस्तत्र यथारण्ये. —¹⁰) S
 (Gs missing) नागा (for वने).

26 Ds om. 26 (cf. v. l. 24). Ss partly damaged
 in 26^a. —⁹) D1. 3 इत्येते (for [अ]इत्यन्त). —¹⁰)
 K1. 4 D1 चाविभो; B1. 2. 5 च प्रभो; B2. 3 भारत;
 Dc1 Dn1 मारिष; Dn3 D1. 3 वा विभो; Ds 1. 7. 3 चाभि-
 भोः (for चाविभो). —¹⁰) D1. 3 T Gs-3 आपतंति (D1. 3
 "त). Ds 4. 5. 7. 3 S (Gs missing) नरोघाश्च.

27 Ds om. 27 (cf. v. l. 24). —^a) Ds सर्वं
 (for सैन्यं). Dn3 दीर्घा (sic); Ds 4. 5. 7. 3 वहिर
 (for अग्निर). B Dc1 Dn1 S (Gs missing) तत्सैन्यं
 युधि (B Dc1 Dn1 मय-) संविभं. —¹⁰) Ss Ks साव-

तंक; Gs 4 संवर्ताग्निर (for संवर्तक).

28 Ds om. 28 (cf. v. l. 24). Ds om. 28-30.
 Gs om. (hapl.) 28^a-30^a. Ks om. (hapl.) 28^a-31^a.
 —¹⁰) B1 सिंहनादं; Ds दह्यमानान्. Dn3 विनेरवे
 (sic); D1. 3 विनेरिरे.

29 Ks Ds Gs om. 29 (cf. v. l. 28). —^a) Ts
 (before corr.) G1. 2. 4 M ततस्तूर्यनिनादोभूतानावादित्र-
 मिश्रितः. —¹⁰) Dn1 जयकाशिनः. — After 29, Ds
 ins.:

1421* हाहाकारे ततः सैन्ये पाण्डवेपु भारत ।
 रयसंघाश्च दह्यन्त हयानां प्रयुतानि च ।
 तथा हयानां वृन्दानि पत्तयश्चाप्यनल्पकाः ।
 गुरुपुत्राश्चवृथ्व[?] ? स्वर्थ[?] मेकज्वालममृदुलम् ।
 वस्त्रैराभरणैश्चैः केतुभिश्चोद्धतानलैः । [5]
 धावमानैश्च पुरुर्यदेहवदैरिचाभिभिः ।
 नादह्यमानः पाण्डूनां कश्चिसैन्ये व्यदृश्यत ।
 उदीर्णं द्रोणपुत्रं च दृष्ट्वा पार्थः परंतपः ।
 गाण्डीवं ज्यां च बाणांश्च सोऽनुमग्न्य महाबलः ।
 ससर्ज प्र[?] जग्रे[?] विमं दिव्यमस्त्रं ब्राह्ममातिस्वरम् । [10]

30 Ks Ds Gs om. 30 (cf. v. l. 28). Ds om.
 30. —^a) T G1. 2. 4 M1. 2. 4 अश्रौहिणी. —⁸) Ss
 घनैरयः (for च पाण्डवः). —¹⁰) B D1. 3 S (Gs om.;
 Gs missing) नादृश्यत; Ds इत्यंत स.

31 Ks om. 31^a (cf. v. l. 28). Ds reads 31
 followed by 1420* after 23. —^a) Ds न च (for
 नैव). Ds युवं (for राजन्). —¹⁰) Ds सृजतास्त्रम्
 सृष्टम्). D1. 3 अमर्षणं. D1. 3 कृतं हि कदन् महर्;
 Ms-3 सृष्टेस्ते चालमर्षिणा.

32 Ds om. 32^{ab}. —⁸) K1. 3 उदीरयेत्; Ks B2
 Dc1 Dn1 D1-4. 7. 8 T Gs 4 Ms (sup. lin.) उदीरयत्;

C. 7. 1426
B. 7. 201. 30
K. 7. 202. 36

अर्जुनस्तु महाराज ब्राह्ममस्त्रमुदैरयत् ।
सर्वास्त्रप्रतिघाताय विहितं पद्मयोनिना ॥ ३२
ततो मुहूर्तादिव तत्तमो व्युपशशाम ह ।
प्रवचौ चानिलः शीतो दिशश्च विमलाम्बवन् ॥ ३३
तत्राद्भुतमपश्याम कृत्स्नामक्षौहिणीं हताम् ।
अनभिज्ञैरूपां च प्रदग्धामस्त्रमायया ॥ ३४
ततो वीरौ महेश्वासौ विमुक्तौ केशवार्जुनौ ।
सहितौ संप्रदश्येतां नभसीव तमोनुदौ ॥ ३५

Ds G₁. 2 M₁. 2. 4 उदैरयन्. — °) B Dc₁ Dn₁ D₂. 6 S (G₅ missing) -प्रतिघाताय; Dn₂ (also as in text) -विघाताय (submetric). — °) K₂ विदितं (for विहितं). D₂. 6 ब्रह्म- (for पद्म-).

33 °) D₂. 7. 8 अपि तत्; D₅ तरसर्वं (for इव तत्). D₅ तवस्तु तत्तमो राजन्. — °) D₅ क्षणाद्; G₁ M तेजो (for तमो). Dn₁ D₂. 4. 7. 8 [s] भ्युपशशाम; T G₂. 4 [s] भ्युप (for व्युप). D₅ क्षणेनाभ्युपशाम ह (sic). — °) S K₁-3 D₁. 8 आवचौ (for प्र). D₅ शीतो (for शीतो). — °) S₁ K₃ B₁-4 Dc₁ Dn D₂-5. 7. 8 बभूव; D₅ शुभाः (for [अ] भवन्).

34 °) G₁ M₁. 3 ततो (for तत्र). Dc₁ Dn₁ D₂-8 अपश्यामः. — °) G₂. 4 M₁. 3 अक्षौहिणी. D₂. 4. 5. 7. 8 इमां; S (G₅ missing) मुखे (for हताम्). — °) S K₁. 2. 4 D₁ -ज्ञात- (for -ज्ञेय-). S₁ K₂. 4 D₅ -रूपं. Dn₂ द्रोणपुत्रेण सहसा. — °) D₂. 4. 5. 7. 8 चास्त्र- (for अस्त्र-). B Dc₁ Dn S (G₅ missing) -तेजसा (for -मायया).

35 °) D₅ तौ च मुक्तौ (for ततो वीरौ). — °) D₅ सहितौ (for विमुक्तौ). — °) D₂. 4-8 समरे (for सहिवौ). S K₁-3 Dn₂ D₁. 8 समदश्येतां; K₄ B₁-3. 5 Dc₁ Dn₁ D₂. 4-8 प्रत्यदश्ये (Dc₁ Dn₁ 'युधे' वां; B₁ तत्र ह' (for संप्रह'). — °) S K₁. 3 D₂. 4. 7. 8 तमसीव (D₁ 'सा च' (for नभ'). — After 35, Dn₂ D₂. 4-8 ins. :

1422* ततो गाण्डीवधन्वा च केशवश्चाक्षताडुभौ ।

36 °) D₂. 4. 6-8 -ह्यौ; T G₂. 4 M₂-8 -रयः; M₁ -वरः (for -ह्यः). Dn₂ सपताकध्वजहयः; G₁ M₂ 'का-ध्वजवरः. — °) G₁ M₁. 3 सानुकर्षा. D₂. 6-8 -वरायुधौ; G₂. 4 -परायुधः (for -वरा'). — °) S K (K₅ missing) B₁-8. 5 D₁. 6 युक्तस् (for मुक्तस्). D₂. 4. 6-8 विमुक्तौ शरसं-पाताद्; G₂ प्रवचौ स रथासक्तः. — °) D₂. 4. 6-8 दृष्ट्वा

सपताकध्वजहयः सानुकर्षवरायुधः ।

प्रवचौ स रथो मुक्तस्तावकानां भयंकरः ॥ ३६

ततः किलकिलाशब्दः शङ्खभेरीरवैः सह ।

पाण्डवानां प्रहृष्टानां क्षणेन समजायत ॥ ३७

हताविति तयोरासीत्सेनयोरुभयोर्मतिः ।

तरसाभ्यागतौ दृष्ट्वा विमुक्तौ केशवार्जुनौ ॥ ३८

तावक्षतौ प्रमुदितौ दध्मतुर्वारिजोत्तमौ ।

दृष्ट्वा प्रमुदितान्पार्थास्त्वदीया व्यथिताभवन् ॥ ३९

(D₁. 8 तदा) शत्रुभयंकरौ.

37 °) D₂. 4. 6-8 तृणं (for ततः). S (G₅ missing) किलकिलाशब्दः. — °) B Dc₁ Dn -स्वनैः सह; D₂. 4. 6-8 -महाध्वनिः (D₁ 'नैः'); D₅ S (G₅ missing) -वि-मिश्रितः; D₅ -महास्वनैः (for -रवैः सह). — D₅ om. 37°-38°. — After 37, D₂. 4-6 ins. :

1423* पाण्डवान्मुदितान्दृष्ट्वा सर्वानिव स्वसैनिकान् ।

दुर्योधनपुरोगास्तु कौरव्या व्यथिताभवन् ।

इत्थं द्रौणिमहेष्वासं पार्थमप्रतिमं रणे ।

युद्धायोदीर्णमनसमप्रध्वजं सुरैरपि ।

आवृण्वानं दिशः सर्वा बाणजालैः समन्ततः । [5]

दृष्ट्वा गाण्डीवनिर्मुक्तैः शरैरासीविपोषमैः ।

आदित्यमिव द्रुपेक्ष्य दहन्तमहितान्नणे ।

[(L. 1) D₂ पार्पंत; D₁ पार्पंतश्च (hypermetric); D₅ पार्थास्तु (for पाण्डवान्). D₂ मुदितं. D₂ एनांश्च (for एव रथ-). D₅ स- (for स्व-). — (L. 2) D₂. 3 -पुरो-गांश्च. D₂ कौरवा. D₁. 5 कौरव्यान्व्यथिताश्च (D₅ 'ता र') ने (for the post. half). — D₅ om. lines 3-4. — (L. 3) D₁ इच्छे (for इत्थं). D₂. 4 -महेष्वासः. D₁ पार्थिव-प्रतिमं. — (L. 4) D₁ -मनसाश्च (for 'तन्म'). — (L. 5) D₂ आध्वजं; D₁ 'एनां. — (L. 7) D₂ दक्षान्.]

38 D₅ om. 38° (cf. v. 1. 37). D₂. 4. 8 om. 38-41. — °) B Dc₁ Dn₁ D₅ ह (B₁. 2. 5 D₅ हि) तत्रासीव; S (G₅ missing) च तत्रा' (for तयोरा'). — °) Dn₁ अपि (for मतिः). — °) D₁ उरुसा (for तरसा). B Dc₁ Dn₁ तम (B₂-8 तेज) सा संवृत्तौ दृष्ट्वा; D₅ तेजसा च पृत्तौ दृष्ट्वा; S (G₅ missing) तेजसा ह्य (G₁. 3 M₁. 3 'सा-भ्य') थिकौ दृष्ट्वा. — °) K₄ B Dc₁ Dn D₅ S (G₅ missing) सहितौ; D₅ विशांतौ (for विमुक्तौ).

39 D₂. 4. 8 om. 39 (cf. v. 1. 38). — °) Dn₂

विमुक्तौ च महात्मानौ दृष्ट्वा द्रौणिः सुदुःखितः ।
 सुहूर्तं चिन्तयामास किं त्वेतदिति मारिप ॥ ४०
 चिन्तयित्वा तु राजेन्द्र ध्यानशोकपरायणः ।
 निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च विमनाश्चाभवत्तदा ॥ ४१
 ततो द्रौणिर्धनुर्न्यस्य रथात्प्रस्कन्द्य वेगितः ।
 धिग्धिकसर्वमिदं मिथ्येत्युक्त्वा संप्राद्वद्रणात् ॥ ४२
 ततः स्निग्धाम्बुदाभासं वेदव्यासमकल्मषम् ।
 आवासं च सरस्वत्याः स वै व्यासं ददर्श ह ॥ ४३

corrupt; Ds दध्मंतौ (for दध्मन्तुः). D1.8 वारिजौ तदा (for 'जोतमौ'). —^o) T G2.4 M1.3.5 च (for प्र.). Dns दृष्ट्वा प्रमुदिताः पार्थास्व. —^d) Dns Ds मृशं; Ds तथा (for [अ]मवन्).

40 D2.4.6 om. 40 (cf. v. 1. 38). —⁸) D1.3 द्रौणिर्दृष्ट्वा (by transp.). —^d) B Dc1 Dn1 D1.3 एतद्; T G2.4 M5 स्वेतद् (for स्वेतद्).

41 D2.4.6 om. 41 (cf. v. 1. 38). —^a) Ś K1.3 B1.5 Dc1 Dn1 D1.3 च (for तु). —⁸) K1.2 D1 ध्यानालोकः; Ds ध्यायन्शोकः; M1.3 (sup. lin.) ध्याना-वेश- (for ध्यानशोकः). —^o) Some MSS. निश्चसन्; Dc1 Dn1 निश्चस्य. —^d) B1.3 Dc1 Dn1 दुःखार्तश्च (for विमनाश्च). Dns Ds T ततः (for तदा). B5 विमना-श्चाश्चर्तत. — After 41, S (G5 missing) ins. an addl. colophon [Adhy. no.: T G2.4 196; G1 M1.3 195; G1 197; M3.5 194].

42 Before 43, S (G5 missing) ins. संजय उवाच. D2 reads 42 twice (42^{ab} and 42^{cd} transposed second time). D1.5 transp. 42^{ab} and 42^{cd}. D1.3 repeat 42^{ab} after 42^{cd}. —^a) D2 (second time). 4.5.7.3 (last two second time) ब्रह्मस्थामा (for ततो द्रौणिर्). B Dc1 Dn1 D2 (both times). 4.5.7.3 (last two second time) S (G5 missing) त्यक्त्वा (for न्यस्य). —⁸) D1.7.3 (last two first time) वेगितः. D2 (second time). 4.7.3 (last two second time) संप्राद्वद्रत दुर्मनाः. —K1 om. 42^{cd}. —^o) D1.5 धिग्धिकथम्; D1 धिग्धिक-किम्; M3.5 धिग्धिकवल्म (for 'वसवम्'). D2 सत्पौरुषं (for सर्वमिदं). D2 (second time) दृष्टं कृत्स्नमिदं मिथ्या; D2 धिग्धिककं च मिथ्येति. —^d) D2 (second time). 3-5 भयात् (for रणात्).

43^a) Dns स्निग्धांबुदाकारं; D2.4-5 स्निग्धांजन (D2.6

तं द्रौणिरग्रतो दृष्ट्वा स्थितं कुरुकुलोद्ग्रह ।
 सन्नकण्ठोऽब्रवीद्वाक्यमभिवाद्य सुदीनवत् ॥ ४४
 भो भो माया यदृच्छा वा न विद्मः किमिदं भवेत् ।
 अन्नं त्विदं कथं मिथ्या मम कथं व्यतिक्रमः ॥ ४५
 अधरोत्तरमेतद्वा लोकानां वा पराभवः ।
 यदिमौ जीवतः कृष्णौ कालो हि दुरतिक्रमः ॥ ४६
 नासुरामरगन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः ।
 न सर्पयक्षपतगा न मनुष्याः कथंचन ॥ ४७

C. 7. 842
B. 7. 201. 52
K. 7. 202. 51

'वर'इयाम्. —⁸) Ś1.2 (by corr.) K1.3 Ds वेदामासम्; Ś1.3 K1 D1 वेदाम्यासम्; K1 B Dc1 Dn D2 वेदा (Dns 'द'वासम्; D1 स्वेदव्यासम् (sic) (for वेद'). —^{cd}) Ś K (K5 missing) Dns D1.3 वेदव्यासं (for आवासं च) and वासं (for स वै). B Dc1 Dn1 D2.4-5 व्यासं द (D1.3 गच्छन्) दर्शं पुरतः साक्षादस्मिन्निव (B1.3 Dc1 Dn1 'मं व्यव'; D1.4.7.3 'मंसुप') स्थितं.

44^a) D2.4-5 व्यासं दृष्ट्वा ततो द्रौणिः. —⁸) K1 B1.5 Dns D1.6 G2.2 M 'कुलोद्ग्रह'. —^o) B1 (marg.) अश्रुकण्ठो; B5 समुत्कण्ठो; T G2.4 M वाक्पकण्ठो (for सन्न). —^d) Ś K1.3 D1 च; Dc1 Dn1 तु (for सु). D2.4-5 M5 विनी (D1 च नी; M1 सुनी) तवत्. (for सुदीन').

45^a) B5 सुने; S (G5 missing) किं नु (for भो भो). D2 S (G5 missing) [इयं; Ds च (for वा). D1.5.7.3 भो भो किमेतत्संवृत्तं. —⁸) S (G5 missing) दैवं वा (for न विद्मः). D2.4-5 दैवं नु किमिदं सुने. — After 45^{ab}, D1.3 ins.:

1424* पृच्छामि स्वामहं तात संदेहं तं वदस्व मे ।

—^{cd}) Ś5 अन्नमिदं; S (G5 missing) एतदन्नं (for अन्नं त्विदं). G2.4 सामकथं (for मम कथं). D2.4-5 व्यतिक्रमो वा कश्चिन्ने (D2 'न्नो') व्यर्थमन्नं ततोभवत्.

46^a) D2.5.6 S (G5 missing) प्रवृत्तं हि (D2.5.6 किं); D2 च वृत्तं किं; D1 एतद्वाक्यं (all hyper-metric) (for एतद्वा). —⁸) D2.6 च; D1 lacuna (for वा). D2 पराजयः. —^o) Ś1.3 D1 जीवितौ.

47^a) K1 B Dc1 Dn D2 नासुरा न च; K1 नासुरः सुरः; D1 न सुरासुर (for नासुरामर). Ś1.3 K1.3 'नघवं'. D2 गंधर्वा न दिशश्चास्य. —⁸) Ś K (K5 missing) D1 पिशाचोरगराक्षसाः; D1 न देवासुरदानवाः. —^o) K1 B5 Dc1 Dn1 D2.6 सर्पाः; S (G5 missing) नाय-

C. 7, 9143
B. 7, 201, 53
K. 7, 202, 32

उत्सहन्तेऽन्यथा कर्तुमेतदस्त्रं मयेरितम् ।

तदिदं केवलं हत्वा युक्तामशौहिणीं ज्वलत् ॥ ४८

केनेमौ मर्त्यधर्माणौ नावधीत्केशवार्जुनौ ।

एतत्प्रब्रूहि भगवन्मया पृष्ठो यथातथम् ॥ ४९

व्यास उवाच ।

महान्तमेतमर्थं मां यं त्वं पृच्छसि विस्मयात् ।

तत्प्रवक्ष्यामि ते सर्वं समाधाय मनः शृणु ॥ ५०

(for सर्वः). D₁. 5. 1. 3 न सर्वयक्षा नो नागा.

48 " D₂. 5. 8 G₁ वृथा (for अन्यथा). —⁵ S₁ K₂ अस्त्रमेतत् (by transp.). D₃ उदीरितं (for मये). —⁶ K₁ D₁ यद् (for तद्). S₂ K₁ केवलां. S (G₅ missing) तदिमां (M₁ कामिकां) केवलां हत्वा. —⁷ S₁ K₂. 8 D₃ युक्तम्; K₁ B D₁ D₂ शान्तम्; D₁. 5. 1. 3 यावद्; D₃ यत्नाद्; T G₂-1 एकाम् (for युक्ताम्). G₂ M₁. 3 अशौहिणीं. D₃. 5. 6 G₁ M₁-1 ज्वलन्; D₃ इमां; D₁. 5 महत् (for ज्वलत्). — After 48, N (K₅ missing) ins. :

1435* सर्वधाति मया युक्तमस्त्रं परमदारुणम् ।

[S₁ K₁ D₁ युक्तम् (for युक्तम्).]

49 " D₂. 5. 4 मातुष- (for [ह]मौ मर्त्यः). S (G₅ missing) कथं मातुष (G₂ कपट) धर्माणौ. —⁸ T G₂-1 M₁-3 नाधाक्षीव (for नावधीत्). —⁹ D₃ मे (for प्र). —¹⁰ D₃ यथा (for मया). — After 49, B D₁ D₂ D₃. 4-3 ins. :

1426* श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन सर्वमेतन्महामुने ।

D₂. 4 cont. :

1427* संजय उवाच ।

ततः समाययौ व्यासो दृष्ट्वा स्त्रं समुदीरितम् ।

तं प्राप्तं पूजयित्वा तु द्रौणिः पप्रच्छ संशयम् ।

यस्मिन्मर्त्यं महाक्षेत्रं न दग्धौ केशवार्जुनौ ।

केनोपायेन निर्मुक्तौ तन्मे स्वं ब्रूहि तत्त्वतः ।

[D₄ om, the ref. — (L. 2) D₂ तत्प्राप्तं पूजयित्वाय (for the prior half). — (L. 3) D₂ तद् (for त). — (L. 4) D₂ पुनर्न (for तत्त्वतः).]

50 " K₁. 3 D₁ एतद्; K₁ D₂. 5. 5 एवम्; D₁ D₂ एनम्; D₃ om. (for एतम्). S₁ बा; D₂. 5. 6 G₁ M₁ मा (for मां). —¹¹ K₁. 3 B₂. 1. 5 D₂

योऽसौ नारायणो नाम पूर्वेषामपि पूर्वजः ।

अजायत च कार्यार्थं पुत्रो धर्मस्य विश्वकृत् ॥ ५१

स तपस्तीव्रमातस्थे मैनाकं गिरिमास्थितः ।

ऊर्ध्वबाहुर्महातेजा ज्वलनादित्यसंनिभः ॥ ५२

पष्टिं वर्षसहस्राणि तावन्त्येव शतानि च ।

अशोषयत्तदात्मानं वायुमक्षोऽम्बुजेक्षणः ॥ ५३

अथापरं तपस्तप्त्वा द्विस्ततोऽन्यत्पुनर्महत् ।

D₁. 2. 4-3 T G₂ यत् (for यं). D₂ तं; D₃ मां (for त्वं). D₁. 5 विस्मयः; S (G₅ missing) संशयात् (for विस्म). —¹² K₂. 4 B D₁ D₂ तं (for तत्). S (G₅ missing) तं ते (T G₂. 3 तत्ते; G₃ ततो) हं संप्रवक्ष्यामि. —¹³ S₁ K₁-3 D₁ समाहितमनाः शृणु.

51 " M₃ पुरा (for योऽसौ). — After 51^{ab}, T G₂-1 M₃. 5 ins. :

1428* आदिदेवो जगन्नाथो लोककर्ता स्वयं प्रभुः ।

आद्यः सर्वस्य लोकस्य ब्रह्मादिनिधनोऽच्युतः ।

व्याकुर्वते यस्य तत्त्वं श्रुतयो मुनयश्च ह ।

अतोऽजयतः सर्वभूतैर्मनसापि जगत्पतिः ।

तस्मादिमं जेतुकामो अज्ञानतमसा वृतः । [5]

मा शुचः पुरुषस्यात्र विद्धि तद्विद्विद्वान्मन् ।

तस्य शक्तिरसौ पार्थसस्त्राच्छोकमिमं त्यज ।

विकेश्वरोऽथ लोकादिः परमात्मा ब्रह्मोक्षजः ।

सहस्रसंमितादंशादेकांशोऽयमजायत ।

देवानां हितकामार्थं लोकानां चैव सत्तम । [10]

—¹⁴ D₃ [ए]व (for च). D₃ उत्पन्नः स हि कार्यार्थः; S (G₅ missing) व्यजायत स (G₂. 4 च) कार्यार्थं (T G₂ सकांश्च; M₃ स कामार्थं). —¹⁵ K₁ D₁ विस्मयात्; B (except B₁) T विश्वकृत्; D₁ G₁ M₁. 2 "सृक्; D₃ धर्मवित्; G₂. 4 M₂-5 विश्वकृत् (for "कृत्). G₂ पुत्रो विश्वस्य विश्वकृत्.

52 " T G₂-1 परम् (for तीव्रम्). B₁ आतिष्ठन्; S (G₅ missing) आस्थाय (for आतस्थे). —¹⁶ K₂ D₂. 5. 1. 3 शिं (D₁ शौ) शिरं (for मैनाकं). D₃-5. 1. 3 T G₁ M₁ आश्रितः (for आस्थितः). —¹⁷ S₁ ज्वलनादित्यः.

53 " D₂ D₁. 1 पष्टिः; D₂ D₁-3. 5. 3 G₁ पष्टिः. —¹⁸ D₂ D₁ अशोषयत्; S (G₅ missing) व्यशो (for अशो). —¹⁹ D₃ वायुमक्षोऽम्बुमेक्षणः; D₃ "क्षः शतं

द्यावापृथिव्योर्विवरं तेजसा समपूरयत् ॥ ५४

स तेन तपसा तात ब्रह्मभूतो यदाभवत् ।

ततो विश्वेश्वरं योनिं विश्वस्य जगतः पतिम् ॥ ५५

ददर्श भृशदुर्दर्शं सर्वदेवैरपीश्वरम् ।

अणीयसामणीयांसं बृहद्भ्यश्च बृहत्तरम् ॥ ५६

रुद्रमीशानमृषभं चेकितानमजं परम् ।

गच्छतस्तिष्ठतो वापि सर्वभूतहृदि स्थितम् ॥ ५७

समाः; Gs 'ओजितध्रमः.

54 " Ss Dn2 D2.1.2 तथापरं; Ds ततः परं. —^४) D1 स्वतोन्वत्; D1.2 तावत् (for ततोऽन्वत्). B Dc1 Dn1 पुरा (for महत्). —^५) K1 Ds समपूरयत्; Ds 'पूरयत् (for 'पूरयत्).

55 Ds reads 55 on marg. —^५) Dc1 Dn1 स-
त्येन (for स तेन). S K1.2 D1-6 तत्र; D1.2 युक्तो
(for तात). —^४) M2-3 यथा (for यदा). —^५)
Dc1 Dn1 तदा; D1 om. (for ततो). Ds देवं; D1.2
स्थाणुं; S (Gs missing) योगी (for योनिं). — Gs
om. 55⁴-57^५. —^५) B Dc1 Dn1 Ds S (Gs om.;
Gs missing) प्रभुं (for पतिम्).

56 Gs om. 56 (cf. v. l. 55). —^५) Ds सुर- (for
भृश-). Ss K1.2 B Dc1 D1.2 ६ 'दुर्धरं' (for 'दुर्दर्शं').
—^४) Ds Gs सर्वभूतैर् (for 'देवैर्'). B Dc1 Dn1 Ds
अभिष्टुतं (for अपीश्वरम्). S K (Ks missing) D1
सर्वदेवेश्वरेश्वरं; Dn2 D2.1.2.7.8 'देवे (D2 'वै') शमीश्वरं;
Ds 'दैवतमीश्वरं. —^५) D1 अणियांसम्; Ds अणीयांसम्
(for 'यसाम्'). D1 om. from णीयांसं up to चेकितान
(in 57^५). K1 B Dc1 Dn D2.2.3-5 अणीयांसमणुम्यश्च.
—^५) K1 संहृद्भ्यः; Ds महद्भ्यश्च (for 'बृह'). B1-4
Dc1 Dn1 Ds बृहत्तमं; Dn2 Ds महत्तरं (for 'बृह').
— After 56, Dc1 (sec. m.) ins.:

1429* अस्तावीरसमुत्थायन्महादेवं बृहत्तरम् ।

57 Gs om. 57⁴ (cf. v. l. 55). D1 om. up to
चेकितान (cf. v. l. 56). K1 om. 57⁴-58^५. M1 reads
57⁴ twice. —^५) Dn2 Ds ईशानमृषभं. — After
57^५; Ss B Dc1 (marg. sec. m.) Dn1 D1.2 ins.:

1130* हरं शंभुं कपार्दिनम् ।

[Ss नरेश तपसः परं.]

— Dc1 om. 57⁴. —^४) K1 Ds चेकितानां; D1 चकि-

दुर्वारणं दुर्दर्शं तिग्ममन्युं

महात्मानं सर्वहरं प्रचेतसम् ।

दिव्यं चापमिषुधी चाददानं

हिरण्यवर्माणमनन्तवीर्यम् ॥ ५८

पिनाकिनं वज्रिणं दीप्तशूलं

परश्वर्धि गदिनं स्वायतासिम् ।

सुशुं जटामण्डलचन्द्रमौलिं

तानं. D2.2.7.8 read अजे परं twice (with var.). S
K1-3 B Dn D1.2 (second time). 3-5.7.8 (last three
second time) परं (D2 'रे') योनिं; Ds (first time)
परं ययुः; Ds (first time) परं मतिं; D1 (first
time) परं गतिं; Ds (first time) पतिं गतिं; T
Gs अजे वरं (for अजे परम्). —^५) K1 Dn1 D2.2.7.8
च (submetric) (for वापि). Ss K1.2 D1.2 ति (Ds
पृ) पृतो गच्छतश्च (submetric); Ss B Dn2 D1.2 तिष्ठतो
गच्छतश्च ह. — S K1-3 B Dn D1-2 om. 57^५.

58 K1 om. 58^५ (cf. v. l. 57). —^५) B1 दुर्नि-
वारणं (for 'दुर्वां'). Ss Dn1 दुर्दर्शं; D1-7 दुर्दर्शं. —^४)
Ds महानं वै (for महारमानं). B1 (marg. as in text)
सर्वसहं; D1.2 'करं (for 'हरं'). D1.2 विचेतसं. —^५)
Ks om. from पुषी up to वीर्यम् (in 58^५). S B1
चादधानं. — For 58⁴, S (Gs missing) subst.:

1431* दुर्वारणं सुदुर्धरं दुर्निरीक्ष्यं दुरासदम् ।

अतिमन्युं महात्मानं सर्वभूतप्रचेतसम् ।

तं देवदेवं परमाणुमीळ्यं

संख्ये दिव्याविषुधी जाददानम् ।

[(L. 1) T G2-4 दुर्निरीक्ष्यं. — (L. 2) G1 M तिग्म-
(for अति-). — (L. 4) G1.2 M (except M1) संखे.
G1.2 M2-3 चाददानं.]

59 " D1 वज्रीणं (sic). Ds शूलदीप्तं; Ds काल-
दीप्तं (for दीप्तशूलं). Ss K1.2 पिनाकिं वज्रपाणिं दीप्तशूलं;
Ss K1.2.4 पिनाकिं (Ks ध्वजं) न वज्रपाणिं सशूलं; D1
पिनाकपाणिं वज्रपाणिं सशूलं. — Ks om. 59^५. —^४)
Ss २२२३ चं; D2.2.4 परस्वधं; B Dc1 Dn2 'श्वधिनें;
Dn1 'स्वधीनें; Ds-3 'स्वधिं; Gs M1 'श्वधं (for
'श्वधिं). B1-4 Dc1 Dn1 Ds चायतासिं; Bs चापपाणिं;
D1 स्वायतासिं; S (Gs missing) द्वायतासिं (for
स्वायं). Ds परस्वधिनं गदिनं चापि पाशिनं. — D1
om. 59^५. —^५) S K1-3 धूर्जटिं सुषु (Ks 'स') किं चद्र-

C. 7. 8495
B. 7. 301. 63
K. 7. 202. 68

C. 7. 8453
B. 7. 201. 69
K. 7. 202. 69

व्याघ्राजिनं परिधं दण्डपाणिम् ॥ ५९

शुभाङ्गदं नागयज्ञोपवीतिं

विश्वैर्गणैः शोभितं भूतसंघैः ।

एकीभूतं तपसां संनिधानं

वयोतिगैः सुप्रतमिष्टवाग्भिः ॥ ६०

जलं दिवं खं क्षितिं चन्द्रधर्यौ

तथा वाय्वग्री प्रतिमानं जगच्च ।

नालं द्रष्टुं यमजं भिन्नवृत्ता

ब्रह्मद्विपन्नममृतस्य योनिम् ॥ ६१

यं पश्यन्ति ब्राह्मणाः साधुवृत्ताः

क्षीणे पापे मनसा ये विशोकाः ।

स तन्निष्ठस्तपसा धर्ममीड्यं

तद्भक्त्या वै विश्वरूपं ददर्श ।

दृष्ट्वा चैनं वाञ्छनोऽनुद्धिदेहैः

संहृष्टात्मा सुमुदे देवदेवम् ॥ ६२

अक्षमालापरिक्षिप्तं ज्योतिषां परमं निधिम् ।

मौलिः; B सुभ्रं (B₁ सुभ्रं; B₁ सुभ्रं) जटिलं सुप (B₁ 'स') लिनं चंद्रमौलिः; D₀₁ शत्रुजयं जटिलं चंद्र; D₀₁ D₂ सुभ्रजटिं सुभ्रलिं (D₂ 'लं') शूलपाणिः; D₀₂ सभ्रं सर्वं सज-
टिलं शूलपाणिः; D₂ सुभ्रं जटिलं सुशलिनमिदुमौलिः; D₁
6-3 सुभ्रं (D₁ 6 'सु') जटिं सुभ्रलं (D₁ 3 'लिं') शूलपाणिः;
D₂ सुभ्रवं जटिलं शूलपाणिः; T G₂-1 वभ्रं (G₂ 'भ्र') जटा-
मंडलिं (G₂ 'लं') चंद्रमौलिः; G₁ M₁ 2 सभ्रं जटिं मेखलिं
वाभ्रमौलिं. —^a) K₁ T G₁ 2 3 4 M₁ 2 परिधिः; K₁ B₂-1
D₀₂ D₂ 3 G₂ M₂ परिधिणं (K₁ 'णि'); D₀₁ (marg.)
सपरिवं; D₂ M₂ (sup. lin.) परिधिं; M₁ परमं (for
परिवं).

60 " D₁ 3 शुभांगदं; G₁ M शुभांगदं. S₂ K (K₂
missing) B₁ 2 3 4 D₀ D₁-3 G₂ 4 यज्ञोपवीतं. B₂ D₀₁
शुभांगदिनं नागयज्ञोपवीतिनं (hypermetric). —^b) D₂
विश्वैर्गणैः. D₀ विश्वैर्गणैः शोभितं विश्वसंघैः; S (G₂ miss-
ing) विश्वेशानं भूपितं भूतसंघैः. —^c) S₂ damaged. K₁
एकीभूतं. K₁ तपसां; D₁ तपसा; D₂ तपसः. —^d)
S₁ K₂ वारिद्योः; K₁ वाचोतिगैः (sic); D₁ वरिद्युभिः;
D₂ वाचोतिगैः (for वयो). K₁ D₂ संस्तुतम् (for सुप्र).
S₂ सुप्रति यं कव्य इष्टवाग्भिः; S (G₂ missing) वाचो-
धिक्कैः (M₂ 'च्छासैः') सुप्रतं साधु (G₁ दृष्ट; M₁ 2 मृष्ट;
M₂-3 दृष्टि) वाग्भिः.

61 " B₂ दिवं जलं (by transp.). K₁ D₀₂
G₂ 4 दिशं; B₁ D₀₁ (both marg.) दिशः (for
दिवं). K₁ दिशं; D₀₁ D₁ 6 क्षितिः (for क्षितिं).
D₂ 2 3 4 7 3 जलं क्षितिं (D₂ दिशः; D₂ दिशं) खं दिशं
(D₂ क्षितिः; D₂ क्षितिः) सूर्यचंद्रौ. —^b) S₂ partly
damaged. D₀₂ वाय्वग्री. S₁ K₂ B D₀₁ D₀₁ C₂
प्रति (B₁ D₀₁ 'ति') माणं (for प्रतिमानं). D₁ तथा
वाय्वनीचो प्रतीमानं जगच्च; S (G₂ missing) हुताशवा-
युप्रतिमं सु (G₂ प) रेशं. —^c) B₁ (marg.) प्रष्टुं; D₀₂
प्रष्टं (sic); D₁ दृष्टं (for द्रष्टुं). K₁ भिमजं (sic); B₁

यमजो; D₂ यमलं; Bom. ed. यं जना (for यमजं).
S₂ B₂ 3 D₀₁ (by corr.) D₂ भिन्नवृत्तिं (S₂ [marg.] B₂
D₂ 'त्तं'); B₁ D₂ 'वृत्तो'. S (G₂ missing) नालं द्रष्टुं
भिन्नवृत्ता नरा वै. — After 61^{ab}, T G₂-1 M₂-3 ins.:

1432* ये चानृता नास्तिकाः पापशीलाः ।

[G₂ om. ये चानृता.]

—^a) K₁ द्विपदसमृतस्य (sic); S (G₂ missing) द्विपो-
वाण्यम् (for 'द्विपन्नमम्').

62 " S₂ damaged. T G₂-1 ये (for यं). G₁ M
पश्यत्येनं (for यं पश्यन्ति). D₂ योगयुक्ताः (for साधु-
वृत्ताः). —^b) D₀₂ D₁ 3 यं (for ये). B D₀₁ D₀
D₂ S (G₂ missing) वीतशोकाः (for ये वि'). —^c)
K₁ B₂ 2 3 तं निष्पतंतं; B₁ D₂ 3 तं ति (B₁ नि) पतंतं;
B₁ D₀₁ D₀ D₂ तं निष्टपतंतं (D₀₁ D₀₁ 'यांतं'); D₂ सं-
तिष्टतंतं; D₁ 3 यत्तिष्टं (for स तन्निष्ठस्य). D₂ तं तिष्टंतं
तपसां योनिमीड्यं (sic); T G₂ 1 M₁ 2 (sup. lin.) तं
निष्ठात्मा ज (M₁ 'द्यानस्त') पसा देवमीड्यं; G₁ M₁ 2 निष्ठा-
त्मानस्तपसा देव'; G₂ तं निष्ठात्मानं तपसा वेद'; M₂ 3
(orig.) तं निष्ठात्मानस्तपसा देव'. — After 62^{ab}, G₁
M₁ 2 ins.:

1433* नारायणो देवमेवप्रभावम् ।

—^a) S₂ damaged. T G₁-1 M₁ 3 तं (for तद्). S₁
K₁-3 B₁ 3 D₀₁ D₁ 3 3 भक्तो. —^b) S₂ वेदे (for
'वेदैः'). — D₁ 3 read 62' twice. —^c) K₁ B D₀₁
D₀ D₂ 2 3 वासुदेवः; D₂ T G₁-1 M₁ 2 देवदेवः (D₂
'व'). D₁ 3 (both first time) संतुष्टावप्रगतो धर्मपुत्रः.

63 " S₂ damaged. S (except G₂; G₂ missing)
दिव्य- (for ब्रह्म). M₂-3 मात्यः. —^a) T G₁-1 M₁ 2
तेजसां (for ज्योतिषां). D₂ ज्योतिषां पतिमीश्वरं; M₂-3
परमं तेजसां निधिं. — D₂ om. (? hapl.) 63^{cd}. —^c)
B (except B₂) D₀₁ D₀ S (G₂ missing) रुद्रं (for

ततो नारायणो दृष्ट्वा वन्दे विश्वसंभवम् ॥ ६३

वरदं पृथुचार्वङ्ग्या पार्वत्या सहितं प्रभुम् ।

अजमीशानमव्यग्रं कारणात्मानमच्युतम् ॥ ६४

अभिवाद्याथ रुद्राय सद्योऽन्धकनिपातिने ।

पद्माक्षस्तं विरूपाक्षमभितुष्टाय भक्तिमान् ॥ ६५

त्वत्संभूता भूतकृतो वरेण्य

गोप्तारोऽद्य भुवनं पूर्वदेवाः ।

आविश्येमां धरणीं येऽभ्यरक्ष-

न्पुरा पुराणां तव देव सृष्टिम् ॥ ६६

सुरासुराभारक्षःपिशाचा-

न्नरान्सुपर्णानथ गन्धर्वयक्षान् ।

पृथग्विधान्भूतसंघांश्च विश्वां-

स्त्वत्संभूतान्विच सर्वास्तथैव ।

ऐन्द्रं याम्यं वारुणं वैत्तपाल्यं

मैत्रं त्वाष्ट्रं कर्म सौम्यं च तुभ्यम् ॥ ६७

रूपं ज्योतिः शब्द आकाशवायुः

C. 7. 9466
B. 7. 101. 74
K. 7. 101. 78

ततो). D₁ देवो; D_{2,7} देवं; D₈ देव (for दृष्ट्वा).
—^a) S (G₈ missing) वन्दे विश्व (G₂ देव)मीश्वरं.

64 S₂ partly damaged. —^{ab}) D_{2,4,5,7,8} सुसुदे
(for वरदं). D₂ वृषपुच्छितं. S (G₈ missing)
वरदं सह पार्वत्या प्रियया दयितं प्रियं. — After 64^{ab}, B
D₁ D₂ D₈ ins. :

1434* क्रीडमानं महात्मानं भूतसंघर्षेणैतुम् ।

[D₂ -समावृत्तं (for -गर्षेणैतुम्).]

—^a) B (except B₂) D₁ D₂ D₃ T G₂₋₄ अन्यक्तं
(for 'प्र'). —^d) B₁ S (G₈ missing) अन्ययं (for
अच्युतम्).

65 ^a) D₃ सोभि- (for अभि-). —^b) B सोय (for
सद्यो). K₂ B₁ D_{1,5} -निपातिने. D₈ स्वाध्यायांधकघातिने.
— For 65^{ab}, S (G₈ missing) subst. :

1435* स जानुभ्यां महीं गत्वा कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम् ।

—^a) S₁ K₂ पद्माक्षहस्तं (hypermetric); D_{1,2,7,8}
पद्माक्षं (D₇ 'क्ष्मः') स (for 'क्षस्तं'). —^d) D_{7,8} अति-
(for अभि-). G₂ बुद्धिमान् (for भक्ति').

66 Before 66, K₁ (marg. sec. m.) B (except B₂)
D₁ D₂ D₃ D₄ S (G₈ missing) ins. नारायण उवाच;
D₁ वासुदेव उ'. —^a) T G₂₋₄ -भूता वै (for -संभूता).
K₁ भूतकृतो. K₂ B₁ D₈ वरेण्यो (B₈ 'व्यं'); D_{1,7,8}
G₁ M वरेण्या (D₈ 'ण्या'). —^b) S₂ partly damaged.
K₁ [s]स्य (for स्य). K₁ B₈ पूर्वदेव (B₈ 'वः'); B₈
सर्वदेवाः (for पूर्व). D₂ D_{2,4,5,7,8} गोप्तारो जां (D₂
D₈ 'रोस्य') भुवम (D₂ D₈ 'न'स्यादिदेव; D₈ गोप्तारो ये
भुवने सर्वदेवाः; S (G₈ missing) गोप्तारो ये (T G₈ 'रो-
स्य') भुवनस्यास्य गोपाः (G₁ M_{1,2,4} देवाः). —^c) S₁ K_{1,2}
D₁ प्रविश्य; D₂ अप' (for आवि'). B₈ भुवनं; G₁
M₁ 3 हरिणीं (for धरणीं). S₂ [s]प्र रक्षन्; K₁ [s]-

स्वर'; K₂ T G_{2,4} हर'; D₂ [s]मिर' (for स्मर').
G₂ आविश्येमां च धरणीं हरक्षन्. —^d) D₁ नवां; D₂
om.; D₈ पुराद् (for पुरा). K₁ D_{1,5} पुराणं; K₁ B
D₁ D₂ D₃ S (G₈ missing) पुराणीं (T G_{2,4} 'णी').
D₂ om.; D₈ परमे (for तव). D₂ om.; D₇ देवस्य;
G₁ M_{1,2,4} देवेश (for देव). K₁ रष्टि; D_{1,5,7} सृष्टं;
T G_{2,4} सृष्टिः; M_{2,4} सृष्टां.

67 S₂ partly damaged. —^a) D₈ नागयक्षाः; D₈
'यक्षः (sic) (for 'रक्ष-). S (G₈ missing) सु (G₈
पु) रासुरा यक्षरक्षःपिशाचा. — D₈ om. 67^{ab}. —^b)
K₁ D₈ नराः; D₂ D_{1,7} असुरान् (for नरान्). K₁
सुपर्वाण्. S (G₈ missing) नागाः सुपर्णाः सह गंधर्व-
सिद्धैः (G₁ M 'दाः'). —^c) B₁ पृथग्दत्ताः; B₈ प्रथ-
ग्विधान् (sic); D_{1,7} पृथग्विधा. D₈ om. च and D₈
om. च विश्वाद्. S₁ K₂ विश्वं; K_{1,2,4} D₁ विश्वे. D₈ S
(G₈ missing) पृथग्विधा भूतसंघाश्च (D₈ 'संघाः स; T G₈
'संघाश्च') विश्वे (D₈ 'वाय'). —^d) D₈ विद्धि (for
विद्य). S₁ K₂ मा. S₂ स्वः; S₂ damaged; K₁
सात्मा मुहुस्त्वं; K₁ मामृमुहुस्त्वं (for सर्वास्तथैव). K₂
D₁ त्वत्संभूतान्विद्ध (D₈ 'दि') मां प्राहस्त्वं; D_{2,4} त्वत्संभू-
(D₈ स त्वं भू) तान्विद्धि मां मुमुहुस्त्वं; D₈ त्वत्संभूतं विद्महे
मा मुहुस्त्वं; D₈ 'तान्विद्धि तान्मा मुहुस्त्वं; D_{7,8} 'तानेव-
माहुनेमस्ते; S (G₈ missing) 'ता ये मनो मोहयन्ते. —^e)
D₂ एवं (for ऐन्द्रं). D₈ प्रयाम्यं; D₈ om.; D₈ वायव्यं
(for याम्यं). K₁ वारुणि; K₂ वरुणं; D₈ वारुण्यं
(for वारुणं). D₁ om. from वैत्तपाल्यं up to तुभ्यम्
(in 67'). S₁ K (K₈ missing) D₁ वित्तपाल्यं; D₂
D₂ D₈ वित्तपाल्यं; D₂ चापुपाल्यं (sic); D_{2,4} वैत्तपालं
(D₂ 'लं'); D₈ वैत्तपालं (sic); D_{7,8} वित्तपालं; S (G₈
missing) वैश्रवण्यं (for वैत्तपाल्यं). —^f) K₂ B₂₋₈ D₁
D₂ D₈ पैत्रं; B₁ G₁ om.; D_{2,4} पैत्र्यं; D_{7,8} पित्र्यं
(for मैत्रं). D₈ सौम्यं (for सौम्यं). D₈ च तुभ्यं; T
G₂₋₄ च रौद्रं (G₂ 'द्रौ'); G₁ M चतुर्थं (for च तुभ्यम्).

C. 7. 8468
D. 7. 201. 74
K. 7. 202. 78

स्पर्शः स्वाद्यं सलिलं गन्ध उर्वी ।

कामो ब्रह्मा ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च

त्वत्संभूतं स्थास्तु चरिष्णु चेदम् ॥ ६८

अद्भ्यः स्तोका यान्ति यथा पृथक्त्वं

ताभिश्चैक्यं संक्षये यान्ति भूयः ।

एवं विद्वान्प्रभवं चाप्ययं च

हित्वा भूतानां तत्र सायुज्यमेति ॥ ६९

— After 67, Ds reads 7. 173. 29°-65° and D1, 7. 173. 30°-65°.

68 D1.s om. 172. 68°-173. 29°. — °) S2 D1 (both) partly damaged. S1 K1.s B1 D2.s.s शब्दम्. Ds आकाशं. D1.s G1.2.4 M वायु (for वायुः). — °) S1 K1.s स्पर्शं स्वाद्यं (K1 'लं'); Ks स्पर्शं स्वाद्यं; Ds स्पर्शस्त्वाद्यं; Ds.s स्पर्शस्त्वाद्यं (sio); S (Gs missing) दिव्यं स्पर्शं (for स्पर्शः स्वाद्यं). S2 K2 D2.4-6 गंधमुर्वी (D2 'र्वी'); K1 गंध मुर्वी; Ds1 संगंध उर्वी; D1 गंध उर्वी (sio). — °) B1-4 Ds1 Dn Ds कालो; Bs om.; Ds विष्णु (for कामो). K1 om.; Bs ब्रह्म; S (Gs missing) धर्मो (for ब्रह्मा). K1 ब्रह्मणाश्च (sio); Ds सत्यमेव. — Ds om. 68°-69°. — °) S1 K1-s D1 सर्वं भूतं; Ds स्वं संभूतं; S (Gs missing) स्वसंभूताः (G1 M 'ता'). S1 Ds1 Ds.s स्थाणु; Dn1 Ds स्थाणु (for स्थास्तु). Ds च (for चेदम्).

69 D1.s om. 69; Ds om. 69° (cf. v. l. 68). — °) D1 अभ्येतया (sio); T G1.2.4 M अद्भि (M1.s यामि) लोका (for अद्भ्यः स्तोका). S1 Ks तथा (for यथा). Gs येमिलोका या धरा या पृथक्त्वं. — °) Ds भूत्वा (for ताभिश्च). Ds संक्षयं. — °) K1.s G1 विद्वन्. S1 damaged; B1.s (marg. as in text) Dn1 D1-s G1.s M1-4 चाप्ययं. Ds *जंतूनां प्रभवो *व्ययं च. — °) Ks B2.s Dn2 D2.s G1 M मत्वा भूतानां; B1.s.4 Ds1 Dn1 महाभू; T G2.s स्वसंभूतं; Gs मत्वा संभूतं (for हित्वा भूतानां). Ks B2-s D2.s S (Gs missing) तव (for तत्र). Ds मत्वा भूता तत्र सोज्योतिमेति (sio).

70 D1.s om. 70 (cf. v. l. 68). — °) S1 K1-s Ds दिव्याभिलौ; B1 'भुभौ; Bs Ds1 Dn1 D2-s T G2 'सुलौ; Ds 'वेतौ (for 'वृत्तौ). Ks Ds मनसौ. D1 तौ; G2.s द्वा (for द्वौ). — °) S1 Ks D1-4 वाचः (D2 'चं) शाखाः; K1.2.4 B2 Dn2 Ds वाचा शाखाः; B1.s-s Ds1 Dn1 Ds बहुशाखः (B2-s 'खाः); G1 [ज]पां शाखां; M2 [ज]वाक्षाखाः; M2 अवाक्षाखाः (for अवाक्षाखाः).

दिव्यावृत्तौ मानसौ द्वौ सुपर्णा-

ववाक्षशाखः पिप्पलः सप्त गोपाः ।

दशाप्यन्ये ये पुरं धारयन्ति

त्वया सृष्टास्ते हि तेभ्यः परस्त्वम् ।

भूतं भव्यं भविता चाप्यधृष्यं

त्वत्संभूता भुवनानीह विश्वा ॥ ७०

भक्तं च मां भजमानं भजस्व

S1 K (Ks missing) B (except B1) Dn2 D1-3.s पिप्पलः (D2 'लं'); S2 damaged; Ds पिप्पली. S1 K (Ks missing) D1 गोदाः; B1.s Ds1 Dn Ds G1.s M गोप्ता (D2 G2 'प्ता'); T G2.s गोपः (for गोपाः). — °) K1.s दशाप्यन्ये; Dn2 दश चान्ये; D2.4.s दिशश्चान्ये; Ds दशाप्यन्ये; Ds दिव्याश्चान्ये (for दशाप्यन्ये). S1 K1-s D1 ये (for ये). S2 पुरा; Dn2 पुरः (for पुरं). B2 पालयति (for धार). — °) K1 सृष्टस्. K1 B Dn2 D2.s स्वं (for ते). D1 परं. B Dn1 हि; Dn2 Ds च (for त्वम्). — For 70°, S (Gs missing) subst.:

1436* वाचश्चार्वा देवता लोकपाला

लोकानन्ये ये पुरा धारयन्ति ।

गता हि तेभ्यः परमं तत्परं च

स्वसंभूतास्ते च तेभ्यः परस्त्वम् ।

[G1 M read line 2 twice. — (L. 2) T G2-4 धार (T राध) दित्वा (for 'यन्ति). G1 M (all second time) दशाप्यन्ये ये पुरा धारयित्वा (of. 70°). — (L. 3) G1 M तत्परं (for तत्परं). — (L. 4) M2-s ये (for ते).]

— °) D1.s भूत- (for भूतं). S (Gs missing) भावि यच् (for भविता). S1 K1-s D1 [ज]प्यदृश्यं; Ds1 Dn D2.s T G2-4 [ज]प्रचृष्यं; Ds [ज]प्यधृष्यं (sio) (for [ज]प्यधृष्यं). — °) D1 स्वसंभूता. S1 K1.s भूर्वनानि; K1 Ds भुवनान्. S1 K2.s D1.6 विश्वाः; K1 विश्वः. S (Gs missing) स्वसंभूताः सप्त चेमे हि लोकाः. — After 70, G1 M1.s ins.:

1437* स्वतो भावाः सर्व एवाभिवृत्ताः ।

71 D1.s om. 71 (cf. v. l. 68). — °) S1 K2 च मा; B2 तु मां; M2-s मां स्वं (for च मां). Ds1 भजनीयं; Dn1 om.; Ds भजमानं (for भज). Ds यजस्व. — °) B2 मा रीरितो; Dn2 D4 मा रीरित्यो (D2

मा रीरियो मामहिताहितेन ।

आत्मानं त्वामात्मनोऽनन्यभावे

विद्वानेयं गच्छति ब्रह्म शुक्रम् ॥ ७१

अस्तौषं त्वां तव संमानमिच्छ-

न्विचिन्वन्वै सवृषं देववर्ष ।

सुदुर्लभान्देहि वरान्ममेष्टा-

नभिष्टुतः प्रतिकर्षीश्च मा माम् ॥ ७२

तस्मै वरानचिन्त्यात्मा नीलकण्ठः पिनाकधृक् ।

अर्हते देवमुख्याय प्रायच्छदपिसंस्तुतः ॥ ७३

नीलकण्ठ उवाच ।

मत्प्रसादान्मनुष्येषु देवगन्धर्वयोनिषु ।

अप्रमेयबलात्मा त्वं नारायण भविष्यसि ॥ ७४

न च त्वा प्रसहिष्यन्ति देवासुरमहोरगाः ।

न पिशाचा न गन्धर्वा न नरा न च राक्षसाः ॥ ७५

न सुपर्णास्तथा नागा न च विश्वे वियोनिजाः ।

न कश्चित्त्वां च देवोऽपि समरेषु विजेष्यति ॥ ७६

न शस्त्रेण न वज्रेण नाग्निना न च वायुना ।

नाद्र्रेण न च शुक्लेण त्रसेन स्यादरेण वा ॥ ७७

C. 7. 8476
B. 7. 201. 83
K. 7. 202. 88

*च्ये); Ds मरीचिर्नौ (for मा रीरियो). Ds मम (for माम्). S K (Ks missing) Ds अहिताहिते च (Ss 'तेषु); B Dc1 Dn अपि त्वं हि वेद्य (Bs तेन); Ds अहिताहितः; Ds. s. ० 'हितेश (for 'हितेन). B1 (marg.) मानार्हो मामपि त्वं हितेषु; S (Gs missing) प्रीत्या मां वै (Ms-s 'त्यात्मानं) लोकपितामहेश. — °) Ds om. (hapl.) from आत्मानं up to संमान (in 72^a). Ks Ds. ० आत्मनोऽनन्य (Ks 'नो न स्य'योषं; B Dc1 Dn1 Ds आत्मनान (B1. s Dc1 Dn1 'ना'न्यभावो; Dn2 Ds 'नान' (Ds 'ना'न्ययोषं; Cd आत्मनो नान्यभावः (for 'नोऽनन्य'भावो). T G1. s. 1 M त्वा (Ms. s त्व) मात्मानात्मानमनन्य'भावं; Gs त्वामात्मनामात्मभावस्वरूपं. — °) S K1. s विद्वान्नैवं; D1 'नेन (for 'नेवं). S1 K1. s B1 (marg.). s-s शुक्रं; Gs प्रकाशं (for शुक्रम्).

72 Dr. s om. 72 (cf. v. l. 63). Ds om. up to संमान (cf. v. l. 71). — °) K1. s Ds अस्तौषं त्वां (Ks त्वा); Dn2 अस्तौ ध्रुत्वा (for अस्तौषं त्वां). Ds M1 त्वा (for त्वां). S1 Dn1 सन्मानम्; Ss K1. s D1 संया; Ds समा' (for संमा). Ds इच्छति; Ds इत्थं (for इच्छन्). — °) S K1-s D1. s विद्वांसं वै (Ds तं); B Dc1 Dn1 विद्वान्नैवं; Ds विद्वितये त्वां (for विचिन्वन्वै). K1 Dn2 D1. s. 1 T1. s (before corr.) सरत्तं; Dn1 सुपुष्पं; Ds देववृषं; Ds स्ववृषं; Ds वरदं; Ms-s संवृतं (for सवृषं). Bs Ds. ० देवव (Ds 'वी'यं; S (Gs missing) 'मीड्य (for 'वर्ष). — °) K1 सुदुर्लभतरं; Ds 'लभं. K1 ब्रूहि (for देहि). Gs असीष्टान् (for ममे). — °) Ks प्रतिकर्षीश्च; Ks Dn2 D1. s. ० प्रविकर्षीश्च; B1 प्रल' (for प्रति). Bs त्वमेव (for च मा माम्). S K2. s D1 मा मा; K2. s Ds मायां; B1. s. s Dc1 Dn मा ह; Bs मां हि; Ds मानं (for मा माम्). T G1-s अभिष्टुतो यानकर्षीरिह त्वं; G1 M 'तः

प्रकरित्ये महात्मन्.

73 Dr. s om. 73 (cf. v. l. 63). Before 73, MSS. ins. व्यास उवाच. — °) T Gs. s देवदेवः (for नीलकण्ठः). S1 Ks पिनाकधृक्; Ss Ks Ds 'भृक्; K1 प्रतापवान्. — °) S (Gs missing) विष्णवे (for अर्हते). Dn2 Ds. s. s अर्हते (Ds. s 'तो) वायुदेशाय (D1 'वस्य). — °) Ds 'संयुतः (for 'संस्तुतः). Gs प्रायच्छदरमुत्तमं.

74 Dr. s om. 74 (cf. v. l. 68). Ds. s om. the ref.; B1. s-s Dc1 Dn1 Ds. s. ० S (Gs missing) समवान्; Bs देव (for नीलकण्ठ). S K1-s om 74^b-75^c. — °) B Dc1 Dn1 -भोगिषु (for -योनिषु). — °) S (Gs missing) च (for त्वं).

75 Dr. s om. 75 (cf. v. l. 68). S K1-s om. 75^{ab} (cf. v. l. 74). — °) Ks B D (except Dn2; Dr. s om.) T Gs त्वां (for त्वा). — Ds om. 75^c-76^b. Ds transp. 75^d and 76^b. — °) S K1-s D1 देवा; K1 B Dc1 Dn1 Ds यक्षा; Gs [अ]सुरा (for नरा).

76 Dr. s om. 76 (cf. v. l. 68). Ds om. 76^{ab} (cf. v. l. 75). — °) S K1-s D1 न वा (for तथा). — Ds transp. 75^d and 76^b. — °) Ds विश्वे च (by transp.). Ds विश्वेश (for विश्वे वि). S (Gs missing) न विश्वा D1 न यक्षा विश्वयोनिजाः; S (Gs missing) न विश्वा (Ms. s 'श्वे) विश्वयोनयः. — °) S K1. s D1 तु; Ds हि (for च). Ds न दैत्या नापि देवोपि; Ds न च कश्चित्त्वां देवाः (submetric). — °) Ds विनेष्यति (for विजे).

77 Dr. s om. 77 (cf. v. l. 68). — °) Ds चाक्षेण (for वज्रेण). — °) S (Gs missing) वारिण्या (for वायुना). — °) K1 नाद्र्रेण. Ks Ds शुक्लेण. B Dc1 Dn Ds. s. s G1 M1. s न चाद्र्रेण न शुक्लेण. — °) S K

C. 7. 8477
B. 7. 201. 64
K. 7. 107. 69

कश्चित्त्वं रुजं कर्ता मत्प्रसादात्कथंचन ।

अपि चेत्समरं गत्वा भविष्यसि ममाधिकः ॥ ७८

व्यास उवाच ।

एवमेते वरा लब्धाः पुरस्ताद्विद्धि शौरिणा ।

स एष देवश्चरति मायया मोहयज्जगत् ॥ ७९

तस्यैव तपसा जातं नरं नाम महामुनिम् ।

तुल्यमेतेन देवेन तं जानीह्यर्जुनं सदा ॥ ८०

(Ks missing) D1 नाश्मना; B1.4.5 De1 Dn2 T Gs. 4 चरेण (Dn2 न); Dn1 रसेन; D3 त्रिमुना; D5 जंगम- (for त्रसेन). Ks B (except B1) D (except D1.6; D7.8 om.) T Gs-1 Ms-5 च (for वा). — After 77, S (Gs missing) ins.:

1438* न हस्तेन न पादेन न काष्ठेन न लोष्ठना ।

78 D1.8 om. 78 (cf. v. l. 68). —^a) Ś1 Ks Ms-5 रुजः; Ks B2.3.5 Dn2 D2-3 T रुजां; De1 (by corr.) रण (for रुजं). D5 कुर्यात्; T G1.2 M1.2 कर्तुं (for कर्ता). —^b) B5 कदाचन (for कथंचन). —^c) K1 B De1 Dn1 D2.6 Gs वै (for चेत्). T G1-4 M1.2 प्राप्य; Ms.5 (inf. lin.) प्राप्ते (for गत्वा). —^d) Ds G1 M1.2 भविष्यति. Dn2 समाधिकः; D5 जया (for ममा).

79 D1.8 om. 79 (cf. v. l. 68). MSS. om. the ref. —^a) Ks लब्धा. K1 Ds S (Gs missing) एव-मादीन्व (K1 Ds मेते व) राल्लब्धा; B De1 Dn1 मेता-न्व राल्लब्धान् (B1.5 De1 Dn1 लब्धा); Dn2 एवमेते पुरा लब्धा. —^b) Dn2 Ds वरास्ते (for पुरस्ताद्). S (Gs missing) प्रसादाद्य (G1 M1.2 पि) शूलिनः. —^c) Ś1 K1.2 D1 च (for स). D1 स्वरति (for चरति). —^d) Gs मोहितं (for मोहयन्).

80 D1.8 om. 80 (cf. v. l. 68). —^a) B2.5 De1 Dn1 Ds तपसो. S (Gs missing) जातो. —^b) Ds त्विह (for नाम). S (Gs missing) नरो नाम महाशुनिः (Gs बलः). —^c) Ś1 स्तुत्यस्तेनैव देवेन. —^d) Ś K1.2 Dn2 D4-6 Gs त्वं (for तं). De1 जानीष्व; Dn1 जानीय. B2.5 De1 Dn1 सदा (for सदा).

81 D1.8 om. 81 (cf. v. l. 68). —^a) Gs तद् (for ताद्). Ś1 Ks एवं (for एवौ). Ds भवतौ सर्व-देवानां. —^b) B1 S (Gs missing) परमावावितावृषी;

तावेतौ पूर्वदेवानां परमोपचितावृषी ।

लोकयात्राविधानार्थं संजायेते युगे युगे ॥ ८१

तथैव कर्मणः कृत्स्नं महतस्तपसोऽपि च ।

तेजोमन्युश्च विद्वस्त्वं जातो रौद्रो महामते ॥ ८२

स भवान्देववत्प्राज्ञो ज्ञात्वा भवमयं जगत् ।

अवाकर्षस्त्वमात्मानं नियमैस्तत्प्रियेप्सया ॥ ८३

शुभमौर्वं नवं कृत्वा महापुरुषविग्रहम् ।

De1 Dn1 परमौ भाविता; Ds परमावृदिता. — 81^a = (var.) 6. 26. 8^a. — After 81^a, S (Gs missing) ins. (cf. 6. 26. 8^b):

1439*

दानवानां वधाय च ।

धर्मसंस्थापनार्थाय.

—^a) Ks संजायित; B1 वेतां. B5 युगक्षये (for युगे युगे). D2 corrupt.

82 D1.8 om. 82 (cf. v. l. 68). —^a) Ks Dn2 D2.3 कर्मणा. Ś K1-3 कर्तुं; B5 कृत्वा; Dn2 D2.3.5 तूर्ण; D1 कर्तुर्; S (Gs missing) तात (for कृत्स्नं). —^b) Ds om. from तस्तपसो up to स्वं (in 82^a). De1 Dn1 [s]पि वा; D3 मुने (for अपि च). S (Gs missing) तपसो महतोपि च. —^c) T Gs-1 तेजोवा-ग्भ्यश्च; G1 M तेजोवद्भव (M1.2 द्वि)श्च (for तेजोम-न्युश्च). Ś K1-3 D1 तु (for च). Ś2 B1 De1 Dn1 Gs विद्वांस्त्वं; K2 विद्वंस्तु; B2-5 विद्वांस्त्वां; Ds विभ्रंस्त्वं; T विध्वस्तं; M2 विविधं (for विद्वंस्त्वं). Ks B2 Dn2 D2.3.5 तेजोमन्युं च विभ्रंस्त्वं. —^d) D1 जातौ; Ds जाते. D1 रौद्रौ; S (Gs missing) रुद्रात् (for रौद्रौ). Ś1 K1.2 D1.5 महाशुते; Dn2 D2.3.5 मुने (for मते).

83 D1.8 om. 83 (cf. v. l. 68). —^a) Gs भगवान्; M2 स महार (for स भवान्). D1 om. from न्देव-प्राज्ञो up to पतिमन्ययम् (in 7. 173. 29^a). Ś1 K1.2 B1.5 De1 Dn1 देहवान्; D3 मोहवान्; S (Gs missing) जानवान् (for देववत्). —^b) Gs कर्ममयं (for भवं). —^c) Ś K1-3 D1 स च कर्पस्त्व (K1.2 त्व) मात्मानं; B1.5 De1 Dn1 अवा (De1 प) कर्षत वा; Ds अवकर्षस्तमा; Ds अवाकर्षस्तमा; T Gs अवकर्षस्तमा (sic); G1 M कुरु कर्म तदात्मीयं; G2 अवाकृततदात्मानं (sic). —^d) Ś1 Ks स्तुत् (for तत्). Ś K1-3 D1 प्रियेच्छया (for पत्न्या).

84 D1.8 om. 84 (cf. v. l. 83, 68). —^a) M1

ईजिवांस्त्वं जपेहोमैरुपहारैश्च मानद ॥ ८४
 स तथा पूज्यमानस्ते पूर्वदेवोऽप्यतूतुषत् ।
 पुष्कलांश्च वरान्प्रादाच्च विद्वन्हृदि स्थितान् ॥ ८५
 जन्मकर्मतपोयोगास्तयोस्तव च पुष्कलाः ।
 ताभ्यां लिङ्गेऽर्चितो देवस्त्वयार्चायां युगे युगे ॥ ८६
 सर्वरूपं भवं ज्ञात्वा लिङ्गे योऽर्चयति प्रभुम् ।

आत्मयोगाश्च तस्मिन्चै शास्त्रयोगाश्च शाश्वताः ॥ ८७
 एवं देवा यजन्तो हि सिद्धाश्च परमर्षयः ।
 प्रार्थयन्ति परं लोके स्थानमेव च शाश्वतम् ॥ ८८
 स एष रुद्रभक्तश्च केशवो रुद्रसंभवः ।
 कृष्ण एव हि यष्टव्यो यज्ञैश्चैव सनातनः ॥ ८९
 सर्वभूतभवं ज्ञात्वा लिङ्गेऽर्चयति यः प्रभुम् ।

C. 7. 9479
 B. 7. 201. 86
 K. 7. 202. 104

(by corr.). 5 (sup. lin.) शुभमानं (for 'मौर्व'). S
 K (Ks missing) Ds शुभ (Ks Ds 'अ') मत्र भवं मत्वा
 (Ds ज्ञात्वा); B Dn1 शुभं (B1 'भं') स तु भवान्कृत्वा;
 Dc1 शुचं मन्तुं भवान्ज्ञात्वा; Dn2 Ds2 शुभमत्र (D2
 'भमत्र'; Ds 'अमत्र') हविः कृत्वा; D1 शुभमानुभवं मत्वा;
 Ds शुभं स तु तपः कृत्वा. —^d) Ds मानदं; G1 M1 2
 मारिप (for मानद).

85 D1. 7. 3 om. 85 (cf. v. l. 83, 68). —^a) S
 K (Ks missing) D1. 5 G2 तदा (for तया). S K1-3 च
 (for ते). —^b) S K1. 2 सर्व- (for पूर्व-). S K1-3 B
 Dc1 Dn1 देहेपु; K1 Dn2 D1-3. 5 देहेपि; G1 देवेपि
 (for 'देवोऽपि'). S2 [अ]मुत्तपन्; K1 तुत्तपन्; B1 [अ]नु-
 त्तमः; Dn1 (marg.) [अ]तूपयत् (for 'तुपत्'). Ds पूर्वदेहे
 द्यरूपत्. —^d) S K1. 2 D1 नित्यं (for विद्वन्).

86 D1. 7. 3 om. 86 (cf. v. l. 83, 68). —^a)
 S K1. 3 Ds G1 M तपोयोगांश्च. —^b) S2 D1 च
 तव (by transp.). S K1-3 Ds पुष्कलां (Ds 'लः');
 Ds केवलाः (for पुष्कलाः). G1 M मदमा तव पुष्कलः.
 —^c) B2 S (G2 missing) आभ्यां (G1 'चां') (for
 ताभ्यां). K2 Ds लिङ्गार्चितो. —^d) Dn2 M3-5 चार्थं (for
 [अ]र्चायां). — After 86, S K (Ks missing) B Dc1
 Dn D1-3. 5 read 89^{ab}, S1 repeating it in its proper
 place. Ds ins. after 86 :

1440* चतुर्दश्यष्टमीतिव्ये लिङ्गं नक्तन योऽर्चयेत् ।
 यावज्जीवन्मत्तधरः समदेशचरो भवेत् ।
 स एष विष्णुरुद्रश्च शंकरो विष्णुसंभवः ।
 शरीरमेकमेताभ्यां योगार्थे द्विधाकृतम् ।
 सर्वे विष्णुमया देवाः सर्वविष्णुमया गणाः । [5]
 सर्वं वै विष्णुना व्याप्तं त्रैलोक्यं सत्त्वाचरम् ।
 सूर्यस्य देवस्य ब्रह्माविष्णुमहेश्वराः ।
 अनन्तस्य महाबाहो यवान्यदपि किंचन ।

[For line 3, cf. 85^{ab}.]

— On the other hand, S (G2 missing) ins. after
 89^{ab} :

1441* देवदेवस्त्वचिन्त्यात्मा जजेयो विष्णुसंभवः ।

87 D1. 7. 3 om. 87 (cf. v. l. 83, 68). B Ds G4
 om. 87^{ab}. —^a) Ds सर्वभूत- (for 'रूपं'). G1 M1. 2
 निर्व- (for भवं). —^b) K2 G1 M3-5 लिङ्गे योचति तं
 प्रभुं; Dn2 Ds लिङ्गमर्चयते (Ds 'ति') प्रभुं; T G2. 3
 लिङ्गेऽर्चयति तं प्रभुं; M1. 2 लिङ्गयोगोचैवप्रभुं. — After
 87^{ab}, M3-5 read 90^{ab} for the first time, repeating
 it in its proper place. S1 K1. 3 D1 repeat 87^{ab}
 after 90^{ab}. —^c) Dc1 आत्मयोगाच्च. Ds यस्मिन्. S
 (G2 missing) आत्मयोगाच्चमीदृशं. —^d) S2 (both
 times). 2 K1 (second time). 3 शाश्वतात्; K1 (first
 time) 'तः'; K2 (both times) 'तान्'; Ds पुष्कलाः
 (for शाश्वताः). Dc1 Dn1 शास्त्रयोगाश्च शाश्वतः; S (G2
 missing) शास्त्रयोगाच्च शाश्वतः.

88 D1. 7. 3 om. 88 (cf. v. l. 83, 68). —^a) B1
 Dc1 एतं (for एवं). G1 जयन्तो (for यजन्तो). S K
 (Ks missing) Dn2 D1-3. 5 एव (K1. 2 'न'; Dn2 'त')
 मेवाचैव; Dn2 D2. 3. 5 'यज्ञ' देवाः; Ds एवं देवं यजते हि.
 — Ds reads 88^{ab} twice. —^c) Ds प्रार्थयन्ते; Ds प्रार्थयंतः
 (for 'यन्ति'). Ds एदं (for परं). S K1-3 प्रार्थयंतः
 (K2 'ते') पराल्लोकान्; K4 B1 D1 प्रार्थयन्ते (D1 'तः')
 परं लोकं; Dc1 (before corr.) Dn1 Ds (first time)
 प्रार्थयंतोपरं लोकं (Dn1 'के'); Ds (second time) जर्च-
 यन्ति सदा विष्णुं; T G2-1 प्रार्थयन्ते परं लोकं. —^d) Ds
 सर्वकृत् (for शाश्वतम्). S Ks स्थावरा ** सर्वकृत्; K1. 2
 B1 Dc1 Dn1 Ds (second time) स्थानमेव (K1 B1 'व')
 हि सर्वकृत्; Ks D1 जयं स्थानं च सर्वकृत्; B2-3
 Dn2 D2. 3 स्थाणुमेकं स सर्वकृत्; Ds (first time) देवा
 ब्रह्मर्षयोमलाः.

89 D1. 7. 3 om. 89 (cf. v. l. 83, 68). S1 (for the
 first time). 3 K (Ks missing) B Dc1 Dn D1-3. 5 read
 89^{ab} after 86. For 89^{ab} in Ds, cf. line 3 of
 1440* and in S (G2 missing), cf. 1441*. —^a) B2
 एव (for एष). —^c) M3-5 एव. B1 द्रष्टव्यो (for य').
 —^d) S2 K1. 3 B2-3 Dc1 Dn1 G1-2 M यज्ञः; B1

C. 7. 948
D. 7. 201. 96
K. 7. 202. 101

तस्मिन्नभ्यधिकां प्रीतिं करोति वृषभध्वजः ॥ ९०

संजय उवाच ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा द्रोणपुत्रो महारथः ।

नमश्कार रुद्राय बहु मेने च केशवम् ॥ ९१

हृष्टलोभा च वश्यात्मा नमस्कृत्य महर्षये ।

वरूथिनीमभिप्रेत्य अवहारमकारयत् ॥ ९२

ततः प्रत्यवहारोऽभूत्पाण्डवानां विशां पते ।

कौरवाणां च दीनानां द्रोणे युधि निपातिते ॥ ९३

युद्धं कृत्वा दिनान्पञ्च द्रोणो हत्वा वरूथिनीम् ।

ब्रह्मलोकं गतो राजन्त्राक्षणो वेदपारगः ॥ ९४

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्विसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

यज्ञाश्च. Ks. 1 B Dn2 D2. 2. 5 Gs चैव; G2 एष (for चैव). B1 सनातनाः. — After 89, Ds ins.:

1442* चिन्त्यते योगिभिरित्यं तद्विष्णोः परमं पदम् ।

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिलोके प्रवर्तते ।

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजत्यसौ ।

मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नृसिंहो वामनो हरिः ।

साध्वो नारायणो विष्णुः कश्यपस्यात्मसंभवः । [5]

रामो रामश्च रामश्च वासुदेवश्च यादवः ।

कल्की भविष्यते विप्रो युगे क्षीणे पुनर्हरिः ।

एकैवात्मना विश्वं स्थावरं जङ्गमं च यत् ।

तत्सर्वं विष्णुना सृष्टमनन्तेन मद्भात्मना ।

तप एष प्रकुरुते लोकानां हितकाम्यया । [10]

तपःप्रधानेन कृतो लोकश्चापि प्रवर्तते ।

अतो निमित्तं हि हरिस्तपश्चरति नित्यशः ।

वरांश्च प्रार्थयत्यस्मात्प्रधानदेवसत्तमात् ।

वदन्ति समुपागम्य विष्णुना विष्णुना सह ।

तपश्चोर्णे विशालायामेतत्ते कथितं मया । [15]

[Lines 2-3 = (var.) 6. 26. 7.]

90 Ds. 1. 3 om. 90 (cf. v. l. 83, 68). —^a) S K (Ks missing) B (except B1) D1 रूपं भवं; Ds T भूतमयं (for 'भवं'). —^b) Gs तं प्रभुः (for वः प्रभुश्च). S K1. 3 Dn1 लिङ्गम (K1 'नो यो' चयति प्रभुः; Ks B1. 2 D1 लिङ्गे यो (B1 'नैयो'; B2 'नो यो' चयति प्रभुः; Ks B2-5 Ds1 Dn2 D2. 3. 5 लिङ्गमर्चति यः प्रभुः; Ds लिङ्गमर्चितवान्प्रभुः; Gs लिङ्गेचयति तं प्रभुः. — After 90^{ab}, S1 K1. 3 D1 repeat 87^{ad}. Ms-3 read 90^{ad} for the first time after 87^{ad}. —^c) K1. 2 अत्यधिकां (for अत्यं).

91 Ds. 1. 3 om. 91 (cf. v. l. 83, 68). Gs Ms om. the ref. —^a) M1. 2 मनश्च (by metathesis) (for नमश्च).

92 Ds. 1. 3 om. 92 (cf. v. l. 83, 68). —^a) Some MSS. रोमा. Bs चै (for च). —^b) B Ds1 सोमिवाच; Ds T G2-4 नमश्चक्रे (for 'स्कृत्य'). Ds हरिं पुनः (for महर्षये). —^c) K1 अभिप्रीत्या; Ks Dn2 D2. 5 अभिप्रेक्ष्य; Ds चाभिगम्य; T G2-4 अथाविश्य; G1 M चाभिपत्य (for अभिप्रेत्य). Ds वरूथिनीं पुरस्कृत्य. —^d) Ss K2. 4 Bs D2. 3. 5 (avoiding hiatus) ह्यवहारम्; B1 इयव; Ds S (Gs missing) सोष (for अव). S1 Ks अवहारयत्; B1 अकंप (for अकार).

93 Ds. 1. 3 om. 93 (cf. v. l. 83, 68). —^a) Gs. 4 प्रत्यवहारो. —^b) Ds महात्मानां (for विशां पते). — Gs om. 93^{ad}. —^c) G1 M1. 2 चेदीनां (for दीनानां).

94 Ds. 1. 3 om. 94 (cf. v. l. 83, 68). —^a) S K1-3 D1 पंच दिनं; M1 दिनं पंच (for दिनान्पञ्च). —^b) Dn1 ब्रह्मलोकं.

Colophon om. in Ds. 1. 3: Ks Gs missing. — Subparvan: Ds नारायणाक्षमोक्ष. — Day of Droṇa's generalship: Ss पंचमे दिने; K1. 2 पंचमे युद्धदिवसे; Ds1 पंचमो दिवसः; Ds पंचमो युद्धदिवसः. — Adhy. nams: Ds द्रोणरथयुद्धदिवसाः; Ds संजयवाक्यं; Bom. ed. व्यासवाक्यं. — Adhy. no. (figures, words or both): B1 166; Dn1 202; Ds 203; Ds 95; T Gs. 2 197; G1 M1. 2 196; Gs 198; Ms-3 195. — Śloka no.: Dn1 101.

१७३

धृतराष्ट्र उवाच ।

तस्मिन्नतिरथे द्रोणे निहते तत्र संजय ।

मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वन्तः परम् ॥ १

संजय उवाच ।

तस्मिन्नतिरथे द्रोणे निहते पार्थेन वै ।

कौरवेषु च भयेषु कुन्तीपुत्रो धनंजयः ॥ २

दृष्ट्वा सुमहदाश्चर्यमात्मनो विजयावहम् ।

यदृच्छयागतं व्यासं पप्रच्छ भरतर्षभ ॥ ३

संग्रामे निन्नतः शत्रूञ्छरौघैर्विमलैरहम् ।

अग्रतो लक्षये यान्तं पुर्यं पावकप्रभम् ॥ ४

ज्वलन्तं शूलमुद्यम्य यां दिशं प्रतिपद्यते ।

तस्यां दिशि विशीर्यन्ते शत्रवो मे महामुने ॥ ५

न पद्भ्यां स्पृशते भूमिं न च शूलं विमुञ्चति ।

शूलाच्छूलसहस्राणि निष्पेतुस्तस्य तेजसा ॥ ६

तेन भगवानरीन्सर्वान्मद्भयान्मन्यते जनः ।

तेन दग्धानि सैन्यानि पृष्ठतोऽनुदहाम्यहम् ॥ ७

भगवंस्तन्ममाचक्ष्व को वै स पुरुषोत्तमः ।

शूलपाणिर्महान्कृष्ण तेजसा सूर्यसंनिभः ॥ ८

C. 7. 1500
B. 7. 102. 7
K. 7. 203. 7

173

This adhy. is missing in Ks Gs (cf. v. l. 7. 125. 14; 137. 9).

1 D₁ om. 1^a-29^d (cf. v. l. 7. 172. 83). D₁ s om. 1^a-29^d (cf. v. l. 7. 172. 68). D₂ om. 1. —^d) K₁ B D₁ D₂ D₃ s निहते पार्थेन वै (= 2^b). —^d) Ś₂ D₁ D₂ D₃ G₁ M₁ s ततः (for अतः). K₂ D₃ किमकुर्वन्त संजय; D₂ s किमकुर्वन्तः परं (sic).2 D₁ s om. 2 (cf. v. l. 1). K₂ D₃ om. the ref. D₃ om. 2^{ab} with the ref. —^b) T G₁ s पार्थेन निपातिते. —^c) K₁ om. च. D₁ D₂ D₃ कौरवेषु भयेषु; G₂ पप्रच्छ समरे व्यासं.3 D₁ s om. 3 (cf. v. l. 1). G₂ om. 3. —^a) D₂ s (for सु). — After 3^{ab}, T G₁ s M₁ s ins.:

1443* मुनिं क्षिप्रामुद्राभासं वेदव्यासमकलमश्रु ।

[= (var.) 173. 43^{ab}.]—^d) Ś₂ D₁ D₂ G₁ M₁ s भरतर्षभः; M₂ पुरुषर्षभः (for भरतर्षभ).4 D₁ s om. 4 (cf. v. l. 1). Before 4, MSS. ins. अर्जुनः. —^a) K₂ s D₂ s न्यहन्व; B₂ s s निहन्व; D₁ निहन्व (for निन्नतः). S (Gs missing) संग्रामे शत्रवाश्चिन्नव. —^b) K₂ विपुलैः; D₁ D₂ जम् (for विम). Ś K₁ s D₁ सम (for अहम्).5 D₁ s om. 5 (cf. v. l. 1). —^a) Ś₂ ज्वलन्ति (for ज्वलन्तं). —^b) D₃ यां दिशं प्रत्यपद्यते. —^c) Ś₁ B₁ s D₁ D₂ D₃ s विदीर्यन्ते (B₁ D₂ 'त'); B₄ प्रदीर्यन्ते; D₃ विशीर्यन्ते (for 'यन्ते'). —^d) T G₂ s M₁ s महामते (for 'मुने').6 D₁ s om. 6 (cf. v. l. 1). K₂ s D₃ G₁ M₁ s om. 6; B D₁ D₂ D₃ read it after 8. D₂ s transp. 6^{ab} and 6^{cd}. —^a) T G₂ s M₁ s पद्भ्यां न (by transp.). Ś₂ K₁ स्पृशते (for स्पृशते). —^b) D₂ शूलं. Ś₂ प्रमुञ्चति (for विमु). —^c) Some MSS. निष्पेतुस्. Ś₂ K₁ D₁ T G₂ s M₁ s निष्पतंतस्य तेजसा (K₁ 'सः').7 D₁ s om. 7 (cf. v. l. 1). —^a) Ś₂ s transp. मन्त्रात् and सर्वात्. —^b) Ś₁ मन्त्रकैः; Ś₂ मन्त्रकारः; K₂ s मन्त्रात् (for मन्त्र). — D₂ s om. 7^a-8^d. —^c) K₁ B (except B₂) D₁ D₂ s T G₂ मन्त्राणि (for दग्धानि). —^d) Ś K₂ s [s] नुददामि; B₁ s (marg.; orig. as in text). 3-5 D₃ 'नुदामि; D₁ D₂ s 'नृदामि (for 'ददामि').8 D₂ s D₁ s om. 8 (cf. v. l. 7, 1). —^a) B₂ (marg.) G₂ s M₁ s त्वं (for तत्). —^b) D₁ D₂ वैष; D₃ [s] ये स (for वै स). — Before 8^{ab}, T G₂ ins. व्यासः. —^c) Ś K₁ s D₁ M₁ महान्कृष्णः; K₂ D₁ (marg.) D₂ s मया दृष्टः; B₁ महान्कृष्णः; B₂ s D₁ D₂ s 'कृष्णः; G₂ 'कृष्ण (for 'कृष्ण). — After 8, B D₁ D₂ D₃ read 6.

C. 7. 6502
B. 7. 202. 9
K. 7. 203. 9

व्यास उवाच ।

प्रजापतीनां प्रथमं तैजसं पुरुषं विभुम् ।
भुवनं भूयुषं देवं सर्वलोकेश्वरं प्रभुम् ॥ ९
ईशानं वरदं पार्थ दृष्टवानसि शंकरम् ।
तं गच्छ शरणं देवं सर्वादिं भुवनेश्वरम् ॥ १०

9 Ds. 7. 8 om. 9 (cf. v. 1. 1). T Gs om. the ref. — ^a K1 तेजसं (for तैजसं). S1 K1-3 परमं; S2 प्रथमं (for पुरुषं). N (except S1; Ds. 7. 8 om.; Ks missing) प्रभुं (for विभुम्). S (Gs missing) तेजसां प्रवरं प्र (T M1-3 वि)भुं. — S2 Ds om. (hapl.) 9^a. — ^a Ks परं (for प्रभुम्). T G2-4 सर्वलोकमेश्वरं.

10 Ds. 7. 8 om. 10 (cf. v. 1. 1). Ks om. 10. — ^a K1 पुरां च (for ईशानं). Ds सांगवेदमार्तिं पार्थ; T G2-4 ईशानमीश्वरं देवं. — ^b Ds पृष्टवान् (for दृष्ट). — ^c Ds G1 M1.2 वरदं (for शरणं). G1 M वीर (for देवं). T G2-4 शरणं प्राप्य कौतिय. — ^d B Ds Dn Ds T G2-4 M2-6 वरदं; Ds 6 देवादिं; Ds G1 M1.2 शरणं (for सर्वादिं). — After 10, Ds ins. 1444^a; while Ds reads line 2 of the same.

11 Ds. 7. 8 om. 11 (cf. v. 1. 1). Ds om. 11. — ^a Ks महात्मानं महादेवम्. — ^b Bom. ed. विभुं (for शिवम्). T Gs. 4 ईश्वरं वरदं प्रभुं. — ^c Dn2 अक्षं (for त्र्यक्षं). K1 चक्रं; Ds-6 रौद्रं; T G2-4 वीरं (for रुद्रं). — ^d T G2-4 जटिलं (for शिखिनं). K1 चासिनं (for चाससम्). — After 11^a, S K (Ks missing) B Ds Dn Ds. 3. 3. 3 Bom. ed. ins.; Ds after 10:

1444* देवदेवं हरं स्थापुं वरदं भुवनेश्वरम् ।
जगत्प्रधानमजितं जगत्पतिमधीश्वरम् ।
जगद्योनिं जगद्बीजं जयिनं जगतो गतिम् ।
विष्वात्मानं विश्वसृजं विश्वमूर्तिं यशस्विनम् ।
विश्वेश्वरं विश्वयोनिं विश्वकर्माणमीश्वरम् । [5]
शंभुं स्वयंभुं भूतेशं भूतभग्यभवोद्भवम् ।
योगं योगेश्वरं सर्वं सर्वलोकेश्वरेश्वरम् ।
सर्वश्रेष्ठं जगच्छ्रेष्ठं वरिष्ठं परमेश्वरम् ।
लोकत्रयविधावारमेकं लोकत्रयाध्यक्षम् ।
सुदुर्जयं जगन्नाथं जन्ममृत्युजरातिगम् । [10]
ज्ञानात्मानं ज्ञानगम्यं ज्ञानज्ञेयं सुदुर्विन्दम् ।

[Ds. 6 om. line 1. — (L. 1) B Ds Dn महादेवं (for देवं). Ds वरदं शंभुमीश्वरं (for the post. half).

महादेवं महात्मानमीशानं जटिलं शिवम् ।
त्र्यक्षं महाभुजं रुद्रं शिखिनं चीरवाससम् ।
दातारं चैव भक्तानां प्रसादविहितान्वरात् ॥ ११
तस्य ते पार्षदा दिव्या रूपैर्नानाविधैः विभोः ।
वामना जटिला मुण्डा हस्त्रग्रीवा महोदराः ॥ १२

— Ds reads line 2 after 10. — (L. 2) Ds अधिकं (for अजितं). Ks B3-5 Dn2 जगत्प्रीतिम् (for 'त्यतिम्'). Ds जगद्भूमिश्वरं; Ds 'द्रुतिमेश्वरं' (for the post. half). — (L. 3) Ds जगतां (for जयिनं). S K (Ks missing) B5 D1 जयिनं (S Ks 'यतां' जगतां (B5 'तः') पति; Ds जगतां गतिमागतिं (for the post. half). — (L. 4) Dn2 om. from मूर्ति up to योगेश्वरं (in line 7). Ds. 6 om. (hapl.) from मूर्ति up to योगि (in line 5). — (L. 5) B1 विश्वचरं; B2.3 Ds1 Dn1 Ds 'तरं'; B1 'गति; Bom. ed. 'नरं' (for 'योगि'). B Ds1 Dn1 Ds. 6 कर्मणा- (Ds 'मार्ण')मीश्वरं प्रभुं (Ds om. प्रभुं) (for the post. half). — (L. 7) S1 K1. 3. 4 शंभुं; S2 K2 शान्तं; Ds शवं (for सर्वं). S2 K2 सर्वदेवेश्वरेश्वरं (for the post. half). — (L. 8) B1 सर्वज्येष्ठं; Ds 'श्रेष्ठं' (for 'श्रेष्ठ'). S1 K1. 3 'ज्येष्ठं' (for 'श्रेष्ठ'). Dn1 om. वरिष्ठं. Dn1 परमेश्वरं (for 'महिनम्'). Ds परमेश्वरेश्वरं (for the post. half). — After line 9, Ks Ds Bom. ed. ins.:

1445* शुद्धात्मानं वरं भीमं वसिनं विश्वरेतसम् ।
शान्तं भूवरं देवं सर्वबागीश्वरेश्वरम् ।

[[Ks om. line 1. — (L. 1) Bom. ed. भवं (for वरं). Bom. ed. शशांकक्षतशेखरं (for the post. half). — (L. 2) Ds वरदं (for भूवरं). Ds सर्वरोगेश्वरेश्वरं (for the post. half).]]

(L. 10) Ds काम- (for जन्म-). Ks 'जरागति' (for 'तिगम्'). — (L. 11) Ks Ds1 ज्ञानं (for ज्ञान-). Ks B Ds1 Dn Ds. 6 ज्ञानश्रेष्ठं; Ds 'गम्यं' (for 'भूयं'). Ds सुदुर्विन्दं.]

— ^a Gs दातारं (for दा'). — ^c Ds प्रसादविहितांतरं.

12 Ds. 7. 8 om. 12 (cf. v. 1. 1). — ^a G1 M1. 3. 5 om. ते. K1. 2 Ds T G2 ते (T G2 वै) पार्षदा; B Ds1 Dn Ds. 6 G2. 4 पारिषदा; M2 पार्षदा (sic); M3 पौरुषदा (for ते पार्षदा). — ^b S1 Ks प्रभोः; S2 K1. 3 B2 Ds. 3. 3 T G2. 1 प्रभोः; B1. 3. 5 Ds M2-3 विभोः (for विभोः). G2 नानारूपधराः प्रभोः. — ^c M3 जटिला वामना मुंडा. — ^d T G2-4 कंडु- (for हस्त्र-).

महाकाया महोत्साहा महाकर्णास्तथापरे ।
 आननैर्विकृतैः पादैः पार्थ वेपैश्च वैकृतैः ॥ १३
 ईदृशैः स महादेवः पूज्यमानो महेश्वरः ।
 स शिवस्तात तेजस्वी प्रसादाद्याति तेऽग्रतः ।
 तस्मिन्धोरे तदा पार्थ संग्रामे लोमहर्षणे ॥ १४
 द्रोणकर्णकृपैर्गुप्तां महेश्वासैः प्रहारिभिः ।
 कृतां सेनां तदा पार्थ मनसापि प्रधर्षयेत् ।
 ऋते देवान्महेश्वासोद्गुरुपान्महेश्वरात् ॥ १५
 स्थातुमुत्सहते कश्चिन्न तस्मिन्ग्रतः स्थिते ।
 न हि भूतं समं तेन त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ १६

गन्धेनापि हि संग्रामे तस्य कुद्वस्य शत्रवः ।
 विसंज्ञा हतभूयिष्ठा वेपन्ति च पतन्ति च ॥ १७
 तस्मै नमस्तु कुर्वन्तो देवास्तिष्ठन्ति वै दिवि ।
 ये चान्ये मानवा लोके ये च स्वर्गजितो नराः ॥ १८
 ये भक्ता वरदं देवं शिवं रुद्रमुपातिम् ।
 इह लोके सुखं प्राप्य ते यान्ति परमां गतिम् ॥ १९
 नमस्कुरुष्व कौन्तेय तस्मै शान्ताय वै सदा ।
 रुद्राय शितिकण्ठाय कनिष्ठाय सुवर्चसे ॥ २०
 कपर्दिने करालाय हर्यक्षणे वरदाय च ।
 याम्यायाव्यक्तकेशाय सद्गुप्ते शंकराय च ॥ २१

C. 7. 1521
 B. 7. 207. 30
 K. 7. 203. 30

13 D1. 7. 3 om. 13 (cf. v. l. 1). —^a) T G2-3
 M3-5 महानासा; G1 M1.2 महाकर्णा (for महोत्साहा).
 —^b) G1 M1.2 महानासास् (for 'कर्णास्'). —^c) D2
 व्यातैर्; G2.3 अनेकैर् (for आननैर्). D2 विविधैः
 (for विकृतैः). T G2-3 चान्यैः (for पादैः). —^d) S
 K1-3 B1.2 Dn2 D1 वैश्वैश्च; D3 वीर्यैश्च (for वेपैश्च).

14 D4. 7. 3 om. 14 (cf. v. l. 1). —^a) K1 दुष्ट-
 शैश्च; K2 दुष्टशैश्च; Dn2 D5 M3-5 ईदृशैः (for ईदृशैः).
 K1.2 च (for स). —^b) S1 K1-3 D1 स ईश्वरः (for
 महै). —^c) D2 reads 14th twice. —^d) D2 शिवः स्वाम्-
 तेजस्वी; D3 (first time) स शिवस्तान्मसमाजने. —^e)
 D2 (second time) S (G5 missing) प्रसन्नो (for प्रसा-
 दाद्). D3 (first time) यदि मे श्रुतः; D3 (second
 time) द्योततेऽग्रतः (for याति तेऽग्रतः). —^f) D2. 6
 अस्मिन् (for त). K1 B2-5 Dc1 Dn D2 सदा पार्थ;
 D2. 8 तथा पार्थ; T G2-3 महारौद्रे (for तदा पार्थ).
 —^g) S (G5 missing) रोम- (for लोम-).

15 D1. 7. 3 om. 15 (cf. v. l. 1). —^a) K4 B1. 2. 4
 D2. 5 द्रौणि- (for द्रोण-). —^b) S2 तथा; T G2-4
 नरः (for तदा). —^c) S K1-3 प्रवाधयेत् (for प्रधर्ष-).
 —^d) Dn3 om. from ऋते up to अग्रतः (in 16th).

16 = (var.) B. 13. 160. 7. D1. 7. 3 om. 16 (cf.
 v. l. 1). Dn2 om. up to अग्रतः (cf. v. l. 15). —^a)
 D2 कश्च (for कश्चिन्). —^b) D3 दृष्टस्मिन् (for न त).

17 = (var.) B. 13. 160. 8. D1. 7. 3 om. 17 (cf.
 v. l. 1). —^a) D2 यस्य (for तस्य). M3-5 देवस्य
 (for कुद्वस्य). —^b) S K1-3 Dc1 (by corr.) D1. 2. 6
 वेपन्ते (for वेपन्ति). B2 च तपन्ति; D2 निपतन्ति (for

च पतन्ति).

18 D1. 7. 3 om. 18 (cf. v. l. 1). —^a) S1 K2
 नमोऽसि; S2 नमः प्र-; D2. 5 G1 M1.2 नमोस्तु (for
 नमस्तु). T G2 कुर्वाणा (for कुर्वन्तो). D2 नमस्तु तस्मै
 कुर्वन्तो. —^b) G1 ये (for वै). —^c) G2. 4 दानवा
 (for मा). S2 त्वेकैः; Dc1 (before corr.) Dn1 लोका
 (for लोके). —^d) G1 M ते (for ये). K1.2 D2
 M2 स्वर्गजिता; D2 गता; M2 विदो (for 'जितो').

19 D1. 7. 3 om. 19 (cf. v. l. 1). —^a) B2 उमा-
 तितं (sic) (for 'पतिम्'). — After 19th, Bom. ed.
 ins.:

1446* अनन्यभावेन सदा सर्वेशं समुपासते ।
 while, T G2-3 M3-5 ins.:

1447* संग्रामेषु जयं प्राप्य पालयन्ति महीमिमाम् ।
 — G2 om. 19th. —^a) D1 परत्र च परां गतिं; D2 ते
 यांति परमे पदे.

20 D1. 7. 3 om. 20 (cf. v. l. 1). —^a) Dc1 Dn1
 तदा (for सदा). — K4 om. 20th-21st. —^b) B2
 (marg.) 3 Dc1 वरिष्ठाय; T G2-4 ईशानाय (for
 कनिष्ठाय).

21 D1. 7. 3 om. 21 (cf. v. l. 1). K4 om. 21st
 (cf. v. l. 20). —^a) T G2-4 कनिष्ठाय; G1 M करा-
 लाय (for 'लाय'). —^b) S K2 Dn1 D2 हर्यक्षैः; K2
 B1 Dc1 Dn2 D2. 2. 5 'क्ष- (for 'क्षणे). —^c) G2
 शाम्याय (for या). S K1-3 D2 G2 व्यक्त- (for [व]-
 व्यक्त-). B1 रूपाय (for 'केशाय'). —^d) S1
 सद्गुदे; D2 सुवृत्ते (for सद्गुप्ते). D2 संगताय (for

C. 7. 8922
B. 7. 202. 30
K. 7. 203. 31

काम्याय हरिनेत्राय स्थाणवे पुरुषाय च ।
हरिकेशाय मुण्डाय कृशायोत्तरणाय च ॥ २२
भास्कराय सुतीर्थाय देवदेवाय रंहसे ।
बहुरूपाय शर्वाय प्रियाय प्रियवाससे ॥ २३
उष्णीषिणे सुवक्राय सहस्राक्षाय मीढुपे ।
गिरिश्चाय प्रशान्ताय पतये चीरवाससे ॥ २४
हिरण्यवाहवे चैव उग्राय पतये दिशाम् ।
पर्जन्यपतये चैव भूतानां पतये नमः ॥ २५

वृक्षाणां पतये चैव अपां च पतये तथा ।
वृक्षैरावृत्तायाय सेनान्ये मध्यमाय च ॥ २६
सुवहस्ताय देवाय धन्विने भार्गवाय च ।
बहुरूपाय विश्वस्य पतये चीरवाससे ॥ २७
सहस्रशिरसे चैव सहस्रनयनाय च ।
सहस्रबाहवे चैव सहस्रचरणाय च ॥ २८
शरणं प्राप्य कौन्तेय वरदं भुवनेश्वरम् ।
उमापतिं विरूपाक्षं दक्षयज्ञनिर्वहणम् ।

शंकराय). T G₂-4 त्रिने (G₂ 'ने')त्राय कपर्दिने; Ms. 5
(sup. lin. as in text) सद्भुताय कपर्दिने.

22 D₁. 7. 8 om. 22 (cf. v. 1. 1). D₆ om. (hapl.)
22. —^a) B₁ हरिकेशाय; D₁ 'वृत्ताय (for 'नेत्राय').
— T G₂. 8 om. (hapl.) 22^{ab}. D₂ om. (hapl.) 22^{cd}.
—^a) B₁ हरिनेत्राय (for 'केशाय'). —^d) T G₂. 8
मुण्डाय (for कृशाय). K₁ B D₀₁ D₁ D₂. 8 G₁. 8
M₁ उत्तरणाय (for उत्तर').

23 D₁. 7. 8 om. 23 (cf. v. 1. 1). —^a) D₂ भास्-
राय; T G₂ भासु' (for भास्क'). K₁ सुतीक्ष्णाय; D₆
सुतीक्ष्णाय (for सुतीर्थाय). G₂ स्वांवावनाय तीर्थाय. —^b)
D₁ महादेवाय (for देव'). — M₂ om. (hapl.) 23^{cd}.
—^c) S₁ K₁ B (except B₁) D₁ D₂. 8 सर्वाय (for
श'). —^d) D₁ om. प्रियाय. D₂ प्रियवासिने (for
'ससे). S (M₂ om.; G₂ missing) विष्णु (T G₂-4 प्रिय-
रूपाय वेधसे).

24 D₁. 7. 8 om. 24 (cf. v. 1. 1). —^a) B₁ सुर-
काय; D₁ सहरकाय (sic); T G₂ सुवक्राय; G₂
[s] दिशकाय (for सुवक्राय). —^b) K₁ सहस्रा*य. G₂
तस्युपे (for मीढुपे). — After 24^{ab}, T G₂ ins.:

1448* नमो वृक्षाय सेनान्ये मध्यमाय नमो नमः ।

—^a) S₁ K₁ D₁. 2. 6 T G₂ गिरिश्चाय; D₆ गीरी' (for
गिरि'). D₂. 2. 6 सुशान्ताय (for प्र'). —^d) K₁ B₁
D₀₁ D₂ यतये (for प'). D₃ कृत्ति- (for चीर-).

25 D₁. 7. 8 om. 25 (cf. v. 1. 1). T G₂. 8 om.
(hapl.) 25-27. —^a) S₁ K (K₁ missing) D₁ D₂. 8.
2. 6 राजन्; B₁ नित्यं (for चैव). B₁-4 D₀₁ D₁ कप-
दिने करालाय. — G₂ M₂-8 om. (hapl.) 25^{ab}. —^b)
D₂ नमः (for दिशाम्). — After 25^{ab}, D₂ ins.:

1449* दिशं दिग्दन्विनां चैव दिक्कालपतये नमः ।

—^a) B₁ नित्यं; D₂ तुभ्यं (for चैव). —^d) K₂
G₁-4 M तथा (for नमः).

26 D₁. 7. 8 T G₂. 8 om. 26 (cf. v. 1. 1, 25).
K₂. 8 B₁ G₁ om. 26^{ab}. —^a) D₁ D₂. 8 वृषाणां;
D₃ वृक्षाणां (for 'णां). D₂ चैव पतये (by transp.).
—^b) S₁ K₁. 8 B (B₁ om.) D (D₁. 7. 8 om.) गवां (for
अपां). B (B₁ om.) D₀₁ D₁ D₂ नमः (for तथा).
—^c) B₁ -केशाय; G₁ M₁. 8 -कार्याय; M₂ -कामाय
(for -कायाय). D₂ वृक्षौघैरावृत्तांगाय. —^d) G₁ M₁. 8
सेनान्ये (for 'न्ये). D₃ मध्यमायां मयाय च.

27 D₁. 7. 8 T G₂. 8 om. 27 (cf. v. 1. 1, 25). —^a)
B (except B₁) D₀₁ (before corr.) D₁ D₂. 8 भुव-;
G₁ धूप- (for सुव-). — After 27^{ab}, D₂ reads 28^{cd}.
—^c) D₂. 8 विश्वाय; G₁. 8 M पतये (for विश्वस्य). —^d)
D₁ प्रमदे; G₁. 4 M पार्वत्याश् (for पतये). K₁ D₁
D₂. 8 सुज- (for चीर-). D₃ विश्वस्य पतये नमः.

28 D₁. 7. 8 om. 28 (cf. v. 1. 1). —^a) T G₂-4
राजन् (for चैव). — B₁ reads 28^{bc} on marg. —^b)
D₂ S (G₂ missing) -चरणाय (for -नयनाय). — D₃
reads 28^{cd} after 27^{ab}. —^c) T G₂. 8 तुभ्यं; G₁. 8
M नित्यं (for चैव). —^d) S₁ K₂ D₀ G₁ M₂-8 नय-
नाय; T G₂-4 M₁. 8 -वदनाय (for -चरणाय). — For
28^{cd}, D₃ subst.:

1450* सहस्रबाह्वोरूपादाय नमोऽसंख्येयकर्मणे ।

29 D₁ om. 29^{ab}; D₁. 8 om. 29^{cd} (cf. v. 1. 1).
—^a) K₁ B D₀₁ D₁ D₂ गच्छ; D₃ वज (for प्राप्य).
D₂ गच्छ कौन्तेय वरदं. —^b) D₂ महेशं (for वरदं).
— D₂ reads 29^c-65^d after 7. 172. 67. —^d) B₁
D₂ T G₂-4 दक्षयज्ञनिवाशने. —^c) D₆ जनानां (for
प्रजानां). —^d) D₂ ईश्वरं (for अच्ययम्).

प्रजानां पतिमव्यग्रं भूतानां पतिमव्ययम् ॥ २९
 कर्पादिनं वृषावर्तं वृषनामं वृषध्वजम् ।
 वृषदर्पं वृषपतिं वृषशङ्खं वृषर्षभम् ॥ ३०
 वृषाङ्गं वृषभोदारं वृषमं वृषभेक्षणम् ।
 वृषायुधं वृषशरं वृषभूतं महेश्वरम् ॥ ३१
 महोदरं महाकायं द्वीपिचर्मनिवासिनम् ।
 लोकेशं वरदं सुण्डं ब्रह्मण्यं ब्राह्मणप्रियम् ॥ ३२
 त्रिशूलपाणिं वरदं खड्गचर्मधरं प्रभुम् ।

पिनाकिनं खण्डपरशुं लोकानां पतिमीश्वरम् ।
 प्रपद्ये शरणं देवं शरण्यं चीरवाससम् ॥ ३३
 नमस्तस्मै सुरेशाय यस्य वैश्रवणः सखा ।
 सुवाससे नमो नित्यं सुव्रताय सुधन्विने ॥ ३४
 सुवहस्ताय देवाय सुस्रधन्वाय धन्विने ।
 धन्वन्तराय धनुषे धन्वाचार्याय धन्विने ॥ ३५
 उग्रायुधाय देवाय नमः सुरवराय च ।
 नमोऽस्तु बहुरूपाय नमश्च बहुधन्विने ॥ ३६

C. 7. 9537
 B. 7. 202. 46
 K. 7. 202. 48

30 For the sequence in D₂, cf. v. l. 29. D₁ reads 30^a-65^b after 7. 173. 67. —^a) Ś: वृषायतं; K₂ D₁ 'वतं'; D₄ om. (for वृषावर्त). —^b) B₂ वृषयानं (for 'नामं'). —^c) D₁ वृषद्वयं (sic); D₂ वृषाद्वयं; D₃ वृषभादि; D₇ वृषायुधं (D₃ 'ध') (for वृषदर्प). D₂ 4. 5. 7. 8 वृषगतिं (for 'पति'). —^d) D₃ वृषोद्धव; D₈ वृषध्वजं (for 'पर्षभ').

31 For the sequence in D₂, cf. v. l. 29, 30. —^a) D₁ 5. 7. 8 वृषाक्षं (for वृषाङ्ग). —^b) D₃ om. वृषभं. —^c) D₁ वृषधरं (for 'शरं'). —^d) K₂ वृषेश्वरं (for 'महेश').

32 For the sequence in D₂, cf. v. l. 29, 30. D₂ om. 33^a-33^b. —^a) G₂ 4 द्वीप- (for द्वीपि). —^c) M₁ 5 देवेशं (for लोकेशं). D₃ T G₂-1 पुण्यं (for सुण्डं).

33 For the sequence in D₂, cf. v. l. 29, 30. D₂ om. 33^a (cf. v. l. 32). —^a) D₃ सुखदं (for वरदं). —^b) D₃ परं; D₁ 5. 7. 8 शुभं; G₁ M विमुं (for प्रभुम्). —^c) Hypermetric. Ś: K₂ खप (K₂ च प) रशु; Ś: सपुरुषं; K₁ खपुरुषं; K₃ 4 D₂ 4-8 T G₁ खड्गध (D₁ 7 'प' रं; B₁ 5 खड्गपशुं; D₁ 8 परशुं; G₂ M₁ 3 खड्गपरशुं (for खण्डप). G₂ 4 पिनाकखण्डपरशुं. — After 33^a, D₃ ins.:

1451* निपद्भिर्न परशुदहसं धर्माणां च प्रकाशकम् ।

—^a) D₂ 4-8 प्रपद्ये देवमीशानं. —^b) Ś: K₂ वरेण्यं (for शरण्यं). K₁ शरण्यं चीरवासिनं; M₂-3 द्वीपिचर्मनिवासिनं (= 32^b).

34 For the sequence in D₂, cf. v. l. 29, 30. D₂ reads 34^a after 36^a. —^a) Ś: परेशाय (for सुरेश). —^b) T G₂-4 गणानां (G₂ लोकानां) पतये नमः.

—^c) K₁ D₂ तुभ्यं; D₇ 3 वित्यं (for नित्यं). —^d) D₁ 1. 3 सुव्रतापि- (D₁ 'वे') (for सुव्रताय). Ś: K₂ D₁ सुधन्विने; D₂ D₁ सुधाविने; D₂ सधन्विने (for सुध). T G₂ 4 सुव्रताय सुधन्विने. — After 34, D₁ T G₂-4 ins.:

1452* उग्रायुधाय देवाय सुव्रताय नवाय च ।

[Prior half = 36^a. D₃ सुवहस्ताय शक्तिने.]

35 For the sequence in D₂, cf. v. l. 29, 30. B₁ 4 D₂ D₁ om. (hapl.) 35^a. G₁ M om. (hapl.) 35. K₁ 3 D₁ 4-7 read 35^a twice. —^a) K₂ ध्रुवहस्ताय; K₃ (first time) सुवह; D₁ शवह; D₃ (first time) चतुर्दं; D₂ 5 (both second time) ध्रुवह; D₃ सुहस्ताय च (for सुवहस्ताय). D₃ ध्येयाय (for देवाय). D₂ 1. 7 (second time) सुवहस्ताय (for 'धन्वाय'). D₃ प्रियधन्वाय कल्किने; D₃ (first time) खड्गहस्ताय धन्विने; D₃ (second time) ध्रुविहस्ताय च (for 'ध'). K₁ 3 (both second time) T G₂-4 चतुर्धराय देवाय D₁ 7 (last two second time) T G₂-4 चतुर्धराय देवाय D₃ om. (hapl.) 35^a-36^a. —^c) B₁ चतुर्धराय (for धन्वन्त). —^d) Ś: K₂ धन्वाचाराय; D₁ वाराय; D₇ 8 धन्वा (D₁ 'न्व') वाराय; T G₂-4 धन्वा (G₂ 'न्व') क्षाय च (for धन्वाचार्याय). B D₂ D₁ ते नमः (for धन्विने).

36 For the sequence in D₂, cf. v. l. 29, 30. D₂ om. 36 (cf. v. l. 35). —^a) B₂ सरचराय (for सुरवराय). — After 36^a, D₂ reads 34^a. D₂ om. (hapl.) 36^a-39^a. —^c) D₁ बाहु- (for बहु-). — T G₂ 8 om. (hapl.) 36^a-37^a. —^d) B D₂ D₁ G₁ M₁ 3 नमोऽस्तु (for नमश्च). D₂ नमस्ते सुधन्विने (submetric); D₁ नमस्तेस्तु धन्विने (submetric); D₂ 1. 3 नमस्तेस्तु सुधन्वा (D₇ 8 'न्वि') ने.

C. 7. 939
B. 7. 202. 46
K. 7. 203. 47

नमोऽस्तु स्थाणवे नित्यं सुव्रताय सुधन्विने ।
नमोऽस्तु त्रिपुरघ्नाय भगघ्नाय च वै नमः ॥ ३७
वनस्पतीनां पतये नराणां पतये नमः ।
अपां च पतये नित्यं यज्ञानां पतये नमः ॥ ३८
पूष्णो दन्तविनाशाय त्र्यक्षाय वरदाय च ।
नीलकण्ठाय पिङ्गाय स्वर्णकेशाय वै नमः ॥ ३९
कर्माणि चैव दिव्यानि महादेवस्य धीमतः ।
तानि ते कीर्तयिष्यामि यथाप्रज्ञं यथाश्रुतम् ॥ ४०

37 For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. D₆ om. 37; T G_{2.8} om. 37^{ab} (for both, cf. v. l. 36). K₂ D₆₁ D_n D_{2.4}, s. 7. 8 om. (hapl.) 37^{ab}. —^a) D₃ तुभ्यं (for नित्यं). —^b) K₄ सुवृत्ताय; B G_{1.4} M नमस्तस्मै (for सुव्रताय). D₃ कपालिने; M₂₋₅ सुधन्वने; Bom. ed. तपस्विने (for सुधन्विने). —^d) D_{n2} om. भगघ्ना. M₄ जनघ्नाय (for भग). D₃ च ते नमः; G₁ M नमोऽस्तु ते (M_{2.8} 'स्तु च'). S₂ भगनेत्र-हराय च.

38 For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. D₆ om. 38 (cf. v. l. 36). —^b) M₂₋₅ रुद्राणां (for नराणां). — B D₆₁ D_{n1} D₆ ins. after 38^{ab}; S K (K₆ missing) D_{n2} D₁ after 38:

1453* भावृणां पतये चैव गणानां पतये नमः ।

[D₃ नित्यं (for चैव). D₆ खगानां (for गणानां).]

— B D₆₁ D_{n1} read 38^d twice. —^c) B D₆₁ D_{n1} (all first time) S (G₆ missing) गवां (for अपां). D₄ *ये (for पतये). D₃ तुभ्यं (for नित्यं). —^d) B D₆₁ D_{n1} (all second time) देवानां (for यज्ञानां).

39 For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. D₆ om. 39^{ab} (cf. v. l. 36). —^a) D₃ दत्त- (for दन्त-). —^b) M₄ त्र्यक्ष- (for त्र्यक्षाय). —^c) D₆ यज्ञाय; M₂₋₅ देवाय (for पिङ्गाय). D_{2.5.7.8} हराय नीलकण्ठाय (D₃ 'केशाय'); D₄ ब्रह्मनीलकण्ठाय. —^d) D_{n1} सुपर्णाय च; D₃ सुपर्णकेशाय (hypermetric); D₆ नीलकण्ठाय (for स्वर्णकेशाय).

40 For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. —^a) K₄ B D₆₁ D_n यानि (for चैव). S (G₆ missing) घोराणि (for दिव्यानि). —^b) D₃ वेधसः; T G₂₋₄ धन्विनः (for धीमतः). —^d) S₂ K₂ यथायज्ञं (for 'प्रज्ञं'). S K₁₋₃ D_{1.8} यथाश्रुति (D₃ 'ति'); D₆₁ D_{n1}

न सुरा नासुरा लोके न गन्धर्वा न राक्षसाः ।
सुखमेधन्ति कुपिते तस्मिन्नापि गुहागताः ॥ ४१
विन्याध कुपितो यज्ञं निर्भयस्तु भवस्तदा ।
धनुषा बाणमुत्सृज्य सघोरं विननाद च ॥ ४२
ते न शर्म कुतः शान्तिं लेभिरे स्म सुरास्तदा ।
विद्रुते सहसा यज्ञे कुपिते च महेश्वरे ॥ ४३
तेन ज्यातलघोपेण सर्वे लोकाः समाकुलाः ।
बभूवुर्वशगाः पार्थ निपेतुश्च सुरासुराः ॥ ४४

*सुखं (for 'श्रुतम्').

41 = (var.) B. 13. 160. 10^c-11^d. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. —^a) B₁ सर्वे (for लोके). T G₂₋₄ नासुरा नामरा लोके. —^c) D_{n2} सुपम् (for सुखम्). —^d) S K₁₋₃ D₁ गुहागते; B₆ गृहागते (for गुहागताः). — After 41, N (K₆ missing) ins.:

1454* दक्षस्य यजमानस्य विधिवत्संभृतं पुरा ।

[Cf. B. 13. 160. 11^{cd}. D_{1.5.7.8} यज्ञकामस्य (for यजमानस्य). D₆ lacuna for संभृतं पुरा.]

42 = B. 13. 160. 12. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. —^a) T G₂ विन्याध (for 'ध'). —^b) B₁₋₃ D₆₁ D_{n2} M₂₋₅ स (for तु). B₆ समयं; D_{n1} संभवसु; D_{2.3.8} त्वभवत् (D₃ 'सु') (for तु भवत्). K₄ D_{1.5.7} निर्दय (D_{4.7} निर्भय) स्वभवत्तदा. —^d) B₁ सुघोरं; B₄ G₁ M_{1.2} सघोरं (for 'ध'). B_{3.8} D₆₁ D_{n1} D₂ ह (for च).

43 = (var.) B. 13. 160. 13. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. —^a) M_{1.2} कर्म (for शर्म). D_{2.4.8} तेन सर्वं कृतं शां (D₂ आं) तं; D₆ तेन संवीक्षिताः शान्तिं (sio). —^b) D_{1.5.7.8} लभते (for लेभिरे). D₆ न; T G₂₋₄ च (for स्म). S₂ तदा सुराः (by transp.); B₁ सुरासुराः; D₂ सुरासथा; D_{1.8} सुराः सदा. —^c) S₁ B_{3.8} D₆₁ D_{n1} विद्रुते (for विद्रुते). G₁ M_{1.2} स महा- (sio) (for सहसा). D_{2.4-8} सैन्ये (for यज्ञे).

44 = (var.) B. 13. 160. 14. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. K₂ om. 44^{ab}. —^a) D₃ तस्य (for तेन). —^b) D_{1.7} T G_{2.4} M₂₋₅ सर्व- (for सर्वे). D_{2-3.7.8} देवाः (for लोकाः). K₁ G₂ सर्वलोकः समाकुलः (G₂ 'गतः'). —^c) G₄ M_{1.2} विवशाः (for वशगाः). D₆ तत्र (for पार्थ).

आपश्चुभिरि सर्वाश्चक्रम्पे च वसुंधरा ।
पर्वताश्च व्यशीर्यन्त दिशो नागाश्च मोहिताः ४५
अन्धाश्च तमसा लोका न प्रकाशन्त संवृताः ।
जन्निवान्सह सूर्येण सर्वेषां ज्योतिषां प्रभाः ॥ ४६
चुकुशुर्भयभीताश्च शान्तिं चकुस्तथैव च ।
ऋषयः सर्वभूतानामात्मनश्च सुखैपिणः ॥ ४७
पूषाणमभ्यद्रवत शंकरः प्रहसन्निव ।

पुरोडाशं भक्षयतो दशानान्वै व्यशातयत् ॥ ४८
ततो निश्चक्रमुर्देवा वेपमाना नताः स तम् ।
पुनश्च संदधे दीप्तं देवानां निश्चितं शर्म ॥ ४९
रुद्रस्य यज्ञभागं च विशिष्टं ते न्वकल्पयन् ।
भयेन त्रिदशा राजञ्शरणं च प्रपेदिरे ॥ ५०
तेन चैवातिकोपेन स यज्ञः संघितस्तदा ।
यत्ताश्चापि सुरा आसन्त्यत्ताश्चाद्यापि तं प्रति ॥ ५१

C. 7. 5155
B. 7. 207. 63
K. 7. 203. 63

45 = (var.) B. 13. 160. 15. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. —^a) K₂ D_{2.5} D_{2.6} चुभिरि; D₁ च चुभुमे; D₁ तु भुमिरे (for चुभु). —^b) Ś₁ K₂ चुभुमे; D₂ च कंवेच (for चक्रम्पे). — D₁ D_{2.1} om. 45^a-46^a. —^c) Ś₂ K₂ D_{2.5} विशीर्यन्त (D₁ 'ते') (for व्यशीर्यन्त). —^d) T दिशा (for दिशो).

46 = (var.) B. 13. 160. 16. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. D₁ D_{2.1} om. 46 (cf. v. l. 45). —^a) B₂ D_{2.5} D_{2.4-5.3} T G_{2.4} अंधेन (for अन्धाश्च). K₂ लोके (for लोका). M_{1.2} जतश्च तमसा लोके. —^b) Ś₁ K_{2.4} B_{1.5} T G_{2.4} न प्रा (T G_{2.4} व्य)काशंत; Ś₂ K_{1.2} नाप्रकाशंत (for न प्रका). —^d) D_{2.2} प्रभो; D_{2.3.5.6.8} प्रभो; D_{1.1} प्रभा (for प्रभा).

47 = (var.) B. 13. 160. 17. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. —^a) Ś₂ damaged. K₂ चक्रशुर (sio); D₁ D_{2.1} D_{2.2.4.5.7.8} G_{2.3} चुकुशुर (for चुकुशुर). T G_{2.4} M_{2.5} भव (for भय). G₁ -पीताश् (for -भीताश्). —^b) T G_{2.4} M_{1.2} चकुः शान्ति (by transp.); M_{2.5} चेहः शान्ति. —^d) B₂ (marg.; orig. as in text) सुखैपिणः; G₁ M_{1.3.5} हितै; M₁ जयै (for सुखै).

48 = (var.) B. 13. 160. 19. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. Ś₂ partly damaged. —^a) B₁ D₂ अभ्यद्रवत (D₂ 'श्च' पूषाणं. —^c) M₁ पुरोडाशान् (for 'दाशं'). —^d) T G_{2.4} च (for चै). D_{1.5.7.8} व्यनाशयत् (for व्यशात).

49 = (var.) B. 13. 160. 20. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. D₁ om. 49^a-50^a. —^a) B₂ निष्कुशुर (for निश्चक्रमुर). —^b) Ś₂ damaged; K₁ D_{2.4-5} T G_{1.2} M भयादिताः; K₂ **स तं; D_{2.1} Bom. ed. नताः स तं (Bom. ed. ते); D₂ ततस्ततः; G_{2.4} भया स्म ते (G₂ om. स्म ते). —^c) Ś₂ partly

damaged. G₁ M स (for च). K₁ B D₁ D₂ दी-
सान्; M₁ शीघ्रं (for दीप्तं). —^d) K₁ B D₁ D₂
निश्चिवाञ्शरान् (K₁ 'रं'). — After 49, N (D₁ om.;
K₂ missing) ins.:

1455* सधूमविस्फुल्लिङ्गानं विद्युजोयदसंनिभम् ।

तं दृष्ट्वा तु सुराः सर्वे प्रणिपत्य महेश्वरम् ।

[(L. 1) D_{2.5-8} सधूमं (for 'न'). K₁ B D₁ D₂
सधूमान्तस्फुल्लिङ्गानं (for the prior half). K₂ (sup.
lin. as above) D₂ -निःशः (D₂ 'श्च')नं; K₁ B D₁
D₂ -संनिभान् (for 'भम्'). D₂ विद्युजोयद पावकं (for the
post. half). — (L. 2) D₂ भयादिताः (for महेश्वरम्).]

50 = (var.) B. 13. 160. 23. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. D₁ om. 50^a (cf. v. l. 49). —^a) D₂ रुद्रस्य भागं यज्ञेषु; D₂ 'स्य यज्ञे भागं तु. —^b) Ś₂ K_{2.4} B₁ D_{2.1} D_{2.4-5.3} T G_{2.4} तु; D₂ हि (for तु). B₁ कल्पयत्; D₂ नकल्पयत्. G₁ M विशिष्टं समकल्पयत्. —^d) D₁ तं; D₁₋₃ ते (for च). D₂ T G_{1.4} M_{1.2} शरणं प्रतिपेदिरे.

51 = (var.) B. 13. 160. 24. For the sequence in D_{2.4}, cf. v. l. 29, 30. —^a) T G_{1.2.4} M_{1.2} चैव हि; M_{2.5} [एव चापि (for चैवाति). D_{2.1} तेन चैवा-
तिकोप्रेण; D_{1.5.7.8} तेन वैवानिकीधे D₂ 'कोपे'न. —^b) D₂ सहतस्; D₂ अंसि; T G_{1.2.4} M_{1.2} संभि (for संधि). K₂ तथा; D₂ पुनः (for तदा). D_{2.1} स-
यज्ञाः संघितास्तदा. —^c) K_{2.4} D_{2.1} D_{2.5} मन्नाश्च; D₂
ब्रह्माश्च; D₂ यलाश् (sio); G₂ यलाश् (for यत्ताश्).
D_{2.5.7.8} M_{2.5} ह्यस्तन्; D₂ चापि; D₂ वास्तन्; G₂
राजन् (for वास्तन्). —^d) K₁ यत्ताश्; K_{2.4} D_{2.1}
D_{2.5} भीताश्; B₁ आर्वाश्; D₁ वृत्ताश्; D₂ नवाश्;
D₁ पला; D₂ मन्नाश्; G₂ रक्ताश् (for यत्ताश्). D₂
1.7.8 भयापि; T G_{1.4} M_{1.2} वान्येपि (for चाद्यापि).
D₂ संभवेत्; M₂ वान्यदि (for तं प्रति). M_{2.5}-
सयत्ताश्चापि वान्यति.

C. 7. 9533
B. 7. 202. 64
K. 7. 203. 64

असुराणां पुराण्यासंस्त्रीणि वीर्यवतां दिवि ।
आयसं राजतं चैव सौवर्णमपरं महत् ॥ ५२
आयसं तारकाक्षस्य कमलाक्षस्य राजतम् ।
सौवर्णं परमं ह्यासीद्विद्युन्मालिन एव च ॥ ५३
न शक्तस्तानि मघवान्भेतुं सर्वायुधैरपि ।
अथ सर्वेऽमरा रुद्रं जग्मुः शरणमर्दिताः ॥ ५४

52 = (var.) B. 13. 160. 25. For the sequence in D₂. 4, cf. v. l. 29, 30. —^a) D₆ पुरा हि (for पुराणि). —^b) M₂-s सुवि (for दिवि). G₂ त्रीणि वीर्यास्थितानि द्वै. —^c) D₁. 6 राजतं (for 'तं'). —^a) B D₆ D₁ D₂ T G₂-4 परमं (for अपरं). S₁ K₁. 2 D (except D₆ D₁ D₂) तथा (for महत्). S₂ K₁ सौवर्णं रजतं त (K₁ 'तस्त' था). — After 52, D₃ reads 54^{ab}.

53 For the sequence in D₂. 4, cf. v. l. 29, 30. G₁ M₁. 2. 4 om. 53. —^a) D₂. 4. 6-8 तारकाक्षस्य; D₃ 'क्रांतस्य'; D₅ तारकाक्षस्य (for तारकाक्षस्य). S₁ K (K_s missing) B D₆ D₁ D₂ सौवर्णं कमला (S₁ K_s मकरा-; S₂ K₁. 2 राजताक्षस्य; D₁ सौवर्णं रजताक्षस्य. —^b) S₁ K_s रजताक्षस्य; S₂ K₁. 2 D₁. 6 मकरा-; K_s B₁. 3-5 D₆ D₁ D₂ तारकाक्षस्य; D₂. 4. 6. 1 मकराक्षस्य (for कमलाक्षस्य). B₂ राजतं पुष्करस्य च; D₃ राजतं द्वितीयस्य च. —^c) D₂-1. 6-8 अपरं; M₂ परमम् (for 'मं'). D₂. 4-8 चासीद्; T G₂-1 M₂. 5 चापि (for ह्यासीद्). S₁ K₁-1 B D₆ D₁ D₂ तृतीयं तु पुरं (S₂ B₂ D₂ तु परं; B₁ च परं) ह्यासीद् (K_s B D₆ D₁ D₂ तेषां). —^d) K_s D₂. 6 विद्युन्मालिनम् (for 'लिन'). B D₆ D₁ आयसं (for एव च).

54 = (var.) B. 13. 160. 26. For the sequence in D₂. 4, cf. v. l. 29, 30. D₃ reads 54^{ab} after 52. —^a) K₁. 2 D₁ G₁ M₁. 2 नाशकम् (for न शक्तम्). S₂ B₁. 2 D₆ D₁ D₂ M₁. 5 मघवा; D₃ 'वन्' (for 'वान्'). —^b) M₂-s जेतुं (for भेतुं). —^c) K_s B D₆ D₁ D₂. 4-8 G₁ M₁. 2 सुरा; D₃ G₂-1 महा- (for अमरा). T G₁. 4 M₁. 3 राजन् (for रुद्रं).

55 = (var.) B. 13. 160. 27^a-28^b. For the sequence in D₂. 4, cf. v. l. 29, 30. —^a) D₆ महात्मानः. —^b) G_s. 4 सर्व- (for सर्वे). B₁. 2. 4. 5 D₆ D₁ T_s (before corr.) G₁-4 M समागतः (for सवासवाः). — After 55^{ab}, N (K_s missing) ins. :

1456* ब्रह्मदत्तवरा ह्येते घोरास्त्रिपुरवासिनः ।

ते तमूचुर्महात्मानं सर्वे देवाः सवासवाः ।
रुद्र रौद्रा भविष्यन्ति पञ्चवः सर्वकर्मसु ।
निपातयिष्यसे चैनानसुरान्मुयनेश्वर ॥ ५५
स तथोक्तस्तथेत्युक्त्वा देवानां हितकाम्यया ।
अतिष्ठत्स्थानुभूतः स सहस्रं परिवत्सरान् ॥ ५६
यदा त्रीणि समेतानि अन्तरिक्षे पुराणि वै ।

पीडयन्त्यधिकं लोकं यस्मात्ते वरदार्पिताः ।

त्वष्टते देवदेवेश नान्यः शक्तः कथंचन ।

हन्तुं दैत्यान्महादेव त्वं हन्ता च सुरदिपाम् ।

[K₁ om. lines 1-2. — (L. 1) D₁. 7. 8 हीमे (for ह्येते). — (L. 2) D₃ पीडयति (for 'यन्ति'). S₁ बलद-पिताः; D₃ वरदार्पिताः. — (L. 3) D₃ वदंते (for त्वष्टते). D₆ विष्टते देवदेवस्य (for the prior half). — (L. 4) K₁ हतुं (for हन्तुं). K₁. 2 हतो च; D₂-3 च हन्ता (by transp.). K₁ D₃ -दिषं (for -दिपाम्). K_s B D₆ D₁ D₂ यदि तांस्तं सुरदिपः (B₂ 'पा') (for the post. half).]

—^a) D₂ न (for नि-). K_s. 4 B₂. 5 D₂ D₂-4. 6-8 चैतान्; D₃ चैव (for चैनान्). B₁ निपातयिष्यसि चैनान्; G₁ M निपातयैन्नान्भगवन्.

56 For the sequence in D₂. 4, cf. v. l. 29, 30. D₁ om. 56^{ab}. —^a) = B. 13. 160. 28^a. —^b) S (G_s missing) विष्णुं कृत्वा शरोत्तमं (cf. B. 13. 160. 28^a). — After 56^{ab}, N (K_s missing) ins. a passage given in App. 1 (No. 25). On the other hand, after 56^{ab}, S (G_s missing) ins. :

1457* शस्त्रमभि च वै कृत्वा पुद्गे सोममपां पतिम् ।

स कृत्वा धनुर्लोकं सावित्रीं ज्यां महेश्वरः ।

ह्यांश्च चतुरो वेदान्सर्ववेदमयं रथम् ।

प्रजापतिं रथश्रेष्ठे विनियुज्य स सारथिम् ।

[(Cf. B. 13. 160. 29). — (L. 1) T G₂-1 मुक्षे (for पुद्गे). — (L. 3) M₂ repeats from the post. half up to सारथिम् (in the post. half of line 4) after 56^{ab}. T G₂-1 चतुर्वेद- (for सर्ववेद-). — (L. 4) T G₂-1 च (for स).]

—^a) B₁ प्राविष्टम् (for अति-). D₂ M₁. 2 स्थास्तु-भूतः. D₂ च; T G₂-1 M₂ सन् (for स). B₂ अतिष्ठत् स्थानुभूतः. —^b) T G₂-1 M₂-s सहस्र- (for

त्रिपर्वणा त्रिशत्येन तेन तानि विभेद सः ॥ ५७

पुराणि न च तं शेकुर्दानवाः प्रतिवीक्षितुम् ।

शरं कालाग्निसंयुक्तं विष्णुसोमसमायुतम् ॥ ५८

बालमङ्कगतं कृत्वा स्वयं पञ्चशिक्षं पुनः ।

उमा जिज्ञासमाना वै कोऽयमित्यब्रवीत्सुरान् ॥ ५९

बाहुं सवच्चं शक्रस्य कुदस्यास्तम्भयत्प्रभुः ।

C. 7. 8577
B. 7. 102. 85
K. 7. 823. 85

'खं). K1.2 B2 प्रतिवत्सरान्; G1 M परिवत्सरं.

57 For the sequence in D2.1, cf. v. l. 29, 30. —^a) K1 यथा (for यदा). M3 सदृशानि (for समेतानि). —^b) S K1-3 D1.3 ह्येतरे; D2 अंतरीक्षे (for 'रिक्षे). B (except B1) Dc1 Dn Ds च (for वै). — 57^a = B. 13. 160. 30^a. —^a) K1 B Dc1 Dn3 T G2-4 तदा; D1 om. (for तेन). Dn1 तदा तानि विचेतसः.

53 For the sequence in D2.1, cf. v. l. 29, 30. —^a) D2.1-3 महाबला (D2 'बला; D3 om. बला) न ते शेकुर्. — K1 om. 58^a. —^a) D1.3 हरं (for शरं). Dn1 कामाग्निः (sic) (for काला). —^a) S K1-3 D1 धाम्ना (for 'सोम-). G1 M1 विष्णुतेजोभिः संयुतं; M2 'तेजो भ्रमायुतं. — B2 Dc1 (marg.) Dn2 D1.2.3 ins. after 58: K1 after 58^a:

1458* पुराणि दग्धवन्तं तं देवी याता प्रवीक्षितुम् ।

[D3 त्रिपुराणि दग्धवन्तं (for the prior half). D2 देवा (for देवी).]

— Ds cont.: D1.1.3 ins. after 58:

1459* सुमोच भगवान्द्रोणः पुराण्यादिश्य वीर्यवान् ।
ततो दैत्या महाभाग सपुत्राः सपरिग्रहाः ।
भस्मीभूना दुरात्मानो मित्राश्च त्रिपुरे पुरा ।
हृष्या दैत्यान्महादेवः सर्वदेवैः समाजितः ।
ऋषिभिः संस्तुतश्चैव परां मुदमुपागमत् । [5]
ततो ब्रह्मा सुरैः सार्धं बृहस्पतिपुरोगमैः ।
स्तुतिमतेभिरे कर्तुं भिन्ने त्रिपुरमन्दिरे ।

[(L. 1) D1.3 पुराण्युद्दिश्य (for 'ण्यादिश्य). — (L. 2) D3 महात्मानः; D3 दुरात्मानः (for नृदाभाग). D1 सवारः; D3 सोरराः (for सपुत्राः). — D1.3 om. lines 5-7. — (L. 5) D1 अपागमत् (for उपा).]
On the other hand, T G2-4 ins. after 58:

1460* देव्याः स्वयंवरे वृत्तं शृणुष्वान्यद्वनंजय ।

59 = (var.) B. 13. 160. 32. For the sequence in D2.1, cf. v. l. 29, 30. —^a) K1 बाणम् (for बालम्). B (except B2) Dn1 T G2-4 M2-3 दृष्ट्वा (for कृत्वा). —^b) B1 पंचशिक्षः (for 'शिक्षं). —^a) G2 उमां. K2

B1 D1.1 जिज्ञासमानो. M2-3 तु (for वै). S K3 D1.3 G1 M1.2 उमां जिज्ञासमानो वै (G1 M1.2 'नस्तु). —^a) B1 सोयम् (for कोऽयम्). B2 स तं (for सुरान्). G2 कोऽयमित्यब्रवीत्सुराः. — After 59, N (K1 missing) ins.:

1461* अस्यतश्च शक्रस्य वज्रेण प्रहरित्यतः ।

[B1 (marg. as above) प्रलापयत्; D1.3 अयं (for अयं). D2 स (for च). Dn1 शक्रेण (for शक्रस्य).]

60 60^a = (var.) B. 13. 160. 33. For the sequence in D2.1, cf. v. l. 29, 30. —^a) B Dc1 Dn D2 तं तस्य; D1 ईद्रेद्रः; D2-3 ईद्रेद्रस्य (for शक्रस्य). Ds स बाहुवज्रं रुद्रस्य. —^b) K2 रुद्रस्य; D3 कुदश्च; T G2 सहसा (for कुदस्य). Ds [अ]स्तंभयत् (for 'यत्). M2-3 विभुः (for प्रभुः). Dn1 कुदः स्यात्स्तंभयत्प्रभुः; G2 तदा संस्तंभयत्प्रभुः. — After 60^a, N (K1 missing) ins.:

1462* ग्रहस्य भगवांस्तुणं सर्वलोकेश्वरः शिवः ।

ततः संस्त्रामितमुजः शक्रो देवगणैर्हृतः ।

जगाम शरणं तृणं ब्रह्माणं प्रभुमप्ययम् ।

ते तं प्रणम्य शिरसा प्रोक्षुः प्राञ्जल्यस्तदा ।

किमप्यङ्कगतं ब्रह्मन्पार्वत्या नृतमद्भुतम् । [5]

बालरूपधरं दृष्ट्वा नास्मामिदञ्च लक्षितम् ।

तस्मात्त्वां प्रष्टुमिच्छामो निर्जिता येन वै वयम् ।

अयुच्यता हि बालेन लीलया सपुरंदराः ।

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ।

ध्यात्वा स शंभुं जगवान्बालं चाभितवेजसम् । [10]

उवाच भगवान्ब्रह्मा शक्रादींश्च सुरोचमात् ।

चराचरस्य जगतः प्रभुः स भगवान्हरः ।

तस्मात्परवरं नान्यत्किंचिदस्ति महेश्वरात् ।

यो दृष्टो भुमया सार्धं युष्मानिरमितयुधिः ।

स पार्वत्याः कृते देवः कृतवान्बालरूपमात् । [15]

ते मया सहिता यूयं प्रपद्यथं तमेव हि ।

[(L. 1) B Dc1 Dn विभुः (for शिवः). Ds सर्वलोकेश्वरः (for the post. half). — (L. 2) D1 ततं (for ततः). K1 B2-3 D2.3 स संस्तितः (for संस्तं). D1.3 1.3 तस्मिन् संस्तिते हस्ते (for the prior half). — D2.4 om. lines 3-6. — (L. 3) K1 Dc1 (before corr.

C. 7. 8595
B. 7. 202. 54
K. 7. 202. 93

स एष भगवान्देवः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ॥ ६०

न संवुत्तुधिरे चैनं देवास्तं भुवनेश्वरम् ।

सप्रजापतयः सर्वे बालार्कसदृशप्रभम् ॥ ६१

as above) Dn² ससुरव; Ds स तत्त्व (for शरणं). D¹.s भूयः (for तृणं). Ś² ब्राह्मणं (for ब्राह्मणं). D¹.s परमात्मानमन्वयं (for the post. half). — (L. 4) K¹ ततः; Ds सुराः; D¹.s क्षिताः (for तदा). — (L. 5) Ś¹ K² D¹ ब्रह्मा; Ds दृष्टा (for ब्रह्मन्). B² (marg.) उत्तमं (for अद्भुतम्). Ś² K¹.s D¹ तत्वेदं (Ś² तं भेदं; K¹ तत्वेदं दृष्टमद्भुतं (for the post. half). — Ś K (K² missing) D¹ om. lines 6-7. — (L. 6) B² तं च लक्षितं; B¹ अमिलक्षितः; Dn² अभिवादितः; Ds-s अभिनन्दितः (for तच्च लक्षितम्). — (L. 7) B¹.s.4 तं (for त्वां). B¹.s.4 द्रष्टुम् (for प्र). Dn¹ इच्छामि (for "नो"). — (L. 8) D¹.s.7 अयुतानि च बालेन (for the prior half). Ś¹ K¹ B¹-s D¹ (before corr.) Dn D¹.s.4-6.8 सपुरंदरः. — (L. 9) D² तु (for तद्). Ds om. ब्रह्मा. D² वेद- (for ब्रह्म). Ds ब्रह्मा लोकपितामहः (for the post. half). — (L. 10) D¹.s.7 ज्ञात्वा (for ध्यात्वा). B D¹ Dn¹ स्वयंभूरः; D¹ स शुभं (for स शुभं). D².4 वा (for च). B D¹ Dn¹ तान्मेमिततेजसः (D¹ Dn¹ विक्रमः) (for the post. half). — B D¹ Dn¹ om. line 11. — (L. 11) D¹.s स (for च). Ds सुरेश्वरः. — (L. 13) K¹ नास्ति; D² शूरः (for नान्यत्). K¹ अन्यन् (for अस्ति). D¹.s परं परात् (for महेश्वरात्). D¹ किं वैदस्त परं परात् (sio) (for the post. half). — (L. 14) Ś¹ D² [s]. प्लुमया; D¹.s.7 [s]व मया (for क्षुमया). Ś² क्षामित- (for अ). — (L. 15) Ś¹ K¹ D¹ Dn¹ D¹.s.7 पार्वला (K¹ D¹.s "ला"). D¹.s महाः; D² कृतं (for कृते). Ś¹ देवाः; K² देवान्; B D¹ Dn¹ श (B¹.s स)र्षः (for देवः). D¹ वाच*** (for बालरूपताम्). — (L. 16) K¹ सहितं (for "ता"). K².s B² प्रापवधं (for प्रप). D¹.s.7.8 च (for हि).]

— °) B² D¹.s Ms-s एव (for एव). — °) Dn² om. (hapl.) from प्रभुः up to श्वरम् (in 62^b). Ś² T G²-s सर्वलोकमहेश्वरः; Ms-s "लोकेश्वरेश्वरः". — After 60, Ms reads 62^a for the first time, repeating it in its proper place; whereas, after 60, K¹ ins. :

1463* एवमुक्ता गता देवा यत्र देवो महेश्वरः ।
On the other hand, D¹.s ins. after 60 :

1464* अथान्येन स्वरूपेण ब्रह्मा दृष्टा तमन्वयम् ।

61 = (var.) B. 13. 160. 34. For the sequence in D².s, cf. v. l. 29, 30. Dn² om. 61 (cf. v. l. 60).

अथाम्येत्य ततो ब्रह्मा दृष्ट्वा च स महेश्वरम् ।

अयं श्रेष्ठ इति ज्ञात्वा वचन्दे तं पितामहः ॥ ६२

ततः प्रसादयामासुरुमानं रुद्रं च ते सुराः ।

— °) B² तं (for सं). B².4 G⁴ चैव; G¹ M¹.s देवं; M² देवा (for चैनं). — °) K² देवस् (for देवास्). Ś K (K² missing) D¹ त्रि- (for तं). M² वचन्दे तं पितामहः (= 62^a). — Ś K²-4 D¹ om. (hapl.) 61^a-62^a. — °) D¹.s.7.8 तं (for सं). K¹ सप्ताज्ञा यतयः सर्वे. — °) B².s D¹.s.7.8 बालार्कस (D¹ "लोकं स" दृष्टां प्रभुं; G¹ M वालमर्कलसप्रभं).

62 = (var.) B. 13. 160. 35. For the sequence in D².s, cf. v. l. 29, 30. Ś K²-4 Dn² D¹ om. 62^a (cf. v. l. 61, 60). D² om. 62^a. — °) D¹.s.7 चैनं; T G².4 तु स; Bom. ed. स च (by transp.). G² दृष्ट्वा तु भुवनेश्वरं. — D² om. 62^a. Ms reads 62^a for the first time after 60. — °) D² तं वचन्दे (by transp.). — After 62, N (K² missing; D² after 62^a) ins. :

1465*

ब्रह्मोवाच ।

त्वं यज्ञो भुवनस्यास्य त्वं गतिस्त्वं परायणम् ।

त्वं भवस्त्वं महादेवस्त्वं धाम परमं पदम् ।

त्वया सर्वमिदं व्याप्तं जगत्स्यावरज्जगम् ।

भगवन्भूतमव्ययेन लोकनाथ जगत्पते ।

प्रसादं कुरु शक्त्य त्वया क्रोधादितस्य वै । [5]

व्यास उवाच ।

पद्मयोनेर्वचः श्रुत्वा ततः प्रीतो महेश्वरः ।

प्रसादाभिमुखो भूत्वा चादृष्टासमधाकरोत् ।

[(L. 1) D¹.s.7 सतिष्ठ; D² धृतिष्ठ (for न). K¹ B²-4 D².s परायणः. — (L. 2) Ś K².s D¹.s सतिष्ठ; D¹.s.7 गतिष्ठ; D² पतिष्ठ (for भवस्). Ś² K² D¹.s.7.8 महादेव (for "देवस्"). D¹.s धाता (for धाम). — (L. 3) D² ततम् (for सर्वम्). Ś² प्राप्तं. — (L. 4) B² नमोस्तु ते (for जगत्पते). — (L. 5) D² त्वया क्रोधादितः प्रभो (for the post. half). Ś K².s D¹.s.7.8 om. the ref. — (L. 6) B²-s D¹ Dn¹ D² पद्मयोगि (for "नेर्"). B² प्राह (for प्रीतो). D¹ Dn¹ दृष्ट्वाजः (for महेश्वरः). — B Dn¹ om. line 7; D¹ reads it on marg. — (L. 7) Ś² वेद्याम् (for त्वा). D² प्रश्रयामिमुखो भूत्वा (for the prior half). K¹ D¹ सादृष्टासम्; K².s D¹ Dn¹ D² अदृष्टासम् (D² "स्य"); D².s-8 सोष्ट (for नाष्टासम्). Ś K².s D¹.s.4.6-8 अकारयत् (for अथाकरोत्).]

63 = (var.) B. 13. 160. 36. For the sequence

अभवच्च पुनर्वाहुर्थाप्रकृति वज्रिणः ॥ ६३
 तेषां प्रसन्नो भगवान्सपत्नीको वृषध्वजः ।
 देवानां त्रिदशश्रेष्ठो दक्षयज्ञविनाशनः ॥ ६४
 स वै रुद्रः स च शिवः सोऽग्निः शर्वः स सर्ववित् ।
 स चेन्द्रश्चैव वायुश्च सोऽश्विनौ स च विद्युतः ॥ ६५
 स भवः स च पर्जन्यो महादेवः स चानघः ।
 स चन्द्रमाः स चेशानः स सूर्यो वरुणश्च सः ॥ ६६

स कालः सोऽन्तको मृत्युः स यमो रात्र्यहानि च ।
 मासार्धमासा ऋतवः संध्ये संवत्सरश्च सः ॥ ६७
 स च धाता विधाता च विश्वात्मा विश्वकर्मकृत् ।
 सर्वासां देवतानां च धारयत्यवपुर्वपुः ॥ ६८
 सर्वदेवैः स्तुतो देवः सैकधा बहुधा च सः ।
 शतधा सहस्रधा चैव तथा शतसहस्रधा ॥ ६९
 ईदृशः स महादेवो भूयश्च भगवानजः ।

G. 7. 170X
 B. 7. 102. 110
 K. 7. 223. 110

in D₂. 4, cf. v. l. 29, 30. —^a) M₂-s तत्र (for तत्रः). —^b) Ś K₁-3 D₁. 4-3 तदा (for उमां). K₁ वने (for च ते). —^d) K₁ D₂ D₃. 6 प्रकृतिस्थो हि वज्रिणः.

64 For the sequence in D₂. 4, cf. v. l. 29, 30. G₂ partly damaged. —^b) G₁ M महेश्वरः (for वृषध्वजः). —^c) D₁ partly damaged. D₂. 7. 8 देवानां दैत्यभयानां.

65 = (var.) B. 13. 160. 39. For the sequence in D₂. 4, cf. v. l. 29, 30. —^a) D₁ शिवः सर्वः (for स च शिवः). D₁. 8 स वै रुद्रांशसंभूतः. —^b) K₁ B₁-s D₂. D₃ D₄. 8 सर्वस्य; K₂ B₂ D₃ D₄ G₂ सर्वः सः; K₁ D₂. 4 सर्वश्च (D₁ om. च) (for शर्वः सः). Ś₁ K₃ विश्ववित्; D₁. 5. 7. 8 सर्वगः; S (G₂ missing) सर्वकृत् (for 'वित्'). —^c) D₁ partly damaged. D₁. 8 स च (for चैव). D₂ सोमश्च; D₃ वातश्च (for वायुश्च). Ś₁ K₃ स एवेन्द्रश्च वायुश्च. —^d) Ś₂ K₄ B₁ D₁ T G₂-1 M₃ स च स (by transp.). D₂ वैद्युतः (for वि').

66 ^a) K₁ नयः (for भवः). Ś₁ K₃ च स (by transp.); D₂-s सर्वैः. —^b) B D₂ D₃ D₄ सनातनः; D₂ G₁ M स चानघ (for स चानघः). —^c) 66^{cd} = B. 13. 160. 40^{ab}. —^d) G₂ damaged. B₁ स च (by transp.).

67 = B. 13. 160. 40^a-41^b. Ś K₂. 3 om. (hapl.) 67. —^b) B₂-1 D₂ D₃ दुः; T G₂. 4 सः; G₃ सा (for च). —^c) K₁ D₂ मासौ; D₂ D₃ D₄. 5. 7. 8 मास- (for मासा). D₂ D₃ ऋतवः (for ऋ). —^d) K₁ D₂. 6 संध्या; D₁. 8 संधिः; T G₂-4 स च; G₁ M पक्षौ (for संख्ये). K₁ D₂. 6 दुः सः; D₁. 5. 7. 8 च यः; G₁ M₁. 3 च ह (for च सः). D₂ संधे संवत्सराणि च.

68 68^{ab} = (var.) B. 13. 160. 41^{cd}. —^a) Ś₁ K₃ D₁. 8 स धाता च (D₁. 8 स); Ś₂ धाता स च (by transp.); K₁ B₂ D₂ धाता चैव; K₂. 3 B₁-1 D₁

D₂ D₃-3 धाता च स. D₄ स धाता विधाता चैव. — After 65^{ab}, the sequence in G₁ M₁. 2 is: 72^a-74^b, 68^c-70^d, 75^{ab}, 83^{ab}, 70^c-71^d, 74^{cd}, 77^{cd}, 85^c-87^d, 80^{ab}, 88-89, 82, 75^c-77^d, 85^{ab}, 78-79, 87^{cd}, 80^c-81^d, 90; while M₂-s read 72-73 after it. —^c) T G₂-4 दिशेषां (for सर्वासां). —^d) B₁ धारयन् (for 'यति'). D₄. 2. 3 [उ]चमम् (for [अ]वपुर्). K₁ धारयस्व वपुर्वपुः; D₂ धारयन्स पुनर्वपुः.

69 For the sequence in G₁ M₁. 2, cf. v. l. 68. —^a) K₁ स वै; B₄. 2 D₁ सर्वः; D₁ सर्वे (for सर्वैः). —^b) B (except B₂) D₂ D₃ सर्वया; T G₁-4 M₁. 2 एकधा; M₂-s सप्तधा (for सैक). — 69^{cd} = (var.) B. 13. 160. 43^{cd}. —^c) Hypermetric. T G₂-4 तथा सहस्रधा (T 'या' चैव. —^d) G₂ damaged. B D₂ D₃ भूयः (for तथा). K₁ D₂ सहस्रधा (for 'धा'). — After 69, N (K₂ missing) ins.:

1466^b द्वे तन् तस्य देवस्य वेदज्ञा ब्राह्मणा विदुः ।
 धोरा चान्वा शिवा चान्वा ते तन् बहुधा पुनः ।
 धोरा तु या तनुत्सस्य सोऽग्निर्विद्युत्स मास्करः ।
 सोमार्धं पुनरेवास आपो ज्योतीर्वि चन्द्रमाः ।
 वेदाज्ञाः सोपनिषदः पुराणाध्यात्मनिश्चयाः । [5]
 यदत्र परमं गुणं स वै देवो महेश्वरः ।

[Lines 1-4 = (var.) B. 13. 161. 3-4. — (L. 1) Ś₁ K₂. 3 D₁ द्वे न; D₂ द्वितन् (for द्वे तन्). D₃ देवः; D₁. 5. 7. 8 यस्य (for तस्य). D₂ वेदज्ञा (for देवस्य). D₃ om. from वेद up to तस्य (in line 3). Ś₁ K₂. 3 D₁. 4 द्वे (D₁ द्वे) ब्रह्मा; D₂ देवस्य (for वेदज्ञा). — (L. 2) K₃ तत्र; D₁ तत्र (for तन्). Ś₂ [अ]ग्नि नः; D₂ जुतः; D₁. 7. 8 स्मृता (for पुनः). — (L. 3) B₂ च या; D₁. 7. 8 या च (for तु या). D₂ D₃ तन्तुः. Ś₁ K₁ D₂ धोरा तु यापुनस्य (for the prior half). K₂ B D₂ D₃ D₄. 2. 3. 7. 8 विद्युः (for विद्युत्). D₁. 5. 7. 8 च (for स). — (L. 4) K₁. 4 B₂-s D₂ D₃. 2. 3. 8 सोमा तु (D₂-तु);

यजन्त्येनं जनास्तत्र वीरस्थान इतीश्वरम् ॥ ७६
अस्य दीप्तानि रूपाणि घोराणि च वहूनि च ।
लोके यान्यस्य कुर्वन्ति मनुष्याः प्रवदन्ति च ॥ ७७
नामधेयानि लोकेषु वहून्त्यत्र यथार्थवत् ।
निरुच्यन्ते महत्त्वाच्च विभुत्वात्कर्मभिस्तथा ॥ ७८
वेदे चास्य समाम्नातं शतरुद्रीयमुत्तमम् ।
नाम्ना चानन्तरुद्रेति उपस्थानं महात्मनः ॥ ७९

स कामानां प्रभुर्देवो वे दिव्या ये च मानुषाः ।
स विभुः स प्रभुर्देवो विश्वं व्याप्नुवते महत् ॥ ८०
ज्येष्ठं भूतं वदन्त्येनं ब्राह्मणा मुनयस्तथा ।
प्रथमो ह्येष देवानां मुखादस्यानलोऽभवत् ॥ ८१
सर्वथा यत्पशून्पाति तैश्च यद्रमते पुनः ।
तेषामधिपतिर्यच्च तस्मात्पशुपतिः स्मृतः ॥ ८२
नित्येन ब्रह्मचर्येण लिङ्गमस्य यदा स्थितम् ।

C. 7. 98:6
B. 7. 202, 124
K. 7. 203, 124

1464* वडवामुलेति विख्यातं पितृतोयमयं इतिः ।

[K1 D1.8 निवसति (K1 'ते') (for [र]ति विख्यातं).
D3 वडवाश्चेति विक्षिप्तः (for the prior half). K1 D2.7.8
पितृत्वं (for पितृत्वं).]

—After 75, the sequence in T G2-4, on the other
hand, is 87^{ab}, 88^{cd}, 80^{ab}, 88^{ab}, 88^{cd} (r), 87^{ab}
(r), 89, 76-79, 87^{cd}, 80^{cd}-86^d, 90.

76 = (var.) B. 13. 161. 19. For the sequence
in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. —^a) B2
एवं (for एव). B2 चा (for च). —^b) D2 D3
रुद्रो (for देवो). T G2-4 निर्दहन्; G1 M निर्भयः
(for नित्यशः). —^c) Ś2 partly damaged. Ś1 K
(K5 missing) D1.5.7.8 T G2-4 यजते (D3 'ति') तं;
D2 यजत्येवं; D6 जयति ते (for यजन्त्येनं). G1 M1.2
सदा (for जनास्). D4 जयंती तद्रतास्तत्र. —^d) Ś
D1 देव- (for वीर-). K1 वीरं स्थाणुं मुनीश्वरं; D1.8
वीरस्थानुमधीश्वरं; S (G5 missing) 'स्थाननिवासिनं'.

77 = (var.) B. 13. 161. 21. For the sequence
in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. —^a) B1 तस्य
(for अस्य). Ś2 अस्य रूपाणि दीप्तानि. — B1 D3 om.
77^{cd}. —^c) K1 D2 D3.5 पश्यंते; G1 M रूपाणि
(for कुर्वन्ति). Ś1 K2.3 D1 स्तुवंति यानि लोकेभ्यः; Ś1
स्तुवंति या *... —^d) Ś2 partly damaged. T G2-4
मानुषाः (for मनुष्याः). D4-8 प्रसवंति (for प्रवदन्ति).

78 = (var.) B. 13. 161. 22. For the sequence
in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. —^a) G1.3
M1.2 लोकेस्मिन् (for 'पु'). —^b) B1 यथार्थः (for
'वत्'). —^c) Ś K1-3 D1.7 निरुच्यंते; B5 निरयलो;
D1.6.8 निरुच्यंते (for 'च्यन्ते'). D4 महत्त्वाच्च (for
महत्त्वाच्च). —^d) Ś2 damaged. K1 प्रमुखात्; G1
M1.2 बहु (for विभु). Ś1 K (K5 missing) D
(except D1 D2) कर्मणस्; G3 कर्मणस् (for कर्म-

भिस). K1 तदा (for तथा).

79 = (var.) B. 13. 161. 23. For the sequence
in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. —^a) D1.7
देवे; D3 देवे (for वेदे). Ś K2-4 D2 D1 समाम्नातं;
K1 'प्रातं' (sic); D3 'त्यातं' (sic) (for 'म्नातं'). —^b)
Ś K2.3 B2.4 D1 D2 D1.3.4.7.8 M1 'रुद्रियम्'. T
G2.4 उच्यते (for उत्तमम्). — 79^{cd} is damaged in
G2. —^c) Ś K1-3 B2.4 D1 D2 D1.3 नाम्ना (K1 B1
D1 'प्रां') चानन्तरं रुद्रम् (B2.4 D1 D2 'द्र'); D2 नाम्ना
चानन्तरुद्रस्य; D1.8 नाम्ना चानन्तरकरणम्. —^d) K1 B
D1 D2 D2.3 T G2-4 सुपस्थानं (for उप).

80 Cf. B. 13. 161. 24. For the sequence in
S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. —^a) D1.8 लोकानां
(for कामानां). Ś1 विभुः (for प्रभुः). D2 दिव्यो
(for देवो). —^b) Ś2 G3 मानवाः (for मानुषाः).
—^c) T G2-4 विभुः (for विभुः). —^d) N (K5
missing) इया (K2 प्रा)प्नोति वै (for व्याप्नुवते). K1
D2.3-5 महान्; G1 M1.2 जगत् (for महत्).

81 = (var.) B. 13. 161. 24^{cd}-25^b. For the
sequence in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. —^a)
Ś2 damaged; K1 D1 D2 D2.4-5 G1.3 ज्येष्ठ (for
ज्येष्ठ). B1 [इ]मं; D2.3 [ज]न्ते (for [ए]नं). —^b)
K1 तदा (for तथा). —^c) G1 M1.3 (marg. before
corr.) प्रथमो; G2 ज्वमो (for प्रथमो). —^d) Ś2 B1.3
D2 [ज]निलो (for [ज]निलो). G3 अनिलस्यानि [न]लो-
भवत्.

82 = (var.) B. 13. 161. 14. For the sequence
in S (G5 missing), cf. v. l. 68, 75. —^a) K1 D1
सर्वथा यः; B1 'यार्यः'; B2 सर्वदा यत्; T G2.4 M1.3
(last two second time) सर्वाव्ययः; G2 स यदावत् (for
सर्वथा यत्). K1 याति; D2 ज्वमो (for पाति). D4
सर्वथा यत्सुतानि; D5 सर्वथापत्यशून्यानि. — 82^{cd}

C. 7. 9618
B. 7. 262. 124
K. 7. 203. 124

महयन्ति च लोकाश्च महेश्वर इति स्मृतः ॥ ८३

ऋषयश्चैव देवाश्च गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।

लिङ्गमस्यार्चयन्ति स्म तच्चाप्यूर्ध्वं समास्थितम् ॥ ८४

पूज्यमाने ततस्तस्मिन्मोदते स महेश्वरः ।

सुखी प्रीतश्च भवति प्रहृष्टश्चैव शंकरः ॥ ८५

is damaged in Gs. —^a) Ds [अ]पि (for यद्). Bs तस्य यो व्रसते पुनः (sic); D1 वैश्वदुमते पुनः (sic). —^c) T Gs. 4 अपि (for अशि-). K1 यज्ञस; K2. 3 Bs Dns Ds. 6 यश्च (for यच्च).

83 = (var.) B. 13. 161. 15. For the sequence in S (Gs missing), cf. v. l. 68, 75. —^a) K1 Ds नित्ये (Ds 'लं') च; Dns यद्वयं (sic); Ds दिव्येन; T Gs-1 Ms. 5 (last two second time) सत्येन; Bom. ed. दिव्यं च (for नित्येन). —^b) Ds repeats (without var.) 83^b after सोमार्धं च (in 95^b). —^c) K1. 4 B1. 2. 5 Dns D1-3 T Gs-1 Ms. 5 (last two second time) यथा; G1 Ms (first time). 4. 5 (first time) सदा (for यदा). K1 D1. 6 [उ]स्थितं (for स्थितम्). —^d) Ds om. 83^c-84^b. G1 M1. 2. 4 om. (hapl.) 83^c-84^d. —^e) S1 Ks Ds मोहयंति (for मह'). Ds लोकांश्च. D1. 3 तं (for च). S1 K1. 2. 4 D1 मोहः (S1 'द' यन्सर्वलोकांश्च (K1 'कानां'; D1 'काश्च'); B1. 3-5 Ds1 Dn D2. 3 महय (Bs Ds1 Dn1 मोहय; Ds मोहयं)त्येष लोकांश्च; B2 पराणां य स लोकानां; T Gs-1 Ms. 5 तं (T Gs स) मर्चयंति लोकांश्च. —^d) Dns स्थितः (for स्मृतः). S1 Ks तेन महेश्वरः स्मृतः.

84 = (var.) B. 13. 161. 17. For the sequence in S (Gs missing), cf. v. l. 68, 75. Ds om. 84^a; G1 M1. 2. 4 om. 84 (cf. v. l. 83). —^a) S1 K1-3 D1-5. 1. 2 हि (for [ए]व). —^b) S1 Ks तथा (for तच्च). K1 Ds [अ]पूर्वं; Dns [अ]प्यर्चं; Ds. 7 पूर्व (for [अ]प्यूर्ध्वं). Ds न्यवस्थितं; D1. 6-8 समाधिताः; Ds 'श्रितं' (for 'स्थितम्'). — After 84, T Gs-1 Ms-5 ins.:

1469* उर्ध्वलिङ्गस्तत्रोक्तो भगवान्ब्राह्मणैः सदा ।

[Ms-5 सह (for सदा).]

85 = (var.) B. 13. 161. 18. For the sequence in S (Gs missing), cf. v. l. 68, 75. 85^a is partly damaged in Gs. —^a) B2 तत्र (for तत्तत्). T Gs. 4 Ms. 5 (last two second time) पूज्यमाने च तस्मिन्; G1 M (Ms. 5 first time) तेषु संपूज्यमानेषु. —^b) Dns च (for स). T Gs. 4 Ms. 5 (last two second time)

यदस्य बहुधा रूपं भूतभच्यभवत्स्थितम् ।

स्वावरं जङ्गमं चैव बहुरूपस्ततः स्मृतः ॥ ८६

एकाक्षो जाज्वलन्नास्ते सर्वतोऽक्षिमयोऽपि वा ।

क्रोधाद्यश्चाविश्लोकांस्तस्माच्छर्व इति स्मृतः ॥ ८७

धूमं रूपं च यत्तस्य धूर्जटिस्तेन उच्यते ।

पूज्यते च महेश्वरः. —^a) S1 K2. 3 Ds. 6 सुखः; Dns स्वयं; T Gs-1 Ms. 5 (last two second time) सुखं (for सुखी). Gs. 4 M1-3. 5 (last two second time) प्रीतिश्च (for प्रीतश्च). Ms (second time) भवत (for 'ति'). —^d) T Gs-1 Ms. 5 (last two second time) प्रभवश्च (for प्रहृष्टश्च).

86 = (var.) B. 13. 161. 11^a-12^b. For the sequence in S (Gs missing), cf. v. l. 68, 75. —^a) S1 K2. 3 D1 यदत्र; D2 यथास्य (for यदस्य). —^b) Ds1 भव्यं. S1 K2. 4 B (except B1) Ds1 Ds भवस्थितं (S1 'ति'); K1 समाहितं; D2 भविष्यतः; D4-5 समा (Ds 'म') स्थितं (for भवत्स्थितम्). Dn1 भूतं भव्यं भवस्थितं; Dns भूतं भव्यमवास्थितं; S (Gs missing) भूतं भव्यं (M1 om. भव्यं) भवत्तथा (Gs Ms-5 'दा'). —^d) Gs M1. 2 बहुरूपं (for 'रूपस'). K1 Ds Gs ततः (for स्मृतः).

87 87^a = (var.) B. 13. 161. 13^a. For the sequence in S (Gs missing), cf. v. l. 68, 75. Ds om. (hapl.) 87-88. —^a) K1 Dn1 जज्वलन्; Ds. 4. 7 यज्ज्व; T Gs-1 (all first time) Ms. 5 (both second time) विज्व (for जाज्व). Bs स्व[] स्वा[] स्ते (for आस्ते). —^b) = 91^a. Dns om. from सर्वतो up to विश्वे देवा (in 88^a). S1 Ks यः; K2 D1 सः; Ds च (for वा). Ds सर्वतोऽक्षिमयोक्षते (sic); T (both second time) G1. 2-4 (last three second time) M1. 2. 3 (first time). 4. 5 (first time) 'क्ष ह्वेक्षते; T Gs-1 (all first time) Ms. 5 (both second time) सर्वतः शोभनं विशेष (Ms. 5 व्रजेत्). —^c) Ds om. (hapl.) 87^c-91^b. —^d) B1 Ds1 Dn1 D1. 3 यच्च; Ds यापि (for यश्च). Ds क्रोधे ह्यास्यावि[] दि[] श्लोका; T Gs. 5 क्रोधमस्याविश-लोकास; G1 M1. 5 क्रोधाद्यच्छति यश्लोकं; G4 Ms. 5 (last two second time) क्रोधाद्यमा (G1 'म') विशालोकां (Ms. 5 'नोकांस्'); M1. 5 (first time) क्रोधाद्यच्छति यश्लोकं. —^e) S1 K2. 3 D1 T Gs-1 तेन (for तस्माद्). K1. 4 B1-3. 5 D2-3 सर्वं (for सर्वं).

88 88^a = (var.) B. 13. 161. 9^a. For the sequence in S (Gs missing), cf. v. l. 68, 75. Dns om. up

विश्वे देवाश्च यत्तस्मिन्विश्वरूपस्ततः स्मृतः ॥ ८८

तिस्रो देवीर्यदा चैव भजते भुवनधरः ।

ग्रामपः पृथिवीं चैव व्यम्बकश्च ततः स्मृतः ॥ ८९

समेधयति यन्नित्यं सर्वार्थान्सर्वकर्मसु ।

शिवमिच्छन्मनुष्याणां तस्मादेव शिवः स्मृतः ॥ ९०

सहस्राक्षोऽप्युताक्षो वा सर्वतोऽक्षिमयोऽपि वा ।

यच्च विश्वं महत्पाति महादेवस्ततः स्मृतः ॥ ९१

दहत्यूष्वं स्थितो यच्च प्राणोत्पत्तिस्थितश्च यत् ।

स्थितलिङ्गश्च यन्नित्यं तस्मात्स्याणुरिति स्मृतः ॥ ९२

विषमस्यः शरीरेषु समश्च प्राणिनामिह ।

C. 7. 8630
B. 7. 102. 129
K. 7. 203. 139

to विश्वे देवा; Ds. s om. 88 (all cf. v. l. 87). K1 D1 om. (hapl.) 88. D1 om. (hapl.) 88-89. —^a) K2. s B2- s Dc1 Dn1 D2. s T G2- s पूत्र- (for पूत्रं). D3 द्वि (for च). —^b) Ś K2. s D1 [इ]स्त; S (Gs missing) पुनर् (for तेन). K1 B Dc1 Dn1 D2. s चोच्यते (for उ^०). — 88^a = B. 13. 161. 13^a. —^c) Ś K3 दसंत्वास्मिन्; D1 च संत्वास्मिन्; G3 (first time) M2. s (both second time) श्रयंत्वास्मिन् (M2 s 'स्माद्'); G4 (first time) श्रयंत्वास्माद्; M1. s च यत्तस्मिन् (for च यत्तस्मिन्). Dn1 विश्वे देवाश्च ऋषयो; T G2 (all first time) विश्वे देवाश्च यं तस्मिन् (sic). —^d) Ś1 K3 D3 T G2- s (last five first time) M2. s (both second time) इति (for ततः). — After 88, D3 reads lines 9-10 of 1470^a.

89 For the sequence in S (Gs missing), cf. v. l. 68, 75. D1. s om. 89 (cf. v. l. 88, 87). Dn2 reads 89 after 91. —^a) B Dc1 Dn1 S (Gs missing) देव्यो (for देवीर्). B1- s. s Dc1 Dn1 T G2. s यदा (T G2. s 'या' चैनं; G1 M [s]पि यच्चैनं (for यदा चैव). D3 तिस्रो देवेव भजते (sic). —^b) B2 Dc1 Dn1 S (Gs missing) भजते (for भजते). B Dc1 Dn1 D1 T G1. s. s M भुवनधरं; G2 यं महेश्वरं (for भुवनेश्वरः). —^c) B2- s Dc1 Dn1 S (Gs missing) पौर (for ग्राम्). B2- s Dc1 D1 S (Gs missing) पृथिवी (for 'वी'). —^d) Ś K2 स; B1. s. s Dc1 Dn1 तु (for च).

90 = (var.) B. 13. 161. 9^a-10^b. For the sequence in S (Gs missing), cf. v. l. 68, 75. Ds om. 90 (cf. v. l. 87). D2 om. (hapl.) 90-91. T G2- s om. 90^a. —^a) G1 M यो (for यत्). —^b) K1 सर्वतः; D1. s सर्वथा; D1 सर्वार्थी (for 'र्थान्'). —^c) T G2- s कुर्वन् (for इच्छन्). —^d) Ś K2 D1. s. s. s शिव इति; T G2- s देवः शिवः (for एष शिवः).

91 For the sequence in S (Gs missing), cf. v. l. 68, 75. D2 om. 91 (cf. v. l. 90). Ds om. 91^a (cf. v. l. 87). 91^a = (var.) B. 161. 13^a. —^b) Ś1 K3

यः (for वा). S (Gs missing) सर्वतोक्ष इवेक्षते (Gs 'वेक्षते'; G1 'वोच्यते'). — 91^a = (var.) B. 13. 161. 8^a. —^c) Ś1 K1. s D1. s. s. s यश्च; G1 M यस्माद् (for यच्च). Ś1 K1 D2- s महान् (for महत्). K1 D1. s याति; D2. s G3 जाति (for पाति). —^d) K1 B1 D2- s G1 M इति (for ततः). D1 स्मृताः. — After 91, Dn2 reads 89; while D4. s ins. 1470^a.

92 = (var.) B. 13. 161. 10^a-11^b. D1. s om. (hapl.) 92. —^a) Ś1 K1 Dc1 Dn D2. s महत्पूर्वं; Ś1 K2. s D1 महत्पूर्व (Ś1 'दृ' ध्वं; B1- s. s दहत्यूष्वं (B1 'ध्वं'); B1 दहत्यूष्वं (for दहत्यूष्वं). K1. s B2 Dc1 Dn D2. s यत् (for यच्च). —^b) D3 प्राणोत्पत्ति; G2 'स्पत्तौ' (for 'स्पत्ति'). Dn2 G1 M -स्थितिश्च; D3 -स्थितश्च (for -स्थितश्च). Ś1 K1. s Dn2 D2. s. s G1 M1. s यः; D1. s सः (for यत्). T G2. s प्राणवत्तस्थितं च यत्. —^c) Ś1 K1. s Dn1 D1. s M स्थिति; Dn2 M1. s स्थितं; D2. s T G2- s M1. s स्थिरः; G1 स्थिति (for स्थित). K1 G1 M1. s. s -लिंगं (for -लिङ्गश्च). —^d) G2 damaged. K1 D1. s च सं- (for इति). — After 92, N (Ks missing; D1. s, after 91) ins.:

1470^a सूर्याचन्द्रमसोलौके प्रकाशमयं शवश्च ये ।
ते केशाः संश्रितास्तस्य ग्योमकेशस्ततः स्मृतः ।
कपिः श्रेष्ठ इति प्रोक्तो धर्मश्च वृष उच्यते ।
स देवदेवो भगवान्कीर्त्यते वै वृषाकपिः ।
ब्रह्माणमिन्द्रं वरुणं यमं चन्द्रमेव च । [5]
निगुह्य हरते यस्मात्तस्मादर इति स्मृतः ।
निमीलिताभ्यां नेत्राभ्यां बाल्यादेभ्यां महेश्वरः ।
ललाटे नेत्रमसृज्यतेन व्यक्षः स उच्यते ।
मूर्धं मन्थं सविष्यञ्च सर्वं सर्वमोक्षपतः ।
भव एष ततो यस्मान्मूर्धमन्थमवोद्धवः । [10]

[B1 Dc1 Dn1 om. (hapl.) lines 1-2. — (L. 1) D2. s 'सूर्याचन्द्रमसौ' (for 'मसौ'). Dn2 प्रकाशते (for 'शक्ति'). K1 Ds [जा]श्वश्च (for [अ]श्वश्च). Ś K2- s तु (for च). B2 याः (for ये). B2 D1. s प्रकाशंय-
श्वश्च ये; D1 'त्वाश्वश्च ये; D2 'तेश्वस्तु ये; D3 'स्त-
वश्च ये; Ds 'ते स्वश्च याः (for the post. half).

C. 7. 8830
B. 7. 202. 159
K. 7. 203. 139

स वायुर्विषमस्थेषु प्राणापानशरीरिषु ॥ ९३

पूजयेद्विग्रहं यस्तु लिङ्गं चापि समर्चयेत् ।

लिङ्गं पूजयिता नित्यं महतीं श्रियमश्नुते ॥ ९४

ऊरुभ्यामर्धमाग्रेयं सोमार्धं च शिवा तनुः ।

— (L. 2) K₁ B₁₋₂ D_{2,3} ते (B₁ ताः) केशः; B₂ D₂ ताः केशाः; D_{2,3} ताः केशं (for ते केशाः). K₁ B (B₁ om.) D_{2,3} D_{2,3} स उपक्षे (for तस्य). K₁ D_{1,3} स केशाश्च संस्तुतावक्षे (for the prior half). Ś₁ (sup. lin. as above) व्यापि- (for व्योम-). Ś₁ K₂ इति; D_{1,2} च त (for ततः). — B₁₋₂ om. lines 3-4. B₁ D_{2,3} read lines 3-8 after 98. — (L. 3) D₂ कपि- (for कपिः). — (L. 4) B_{1,2} [5] तो; D_{2,3} D_{2,3} स; D_{2,3} [5] लाद (for ५). — B_{2,3} read lines 5-6 on marg. — (L. 5) B_{1,2} ब्रह्माणमिन्द्राङ्गुली (for the prior half). — B_{2,3} om. 7-10. — (L. 7) B_{1,2} D_{2,3} उन्मीलितार्थ्यां (for निमी). K₁ वायुदेव्या; K_{2,3} B_{1,2} D_{2,3} D_{2,3} स बलादेवो (K₂ व्या); D₂ बली देवो; D_{1,2} अन्यदेव्या (for वायुदेव्या). — (L. 8) D_{1,2} स तसात् (for तेन). D₂ चंचक; D₂ विनयन (for चक्षः स). D₂ तसात् चक्ष इति रभृतः (for the post. half). — B_{1,2} D_{2,3} D_{2,3} om. lines 9-10; D₂ reads the same after 88. — (L. 9) D₂ देदे भूतं (for भूतं भवः). K_{1,2} B_{2,3} D_{2,3} D_{2,3} स भविष्यं (for भवत्). D₂ भवः; D₂ भवेत्; D_{1,2} स भवः (for सर्व). K₁ D_{2,3} सर्व जगद्विषयः; B₁ यच्च सर्व संशेषतः (for the post. half). — (L. 10) K_{2,3} B₁ D_{2,3} D_{2,3} स भव एव; D₁ भवत्येव (for भव एव). D₂ तसात्. K₁ भवत्येव; D₂ भवत्येव (for भवत्येव).]

93 = (var.) B. 13. 161. 20. The portion of the text from 93^a up to the end of the adhy. is lost in Ś₁ on a missing folio. —^a) G₂ damaged. K₁ D_{2,3} विषमस्थं; D₂ विषमस्थ; D₂ मज- (sic); D_{1,2} G₂ मस्थ- (for मस्थं). K₂ च घोरेषु (for शरी). —^a) K₁ रक्षेयाः; B₂ G_{2,3} समस्थः; D₁₋₂ समस्थः; G₂ damaged (for स्थ). D₂ वरः (for इह). —^a) D₂ partly damaged. K₁ D_{2,3} प्राणिनां; G_{2,3} समायुर् (for स वायुर्). G₁ M_{1,2} स वायुः सर्वभूतेषु. —^a) K₁ प्राणापानाश्च; K_{2,3} B₁₋₂ D_{2,3} T G₁ M_{1,2} प्राणोपानः; B₂ D_{2,3} प्राणापानः; D_{1,2} G_{2,3} प्राणापानः (G_{2,3} म-); M_{1,2} प्राणापानः (for प्राणापान-). D₂ शरीरेषु च (for शरीरिषु).

94 = (var.) B. 13. 161. 16. Ś₁ missing (cf. v. l. 93). —^a) K₁ D_{2,3} च (for वा). D₁ समर्चयेत्;

आत्मनोऽर्धं च तस्याग्निः सोमोऽर्धं पुनरुच्यते ॥ ९५

तैजसी महती दीप्ता देवेभ्यश्च शिवा तनुः ।

भास्वती मानुषेभ्यस्तनुर्धोराग्निरुच्यते ॥ ९६

ब्रह्मचर्यं चरत्येष शिवा यास्य तनुस्तया ।

S (G₂ missing) महात्मनः (for समर्चयेत्). B D_{2,3} D_{2,3} लिङ्गं चापि महात्मनः. —^a) K₁ D_{2,3} लिङ्गपूजाप्रभावेन. G₂ तस्याद्भजयिता नित्यं. —^a) K₁ D_{2,3} मानवः; G₂ damaged (for महतीं).

95 Ś₁ missing (cf. v. l. 93). —^a) Ś₁ K_{2,3} आग्नेयी (for अं). T G₂ तनुपश्चार्धमाग्नेयं. —^a) Ś₁ सोमार्धं; D_{2,3} M_{1,2} सोमार्धं; D₂ सौम्यार्धं (for सोमार्धं). K₁ om.; D₂ तु (for च). — After सोमार्धं च, D₂ repeats 83^a. T G₂₋₄ सौम्यार्धं च शिवं स्मृतं. — D_{2,3} om. (hapl.) 95^a-96^a. 95^a = (var.) B. 13. 161. 5^a. —^a) D₂ आत्मनोर्धं; T G_{2,3} ततो रूपं (for आत्मनोऽर्धं). K₁ च यत्तस्य; K₂ B_{2,3} D_{2,3} D_{2,3} तथा (D_{2,3} अय) चाग्निः; D₂ damaged (for च तस्याग्निः). —^a) G₂ damaged. Ś₁ K₂ सोमः; K₁ तस्यार्धं; K₂ B D_{2,3} D_{2,3} D_{2,3} सोमार्धं; D_{2,3} सोमार्धं (for सोमोऽर्धं). D₂ स्पर्धेषु पुनरुच्यते.

96 Ś₁ missing (cf. v. l. 93). D_{2,3} om. 96^a (cf. v. l. 95). D₂ repeats 96^a after 96^a. —^a) K₁ D_{2,3} M_{1,2} तेजसी; D₂ तेजो वै (for तेजसी). D₂ दीप्तिर; M_{1,2} (sup. lin. as in text) प्रोक्ता (for दीप्ता). —^a) Ś₁ K_{2,3} सा; K₁ B₁₋₂ D_{2,3} D_{2,3} [s] त्स; M_{1,2} तु (for च). M₁ तन्. B₂ देवाश्चास्य शिवा तनुः; D₂ दिव्या चास्य महातनुः; T G₂₋₄ M_{1,2} दैवी या च (M_{1,2} यच्च) शिवा तनुः. —^a) K₁ शाश्वती (for भास्वती). K₁ D_{2,3} D_{2,3} मानुषेभ्यश्च; B₂ देवस्य (for देवस्य). —^a) D_{1,2} ननु (for तनुर्). D₂ अग्निम् (for अग्निम्). M_{1,2} उद्गमाः; M_{1,2} (sup. lin.) उद्गमा (for उच्यते). T तनुर्धोराग्निरुच्यते.

97 = (var.) B. 13. 161. 5^a-6^a. Ś₁ missing (cf. v. l. 93). —^a) D_{2,3} ब्रह्मचर्यं (for चर्यं). K₁ D_{2,3} D_{2,3} T G₂₋₄ M_{1,2} [प] या (for [प] प). —^a) G₁ यस्य; M_{1,2} यच्च (for यास्य). Ś₁ K_{2,3} D₁ च या; D₂ T G_{1,2} M तथा (for तया). —^a) K₁ D_{2,3} M_{1,2} यस्य; B₂ या सा; D₂ यास्यन् (for यास्य). B_{1,2} D_{2,3} D_{2,3} G₁ M_{1,2} घोरतमा (for तारा). T G₂ अघोरस्य च घोरा याः; G₂ सौम्यस्वरूपा सा मूर्तिः. —^a) K₁ सुरेश्वरी; B₂ महेश्वरः (for तयेश्वरः). D₂ सर्वमति- तयेश्वराः; D₂ सर्वलभितयेश्वरः; D_{1,2} सर्वमति तयेश्वरी;

यास्य घोरतरा मूर्तिः सर्वानत्ति तयेश्वरः ॥ ९७
यन्निर्दहति यत्तीक्ष्णो यदुग्रो यत्प्रतापवान् ।
मांसशोणितमज्जादो यत्ततो रुद्र उच्यते ॥ ९८
एष देवो महादेवो योऽसौ पार्थ तवाग्रतः ।
संग्रामे शात्रवान्निघ्नस्त्वया दृष्टः पिनाकधृक् ॥ ९९
एष वै भगवान्देवः संग्रामे याति तेऽग्रतः ।
येन दत्तानि तेऽस्त्राणि यैस्त्वया दानवा हताः ॥ १००

धन्यं यश्चसमायुष्यं पुण्यं वेदैश्च संज्ञितम् ।
देवदेवस्य ते पार्थ व्याख्यातं शतरुद्रियम् ॥ १०१
सर्वार्थसाधकं पुण्यं सर्वकिल्बिषनाशनम् ।
सर्वपापप्रशमनं सर्वदुःखमयापहम् ॥ १०२
चतुर्विधमिदं स्तोत्रं यः शृणोति नरः सदा ।
विजित्य सर्वान्शत्रून्स रुद्रलोके महीयते ॥ १०३
चरितं महात्मनो दिव्यं सांग्रामिकमिदं शुभम् ।

C. 7. 9642
B. 7. 202. 191
K. 7. 228. 181

T G₂. 3 सर्वाननुचरेत्सदा; M₃. 4. 5 (sup. ins.) सर्वानिह-
तयेश्वरः; M₅ सर्वानत्यथ सेधरः.

98 = B. 13. 161. 7. S₂ missing (cf. v. l. 93).
—^a) S₁ K₂. 3 D₁ निर्दहति (for निर्दहति). K₁ D₁. 4.
7. 3 या; B₅ M₃-5 यस् (for यत्). D₂ तीक्ष्णा; D₃
तीक्ष्णो; D₃ तीक्ष्णे (for तीक्ष्णो). —^b) D₁ य उग्रो;
D₂ यदुग्रं (for यदुग्रो). D₂ T यः; G₂ damaged
(for यत्). G₃ यदुच्छायः प्रतापवान्. —^c) G₂ partly
damaged. B₅ मज्जाय; D₁. 3. 3 G₁ M मज्जादो (D₃
'दि') (for 'दो'). K₁ D₁ मांसशोणितमन्मेदो. —^d) K₁
यत्ततो (sic); D₁. 3 यत्ततो (for यत्ततो). B₅ ततो
रुद्रः स उच्यते; T G₂. 3 रुद्र इत्यभिधीयते. — After
98, B₁ D₁ read lines 3-8 of 1470*, while K₁
ins. 1472*.

99 S₂ missing (cf. v. l. 93). —^a) D₃ एवं (for
एष). G₁ M स एष भगवान्देवो. — G₃ om. (hapl.).
99^b-100^a. —^b) T G₂. 3 असौ (for योऽसौ). K₁ D₁
तवाग्रतः (for 'ग्रतः'). — D₃ om. (hapl.). 99^b-100^b.
—^c) D₁ सततं (for संग्रामे). —^d) D₁ दृष्टः (for
दृष्टः). S₁ K₂. 3 D₁ T पिनाकधृक्. — After 99, S₁
K (K₁ missing) D₁ (marg. sec. m.) D₂ D₁. 3-3
ins.:

1471* सिन्धुराजवधार्थाय प्रतिज्ञाति स्वयानव ।

[D₁ D₂ प्रतिज्ञावत् (for 'ज्ञाति').]

— D₁ (marg. sec. m.) D₂ D₁. 4. 5 (marg.) cont. :
K₁ ins. after 98 :

1472* कृष्णेन दर्शिते स्वप्ने यत्ने शैलेन्द्रमूर्धनि ।

[Cf. 7. 57. 34. D₁ D₂ D₃ तु (for 'ते').]

100 S₂ missing (cf. v. l. 93). D₂ om. 100^b;
G₂ om. 100^a (cf. v. l. 99). —^a) S (G₂ om.; G₃
missing) स एष (for एष वै). —^b) G₁. 4 M सर्व-
लोकेष्वरः प्रभुः. —^c) S₁ K₂. 4 D₂ D₁. 3 तेन (for

येन). B₁ G₁ M तेन तेऽस्त्राणि दत्तानि.

101 S₂ missing (cf. v. l. 93). D₃ transp. 101^a
and 101^b. —^a) D₁ वन्दं (for धन्यं). —^b) D₁
देवैश्च (for वेदैश्च). D₁ समतं (for संज्ञितम्). —^c)
K₁ शतरुद्रयं (sic).

102 S₂ missing (cf. v. l. 93). 102^a is damaged
in G₂. —^a) B D₁ D₂ D₃ साधनं (for 'कं').
—^b) G₁ M मज्जावि- (for किल्बिष-). — D₃ reads
102^a after 103. —^c) D₂ विनाशनं (for मया-
पहम्). — After 102, G₁ M ins.:

1473* अचमेधसहस्रस्य राजसूयशतस्य च ।

इष्टस्य फलमाप्नोति दुराचारोऽपि मानवः ।

गवां कोटिशतस्यापि दानस्य फलमश्नुते ।

[(L. 3) G₁ M₂ 2 दत्तस्य (for दानस्य).]

103 S₂ missing (cf. v. l. 93). —^a) D₁. 6-3 G₁
इमे (for इदं). —^b) G₁ M सदा नरः (by transp.).
B₁ यः पठेन्नियतः शुचिः. — K₁ D₁ om. (hapl.) 103^a-
105^b. —^c) S₁ K₂. 3 च; D₃ lacuna (for स). K₁
B₃ विजित्य सर्वपापान् शत्रून्; B₁. 2. 3 D₁ 'स्य शत्रून्सर्वान्स'
(B₁ 'वाञ्छ'; B₃ D₃ 'स्य सर्वपापान्स' (D₃ 'नै'); D₂
स विजित्य रणे शत्रून्; S (G₂ missing) विजित्य शा-
(G₃ 'श') शत्रून्सर्वान्स (G₃ 'न्महान्स'). — After 103, D₃
reads 102^a.

104 S₂ missing (cf. v. l. 93). K₁ D₁ om. 104
(cf. v. l. 103). —^a) Hypermetric. D₃ प्रोक्तः; G₂
एवं (for चरितं). D₂ D₃ महात्मनो (for 'हमनो'). D₃
होदः; T G₂ M₂-6 नित्यं (for दिव्यं). D₁ चरतीह
महात्मानो; D₁. 3 चरितं देवदेवस्य; G₂ 'तं महादाह्यं'.
—^b) K₁. 3 D₂ D₃ संग्रामिकम् (for संग्रामं). Bom.
ed. स्मृतं (for शुभम्). D₃ दिव्यं स (D₃ सो) ग्रामिकं
शुभं; D₁ दिव्यं संग्रामिकमिदं शुभं (hypermetric).
— 104^a is partly damaged in G₂. —^c) K₁ D₁.

C. 7. 9642
B. 7. 202. 151
K. 7. 103. 151

पठन्वै शतरुद्रीयं शृण्वंश्च सततोत्थितः ॥ १०४

भक्तो विश्वेश्वरं देवं मानुषेषु तु यः सदा ।

वरान्स कामाल्लभते प्रसन्ने त्र्यम्बके नरः ॥ १०५

गच्छ युध्यस्व कौन्तेय न तवास्ति पराजयः ।

यस्य मन्त्री च गोप्ता च पार्श्वतस्ते जनार्दनः ॥ १०६

संजय उवाच ।

एवमुक्त्वार्जुनं संख्ये पराशरसुतस्तदा ।

जगाम भरतश्रेष्ठ यथागतमरिंदम ॥ १०७

इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ समाप्तं नारायणास्त्रमोक्षपर्वं ॥

॥ समाप्तं द्रोणपर्वं ॥

१. ३ पठेद् (for पठन्). D₁ -रुद्रियं (for -रुद्रीयं). —^a)
D₂ यः शृण्वन्; D₃ प्रातश्च; D₄ यः शृण्वंश्च (hyper-
metrio); D₅ यः शृणुयात्; D₆ शृणुयात् (for शृण्वंश्च).
K₁ यः शृणोति तथोत्थितः; D₂ शृण्वंश्च सततं नरः; G₁
M सर्वपापैः प्रमुच्यते. — After 104, D₅ ins.:

1474* यः शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् ।

दिवा वा यदि वा रात्रौ ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।

105 S₂ missing (cf. v. l. 93). K₁ D₁ om. 105^a
(cf. v. l. 103). —^a) D₂ भक्तो विश्वेश्वरे देवे. —^b)
B₂ D₃ च (for तु). —^c) D₂ सर्वान् (for वरान्).
K₁ B₁ 2. 1. 5 D₂ D₃ कामान्स (by transp.); D₄
अभीष्टान्. —^d) K₁ D₂ 2. 5 प्रसन्ने त्र्यम्बकेश्वरः (D₂ "रे").

106 S₂ missing (cf. v. l. 93). —^b) D₂ तत्र
(for तव). D₃ पराभवः (for "जयः"). — D₄ om.
106^a-107^b. —^c) K₁ पश्य (for यस्य). D₂ पार्श्वस्थस्व
(for गोप्ता च). T G₂-1 यस्य गोप्ता च मन्त्री च. —^d)
S₁ K₁ 2 D₁ पार्श्वस्थश्च; K₁ D₂ D₃ 5 "स्थो हि";
T G₂-1 पालकले (for पार्श्वतस्ते). K₁ D₂ (marg. sec.
m.). 1. 3 पार्श्वस्थो (D₂ तिष्ठते) मधुसूदनः.

107 S₂ missing (cf. v. l. 93). D₁ om. 107^a
(cf. v. l. 106). D₂ T G₂ om. the ref. G₁ M₁ 2
वैशंपायन (for संजय). —^a) G₁ M₁ 2. 4 संख्ये (for
संख्ये). —^b) D₂-8 परास (D₁ "सु" र. (for "नार-").
S (G₂ missing) प्रभुः (for तदा). —^c) D₁ सुवनः;
G₂ भारत (for भरत). —^d) K₁ D₁ अरिंदमः;
M₂-8 उदारधीः (for अरिंदम). — S₁ K₂-1 D₁-2. 5
ins. after 107: B D₂ D₃ after the colophon:

1475* संजय उवाच ।

युद्धं कृत्वा महाघोरं पञ्चाहानि महाबलः ।

ब्राह्मणो निहतो राजन्महलोकमवासवान् ।

अधीते यस्फलं वेदे तदस्मिन्नपि पर्वणि ।

क्षत्रियाणामभीरूणां विदुर्द्धं ख्याप्यते यदाः ।

[S₁ K₂-1 D₁ om. the ref. — (L. 1) B₂ D₂ D₃
महद् (for महा-). — (L. 2) K₂ D₁ निहतो ब्राह्मणो
राजन् (for the prior half). D₂ D₃ 5 इतो गतः (for
अवासवान्). — (L. 3) S₁ K₂-1 D₁ 5 स्वधीते (for अ-
D₂ स्वधीत इदं पर्वं सदा पर्वणि पर्वणि. — (L. 4) D₂
क्षत्रियः सन् (for "वाणान्"). D₃ 5 कुलोनानां (for अभी-
रूणां). K₁ B D₂ D₃ D₄ यु (B₁ D₂ D₃ 5) क्तमत्र
महद्यशः; D₂ सशुभ्र ख्यापयेयतः (sic); D₃ सुशुभं ख्यापये-
यतः (for the post. half).]

— B D₂ D₃ D₄ cont.:

1476* य इदं पठते पर्वं शृणुयाद्वापि नित्यदाः ।

स मुच्यते महापापैः कृतैर्वीरैश्च कर्मभिः ।

[D₂ om. line 1. — (L. 1) B₁ सर्वं (for पर्वं).
— (L. 2) B₂ पर्वभिः (for कर्मभिः).]

— B₂ D₂ cont.: S₁ K₂-1 D₂ D₃ 2. 5 cont. after
1475*:

1477* इदं पठेत्सर्वमहापर्वसंयुतं

रणे जये पाण्डवदृष्टिर्निहयोः ।

सदा शुभं यः शृणुयात्तथा नरः

स मुच्यते पापकरोऽपि कर्मभिः ।

[(L. 1) B₂ D₂ D₃ 5 पठेदिरं (D₂ "मं") (by transp.).
B₂ D₂ D₃ 2. 5 पर्वं (for सर्व-). K₂ D₁ महास्व- (for
"य-"). D₂ संपदः; D₃ 5 युक्तं (for संयुतं). — (L. 2)
D₂ जये (for जयं). — (L. 3) S₁ (sup. lin. as
above) K₂ स चाशुभं नः; D₂ 5 सदाशुभं (for सदा
शुभं यः). K₂ om. तथा. B₂ D₂ D₃ 5 च तत्परः;
D₂ च नित्यदाः (for तथा नरः). — (L. 4) D₂ प्र- (for

स). Ks. 1 D1 पापकैश्च; B5 Dn2 D3. 3. 6 "कृतैः स्व-
(for "करोति").]

— Ś1 K2-4 B5 Dn2 D1-3. 6 cont.: B1-4 Dc1 Dn1
cont. after 1476*:

1478* यज्ञावाप्तिर्वाह्यलस्येह नित्यं

युद्धे नित्यं क्षत्रियाणां जयश्च ।

शेषौ वर्णौ काममिष्टं लभेते

पुत्रान्पौत्रास्त्रिमिष्टांस्तथैव ।

[(L. 1) K2 यज्ञावाप्तिः; K3 "वाप्ति" (for "वाप्तिर").

— (L. 2) B Dc1 Dn1 बोरे युद्धे; Dn2 स्यातिनित्यं;
D3 नित्यं युद्धे (by transp.); D3 स्वरातं नित्यं; D5 धृत्वा
नेर. Dn1 D2 यज्ञश्च (for जयश्च). — (L. 3) Ś1 K3
शिष्टौ (for शेषौ). D1 लभेते. B Dc1 Dn2 शेषा वर्णाः
काममिष्टं (B3 सर्वकामं) लभे (Dn2 "भे")ते. — (L. 4) B1
कामम् (for नित्यम्). Ś1 K2. 3 D1 [इति (for [ए]व).
Dn2 D3. 6 पुत्रान्पौत्रास्त्रिम् (Dn2 "इत्य")मिष्टैस्तथैव.]

— On the other hand, S (except M1; G5 missing)
ins. after 107 :

1479* एतदाख्याय वै सूतो राज्ञः सर्वं तु संजयः ।

प्रयातः शिविरायैव ब्रष्टुं कर्णस्य वैदासम् ।

[(L. 2) G3. 4 प्रयातः; M3. 5 प्रयाति (for प्रयातः).]

Colophon: Ś1 K3 G5 missing. — Sub-parvan: B1
नारायणास्त्रमोक्ष. — Day of Droṇa's Generalship: K2
पंचमे युद्धदिवसे. — Adhy. name: Ś1 K (K5 miss-
ing) Dn2 D1-8 शतरुद्गीयं समाप्तः; B S (G5 missing)
शतरुद्गीयं; B3. 4 (both also) द्रोणवधः. — Adhy. no.
(figures, words or both): T G3. 3 198; G3
M1. 2 197; G3 199; M3-5 196.

— After the last colophon, Ś1 concludes with :

संपूर्णं द्रोणपर्वं ॥ अस्यानु कर्णपर्वं भविष्यति । यस्यायमाद्यः
श्लोकः —

श्रीवैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्धुर्धनमुखा नृपाः ।

भृशमुद्रिप्रमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

अध्यायाश्चास्मिन्पर्वणि ॥ द्रोणाभियेकः । भगदत्तवधः । अभिम-
न्युवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः ।
भूरिश्रवसो वधः । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः ।
आचार्यधनुर्न्यासः । द्रोणवधः । शतरुद्गीयमिति ।

समाप्तं भारतं पर्वं महदेवतदुदाहृतम् ।

अत्र ते पृथिवीपालाः प्रायशो निधनं गताः ।

द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टाः पुरुषपंभाः ॥

अत्राध्यायशतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिस्रयाः ।

नवश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ॥

श्लोका नव तथा चात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ।

पारादार्येण मुनिना संचित्य द्रोणपर्वणि ॥

इति शुभं ॥

जयो नामोविहासोऽयं सर्ववेदोपबृंहितः ।

कार्णस्तु पञ्चमो वेदो यन्महामारतं स्मृतम् ॥

धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतपुत्रम् ।

यदिहान्ति तदन्वयं यश्चेहास्ति न तत्कचित् (1.56.33) ॥

वेदशैलावतीर्णेन कुतकंतरुद्धारिणा ।

व्यासवाक्यजलौघेन नीरजस्का मही कृता ॥

द्वैपायनोऽष्टपुटनिःसृतमप्रमेयं

पुण्यं पवित्रमयं पापहरं शिवं च ।

यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं

किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥

ॐ नमः कमलदलविपुलनयनाभिरामाय नारायणाय । ॐ नमः
श्रीभगवत्यै श्रीसुन्दर्यै । श्रीकृष्णद्वैपायनाय नमः । गुरुभ्यो
नतयो नुतयश्च ।

K1 concludes with :

समाप्तं द्रोणपर्वं पुस्तकं ॥ शुभमस्तु ॥ द्रोणपर्वणः सार्धदश-
साहस्राः श्लोकाः व्यासेनोक्ताः । १५००० ॥

— K3 concludes with :

समाप्तं संपूर्णं द्रोणपर्वं पञ्चमो युद्धदिवसः समाप्तः । अस्यानु
कर्णपर्वं भविष्यति । तस्यार्थं प्रतिसंधिश्लोकः ।
वैशंपायनः ।

ततो द्रोणे हते राजन्धुर्धनमुखा नृपाः ।

भृशमुद्रिप्रमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

द्रोणपर्वण्यमी वृत्तान्ताः । द्रोणाभियेकः । भगदत्तवधः । अभिम-
न्युवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । सुमद्रा ... र्त्त । सात्यकिप्रवेशः । भीम-
सेनप्रवेशः । भूरिश्रवसो वधः । आचार्यधनुर्न्यासः । द्रोणाचार्य-
वधः । शतरुद्गीयमिति ॥

समाप्तं भारतं पर्वं महदेवतदुदाहृतम् ।

यत्र ते पृथिवीपालाः प्रायशो निधनं गताः ।

द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टाः पुरुषपंभाः ॥

अध्याया सप्ततिस्रयाः ।

..... श्लोकाप्रमपि मे श्रेष्ठ ।

नवश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।

श्लोकाना शतसंख्या ।

श्लोक ग्रंथ ॥ ११०९ ॥

पाराशरेण मुनिना संचित्य द्रोणपर्वणि ।
जयो नामेतिहासोऽयं सर्ववेदोपबृंहितः ।
... पञ्चमो वेदो यन्महाभारतं स्मृतम् ॥
धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे ... तर्पणम् ।
यदिहास्ति तदन्यत्र यज्ञेहास्ति ... ॥
वेदशैलावतीर्णेन कुतर्कतरुहारिणा ।
न्यासवाक्यजलाद्यै...रजस्का मही कृता ॥
द्वैपायनोष्ठ.....मप्रमेयं

पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ।
यो भारतं समधिगच्छति पाठ्यमानं
किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥
समाप्तं द्रोणपर्वेति शुभं ।

शुभमस्तु लेखकपाठकयोः । संवत् १९९७ । वैशाखवदि १४
शुक्रदिने । श्रीरामाय नमः ॥

लिखितोऽयं पुस्तकः काश्मीर प्रह्लादराजनक गौमतब्राह्मणकृते
लिखितोऽयं पुस्तकः कल्याणदासेन ।

द्रोण शिवापतेः कृत्वा हौमं ब्राह्मणान्भोजयित्वा वस्त्रं ...
दक्षिण... कृतं न लब्ध्वा मुक्तिं मुक्तिं लभेत् ॥

— Ks concludes with :

समाप्तमिदं द्रोणपर्वं । अस्यानन्तरं कर्णपर्वं भविष्यति ।
यस्यायमाद्यः श्लोकः ।

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुक्ता नृपाः ।

भृशमुद्दिग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

अध्यायाश्चास्मिन्पर्वणि । द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अभिमन्यु-
वधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । भूरिश्र-
वसो वधः । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । छटोत्कचवधः । आचार्य-
धनुर्न्यासः । द्रोणवधः । शतरुद्रीयमिति ।

समाप्तं भारतं पर्वं महदेतदुदाहृतम् ।

अत्र ते पृथिवीपालाः प्रायशो निधनं गताः ।

द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टाः पुरुषर्षभाः ॥

अत्राध्यायशतं प्रोक्तमध्यायैः सप्तभिस्त्वया ।

नवश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।

श्लोका नव तथा चात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥

पाराशर्येण मुनिना संचिन्त्य द्रोणपर्वणि ।

जयो नामेतिहासोऽयं सर्ववेदोपबृंहितः ।

कार्णस्तु पञ्चमो वेदो यन्महाभारतं स्मृतम् ॥

धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतर्षभ ।

यदिहास्ति तदन्यत्र यज्ञेहास्ति न तत्कचिच्च ॥

वेदशैलावतीर्णेन कुतर्कतरुहारिणा ।

न्यासवाक्यजलौघेन नीरजस्का मही कृता ॥

द्वैपायनोष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयं

पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ।

यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं

किं तस्य पुष्करजलैरभिषेचनेन ॥

शुभमस्तु लेखकपाठकयोः ॥

— B1 concludes with :

समाप्तं चेदं द्रोणपर्वेति । अस्यानन्तरं कर्णपर्वं । तस्यायमाद्यः
श्लोकः ।

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमाः ।

भृशमुद्दिग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

नगेन्द्रनन्दिनीपदं सुरपदैः प्रयुजितं

समालिखत्सुधीमनःसुरभक्तं द्विजात्मजः ।

प्रणम्य श्लाकहायनं बाणवारिदैर्मिते

नमो * * * तद्वाञ्छकं दिनं द्विजोत्तमा इदम् ॥

कालीचरणविप्रेण द्रोणपर्वभिधः कृतिन् (sic) ।

षण्मासैर्लिखितः सौम्ये दिने रात्रिमुखेऽमुना ॥

नाटाग्रामस्थितो विप्र इन्द्ररामाद्य बालकः ।

कनिष्ठद्वय (sic) शोकार्तो द्रोणपर्वलिखल्लघु ॥

— B2 concludes with :

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमाः ।

भृशमुद्दिग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

— B3 concludes with :

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमाः ।

भृशमुद्दिग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

श्री रामः । श्री हरिः ॐ ।

— B4 concludes with :

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमाः ।

भृशमुद्दिग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

सेनदृष्टिवासिनोः श्रीगंगाप्रसादशर्मणो लिपिरेषा ।

— D01 concludes with :

द्रोणपर्वं समाप्तं ॥ अस्मिन्पर्वण्यमी वृत्तान्ताः ॥ छतराष्ट्र-
चिन्ता । द्रोणाभिषेकः ॥ दुर्योधनवरप्रदानं । न्यूहरचना । भग-
दत्तवधः । शकटन्यूहरचनं । युधिष्ठिरशोकः । पौंड्रराजन्वोपा-

ख्यानं । अर्जुनप्रतिज्ञा । विस्मृतपाशुपतास्त्रदानं । महादेवदर्शनं च । शतरुद्रीयं । अर्जुनप्रवेशः । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । भूरिश्रवाबाहुच्छेदनं । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः । द्रोणोत्क्रमणं । महानारायणास्त्रयुद्धं । सर्वघातिमहासंवर्तकास्त्रयुद्धं । अश्वत्थामाविरतिः । व्यासदर्शनं । महादेववर्णनं । शतरुद्रीयं । इति द्रोणपर्वणि वृत्तान्ताः । अतः परं कर्णपर्वं भविष्यति । तस्यायमभिसंधिः श्लोकः ।

ततो द्रोणे हते राजन्पुर्योधनपुरोगमा इत्यादि ॥

— D₁ adds on marg. :

आदौ द्रोणस्याभिषेकः संशसकवधस्ततः ।
अभिमन्योर्वधो जिष्णोः प्रतिज्ञा सैन्धवं प्रति ॥ १ ॥
व्यूहस्य रचना तत्र प्रवेशः सव्यसाचिनः ।
सात्यकेयुद्धशौण्डस्य प्रवेशो मारुतेस्तथा ॥ २ ॥
जयद्रथस्य च वधः पार्थेन बहुविस्तरः ।
रात्रियुद्धं च तत्रापि राक्षसालम्बुपक्षयः ॥ ३ ॥
घटोत्कचस्य च वधो मत्स्यपाञ्चालयोरपि ।
आचार्यस्य च विप्रस्य द्रोणस्य निधनं तथा ॥ ४ ॥
द्रौणेनारायणास्त्रस्य मोक्षणं तत्प्रतिक्रिया ।
आग्नेयास्त्रस्य विन्यासास्तत्प्रतीघात एव च ॥
वेदव्यासेन पार्थाय कथितं शतरुद्रीयम् ।
सर्वपापप्रशमनं सर्वेषामन्वतस्ततः ।
अस्मिन्पर्वणि संख्यानं कथितं तत्त्वबुद्धिना ॥
अत्राध्यायशतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिस्रश्च ।
नवश्लोकसहस्राणि तथा नवशतानि च ॥
श्लोका नव तथाशीतिः संख्यातास्तत्त्वदर्शनाः ।
द्रोणपर्वणि विद्रेभ्यो भोजनं परमाचितम् ॥
शराश्च देया राजेन्द्र चापान्यसिंघरास्तथा ।
अश्वा रथा गजाश्चैव वासांस्त्याभरणानि च ॥

शुभमस्तु ॥

— D₁ concludes with :

द्रोणपर्वं समाप्तं । अस्मिन्पर्वण्यमी वृत्तान्ताः । एतद्राष्ट्रचिन्ता । द्रोणाभिषेकः । पुर्योधनवरप्रदानं । व्यूहरचना । भगदत्तवधः । शकटव्यूहचर्चनं । युधिष्ठिरश्लोकः । षोडशराजन्योपाख्यानं । अभिमन्युवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । अर्जुनस्वप्नदर्शनं । वेदव्यासमननं । युधिष्ठिरव्यासयोः संवादः । विस्मृतपाशुपतास्त्रदानं । महादेवदर्शनं च । शतरुद्रीयं । अर्जुनप्रवेशः । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । अर्जुनयुद्धं । अश्वपानं । भूरिश्रवावधः । भूरिश्रवसोत्पत्तिः । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । अलम्बुसवधः । अलायुसवधः । घटोत्कचवधः । द्रोणोत्क्रमणं । महानारायणास्त्रयुद्धं । सर्वघातिमहासंवर्तकास्त्रयुद्धं । अश्वत्थामाविरतिः । व्यासदर्शनं । महादेववर्णनं । शतरुद्रीयं । इति द्रोणपर्ववृत्तान्तानि ।

अतः परं कर्णपर्वं भविष्यति ॥ तस्यायमभिसंधिः श्लोकः ।

ततो द्रोणे हते राजन्पुर्योधनपुरोगमा इत्यादि ॥

पर्वं ग्रन्थसंख्या मूळ १०६०० । टीका ११६०

— D₂ concludes with :

समाप्तमिदं द्रोणपर्वं । अस्यानन्तरं कर्णपर्वं भविष्यति । यस्यायमाद्यः श्लोकः ।

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्पुर्योधनपुरोगमा नृपाः ।

भृशमुद्दिग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपाद्रवन् ॥

अथ द्रोणपर्वणि वृत्तान्ताः ।

आदौ द्रोणस्याभिषेकः संशसकवधस्ततः ।
अभिमन्योर्वधो जिष्णोः प्रतिज्ञा सैन्धवं प्रति ॥
व्यूहस्य रचना तत्र प्रवेशः सव्यसाचिनः ।
सात्यकेयुद्धशौण्डस्य प्रवेशो मारुतेस्तथा ।
जयद्रथस्य च वधः पार्थेन बहुविस्तरः ॥
रात्रियुद्धं च तत्रापि राक्षसालम्बुपक्षयः ।
घटोत्कचस्य च वधो मत्स्यपाञ्चालयोरपि ॥
आचार्यस्य च विप्रस्य द्रोणस्य निधनं तथा ।
द्रौणेनारायणास्त्रस्य मोक्षणं तत्प्रतिक्रिया ॥
आग्नेयास्त्रस्य विन्यासास्तत्प्रतीघात एव च ।
वेदव्यासेन पार्थाय कथितं शतरुद्रीयम् ॥
अस्मिन्पर्वणि संख्यानं कथितं तत्त्वबुद्धिना ।
अत्राध्यायशतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिस्रश्च ॥
नवश्लोकसहस्राणि तथा नवशतानि च ।
श्लोका नव तथाशीतिः संख्यातास्तत्त्वदर्शनाः ॥

इति द्रोणपर्वं संपूर्णं समाप्तं । लिपितं ब्राह्मणचक्रभुजवासका-
माकोमिति । चैत्र सुदि ६ बुधवार संवत् १८४६ ।

— D₂ concludes with :

समाप्तं चेदं द्रोणपर्वं । अस्यानु कर्णपर्वं भविष्यति । यस्यायं
प्रतिसंधिः श्लोकः ।

ततो द्रोणे हते राजन्पुर्योधनपुरोगमा नृपाः ।

भृशमुद्दिग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपाद्रवन् ॥

द्रोणपर्वण्यमी वृत्तान्ताः । द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अभिमन्युवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । शुभद्रास्त्रासनं । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । भूरिश्रवसो वधः । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः । आचार्यचतुर्न्यासः । द्रोणवधः । शतरुद्रीयमिति ।

समाप्तं भारतं पर्वं महदेवदुदाहृतम् ।

यत्र ते पृथिवीपालाः प्रायशो निधनं गताः ।

द्रोणपर्वणि ये शूरा निर्दिष्टाः पुरुषर्षभाः ॥

अत्राप्यायशतं प्रोक्तमध्यायाः ससतिस्तथा ।
महापिपासा तु निर्दिष्टाः श्लोकप्रमपि मे शृणु ॥
नवश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।
श्लोका नव तथा चात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिनः ।
पराशर्येण मुनिना संचिन्त्य द्रोणपर्वणि ॥
जयो नामेतिहासोऽयं सर्ववेदोपबृंहितः ।
कार्णस्तु पञ्चमो वेदो यन्महाभारतं स्मृतम् ॥
धर्मे चार्थे च कामे च मोक्षे च भरतपुत्र ॥
यदिहास्ति तदन्यत्र यज्ञेहास्ति न तत्कचित् ॥
वेदशैलावतीर्णेन कुतर्कतरुहारिणा
व्यासावक्यजलोद्येन नीरजस्का मही कृतौ ॥

लिपिकृतं मिश्र हरनारायण नगरभरथपुरमध्ये लिपायतं सदा-
नंदजी आत्मपठनार्थं शुभमस्तु श्रीरस्तु कल्याणमस्तु संवत् १८२८
का शके १६९२ का वर्षे मिति अ[भा]पाठमासे शुक्लपक्षे तिथौ
६ बुधवासरे संपूर्ण शुभमस्तु ॥ श्री श्री श्री श्री श्री श्री श्री
श्री श्री ॥

— Ds concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तं ॥ ७ ॥ श्रीः ॥ अस्यानु कर्णपर्वं भविष्यति ।
तस्यायमाद्यः श्लोकः—ततो द्रोणेति* । श्रीरस्तु ॥ शुभं भवतु ॥
संवत् १७४० रविरोहारी नाम संवत्सरे आश्विन वदि पञ्चम्यां
गणेशसुतसुंदरपतदशपुत्रेण लिखितमिदं द्रोणपर्वं संपूर्णं ॥ स्वार्थं
परोपकारार्थं च ॥ शुभं भवतु । ग्रंथसंख्या १२५००

— Da concludes with :

द्रोणवधः पूर्वसमाप्तः १९७ ॥ अस्यानु कर्णपर्वं भविष्यति । यस्या-
यमादिश्लोकः ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनपुरोगमाः ।

भृशमस्त्रिधमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

संवत् १८५० शके १७१५ मिति असाढ वदि ८ भौमवासरे लिखितं
मिश्र राधाकृष्णगोपालगढमध्ये महाराजि श्रीरणजीतसिंघजी राज्ये
शुभमस्तु ।

यादृशं पुस्तकं दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया ।

यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयताम् ॥

— Ds concludes with :

समाप्तमिदं द्रोणपर्वं ॥

यः शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् ।

नाशुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रेह च मानवः ॥

दिवा वा यदि वा रात्रौ संध्योरुभयोरपि ।

यः शृणोति नरो भक्त्या ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥

अस्मिन् पर्वण्यमी वृत्तान्ताः । द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अभि-
मन्युवधः । अर्जुनस्य रात्रौ स्वप्नं । शतरुद्रियं । अर्जुनप्रवेशः ।
सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । भूरिश्रवसो वधः । जयद्रथवधः ।
रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः । आचार्यधनुर्न्यासः । द्रोणवधः ।
अश्वत्थाम्नोतिकोपः । नारायणाख्यमुक्तिः । शतरुद्रियं । एवं
वृत्तान्ताः । शुभं भवतु ॥ छ ॥ श्रीः ॥

आदर्शदोषान्मतिविभ्रमाच्च यदत्र हीनं लिखितं मयात्र ।
तत्सर्वमार्थैः परिशोधनीयं प्रायेण ह्यमुद्यति लेखकानां ।

— Ds concludes with :

अस्मिन्पर्वणि वृत्तान्ताः । द्रोणाभिषेकः । १ भगदत्तवधः । २
अभिमन्युवधः । ३ अर्जुनप्रतिज्ञा । ४ स्वप्नं । ५ शतरुद्रियं । ६
अर्जुनप्रवेशः । ७ सात्यकिप्रवेशः । ८ भीमप्रवेशः । ९ भूरिश्रवसो
वधः । १० जयद्रथवधः । ११ रात्रियुद्धं । १२ घटोत्कचवधः । विरा-
टद्रुपदवधः । १३ आचार्यधनुर्न्यासः । १४ द्रोणवधः । १५ नारा-
यणाख्यमुक्तिः । १६ शतरुद्रियं चेति । १७

अतः कर्णपर्वं ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः ।

भृशमुद्दिग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

॥ गणेशभट पुराणीक ॥

— Ds concludes with :

समाप्तं द्रोणपर्वं ॥ अस्यानु कर्णपर्वं भविष्यति ॥ यस्यायं
प्रतिसंधिश्लोकः ॥

वैशंपायन उवाच ।

ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखा नृपाः ।

भृशमुद्दिग्धमनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥

यः शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् ।

नाशुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रेह च मानवः ॥

दिवा वा यदि वा रात्रौ संध्योरुभयोरपि ।

यः शृणोति नरो भक्त्या ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥

अस्मिन्पर्वण्यष्टादश वृत्तान्तानि (sic) । कुणकुण (sic) ।
द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अभिमन्युवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा ।
स्वप्नं । अर्जुनप्रवेशः । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । भूरि-
श्रवसो वधः । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः । आचार्य-
धनुर्न्यासः । द्रोणवधः । अश्वत्थाम्नोतिकोपः । नारायणाख्यमुक्तिः ॥
शतरुद्रियं तवेति (sic) ॥ एवं अष्टादश वृत्तान्ताः ॥ समाप्तं चेदं
द्रोणपर्वं । शुभं भूयात् ॥

— Ds concludes with :

समाप्तं द्रोणपर्वणि ॥

यः शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तितः ।

नाशुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रेह च मानवः ॥ १ ॥

दिवा वा यदि वा रात्रौ संध्योरुभयोरपि ।

यः शृणोति नरो भक्त्या ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ २ ॥

अस्मिन्पर्वणि वृत्तान्तानि ॥ द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अमिमन्युवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । स्वर्ग । शतरुद्रियः । अर्जुनप्रवेशः । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । भूरिश्रवसो वधः । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः । आचार्यधनुर्न्यासः । द्रोणवधः । अश्वस्थाश्रोतिकोषः । नारायणात्ममुक्तिः ॥ शतरुद्रियं चेति ॥ द्रोणपर्वणि ग्रन्थसंख्या ॥ ९९०० लक्ष्य तं संख्या ॥ छ ॥ श्रीरस्तु ॥ कल्याणमस्तु ॥

— Ds concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तं ॥

यः शृणोति नरो भक्त्या यश्चापि परिकीर्तयेत् ।

नाशुभं प्राप्नुयात्किंचित्सोऽमुत्रैव च मानवः ॥ १ ॥

दिवा वा यदि वा रात्रौ संध्योरुभयोरपि ।

यः शृणोति नरो भक्त्या ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ २ ॥

अस्मिन्पर्वणि वृत्तान्तानि ॥ द्रोणाभिषेकः । भगदत्तवधः । अमिमन्युवधः । अर्जुनप्रतिज्ञा । स्वर्गम् । शतरुद्रियः । अर्जुनप्रवेशः । सात्यकिप्रवेशः । भीमसेनप्रवेशः । भूरिश्रवसवधः । पौंडरावकुलीयः । मृष्युत्तिकथनं । जयद्रथवधः । रात्रियुद्धं । घटोत्कचवधः । आचार्यधनुर्न्यासः । द्रोणवधः । अश्वस्थाश्रोतिकोषः । नारायणात्ममुक्तिः । शतरुद्रियं चेति । एवं विंशतिवृत्तान्ताः ॥

समाप्तं द्रोणपर्वं ॥ लेखकपाठकयोः शुभं भूयात् ॥ शुभं भवतु ॥ कल्याणमस्तु ॥ श्रीरस्तु ॥ श्रीः ॥ श्रीः ॥

संवत् १९९२ वर्षे भाद्रपदमासे शुक्लपक्षे दशम्यां श्रृणुवासे लिखितमिदं द्रोणपर्वं ॥

वंशीविभूषितकराक्षवनीलदामा-

त्पीताम्बरादरुणविम्बफलाधरोष्ठात् ।

पूर्णन्दुसुन्दरमुखादरविन्दनेत्रा-

स्कृष्णात्परं किमपि तत्त्वमहं न जाने ॥ १ ॥

यो गोशतं कनकशृङ्गमयं ददाति

विप्राय वेदविदुषे सयहुश्रुतोऽयम् ।

पुण्यां च भारतकथां शृणुवाच नित्यं

तुल्यं फलं भवति तस्य च तस्य चेति ॥ २ ॥

द्वैपायनोष्ठपुटनिःसृतमप्रमेयं

पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवं च ।

यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं

किं तस्य पुष्करजलम[स्या]भिषेचनेन ॥ ३ ॥

मूकं करोति वाचालं पङ्क्तुं लङ्घयते गिरिम् ।

यत्कृपा तमहं वन्दे परमानन्दमाश्रयम् ॥ ४ ॥

श्रीः ॥ श्रीः ॥ करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ॥ छ ॥ छ ॥

— T1 concludes with :

सप्तमं भारते पर्वं महत्येतदुदाहृतम् ।

अध्यायानां शतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिस्तथा ॥

दशश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।

श्लोका नव तथैवात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥

ॐ ॥ नमः परमकल्याण नमस्ते विश्वमंगले ।

वासुदेवाय शान्ताय यदूनां पतये नमः ॥

भगवृषभकटिग्रीवः स्तब्धदधिरधोमुखः ॥

कष्टेन लिखितं ग्रन्थं यत्नेन परिपालयेत् ॥

करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ।

द्रोणपर्व समाप्तम् ॥

— T2 concludes with :

सप्तमं भारते पर्वं महत्येतदुदाहृतम् ।

अध्यायानां शतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिः स्मृताः ॥

दशश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।

श्लोका नव तथैवात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥

श्रीकृष्णदेवाय नमः ॥

ॐ नमः परमकल्याण नमस्ते विश्वमंगले ।

वासुदेवाय शान्ताय यदूनां पतये नमः ॥

श्रीवेङ्कटपासाय नमः ॥ श्रीवासुदेवार्चणमस्तु ॥

— G1 concludes with :

द्रोणपर्वं समाप्तं । श्रीगुरुभ्यो नमः । श्रीशुभमस्तु ॥

— G2 concludes with :

नागराजमुखैर्देवैर्नमितं नागभूषणम् ।

नार्यं समस्तलोकानां नागपुण्ड्रं नमाम्यहम् ॥

इति द्रोणपर्वं समाप्तम् ॥

— G3 concludes with :

समाप्तं द्रोणपर्वं ॥

सप्तमं भारते पर्वं महत्येतदुदाहृतम् ।

अध्यायानां शतं प्रोक्तमध्यायाः सप्ततिः स्मृताः ॥

दशश्लोकसहस्राणि नवश्लोकशतानि च ।

श्लोका नव तथैवात्र संख्यातास्तत्त्वदर्शिना ॥

पाराशर्येण मुनिना संचिन्त्य द्रोणपर्वणि ॥

हरिः ॐ ॥

— G4 concludes with :

द्रोणपर्वं समाप्तं ॥

करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ।

कीलकवर्षं आदणि मासं २० ते दि तारीख एकिंदि मुर्डिजद
(विलिख्यावसितं) श्रीनिवासय्यंगारलिखितं ।

— M₁ concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तम् । शुभमस्तु ॥

— M₂ concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तम् । गुरुभ्यो नमः ।

१०२१ कोल्लवर्षे मेयमासं २५ तम दिने बुधवासरे अकत्तरण्डर
अटि आकुंबोल (शरीरच्छाया २३ पादप्रमाणा आसीत्तस्मिन्काले)
कौत्स्वन्धजातिकणयाजात् उरच्चाणूरकळरिक्कल (family name)
रामेण लिखितं द्रोणमूलं व्याख्यानं ग्रन्थं ।

— M₃ concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तं ।

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा

बुद्ध्यात्मना बानुसृतस्वभावम् ।

करोमि यद्यत्सकलं परस्मै

नारायणायेति समर्पयामि ॥

१०१६ कोल्लवर्षे धनुर्मासं १४ तम दिने रामकृष्णदत्तकुञ्जिकृष्णेन
लिखितं द्रोणपर्व । शुभम् ॥

— M₄ concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तं ॥

अस्मिन्महाराजानिर्मात्रांशे शोभ्य वान्यथा लिखितम् ।

मोहाज्जातं ग्रन्थे ततः क्षान्ताः शोधयन्तु विद्वांसः ॥

— M₅ concludes with :

द्रोणपर्व समाप्तम् ।

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा

बुद्ध्यात्मना बानुसृतस्वभावम् ।

करोमि यद्यत्सकलं परस्मै

नारायणायेति समर्पयामि ॥

व्यासायप्रतिमेतिहासरचनौल्लासाय दुर्वासिनां

त्रासायासकराय सत्सुकृतविश्वासाय दोषद्विषे ।

भासा यामुनरभ्यतोयसदृशा या सायमासेविने

दासायाभयदायि मध्वगुरुहृद्वासाय तुभ्यं नमः ॥

व्यासाय भयनाशाय श्रीशाय गुणराशये ।

हृदाय शुद्धविधाय मध्वाय च नमो नमः ॥

कृष्णः पूतनिकारिरस्तशकटो वातान्तकः पादप-

च्छेत्ता वस्त्रवकाभिजिह्वतगिरिगोपीष्टदोऽरिष्टहृत् ।

केशिघ्नो हतमल्लकं स यवनक्षमाजादिराचायलाः

साहस्रोऽर्जुनसारथिः कुरुबलं हत्वा ररक्ष क्षितिम् ॥

कौसल्यासुत ताटकामत मखत्रातमुनिस्त्रीहित-

च्छिन्नैर्ध्वासनजानकीवृत वनावासिन्ध्वराद्यन्तक ।

मारीचघ्न इन्मदिष्ट रविजार्तिच्छेद बद्धाशुधे

सेनाभ्रातृसमेत रावणरिपो सीतेष्ट रामाव माम् ॥

अनेन द्रोणपर्वलेखनेन श्रीमन्मध्वान्तरांतश्रीपूर्णत्रयीशात्मक-
श्रीगोपालकृष्णमूर्तिः प्रीयतां । श्रीगोपालकृष्णार्पणमस्तु । अयं
ग्रन्थः मल्लेश्वरि (family name) नामकस्य वर्तते ॥

APPENDIX I

This Appendix comprises a series of additional passages found in different MSS. which were either too long to be included in the foregoing footnotes to the constituted text, or not sufficiently connected with the main thread of the narration, or were otherwise deemed not important enough for being included in the main critical apparatus.

The variants cited below these Appendix passa-

ges are of the same order as those cited below the additional (star) passages in the footnotes to the constituted text, so that, in both of them, corrupt readings, discrepant readings of single MSS. and minor variants are generally ignored, and obvious scribal errors silently corrected. Furthermore, the variants of the short prose formulaic references (such as संज्ञा उवाच) have been uniformly ignored here.

I

After 7. 4. 1, Ds. 7. 8 ins. :

रहितं विष्ण्यमालोक्य समुत्सार्थं च रक्षिणः ।
 पितेव पुत्रं गान्धेयः परिष्वज्यैकबाहुना ।
 एहोहि भो स्पर्धसे त्वं मया सार्धं हि सूतज ।
 यदि मां नाधिगच्छेथा न ते श्रेयो भवेद्भुवन् ।
 कौन्तेयस्त्वं न राधेयो न तवाधिरथः पिता । [5]
 सूर्यतस्त्वं महाबाहो विदितो नारदान्मम ।
 कृष्णद्वैपायनाच्चैव केशवाच्च न संशयः ।
 मानदा भव शत्रूणां मित्राणां शोकहा भव ।
 कृष्णद्वैपायनश्चैव तेजसा च न संशयः ।
 न च द्वेयोऽस्ति मे कर्णं त्वयि सार्धं प्रवीणि ते । [10]
 तेजोवधनिमित्तं तु परुषं चाहमनुवृम ।
 अकस्मात्पाण्डवान् हि त्वं द्विषसीति मतिर्मम ।
 तेनास्ति बहुशो रुद्धं श्रावितः कुरुसंसदि ।
 हन्तासि समरे वीरान्द्रुपक्षक्षयंकर ।
 ब्रह्मण्यता च शौर्यं च दाने वा परमो निधिः । [15]
 कुलमेदमयाचाहं सदा परुषमनुवृम ।
 इच्छे वीर संधाने लावयेऽस्त्रयलेऽपि च ।
 सदृशः फल्गुनस्यापि कृष्णस्य च समो यत्ने ।

2

Ds. 7. 8 ins. after 7. 4. 7 : Dn1 after the second occurrence of it :

ब्रह्मण्यः सत्यवादी च तेजसाकौ न संशयः ।
 देवगर्भोऽजितः संख्ये मनुष्येभ्योऽधिको युधि ।
 ज्यपनीतोऽद्य मे मन्युर्यस्त्वां प्रति पुरा कृतः ।

1

(L. 1) D1 विष्ण्यम्; Ds विष्णम् (for विष्ण्यम्).
 —(L. 3) D1 स्पर्धसे (for स्पर्धसे). —(L. 4) D1 मातः
 (for न ते). Ds इति (for ह्यम्). — Ds om. (hapl.)
 lines 8-9; D1 reads the same twice. —(L. 11)
 Ds पुरुषं (for प). D1 द्याः; Ds यु (for य).
 D1 अन्नं. —(L. 12) Ds तव (for यन्). —(L. 13)
 Ds lacuna for भवितः. —(L. 14) Ds अयंकरं
 (for 'कर'). —Line 16 is partly damaged in Ds.
 —(L. 18) MSS. फल्गुनस्य.

दैवं पुरुषकारेण न शक्यमतिवर्तितुम् ।
 सौदर्याः पाण्डवा वीर आतरस्तेऽरिस्त्वन । [5]
 गच्छैकत्वं महाबाहो मम चेद्विच्छति प्रियम् ।
 मया भवतु निर्दोषं वैरमादित्यनन्दन ।
 पृथिव्यां सर्वराजानो भवन्त्वद्य निरामयाः ।
 कर्ण उवाच ।

जानाम्येतन्महाबाहो कौन्तेयोऽस्ति न सूतजः ।
 परित्यक्तस्त्वं ह्यनुया सृतेन च विवर्धितः । [10]
 भुक्त्वा दुर्योधनस्यार्थं न सिद्ध्या कर्तुमुत्सहे ।
 वसु चैव शरीरं च पुत्रदारास्तथा यदा ।
 सर्वं दुर्योधनस्यार्थं त्यक्तं मे भूरिदक्षिण ।
 नेष्यति व्याधिराणां क्षत्रियस्येति कौरव ।
 कोपिताः पाण्डवास्ति मयाश्रित्य सुयोधनम् । [15]
 अपरावर्तिनो येऽर्थारते न शक्या निवर्तितुम् ।
 दैवं पुरुषकारेण को निवर्तितुमुत्सहेत् ।
 पृथिवीभ्यं शंसन्ति निमित्तानीह भारत ।
 भवद्भिर्हि पुरा दृष्टा कथितानि च संसदि ।
 अजेयाः पुरुषैरनेरिति तांश्चोत्सहामहे । [20]
 अनुजानीहि मां तात युद्धाय प्रीतिमानसम् ।
 अनुज्ञातस्त्वया वीर युध्येयमिति मे मतिः ।
 दुरुक्तानि च वाक्यानि संरम्भाच्चापलादपि ।
 यन्मया ते कृतं किञ्चित्पुत्र तद्भरतर्षभ ।

3

After 7. 9. 69, 8 ins. :

पितुर्धमाहुः पितरं वासुदेवं द्विजातयः ।

2

(L. 3) Ds यत् (for वत्). —(L. 4) Ds. 7 अनि
 वार्तुं (for अति). —(L. 5) Dn1 सौदर्याः (for सौ).
 —(L. 6) Dn1 पक्षैकत्वं (for नच्छै). —(L. 9) Dn1
 रंजयः (for मृतयः). —(L. 12) Dn1 वसुनेव (for वसु
 चैव). Dn1 तस्यो (for तथा). —(L. 13) Ds
 [s]त्यं (for त्यक्तं). —(L. 17) Dn1 Ds उत्सहेत्
 (hypermetrie) (for उत्सहेत्). —(L. 18) Ds. 7. 8
 पृथिवीक्षयंसीति (for the prior half). —(L. 19)
 D1 om. हि. —(L. 20) Ds. 8 अजेया (for 'या').

स एष नियतः कृष्ण आपदर्थं धनंजये ।

संन्यते यदानर्थं धार्तराष्ट्रस्य संजय ।

स्थातारं नाधिगच्छामि प्रत्यभिप्रेतं नदीजलम् ।

संकर्षणगदौ चोभौ प्रयुञ्जोऽथ चिह्नकः । [5]

आशावहश्च साम्बश्च दृष्टिबीराः प्रहारिणः ।

एते वै विहितास्तत्र पाण्डवार्थं जिगीषतः ।

केशवो यत्र तत्रैते यत्रैते तत्र केशवः ।

अर्जुनः केशवस्यात्मा कृष्णश्चात्मा दिनैर्दिनः ।

अर्जुने तु जयो नित्यं कृष्णे क्रीतिश्च शाश्वती । [10]

प्राधान्यादपि भूयांसो अमेयाः केशवे गुणाः ।

मोहानु वक्षिन् कृष्णं न सर्वो वेत्ति माधवम् ।

मोहितो देवपाशेन मृत्युपाशपुरस्कृतः ।

न वेद कृष्णं दाशाहेमर्जुनं जयतां वरम् ।

आदिदेवौ महात्मानौ नरनारायणबुभौ । [15]

मनसापि हि दुर्धर्षौ सेनामेतां तरस्विनौ ।

नाशयेतामिहेच्छन्तौ मानुषवानु नेच्छतः ।

युगस्येव विपर्ययो भूतानामिव मोहनम् ।

इति मां प्रतिभास्येतर्हीष्मद्रोणलिपातनम् ।

लोकस्य स्थविरौ वीरौ मन्त्रज्ञौ मन्त्रधारिणौ । [20]

भीष्मद्रोणौ हतौ युद्धे मनुष्यान्मोहयित्यतः ।

यो तां श्रियमसूयामि पुरा दृष्ट्वा युधिष्ठिरे ।

अथ तामनुजानामि भीष्मद्रोणौ यदा हतौ ।

अथ वा मत्कुले प्राप्तः कुरुणमेष संक्षयः ।

पक्षानां हि वधे मृत वज्रायन्ते तुणान्यपि । [25]

4

After 7. 15, 18, 8 ins. :

मारुहजमनर्पश्च विक्रमश्च समाश्रितम् ।

समुद्रस्य निपन्नाद्य धनुर्ज्यामिवसूय च ।

महाशरधनुर्नालियन्तारमिदमवर्षात् ।

सारथे याहि यत्रैव पाण्डरेण विराजता ।

श्रियमाणेन छत्रेण राजा तिष्ठति धर्मराट् । [5]

तदेतद्वार्यते सेन्यं धार्तराष्ट्रमनेकधा ।

एतत्संस्तम्भयिष्यामि प्रतिवार्य युधिष्ठिरम् ।

न हि माममिवर्षन्तं संयुगे तात पाण्डवाः ।

मात्स्यपाञ्चालराजानः सर्वे च सहसोमकाः ।

अर्जुनो मत्प्रसादाद्दि महाबाणो समासवान् । [10]

न मासुसृते तात न भीमो न च सात्यकिः ।

मत्प्रसादाद्दि वीमत्सुः परमेष्वासतां गतः ।

सर्वैवास्त्रं विजानानि दृष्टयुञ्जोऽपि पापतः ।

— (L. 21) Dn1 तांश्च (for मां). Dn1 माननम् (for माननम्). — (L. 24) D4 मम = (for मया मे).

3

Line 1 = (var.) 7. 10. 32^{ab}. — (L. 2) G1 M1. 2. 4. 8 निहितः (M1. 2. 4. 8 नित); G2 निपते; M2 निदः (for नियतः). — (L. 3) = (var.) 7. 10. 33^{ab}. — (L. 4) T G2-3 प्रत्यनीकाम् (G2. 3 'के न'; G2 'ते न' दीवसि (for the post. half). — (L. 5) G2-3 विहृत्सः (for 'रकः'). — (L. 6) G1 M1. 2 आगावर्हश्च; G2 अशावहश्च; M2-3 आगावर्हश्च (for आशा). — (L. 7) T G2-3 सहिताश्च (for विहि). G2 प्रहारिणः; G2-3 जिगीषवः (for 'पवः'). — Lines 9-15 = (var.) 7. 10. 38^a-41^d. — (L. 9) T G2 कृष्णस्वत्मा (for 'आत्मा'). — (L. 10) G2 च (for तु). G1 M1. 2 नित्यः; M2 नित्य- (for नित्यं). — (L. 11) M2 (inf. lin. as above) एव (for अपि). — (L. 12) G1 M वेद (for वेत्ति). G1 मानवः (for माधवम्). — (L. 13) M2 देव (for देव). — (L. 14) G1 M अर्जुनं वेद पांडवं

(for the post. half). — Lines 16-19 = (var.) 7. 10. 42-43. — (L. 16) G2. 4 च (for हि). G2 एतां (for एतां). G1 M यदस्मिन्ने (for तर). — (L. 17) G1 M च (for तु). — (L. 18) G2 विपर्ययो (for 'योसो'). — (L. 19) G1 M मे (for मां). T G2-3 निपातनात् (for 'तनम्'). — Lines 20-25 = (var.) 7. 10. 45-47. — (L. 21) G2. 4 मानुष्यान् (for मनुष्यान्). M1 मोहयित्यन्तं (for 'तः'). — (L. 22) M2 वं (for वां). G1. 2 M1. 2. 4. 8 एताद्; M2 दूतौ (for दृष्टा). — (L. 23) M1. 2 मान् (for ताम्). T G2 वया (for वदा). — (L. 24) M1. 2 संक्षयं (for 'दः'). — (L. 25) G2 पार्थनां (for पक्षानां). M2 om. हि.

4

(L. 1) G1 M क्षमयश्च (for अम). — (L. 3) T G2 महाशरं (for 'शर'). — (L. 5) T1 M1. 2. 4 श्रीय- नाणेन (for श्रि). — (L. 8) T1 G2 चरति; T2 G2 चरति (for चरन्तं). G1 M न हि ना चरति (for the prior half). — (L. 9) M2-3 मत्स्य- (for मात्स्य-).

नायं संरक्षितुं कालः प्राणांस्तात जयैषिणा ।

याहि स्वर्गं पुरस्कृत्य यशसे च जयाय च । [15]

संजय उवाच ।

एवं संचोदितो यन्ता द्रोणमभ्यवहत्ततः ।

तदाश्वहृदयेनाश्वानभिमन्त्रयाशु हर्षयन् ।

रथेन सवरूपेन भास्वरेण विराजता ।

तं करुणाश्च मत्स्याश्च चेदयश्च सप्तावताः ।

पाण्डवाश्च सपाञ्चालाः सहिताः पर्यवारयन् । [20]

5

After 7. 22. 63, N (Śs missing) T Gs ins.:

संजय उवाच ।

अतीव शुश्रुमे तस्य ध्वजः कृष्णाजिनोत्तरः ।

कमण्डलुर्महाराज जातरूपमयः शुभः ।

ध्वजं तु भीमसेनस्य वैदूर्यमणिलोचनम् ।

आजमानं महासिंहं राजतं दृष्टवानहम् ।

ध्वजं तु कुरुराजस्य पाण्डवस्य महौजसः । [5]

दृष्टवानस्मि सौवर्णं सोमं ग्रहणान्वितम् ।

मृदङ्गौ चात्र विपुलौ दिव्यौ नन्दोपनन्दकौ ।

यन्त्रेणाहन्यमानौ च सुस्वनौ हर्षवर्धनौ ।

शरभं पृष्ठसौवर्णं नकुलस्य महाध्वजम् ।

अपश्याम रथेऽस्युर्ध्वं भीषयानमवस्थितम् । [10]

हंसस्तु राजतः श्रीमानध्वजो घण्टापताकवान् ।

सहदेवस्य दुर्धर्पो द्विपतां शोकवर्धनः ।

पञ्चानां द्रौपदेयानां प्रतिमारथभूषणम् ।

धर्ममारुतशकानामधिनोश्च महात्मनोः ।

अभिमान्योः कुमारस्य शार्ङ्गपक्षी हिरण्मयः । [15]

रथे ध्वजवरो जैत्रस्तसचामीकरोज्ज्वलः ।

Ms -राजानौ (for 'नः'). — Gs om. lines 11-12. — (L. 13) Gs तमेवास्त्रं स जानाति (for the prior half). Ms दि (for स्वि). — (L. 14) Ms-3 जयैषिणां. — (L. 15) Gs सह- (for याहि). — After line 15, Gs ins. an addl. colophon [Adhy. No. 15]. — (L. 17) Gs M अग्नि- (for आशु). — (L. 18) Gs विराजिताः (for 'जता'). — (L. 19) Gs-1 मात्स्याश्च (for म'). Gs-5 M सप्त (Gs Ms 'सा')यकाः; Gs सनोमकाः (for सप्तावताः). — ((L. 20) Gs प्रत्यवारयन् (for पर्य').

5

MSS. om. the reference. — (L. 1) Śs K (except Ks) Ds. 1. 5. 7. 8 ह्यस्य; Ds Gs यस्य (for तस्य). T Gs ध्वजः कृष्णाजिनोत्तरः (for the post. half). — (L. 2) Śs corrupt. — Ds om. lines 3-4. — (L. 3) Ds तद् (for तु). Ds वैदूर्य- Ks B T Gs वैद- (Ks Gs 'दू')र्धमणितो Bs-5 'जो')वनं; Ds Ds. 6 विच-त्कमललो (for the post. half). — (L. 4) Ds Ds यथा (for महा-). Ks-5 Bs राजतं. B1 (marg.) Ds पृ (Dn1 दृ)ष्टवानहं (for दृष्टवानहम्). — (L. 5) Śs कुरुराजैर्ध- K (except Ks) Ds T Gs महात्मनः (for महौजसः). — (L. 6) Śs K (except Ks) Ds. 4 om. (hapl.) from सोमं up to सौवर्णं (in line 9). Ds Ds सोम- (for सोमं). Bs-समन्वितं (for 'गणा'). Dn1 नकुलस्य महाध्वजं (= post. half of line 9) (for the post. half). — (L. 7) Ks Gs चित्र- (for चात्र). Ds. 1. 3 T Gs चिमलो

(for विपुलो). Cv विष्णुलोहितचर्मणी (for the prior half); post. half as above. — (L. 8) Ds Dn1 Ds. 1. 3 T Gs हन्यमानौ; Cd [आ]हन्य' (as above). Ks Bs-5 Ds. 5 सुस्वरौ (Bs 'र'); Ds Ds सस्वनौ. — (L. 9) Ds Ds. 1. 5 शरभं; Ds शरभी- (for शरभं). T Gs दृष्ट- (for पृष्ट-). Ds. 5 महाध्वजे (for 'ध्वजम्'). — (L. 10) Ds अपश्यात; Ks-3 Ds. 1. 7. 8 T Gs रणे; Ds रथं (for रथे). Śs Ds Ds. 5. 6 व्ययं; K (except Ks) Ds T व्याघ्रं; Bs तूर्ध्व; Ds [s]लथं (for सस्युर्ध्वं). Ks-3 Bs. 2 Ds. 2. 6 भीषयाणम्; Ds भीष्मं यानम्; Ds भीषमानम्; T भीषयानम् (for भीषया'). Śs Ks. 2 Ds. 5. 1. 8 इव (for अव-). Gs corrupt. — (L. 11) Bs Ds Ds. 1. 7. 8 ध्वजे; Ds T Gs ध्वज- (for ध्वजो). Śs दृष्ट; Bs (marg. as above) दंड- (for घण्टा-). Ks-3 ध्वजो दृष्टः प्रतापवान् (for the post. half). — (L. 12) Bs महादेवस्य (for सह-). — (L. 13) Ks पांचालानां (hypermetrie); Ds पांचाल- (for पञ्चानां). Ks B Ds Dn1 Ds -ध्वज- (for 'रथ-'). Śs Ds Gs भूषणः; Ks-3. 5 Ds Ds. 1. 5. 1. 3 T भूषणाः (for 'ण्य'). — (L. 14) Ds. 1. 5 महात्मनां (Ds 'नः'); Ds 'रथाः (for 'स्मनो'). — (L. 15) Śs Ks. 3 Bs. 3. 5 Ds Cd शार्ङ्गः पक्षी. — Ds reads lines 16-29 on marg. — (L. 16) Ds रथ- (for रथे). Ks Bs ध्वजशो (Bs 'रथो') (for 'रथो'). B Ds Ds राजस्य (for जैत्रस्य). Dn1 रथध्वजवर्धं जैत्रं (for the prior half). K (except Ks) Ds चामीकरप्रभः (for 'करोज्ज्वलः'). T Gs रथोदतरजोलोलजै (Gs 'जै')प्रचामीकरोज्ज्वलः. — Śs Ks. 3. 5 B Ds om. lines 17-28. — (L. 17) T Gs रथे (for ध्वजे).

घटोत्कचस्य राजेन्द्र ध्वजे गृध्रो व्यरोचत ।

अथाश्व कामगास्तस्य रावणस्य यथा गुरा ।

माहेन्द्रं च धनुर्दिव्यं धर्मराजे युधिष्ठिरे ।

वायव्यं भीमसेनस्य धनुर्दिव्यमभूच्छुष ।

[20]

त्रैलोक्यरक्षणार्थाय ब्रह्मणा सृष्टमायुधम् ।

तद्विषयमजरं चैव फल्गुनार्थाय वै धनुः ।

वैष्णवं नकुलायाथ सहदेवाय चाधिजम् ।

घटोत्कचाय पौलस्त्यं धनुर्दिव्यं भयानकम् ।

रौद्रमाग्नेयकौर्वरं याम्यं गिरिशमेव च ।

[25]

पञ्चानां द्रौपदेयानां धनुर्नानि भारत ।

रौद्रं धनुर्वरं श्रेष्ठं यं लेभे रोहिणीसुतः ।

तं तुष्टः प्रददौ रामः सौभद्राय महात्मने ।

एते चान्ये च बहवो ध्वजा हेमविभूषणाः ।

ददृशुस्तत्र शूराणां द्विपतां शोकवर्धनाः ।

[30]

तद्भूजसंवाधमकापुरुषसेवितम् ।

द्रोणानीकं महाराज पटे चित्रमिवापितम् ।

शुशुबुर्नामगोत्राणि वीराणां संयुगे तदा ।

द्रोणमाद्रवतां राजन्स्वयंवर इवाहवे ।

Colophon.

6

After 7. 40. 5, Ks (marg.) ins. :

पुनः कर्णो गैः] प्रविष्याथ शरैराशोविपोपमैः ।

विष्याथ दशभिः शूरो अभिमन्युं महाबलम् ।

अप्राप्तानेव तान्स्वर्वाश्चिच्छेद् लघुहस्तपत् ।

स्यन्धधनुश्छित्वा (submetric) राधेयस्य महाबलः ।

हयांश्च जग्ने त्वरितो ध्वजं सारथिना सह । [5]

राधेयं विरयं कृत्वा सौमद्रो वाक्यमप्रवीत् ।

मया जितोऽसि राधेय विरयोऽसि महामते ।

अन्यं रथं समादह्य युष्यस्व च महाबलः ।

भृत्योऽसि सूतपुत्रोऽसि वैडाल्यतिकः सदा ।

पाण्डवैः सह पैशुन्यं नित्यं त्वं कृतवानसि । [10]

Ds Gs विरोचत (for व्यरो) . — (L. 18) Ks Ds तु (for च) . T1 Gs रोमशास्त्र (for कानगास्त्र) . Ks वरुणस्य (for रावणस्य) . Ks Ds. 5 transp. यथा and गुरा . — (L. 19) Ks Ds. 5 महेंद्रः ; Ds नाहेंद्रश्च . Dns Ds. 1. 7. 3 हिः ; T Gs तु (for च) . — (L. 20) Dns Ds. 1. 7. 3 महात्मनः ; T Gs अभ्युत्थत् (for 'वृत्') . — (L. 21) Ks [उ] त्स्त्रम् (for सृष्टम्) . T Gs अद्भुतं (for आयुधम्) . — (L. 22) Ks दिव्यमजरं चैव (sic) ; T Gs बहिर्व्यमक्षयं चैव (for the prior half) . MSS. फाल्गुनार्थाय . Dns Ds. 1. 7. 3 T Gs गौडीवं फा (T Gs फ) ल्युनाय (Dns T Gs 'नस्य' च (for the post. half) . — (L. 23) Ks Ds नकुलार्थाय ; T Gs 'लस्याय (for 'लायाय') . Ks Dns Ds. 5 चाधिजं . T Gs सहदेवस्य चाधिजं (for the post. half) . — (L. 24) T Gs घटोत्कचस्य . — (L. 25) Ks Dns Ds. 3. 5 कौर्वर्यं (for 'कौर्वरं') . Ks रौद्रमाग्नेयकौर्वर्यं (sic) ; T Gs रौद्रं कौर्वरमाग्नेयं (for the prior half) . Ds-8 T Gs याम्यगिरि (Ds 'रि' सनेव च (for the post. half) . — (L. 26) Ks पांचालः (for पञ्चानां) . Ks Dns Ds. 6 धनुः (Ks Ds 'नुः') (for धनुः) . Ds एतानि (for रत्नानि) . Dns Ds T Gs धनुः (Ds Gs 'नु') रत्नं इ (T Gs न) हस्तं ; Ds धनुर्दिव्यं महत्तरं ; Ds corrupt (for the post. half) . — (L. 27) Ks Ds Gs धनुर्वरं (for 'वरं') . Dns लेभे (for श्रेष्ठं) . Ks. 5 Dci Ds. 3. 5 लेभे यं (Dci Ds. 6 यद्) (by transp.) ; Dns श्रेष्ठं यद् ; T Gs

यहेभे . — (L. 28) Ks Dci Dns Ds. 5 Gs तनुष्टः ; T तनुष्टः . — (L. 29) Ks B Dci Dns Ds. 5 विनृपिगाः ; Ks 'वने' (for 'वनाः') . Śi रथा ध्वजविभूषणाः (for the post. half) . T Gs एतांश्चानांश्च सुबह्वर्धजंश्चारांश्च तोपिताम् . — (L. 30) B Dci Ds. 6 तत्रा (B1 तदा ; B3 यथा) ददयंत शूराणां (for the prior half) . Ks. 5 T Gs शोकवर्धनः (T Gs 'नान्') . — (L. 31) Ks Ds उदभृद् ; Dns तद्भुजं (for तदभृद्) . Dns Ds. 6 T Gs तदभ्युत्थय संवाधत् (T1 'बद्धं ; T2 Gs 'वर्ध') (for the prior half) . Ds सेवने (for 'सेवितम्') . B Dci Ds. 7 T Gs महापुरुषसेविनं ; Dns वीराणामभिज्ञं (for the post. half) . — (L. 32) Ds पाटः ; Ds पारः (for पटे) . — (L. 33) Ks Dns Ds अश्रु (Dns 'श्रु') वत् ; T Gs श्रुर्दने (for शुक्रवर्त्त) . T Gs शस्त्रा (for वीराणां) . Ks Ds तया ; T Gs सत्ता (for तदा) . — (L. 34) B1 आह्वतां ; Ds आत्रजतां (for आद्रवतां) . Dns Ds. 6 स्वयंवरम् . Ds इह (for इव) . T Gs आदजौ (for आहवे) .

Colophon : — Sub-parvan : Omitting sub-parvan name, Ks. 5 mention only द्वितीयदिक्ते ; Ks Ds द्वितीययु (Ds 'ये यु) द्विदिक्ते . — Adhy. name : Ks Dns Ds. 5 रथध्वजविभागवर्णनं ; Dns Ds सेनावर्णनं (Dns 'नः') ; Ds सेनाबलवर्णनं ; Ds ध्वजवर्णनं ; T Gs अश्ववर्णनं . — Adhy. no. : Ks. 5 Dns Ds. 7 T Gs 22 (as in text) . — Śloka no. : Dns 97.

सभां नीत्वा च पाञ्चाली विचक्षा कारिता त्वया ।

तत्तद्रूपान्यनेकानि वासांसि सुबहूनि च ।

दृष्टानि तत्र युष्माभिः कुरुभिश्च दुरात्मभिः ।

तत्फलं संप्रदश्यामि यदि नोत्सहसे रणम् ।

युष्माभिश्च कृतोऽद्यैव चक्रव्यूहो दुरात्मभिः । [15]

कुलीना ये च राजानो धर्मिष्ठाः सत्यसंगराः ।

चकार्यं च न कुर्वन्ति व्यूहं पापिष्ठकारितम् ।

कौञ्जाः सुपर्णा हंसाह्वा मुशला गारुडास्तथा ।

एते व्यूहाश्च शूराणां धर्मिष्ठानां महात्मनाम् ।

यूयं दैर्घ्याशंसभूताः सर्वे तत्र न संशयः । [20]

इत्येवमुक्त्वा स तदा महात्मा

कणं सुभद्रातनयो महाबलः ।

स योद्धुकामः कुरुभिर्नृवीरो

महाबलः सत्यवतां वरिष्ठः ।

Colophon.

7

After 7. 48. 13^{ab}, K₂ (marg.) ins. :

पौरुषं च समालम्ब्य किञ्चिन्मूर्च्छामवाप सः ।

एवं तदा महावीरः कुरुवंशविवर्धनः ।

युध्यमानस्तृपाकान्तः सुकुमारो महाबलः ।

क्षुधासंपीडितो राज्ञीपन्मूर्च्छामवाप सः ।

ईषद्रूपमाने ते चक्षुषी समदृश्यत (sic) । [5]

क्षणोपविष्टोऽथ तदा वाक्यं चेदमुवाच ह ।

शृण्वन्तु कौरवाः सर्वे वाक्यं धर्मार्थसंहितम् ।

अर्जुनस्य न [? च] दायदो भागिनेयो महात्मनः ।

कृष्णस्य चाहं दुर्मेधा यथा कापुरुषस्तदा ।

8

Bs Gs om the ref. — (L. 1) B₁, 2, 3, 5 Dn₂ D₂-o अथैनं (D₂ 'वं') विलपन्तं तं (Dn₂ तु; D₂ च); B₂ Dc₁ D₁ तथैवं विलपन्तं तं (Dc₁ तु); Dn₁ D₇. 8 एवं विलपिते वीरे (for the prior half). B Dc₁ Dn₂ D₁-6 कुंतीपुत्रं युधिष्ठिरं (for the post. half). — (L. 2) S प्रादुर्भूतो (for आजगाम). B₂ महापुतिः (for 'नृपिः'). — After line 2, S ins. :

अथ दृष्ट्वा महात्मानं पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः ।

मुक्तासनो दीनमनाः पूजां चक्रे महात्मनः ।

सुभद्रानन्दनो भूत्वा किं चापि न कृतं मया । [10]

सर्वे यूयं जीवमाना असद्ग्रेण[ह]परायणाः ।

एवं ब्रुवाणः स तदासिमन्युः

प्रतापयुक्तोऽपि रणे प्रनष्टः ।

श्रुत्वा गृहीतः स तदा महात्मा

मूर्छान्वितो विह्वलतां जगाम । [15]

दिशो विलोकयन्सर्वाः कोपेन स महाबलः ।

तस्मिन्वै वीरशयने सौभद्रः प्रापतद्भुवि ।

हत्वा तान्सुबहून्वीरालक्ष्मणादीन्महाबलः ।

कोटिं हत्वा रथानां च राजानां च तथैव च ।

हयानामयुद्धं पूर्णं खर्वमेकं पदातिनाम् । [20]

एतान्युधि विमर्द्यैवमभिमन्युर्दिवं गतः ।

तथास्तगत आदित्ये द्वावेतौ युगपन्नतौ ।

8

After 7. 49, N (except S₁ K) S ins. :

संजय उवाच ।

एवं विलपमाने तु कुन्तीपुत्रे युधिष्ठिरे ।

कृष्णद्वैपायनस्तत्र आजगाम महानृपिः ।

तमर्चित्वा यथान्यायमुपविष्टं युधिष्ठिरः ।

अवयीच्छोकसंतप्तो भ्रातुः पुत्रवधेन सः ।

अधर्मयुक्तैर्बहुभिः परिवार्यं महारथैः । [5]

युध्यमानो महेष्वासैः सौभद्रो निहतो रणे ।

बालश्चाबालबुद्धिश्च सौभद्रः परवीरहा ।

अनुपायेन संप्राप्ते युध्यमानो विनाशितः ।

मया प्रोक्तः स संप्राप्ते द्वारं संजनयस्व नः ।

प्रतिष्ठे च परांस्तस्मिन्सैन्धवेन स वारिताः । [10]

[(L. 1) G₂-s माहात्मानं (for महा^a).]

— (L. 3) B₁ Dn₂ D₁-3, 6, 8 अर्चयित्वा; T G₂-s तं समर्च्य; G₁ M₁. 2 तमर्च्यं तु (for 'र्चित्वा'). S उपातिष्ठ (for उपविष्ट). — (L. 4) Dn₁ D₇. 8 भ्रातुः (for भ्रातुः). D (except Dc₁ D₁) च (for सः). — Before line 5, T G₁-4 M₂ ins. युधिष्ठिरः. — (L. 5) D₁ धर्मार्थः (for अधर्म-). Dn₁ D₂ S युद्धे (for युक्तैर्). D₁ महारथः 'रथैः'. — (L. 6) Dn₂ युद्धेयु नो; D₂ 'क्षेत्रैः'; D₂ युध्यमानैर्; T 'माने (for 'मानो). Dn₁ D₇. 8 महेष्वासः (for 'वासे'). D₁ युधि (for रणे). D₂ हतोभिमन्युः

ननु नाम समं युद्धमेष्टव्यं युद्धजीविभिः ।
इदं चैवासमं युद्धमीदृशं प्रकृतं परैः ।
तेनास्मि भृशसंतप्तः शोकवाप्यसमाकुलः ।
शमं नैवाधिगच्छामि चिन्तयानः पुनः पुनः ।
तं तथा विलपन्तं वै शोकवाप्यसमाकुलम् । [15]
उवाच भगवान्भ्यासो युधिष्ठिरमिदं वचः ।
युधिष्ठिर महाप्राज्ञ सर्वेशास्त्रविशारद ।
व्यसनेषु न मुह्यन्ति त्वादृशा भरतर्षभ ।

स्वर्गमेव गतः शूरः शत्रुहृत्वा बहुव्रणे ।
अवालसदसं कर्म कृत्वा वै पुरुषोत्तमः । [20]
अनतिक्रमणीयो वै त्रिविरेष युधिष्ठिर ।
देवदानवगन्धर्वांस्तुष्टुर्हरिं भारत ।
युधिष्ठिर उवाच ।
हमे वै पृथिवीपालाः शेरते पृथिवीतले ।
निहताः पृतनामध्ये मृतसंज्ञा महाबलाः ।
नागायुतबलाश्चान्ये वायुयोगबलान्तया । [25]

समहानुत्थमानो विशेषतः. — (L. 7) B Dn1 Ds Gs.
वाल- (for [अ]वाल-). Dn1 Dr. s S वीरश्च (for सौमद्रः).
— (L. 8) Ds अनुपायेन (for "पायेन"). B1. s (orig.).
3-5 Dn2 D1-3 Gs विशेषतः; B2 (marg.) Dc1 विदे-
यिनः; Dn1 Dr. s निपातितः (for विनादितः). — (L.
9) B1. s, 4 Dc1 Dr. s युक्तः; B2 Dn1 [अ]युक्तः; B2
युक्तः; D1 [इ]युक्तः; D1 प्राप्ता; G1 M चोक्तः (for
प्रोक्तः). T Gs-8 नयापि चोक्तः संज्ञामि (for the prior
half). Dr. s च (for न). — (L. 10) D1 प्रविष्टः.
B2 om. च. B2 D2 [S]स्वन्तरे; Dc1 Gs च परास्; Ds
Gs च परैस्; B2 D2 चापरास्; G1 M1. s च वरास् (for
च परास्). Dn1 Ds प्रावेशपरस् (Ds "रा"स्तस्मिन्; Dr
प्रवेशनपरास्त् (for the prior half). Dc1 च वारिनाः;
Dn1 Dr. s निवा"; Dn2 Gs [अ]स्ति वा"; D1 न वा"; D2
निवारितः; D2-3 T Gs [अ]स्ति वारिताः (for स वा"). — (L.
11) B2 न तु (for ननु). Ds. 1 युद्धे. S (except Gs)
जीविना (Gs "नां") (for जीविभिः). — Dn1 Dr. s
read line 12 twice. — (L. 12) Dn1 S (except
G1) विषमं (for [ए]वासमं). Dn1 Dr. s (all second
time) ईदृशं विषमं युद्धम्; Dr. s (both first time) इदं च
विषमं युद्धे (for the prior half). B2 प्राकृतं; B2 प्रकृतं;
Dc1 (before corr.) Dn2 Ds-8 दहकृतं; D1 प्राकृतैः;
Dn1 Dr. s (all second time) विहितं; G1 (inf. lin.)
विषमं (for प्रकृतं). Dn1 Dr. s (all first time) नेष्टव्यं
युद्धजीविभिः; T Gs-1 ईदृशं बहुभिः कृतं; Ms-8 ईदृशं प्रति
भाति मे (M1. s [inf. lin.] ना) (for the post. half).
— (L. 13) Dn1 D2 असिन् (for अस्ति). Ds वाक्य-
(for वाक्). — (L. 14) T G1. s-8 Ms-8 वै न; M1. s
तु न (for नैव). Dn1 Ds [अ]भि- (for [अ]धि-). Dn1
चितया च; Dn2 Ds-6 चि (Ds वि) व्यमानः (Ds "नं");
D2 चितयामि (for चिन्तयानः). Dn2 om. the second
पुनः. — Before line 15, B D Gs. s ins. संज्ञय उवाच-
— Ds om. line 15. — (L. 15) B2. s Dn2 D1 शोकवेगः;
Dc1 (marg.) शोकव्याधिः; Ds "वाक्य" (for "वाप्य-").
Dn2 परिपुतं (for -समाकुलम्). D2. s शोकव्याकुलमानसं; S

शोकरोधननिवर्तनं (G1 M "नं") (for the post. half).
— Before line 17, B2. s Dc1 Dn1 D1. s G1. s M ins.
व्याप्तः. — (L. 17) D1. s महाबलः (for प्राज्ञ). — (L.
18) Dn1 Dr. s S त्रिविरेषः (S पुरुषः) पुरुषर्षभ (Dn1
"नाः") (for the post. half). — Gs om. lines
19-20. — (L. 19) Dn1 D1. s एव; Dr. s एवं
(for एव). Dn1 Dr. s शत्रुं (for शत्रून्). Dn1 Dr. s
नगायुतैः T G1. s; M1-4 न्मे बहुन् (by transp.); Ms
रमे त्रिपुनः. — (L. 20) Dn2 D2. s-8 अवाक्यः; Ds
अवाक्य- (for अवाल-). Ms-8 दहकृतः (for "दं"). D1 [ए]व;
Ds च (for वै). D1. s-8 पुरुषोत्तमः; S (Gs om.) पुरु-
षर्षभः (G1 M1-8 "भ"). — (L. 21) T G M1. s हि
(for वै). Dn1 निलम्बः; Dr. s विधिनिर्णयं (for विधि-
रेष). T Gs-8 सनातनः (for युधिष्ठिर). — (L. 22)
Dn1 Dr. न-वर्षः; Ds T Gs-8 -वर्षां (for "वां"). Ds
अहनि (for हरति). D1 भारतः. Dn1 Dr. s ननुपयोगपरा-
क्षसाः; T Gs-8 शत्रुं नच्छेदि भारत (for the post. half).
— After line 22, Dn1 Dr. s ins.:

मृतोः केनित्वा मुच्यन्ते मृतग्रामे चतुर्विधे ।

— With the मृत्युपत्तिकथन and the story of अश्वत्थम,
cf. 12. 248ff. Lines 23-25 = (var.) 12. 248. 1^a-2^a.
— (L. 23) B2 ३३ने; Dn1 Dr. s S य इमे (for इमे वै).
Dn1 शत्रुः (for शेरते). Dn1 Ms पृथिवीपते (for "तले").
— (L. 24) Dn2 om. (hapl.) from पुनना up to निहता
(in the extra line after line 25). G1 पृथिवी- (for
पुनना). T Gs. s मृत्यु- (for मृत-). — After line
24, Dn1 Dr. s S ins.:

एकैकशो मीनबद्धा नागायुतशत्रोपमाः ।

[Gs महाप्राज्ञा (for भीमबद्धा). Dn1 Dr. s सना बले;
G1 M -बलोपमाः (for -शत्रो).]

— Dn1 om. line 25. — (L. 25) Dr. s उपवेगः; S
ओषवेग (for नागायुत-). — After line 25, B D ins.:

त एते निहताः संख्ये तुल्यरूपा वीरैरनाः ।

नैषां पश्यामि हन्तारं प्राणिनां संयुगे कविव ।

विक्रमेणोपपन्ना हि तेजोबलसमन्विताः ।

अथ चेमे हताः प्राज्ञाः क्षेरते विगतायुषः ।

मृता इति च शब्दोऽयं वर्तते च गतार्थवत् ।

इमे मृता महीपालाः प्रायशो भीमविक्रमाः । [30]

राजपुत्राश्च संरक्ष्या वैश्वानरमुखं गताः ।

अत्र मे संशयः प्राप्तः कुतः संज्ञा मृता इति ।

कस्य मृत्युः कुतो मृत्युः केन मृत्युरिमाः प्रजाः ।

हरत्यमरसंकाश तन्मे ब्रूहि पितामह ।

संजय उवाच ।

तं तथा परिपृच्छन्तं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् । [35]

आश्वासनमिदं वाक्यमुवाच भगवानृषिः ।

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

अकम्पनस्य कथितं नारदेन पुरा नृप ।

स चापि राजा राजेन्द्र पुत्रव्यसनमुत्तमम् ।

अप्रसह्यतमं लोके प्राप्तवानिति मे मतिः । [40]

तदहं संप्रवक्ष्यामि मृत्योः प्रभवमुत्तमम् ।

तत्तत्त्वं मोक्षसे दुःखास्त्रेहवंधनसंश्रयात् ।

पुरा वृत्तमिदं तात शृणु कीर्तयतो मम ।

[Dn1 Dr. 8 य एते; Ds पतंते; Ds एतत्ते (for त एते). Bs तुल्यरूपैर्; Ds. 8 रूप- (for 'रूपा'). Bs नरे-
श्वर; Dn1 Dr. 8 नरा (Dr नरो) नरैः (by transp.); Ds
नरर्षभ; Ds [अ]मरैर्नरैः.]

— Lines 26-30 = (var.) 12. 248. 3^a-5^b. — (L. 26)
Dr. 8 संग्रामे; G1 Mi. 2. 4. 5 हतारं (for हन्तारं). Dr. 8
प्राणिनः; G1 M प्राणानां (for प्राणिनां). — (L. 27)
Dn1 क्रमेणैव (for विक्रमेण). Bs Ds [उ]पसंपन्नाश्च; Ds
[उ]पपन्ना वै (for 'पन्ना हि). Bs Dn1 Ds-8 तपोबल-
; Ds दुष्सा बल- (for तेजोबल-). — After line 27, B D
ins.:

जेतव्यमिति चाध्यायं येषां नित्यं हृदि स्थितम् ।

. [Dn1 Dn1 Dr. 1 नित्यं येषां (by transp.). Ds ये-
हृदि संस्थितं (for the post. half).]

— (L. 28) Dn1 Ds वेमे; Dn2 वै नि-. Dn1 Dr. 8 T
G Mi. 2 महा- (for हताः). Dr. 8 G1 Mi. 2 -प्राज्ञ-
Ms-6 कथमेते महाप्राज्ञाः (for the prior half). Dn1 हि
मृता युधि; Ds. 6 विगतायुषाः; Dr हि म[मि]तायुषाः; Ds
हि गतायुषाः; S च गतायुषः (for विगता). — (L.
29) Ds च इति (by transp.). Bs नु; Dr. 8 हि (for
च). Dn1 Ds. 6 यथार्थवत्; Dn1 Dr. 8 G1. 5 Mi-2. 5
(sup. lin.) गतायुषः; Dn2 Ds. 6 ततोर्थवत्; T Gs. 4
Ms. 5 गतायुषां (Ms 'यु'); Gs corrupt (for गतार्थवत्).
— After line 30, B D ins.:

निश्चेष्टा निरसीमानाः शूराः शत्रुवशं गताः ।

[Dn2 न विष्टा (for निश्चेष्टा). Dn1 Dr. 8 निरहंकाराः;
Ds निरभिमानाः (for निरसी).]

— Dn1 om. (hapl.) line 31; Bs reads the same
on marg. — (L. 31) Dn1 Dr. 8 S -समप्रभाः; Ds
-मुखे गताः. — Lines 32-34 = (var.) 12. 248. 5^a-6^a.
— (L. 32) Dn1 Ds अतो; T G1. 2. 4 Mi. 2 तत्र (for

अत्र). Dn1 Dr. 8 संग्रामे संक्षयं प्राप्ताः; Ms-3 अत्र संश-
यतां प्राप्तः (for the prior half). — (L. 33) Ds
Gs कश्च (for कस्य). Gs om. केन मृत्युः. Dn1 Dr. 8
इह (for इमाः). B Dn1 Dn2 Dr-8 कथं संहर्ते प्रजाः
(for the post. half). — (L. 34) Dn1 Dn2 Ds. 3.
5. 6 -संकाशं (Dn2 'शां'); T G 'शाश्च; Mi. 2 'श्व
(for -संकाश). Dn1 Dr. 8 आहरत्यमरप्रवृत्त (for the prior
half). Dn1 Dr. 8 एतद् (for तन्मे). Dn1 Dr. 8 om.
the ref. — (L. 36) Dn1 G1 M आश्वासयन्; Ds 'सि-
तम् (for 'सनम्). — Before line 37, B Dn1 Dn2
Dr-8 G1 M ins. श्वास उवाच; Dn1 Dr. 8 कुण्डिपायन
उवाच. — (L. 38) Gs महात्मना (for पुरा नृप). — (L.
39) Dr राज- (for राजा). Gs -वास्तव्यम् (for -व्यसनम्).
— Ds om. (hapl.) lines 40-41. — (L. 40) Ms. 5
(sup. lin.) अप्रसह्यतमं (for अप्रसह्य). Dn1 Dr. 8 S मे
(S नः) ह्यनं (for मे मतिः). — (L. 41) Dn1 Dr. 8 S
त (Gs य) चेहं (for तदहं). — (L. 42) Dn1 अतम् (for
तत्तम्). Dn2 Dr. 8 सं- (for त्वं). Dn1 Dr. 8 मुच्यसे;
Ds-3. 6 मोक्षसे. T Gs-4 देह- (for लेह-). Dn1 Dr. 8
लेहवंधन संशयः (for the post. half). — (L. 43) Ds
कृतम् (for वृत्तम्). Ds समस्तपापराशिभं (for the prior
half). S transp. शृणु and मम. — (L. 44) Ds
S धर्म्यम् (for धन्यम्). Dn1 Dr. 8 धन्यमाश्वसनायुक्तं (for
the prior half). Ds युधि (for युधि-). — After line
44, B D ins.:

पवित्रमरिसंघं मङ्गलानां च मङ्गलम् ।

यथैव वेदाध्ययनमुपाख्यानमिदं तथा ।

अवणीयं महाराज प्रातर्नित्यं नृपोत्तमैः ।

पुत्रानायुष्मतो राज्यमीहमातैः श्रियं तथा ।

[(L. 1) Dr. 8 पुत्रीयम् (for पवित्रम्). — Ds om.
(hapl.) lines 3-4. — (L. 3) Bs. 5 आवणीयं (for
अव"). Ds द्विजोत्तमैः (for नृपो). — (L. 4) Dr. 8

धन्यमाख्यानमायुष्यं शोकं पुष्टिर्वर्धनम् ।

पुत्रा कृतयुगे तात आसीद्राजा ह्यकम्पनः । [45]

स शत्रुवशमापन्नो मध्ये संग्राममूर्धनि ।

तस्य पुत्रो हरिर्नाम नारायणसमधुतिः ।

श्रीमान्कृताखो मेधावी युधि शकसमो बली ।

स शत्रुभिः परिवृतो बहुधा रणमूर्धनि ।

व्यसन्धाणसहस्राणि योधेषु च गजेषु च । [50]

स कर्म दुष्करं कृत्वा संग्रामे शत्रुतापनः ।

शत्रुभिर्निहतः संख्ये घृतनायां युधिष्ठिर ।

स राजा प्रेतकृत्यानि तस्य कृत्वा शुचान्वितः ।

शोचन्नहनि रात्रौ च नालभत्सुखमात्मनः ।

तस्य शोकं विदित्वा तु पुत्रव्यसनसंभवम् । [55]

अथाज्ञगाम देवर्षिर्नारदोऽस्य समीपतः ।

स तु राजा महाभागो दृष्ट्वा देवर्षिसत्तमम् ।

पूजयित्वा यथान्यार्यं कथामकथयत्तदा ।

तस्य सर्वं समाचष्ट यथा वृत्तं नरेश्वर ।

शत्रुभिर्विजयं संख्ये पुत्रस्य च वधं तथा । [60]

सम पुत्रो महावीर्यं दृग्दृष्ट्वा विष्णुसमधुनिः ।

नायुध्नतो (for आयुं). D₁ D₂ s राजन् (for राज्यन्).
D₃ द्विधं (for द्विधं). B₁ तदा (for तथा).]

— Lines 45-47 = (var.) 12. 248. 7^a-8^b. — (L. 45) D₁s कृतो युगे; D₂ युगकृते (for कृतयुगे). D₁ D₂ s विकम्पनः (for हकम्पनं). S (G₁ [by corr.]) राजा
आसीदकम्पनः (for the post. half). — G₁ M₁ s om.
line 46. — (L. 46) D₁ s -वधम् (for -वधम्). D₂
आप्नोति (for आपन्नो). — After line 46, T G₂ read
for the first time line 1 of the extra passage ins.
after line 49. — D₁ om. (hapl.) line 47-49.
— (L. 47) B D (D₁ om.) -समो बले (for -समधुनिः).
— (L. 48) G₁ M हीमान् (for शो). B D₁ D₂
D₁-2. s. s शक्तोपमो (for शकसमो). D₁ D₂ 1. s बले
(D₂ 'ले') (for बली). — After line 49, S ins.:

योधयामास तान्सर्वान्तर्वाखकुशलो बली ।

वर्षन्धाणसहस्राणि रुशुष्वयितविक्रमः ।

पदातिरथनागाधान्रममाथ महाबलः ।

तदुदीर्णं बलं सर्वं हत्वाहीनरिभूदनः ।

विविधं यथा शकः प्रविशेत् पुरोत्तमम् । [5]

स दृष्ट्वा वितर्कं युद्धे तदवस्थं महाधुतिः ।

अग्निनयित्वा मरणं शत्रुमध्वेऽग्निचक्षदा ।

स शरैराचितश्चित्रैर्गदाभिर्मुसलैरपि ।

शृङ्गध्वजसहस्राणि रथांश्च हयवारणान् ।

परानोक्तं विभिन्नाजौ मोक्षयित्वा च तं नृपम् । [10]

पुनरेवाकरोयुद्धं शत्रुमध्वे गतो बली ।

ततस्ते रथिनः सर्वे सपेक्ष पुनराह्वये ।

अमृतं परिवार्यैकं तोमरैश्च कुञ्जरम् ।

[(L. 1) T G₂ (all first time) बलवान् (for तान्-
वान्). T G₂ s (all [except G₂] first time) बद्धासी-
दकम्पनः (for the post. half). — T repeat and
G₂ M₂ s read lines 2-5 after the extra passage
following line 52 ins. by S. — (L. 2) T (both

second time) G₂ M₂ s वर्षं शरवांषि (for the prior
half). G₂ विक्रमं. — (L. 4) T (both second
time) G₁ s M अरे (for अरी). G₂ जरिभूदनः; G₂
रिभूदनः; M₁ s [अ]रिभूदनः. — (L. 6) G₂ महा-
धुति (for 'धुतिः'). — (L. 7) T G₂ s मुनः (for तदा).
G₂ शत्रुमध्वगो बली; G₂ 'मध्वं ततोविश्व' (for the post.
half). — G₂ om. (hapl.) lines 8-11. — (L. 8)
G₂ शूलैर्; G₂ चक्रे (for चित्रैर्). G₁ M स शरैराच-
क्षक्रे (for the prior half). — (L. 9) G₁ M₁ s
नरांश्च (for रथांश्च). G₂ पदान्नाविवारणान् (for the
post. half). — (L. 10) G₂ s मोक्षयानास (for 'यित्वा
च'). — (L. 11) G₁ s M -नयः; G₂ -मध्वं (for
-मध्ये).]

— (L. 50) D₁ D₂ वर्यद्; D₂ s वरन्. D₁ स वा
(for the second च). — (L. 51) D₁ युद्धदाम्ने; G₂
शत्रुर्धनः (for 'तापनः'). — (L. 52) S (except G₂)
शने (for संख्ये). — After line 52, S ins.:

द्विपङ्क्तिर्निहतं दृष्ट्वा द्विधं पुत्रमकम्पनः ।

अनर्ध्वनितक्रोध आहवं सहसा गतः ।

[(L. 2) M₂ s अनर्ध्व (for अनर्ध्व). G₂ s आहवा-
त् (for आहवं).]

— (L. 53) M₂ s राजम् (for कृत्वा). D₁ D₂ s विदां
पते (for शुचान्वितः). — (L. 54) D₁ D₁ S न लेभे;
D₂ न लेभेत् (for नालभत्). G₁ M₁ s द्वांति (for
सुखम्). — (L. 55) D₁ [अ]य (for दृ). D₁ D₂ s
पुत्रव्यसनतो भवं (for the post. half). — (L. 56) D₂ s
आज्ञगामाय (by transp.). G₂ नारदः पुनराहवाः (for the
post. half). — (L. 57) G₂ महाबली (for 'भागो').
D₁ लब्ध्वा (for दृष्ट्वा). D₁ S दृष्ट्वा देवर्षिमागतं (for the
post. half). — (L. 58) D₁ D₂ s कथयानास लब्ध्वा
(for the post. half). — (L. 59) D₁ D₂ s S
पुत्रस्य (T G₂ s तदस्ते; G₂ s M स तस्ते) सर्वमाचष्ट (for the
prior half). B (except B₁) D₁ D₂ D₂ 2. s. s नरेश्वरः;

शत्रुसिर्वहुभिः संख्ये पराक्रम्य हतो बली ।
 क एष सृष्टुर्भगवन्किर्वीर्यबलपौरुषः ।
 एतदिच्छामि तत्त्वेन श्रोतुं सतिमतां वर ।
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नारदो वरदः प्रभुः । [65]
 आख्यानमिदमाचष्ट पुत्रशोकापहं महत् ।

नारद उवाच ।

शृणु राजन्महाबाहो आख्यानं बहुविस्तरम् ।
 यथा वृत्तं श्रुतं चैव मयापि वसुधाधिप ।
 प्रजाः सृष्ट्वा तदा ब्रह्मा आदिसर्गे पितामहः ।
 असंहृतं महातेजा दृष्ट्वा जगदिदं प्रभुः । [70]

तस्य चिन्ता समुत्पन्ना संहारं प्रति पार्थिव ।
 चिन्तयन्न ह्यसौ वेद संहारं वसुधाधिप ।
 तस्य रोपान्महाराज खेभ्योऽसिरुदतिष्ठत ।
 तेन सर्वा दिशो व्याप्ताः सान्तर्देशा दिधक्षता ।
 ततो दिवं भुवं खं च ज्वालामालासमावृतम् । [75]
 चराचरं जगत्सर्वं ददाह भगवान्प्रभुः ।
 ततो हतानि भूतानि चराणि स्थावराणि च ।
 महता क्रोधवेगेन त्रासयन्निव वीर्यवान् ।
 ततो हरो जटी स्थाणुर्निशाचरपतिः शिवः ।
 जगाम शरणं देवं ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् । [80]

Dn1 Dr.8 जनेश्वर; S (Gs damaged) युधिष्ठिर (for नरेश्वर). — D1 om. line 60. — (L. 60) Dn1 विजये; Ds विजिते; T Gs-8 निजितं; G1 M1.2 निहतः; Ms-8 निर्जयं (for विजयं). G1.8 M1-3.8 संखे; Gs संखे (for संख्ये). D1 वचनं (for च वर्षं). T Gs-8 तदा (for तथा). Dr.8 शत्रुमार्या युधिष्ठिर (for the post. half). — Before line 61, S ins. अकंपनः. — (L. 61) T Gs इंद्रादिपुण्यः (for इन्द्र). Bs.4 Dn1 Dr.8 समो (for सम). B1 Dr.8 युधि; Dn1 बली (for युतिः). — (L. 62) Dn1 Dr.8 निहतः (for बहुभिः). G1 M संखे; Gs संखे (for संख्ये). Dr.8 हरिर् (for हतो). S (except Gs) युधि (for बली). — After line 62, S ins.:

शृणोमि प्राणिनां चापि सृष्टुः प्रभवते किल ।

[Gs.8 शृणु मे (for शृणोमि).]

— (L. 63) D1.7 भगवान्; Ds बलवान् (for भगवान्). S क एष बल (G1 M भगवान्मृत्युः (for the prior half). Dr.8 स्वदीयं (for किं). Dr.8 Ms पौरुषं (for पौरुषः). — (L. 64) Dn1 Dr.8 कथितं तपतां वर (Ds रः); S कथितुं (G1.8 M1.2 तं) द्विजसत्तम (for the post. half). — Lines 65-69 = (var.) 12. 248. 11^a-13^a. — Before line 65, T Gs-8 Ms-8 ins. व्याप्ताः. — (L. 65) D1 [s] पवदत् (for वरदः). Dn1 Dr.8 नारदोऽथ तथोपनः; S दो भगवान्पुः (for the post. half). — (L. 66) Dn1 Dr.8 ततः (for महत्). — S om. the ref. — (L. 67) Dn1 Dr.8 त्वं कृणुष्व महेष्वास; T G1.2.4.8 M राजशृणु मयेदं त्वम्; Gs एतदिच्छामि मेदं त्वम् (for the prior half). Gs युधि (for बहु). — (L. 68) Gs चापि (for चैव). — (L. 69) Dn1 Dr.8 G1.8 M महाराज (Dn1 Gs कः); Ds तथा ब्रह्मा; T Gs-8 महाराज (for तदा ब्रह्मा). Dn1 Dr.8 T Gs-4 M प्रजासर्गे; G1 प्रजाः सर्वे; Gs सर्वलोकः (for आदिसर्गे). — (L. 70) M1.2 असंश्रुतं (for असंहृतं). Ds महत्

(for प्रभुः). Lines 71-84 = (var.) 12. 248. 15-21. — (L. 71) Dn2 Ds-8 समापन्ना (for समुत्पन्ना). — (L. 72) Dn1 Dr.8 स च नो (for न एनौ). S पितृव्यास-सादेव (Ms-8 दैवं) (for the prior half). G1 Ms-8 संहारं प्रति पार्थिव (for the post. half). — (L. 73) Dn2 Ds मुखे (for खेभ्यो). B1 उपपन्न (for उदतिष्ठत). Dn1 Dr.8 चक्षुर्भो (Dn1 पो) स्मिरभूत्ता; Ds मुखादस्मिर-तिष्ठत; T Gs-8 मुखेभ्योस्मिरजायत; G1 M खेभ्योऽग्निः समा-जायत (for the post. half). — Ds om. line 74. — (L. 74) Ds सप्तदेशा; Ds सर्वे देशा; Ds सान्तर्देशान्; T G1.2.4 M सर्वान्देशान्; Gs.8 सर्वदेशं (for सान्तर्देशा). Ds G1 M1.2 दिधक्षतः (for ता). — (L. 75) D1 दिशं; Ds मुखं (for भुवं). B1.2.5 Dn1 (before corr. as above; by corr.) Ds चैव (for खं च). T Gs-8 ततो भुवं दिवं (T दिशं) चैव (for the prior half). T G1 M सर्वे; Gs-8 सर्वे (for ज्वाला-). Bs Dn1 Ds.4 समाकुलं; Dn1 Dr.8 समावृणोत् (for वृतम्). T G1.2.8 M सर्वे ज्वालामिः संवृत्तं; Gs ज्वाला-मालाभिसंवृत्तं (for the post. half). — (L. 76) S ब्रह्मणः परवीरहन् (for the post. half). — Gs om. (hapl.) lines 77-80. — (L. 77) Dn1 Dr.8 ददाह; Ds हि तानि (for हतानि). S (Gs om.) कोपो दहति भूगानि (for the prior half). D1 ब्रह्मानि (sic) (for चराणि). Dn1 Dr.8 S (Gs om.) जंगमानि वृक्षाणि च (for the post. half). — (L. 78) T Gs.3.8 कोपः (for क्रोधः). — After line 78, Bs ins.:

बाह्यदेव दयाशील औलया मां समुद्धर ।

परोक्षोऽसि समोऽसि ममोद्धरे कियाम्भनः ।

— (L. 79) Dn1 Dr हरिर्; Bom. ed. रुद्रो (for हरो). Gs (inf. lin.) शिवः (for जटी). Dn2 lacuna; Bom. ed. हरः (for शिवः). — (L. 80) Dn2 दिश्वं (for देवं). Dn1 Dr.8 G1 M1.2 परवीरहा; T Gs.3.8

तस्मिन्नापतिते स्थाणौ प्रजातां हितकाम्यया ।

अथवीत्परमो देवो ज्वलन्निव महासुनिः ।

किं कुर्म कामं कामार्हं कामाज्जातोऽस्ति पुत्रक ।

करिष्यामि प्रियं सर्वं ब्रूहि स्थाणो यदिच्छसि ।

Colophon.

स्थाणुरुवाच ।

प्रजासर्गमित्तं हि कृतो यत्नस्त्वया विभो । [85]

त्वया सृष्टाश्च वृद्धाश्च भूतग्रामाः पृथग्विधाः ।

तास्तवेह पुनः श्रोधात्प्रजा दहन्ति सर्वदाः ।

ता दृष्ट्वा मम कारुण्यं प्रसीद भगवन्प्रभो ।

ब्रह्मोवाच ।

न कुप्ये न च मे काम एतदेवं भवेदिति ।

पृथिव्या हितकामानु ततो मां मन्युराविशत् । [90]

इयं हि मां सदा देवी भारतां समचूचुदत् ।

संहारायं महादेव भारेणाभिहता सती ।

ततोऽहं नाधिगच्छामि तप्ये बहुविधं तदा ।

संहारमप्रमेयस्य ततो मां मन्युराविशत् ।

स्थाणुरुवाच ।

संहारायं प्रसीदस्व मा रूपो विबुधाधिप । [95]

मा प्रजाः स्वावराश्वेव जङ्गमाश्च व्यनीनशन् ।

Ms-5 "हन् (for वत्सेष्ठिनन्). — (L. 81) B1 Ds S (except G2) निपतिते; B3 चाप" (for आप"). — (L. 82) T G2-3 महासुनिः (for "मुनिः"). — Before line 83, S (except G2) ins. ब्रह्मा. — (L. 83) B3 कर्म; D2 कर्तुं; D3 कुर्वे; D3 कुर्मः (for कुर्म). D3 कामार्हं. Dn1 Dr.3 करोमि कमहं कामं; S कं (G2-3 किं) कुर्मि (G2 कर्म) कामं कामारे (for the prior half). Dn1 Dr.3 S कामाहोस्ति मनो मन (for the post. half). — (L. 84) Dn1 Dr.3 करिष्ये ते (for "द्यामि). D2-3 च तत् (for प्रियं). S करिष्ये ते प्रियं कामं (for the prior half). Dn1 Dr.3 यमिच्छसि; G1 M1.2.4 यदा" (for यदि"). Colophon. — Sub-parvan: B1.2.4 अभिमन्यु-वप. — Adhy. name: B1.3 मृत्युपञ्चापनिर्वादे सृष्ट्यास्थानं; B1 Dc1 मृत्युपञ्चास्थानं; Dn1 D2 षोडशरात्रकीर्त्यं; T मृत्युसंवादे रक्षाभिगमनं; G2-3 मृत्युसंवादे ईश्वराभिगमनं; G3 ईश्वराभिगमनं. — Adhy. no.: B1 Dn1 D3 G2.3 50; T G1.2.4 M 49. Lines 85-96 = (var.) 12. 349. 1-6. T G3 रुद्रः (for स्थाणुः). — (L. 85) Dn1 प्रजासर्गं. Dn1 Ds-3 G2 निमित्तं च (D2 ह; G2 तु); T G1.2-3 M निवि-
त्तत्वात् (for "त्तं हि). G2 गतो (for कृतो). B1 पुतः; Dn1 Dr.3 T G2-3 Ms-3 प्रभो; G3 [अ]-
नय (for विभो). — (L. 86) D1 सदा च (for सृष्टाश्च). Dn1 त्वया सृष्टाश्च वृद्धाश्च; Dr.3 "हं च वृद्धं च; T G2-3 Ms-3 त्वया विसृ (Ms-3 हि स) द्या वृद्धास्तु; G1 M1.2 त्वया सृष्टा विवृद्धास्तु (for the prior half). Ms.4.5 (sup. lin. as above) चतुर्विधाः (for पृथग्विधाः). Dn1 Dr.3 भूतग्रामं च (Dn1 "मन्त्र"तुर्विधं (for the post. half). — Dr.3 read line 87 twice. — (L. 87) B1 Dr.3 (both second time) तास्तवेव; Dr.3 (both first time) त्वमेव च; T G2-3 Ms-3 तास्तयैव; G1 M1.2 चतुर्विधाः (for तास्तवेह). S नश्यंति (for दहन्ति). G1 M1.3 सर्वतः (for "शः). Dr (first time) विनाशयति सर्वशः (for the post.

half). — (L. 88) Dn1 तत्; D1.5 G2.3 तत्; D2 T G2 Ms तां (for तत्). G1 कारुण्यात् (for "प्य"). B3 om. the ref.; Dn1 Dr.3 G2 विनाश (for ब्रह्मा). — (L. 89) D2 संहर्तुं (for न कुप्ये). G1.5 M1.2 कामन्. B Dc1 नाकुप्ये न च दामो मे; Dn1 Dr.3 न कोपेन न कानेन; Dn2 Dr.2.3.4 संहर्तुं न च (Dr.3 चैव) कानो मे; D2 नाहं कुदो न दामो वा (for the prior half). Dn1 एतदेव; G2 "देवत् (for "देव). Dn1 Dr.3 कुरुं (for इति). — D2 om. lines 90-91. — (L. 90) Dn1 पृथिवी- (for "न्या). B Dc1 Dn2 Dr.3.5 G2 कामं तु; Dn1 Dr.3 कानेन; G2 (sup. lin.) कानाय (for -कामानु). G2 M ना (for मां). — (L. 91) T G1.2-3 M सदा; G2 सा तु; M1 (inf. lin.) परा (for हि मां). Dn2 om. (hapl.) from सदा up to सदा (in line 94). G2 परा (for सदा). Ds-3 मारतां समचूचुदत्; S भारतो (Ms-3 "रतां) मामचूचुदत् (for the post. half). — (L. 92) Dn1 Dr.3 मया (for मदा). G2 अपि (for अभि). Dn1 Dr.3 भवानभिहितो वृद्धं (for the post. half). — (L. 93) Dn1 Dr.3 तेनाहं; D2 तानहं; S ततो वै (for ततोऽहं). B2 नया (for तपो). Dn1 Dr.3 S वृद्धया बहु विचारयन् (for the post. half). — (L. 94) B1.3 अत्रमेव वै; Dc1 (marg. as above) "देवै च; Dn1 Dr.3 S "मेयार्त्तं (G2 "यै) द् (for "मेयस्व). D2 संहारास्त-
दपर्यन्तं (for the prior half). Dn1 Dr.3 मे; G1.5 M ना (for मां). B1.2.4.5 Dn2 Ds-3.1 रुद्र उवाच; D1 हर उवाच (for स्थाणुः). — (L. 95) T G1.2 M ना कुदो; G2.4 मा कुपो; G2 मा कोपो (for ना रूपो). B1-3.5 Dc1 Dn2 Dr.4.5 मा रूपो वदुषाधिप (for the post. half). — (L. 96) T1 G2 स्वावरं; T2 G2.2-3 M "राय (for "राय). T1 G2 चैदं (for चैव). T G1.4.5 (sup. lin.) M जंगमाश्च; G2 महाश्वेव (for जङ्गमाश्च). B1.3

तव प्रसादान्नगवन्निदं वर्तेत्रिधा जगत् ।

अनागतमतीतं च यच्च संप्रति वर्तते ।

भगवान्क्रोधसंदीप्तः क्रोधादग्निं समासृजत् ।

स दहत्यग्निमकृतानि दुर्मांश्च सरितस्तथा । [100]

पल्वलालि च सर्वाणि सर्वं चैव तृणोलपाः ।

स्थावरं जड़मं चैव निःशेषं कुरुते जगत् ।

तदेतद्भस्मसाद्भूतं सर्वं जगदनाविलम् ।

प्रसीद भगवन्स त्वं रोपो न स्याद्दुरो मम ।

सर्वं हि नष्टा नेष्यन्ति तव देव कथंचन । [105]

तस्मान्निवर्ततां तेजस्त्वय्येवेह प्रलीयताम् ।

उपायमन्यं संपश्य प्रजानां हितकाम्यया ।

यथेमे प्राणिनः सर्वे निवर्तैरस्तथा कुरु ।

अभावं नेह गच्छेयुस्त्वन्नजननाः प्रजाः ।

अधिदैवे नियुक्तोऽस्मि त्वया लोकेषु लोकहन् । [110]

मा विनश्येज्जगन्नाथ जगत्स्थावरजङ्गमम् ।

प्रसादाभिमुखं देवं तस्मादेवं प्रवीम्यहम् ।

नारद उवाच ।

श्रुत्वा हि वचनं देवः स्थाणोर्निहतपाप्मनः ।

Dn D2-s T G1. 3-s M व्यनीनशः; D2 "नशत्"; G2 "नशम्" (for "नशत्"). D7 जंगमाश्वापि नीनशैः; D3 जंगमाश्वापि निलशः (for the post. half). — (L. 97) Dn2 Gs Ms प्रसादाद् (for प्रसादाद्). Dn1 D7.8 त्वत्प्रसादाद्धि भगवन् (for the prior half). B1 (marg.) भक्ते; Dn1 D7.8 S (except G2) जाते; D2 यत्ते; D3 वृत्ते (for वर्तते). B1 इदं सर्वं चराचरं (for the post. half). — (L. 98) B (except B2) D1 यत्तु; D2 यत्तु (for यत्तु). D2 संपरि- (for संप्रति). — (L. 99) B Dn1 D1. 2. 3 S (except Ms-s) भगवन् (for "वान्"). D1 om. दीप्तः क्रोधा. B1.8 D1 अवासृजः; B2.4.5 अवासृजत् (for समा). Dn1 D7.8 क्रोधादग्निः समुत्थितः (for the post. half). — (L. 100) B1-s स दहति (sic); D2.6 G2 संदहति (for स दहति). B1-संयात्र (for कृतानि). Dn1 स दहत्यग्निमकृतानि (for the post. half). M1.8 सरितः. Dn1-दुमानश्मसरित्तथा (for the post. half). — (L. 101) Dn1 D7.8 समुद्रं च (for च सर्वाणि). Dn1 सर्वाण्य (for सर्वे). B1 तृणोलपाः; B2 "पमाः"; D1 "पलाः"; D2 "पलाः"; D2 "पलाः" (for "लपाः"). B2 Dn2 सर्वाश्चैव तृणोलपाः (Dn2 "लपान्"); Dn1 D7.8 सर्वं चैवाद्भूतं जगत्; D4 S सर्वं चैव तृणोलपं (T G2 Ms.6 "लपं") (for the post. half). — Dn1 D7 om. (hapl.) line 102. Dn2 D2-s om. line 103. — (L. 103) B2 तदेव (for तदेतद्). B Dn1 D1 जगत्स्थावरजङ्गमं; Dn1 (marg.) निःशेषं कुरुते जगत् (for the post. half). — (L. 104) B1 शर्वः; B2 T G M1. 2. 4. 5 देवः; D1.8 सर्वः; Ms.2 (inf. lin.) मल्लं (for स त्वं). Dn1 D1. 2. 3 प्रसीद भगवान्स्थाणे (D1 "न्मल्लं") (for the prior half). D7.8 यप (for रोपो). D1 महान् (for मम). — (L. 105) B1.8 D1 नश्यन्ति; D2 व्रश्यन्ति; T G2-s तप्यन्ति; G1.2 M1.2 तप्यन्ति (for नेष्यन्ति). Dn1 D2 सर्वं हि नष्टा नश्यन्ति; Dn1 D7.8 सर्वं विनष्टा नेष्यन्ति; Ms-s सर्वं पुनर्देव नष्टा (for the prior half). D1 तदा; T G2-s सर्वं; G1.2 M1.2 पुनर् (for तव). T G M1.2 देवाः (for देव). G2 कथं जवाः

(for कथन). M2-s स्थापयन्ति कथंचन (for the post. half). — (L. 106) M2-s निवर्तयतां. B1. 2. 4. 5 Dn1 D1. 8. 4 त्वय्येवेदं; Dn1 D7.8 "य्येव सं-"; T त्वयि वैतत्; G1.2 M1.2 त्वयि जैव; G2-s M2-s त्वयि वैतत् (for त्वय्येवेह). — (L. 107) B Dn1 Dn2 D1-8 तत्पश्य देव (B1 तव देवस्य) समुत्थितं (for the prior half). — B1 repeats line 108 after line 111. — (L. 108) Ms न नश्यैरस्त्वं; M1.5 न नश्येयुस्त्वं (for निवर्तैरस्त्वं). — (L. 109) T G M1.2 जैव; Ms नो न (for नेह). B1-s D2.8.5 उच्छन्न- (for उत्सन्न). Dn1 D7.8 G1 M उच्छ- (G1 M "त्") उच्छन्नाः प्रजाः; T G2-s उत्पन्ना बहुधाः (G2 वद्वः) प्रजाः; G2 उत्पन्नाः सज्जनाः प्रजाः (for the post. half). — (L. 110) B2 D2.8 आधिदैवे (D2.8 "व-"); Dn1 Dn2 D7 अधिदैवः (D1 "वै") (for "दैवे"). Dn1 D2 अधिदैव (D2 "दै") वेन युक्तोऽस्मि (for the prior half). Dn D1 लोकहन्; D7.8 जैव हि (for लोकहन्). — For line 110, S subst.;

भगता हि नियुक्तोऽहं प्रजानां पालने विभो ।

[T G2-s [त्र]भि- (for हि). G2.4 M1.2 प्रभो.]

— After line 110, S ins.:

दद्या तेन ममोत्पन्ना प्रजास्तु विबुधेश्वर ।

[G2-s यदा (for दद्या). G2 समुत्पन्ना (for ममो).]

— (L. 111) D7.8 न भवेद्धि यथानर्थो; S यन्मया ना- (Ms.4 मया तत्रा) भवेद्धि (for the prior half). D7.8-जंगमे (D2 "म"). — (L. 112) D7.8 प्रसादेह (D2 "हं") गुरुं देवं; S प्रसाद हि (G2 "सीद हि"; G2 "पदेहं") गुरुं देवं (for the prior half). Dn2 om.; D2 तस्मादेवं; T G2-s Ms-s "देतद्" (for तस्मादेवं). — (L. 113) T G1. 2. 3 M तु; G2 तद् (for हि). Dn2 देव; S स्थाणोर् (for देवः). S निलं (for स्थाणोर्). T G M1.2 निहित- (for "हत-"). T G2.5 (inf. lin. as above) पालनः; G2-पालनः (for पालनः). B D (except D7.8) प्रजानां हित-

कूरं कर्माहितं कुर्यां मृडेव किमु जानती । [135]

विभेस्यहमधर्मादि प्रसीद भगवन्प्रभो ।

प्रियान्पुत्रान्वयस्यांश्च भ्रातृन्मातुः पितृन्पतीन् ।

अनुध्यास्यन्ति ये देव मृतांस्तेषां विभेस्यहम् ।

कृपणानां हि रुदतां ये पतन्त्यश्चुविन्दवः ।

तेभ्यो हि बलवन्नीता शरणं त्याहमागता । [140]

यमस्य भवनं देव न गच्छेयं सुरोत्तम ।

प्रसादये त्वा वरद मूर्धोदग्रनखेन च ।

एतदिच्छाम्यहं कामं त्वतो लोकपितामह ।

इच्छेयं त्वत्प्रसादाद्देव तपस्तप्तुं प्रजेश्वर ।

प्रदिशेमं वरं देव त्वं मह्यं भगवन्प्रभो । [145]

त्वया युक्ता गमिष्यामि धेनुकाश्रममुत्तमम् ।

तत्र तप्स्ये तपस्तीव्रं तवैवाराधने रता ।

न हि शक्यामि देवेश प्राणान्प्राणभृतां प्रियान् ।

हंतुं विलपमानानामधर्मादभिरक्ष माम् ।

ब्रह्मोवाच ।

मृत्यो संकल्पितासि त्वं प्रजासंहारहेतुना । [150]

गच्छ संहार सर्वास्त्वं प्रजा मा ते विचारणा ।

भविता त्वेतदेवं हि नैतज्जात्वन्यथा भवेत् ।

भवत्वनिन्दिता लोके कुरुष्व वचनं मम ।

नारद उवाच ।

एवमुक्ताभवन्नीता प्राज्ञलिर्भगवन्मुखी ।

(for the post. half). — Before line 134, MSS. ins. मृत्युरवाच. — (L. 134) D₂ मया (for त्वया). B₃ (marg.) सुदृशी; D₁ S मादृशी (for ई). — (L. 135) D₂ D₃-s कूर; D₂ ब्रुहि (for कूर). G₁ M₁-s ईदृशं (for अहितं). D₂ D₃-s १, २, ३ G₁ M कुर्यात् (for कुर्यां). B₁-s D₁ D₂ D₃-s तदेवं; B₂-s D₃-s 'व (for मृडेव). D₁-s निमु (D₃ 'य'जा सती; G₁ M किमजानती (for किमु जा). — (L. 136) D₁ अयमस्य; T G₂-s अधर्माव (for 'दि). — Lines 137-141 = (var.) 12. 250. 5-8. — (L. 138) B D₁ D₂ D₃-s अप- (for अनु). D₁ (by corr.) -वास्वति (for 'या'). B D₁ D₂ D₃-s १, २, ३ मे; D₃ चेद् (for ये). D₁-s अवस्थाः संति ये देव (for the prior half). B D₁ D₂ D₃-s १, २, ३ मृतेभ्यो; D₃ मृतांस्तेषां (for मृतांस्तेषां). — (L. 139) D₁ वि- (for हि). D₁-s S कृपणाश्चरिण्डरात् (D₁-s 'रुश्रात्; G₁-s 'रुश्रात् (for the prior half). D₂ om. ये. D₁-s S पतेयं (D₁-s पतेयुः; G₁-s तेषां) शशतीः समाः (for the post. half). — D₂ om. lines 140-141. — (L. 140) S [s]ति- (for हि). B D (except D₁-s; D₂ om.) तेषां भगवन्नीता (for the prior half). D₁-s तु (for ता). B₁ M₁-s शरणं त्यामुगागता; B₂-s D₃ 'नं त्यामहं गता (for the post. half). — (L. 141) D₂ भगवन्; T G₂-s सदनं (for भवनं). G₃ चैव (for देव). B₂-s D₁ D₂ गच्छेयं न (by transp.). T G₂-s M₃ (orig.) प्रजा रोदुं (M₃ रोदुं) न चोत्सहे; G₁ M (M₃ sup. lin.) यातना स्वर्गमुत्तमं (for the post. half). — (L. 142) B₁-s D₁ D₂ D₃-s त्वा; B₁ [s]हं (for त्वा). D₂ D₃-s १, २, ३ G₃ वरदं (for 'द). B₂ D₂ कायेन विनयोपेता (for the prior half). D₁-s दश- (for [उ]दग्र-). B₁ D₁ D₂ -मुखेन (for 'न'). S मूर्धा देववर प्रभो (for the post. half). — (L. 143) T G₂-s M₃-s पदम् (for पदद्). D₁-s वै; T G M₃-s मे; M₁-s ते (for

[अ]हं). D₃-s दत्तं (for त्वत्तो). — (L. 144) D₁ इच्छेहं (for 'यं). B D₂ D₃-s -प्रसादादि; G₁ M₁-s 'देन (for 'दाद्रे). D₃-s जनेश्वर (for प्रजे). — (L. 145) D₁-s १, २, ३ प्रादिश (for प्र). D₁-s एवं (for इमं). — (L. 146) S त्वयोक्ताहं (for त्वया युक्ता). D₁ D₂ धेनुकारणम् (for 'ग्रमम्). D₁-s धेनुग्राममनुत्तमं (for the post. half). — (L. 147) B₂ om. ने रता. T G₂-s तवैवाराधनेन हि (for the post. half). — (L. 148) B₂ om. from न हि up to संहार (in line 151). D₁-s T G₃ शक्यामि. G₂ अहं (for प्रियान्). — (L. 149) D₂ हंतुं (for हंतुं). B₁-s D₁ D₂ D₃-s त्वभि-; D₁ चापि; D₁-s चाभि- (for अभि-). D₂ -रक्षतां (for -रक्ष मां). S अयमं चापि राक्षितुं (for the post. half). B₂ om. the ref. — Lines 150-155 = (var.) 250. 9-11. — (L. 150) D₃ G₁ मृत्योः (for मृत्योः). D₁-s वै; T G M₃-s मे (for [अ]ति). M₁-s मृत्योः संकल्पितामर्थं (for the prior half). S प्रजासंहारेण तु (G₃ 'णाय; M₃-s 'णेत्र) वै (for the post. half). — (L. 151) D₃-s मात्र (for मा ते). — (L. 152) D₁ reads from त्वेतद् up to भीता (in line 154) on marg. D₂ भावितेति; D₁-s भविष्यति (for भविता तु). G₁ M₁-s पदमे- तद् (by transp.). T G₂-s M₃-s न तज्ज; G₁ M₁-s तत्र (for नैतज्ज). — (L. 153) B₂ भवेत्तु (for भवतु). D₂ लोके. D₁-s त्वमात्मनिरिता लोके; S तस्मादनिरिते (G₃ 'ता) काले; G₃ (before corr.) तस्मादनिरिता काले (for the prior half). B₁ G₃ om. the ref. — (L. 154) D₂ M₁-s उक्त्वा (for उक्ता). B₂ D₂ G₁ M₁-s प्रीता; D₂ lacuna (for भीता). T G₂-s एवमुक्ता भगवता (for the prior half). D₂ प्राज्ञलोत्तमनामुखी; T G₂-s M₃ (inf. lin.) 'लिष्याप्यवाष्मुखी; G₁ M 'लिष्य- गवतोमुखी (for the post. half). — B₂ om. lines

संहारे नाकरोद्धि प्रजानां हितकाम्यया । [155]

तृणीमासीत्तदा देवः प्रजानामीश्वरेश्वरः ।

प्रसादं चागमस्त्रिप्रमात्मन्येव पितामहः ।

स्यमानश्च लोकेशो लोकान्सर्वानवक्षत ।

लोकाश्चासन्यथापूर्वं दृष्टास्तेनापमन्युना ।

निवृत्तरोपे तस्मिन् भगवत्पराजिते । [160]

सा कन्यापि जगामाथ समीपात्तस्य धीमतः ।

अपसृत्याप्रतिश्रुत्य प्रजासंहरणं तदा ।

स्वरमाणा च राजेन्द्र मृत्युर्धेनुकमभ्ययात् ।

सा तत्र परमं तीव्रं चचार व्रतमुत्तमम् ।

समाहितैकपादेन तस्यौ पद्मानि पोडश । [165]

पञ्च चान्यानि कारुण्यात्प्रजानामभयैषिणी ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यः प्रियेभ्यः संनिवर्त्य सा ।

तत्स्वदेकेन पादेन पुनरन्यानि सप्त वै ।

तस्यौ पद्मानि पट् चैव सप्त चैकं च पार्थिव ।

ततः पद्मायुतं तात मृगैः सह चचार सा । [170]

पुनर्गत्वा ततो नन्दां पुण्यां शीतामलोदकाम् ।

अप्सु वर्षसहस्राणि सप्त चैकं च सानयत् ।

धारयित्वा तु नियमं नन्दायां वीतकल्मसा ।

सा पूर्वं कौशिकीं पुण्यां जगाम नियमे घृता ।

तत्र वायुजलाहारा चचार नियुतं पुनः । [175]

पञ्चगङ्गे च सा पुण्ये कन्या वेतसकेषु च ।

155-160. G₁ om. lines 155-157. — (L. 155) G₁ M₁.s संहाराय (for संहारे च). — Lines 156-158 = (var.) 250. 12^c-13^d. — (L. 156) D₁.s ततो (for तदा). D₁.s.s.7 M₁.2 देव (for देवः). G₁.s M (M₁ sup. lin. also as above) प्रजानामीश्वरः प्रभुः (for the post. half). — (L. 157) G₁ M₁.s अगमत्; G₃ (by corr.) चागमत् (for चागपत्). D₁.s आत्मना (for आत्मनि). B₂ D₂ आत्मनैव प्रजापतिः (for the post. half). — (L. 158) D₂ S (except G₂) देवेशो (for लोकेशो). B (B₁ om.) D₂ D₁ D₁-s अवेष्ट (D₂ 'क्ष' च (for अवैक्षत). — (L. 159) B₂ D₂.s तु; M₁-s हि (for च). D₂ D₂ लोकावाप्तं यथापूर्वं (for the prior half). D₃.s सृष्टात् (for इ^c). D₁ (before corr.) दृष्टास्तेनापमन्युना; G₁ M₁.s 'त्मन्युना (for the post. half). — Lines 160-165 = (var.) 250. 14-16. — (L. 160) M₁ -रोपे (for -रोपे). B₁ तस्मिन्निवृत्तरोपे तु (for the prior half). — (L. 161) B₁.s.s.4 D₂ D₁ D₁ कन्यापः; D₂.s च कन्या; D₁ कन्या*; D₂ कन्या च (for कन्यापि). D₁.s सा तु कन्या उप-क्राता (for the prior half). — (L. 162) D₁.7.s G₁.s प्रतिष्ठल (for [अ]र^c). D₂ D₂.s अथ मृत्युः प्रतिष्ठल (for the prior half). D₁.s -संहरणात्; G₁ -संहरणं (for -संहरणं). B₁ D₂ तथा (for तदा). D₃ प्रजानां हरणं तदा (for the post. half). — (L. 163) G₁ M₁.s [अ]य (for च). B₁.s D₂ D₁ D₂ अभ्ययात् (for 'यात्'). — (L. 164) D₂ D₁ G₂ M₁-s चकार (for चचार). D₁.s T G₂-s चक्रा (D₁ 'वा' र तप इ T तपसु) तमं (for the post. half). — (L. 165) B D₂ D₁ D₁-s सा तदा (D₁ 'या' श्लेषपादेन; D₁.s सा मनस्येकं; T G समा-मेकं (for the prior half). — (L. 166) B₂.s D₁ चावदानि; D₂ D₂-s [अ]न्यानि तु; D₁.s त्वान्यानि (for

चा^c). B D₂ D₁ D₁-s तु (D₁ च) द्वितीयो; G₂ (inf. lin. as above) अद्वितीयो (sic) (for अमद्वै^c). — (L. 167) D₁ त्रिदिवर्त्यः (for [र]न्द्रिया^c). T G₂-s संनिवर्त्य (for संनिवर्त्यं). — (L. 168) D₁ s च (for तु). S (except G₂) तत्स्वदेकेनैव (for the prior half). D₂ तस्यौ पद्मानि; D₂ पुष्पांश्च पद्मानि (for पुनरन्यानि). — Lines 169-171 = (var.) 250. 19-20. — (L. 169) B₂ (marg.). 2.s D₂ D₂.s पट् द्वौ च; D₁.s पंचैव (for पट्चैव). D₁ सप्त (for सप्त). D₂ तु (for च). T G₂.s सप्त पंचैव वै नृप; G₁.s M सप्तकं चैव वै नृप (G₁ M₁.s पुनः) (for the post. half). — (L. 170) G₁ M तत्र (for ततः). T G₂-s तत्र वर्गायुतं चैव (G₂ तान) (for the prior half). D₁.s वेतो सन्धकचचार इ (for the post. half). — (L. 171) D₂ D₂.s.s.4 नद्यां; T G₂-s गंगां (for नन्दां). D₂ D₁ पुण्य- (for पुण्यां). D₂ तोया पुष्पांश्चोदकौ (sic); S पुण्यां शीतजलां शिवां (G₁.s M शुभां) (for the post. half). — (L. 172) D₂ अत्र (for अप्सु). D₁ वा (for च). B₁ चारवत्; D₂.s T G₂-s M₁-s सावत्; G₁ M₁ सावत्; M₂ सारवत् (for सानयत्). — (L. 173) D₁.s S तं पार (G₁ M₁.s तत्पार-; M₂.s तं पार) यित्वा नियमं (for the prior half). T G₂-s गंगायां (for नन्दायां). — (L. 174) B₂ पूर्वी; D₁.s पूर्वे; S पुनः (for पूर्वं). B₂ D₂ नियमैषिणा; D₂ नियमे घृता; D₂ T G₁-s M 'नेष्टुता (T G₂ 'तां); G₂ 'नेष्टुता (for नियमे घृता). — (L. 175) D₁ द्वित्र- (for वायु-). D₂ D₂ -जलाहारा; G₁ 'हारे (for 'हारा). B D नियमं; G₁ M₁.s नियतं (for नियुतं). B₁ (also as above) ततः (for पुनः). — (L. 176) D₂ G₂ पंचगंगेव; G₂ 'गंगेति (for 'गङ्गे च). B₂-s D₂ D₁ D₁ पुण्या (for पुण्ये). D₂ पंचगंगायुता पुण्या; D₂.s.s.4 'गंगेयु सा पुण्या; D₁ 'कन्येव सा पुण्या;

तपोविशेषैर्बहुभिः कर्शयद्देहमात्मनः ।
 ततो गत्वा महागङ्गां महामेहं च केवलम् ।
 तस्थौ चाग्नेव निश्चेष्टा प्राणायामपरायणा ।
 पुनर्हिमवतो मूर्ध्नि यत्र देवा पुरायजन् । [180]
 तत्राङ्गुष्ठेन सा तस्थौ निखर्वं परमा शुभा ।
 पुष्करेण्यथ गोकर्णे नैमिये मलये तथा ।
 अकर्शयत्स्वकं देहं नियमैर्मनसः प्रियैः ।
 अनन्यदेवता नित्यं दृढभक्ता पितामहे ।
 तस्थौ पितामहं चैव तोषयामास धर्मतः । [185]
 ततस्त्वाग्रवीर्यप्रीतो लोकानां प्रभवोऽव्ययः ।
 मृत्योः किमिदमत्यर्थं तपांसि चरसीति ह ।

ततोऽग्रवीर्युनर्ह्युर्भगवन्तं पितामहम् ।
 नाहं हन्यां प्रजा देव स्वस्थाश्चाक्रोशतीस्तथा ।
 एतदिच्छामि सर्वेश त्वत्तो वरमहं प्रभो । [190]
 अधर्मभयभीतास्मि ततोऽहं तप आस्थिता ।
 भीतायास्तु महाभाग प्रयच्छाभयसव्यय ।
 आर्ता चानागसी नारी याचामि भव मे गतिः ।
 तामग्रवीर्यतो देवो भूतभव्यमविव्यवित् ।
 अधर्मो नास्ति जे मृत्योः संहरन्त्या इमाः प्रजाः । [195]
 मया चोक्तं मृषा भद्रे भविता न कथंचन ।
 तस्मात्संहर कल्याणि प्रजाः सर्वाश्चतुर्विधाः ।
 धर्मः सनातनश्च त्वा सर्वथानुप्रवेक्ष्यति ।

Ds. 1. 8 'गंगे' महा (D1. 8 सदा) पुण्ये (for the prior half). D1 गंगा (for कंगा). B1 (marg.) 3. 1 वेतसकेषु च; B3 (marg.) वेतसकेषु च; D1. 8 वेतसके पुनः; T G2-5 वे (G1 वे) तसिक्केषु च; G1 M वेतसकेषु च; G2 वेप्राक (for वेतसकेषु च). — (L. 177) D1. 8 S निदिधैः (for बहुभिः). B1. 8 D01 Dn1 D1 कर्ष (D01 Dn 'प') ती; B2. 4. 5 Dn2 D2. 5. 6 कर्षयद्; D2. 4 कर्षयन्; T G2. 4 M2. 4 कर्षयन्; G1 M1. 3 'येद्' (for कर्षयद्). D1. 8 कर्ष (D2 'र्ष') यतीव (D2 'तीव') मात्मनः (for the post. half). — Lines 178-181 = (var.) 250. 23^a-23^b. — (L. 178) B D01 Dn D1 (before corr.) 2-3 तु (B1 च) सा गंगा; D1 (by corr.) तु गंगां तां; T G2-5 महाभागां (for 'गङ्गां'). D2 अश्वमेकं (for महामेहं). M2. 5 पर्वतं (for केवलम्). — (L. 179) Dn1 चाग्नेव; D2 चासौ च; D1. 8 T G2-1 M2. 5 अग्नेव (for चाग्नेव). Dn2 तस्यो चाग्ने (sic) निश्चेष्टा; G2 तसिक्के च निश्चेष्टा (for the prior half). — (L. 180) S ततो (for पुनर्). B1 D1. 8 G1. 5 (before corr.) [अ]जयन्; D1 [अ]जयन् (for [अ]जयन्). — (L. 181) D1 om. सा. D2. 6 तस्थौ च (for सा तस्थौ). G1. 2 M परमं शुभा (G1 'भ'); G2 'नागना' (for 'भा शुभा'). Dn1 D1. 8 निखर्वानां परं शतं (Dn1 शुभं); D2. 6 नित्यं यूयोत्ता शुभा; T G2. 4 निर्वाणं परमं गतं (for the post. half). — (L. 182) D2 पुष्करेण्यथ (for 'यथ'). D1. 8 नैमियेपरवटके; S नैमिये (G2 'पे') मलयेषु च (for the prior half). — (L. 183) B D अगकर्षत; M2. 3 अकर्षयत् (for अकर्षं). B2 Dn1 D1. 8 मा (D1 ग) नतः; D2 G1 M1. 2 मनसि (for 'सः'). Dn1 सह; D2 शिः (for प्रियैः). — (L. 184) Dn2 D2 सानन्य- (for अनन्य-). Dn2 D2. 6 दृढं; D1. 8 बाढम् (for दृढ-). Dn2 शक्त्वा; D1. 8 'अक्त्वा'; D2 G1 M 'अक्तिः'; D1. 8 उक्ता (D2 'क्त्वा') (for 'अक्ता'). — Lines 185-189 = (var.)

250. 23^a-23^b. — (L. 185) G2 (inf. lin.) दध्यौ (for तस्थौ). D1 सा चैवं तोषयामास (for the prior half). T G2-1 यत्नतः (for धर्मतः). D1 सर्वतः कामरूपिणी; M2 तोषयती सधर्मतः (for the post. half). — (L. 186) D2 प्रीत्या (for प्रीते). D1. 8 पुरुषो (for प्रभो). — After line 186, B D ins.:

सौम्येन मनसा राजग्रीतः प्रीतमनास्तदा ।

[Dn1 महता (for मनसा). D1 om.; D1. 8 प्रीत्या (for प्रीतः).]

— (L. 187) D1. 8 एतद् (for इदम्). B2-6 Dn2 D2. 3. 5. 6 अत्यंतं (for अत्यर्थं). Dn1 G1 चरति (for 'ति'). G1 इह (for इति). B2 Dn2 D2. 5 हि; Dn1 [इ]ह; D2 च; G1 वै; G2 नः (for ह). — (L. 188) G2 सा च (for ततो). — (L. 189) S स्वस्थाश्च क्रोशतीः प्रभो (for the post. half).. — (L. 190) D1 G2 देवेभ्यः (for सर्वेश). D1. 8 वरं त्वत्तः परं प्रभो (for the post. half). — (L. 191) D1. 8 तपसा स्थिता (for तप आ). — (L. 192) G2 भीतार्था (for 'यात्'). D1. 8 S वे (for तु). B1. 8 उत्तमं; D01 Dn D1-6 अव्ययं (for अव्यय). D1. 8 प्रयच्छानामयं यथा; S प्रेदि वरमव्ययं (T G2 M2. 5 'व') (for the post. half). — (L. 193) D1. 8 S च त्वां (T G1-1 M1. 3 त्वा) (for नारी). G2 याचामि त्वापरां गतिं (for the post. half). — Lines 194-195 = (var.) 250. 32. — (L. 194) S तदा (for ततो). D1. 8 ब्रह्मा (for देवो). D2. 6-8 S 'भविष्यकृत्' (for 'वित्'). — Before line 195, S ins. ब्रह्मा. — (L. 195) D2 भद्रे (for हृत्सो). Dn2 D2. 4. 5 संहरत्या; D1. 8 'रस्व' (for संहरन्त्या). D2 इमां (for इमाः). — (L. 196) Dn2 माधवोक्तं (for मया चोक्तं). D2 G2 कदाचन (for कथं). — D01 reads lines 197-198 on marg. sec. m. — (L. 197) Dn2 D2. 5 अस्मात् (for

लोकपालो यमश्चैव सहाया ध्यायन्तथा ।

अहं च विदुषाश्चैव पुनर्दास्यामि ते वरम् । [200]

यथा त्वमेनसा मुक्ता विरजाः स्यातिमेव्यसि ।

सैवमुक्ता महाराज कृताञ्जलिदिदं विशुम् ।

पुनरेवाप्रवीद्वाक्यं प्रसाद्य शिरसा तदा ।

यद्येवमेतत्कतं मया न स्याद्विना प्रभो ।

तवाज्ञा मुग्धि मे न्यस्ता यत्ने वक्ष्यामि तच्छृणु । [205]

लोभः क्रोधोऽभ्यसूयेर्ष्या द्रोहो मोहश्च देहिनाम् ।

अहीश्वान्योन्यपरुषा देहं भिन्दुः पृथग्विधाः ।

प्रलोभाच्च ।

तथा भविष्यते मृत्यो साधु संहर वै प्रजाः ।

त). G₂ चतुर्वर्गो इमाः प्रजाः (for the post. half). — (L. 198) B Dci Dn D1-s G₂-s M₂-s त्वां (for त्वा). G₂ सर्वथा. D1-s धर्मं सनातनं च त्वं (for the prior half). Dci Dn D1-s सर्वथा पात्र (Dci पात्र; Dn₂ D₃-s पात्र) विध्यति; D1-s 'था प्रापयित्वा (D₃ 'य')ति (for the post. half). — (L. 199) B₂ (marg. also as above) Dci लोकपाला; D1-s S इ (G₂ स) वैः कालो (for लोकपालो). B Dci Dn₁ D1-r₂ S च ते (G₂ ये) (for तथा). — Line 200 = (var.) 12. 250. 28rd. — (L. 200) B₂ अयं (for अहं). B₂ (marg. as above) s दास्यामि (for 'म'). T G₂-s वरान्. D1-s G₁-s M पुनर्दास्यामि ते (D1-s G₂ 'महे' वरान् (for the post. half). — Dci om. lines 201-202. — (L. 201) B₁-s D1-s लक्ता; Dn D₂-s युक्ता (for मुक्ता). D1 येस्त्वयुक्तैर्न सा मुक्ता; D₃ येस्त्वै युक्तैर्न सा मुक्ता; S येस्त्वै यु (G₂ यु) क्ता भयान्मु (G₂ 'यामु')क्ता (for the post. half). — (L. 202) B₁-s Dn₁ S (G₂ lacuna) प्रभुं; D1-s वचः (for विमुन्). — Before line 204, S (except G₂) ins. नृत्यः. — (L. 204) T G₁-s M एतदेवं (by transp.); G₂ एवमेव. B₁ 4-s विभो (for प्रभो). D1-s मया तन्नान्यथा भवेद; S धर्मतो (G₁ M₁ इति मे; G₂ M₂-s इह मे; M₂ इति इ) नास्त्यतो भवं (for the post. half). — (L. 205) D1-s त्वदाक्यं (for तवाज्ञा). D1-s न्यस्तं; M₂-s [S]-यत्तु (for न्यस्ता). B₁-s Dci D1 S तु; D1-s च (for ते). — (L. 206) D₂-s कामः (for लोभः). Dn₁ D₂ क्रोधा; T क्रोधे (for क्रोधो). T G₂-s द्यस्वेर्ष्या (for 'स्य'). D1-s द्रोहमोहाश्च; T G₂-s मोहो द्रोहश्च (by transp.). Dci Dn₁ D1 द्रोहो; G₂ damaged (for द्रोहो). D₂-s लोभश्च (for मोहश्च). B₁-s देहिनाः; G₂ 'नं (for 'नाम्'). — (L. 207) D₂ पतेश्च (for अहीश्च). Dci Dn₁ D₂-

अधर्मस्ते न भविता नापध्यास्याम्यहं शुभे ।

यान्यश्रुविन्दुनि करे समासे [210]

ते व्याधयः प्राणिनामात्मजाताः ।

ते मारयिष्यन्ति नरान्गतासू-

ब्राधर्मस्ते भविता मा स्म भैषीः ।

धर्मो मृत्यो मारणे प्राणिनां ते

त्वं वै धर्मस्त्वं हि धर्मस्य चेना । [215]

धर्म्या मृत्वा धर्मनित्या धरित्री

तस्मात्प्राणान्स्वर्धेमाबिष्यच्छ ।

सर्वेषां वै प्राणिनां कामरोषौ

संत्यज्य त्वं संहरस्वेह जीवान् ।

पुरुषा; D1-s -जनिता (for -वक्षा). S (except G₂) अभियान्योन्यजनिता (T G₂ 'तान्') (for the prior half). B₁-s D₂-s T G₂-s देहान् (for देहं). Dn₂ D1-s G₂-s भिन्दुः; D₃ भिन्दुः (for भिन्दुः). D₃ पृथग्विधं. Dci Dn₁ G₁ M देहान्भिन्दुः (Dci 'हान्भिन्दुः; Dn₁ 'हान्भिन्-त्वा') पृथग्विधान् (for the post. half). — Lines 208-212 = (var.) 250. 32-33. — (L. 208) G₂ M₂-s नविष्यति (M₂ 'ते' तथा मृत्यो (for the prior half). D₂ भो; D₃ ते; Bom. ed. भोः (for वै). D₂ प्रजां (for प्रजाः). — (L. 209) B₂ D₁ नापध्यास्यामहे शुभे; Dci नापध्यास्यामहे शुभे (sic); Dn₁ तथा ध्यास्यामहे शुभे; Dn₂ मा वध्यास्यामहे शुभे; D₂ नापध्यास्यामहे प्रभो; D₃ तद्विधास्यामहे प्रभो; D1-s तथा ध्या (D₂ धा) क्षामहे शुभे; S तथा ध्या (G₂-s 'था दा') क्षामि (G₂ 'म') ते नयं (G₁ M शुनं) (for the post. half). — (L. 210) B Dci Dn₁ D1-s नयांसं; D₂ corrupt; S तथासं; (for समासे). — (L. 211) D₂-s तद् (for ते). D₂ om. (hapl.) from प्राणिना up to मारणे (in line 214). D1-s ते व्याधयः प्राणिनामृताय; S ते व्याधयः प्राणिनां देहजाः रयुः. — (L. 212) B₂ (marg.) s संहरिष्यन्ति (for मारयि). Dn₂ reads from नरान् up to धरित्री (in line 216) twice (without var.). M₂-s हतामृत्. — (L. 213) B Dci Dn D1-s G₂-s नाशः (B₂ नाशः; D₂ नाशः) नैस्ते भविता प्राणिनां वै (B₂ Dci वै); G₂ धर्मो न मृत्यो मारणे प्राणिनां वै. — (L. 214) D1-s हरणे (for मारणे). B D₂ वै (for ते). — (L. 215) D₂ तं (for त्वं). T G₂-s M सर्वस्य; G₂ विषस्य (for धर्मस्य). B₁-s Dci Dn D₂-s वैद्या; B₂ वैद्यः; D₁ वैषा; D₂ वैषः; D1-s वैद्यः; T वैद्या; G₂-s वैद्या (for वैद्या). — (L. 216) Dn₂ D1-s S (except G₂) धर्मो; D₂ धर्मो (for धर्म्या). B₂ धर्मनित्या; D₂ मृत्ता; D1-s नित्यो; M₁ मृत्वा (for नित्या). D₂

एवं धर्मस्ते भविष्यत्यन्तो [220]

मिथ्यावृत्तान्मारयिष्यत्यधर्मः ।

तेनात्मानं पावयस्मात्मानं त्वं

पापेऽऽत्मानं मज्जयिष्यत्यसत्त्वाः ।

तस्मात्कामं रोषमप्यागतं त्वं

संत्यज्यातः संहरस्वेह जीवान् । [225]

नारद उवाच ।

सा वै भीता मृत्युसंज्ञोपदेशा-

च्छापाहीता बाढमित्यववीत्तम् ।

सा च प्राणान्प्राणिनामन्तकाले

कामक्रोधौ त्यज्य हरत्यसक्ता ।

मृत्युस्तेषां व्याधयस्तत्प्रसूता [230]

व्याधी रोगो रुज्यते येन जन्तुः ।

सर्वेषां वै प्राणिनां प्रायणान्ते

प्राणा गत्वा संनिवृत्तास्तथैव ।

वायुर्भीमो भीमनादो महौजा

परित्र्या (for धरित्री). — (L. 217) Dc1 Dn1 D1 प्राणिनः; Ds सर्वा (for प्राणान्). Ds एतान्; D1.3 एषां (for इमान्). Gs [अ]भिगच्छ (for निगच्छ). — After line 217, S ins.:

पाप्मा तथा ते भविता कदाचि-

देवं मया वै विनियुज्यसे त्वम् ।

[(L. 1) G1 M न चान्यथा; Gs ततोऽन्यथा (for पाप्मा तथा). T G2.4 नो (for ते). G1 M1.2.3 कथंविद्. — (L. 2) G1 M1.2.4 चैव (for वै वि-). Ms.3 विनियोज्यसे.]

— (L. 218) Dn2 D2.6 om.; D4 च (for वै). Gs कामकारान्; Ms-3 हर्षरोषी (for काम). — (L. 219) B2 संयुज्य (for संत्यज्य). D2 [अ]तः (for त्वं). B2 G1 संहरस्वेव (sic); B2 M1.3 "स्वेव; Dn2 "स्वेह (sic); D1.3 "स्वेव; T G2-5 संहर सर्व- (Gs "र्व); M1.2 "तेव (sic) (for "स्वेह). B4 Dn2 D1.2.3.4 जीवं (for जीवान्). — (L. 220) T G4 येषां; Gs एषां (for एवं). B Dc1 Dn1 D1-6 G2 त्वां; Dn2 Ds (also as above) सं- (for ते). B1 भजिष्यति; Ds भविष्यति; T Gs भविष्यति (for "व्यति). Ds धृत्वा (for [अ]नन्तो). — (L. 221) Dn2 मिथ्या वृत्तायं (sic); Ds प्रजाः सर्वा; G2 मिथ्यावृत्तो (for "वृत्तान्). Dc1 Dn1 सादयिष्यति; Ds मानसि (for मारयि). Ds अयमन्तः; G2 अनन्तः (for अधर्मः). — (L. 222) Dc1 पाचयस्व; Dn1 D1 पाचयेक्ष (D1 "च); Ds पातयस्व; T G1.2.4 M (Ms orig.) घ्रावयस्व; Gs Ms (inf. lin.) पालं; Gs (inf. lin. as above) पावयित्वा (for पावयस्व). B1.3-5 Dc1 [अ]लये त्वं; Dn1 [आ]त्मने त्वं; D1 [आ]त्मदेहं; Ds "पापा; T G1-4 M व्यपेक्षं; Gs स्वदैक्ष्य (for [आ]त्मना त्वं). D1.3 तेनाथ (D1 "न थ) र्धं पावयस्याव्यये त्वं. — (L. 223) B1.5 पापात्मानं; B4 Ds T G1.3-5 M पापात्मानो; Dn1 पापेष्वात्मानं; Dn2 D1.6 पापेना"; D1.3 पाप्मानं वै; Gs अपाप्मानो (for पापेऽऽत्मानं). B1 मज्जयिष्यति; Dc1 Dn1 D3-5.7.8 T "विष्यति (for मज्ज-

यिष्यति). B Dc1 Dn1 Ds असत्त्वाद्; Dn2 Ds G2-4 M असंतः; D1 सत्त्वाद्; D1.3 अधर्मः; T अनन्तः; Gs संतः; Gs (inf. lin.) अधर्मः (for असत्त्वाः). — (L. 224) Dc1 Dn1 तथा (for तस्माद्). B1.2.5 Dc1 D4.6 शेषम्; B4 corrupt (for रोषम्). D1 अद्यागतं; Ds अप्यामतं (for "गतं). M1.2 च (for त्वं). — (L. 225) B Dn2 Ds अंतः; Ds आशां; D1.3 S उन्मौ (for अतः). B1.5 Ds संहरस्वेति; Ds "स्वेव; Ds "जैव; D1.3 "स्वेव; T G2-5 Ms-3 संहर सर्व-; G1 M1.3 संहरे सर्व- (for संहरस्वेह). Ds जीवं; D1.3 भीरु (for जीवान्). — Lines 226-248 = (var.) 250. 35-41. — (L. 226) S सा चैवमुक्ता मृत्युसंज्ञापदेशाद्. — (L. 227) B4 च (for तम्). — (L. 228) B4 तु (for च). B1 (marg. as above). 2.5 Dn2 D1-4.6 प्राणं (for प्राणान्). D1.3 G2 प्रायणान्ते; T G1.3-5 Ms-5 प्रायणान्ते; M1.3 प्रायणान्ते (for अन्तकाले). — (L. 229) Dc1 (before corr.) संत्यज्य (for त्यज्य). Dn1 संहरत्य (for हरति). B1-3 Ds अशक्ता; B2 Dn2 Ds अशक्त्या (for अशक्ता). S कामक्रोधौ संहरत्येव हित्वा (G2 मुक्ता). — (L. 230) D1.3 त्वेवं; T G2.3 त्वेषां (for तेषां). B1 [आ]त्मप्रसूता; B2.2.3 Dn1 सुप्रसूता; B4 स्वप्रसूता; Dn2 D1.3.4-5 सं-प्रसूता; Ds च प्र"; T G2-5 तत्र सृता; G1 M1.3 तं प्र" (for तत्त्व"). — (L. 231) Ds.3 रोगौ; T G2-5 रोगैर् (for रोगो). Dc1 Dn1 D1 T G2.4 युज्यते; D1.5 रुज्यते (for रुज्यते). D1.3 S देहः (for जन्तुः). — Ds om. line 232. — (L. 232) B2 D2 T G2-5 च; Dn2 om. (for वै). B4 प्राणान्ते; Dn2 Ds M1.2 प्रायण- (Dn2 "यां ण्ते; Ds प्राणभीते; D1.3 प्राणकाले (for प्रायणान्ते). — After line 232, B D ins.:

तस्याच्छोकं सा कृथा निष्फले त्वं

सर्वे देवाः प्राणिभिः प्रायणान्ते ।

[Ds om. line 1. — (L. 1) Ds त्वा (for त्वं). — (L. 2) B1.3 Dc1 Dn D1-4.6.7 प्राणिनां (for प्राणिभिः). B4 D1.2.7 प्रायणान्ते; Dn1 प्रायणान्ते; Ds

मेत्ता देहान्प्राणिनां सर्वगोऽसौ । [235]

नैवावृत्तिं नावुवृत्तिं कदाचि-
धामोत्युग्रोऽनन्ततेजा विशिष्टः ।

सर्वे देवा मर्त्यसंज्ञा विशिष्टा-
स्तस्मात्पुत्रं मा शुचो राजसिंह ।

स्वर्गं प्राप्नो मोदते त्वत्तनूजो [240]
नित्यं रम्यान्वीरलोकानवाप्य ।

प्राणपते; Ds प्राणपते (for प्राणपान्ते). Ds ते च प्राणा-
प्राणिनः प्रीणयन्ते.]

— (L. 233) B D ग (Ds म) त्वा वृत्ताः; M1.2 प्राणान्दत्ता;
Ms (*inf. lin.*) प्राणा गताः (for प्राणा गत्वा). — After
line 233, B D ins. :

एवं सर्वे प्राणिनस्तत्र गत्वा
वृत्ता देवा मर्त्यवद्राजसिंह ।

[(L. 1) B2 Dn2 Ds प्राणिनां (for 'नम्'). Dn2
Ds आशु गत्वा; Ds चाशु गत्वा; Ds तत्तु गत्वा; Ds
संनिवृत्ता (for तत्र गत्वा). — (L. 2) Ds देवा; Ds
भूत्वा; Ds गत्वा; Ds om. (for वृत्ता). Ds देत्वा (for
देवा). Ds मर्त्यतां (for 'वद्'). Ds राजसिंहः; Ds
याति भूयः (for राजसिंह).]

— On the other hand, S ins. after line 233 :

एवं मृत्युः प्राणिनां तत्र गत्वा
भूत्वा देवी मर्त्यतां याति भूयः ।

[(L. 1) Gs प्राणिनम् (for 'नां'). — (L. 2) Gs
[*sup. lin.*] मृत्वा (for भूत्वा). T देवि; G1.2.5 M
देवा (for देवी). G1.2 M (Ms [*inf. lin.*] as above)
याति (for याति).]

— (L. 234) Ds भीष्म- (for भीम-). — (L. 235)
D1.2 भित्वा (for मेत्ता). B2 Dc1 (before corr.) Dn1
देहं; Ds देहे (for देहान्). D1.2 प्राणिना (Ds 'नः'
(for 'नां'). Ds S देह (Gs 'हि' भूतः (for सर्वगोऽसौ).
— Ds om. lines 236-237. — (L. 236) Ds.1.2 G1.2
M1.2 नैवावृत्तिः Ds 'वा वृत्तिः; Bom. ed. नो वा वृत्ति
(for नैवावृत्ति). B Dc1 Dn D1.2.5 नैव (Ds 'व' वृत्ति;
D1.2 नावुवृत्तिः; Ds नाव वृत्तिः; S नातिवृत्ति (G1.2
M1.2 'सिः') (for नावुवृत्ति). — (L. 237) Dn1
प्राप्तोत्तं; Dn2 Ds Ms.4 प्राप्तोत्युग्रो; Ds प्राप्नो ह्युग्रो
(for प्राप्तोत्युग्रो). B2 (marg. as above). 4.5 Dc1 Dn1
Gs Ms.1.2 (*inf. lin.* as above) [S] नन्ततेजो; Dn2
नष्टतेजा (for सन्ततेजः). — (L. 238) B1 ***हा (for

त्यक्त्वा दुःखं संगतः पुण्यकृद्भि-
रेषा मृत्युर्देवदिष्टा प्रजानाम् ।

प्राप्ते काले संहरित्री यथाव-
त्स्वयं कृत्वा प्राणहरा प्रजानाम् । [245]

आत्मानं वै प्राणिनो व्रन्ति सर्वे
नैनं मृत्युर्दण्डपाणिर्हिनस्ति ।

तस्मान्मृताश्चानुशोचन्ति वीरा-

सर्वे देवा). B2 मृत्युः (for मर्त्य-). — After line 238,
D1.2 S ins. :

सर्वे मर्त्या देवसंज्ञा निशिष्टाः ।

[Ms.2 मृत्युसंज्ञा (for देव').]

— (L. 239) Gs सर्व (for पुत्रं). T Gs राजसिंहः.
— (L. 240) Ds स्वयं; D1.2 स्वर्ग- (for स्वर्ग).
G1 M1.2 प्राप्नो. B2 Dc1 Dn2 Ds-4 ते (for तत्त्वं).
— (L. 241) Ds नित्यं रम्याः लोकवीरानवाप्य. — (L.
242) Dn2 Ds.2 सं (Dn2 om. सं) गतं; Ds पुण्यवं;
Ds स्वर्गवं; D1.2 संहतं (for संगतः). — (L. 243)
Dn2 S एवं (for दत्ता). Dn2 D1.2.5 देव- (for देव-).
D1.2 दृष्टा; Ds.1.2 S च्छा (for दिष्टा). — (L.
244) D1.2 काले प्राप्ते (by transp.). B1.2 Ds.1.2
संहरित्री; B2 'रतिः; D1.2 'रते (for 'रित्री). S काले
प्राप्ते संहरलेव जन्तु. — After line 244, D1.2 S ins. :

रोगा क्षेते व्यापयो देहजाश्च ।

[D1.2 देवां (for क्षेते). D1.2 देहजाताः; Gs देवजाश्च
(for देह').]

— (L. 245) Dn2 कृत्वा (for कृत्वा). D1.2 S स्वयं
कृत्वाः प्राणह (D1.2 'हा' राः प्रजानां. — (L. 246) Ds
(before corr.) क्रोधादयः; Ds (by corr.) क्रोधारयः (for
आत्मानं वै). Dn2 Ds प्राणिनां; S (except G2) देहिनी
(for प्राणिनो). — (L. 247) B2 नेव; B2 S नैवान्
(for नैनं). D1.2 विहंति (for हिनस्ति). — (L. 248)
Ds मृतान्; D1.2 मृत्युः; G1 M1.2 वृत्तान् (for मृतान्).
— (L. 249) B1.2 Dc1 Dn Ds-4 सर्वं; B2.2 Dc1
(marg. sec. m.) Ds मृत्युः; B2 Ds सर्वं; D1.2 सर्वं;
T तं (for तत्त्वं). Ds धर्मसुहं; D1 देव'; Ds देव'
(for ब्रह्म'). — After line 249, Dn2 Ds.1.2 ins. :

इत्थं सृष्टि देवकृतां विदित्वा

पुत्राज्जहादशोकमाशु लज्जत ।

[Ds.2 om. line 1. — (L. 1) Dn2 देवकृतां (for
देव'). — (L. 2) Ds लज्ज त्वं (for लज्जतल).]

सत्त्वं ज्ञात्वा निश्चयं ब्रह्मसृष्टम् ।

व्यास उवाच ।

एतच्छ्रुत्वायं वद्वाक्यं नारदेन प्रकाशितम् । [250]

उवाचाकम्पनो राजा सखायं नारदं तदा ।

व्यपेतशोकः प्रीतोऽस्मि भगवन्नृपिसत्तम ।

श्रुत्येतिहासं त्वत्तोऽथ कृतार्थोऽस्म्यभिवाद्ये ।

तथोक्तो नारदस्तेन राजा ऋषिवरोत्तमः ।

जगाम नन्दनं शीघ्रं देवर्षिरमितात्मवान् । [255]

पुण्यं यशस्यं स्वर्ग्यं च धन्यमायुष्यमेव च ।

अस्येतिहासस्य सदा श्रवणं श्रावणं तथा ।

एतदर्थपदं श्रुत्वा विज्ञाय त्वं च पाण्डव ।

क्षत्रधर्मं च विज्ञाय शूराणां च परां गतिम् ।

संप्राप्तोऽसौ महावीर्यः स्वर्गलोकं महारथः । [260]

अभिमन्युः परान्धत्वा प्रमुखे सर्वधन्विनाम् ।

युध्यमानो महेष्वालो हतः सोऽभिमुखो रणे ।

असिना गदया शक्त्या धनुषा च महारथः ।

तस्मात्परां धृतिं कृत्वा भ्रातृभिः सह पाण्डव ।

अप्रमत्तः सुसन्तुः शीघ्रं योदुमुपाक्रम । [265]

Colophon.

संजय उवाच ।

श्रुत्वा मृत्युसमुत्पत्तिं कर्माण्यनुपमानि च ।

धर्मराजः पुनर्वान्यं प्रसाद्यैनमथाव्रीत् ।

गुरवः पुण्यकर्माणः शक्रप्रतिमविक्रमाः ।

B1-3, s Dc1 Dn1 D1 दैपायन उवाच; D1 नार्कैपायन (sio) उवाच; Ds वैशं (for व्यास उवाच). — (L. 250) B1 आत्मवद्; Ds अर्थवद् (for 'वद्'). D1, s S प्रभाषितं (for प्रकाशितम्). — (L. 251) T सहायान्; Gs सभायां; Gs सहायं (for सखायं). B2, s Dn2 D1-5, s G2, s तथा (for तदा). — (L. 252) B1 मुनि- (for ऋषि-). — (L. 253) B1-3 Dc1 Dn1 च; B1, s Dn2 D1-6 तु; G1 [s]पि (for सव). D1, s कृतकृत्योभवं त्वद् (for the post. half). — Before line 254, Dn1 D1 ins. दैपायन उवाच. — (L. 254) D1, 7, s राज(D1 ऋषि)वरोत्तम; S देवर्षिसत्तमः (for ऋषिवरोत्तम). — (L. 255) B2 मन्दरं; Dn1 D1, s [अ]नन्तरं (for नन्दनं). M2-3 पुण्यम् (for शीघ्रं). Dn1 D1, s देवर्षिरपि नारदः; S अशोकवनमात्मनः (for the post. half). — Before line 256, B1 ins. व्यास उवाच. — (L. 256) S आयुष्यं (for स्वर्ग्यं च). S स्वर्गायं धन्य(G1, s 'व्य')मेव च (for the post. half). — (L. 257) G1 (inf. lin. as above) M1, s यदा; Gs कथा; Gs M1 तदा (for सदा). Dn1 D1, s अथेति यः सदा राजम्; Dn2 D2, s, s अत्येतिहासश्रेष्ठस्य (for the prior half). G1, s आवयेव; M1, s 'व' (for 'ज'). Gs तदा; M1, s ततः (for तथा). — (L. 258) Dn1 D1, s एत(Ds 'न')मर्थं परं श्रुत्वा; S एव(G1 M2-3 'त')मर्थं हि संश्रुय (for the prior half). B2 (marg.) स्यात्वा तर (sio); T G2-3 ज्ञात्वा चैव; M2-3 विज्ञायैव (for 'य त्वं'). D1 M1 च पाण्डवः; T G2, s स पाण्डव (Gs 'व'); G1, s हि पाण्डव (for 'च पा'). B Dc1 Dn2 D1-6 तदा राजा (B1 सुखो भव) युधिष्ठिरः (B1 'र'); G1 M1, s विज्ञात्वा चैव पाण्डव (for the post. half). — (L. 259) D1, s कृत्स्न (Ds 'त्वं')मर्थं च; Gs (sup. lin.) क्षत्रधर्मं हि; Gs (orig.) श्वरं चैव हि (for श्वरधर्मं च). D1 परागति.

— (L. 260) T G1, 2, s M संप्राप्तोति; G2, s 'प्रोति- (for संप्राप्तोऽसौ). Ds **वीर्यः; D1, s G2 महावीरः (for 'वीर्यः). B2 सुदुर्गमं (for महारथः). — (L. 261) B2 -वर्णिनां; D2, s -धन्विनं (for -धन्विनाम्). — (L. 262) Ds **व्वालो; G2, s महेष्वालात् (Gs 'सांस्' (for 'व्वालो). Dc1 Dn1 D1, s हतो हि; T G2 M2-3 त्यक्त्वात्मा; G1, 2, s M1, s त्यक्त्वात्मा; Gs त्यक्त्वा हि (for हतः सो). — After line 263, B D ins.:

विरजाः सोमयुजः स पुनस्तत्र प्रलीयते ।

[B2 (marg.) अभिमन्युः; B1 **पुत्रश्च; Dn1 D1, s सोमपुत्रश्च (for 'सुतः'). B2, s Dc1 च; Dn1 D1, s तु (for स). Dn1 व्यलीयत; D1 'ल्यत्' (for प्रलीयते). B1 स पुनस्तत्र लीयते (for the post. half).]

— (L. 265) Dn1 तु संवृत्तः; D1, s सुसंयतः; T G2-4 'कुक्षो; G1, s M 'रथः (for 'नद्धः). Dc1 क्षिप्रं (for शीघ्रं). B2 D2, s उपाक्रमत्; Dn2 D1 'क्रमः; Ds उपक्रमे; Ds उपाक्रमात् (for 'क्रम). Dn1 D1, s शीघ्रं युद्धमुपक्रम; S राजन्युप्यस्य स्रष्टुमिः (for the post half). — Colophon: — Sub-parvan: B1 D1 अभिमन्युवध. — Adhy. name: B1, 2, s Dn1 मृत्युपास्थानं; B2, s (also) Dc1 Dn2 D1, s मृत्युप्रजापतिसंवादः; B1 प्रजापतिमृत्युसंवादः; Ds, s-8 स्रष्टु संवादः; D1 युधिष्ठिरविवादः; Gs व्यासयुधिष्ठिरसमागमः. — Adhy. no.: B1, 2 Dn1 Ds G2, s 52; Dc1 58; D2 48; T G1, 2, s M 51. — Śloka no.: Dn1 58. — B2 reads line 266 twice. — (L. 266) Ds, s S मृत्योः (for मृत्यु). — (L. 267) S (except G2) व्यासं (for वाक्यं). Dn1 D1, s S [उ]त्तरम्; Ds तमथ (for [ए]तमथ). — Before line 268, B Dc1 Dn2 D1-6, s G1, s M2-3 ins. युधिष्ठिर उवाच. — (L. 268) Dn1

उताहो भास्विर्कस्य ज्वलनस्य शिखा त्वियम् ।

ह्रीः श्रीः कीर्तिर्धृतिः पुष्टिः सिद्धिश्चन्द्रमसः प्रभा ।

न्यास उवाच ।

एवं ब्रुवाणं देवर्षिं नृपतिः सृजयोरश्रवीत् ।

समेयं भगवन्कन्या मत्तो वरमभीप्सति ।

नारदस्त्वचवीदेनं देहि मद्यामिमां नृप । [285]

भार्यार्थं सुमहच्छ्रेयः प्राप्तुं चेदिच्छसेऽनघ ।

ददामीत्येव संदृष्टः सृजयः प्राह नारदम् ।

पर्वतस्तु सुसंकुद्धो नारदं वाक्यमब्रवीत् ।

हृदयेन मया पूर्वं वृतां वै वृतवानसि ।

यस्माद्वृता त्वया विप्र मा गाः स्वर्गं यथेच्छया । [290]

एवमुक्तो नारदस्तं प्रत्युवाचोत्तरं वचः ।

मनोवाग्बुद्धिसंभाषाः सत्यं तोयमथाग्नयः ।

पाणिग्रहणमन्त्राश्च प्रथितं वरलक्षणम् ।

न त्वेषा निश्चिता निष्ठा निष्ठा सप्तपदी स्मृता ।

अनुत्पन्ने च कार्यार्थे मां त्वं व्याहृतवानसि । [295]

तस्मात्त्वमपि न स्वर्गं गमिष्यसि मया विना ।

अन्योन्यमेवं शप्त्वा वै तस्थुस्तत्र तौ तदा ।

(for 'तः' स्विताम्). — (L. 3) Ds स (for प्र-).]

— B D om. the ref. — (L. 280) Dc1 Ms कन्येयं (for कन्येयं). B Dc1 Dn D1-3.5-8 चंचलापांगी; T G2-3 त्वायतापांगी (G2 'गा'); G1.5 M चायतापांगी (for चपलापांगी). S -संपदा (for -संमता). — (L. 281) S उवा स्विद् (for उताहो). B Ds याः स्विद्; Dn1 नो स्विद्; Dn2 D1 ना स्विद्; Ds वाक्विद्; Ds चाक्विद्; Gs का स्विद् (for भास्विद्). D1 स्विषा; Ds प्रभा (for शिखा). Dn1 D1.8 [अ]पि वा; G1 M1.2 स्वयं; M2.4 त्विव; M3 त्विह (for त्वियम्). — (L. 282) B (except B2) Dc1 D1.8 श्रीर्होः (by transp.). G1 M1.2 कृतिर्; M3 om. (for कीर्तिर्). Dn1 D1.8 S सिद्धिस्तुष्टिश्च (for पुष्टिः सिद्धिश्च). MSS. om. the ref. — (L. 283) D4 (before corr. as above) देवर्षिर् (for 'र्षि'). Dn1 D2.8 संजयो (for सं). — (L. 284) S वत्सा (for कन्या). D1.8 वयं; S वयां (for मयो). Dn1 D1.8 इहेप्सति; Dn2 D1.8 G1 M अभीप्सती (for 'प्सति'). — (L. 285) Dn2 D2.8.5 M1.2 एनां (for एनं). Ds सत्यं (for मद्यम्). Dn2 D2-8 सुतां (for इमां). T G2-3 इति (for नृप). — Ds.8 om. line 286. — (L. 286) T G M2-8 भार्यार्थं; M1.2 'र्षी' (for 'र्षे'). T G2.4 त्वं (for सु-). G2 तेजः (for श्रेयः). D4 भार्यार्थं समनुश्रेयः (for the prior half). Dn2 प्राप्तं. B1-3 Dc1 Dn2 D1.2.8 G2 नृप; B2 (marg.).8 प्रभो; D4 पदं (for सनघ). — (L. 287) Dn1 D2.4.5.7.8 ददामि (for 'नि'). T G1.2.8 M सुप्रीतः (for संदृष्टः). Gs ददामीत्यब्रवीत्प्रीतः (for the prior half). Dc1 (before corr.) Dn1 D1.2.7 संजयः; S प्राजलिः (for सृजयः). — After line 287, S ins.:

न्यास उवाच ।

एवमुक्ते नृपतिना क्रोधपराङ्मुखेक्षणः ।

— (L. 288) Dn1 D1.8 च (for तु). D4 om. सु.

— (L. 289) Dn1 D1.8 पूर्वं मय शितं विंदन् (D1.8 वि-

धन्) (for the prior half). Dn1 D1.8 भार्या न (for वृतां वै). — (L. 290) D4 तस्माद् (for व). Ds मया. Ds पूर्वं (for विप्र). Dn1 D1.8 यस्मात् विवृता पूर्वं (for the prior half). B2 Dn2 D1-3.8 यथेप्सता (for यथेच्छया). Dn1 D1.8 तस्मात्स्वर्गं न (Dn1 'तस्मात्' यास्य-सि (Ds 'ति' (for the post. half)). — For lines 289-290, S subst.:

पूर्वं ममेमां मनसा विद्धि भार्या वृतादृषे ।

तस्मादवोचस्त्वं तस्मात्स्वर्गमार्गं न गच्छसि ।

[(L. 1) T1 मयैव; G1 M1.2 मयेयं; M2-5 मयेमां (for ममेमां). — (L. 2) G1 M तस्मादवाचरस्तस्मात् (for the prior half).]

— (L. 291) Dn1 D1.8 त्वसौ राजन् (for नारदस्तं). — (L. 292) Dn1 D1.8 -संभाषात् (D1 'न्'); Ds -संदत्ताः; Gs -संभाषाः; M1.2 -संभाष्यं (for 'षाः'). B Dc1 Dn2 D1-8 दत्ता चोदकपूर्वकं; Dn1 D1.8 सत्यं नोपम- (Dn1 नापि म) या कृतं (for the post. half). — Lines 293-294 = (var.) Manu. 8. 227. — (L. 293) Dn2 D2.8 -मंत्रश्च. Dn1 प्राप्तं (for प्रथितं). B1 Dn1 D1.8 S दार- (for वर). — (L. 294) B1 Ds Gs न त्वेषा; Dc1 D1.8 नन्वेषा; T G2-4 न तेषां (for न त्वेषा). Dc1 निष्ठिता (for निश्चिता). Dn1 सा च (for निष्ठा). B1 सप्तपदे; D4 G1 M साप्तपदी. Ds सतां; Ds सताः (for स्मृता). T G2-8 त्वया सा मनसा स्मृता (for the post. half). — (L. 295) Dc1 Ds अनुत्पन्नैव. B1.2 (marg.).8 Dc1 भार्यार्थं; B2 निष्ठार्थं; Dn2 कार्यार्थं (for 'र्षे'). Dn1 D1.8 S एवं विद्वांस्तु (Dn1 D1.8 'दान्त' मां (T G2.4 M1-3.8 मा) यस्माद् (for the prior half). Ds मयो; Ds मा त्वं; S अनु (for मां त्वं). Dn1 D1.8 अद्यानाच्छप्तवानसि (for the post. half). — (L. 296) Dn1 D1.8 विना मया (by transp.). — (L. 297) B1 अन्योक्तम् (for 'यम्'). B1 एव (for एवं). B1.3.8 Dc1 (marg. as above) Dn1 D1.8 G1 M

सृज्यो ह्यपि वै विप्रान्पानाच्छादनमोजनैः ।
 पुत्रकामः परं यत्कथा यत्नेनोपाचरच्छुचिः ।
 तस्य प्रसन्ना विप्रेन्द्राः कदाचित्पुत्रमीप्सवः । [300]
 तपःस्वाध्यायनिरता वेदवेदाङ्गपारगाः ।
 सहिता नारदं प्राहुर्देह्यस्मै पुत्रमीप्सितम् ।
 तथेयुक्त्वा द्विजैरुक्तः सृज्यं नारदोऽश्ववीर्यम् ।
 वरं वृणीष्व भद्रं ते यादृशं पुत्रमीप्सितम् ।
 तथोक्तः प्राञ्जली राजा पुत्रं वव्रे गुणान्वितम् । [305]

यत्तस्मिन् कीर्तिमान्तं तेजस्विनमरिदमम् ।
 यस्य सृष्टं पुरीषं च कुदः स्वेदश्च काञ्चनम् ।
 सुवर्णं ह्रीविरत्येव तस्य नामाभवत्कृतम् ।
 तस्मिन्वरप्रदानेन प्रवर्धयामिते धने ।
 कारयामास नृपतिः सौवर्णं सर्वमीप्सितम् । [310]
 गृहप्राकारदुर्गाणि ब्राह्मणावसथान्यपि ।
 शय्यासनानि यानानि स्थाली पिठराजनम् ।
 तस्य स राज्ञो यद्वैष्णव बाह्याश्चोपस्कराश्च ये ।

ताडुक्त्वा; T G2-s उक्त्वा तु (G2 om. तु) (for इत्या वै).
 B2 तु (for वै). B1.s.s Dc1 (marg. as above) जग्मतुः
 स्वगृहं प्रति; Dn1 Dr.3 S तत्र स (T G2-s यथा स) कृत-
 मृतुः (for the post. half). — (L. 298) Dn2 om.
 from यो ह्यपि up to चित् (in line 300). D3 अथ सो
 (for सृज्यो). B4 [s]पि हि तान्; T G2-s [s]इष्यद्; G1
 M1.2 [s]पह्यन्; G3 [s]पह्यन्; M2-s [s]पह्यन्
 (for ह्यपि वै). Dn1 Dr.3 तौ विप्रौ (for वै विप्रान्).
 B2 D1.2.3-5 अथ सोपि नृपो विप्रान्; Dc1 संजयो ह्यपि नृपो
 विप्रान् (hypermetrio) (for the prior half). S साना-
 न्छादनमोजनैः (for the post. half). — (L. 299) B2
 भक्त्या (for शक्त्या). B2.3 D2 यत्नाच्च; Dn1 Dr.3 कालेन
 (for यत्नेन). Dc1 D6-s उपचरत्; T G1-s M अहरत्;
 G3 आहारयत् (for उपाचरत्). B2 शिवैः; D3 शनैः (for
 शुचिः). — (L. 300) S पुत्रदंष्टिनः (for 'मीप्सवः').
 — D2 om. lines 301-303. — (L. 302) S वरम् (for
 पुत्रम्). Dn2 ईप्सते (for ईप्सितम्). — (L. 303)
 Dn1 Dr.3 हि देवर्षिः; S द्विजेभ्यश्च (G1 M1.2 'स्तु') (for
 द्विजैरुक्तः). D2.5 संजयं. — After line 303, B D (D2
 om.) ins.:

तुभ्यं प्रसन्ना राजर्षे पुत्रमीप्सन्ति ब्राह्मणाः ।

[B2 (marg.) दित्संति; B2 (orig.) इच्छंति (for ईप्स-
 न्ति). D2 वरमीप्सन्ति भूराः (for the post. half).]

— Before line 304, T G2-s ins. नारदः. — (L. 304)
 Dn1 Dr.3 ईप्सते; S इच्छति (for ईप्सितम्). — (L. 305)
 B1 अथोक्तः; Dn2 D5.6 तथोक्तः. — (L. 306) Dn1
 Dr.3 अनिदितं (for अरिदमम्). S दशनीयमनिदि (M1.2
 'तंदि') (for the post. half). — (L. 307) M1.2 यत्र
 (for यस्य). D2.6 मूत्र- (for मूत्रं). B1.s Dc1 D2.3
 कुदसे (B2 'स्वा')रो; Dn2 D1 कुदसेदं; S स्वेदं कुदं (for
 कुदः स्वेदश्च). — After 307, Dn1 Dr.3 S ins.:

सर्वं भवेत्प्रसादादौ तादृशं तनयं वृणे ।

तथा भविष्यतीत्युक्ते जडे तस्येप्सितः सुतः ।

काञ्चनस्याकरः श्रीमान्प्रायच्छदस्तु काञ्चितम् ।

रदनस्तस्य नेत्रान्यां वमनः शीवोऽपि वा ।

सर्वं स्वेदः पुरीषं च सर्वं भवति काञ्चनम् । [5]

[(L. 1) M2-s भवत्- (for भवेत्). Dn1 Dr.3 G2
 स्वप्रसादाद् (for प्रसादादे). Dn1 Dr.3 पुत्रवन्म वृणोम्यर्धं
 (for the post. half). — (L. 2) G2-s M2-s उक्त्वा
 (for उक्ते). Dn1 जानय्; D1 वज्रे (for जडे). — (L.
 3) Dn1 Dr.3 काञ्चनः सावरः (for 'नस्याकरः'). G1.2 M1.
 2.3.5 प्रादाच्च (for प्रायच्छद्). M2 (sup. lin.) काञ्चनं
 (for काञ्चिनम्). T G2-s M2 प्र (M2 प्रा)सादाच्च सुकाञ्चिनः
 (M2 'तं') (for the post. half). — (L. 4) T G2-s
 अपतत् (for रदनम्). Dn1 तत्र (for तस्य). G3 रुदि-
 तस्य च नेत्रान्याम् (for the prior half). D1 वमन- (for
 'नः'). D2 स्तीवनो; D3 शो' (for शी'). T G2-s रुद-
 नस्तस्य नेत्रजं; G1.2 M अपतत्तत्र (G2 'स्य') नेत्रजं (M2 काञ्चनं)
 (for the post. half). — (L. 5) S पुरीषं स्वेदं (G2-s
 'दश्च') (for स्वेदः पुरीषं). G1 M1.2 सुवर्णमनवत्तनः (for
 the post. half).]

— (L. 308) D2 स्वर्णं (for सुवर्णं). B Dc1 Dn2
 D1.2.3 एवं (for एव). D1 सुवर्णं ह्रीविनं त्वेवं; G2 सुवर्णं
 हनमित्वेवं (for the prior half). Dn1 Dr.3 तदा;
 Dn2 D3-5 क्षितौ (for कृतम्). — (L. 309) B1-प्रदाने
 तु; Dn1 Dr.3-प्रसादेन (for-प्रदानेन). B (B2 marg.)
 Dc1 D4.6 वर्धयति; Dn2 वर्धयति; D1 प्रवर्धति (for
 प्रवर्धति). D2.5 वर्धयत्यमिते वनं; S प्रवृद्धस्तमितेवनेः (for
 the post. half). — (L. 310) G2.3 सर्वं सौवर्णं
 (by transp.). — (L. 311) S-प्रा (T-प्र)साद- (for
 -प्राकार-). G2-दुर्गाणि (for-दुर्गाणि). Dc1 Dn1 Dr.3
 M2.3 च (for [अ]पि). T G2-s M2 ब्राह्मणावसथानपि
 (for the post. half). — (L. 312) Dn1 दुर्गाणि;
 D2 G2 पानानि (for जा'). Dr.3 शिष्यासनानि दुर्गाणि
 (for the prior half). B1.2.3 D1.2.3.4.5.6 T G2-s M
 पीठरः; D2.6 पीठानि; D1 पीठं च (for पीठरः). — (L.
 313) B2.3.4 Dn2 D1.3 राक्षोपि; M2-3 राक्षसु (for
 स राज्ञो). T G M2-4 तद्; M1 त्वद् (for यद्). Dn1
 Dr.3 तस्य राज्ञोऽक्रोदितम् (for the prior half). T G2-s

सर्वं तत्काञ्चनमयं कालेन परिवर्धितम् ।
 अथ दस्युगणाः श्रुत्वा दृष्ट्वा चैनं तथाविधम् । [315]
 संभूय तस्य नृपतेः समारब्धाश्चिकीर्षितुम् ।
 केचित्तत्रासुवज्राजः पुत्रं गृहीम वै स्वयम् ।
 सोऽस्याकरः काञ्चनस्य तस्य यत्नं चरामहे ।
 ततस्ते दस्यवो लुब्धाः प्रविश्य नृपतेर्गृहम् ।
 राजपुत्रं ततो जहुः सुवर्णघटीविनं वलात् । [320]
 गृहीनमनुपायज्ञा नयित्वाथ वनं ततः ।
 हत्वा विशस्य नापश्यन्सुलुब्धा वसु किंचन ।
 तस्य प्राणैर्विमुक्त्य नष्टं तद्भरदं वसु ।

चान्यतराश् (for जोपस्तराश्). G₁ M वाचं चा (M₁ 'द्यामा')-
 भ्यंतरं च चत् (for the post. half). — (L. 315) G₅
 सर्वं (for श्रुत्वा). D₈ चैनं; T G_{1.3.4} M चैव (for
 चैनं). B₂ दृष्ट्वा चैनं तथाविधं; G₅ दृष्ट्वा चैव तथागतं (for
 the post. half). — (L. 316) D₁ D_{7.8} संभूतं; S
 अशुभं (for संभूय). B_{1.8-9} D₁ चिकीर्षितं (for 'पितुम्').
 D₁ D_{7.8} समारंभवि (D₁ 'मं चि')कीर्षितं (for the post.
 half). — (L. 317) S कश्चित्तत्रासुवज्राजः (for the
 prior half). D_{2.8} T G₂ गृहाम (for गृहीम). D₁
 D_{7.8} S वयं (for स्वयम्). — (L. 318) B₁ यो (for
 सो). T G₂₋₄ [s]स्याकरं; G₁ ह्यकरः; M_{1.2} ह्यकारः
 (for अस्याकरः). B₂ सुवर्णस्य (for काञ्चनस्य). D₁ तत्र
 (for तस्य). D₁ D_{7.8} करामहे; D₃ च कुर्महे (for चरा-
 महे). B_{1.8} D₁ प्रयत्नं करवामहे; B₂ तत्र तत्र चरामहे;
 D₁ D_{7.8} तस्य मूलं हरामहे; S तसिन् (G₅ 'साय'त्वं तु
 G₂ च) कुर्महे (for the post. half). — (L. 319) S
 प्रविष्टा (for 'इय'). — (L. 320) B_{1.2} D₁ तदा;
 B_{2.4} तथा (for ततो). — (L. 321) D₁ D_{7.8} ते ह्ये-
 नम्; D₄ गृहीवम् (for 'नम्'). D₁ अनुपाजग्मुर (for
 'पायज्ञा'). B D नीत्वारण्य (D_{1.8} 'त्वा वन')मचेतसः (for the
 post. half). — (L. 322) D₁ D_{7.8} [अ]पि तस्य; D₈
 विशिष्य (for विशस्य). B D (except D_{7.8}) च ('for
 न'). B D₁ D_{7.8} D₁₋₈ कु (D₁ ल)व्या वसु न किंचन (for
 the post. half). — (L. 323) D₄ S विमुक्त्य (for
 विमु'). D₈ तु (for तद्). B₄ वरजं (for वरदं). D₁
 D_{7.8} न किंचिद्दशुर्वज्रः; D_{8.9} नष्टं चैवाप्रवदसु; S नष्टं
 तत्कांचनं प (G_{1.8} M_{1.2} व)त् (for the post. half). — (L.
 324) G₅ ततो (for तदा). D₁ D_{7.8} हत्वा; S जग्मुष्
 (for जहृ). S लम्त्वा (for मूर्खो). G₅ विचेतसं (for
 'सः'). — (L. 325) T G₂₋₈ कुप्राः; G_{1.2} M रुधाः
 (for नष्टाः). D₄ हत्वा परमसरंभ्याः (for the prior half).
 D₄ वसुः (for सुवि). S कुमारं चाजुतममं (G₅ 'तं प्रियं')

दस्यवश्च तदान्योन्यं जहृर्मूर्खा विचेतसः ।
 हत्वा परस्परं नष्टाः कुमारं चाजुतं सुवि । [325]
 असंभाव्यं गता धोरं नरकं दुष्टकारिणः ।
 तं दृष्ट्वा निहतं पुत्रं वरदत्तं महातपाः ।
 विललाप सुदुःखार्तो बहुधा करुणं नृपः ।
 विलपन्तं निशम्याथ पुत्रशोकहतं नृपम् ।
 प्रत्यदृश्यत देवर्षिर्नारदो नृपसंनिधौ । [330]
 उवाच चैनं दुःखात् विलपन्तमचेतसम् ।
 सृज्यं नारदोऽभ्येत्य तन्निबोध युधिष्ठिर ।
 कामानामवितृप्तस्त्वं सृजयेह मरिष्यसि ।

(for the post. half). — (L. 326) D₁ D_{7.8} G₅
 तदा; G₁ M_{1.2} गतं (for गता). D₁ सवो (for धोरं).
 S मोघ- (for दुष्ट). D₁ D_{5.7.8} G_{1-3.8} M_{1.2} चारिणः
 (for -कारिणः). — (L. 327) D₃ वरं (for वर-).
 D_{1.8} दानं (for -दत्तं). B₂ (marg.) महामनाः; D₁
 D_{7.8} 'तमनाः; G₁ 'नृपाः; M₃₋₅ 'वशाः (for 'तपाः').
 — (L. 328) D₄ स (for सु). G₅ संजयः (for बहुधा).
 G₅ M₃₋₅ नृप. — B₄ om. line 329. — (L. 329)
 G₁ -शोकहतं; G₅ -शोकगतं (for 'हतं'). — (L. 330)
 M_{1.2} प्रत्यपद्यत (for 'दृढवत्'). B₅ D₈ तस्य (for नृप-).
 — (L. 331) D₁ [ए]नं सु- (for चैनं). — (L. 332)
 D_{1.2.7} संजयं (for सृज्यं). D₁ पुत्रः; D₈ [s]लतं; S
 यष्ट (for अभ्येत्य). D₁ -दर्शनोक्तितं नृपं (for the
 post. half). — After line 332, D₁ ins. :

उवाच नारदश्चैनं पुत्रं षोडशराजकम् ।

शोकापनोदकेनैतत्तं निबोध युधिष्ठिर ।

while S ins. :

नारद उवाच ।

त्वज शोकं महाराज वैकुण्ठं त्वज बुद्धिमन् ।

न मृतः शोचतो जीवेन्मुक्तो वा जनाधिप ।

त्वज मोहं नृपश्रेष्ठ न शोचन्ति भवद्विधाः ।

धीरो भवान्महाराज ज्ञानबुद्धोऽसि मे मतः ।

[(L. 1) G₅ बुद्धिमान् (for 'मन्'). — (L. 2) M_{1.2}
 मुक्तः (for मृतः). G₅ जनाधिप (for जना). — (L.
 3) G₅ M₃₋₅ शोकं (for मोहं). M₃₋₅ मुह्यन्ति (for
 शोचन्ति). T G M_{1.2} न हि मुह्यन्ति त्वद्विधाः (G₅ तत्पराः)
 (for the post. half). — (L. 4). T G_{1.2} M_{1.2.3.4}
 भव; M₅ भवन् (for भवान्).]

— (L. 333) D₂ संजय. T G₅ मरिष्यसि (for मरि').
 — B₂ om. line 334. — (L. 334) G₅ द्यते (for

यस्य चैते वयं गेहे उपिता ब्रह्मवादिनः ।

आविक्षितं मरुत्तं च मृतं सृज्य शुभ्रम् । [335]

संवर्तो याजयामास स्पर्धया यं बृहस्पतेः ।

यस्यै राजर्षये प्रादाद्वरं स भगवान्प्रभुः ।

हेमं हिमवतः पादं यियक्षोर्विविधैः सवैः ।

यस्य सेन्द्रा मरुद्गणा बृहस्पतिपुरोगमाः ।

देवा विश्वसृजः सर्वे यज्ञान्हुर्महात्मनः । [340]

यज्ञवाटस्य सौवर्णाः सर्वे चासन्परिच्छदाः ।

यस्य सर्वे तदा ह्यन्नं मनोऽभिप्रायगं शुचि ।

कामतो बुभुजुर्विप्राः सर्वे चान्नार्थिनो जनाः ।

यस्य दधि घृतं क्षौद्रं भक्ष्यं भोज्यं च शोभनम् ।

यस्य यज्ञेषु सर्वेषु वासांस्त्यभरणानि च । [345]

इंस्तिवान्युपतिष्ठन्ति प्रसृतान्वेदपारगान् ।

मरुतः परिवेष्टारो मरुत्सामवन्गृहे ।

आविक्षितस्य राजर्षेर्विच देवाः सभासदः ।

यस्य वीर्यवतो राज्ञः सुबुध्या सत्यसंपदः ।

हविर्भिक्षपिता येन सम्यक्कृत्सैर्विवाकितः । [350]

ऋषीणां च पितॄणां च देवानां सुखजीविनान् ।

ब्रह्मचर्यश्रुतसुतैर्यज्ञेदानेन चानृणः ।

शयनासनयानानि स्वर्णराशीश्च दुस्त्यजाः ।

यस्य). D₁ वैते; T G₃.s ते ये; G₁ M ते वै; G₂ येन (for चैते). M₃-s स्वयं (for वयं). B₂ तस्य दैवत-
वंशेह (for the prior half). B₂ शतावारिष्ठितुं कर्तुं;
D₁ D₁ तु (D₁ तु) दमाना इहासहे; D₂ D₂-s किं करि-
ष्यसि (D₂ D₂ "यति; D₃ "यति) वै विभो; D₃ सदा-
ब्रामा इहासहे; S अशनादा उपासहे (for the post. half).
— (L. 335) D₁.s T अविक्षितं; D₂ G₁.s M आवीं
(for आवि). B₁ D₁ D₂.s चेन्; D₃ वै (for च).
D₄.s संजय (for सृज्य). D₁.2.s S (except M₃) शुभ्रम्:
(for "म). D₁ D₁.7.s घृतं शुभ्रम् संजय (for the post.
half). — (L. 336) B₂ संमर्तो (for संवर्तो). B D₂
D₁-s वै; D₁ D₁.s स (for यं). D₁ देवाश्चैव बृहस्पतेः
(for the post. half). — (L. 337) B₁-s D₁ D₁.s घनं
स; D₁ D₁.s वरं वै; D₂.s वरदो; S सुप्रोतो (for
वरं स). B₂ प्रभो; S (M₁ sup. lin. as above) भवः
(for प्रभु). — (L. 338) D₁ D₁.s हेमै; D₁ हेमः;
G₂ भोमं (for हेमं). D₃ पार्थे; D₁.s S पादे (for पादं).
T दिपक्षोर्; M₃ (sup. lin. as above) इयक्षोर् (for विय).
D₂ मले; D₃.s सवैः (for सवैः). — (L. 339) B₁.s
(marg.) सुरगणा; B₂.s D₂ D₁.s-8 [अ]मर; D₁
D₁.s S सवरणा (for मरुद्गणा). — (L. 340) D₂ पार्थे (for
सर्वे). T G₃-s M₃-s आहुर् (for ऊहुर्). B₂.s यजं (B₂
यजं) ते च महीप (B₁ "म) ते; B₂-s D₁ D₁.s-8 यजनाते समा-
सते; D₁ D₁.s.7.s यजनां (D₄.s "नं) ते महीपते (D₁ D₁
"ते); D₂ यजतेयुर्महीपते; G₂ स शताहुर्महात्मनः (for
the post. half). — (L. 341) B₂ यज्ञराजस्य सौव-
र्णाः; D₁ D₁.7.s G₂-s यज्ञवाटस्य सौवर्णाः (G₂-s "णाः);
G₁ M "वाटे च सौवर्ण (for the prior half). D₄.7.s
वासन्; S चान्ये (for चासन्). — (L. 342) D₁ D₁.s
यस्य संपन्नमप्यन्नं (D₂ om. (hapl.) मप्यन्नं); S उपन्यासेषु
(G₁ M "न) यस्यान्नं (for the prior half). B₁ G₂
[s]भिप्रायकं; D₂ T G₂-s "प्रायजं (for "प्रायगं). — (L. 343)
S कामं बुभुजिरे विप्राः (for the prior half). D₂

om. सर्वे. D₄ M₃ वात्रार्थिनो; G₄ चान्यार्थिनो; G₅ पानां
(for चान्नां). B₁ D₁ D₁.7.s T G₃-s M₃-s दिवाः
(for जनाः). G₁ M₁.s सर्वे चान्ये पृथग्जनाः (for the
post. half). — (L. 344) D₂ D₂.2.s-3 भक्ष्य- (for
भक्ष्यं). D₁ सुशोभनं; D₂ च भोजनं (for च शोभनम्).
— (L. 345) D₁ चान्नानि; D₂ वासांसि (for सर्वेषु).
B₁ D₁ यस्य सर्वेषु यज्ञेषु (for the prior half). D₂
रत्नानि (for वासांसि). — (L. 346) B₂-s D₁.s उप-
निष्ठे. B₁.s D₂ प्रवृष्टे; B₁.2 (both marg.) प्रवृष्टं; B₂
प्रवृष्टे; B₁.s D₁.s प्रवृष्टान्; D₁ D₁ प्रवृष्टे; D₂
प्रवृष्टान्; D₄ प्रवृष्टं (sic); D₂ प्रतिष्ठान्; D₁.s प्रवृष्टान्;
M₃-s प्रतिष्ठान् (for प्रसृ). D₁ D₁.s पारगाः; D₄.s
पारगैः (for "गान्). — With lines 347-348, cf. 12.
29. 19. — (L. 347) G₃ om. from मरुतः up to राजः
(in the prior half of line 349). D₁ D₁.7.s S
(G₃ om.) [अ]वसन् (for [अ]वन्). — (L. 348) D₁
M₃ अविक्षितस्य; G₄ M₃-s आ (M₃ अ)वीं (for आवि).
D₁ कृषोधिर्; D₁.s कृषोधिर्; T G₁.2.s M₁.s
शुचाधिर्; M₃-s यजतो (for राजर्षेर्). — (L. 349) B₂
D₄ तस्य (for यस्य). S (G₃ om.) राजन् (for राजः).
D₁ संवृष्टा; D₁ सुष्टः; D₁.s सुष्टाः (for सुवृष्ट्या).
B₁ इय- (for सत्य-). D₁ संवृष्टा. — (L. 350) D₁
D₁.s देवाः (for येन). M₃ यजं (for सम्यक्). D₁
D₁.s T G₃-s M₃-s त्वा; D₂ D₂ त्वेर्; D₂ त्वेर्;
D₂ इवेर्; D₁ त्वो (for कृषेर्). — (L. 351) D₂
सुखजीवनं; S उपजीविनां (for सुखजीव). — (L. 352) D₁
D₁.s ब्रह्मचर्यं; D₁ "चर्यैः (for "चर्य-). B D "श्रुतिमु-
(D₂ "म)वेर्; G₂ "श्रुतपदैर्; G₃ "श्रुतेनैव (for "श्रुतपदैर्).
D₂ om. from यज्ञे up to इच्छया (in line 354). T
G₃.s यमैर्; G₃ मुनेर् (for यज्ञेर्). G₂ चानृणः; G₃ वा
नृपाः (for चानृणः). B D सर्वदा (D₁ नवेदां; D₂.s सर्वदा;
D₁.s सर्वे दा ज्ञेयं सर्वदा (for the post. half). — (L.
353) D₁ D₁.s-8 चान्नानि; D₂ चान्नानि (for चान्नानि).

तत्सर्वममितं वित्तं दत्त्वा विप्रेभ्य इच्छया ।
 सोऽनुष्यातस्तु शक्रेण प्रजाः कृत्वा निरामयाः । [355]
 अद्धानो जिताल्लोकानातः पुण्यदुहोऽक्षयान् ।
 स चेन्ममार सञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
 पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
 अयज्जानमदाक्षिण्यमपि शैलेत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

सुहोत्रं नाम राजानं मृतं सञ्जय शुश्रुम । [360]

Dn1 Dr. 8 -राक्षस (for -राक्षीक्ष). B1. 2. 4 Dc1 Ds. 4. 8 S स्वर्णराक्षी (Gs 'जी'; Gs 'जी')श्च दुस्त-
 जान् (for the post. half). — (L. 354) B1. 8 तं (for
 तत्). Dn1 Dr. 8 अनिशं (for अमितं). Ds इक्ष्मं (for
 वित्तं). B Ds दत्तं (for दत्त्वा). S शंसितं (for इच्छया).
 Dn1 Dr. 8 विप्रेभ्यो दत्तमीप्सया (for the post. half).
 — B1. om. 355-357. — (L. 356) Dn1 Dr. 8 सोनुषा-
 तश्च; Dn2 सर्वप्यातस्तु; T Gs-s स्पर्धमानः स; G1. 2 M
 वः स्पर्धमानः (for सोऽनुष्यातस्तु). Ds निरापदः (for 'मयाः').
 — (L. 356) Dn2 अद्धान-. T Gs-s श्रिया विनिजिता-
 ल्लोकान्; G1 M अद्धान निजिताल्लोकान् (for the prior
 half). S कायदुहो (G1. 5 'वो') (for पुण्यदुहो). Dn1
 Dr. 8 संपातोऽवाह (Ds 'हो')क्षयान् (Dn1 'त') (for the
 post. half). — After line 356, B1-4 D ins.:

सप्रजः सनुषामालः सदारापलबाणवः ।

यौवनेन सहस्राष्टं मरुतो राज्यमन्त्रशात् ।

[(L. 1) Ds. 8 -नुषामालाः; D4 -नुतामालः (for -नुषा).
 Dn1 Dr. 8 ताः प्रजाः सनुषामालाः (for the prior half).
 Dn1 Dr. 1. 8 सदारापलबाणवाः; Ds सदारा नृलबाणवः (for
 the post. half). — (L. 2) Dr. 8 युवा शतं (for
 यौवनेन). Some MSS. मरुतो (for 'तो').]

Lines 357-358 = 12. 29. 21. — (L. 357) Ds संजय.
 — (L. 358) T Gs. 8 पुण्यतरं; Gs 'तमस्'; Gs 'तमं'
 (for 'तरस्'). T Gs. 2. 8 Ms (sup. lin. as above)
 मत्वा (for तुभ्यं). Ds अनुतप्यथा (for 'तप्यथा'). — (L.
 359) S (except Gs Ms) अदक्षिण्यम् (for अदा). B
 Dc1 Dr. 8 Gs अभि; Dn1 Dr. 8 अति (for अपि). Dc1
 (by corr.) Gs शैल्य; Ds शैल्य; Ds-8 शैल्य (Ds 'स्य');
 Dr. 8 शिल; Ds शिल (for शैल्य). B Dc1 Dn1 Dr. 8
 व्याहरन्; Dr. 8 [अ]वाहर; Gs-4 [अ]वाहरन् (for
 'हरत्'). Dn1 अभि शिले स व्याहरन् (for the post.
 half). — Colophon. — Sub-parvan : B1 अभिमन्यु-

एकवीरमनाष्टप्यमसिन्नगणमर्दनम् ।

यः प्राप्य राज्यं धर्मेण ऋत्विग्ब्रह्मपुरोहितान् ।

अपृच्छदात्मनः श्रेयः पृष्ट्वा तेषां मते स्थितः ।

प्रजानां पालनं धर्मो दानमिज्या द्विपजयः ।

एतत्सुहोत्रो विज्ञाय धर्मेणैच्छद्भनागमम् । [365]

धर्मेणाराधयद्देवान्बाणैः शत्रून्जयंस्तथा ।

सर्वाण्यपि च भूतानि स्वगुणैरप्यरञ्जयत् ।

योऽभुक्तेमां वसुमतीं स्लेच्छाटविकवजिताम् ।

यस्मै ववर्ष पर्जन्यो हिरण्यं परिवत्सरम् ।

हिरण्योदास्तथा नद्यः सुहोत्रस्य महात्मनः । [370]

वष. — *Adhy. name* : B (except B1) Dn2 Ds. 8
 पोडशराजि (Ds 'जी')कं; Dn1 Ds. 1. 8 पोडशराजकीयं; D1
 Gs पोडशराजकं; T Gs पोडशराजके मरुत्तयशकथनं; G1. 4. 8
 M1. 8 पोडशराजके मरुत्तवरितं. — *Adhy. no.* : B1. 8 Dn1
 G2. 4. 8 53; Ds 50; T G1. 8 M 52. — *Sloka no.* :
 Dn1 54. — Line 360 = (var.) 12. 29. 22^{ab}. — (L.
 360) S (Gs damaged) सुहोत्रं पार्थिवं चापि (for the
 prior half). Ds. 8 संजय (for सञ्जय). Ds S (except
 Ms) शुश्रुमः (for 'म'). — (L. 361) B1. 4 Dc1 Dn2
 Ds-8 अभिप्रेरिभोक्षितं (Dc1 Dn2 Ds. 8 'तुं'); B2. 3. 8
 D1. 8 अमरैरभिभो (D1. 8 'पि वी')क्षितुं (B3. 8 'तं'); Dn1
 Dr. 8 [अ]प्य (Dn1 'था')मिप्रेः परिक्षितं (Dr 'क्षतः'; Ds 'क्षितः')
 (for the post. half). — (L. 362) Dn2 सर्वाण्;
 Ds सर्वाण् (for ऋत्विग्). T G M1. 2. 4. 8 'मंभि';
 Ms 'मंभ' (for 'मभ'). Dn2 Ds. 8 Gs M1. 8 -पुरोगमान्
 (for 'हितान्'). — (L. 363) Dn1 Dr. 8 समानाव्य;
 S संमान्य च (for अपृच्छद्). Gs चैषां (for तेषां).
 — (L. 364) D1. 8 पालने; Ds 'नो' (for 'न').
 Gs द्विषां (for द्विपज्). — (L. 365) Dn1 Dr. 8
 धर्माशैः सुभनागमं; Ds om.; S धर्म्यैच्छद्भनागमं (for
 the post. half). — (L. 366) B2-8 Dn2 Ds. 8
 आरापयन्. B1 Ds शत्रून्; Dn2 Ds. 4 शत्रून् (for
 शत्रून्). Dn1 Dr. 8 S अजी (Dn1 'जि')जयत् (for जयं-
 स्तथा). — Ms om. (hapl.) line 367. — (L. 367)
 G1 M1. 8 [ए]व (for [अ]पि). Dc1 Ds. 8 अप्य (Ds 'ल')-
 रंजयन्; Dn1 वानुरंजयन्; Dr. 8 अनुरंजयत्; S (Ms
 om.) अन्व (for अप्य). — (L. 368) S सो (for
 यो). Ds M1. 8 युक्ता; Ds युक्ते (for युक्ता). Dn2
 स्लेच्छाटविविवाजितां; Gs 'दपि च वजितां' (for the post.
 half). — (L. 369) B1 यसिन्; S तस्मै (for यस्मै).
 Dn1 Dr. 8 ववर्षति (for ववर्ष). Ds. 8 प्रति- (for परि-).
 B D (except Dn1 Dr. 8) चत्सरान् (for 'रम्'). — (L.

वस्मिन्कूर्मान्कटकात्मत्वांश्च विविधान्वहन् ।

कामान्वर्षति पर्जन्यो रूपाणि विविधानि च ।

सौवर्णान्यप्रमेयानि वाप्यश्च क्रोशसंमिताः ।

स तत्र शतसाहस्राक्षक्रान्मकरकच्छपात् ।

सौवर्णान्पतितान्दृष्ट्वा ततोऽस्मयत वैजतिभिः । [375]

तत्सुवर्णमपर्यन्तं राजर्षिः कुरुजाङ्गले ।

ईजानो वितते यज्ञे ग्राह्येभ्यो ह्यमन्यत ।

सोश्चसमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च ।

पुण्यैः क्षत्रिययज्ञैश्च प्रभूतवरदक्षिणैः ।

काम्यनैमित्तिकाजसैरिष्टां गतिमवाप्तवान् । [380]

स चेन्ममार सृजय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।

पुत्रापुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पद्ययाः ।

अयज्जानमदाक्षिण्यमभि शैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

राजानं पारिवं वीरं सृजय सृजय ।

यः सहस्रं सहस्राणां शेतानश्चानवाप्तवान् । [385]

तस्याश्चमेधे राजर्षेर्दशोद्देशास्मेयुषाम् ।

क्षिप्रक्षयविधिज्ञानां नासीत्संख्या विपश्चिताम् ।

370) G₁ M₁.s तदा; G₂ ततो (for तदा). — For line 370, B D subst.:

हेरिण्यास्तत्र वाहिन्यः सैरिण्यो न्यवहन्पुरा ।

[B₁ partly damaged. Dn₁ D₂.s अंबु- (for तत्र). B₁.s-s Dc₁ सरितः (for वाहिन्यः). Dn₁ D₁.s हिरण्या- स्थास्त (D₁.s 'ण्यांता'स्तदा नयो; D₂ हेरण्यांबुवहा नयः; D₂ 'नि ह भूतानि (for the prior half). B₁.s Dn₁ ह्यम- वन्; B₂ भगवन्; Dc₁ D₂-s ह्यवहन् (for न्य'). B₂ दैर्योस्त्ववहन्पुरा; Dn₁ D₁.s भूरिण्यो ह्यमवन्पुरा (Dn₁ 'सुनः) (for the post. half).]

— (L. 371) D₁.s यसै; G₂ तसिन् (for य'). T₁ कूरान्. B Dc₁ Dn₁ D₁-s ग्राहान्क (Dn₂ D₁-s 'इक'कं- टकांश्चैव; Dn₁ यसै कूर्मान्कटकांश्च (for the prior half). — D₁ om. line 372. — (L. 372) D₂.s M₁.s कामाद् (for कामान्). Dn₁ D₂.s ववर्ष (for वर्षति). G₁.s M₁-s कामं ववर्ष पर्जन्यो (for the prior half). G₂ रूप्याणि. — (L. 373) D₂.s. s चक्रे च; T G₂.s को (T₁ को) शब्द- (for च क्रोश-). Dn₁ D₁.s वाप्यः क्रोशेन संमताः (D₁ om. संमताः); Dn₂ वाप्यश्चक्रे स्वसंमताः; D₁ वाप्यश्चक्रे सुसंमताः; G₁ M₁-s वाप्यः क्रोशसमन्विताः; G₂ वापीः क्रोशशतं मतं; G₂ वाप्यः क्रोशसुनिमित्तं; M₂ (inf. lin.) वाप्यः क्रोशसुसंमिताः (for the post. half). — (L. 374) G₂ सुपुत्र- (for स तत्र). G₂ (sup. lin.) तु प्रयुत- (for तत्र शत-). B D सहस्रं वा (D₁.s 'स्रवा'मनान्कुम्भा (Dn₂ 'व'न् (for the prior half). B₂ मद्रान् (for नक्रान्). — (L. 375) D₂.s सौवर्ण- (for सौवर्णान्). B Dc₁ Dn₁ D₁-s विहि (D₂ 'ह') तान् (for पति'). B Dc₁ Dn₁ D₁-s तदा; Dn₂ सदा; T G₂-s मिथः; M₂.s [s]वतिः (sic) (for इतिभिः). — Lines 376-377 = (var.) 12. 29. 26. — (L. 376) D₁ सौवर्णम्; S हिरण्यम् (for सुवर्णम्). Dn₁ अपयति (for 'यन्ति'). D₁.s. s जंगले (for जाङ्गले). — (L. 377) Dn₁ D₁.s ईजानो विविधैर्बैरै (for the prior half). M₁.s

[s]न्यमहत (sic) (for ह्यमन्यत). — (L. 378) D₂ भय- मेध- (for सोऽय-). D₁ S सहस्राणि (for 'स्रेण). Dn₁ D₁.s G₁ M (M₂ sup. lin.) वाजपेय- (for राजसूय-). — (L. 379) G₂ यनैश्च (for यज्ञैश्च). Dn₂ उक्षणेः (for 'दक्षिणैः). — (L. 380) Dn₁ D₁.s कान्यनैमित्तिका रष्टिः; D₂ 'सिकेर्बैरै (for the prior half). B₂ इष्टा; D₂ इष्टं (for इष्टां). D₂.s अवाप्तवान् (for अवाप्तवान्). S (except M₁.s) इष्टेष्टा गतिमाप्तवान् (for the post. half). — (L. 381) D₂ वै (for चेन्). D₂ संजय (for सृजय). — (L. 382) T G₂-s M₂ (sup. lin. as above) पुण्य- तमस् (for 'तरस्'). Dn₁ D₁.s वैर (for तुभ्यं). D₂ अनुत्पद्य (for 'तप्यथाः). — (L. 383) S (except G₁ M₂) अदक्षिणं (for अदा'). B Dc₁ D₁-s अभि; Dn₂ अति; T अयि; M₂ अपि (for जपि). Dc₁ D₂ G₂ शैल्यः; D₂.s शैल्यः; D₂ शौच्यः; D₂ शैवः; D₂ शिलः; T₂ G₂.s शैल्यः (for शैल्यः). B Dc₁ Dn₂ D₁-s न्याहरन्; D₁ अवाहरः; G₂ मुदाहरत् (for उदाहरत्). Dn₁ अति- शिलेयवाहरः; D₂ अभिनिश्चित वा हर (for the post. half). — Colophon om. in T₂. — Sub-parvan: MSS. अभि- मनुवध. — Adhy. name: B Dc₁ Dn₂ षोडशराजिकं; Dn₁ D₂.s षोडशराजकीयं; D₁.s G₁ M₁.s षोडशराजिकं; T₁ G₂.s षोडशराजके षोडशाहात्म्यकवनं; G₂ षोडशराजके षोडश- चरितं. — Adhy. no.: B₁.s Dn₁ D₂ G₂.s 54; D₂ 51; T₁ G₁.s. s M 53. — Śloka no.: Dn₁ 12. — (L. 384) B₂ नृपं च; Dn₁ S अंयं वै (S च); Dn₂ D₂.s. s नृपं चेत् (for राजानं). D₁.s अंयं वै वीर्यं राजन् (for the prior half). D₂.s. s संजय (for सृजय). Dn S (except G₂) युष्मः (for 'न'). — (L. 385) B₂ Dc₁ D₁.s सहस्रं यः (by transp.). G₂ अपासृजत् (for अवा'). — (L. 386) Dn₁ D₂ दस (for तस्य). D₁.s. s राजर्षे (for 'वैरै'). D₂ देशादेशात्; D₁.s देश (D₂ 'देशे'देशे (for देशादेशात्). B D₂ समी-

वेदविद्याव्रतस्नाता वदान्याः प्रियदर्शनाः ।

सुभक्षाच्छादनगृहाः सुशय्यासनवाहनाः ।

नटनर्तकगन्धर्वैः पूर्णकैर्बर्धमानकैः । [390]

नियोधकैश्च श्रीडक्षिस्तत्र स परिहर्षिताः ।

यज्ञे यज्ञे यथाकालं दक्षिणाः सोऽत्यकालयत् ।

द्विषा दशसहस्राख्याः प्रमदाः काञ्चनप्रभाः ।

सध्वजाः सपताकाश्च रथा हेममयास्तथा ।

यः सहस्रं सहस्राणि कन्याहेमविभूषिताः । [395]

युवां; Dm D1.8 समगतः (for समेयुवाय्). S सर्वे देवाः (G2 वेदाः) समाययुः (for the post. half). — (L. 387) Dm D1.7.8 आसीत् (for ना). Dm D1.8 तस्य (for संस्था). — (L. 388) Dm D1.8 ते स (for वेद). Ds स्नातान् (for स्नाता). D1 वदान्याः सत्यभाषिणः; Ds न्यान्प्रियदर्शनान् (for the post. half). — (L. 389) B D G1 M1.2 सु (D2 स) भिक्षा (Dm1 भक्ष्या) च्छादन-गृहाः (D2 न्) (for the prior half). T स (for सु). Dm1 शिखासन- (for शय्या). D4 शय्याशयनवासनाः (for the post. half). — (L. 390) D1.2 T G2-4 नर्तन- (for नर्तक). Gs न नर्तकैश्च गन्धर्वैः (for the prior half). Dm2 Ds.4.6 S पुनर्कै (T1 G2 'गै'; M2-6 'नै'र); D4 पूर्वकैर; D1.8 सप्तकैर (for पूर्णकैर). B4 पूर्णकैर्बर्धमानकैः (for the post. half). — (L. 391) B Dm Dm1 D1.2 निलोयोगैश्च; Dm2 Ds संनिलोयोगैश्च; Ds.4.6 स (D1 वि-; Ds नि) योगकैश्च (for नियोध). Dm1 Dm1 कीर्तिः; S कीर्तितश्च (for कीर्तितश्च). Dm2 Ds.4.6 [आ]स; D1.8 [क]पुः (for स). S तत्रोपुः परमाचिताः (for the post. half). — D1 om. lines 392-394. — (L. 392) D4.8 तथाकालं; Gs वधाकामं (for कालं). B1 Dm1 Dn Ds.4.6 दक्षिणां (for 'णाः'). B4 Dm2 Ds.6 सोम्यकाल (B4 'र') यत्; D1.6 सोम्यकल्पयत्; D1.8 चाभ्यकालयत् (for सोऽत्य). — (L. 393) B4 विषा (for द्विषा). Ds चैव (for दश). D4 द्विषाश्च दशसहस्राः; D1.8 द्विरदा दशसाह-स्त्राः; S द्विषान्दशसहस्राख्यान् (T 'र'यो; M1.2 'ख्यां') (for the prior half). D1.8 प्रमदाः काञ्चनावृताः; S अद (T न द-; M1.2 द्वाद) दाकाञ्चनावृतान् (for the post. half). — (L. 394) S सध्वजान्सपताकाश्च (for the prior half). D1.8 रथा हेमसुकल्पिताः; T G1-4 M1.2 स्वारूढा-न्नायु (G4 'हेम') कल्पितान्; Gs सुवस्थान्नायुकल्पितान्; M2.5 सुरूपांस्तथुकल्पितान् (for the post. half). — Line 395 = (var.) 12. 29. 29^{ab}. — (L. 395) B4 Ds.4.6-8 सह-स्राणां (for 'णि'). S सहस्रं च सहस्राणां (for the post. half). — (L. 396) B1.3 Dm1 Dm1 धू (Dm2 धु) धुजोश्च; B4 संर-क्षाश्च; D1.2 धुर्यजाश्च; Ds-6 सुवलयश्च; D1 चतुर्यज-; Ds

धुर्यजाश्चगजारूढाः सगृहक्षेत्रगोशताः ।

शतं शतसहस्राणि स्वर्णमालानथर्पमान् ।

गवां सहस्रानुचरान्दक्षिणा अत्यकालयत् ।

हेमशृङ्गो रौप्यखुराः सवत्साः कांस्यदोहनाः ।

दासीदासखरोष्ट्राश्च प्रादादजाविकं बहु । [400]

स्नानां विविधान्कूटान्विविधानन्नपर्वतान् ।

तत्सर्वं वितते यज्ञे दक्षिणा अत्यकालयत् ।

तत्रास्य गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।

चातुर्यज- (for धुर्यजाश्च). S चतुर्यजस्थारूढाः (for the prior half). B D1.2.3 Gs स- (for स-). Dm1 D4 -गृहाः; Ds Gs गृहे (for -गृह-). S -गोशताः (for -गोशताः). — Lines 397-398 = (var.) 12. 29. 30. — (L. 397) D4 -सहस्राणां (for 'णि'). B1.3 (marg.) D1.2.4-8 स्वर्णमाली; B4 Dm1 Dm1 'मालां; B4-8 Dm2 Ds 'माला (Dm2 'लि-') (for 'मालान्'). B1.3-8 D महात्मनां; B4 कृतां; T अथर्पमान्; G1.2.3 M नरर्पमान् (for अथर्प). — (L. 398) D1 गावः; Ds गावः (for गवां). Dm2 Ds.6 सहस्रानुचरां; D1.7.8 'नुचरा (for 'नुचरान्'). B D दक्षिणाम्. Dm2 Ds-4 अभ्यकाल (D1.6 'कल्प') यत्; Ds Gs सोम्य (Gs 'त्य') कालयत् (for अत्यकाल). — Ds om. (hapl.) lines 399-402. — (L. 399) G1 -शृंगो; G4 -शृंगो; Gs -शृंग्य- (for -शृङ्गयो). Ds.7.8 S रूप्यखुराः (for रौप्य). — (L. 400) Dm2 D1.2.4.6 -खरोष्ट्राश्च; Ds -सहस्रांश्च; T G2-8 M1.2 -खरोष्ट्रं (for -खरोष्ट्रांश्च). D1.8 G1 M2-8 दासीदासं खरोष्ट्रं च (for the prior half). D1 अजा-विकं; T1 चैवा; G1.2 M चाजा; Gs चाप्या (for आजा). B4 बहु प्रादादजाविकं; Dm2 प्रादाद्राजाविकं बहु; T2 G4 प्रदाच्च (G1 'चा') विकं बहु; Gs प्रददा-चाविकं बहु (for the post. half). — (L. 401) B D (Ds om.) स्नानां (D1.8 भक्ष्याणां) विविधानां च (for the prior half). B D1.2 चाश्च- (for 'अश्च-'). Dm1 Dn Ds.4.6-8 विविधाशान्नपर्वताः (for the post. half). — (L. 402) B4 D1.2 M1.2 तस्मिन्- (for तत्सर्वं). B Dm1 Dn D1-4.6.7 M1.2 दक्षिणाम्. B1.3 Dm2 Ds.4.6 Gs अभ्य (Gs तस्य) काल (D4 'र') यत् (for अत्य). Ds दक्षिणाकालमत्ययत् (for the post. half). — (L. 403) Ds G1.2 M2-5 'तत्र स; D1.3 तथास्य; T2 Gs-4 अ (Gs.4 त) त्रापि (for तत्रास्य). Ds तथास्य गायन्ति च ये (for the prior half). Ds ते (for ये). — After line 403, S ins.:

अङ्गस्य यजमानस्य अपि विष्णुपदे वयम् ।

अथावादिन्द्रः समेन दक्षिणाभिर्दिजातयः ।

अङ्गस्य यजमानस्य स्वधर्माधिगताः शुभाः ।
गुणोत्तरास्ते कृतवस्तस्यासन्तार्थकामिकाः ।
स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पन्थाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमधि शैलेत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

शिबिमौशीनरं चापि सृष्टं सृज्य शुभ्रम् ।
य इमां पृथिवीं सर्वां चर्मवत्पथंवेष्टयत् ।

[405]

[410]

देवमानुषगन्धर्वाश्चालरोचन्त दक्षिणाः ।

[= (var.) 12. 29. 31, 32nd. — (L. 1) Ms. 3 तदा;
Ms तस्य (for अपि). T Gs. 1 परं; Gs वरं; Ms-3
गिरौ (for वयम्). G1 M1.2 अधि विष्णुपदं गिरि (for the
post. half). — (L. 2) G1 M1.2 प्रसर्पकाः (for दिवा-
तयः). — (L. 3) G1 M1.2 अरिच्यंत (for अरोचन्त).]
— (L. 404) S (Gs inf. lin. also as above) धर्मानु-
गताः (for 'धर्माधि'). Ds धर्माधिकरता शुभा (for the
post. half). — (L. 405) B Dci D1.2 तु (for ते).
D1.3 कुरवस् (for कृतवस्). T Gs-4 तत्र (for तस्य).
Dci Dn1 D1.2, 5-8 T G1.2 M सर्व- (for सर्व-). D1
कामकाः; Ds om.; D1.3 S कामदाः (for 'कामिकाः').
— Ds om. line 406. — (L. 406) D1.2 संजय (for
सृज्य). Dci Dn1 चतुर्भद्र- (for 'भद्र-'). Dn1 तव (for
त्वया). — (L. 407) Ds om. (hapl.) from पुत्रात् up
to पुत्रम्. T Gs. 4 पुण्यतमस् (for 'तरस्'). — (L. 408)
T G1.3-5 Ms. 4 अदक्षिण्यम् (for अदा'). B Dci Dn1
D1-4, 6-8 अभि; Dn1 अति; T अपि (for अपि). Dci
D1.2, 6 शै (D1 शै त्व); Ds. 4 शैव्य; Ds चैत्य; D1.3
क्षि (D1 क्षि त्व); T Gs. 3 शैत्य (for शैत्य). B Dci
Dn D1-6, 8 व्याहरत् (D1 'त्'); D1 अवाहरत् (for उदा-
हरत्). — Colophon om. in D1. — Sub-parvan:
MSS. अभिमन्युवध. — Adhy. name: B1-3 Dci Dn1
Ds. 6 षोडशराजिकं; Dn1 Ds षोडशराजकीयं; Ds षोडश-
राजकं; T Gs षोडशराजके अंगचरितं. — Adhy. no.:
B1.2 Dn1 Gs. 55; Ds 52; T G1.3 M 54; Gs
50. — Śloka no.: Dn1 13. — Lines 409-410
= (var.) 13. 29. 35. — (L. 409) Dn1 शिनिम्
(for शिविम्). Dn1 D1 औशिनरं (for औशी). Ds. 1
संजय (for सृज्य). Ds शुभ्रम्; S शुभ्रम् (for 'म्').
Ds. 5, 8 सृष्टं शुभ्रम् (Ds 'त[sic] संजय (for the post.
half). — (L. 410) Dn1 Ds. 8 वर्मवत् (for 'वर्म').
B1.2, 4, 5 Dci Dn Ds-3 समवेष्टयत्; D1 पथवेष्टयत्; Ds

साद्रिदीपार्णववनां रथधोपेण नादयत् ।
स शिविर्वै रिपुक्षितं मुख्याक्षिन्नसपत्नजित् ।
तेन यज्ञैर्बहुविधैरिष्टं पर्याप्तदक्षिणैः ।
स राजा वीर्यवान्भीमानवाप्य वसु पुष्कलम् ।
सर्वमूर्धावसिक्तानां संमतः सोऽभवद्युधि ।
अयजन्नाशमेधैषो विजित्य पृथिवीमिमाम् ।
निरगलैर्बहुफलैर्निष्ककोटिसहस्रदः ।
हस्त्यश्पशुमिधान्दैर्घैर्गोत्राविमिश्रया ।
विविधैः पृथिवीं पूर्णां सिबिर्भास्त्रजालाकरोत् ।
यावत्यो वर्षतो धारा यावत्यो दिवि वारकाः ।

[415]

[420]

G1.4 M1.2 परिवेष्टयत् (for पर्व). — After line 410,
D1 reads line 415. Ds om. lines 411-412.
— (L. 411) D1 साद्रिदीपार्णववनां; D1.3 साद्रिदीपार्णववती
(for the prior half). — (L. 412) Dn1 ताडिन्निर;
Dn1 स गिरि (for स शिविर्). D1.3 सोरिमिर्बहुमन्वि-
च्छत्; T Gs-5 स शिविर्वै (Gs वशी य) धूमनिच्छत्; M
(except M1) स शिविर्वैश्च अविच्छत् (sic) (for the prior
half). T Gs-5 M1.2 मुख्यः सर्व-; Ms. 5 मुदा सर्व- (for
मुख्याक्षिन्नम्). D1.3 बलावित्ताम् (for सपत्नजित्). — (L.
413) Ds सर्व- (for तेन). Ds यज्ञे (for यज्ञैर्). T
Gs-4 यज्ञैर्बहुविधैरिष्टं (for the prior half). Ds. 5, 8 हष्टे;
Gs-4 तेन; Gs इष्टा (for हष्ट). T तेनाप्याप्तदक्षिणैः (for
the post. half). — (L. 414) B1.3 Dci Dn Ds-3
ओमान् (for ओ). T Gs-4 M अविहित्य ज (Gs 'स्वज')
नानन्याम्; Gs अविपक्ष जनादन्वाद् (for the prior half).
S अवाप (for 'व्य'). — (L. 415) Dn1 om. from दक्षि-
क्तानां up to पशुमिधां (in line 418). B Dci Dn1 Ds.
2, 3 Gs सर्वमूर्धावसिक्तानां (for the prior half). T Gs.
धिवः (for युधि). — (L. 416) Ds अवयंश्च (for अव-
ज्ज्). D1 अयजन्नाशमेधैषो (for the prior half). B1
वसुधां (for पृथिवीम्). — (L. 417) B1.2 (marg. as
above). 3 Dci Dn1 यज्ञवदेर; Ds. 5, 8 अवि (Ds 'व') च्छ-
देर; D1.3 महामह्यै (Ds 'क्षै'र्) (for बहुकष्टैर्). T Gs
निरगलं सराव्यां (Gs 'वान्'); G1 M अन्तर्बाह्या (M1
[sup. lin.]. 3 'शा'न्; Gs 'जं सबाह्यान्; Gs 'अ-
न्तराह्यान्; Gs 'जं स जालां (for the prior half).
Dci Dn1 Ds. 3 सहस्रशः (for 'दः'). B1 S निष्ककोटि
स (G1 M 'कोटीः स'; Gs. 5 'कोटिः सहस्रः (for the
post. half). — After line 417, S ins.:

विभर्ति दक्षिणा यत्न गङ्गायाः क्षोत आह्वयोर् ।

[G1 M1.2-5 विनक्ता; M1 (sup. lin.). 3 विकारि (for
विभर्ति). Gs गङ्गाक्षोत (for गङ्गायाः क्षोत).]

तावतीरददद्वा वै शिबिरीशीनरोऽध्वरे ।
 नो यन्तारं धुरक्षस्य कंचिदन्यं प्रजापतिः ।
 भूतं भन्यं भविष्यं वा नाप्यगच्छन्नरोत्तमम् ।
 तस्यासन्विषिषा यज्ञाः सर्वकर्मैः समन्विताः ।
 हेमयूपासनगृहा हेमप्राकारतोरणाः । [425]
 शुचिस्वाद्भक्षणानाथ ब्राह्मणाः प्रयुतायुताः ।
 नानाभक्षोद्ययतटाः पयोदधिभुङ्गदाः ।
 तस्यासन्ध्यश्वाटेयु नद्यः शुभ्रास्त्रपर्वताः ।
 पिबत ज्ञात खादध्वमिति यत्रोच्यते जनैः ।

यस्यै प्रादाद्भरं रुद्रस्तुष्टः पुण्येन कर्मणा । [430]
 अक्षयं ददतो वित्तं श्रद्धा कीर्तिस्तथा क्रियाः ।
 यथोक्तमेव भूतानां प्रियत्वं स्वर्गमुत्तमम् ।
 एतोल्लुब्धा वरानिष्टान्निधिः काले दिवं गतः ।
 स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
 पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पज्याः । [435]
 अयज्वानमदाक्षिण्यमपि शैत्येयुदाहरत् ।

Colophon.

— (L. 418) B D₁. 7. 8 यानैर्; G₅ चान्यैर् (for था).
 T G₃-4 इत्यथैवेदुभिर्नो (G₂ 'वं' म्यैर् (for the prior half).
 D₁. 7 गोजीविषिष् (for गोजा). — (L. 419) B D₁
 D_n D₁-8 विविषा; D₇. 8 विजिल (for विविषैः). B₃
 (marg. as above). 8-8 D₁ D_n D₁-4. 5-8 पुण्या; D₅
 रम्या (for पूर्णा). — (L. 420) D₁ यान्तो; D₂. 2. 3-3
 T G₁. 3 M₁. 5 'वंलो. G₅ यान्तो वर्षाराः स (for
 the prior half). D₁-3. 5-7 T G₁. 2. 5 M₃-3 यान्तो.
 — After line 420, B D ins.:

यावत्सः सिकता गाक्ष्यो यावन्मेरोर्महोपलाः ।

उदन्वति च यावन्ति रत्नानि प्राणिनोऽपि च ।

[(L. 1) D₁-3. 5-8 यान्तो. D_n यावत्सः सिकता गाक्ष्यो
 (for the prior half). D₁ om. from महोपलाः up to
 स्ध्वरे (in line 421). — D₇. 8 om. line 2.]

— With lines 421-423, cf. 12. 29. 37-39. — (L.
 421) T G₁. 2. 5 M₁ आददाद्. D_n Da. 6 गानः; D₇. 8
 S (except G₅) गाः स (for गा वै). T शिविकाशी-
 नरोध्वरे (for the post. half). — (L. 422) D₁. 3
 धुरं (for धुरम्). B₁ नोषता च धुरं तस्य; B₁. 8 नान-
 गाध्वरं तस्य; D₁ नोषता धुरिन् तस्य; D_n नोषतीतं धुरं
 तस्य; D_n नोषता स्तां धुरं तस्य; D₅. 6 नो गंता च धुरं
 तस्य; D₄. 6 नोषतां तां धुरं तस्य; D₇ न धातरं धुरं तस्य;
 D₅ न धुत्तरं तस्य कश्चिद्; S नोषता (M₃ 'त' रं धुरं तस्य (for
 the prior half). B₁. 2. 4 D_n D₂-7 T G₁. 8 कश्चिद्;
 D₅ om. (for कंचिद्). B₁. 4 D_n D₂-8 अन्यः (for
 अन्यं). D₇. 8 प्रजायते; G₅ पति; M₃. 4 प्रजाः प्रति (for
 प्रजापतिः). — (L. 423) D_n om. from मय्यं up to
 नाथ. B₂. 2. 5 D₁ D₁. 3 भवतं वा; D₅. 6 भवच्चैव; D₇
 भविष्यच्च; D₈ 'यं च; M₃. 4. 5 (inf. lin.) 'व्यदा (for
 भविष्यं वा). D_n भूतं भवं भविष्यतः; D₅ भूतभन्यमभवच्चैव;
 D₆ भूतं भवदा मय्यं वा (for the prior half). B₁-4 D₁
 D_n D₄-8 नरेश्वराः (B₃ D₁ D₅ 'रं; D_n D₇ 'रः)
 (for नरोत्तमम्). D₃ अभ्यगच्छन्ननेश्वराः; S श्वय (G₁ M₁. 2

अय-; G₅ अभ्य-; M₃-8 प्रत्यगच्छन्ननेश्वरं (G₂. 4 'रः) (for
 the post. half). — (L. 425) G₁ M₁. 2. 4. 5 हैम- (for
 हेम-). — (L. 426) D₅-आदाद्- (for -स्वाद-). B D₁
 D_n D₁. 3. 5-यानं (for -यानाश्). G₅ शुचिस्वाद्भक्षणानाथ (for
 the prior half). — (L. 427) B D₁ D_n D₁-8 नाना-
 भक्ष्यैः (D₁. 4 'क्षैः) प्रियकथाः; D₇. 8 'भक्ष्याः पयःकुल्याः (for
 the prior half). B D₁ D_n D₁-8 महाहदाः (for
 मधु). — (L. 429) D₇. 8 पिबच्च (for 'त). D₅ S
 [अ]शीत; D₇ वत (for खात). G₁ M₁ जनः (for जनैः).
 B D G₅ इति यद्रोचते (D₇ यत्रोचिरे; D₈ यत्रोचिरे) जनाः
 (D₁ G₅ 'नः) (for the post. half). — (L. 430)
 S तस्यै (for यस्यै). T G₁ M₁. 2. 5 वरान् (for वरं). G₅
 विप्रश्च (for रुद्रश्च). D_n D₂. 5. 6 पुष्टेन (for पुण्येन).
 — (L. 431) D₅ ददते; D₇. 8 प्रददो; T G₁. 4 च ददो
 (for ददतो). D₅ चित्रं (for वित्तं). B₂ D₁ D_n
 भुत्वा (for भदा). B₁-2. 5 D_n D₁. 4. 5 क्रिया; D₇. 3
 [अ]भ्रयाः (D₅ 'य-') (for क्रियाः). T G₁. 3-5 M₁. 2
 अदां की (G₅ 'दाकी' ति ततोन्व (G₁ M₁. 2 'धाव्य' यां; G₅
 अदां कीर्ति ततोन्वयं; M₃-5 कीर्ति अदां ततोन्वयं (for the
 post. half). — D₁ om. lines 432-434. — (L. 432)
 S यथार्थम् (for यथोक्तम्). D₇ एनद्; D₈ एतद् (for एव).
 D_n यथोक्तमेव भूतानां (for the prior half). — (L.
 433) D_n D₂. 6 उब्धान् (for लब्धान्). G₅ एतानिष्-
 न्वरौल्लब्धा (for the prior half). G₅ कालवशं (for
 काले दिवं). — D₅ om. lines 435-436. — (L. 435)
 G₅ पुण्यतमम् (for 'तरम्). D₁ चैव (for तुभ्यं). — (L.
 436) T G₁ M₃-8 अदक्षिणं (for अदा). B D₁ D_n
 D₁-4. 6-8 अति; D_n अति; T अति (for अति). D₁
 D₁. 3 क्षे (D₁ क्षे)ल; D_n सैव; D₃. 4 शैव्य; D₅ शैव;
 D₈ विल; T G₁. 2. 5 शैव (for शैल). B D₁ D_n
 D₁-4. 6 व्याहरन् (D₁. 4 'व); D₇ corrupt; D₈ अवाहर
 (for उवाहरत्). — Colophon: Sub-parvan: MSS.
 अभिमन्युवच. — Adhy. name: B D₁ D₅-6 योडशराजिकं;
 D_n D₅ 'राजकीयं; D_n D₅ 'राजिदं; D₁ 'राजकं;

नारद उवाच ।

रामं दाशरथिं चैव सृते सृज्य शुभ्रम् ।
यं प्रजा अन्वमोदन्त पिता पुत्रानिवौरसान् ।
असंख्येया गुणा यस्मिन्नासन्नमिततेजसि ।
यश्चतुर्दशवर्षाणि निदेशात्पितुरच्युतः । [440]
वने वनितया सार्धमवसलक्ष्मणानुगः ।

प्रधान च जनस्थाने राक्षसान्मनुजैर्धमः ।
तपस्विनां रक्षणार्थं सहस्राणि चतुर्दश ।
तत्रैव वसतस्तस्य रावणो नाम राक्षसः ।
जहार भार्या वैदेहीं संमोहिनं सहानुजम् । [445]
प्रधान समरे कुदः पुरेव प्र्यम्बकोऽन्धकम् ।
सुरासुरैरवध्यं तं देवब्राह्मणकण्टकम् ।

T Gs 'राजके शिविचरितं; Gs शिविचरितं. — *Adhy. no.*: B₁, D₁ D₂ G₂, 56; D₂ 53; T G₁, 2, 4 M 55. — *Śloka no.*: D₁ 15. — (L. 437) D₁ T G₂ M₂ S चापि (for चैव). D₂, 5, 6 शुभ्रं सृज्य (by transp.). D₁, 2 संजय. D₂ S (except G₂) शुभ्रमः (for 'य'). — D₂ om. lines 438-440. — (L. 438) D₂ यः (for यं). B₂ यं प्रजा हनुमोचंति (for the prior half). D₁, 7, 8 S मा (T G₂ पि) नापुनमिवौरसं (for the post. half). — (L. 440) D₁, 8 स चतुर्दश; T G₂ S चतुर्दश च (Gs हि) (for यश्चतुर्दश). D₁, 5, 1 निर्देशात् (for निदेशं). D₂ अच्युत (for 'तः'). — (L. 441) D₁, 8 न्यवसल; M₁, 2 अवसल (for अवसल). B D₁ D₂ D₁ S लक्ष्मणाग्रजः (for 'नुगः'). — D₂ om. lines 442-444. — (L. 442) D₁ om. च. M₁, 2 राक्षसं. B₁, 3 D₁, 3, 4, 5 मनुजैर्धमः; D₁ S 'जापिपः'. — (L. 443) D₂ च रक्षार्थं; D₁ रक्षणार्थं (for 'णार्थं'). S तपस्वि (T G₂ M₁ 'स्त्री') जनरक्षार्थं (for the prior half). — (L. 444) D₁ वर- (for नाम). D₁ G₂ रावणो राक्षसेश्वरः; G₂ (marg. as above) 'णो राक्षसाधिपः (for the post. half). — (L. 445) D₂ D₂, 5, 6 संमोह च; D₁, 8 वंचयित्वा; G₂ संमोहाद्यु (for 'होने'). D₂ महानुजं (for सहानुजम्). — After line 445, B D ins.:

तमागस्कारिणं रामः पौलस्त्यमजितं परैः ।

[(D₂ D₂ S सुरैः (for परैः). D₁ om. the post. half.]

While S ins.:

रामो हतां राक्षसेन भार्यां शुत्वा जटायुषः ।
आतुरः शोकसंतप्तोऽगच्छद्रामो हरीश्वरम् ।
तेन रामः सुसंगम्य वानरैश्च महाबलैः ।
आजगामोदधेः पारं सेतुं कृत्वा महापथे ।
तत्र हत्वा तु पौलस्त्यान्समुद्रद्वयान्धवान् । [5]
मायाविनं महाघोरं रावणं लोककण्टकम् ।

[(L. 1) T G₂ रामां हतां; G₁ M तमाहतां (for रामो हतां). G₂ शुत्वा रामो (for भार्यां शुत्वा). — (L. 2) G₂ S transp. [s] मच्छद् and रामो. — (L. 3) G₁

M₁, 2 तु (for तु-). — (L. 5) G₁, 2 M गत्वा (for हत्वा). G₁ M₂ S पौलस्त्यं. G₁ M₂ S 'वापदं'. — (L. 6) G₁ राक्षसं (for रावणं).]
— T G₂ S om. line 446. — (L. 446) D₁ om. from प्रधान up to नारदः (in the prior half of line 448). — (L. 446) M₂, 3 पुरेव. G₁, 2 M 'देवकोतकः'. D₂ मुनीनां बाधकारकं (for the post. half). — (L. 447) M₂ S तु (for तं). — (L. 448) B₂ तु- (for स). G₂ समरे रावणं रणे (for the post. half). — After line 448, B D ins.:

स प्रजानुग्रहं कृत्वा त्रिदशैरभिपूजितः ।

न्याय्यं कृत्वा जगत्तीर्थां सुरार्पणमस्तुतः ।

[(L. 1) D₂ अपि (for अभि-). — (L. 2) D₁ कृत्वा- (for कृत्वा). D₁, 2 सेवितः (for 'सकृतः').]

— On the other hand S ins. after line 448:

हत्वा तत्र रिपुं संख्ये भार्यया सह संगतः ।
लक्ष्मणं च चक्रे स धर्मं नं विभीषणम् ।
भार्यया सह संयुक्तसौ वानरसेनया ।
अयोध्यागतो वीरः पुष्पकेण विराजता ।
तत्र राजन्महद्यः सखयोध्यायां महाबलाः । [5]
मादूर्वयस्यान्सचिवान्त्वजः सपुरोहितान् ।
शुश्रूषमाणः सततं नञ्जिमिश्रामिषेचितः ।
विसृज्य हरिराजानं हनुमन्तं सहाह्वयम् ।
भ्रातरं भरतं वीरं शत्रुघ्नं चैव लक्ष्मणम् ।
पूजयन्परया प्रीत्या वैदेक्षामिभिपूजितः । [10]
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
चतुःसागरपर्यन्तां पृथिवीमन्यशासत ।
अश्वमेधशतैरपि कृतुमिभूरिदक्षिणैः ।
यश्च विप्रप्रसादेन सर्वान्नामानवाप्य च ।

[(L. 1) T₁ G₁, 2 M संख्ये. — (L. 2) G₂ [s] च (for स). G₂ S स च लक्ष्मणं चक्रे (for the prior half). G₂ S धर्मोत्थानं (for धर्मं तं). — G₂ om. lines 3-6. — (L. 3) G₁ संयुक्तम् (for संयुक्तम्). — (L. 5) M राजा (for राजन्). G₂ S प्रविष्टः (for

जवान स महाबाहुः पौलस्त्यं सगणं रणे ।
 संप्राप्य विधिवद्राज्यं सर्वभूतानुकम्पकः ।
 आजहार महायज्ञं प्रजा धर्मेण पालयन् । [450]
 निरर्गलं सजारूढ्यमश्वमेधशतं विभुः ।
 आजहार सुरेशस्य हविषा सुदमावहन् ।
 अन्यैश्च विविधैर्वैजैरीजे बहुगुणैर्नृपः ।
 क्षुत्पिपासेऽजयद्रामः सर्वरोगांश्च देहिनाम् ।

सततं गुणसंपन्नो दीप्यमानः स्वतेजसा । [455]
 अति सर्वाणि भूतानि रामो दाशरथिर्बभौ ।
 ऋषीणां देवतानां च मानुषाणां च सर्वशः ।
 पृथिव्यां सहवासोऽभूद्रामे राज्यं प्रशासति ।
 नाहीयत तदा प्राणः प्राणिनां न तदन्यथा ।
 प्राणापानसमानाश्च रामे राज्यं प्रशासति । [460]
 दीर्घायुषः प्रजाः सर्वा युवा न त्रियते तदा ।

प्रहृष्टः). T G₁ M स (for सन्). — (L. 6) G₁ M_{1,2} आदन् (for मादन्). G₂ नयस्याः. G₁ M आनार्थविक्रं; G₂ कतिगिः स- (for कतिजः स-). — (L. 7) G₂ मंत्रिभिः सह रायवः (for the post. half). — (L. 8) M₂₋₃ आगतं (for अङ्गदम्). — (L. 9) M_{1,2} पितरं (for सरतं). G M च स- (for चैव). — (L. 10) G₂ भक्त्या (for प्रीत्या). T G₂ चापि. — (L. 12) G₂ महीं रक्षन्महाबलः (for the post. half). — (L. 14) G_{1,2} M अवाप्तवान् (for 'प्य च').]

— (L. 449) B Dn₁ D_{1,2,3,4,5,6,7,8} स (for सं-). B_{1,2} (marg.). 2,5 Dc₁ Dn₁ D_{1,2} विविधं (for विधिवद्). M_{2,3} राजा (for राज्यं). G₂ स रातोपारयद्राज्यं (for the prior half). Dn₁ D_{4,7,8} T G₂₋₃ M₂₋₃ सर्वभूतानुकम्पनः (for the post. half). — Dn₁ om. lines 450-452. D₁ repeats line 450 after line 451. — (L. 450) D₁ (both times). 8 महायज्ञैः. S सर्वद्वै (G₁ M 'नोन्दो'). पानवच्छ्रय (for the prior half). — (L. 451) B₁ (marg.) सर्वरथम्; D₁ सजारूढ्यम्; D₂ स राजा तु; D₃ स जातुकम् (sio); D_{4,5} स सजुष्याम्; D₆ समारुह्यम् (for सजारूढ्यम्). B₁ Dc₁ Dn₁ D₁ निरर्गलसजारूढ्या (Dc₁ Dn₁ 'प्या'न्; D₂ 'लान्तदा यशान्; T G_{2,3} स निरर्गल (G_{2,3} 'लं) जं मुख्यम्; G₁ स निरर्गलकान्मोहाख्यान्; G₂ यो नाम बहुलं मुख्यम्; G₃ स निरर्गलजान्मुख्यान्; M_{1,2} स निरर्गलकान्मुख्यान्; M₂₋₃ निरर्गलं (M₂ 'लं) सजारूढ्याम् (for the prior half). G₂ अश्वमेधं (for 'मेध-). D_{1,2} सुवि; S प्रयुः (for विभुः). B₁ अश्वमेधं सदा सुवि; D₂ 'मेधे वृद्धं विभुः (for the post. half). — (L. 452) D₁ om. from the prior half up to the prior half of line 453. B₁ स जहार; D₂ आजहार (for आजहार). S [अ]मरेक्षस्य (for सुरे). B_{1-2,3} आहरन्; D₁ आवहत्. D₄ ह विपादमुदावहन्; T G M_{1,2} हविषानां च सर्वदा; M₂₋₃ हविषा तुष्टिमादधत् (for the post. half). — (L. 453) Dn₁ यज्ञैश्च (for अन्यैश्च). Dn₁ अत्रैः; D₂ यज्ञैर् (for इजे). B₂ वृत्तः; D_{1,2} नृपं. D_{1,2} T G₁₋₄ M_{1,2} दक्षिणानु (D₁ 'णाः सु; D₂ 'णाः स; G₁ M_{1,2} 'णान्न' सुणोदि- (G₂ 'मि) तैः; G₃ दक्षिणा ** णोदितैः; M₂₋₃ दक्षिणात्रयुणो-

त्तैः (for the post. half). — D_{1,2} om. line 454. — (L. 454) S [s]वधीद् (for सजयद्). — After the prior half of line 454, S ins.:

सर्वराज्यं प्रशासति ।

आधिमप्यवधीद्रामः

[(L. 1) G₁ M_{1,2} सर्वं राज्यं प्रसीदति; M₂₋₃ सर्वेषां प्राणिनां तदा. — (L. 2) G_{1,2} M आधीन् (for 'धिम्'). M₂₋₃ चापि (for अपि).]

— (L. 455) T G_{2,3} समस्त- (for सततं). Dn₂ om. स. — (L. 457) B₄ D_{4,7,8} मनुष्याणां (for मानुषाणां). G₂ तेजसा (for सर्वशः). — (L. 458) D_{1,2} समन्वायो (for सहवासो). — D_{4,7,8} M₂ om. lines 459-460. — (L. 459) D₁ न हीयते (for नाहीयत). B₁ तेजः; Dn₂ प्राणे (for प्राणः). S (M₂ om.) नाही (G_{1,2} M₂ न ही) यत (G₂ 'ति) तदा (G₂ सदा; M₂ तथा) प्राणाः (for the prior half). Dn₂ तु तदन्यथा; D_{1,2} वृत्तवषा; G_{1,2} M_{1,2} 2,3,4,5 (sup. lin.) न तदा (G₁ M_{1,2} 'था' ज्यथा (G₂ 'थाः') (for न तदन्यथा). T G₂₋₃ M₂ अपानाः प्राणिनां तथा (for the post. half). — (L. 460) B_{1,2} Dn₁ D₁ -समानश्च; B₂ (marg.) D_{2,3} -समानानां (for 'नश्च). B_{4,5} Dc₁ प्राणोपा (Dc₁ 'णापा'नः समानश्च; Dn₂ D₂ प्राणापानः समानानां (D₂ 'नाश्च); D₄ प्राणायास-समानानां; S प्राणापानौ समा (M₂ तथा) वास्तां (for the prior half). Dn₂ राज्ये (for राज्यं). — After line 460, B Dc₁ Dn D₁₋₃ ins.:

पर्यदीप्यन्त तेजांसि तदानर्थोश्च नामवन् ।

[Dn₂ D_{2,3} तेजस्वी (for तेजांसि).]

On the other hand, D_{1,2} ins. after line 460:

स्त्रियो नित्यं हविषवा दीर्घायुष्याश्च मानवाः ।

— (L. 461) D_{1,2} सहस्रवार्धिकाः सर्वे (for the prior half). M_{1,2} तथा (for तदा). T G₂₋₃ युवानो न वृतास्तदा (T₁ G_{2,3} 'था' (for the post. half). — (L. 462) B₂ D_{2,3} देवैश्च; D₂ वेदाश्च (for वेदैश्च). B₂ (marg. 23

वेदैश्रुतुभिः संप्रीताः प्रामुवन्ति दिवौकसः ।

हृद्यं कथ्यं च विविधं निष्पूर्तं हुतमेव च ।

अदंशमशका देशा नष्टव्यालसंरीमृषाः ।

नाप्सु प्राणभृतां मृत्युर्नाकालं ज्वलनोद्ग्रहत् । [465]

अधर्मरुचयो लुब्धा मूर्खा वा नाभवंसदा ।

शिष्टेष्टप्राज्ञकर्माणः सर्ववर्णास्तदामवन् ।

स्वधामूर्खं च रक्षोभिर्जनस्थाने प्रणाशिते ।

प्रादान्निहृत्य रक्षसि पितृदेवेभ्य ईश्वरः ।

सहस्रपुत्राः पुरुषा दशवर्षशतायुषः । [470]

न च ज्येष्ठाः कनिष्ठेभ्यस्तदा श्राद्धान्यकारयन् ।

इयामो युवा लोहिताक्षो मत्तमावङ्गविक्रमः ।

आजानुबाहुः सुभुजः सिंहस्कन्धो महाबलः ।

दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशताणि च ।

सर्वभूतमनःकान्तो रामो राज्यमकारयत् । [475]

रामो रामो राम इति प्रजानामभवत्कथा ।

रामाद्रामं जगदभूद्रामे राज्यं प्रशासति ।

चतुर्विधाः प्रजा रामः स्वर्गं मीत्वा दिवं गतः ।

आत्मानं संप्रतिष्ठान्य राजवंशमिहाष्टधा ।

स चेन्ममार् मृज्य चतुर्भद्रतरस्तथा । [480]

पुत्रांपुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पत्तयाः ।

above). 1 Dn2 D3-s S संप्रीताः (Dr Ms-s 'सान्'); Bs सुप्रीताः (for संप्रीताः). G1 Ms-s वक्षसागान् (for प्रामु-
वन्ति). G2 निर्वं तदा (for दिवौकसः). — (L. 463) B1 Dr.s S विविधत् (for विविधं). Dc1 निष्पूर्तः; Ds
निष्पूर्तः; S पूर्तानि (for निष्पूर्तं). Dn2 D4.s हितम् (for
हुतम्). D4 T G2 वा (for च). Dn1 Dr.s अश्रंति
पितृदेवताः (for the post. half). — Lines 464-465
= (var.) 12. 29. 49. — (L. 464) S (except
G2.s) नष्टव्याल-. — (L. 465) D4 om. from the
prior half up to the prior half of line 471.
B1 Dr.s S प्राणभृतां (for 'भृतां'). Dr.s मृत्वन्; T
G2-s मृगान्; G1 M मृगुर (for मृगुर). Ds न कायं;
T G M1.2 अकार्यं (G2-s 'यैर') (for अकालं). Ds दहनो
(for ज्वलनो). B1 Dn1 Ds देहत् (for सद्देहत्).
— (L. 466) G2 transp. लुब्धा and मूर्खा. Dr.s मूढा
(for लुब्धा). D1 मनुष्या; Ms-s मूर्खा वै. Ds तथा
(for तदा). — (L. 467) Dr.s G2 शिष्टेषु (for 'ष्ट').
B1-s Dc1 Dn1 D3.s यज्ञः; Dn2 Ds प्रथा; Ds
प्राज्यः; Dr.s पुण्यः; T G M1.s जुष्टः; Ms-s शुभः
(for प्राज्ञः). B1.s D1.7.s T M1 सर्वं (for सर्वं). — Dr
om. lines 468-473. — (L. 468) B1.2.s (marg.)
Dc1 स्वधामूर्जा (Bs 'जा'); B1 स्वधामूर्जा; B1 स्वधासाहे;
B1 D1.2 स्वधां पूजा; Dn1 स्वधामिष्टा; Dn2 'मिष्टां; D3.s
'मिष्टां; Ds सद्धमिष्टां; Ds स्वधा मूर्जा; G2 (sup. lin.)
स्वधामूर्जा; G2 'भूमं (for 'मूर्जं'). Ds हि (for च).
Dn2 विनाशिते; Ds प्रणाशितैः (for 'ते'). — (L. 469)
Ds प्रायो (for प्रादान्). Ds प्रापयन्निह यज्ञादे (for the
prior half). — G1 M1.2 ins. after line 467: Ms-s
after line 468: T G2-s after line 469:

अप्यत्र गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।

[G2-s गाथा.]

— (L. 470) Ds दशसहस्रायुषस्तथा (for the post. half).

— (L. 471) S कुर्वते (for [अ]कारयन्). — After
line 471, S ins.:

न तस्करा वा व्याधिर्वा विविधोपद्रवाः कश्चित् ।

अनाद्युष्टिर्नयं चात्र दुर्मिक्षो व्यापदः कश्चित् ।

सर्वं प्रसवमेवासीदल्लन्तस्तुल्यसंयुतम् ।

एवं लोकोऽभवत्सर्वो रामे राज्यं प्रशासति ।

[(L. 1) G1 Ms-s व्याजा; M1.2 राजा (for व्याधिर्).
T G2.s न तस्करमयाः संपि (G2 'तो'); G4 न तस्करमयाः
संपि (for the prior half). G1 M1.2 तथा (for कश्चित्).
Ms-s उपधा विविधाः कश्चित् (for the post. half). — G2
om. (hapl.) line 2. — (L. 2) G2 चापि; Ms नात्र (for
चात्र). — (L. 3) G1 M अल्लन्तं (for अल्लन्तः). — (L.
4) Ms-s लोके (for लोको). T Ms-s सर्वं; G2 सर्वं
(for सर्वो).]

— T G2.s cont.:

अत्रापि गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।

[T1 अप्यत्र (for अत्रापि).]

— (L. 472) S मातंगानामिवर्षयः (for the post. half).
— Ds om. lines 473-474. — (L. 473) Dn2 S (G2
damaged) सुभुजः (for सुभुजः). T G2-s नहानुजः (for
'बलः'). — (L. 475) G2 अपालयत् (for अकार').
— (L. 476) G2 अजन् (for 'बन्'). D1 Ga.4 कथाः.
Dr प्रजाः सप्तमजन्तयाः; Ds सप्तजाः सप्तमजन्तयाः (for the
post. half). — (L. 477) D2.s रामः; Dr.s T
G2-s M रामः; G1 रामो (for रामाद्). S भूतं (for
रामं). Ds रामवद्रामं जगदभूद् (hypermetric) (for the
prior half). — (L. 478) Dn2 Ds राजन् (for
रामः). Ds सदान् (for सर्वं). Dr.s तु दत्तः (for
दिवं गतः). — (L. 479) B1.s (marg.) Dc1 Dn2
आत्मनः सं; Dn2 D3.s 'त्मानं च (Dn2 स); D1 आ-
त्मनेष्टाः; Ds आत्मनेष्टः; S आत्मेष्टया (for आत्मानं सं).

अयञ्जानमदाक्षिण्यमभि धैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

भगीरथं च राजानं सृष्टं सृज्य शुश्रुम ।

येन भागीरथी गङ्गा चयनैः काञ्चनैश्चिता ।

यः सहस्रं सहस्राणां कन्या हेमविभूषिताः । [485]

राजश्च राजपुत्राश्च ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।

S राजवंशान् (for 'वंशम्'). D₁.s राजानः (D₂ 'ज्ञः सं-')
स्याय चाय्य (for the post. half). — (L. 480) D₂
संजय. D₂ तथा (for तथा). — (L. 481) G₂ पुण्यतमस्
(for 'तरस्'). B₂ om. from पुत्र up to त्युदाहरत् (in
line 482). D₁ अनुतयथा. — (L. 482) D₂ T
G₁.s-s M₁-4 अदक्षिण्यम् (for अदा'). B₁-4 D₂ D₂
D₁.s-s अभि; D₂ अति; D₂ एभिस्; T अवि (for
अभि). D₂ सैन्य; D₁.s श्रे (D₂ श्रे)ल; D₂.s चेल;
D₂ शैव्य; D₁ शौन्य; D₁ क्षिल; D₂ चिल; T G₂.s
शैल (for शैल). B₁-4 D₂ D₂ D₂-s व्याहरन् (D₂.s
'त्'); D₁.s अवाहर (for उदाहरत्). — Colophon om. in
B₂ T₁. — *Sub-parvan*: MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy.*
name: B₁-4 D₂ D₂ D₂.s.4 षोडशराजिकं; D₂ D₂
'राजकीयं'; D₁.s.6 'राजकं'; T₂ G₁.s.4 M₁.s 'राजके राम-
चरितं'; G₂ श्रीरामचंद्रचरितं. — *Adhy. no.*: B₁.s D₂
G₂.s 57; D₂ 53; T₂ G₁.s.4 M 56. — *Sloka no.*:
D₂ 26. — Line 483 = 12. 29. 56^{ab}. B₂ om. lines
483-484; B₁ reads the same on marg. — (L.
483) D₁-s चेद् (for च). D₂ संजय. D₂ S (except
G₂) शुश्रुमः. D₂ D₂.s.6 सृष्टं शुश्रुम संजय (for the
post. half). — After line 483, S ins.:

परित्राणाय पूर्वेषां येन गङ्गावतारिता ।

यस्मिन्दो बाहुवीरेण प्रीतो राज्ञो महात्मनः ।

- सोऽश्वमेधशतैरीजे समाप्तवरदक्षिणे ।

हविर्मन्त्राक्षसंपन्नैर्देवानामादौ सुदम् ।

यस्येन्द्रो विततो यज्ञे सोमं पीत्वा मदोत्कटः । [5]

असुराणां सदृशाणि बहूनि च सुरेश्वरः ।

अजयद्राहुवीरेण भगवात्लोकपूजितः ।

[(L. 2) G₂ महात्मना. — (L. 3) G₂ अश्वमेध- (for
सोऽश्व). — (L. 4) T G₂ आ (T₂ अ)दधान्; G₁
M आदधन् (for 'धौ'). — G₁.s.5 M₁-4 om. lines
5-7.]

— (L. 484) D₂ पुण्या (for येन). D₂ यजनैः (for

सर्वा रथगताः कन्या रथाः सर्वे चतुर्जुः ।

रथे रथे शतं नागाः पश्चिनो हेममालिनः ।

सहस्रमश्वान्नैकैकं गजानां पृष्ठतोऽन्वयुः ।

अथे अथे शतं गावो गवां पश्चाद्वाविकम् । [490]

तेनाक्रान्ता जनौघेन दक्षिणा भूयसीर्ददत् ।

उपह्वरेऽतिव्यथिता तस्याङ्गे निपसाद ह ।

तथा भागीरथी गङ्गा उर्वेदी चामवत्पुरा ।

दुहितृत्वं गता राज्ञः पुत्रत्वमगमत्तदा ।

चयनैः). D₂ यन्नासा चावनि गता; S (G₂ damaged)
ऋषिभिः सर्वतो वृता (for the post. half). — Line 485
= 12. 29. 58^{ab}. — (L. 485) B₂ om. the prior half.
D₁.s सदृशाणि (for 'जां'). B₁ -विभूषणाः (for 'पिताः').
— (L. 486) D₂ राजभ्यो; D₂ राजानो; S राजभ्यान्
(M₁ 'न्यो') (for राजश्च). D₁ M₁.s -पुत्राश्च; D₂ -पुत्रेभ्यो
(for -पुत्रांश्च). T ह्यमन्यत; G₁.s.4 ह्यमसत; G₂ ह्यमस्त
च; G₂ [s]मस्तत; M₁.s ह्यमशत; M₂ ह्यमशतः (for
'न्यत'). — Lines 487-493 = (var.) 12. 29. 59-61.
— (L. 487) D₁.s चतुर्जुः (D₂ 'जाः'); D₂.s.7 'जुजाः'.
— (L. 488) B D₂ D₂ D₂-s सर्वे वै; G₂.s पत्तिनो
(for पश्चिनो). T G₂ -शालिनः (for -मालिनः). — (L.
489) D₂ एकेकं; M₁.s 'नं' (for एकेकं). D₁ T G₂-s
M₁ हस्ति (T G₂ 'स्ती'नां); D₂ G₁ M₁-s.5 हस्तिनं (for
गजानां). T G₂ ययुः (for ऽन्वयुः). — (L. 490) S
अथेये गोसहस्रं तु (for the prior half). B₁.s D₂ D₂
D₂.s पंच तु; D₁ पंच हि; D₂ पंचम् (for पश्चाद्). S
तथैव च अजाविकं (for the post. half). — (L. 491)
B₁ D₂ D₂.s.6 G₂.s.4 M₁.s क्रांता (for [आ]क्रान्ता).
B₂ D₂ D₂ D₂-s जलौघेन (for जनौ). D₂ दक्षिणा.
B₂ ददौ; B₂ दधत्; D₂ D₂-s.6 ददत् (for ददत्).
D₂.s S दक्षिणाभिश्च भूयसा (D₁.s च [also सं in
D₁] भूरिशः) (for the post. half). — (L. 492)
B₂ (marg.) नदीवाले (for उपह्वरे). D₂ D₂ निवसतम्;
D₂ D₂.s च व्यथिता; D₂ व्यथिता सा; D₂ च प्रथिता;
D₂ तिष्ठतश्च (for ऽतिव्यथिता). D₂ D₂ T G₂.s अंगैः;
D₂ अंते (for अङ्गैः). — (L. 493) D₂ तस्य; D₂
तस्याद्; D₁.s S ततो (for तथा). D₂ नाम (for गङ्गा).
D₂ गंगा वै; T G₂-s M₁ (sup. lin. as above) ऊर्ध्वगा
(for उर्वेदी). D₂ वा; T G₁-4 M₁.s.5 हि; G₂
[अ]पि; M₂.s.4 (sup. lin.) [र]ति (for च). D₂
D₂.s तदा (for पुरा). — (L. 494) D₂ राजा; D₂
राजन्. D₂ पुत्रित्वम्; D₂ विरुत्वम् (for पुत्रं). D₂
D₂.s.6 अगवत् (for अगमत्). D₁.s पुत्रवद्भावतः
स्थिता; S पुत्रि (G₁ M₁-s पुत्र; G₂ विरु-; G₂-s M₂

तत्र गायां जगुः प्रीता गन्धर्वाः सूर्यवर्षसः । [495]

पितृदेवमनुष्याणां शृण्वतां वत्सुवादिनाम् ।

भगीरथं यजमानमैक्ष्वाकुं शूरिदक्षिणम् ।

गङ्गा समुद्रगा देवी वने पितरमीश्वरम् ।

तस्य सेन्द्रैः सवरुणैर्देवैर्यज्ञः स्वलंकृतः ।

सम्यक्परिगृहीतश्च शान्तविप्रो निरामयः । [500]

यो य इच्छेत विप्रो वै यत्र यत्रात्मनः प्रियम् ।

भगीरथस्तदा प्रीतस्तत्र तत्रादददशी ।

नादेयं ब्राह्मणेष्वासीदस्य किञ्चिद्विष्यं धनम् ।

सोऽपि विप्रप्रसादेन ब्रह्मलोकं गतो नृपः ।

येन याता मलमुखे दिशासाविह पादपाः । [505]

तेनावस्थानुमिच्छन्ति तं गत्वा राजमीश्वरम् ।

स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ।

पुत्रापुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुवप्यथाः ।

अयज्वानमदाक्षिण्यमपि शैत्येयुदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

दिलीपं चेदौलविलं शृतं सृज्य शुश्रुम । [510]

यस्य यज्ञशतेष्वास्त्ययुतायुतशो द्विजाः ।

पुत्री) वक्षोपवर्ति (G₁ 'पि') ता (for the post. half). — (L. 495) B₂₋₅ D₀₁ D_n D_{1-4,6} तां तु; D₅ तां च (for तत्र). G_{1,8} M गाया. T G₂₋₄ गंधर्वाप्सरस्तस्या; G₁ M₅₋₆ 'वाप्सरसां गणाः (for the post. half). — (L. 496) B_{1,2,4,6} D_{1,3} वत्सुवादिनां; D_n 'वादिति; D₃₋₅ ब्रह्मवादिनां (for वत्सु). — (L. 497) D₅ व्यजमानन्; D₁ जय; T G_{3,4} हि यज्वानम्; M₅ याजमानन् (for यज). D_{1,3,6} T G₅ ऐक्ष्वाकं; D_{1,3} G_{1,2,5} M इक्ष्वाकुं (for ऐक्ष्वाकुं). B₁ तेजसम् (for दक्षिणम्). — (L. 499) B_{1,3} (marg.)₅ D₀₁ D_{n1} यस्य (for तस्य). B_{1,5} D_{1,2} सुरगणैर्; B₂₋₄ सवरुणो. D_{1,3} तस्य सेन्द्रा सवरुणा; S सेन्द्रैः सवरुणैर्देवैर् (for the prior half). D_{1,3} S यस्य य- (T₁ अन्यय) जाः स्वलंकृताः (for the post. half). — (L. 500) D_n D₅₋₆ चापि (for परि). D_{3,6} -गृहीतस्तु; D_{1,3} S 'ताश्च (for 'तश्च). D₁ नरापिपः (for निरामयः). D_{1,3} S शान्तविप्रा निरामयाः (for the post. half). — (L. 501) D_n D_{3,4,6} यम् (for य). D₅ यो यद्यदिच्छेद्विप्रो वै; D₅ यथायमिच्छेद्विप्रो वै; D_{1,3} यो योयमिच्छेद्विप्रो वै; S यो यद्यदिच्छेते विप्रो (for the prior half). T G₂₋₄ M₅₋₆ यच्च यस्य; G₁ M_{1,2} यस्य यच्च; G₅ यच्च यसां (for यत्र यत्र). G₅ मनः (for [अ]त्मनः). — B₅ om. line 502. — (L. 503) D₁ om.; D₅ स राजा धनंनिरतस्य; S (G₅ damaged) तत्तज्जगीरथः प्रादात् (for the prior half). T G_{1,3,4} M अनयो; G₅ damaged; G₅ आत्मनो (for अददत्). D₅ वली; D_{1,6} वली (for वशी). — (L. 503) B₅ D_{1,2,3} ब्राह्मणस्य (for 'जेनु). B D₀₁ D_{n1} D_{1-3,6} यस्य यत्स्यात्; D_n यत्प्रातिपि-; D₅ यस्य यस्य; D₅ यद्यस्याति; D_{1,3} G₁ य (G₅ त) त्य किञ्चित् (for अस्य किं). G₅ प्रयोजनं (for प्रियं धनम्). — (L. 504) D_{1,3} G_{1,5} M यश्च; T G₂₋₄ यच्च (for सोऽपि). D_n G₅ ब्रह्मलोक- (for 'लोकं). B₁ D₅ G₁ M₁₋₃ नृप; M₅ (sup. lin.) वशी (for नृपः). — (L. 505) D_{1,3} M₅₋₆ ये नु (D₅ तु) (for येन). D_{1,4} [अ]नीता; D₅ [अ]नीतो (for याता).

D₅ मलमुखो; S (except G₅) त्वमिमुखा (for मलमुखे). B D₀₁ D_n D_{3,5} येन यातो मलमुखो (for the prior half). D_{1,4} विदिवादिह (D₅ 'व'); D₅ दिशासाविह; D₅ दि- दशादिह; D_{1,3} दिशामपि हि; S दिशामपि (for दिशा- साविह). — (L. 506) T G₁₋₄ M आनतास्तस्युरिच्छन्तम् (T G₅ 'तं'); G₅ अनेजस्तस्युरिच्छन्तम् (for the prior half). D₁ मत्वा राजन्; D_{1,3} मत्वा गंतुम्; S अन्ता- गंतुम् (for गत्वा राजन्). — (L. 507) D₅ तथा (for त्वया). — (L. 508) G₅ पुण्यतनम् (for 'तरम्). D₅ त्वेय (for तुभ्यं). — (L. 509) D_n आयज्वानम् (for अ'). T G M₁₋₃ अदक्षिण्यम् (for अदा'). B D₀₁ D_{n1} D_{1,3-5} अभि; D_n मनि; D₅ एभिश्च; T अपि (for अभि). D_{2,5} चैल; D_{2,4} शैल्य; D₅ शैवो; D₁ शिल; D₅ चिल; T G_{2,3} शैल (for शैल). B D₀₁ D_n D₁₋₅ न्याहरन् (D_{2,4} 'व'); D_{1,3} [अ]वाहर (for [उ]दाह- रत्). — Colophon. Sub-parvan: MSB. अभिमन्युवप- — Adhy. name: B D₀₁ D_{1,3-6} षोडशरात्रिकं; D_{n1} D₅ 'राजकीयं; D_{n2} 'राजीयं; T G_{2,3} 'राजके अगीरय- चरितं. — Adhy. no.: B_{1,2} D_{n1} D₅ G₅ 58; D₅ 54; T G_{1,2,4} M 57; G₅ 59. — Śloka no.: D₀₁ 14; D_{n1} 13. — Line 510 = 12. 29. 64^{ab}. — (L. 510) B₅ चैलविलं; D_n चैलविलं तं; D₅ चेदौल्विदुर्; D₅ देवविहितं; D_{1,3} वैलविलं; T G_{1,3} M चैव (G₅ M₂₋₅ चापिलविलं (for चैलविलं). D_{2,5} तं दिलीपं चैलविलं (for the prior half). D_{2,6} संजय (for नृजय). D_n D_{1,4} S शुश्रुम. D_{2,5} शृतं शुश्रुम संजय (for the post. half). — (L. 511) D_{1,6} अयुतायुतशो द्विजाः (for the post. half). — D₅ om. lines 512-513. — (L. 512) B₅ G₁ तंत्र; D₁ ते च (for तत्तन्). D_{1,3} T G₂₋₅ M वेदवेदांगतत्त्वज्ञा (for the prior half). G₅ यज्वानो शूरिदक्षिणाः (for the post. half). — After line 512, 8 ins.:

सच्छन्दाः पुण्यगन्धाश्च सुमन्त्रा हेममालिनः ।

तत्त्वज्ञानार्थसंपन्ना यज्वानः पुत्रपौत्रिणः ।
 य इमां वसुसंपूर्णां वसुधां वसुधाधिपः ।
 ईजानो वितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
 दिलीपस्य च यज्ञेषु कृतः पन्था हिरण्यमयः । [515]
 तं धर्मं ह्यव कुर्वाणाः सेन्द्रदेवाः समागमन् ।

चपालं प्रचपालं च यस्य यूपे हिरण्यमये ।
 यद्योपा हेमसंछन्ना मत्ताः पथिषु शेरेते ।
 तदेतदद्भुतं मन्ये अन्यैर्न सदृशं नृपैः ।
 यदप्सु युध्यमानस्य चक्रे न परिपेततुः । [520]
 राजानं दृढधन्वानं दिलीपं सत्यवादिनम् ।

यस्य कर्माणि गूरीणि कथयन्ति मनीषिणः ।

[G₁, 2, 5 M₁-4 om. line 2.]

— Line 513 = (var.) 12. 29. 65^a. — (L. 513) B₁ स (for य). S य (G₁ स) इमां शुषिर्वा पूर्णा (G₁ पूर्वा) (for the prior half). D₁ om.; G₁ M₁, 2 वसुभिर् (for 'य'). D₁, 3 G₁ M₁, 2 वसुधाधिप (D₁ 'पा:'). — (L. 514) S (G₁ damaged) [s]यु (M₁, 2 य) पादरत् (for ह्यमन्यत). — After line 514, T G₁, 4 ins. :

यस्य वै यजमानस्य यज्ञे यज्ञे पुरोहितः ।

सहस्रं वारणान्यैवान्द्रक्षिणा अत्यकालत् ।

— Lines 515-517 = (var.) 12. 29. 67^a-68^b. — (L. 515) G₁ damaged for the prior half. B₁-2, 3 D₁, 2 D₁-3 तु (for च). B₁ यज्ञेभूत् (for यज्ञेषु). — D₁, 3 S ins. after line 515 : D₁ after line 516 :

सहस्रं यत्र मातङ्गा गच्छन्वै पर्वतोपमाः ।

सौवर्णं चाभवत्सर्वं सदा परममास्त्रम् ।

रक्षानां चायवन्कृष्याः कण्ठद्वाराः समन्ततः ।

सहस्रन्यामा नृपते यूपस्थासन्धिरण्यमाः ।

[T G₁, 4 om. line 1. — (L. 1) G₁, 2, 5 M यस्य (for यत्र). D₁ ब्रह्मन्तः; D₁ 3 गच्छन्ते; Bom. ed. गच्छन्ति (for गच्छन्वै). G₁ गच्छन्वै हेममालिनः (for the post. half). — (L. 2) M₁ (orig.) 2 पूर्व; M₁ (sup. lin.) पूर्ण (for सर्व). G₁, 5 M₁-3 सदाः (for सदा). — (L. 3) D₁ D₁, 3 चाभवत् (for चाभवन्). D₁ D₁, 3 मह्या (D₁ 'क्षा') गां चाग्रवर्त्ताः (for the post. half). — (L. 4) T G₁, 4 सहस्रसंविमा यूपाम्; G₁ M₁, 2 'सं' व्यामतो (G₁ 'को') यूप; G₁ 'स्रस्तिनो यूपाम्; G₁ 'स्र' व्यामको यूपाम्; M₁-3 'सं' व्याममुदिदो (for the prior half). T G₁-3 तस्य. चा (G₁ आ) सन्धिरण्यमाः; G₁ M₁, 3 आसीच्च हिरण्यमयः; M₁-3 यूप आसीद्धिरण्यमयः (for the post. half).]

— D₁ reads lines 516-517 twice. — (L. 516) B₁, 2, 4 D₁ D₁ (first time) तं नर्म; D₁ (second time) D₁, 3 ते नर्म; D₁, 6 तत्कर्म (for तं धर्म). S तत्कर्म (G₁ M तं नर्म) बहु कुर्वाणा (for the prior half).

D₁ (second time) समुच्छ्रयात्; D₁ समागमत्; D₁ समुन्नमं; D₁, 3 G₁, 5 M समुच्छ्रयन् (for समागमन्). T G₁-4 यूप देवाः समुच्छ्रयन् (for the post. half). — (L. 517) B₁ उत्कृष्टं प्रचपाः; S चपालप्रचपालेषु (G₁ M₁-3 'ले तु') (for the prior half). D₁ D₁, 3 तस्य; S तसिन् (for यस्य). D₁ सुर्वा (for यूपे). B₁ यूपं चापि हिरण्यमयं (for the post. half). — After line 517, D₁ D₁, 3 S ins. = (var.) 12. 29. 68^a-70^b :

नृत्त्यन्तेऽप्सरसस्तत्र पद्मसहस्राणि सप्तधा ।

यत्र बीणां वादयति प्रीत्या विश्वावसुः स्वयम् ।

सर्वभूतान्यमन्यन्त मम वादयतीति तम् ।

इमं दिलीपस्य नृपा यज्ञैर्नान्योऽनुचक्रिरे ।

[(L. 1) S नृत्त्यन्तेऽप्सरसो यत्र (G₁ M₁-3 'स्व') (for the prior half). T G₁ M₁, 3 सप्त च (for सप्तधा). — (L. 2) S अवादयच्च तं (G₁ M₁, 3 य) प्रास्य (for the prior half). — (L. 3) S अमोदंत (for अमन्यन्त). D₁ D₁, 3 [अ]यं (for तम्). Bom. ed. राजानं सत्यशीलिनं (for the post. half). — (L. 4) T G₁, 3-5 इत्थं; G₁ M इदं (for इमं). S यज्ञे (G₁ 'ज्ञ') (for यज्ञैर्). D₁ यं नातुः; G₁, 3-5 नान्ये तु; M₁, 2 नान्ये तु; M₁-3 नान्योप (for नान्योऽनु).]

— Line 518 = (var.) 12. 29. 70^a. — (L. 518) T G₁, 4 याम- (for हेम-). B₁-2, 5 D₁ D₁, 2 रागखां (B₁-3 D₁ रागधाः; B₁ वासपां) इवभोज्यैश्च; B₁ वाससा उरुभोज्यैश्च; G₁ damaged (for the prior half). D₁ D₁, 3 महा-; T G₁, 4 मर्त्याः; G₁ damaged (for मर्ताः). — (L. 519) D₁ तदेनं नाहुयं मन्ये; S तदेव चाद्भुतं मन्ये (for the prior half). D₁ D₁, 3 चान्यैर्. D₁ D₁, 3 S असदृशं (for न स). D₁ अन्येन सदृशं नृपः (for the post. half). — (L. 520) B₁ D₁ D₁, 3 यत्रास्य; D₁ D₁, 5 यत्राप्सु; D₁ यदस्य; G₁, 3 M यस्याप्सु (for यदप्सु). T G₁, 4, 5 यस्याप्ययुध्यमानस्य (for the prior half). D₁, 5 चक्रौ न; D₁ चक्रेण (for चक्रे न). T G₁-3 M₁ (in. lin.) परिमर्दनं; G₁ M 'मज्जतः (for 'पेततुः). — Lines 521-526 = (var.) 12. 29. 71-73. — (L. 521) B₁ वर-; D₁ D₁, 3 चक्र-; D₁ 2 राज-; S चोत्र- (for दृढ-). D₁ धन्वानो. D₁ राजानं राजवृत्तीनं (for the prior half).

येऽपश्यन्भूरिदाक्षिण्यं तेऽपि स्वर्गजितो नराः ।

त्रयः शब्दा न जीर्यन्ते खट्वाङ्गस्य निवेशने ।

स्वाध्यायघोषो ज्याघोषः पिबताभीत स्वादत् ।

त चेन्ममार सृजय चतुर्भद्रतरस्त्वया । [525]

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।

अथज्वानमदाक्षिण्यमधि शैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

मान्धाता चैयौवनाश्वक्षैलोक्यविजयी मृतः ।

यं देवावधिनी गर्भादिन्युः पूर्वं कर्कशः ।

मुखायां विचरन्नात्रा तृषितः क्लान्तबाह्वनः । [530]

धूमं दृष्ट्वागमन्मथं दृष्ट्वाऽप्यनवाप सः ।

तं दृष्ट्वा युवनाश्वस्य जठरे स्तुतां गतम् ।

गर्भादि जहनुर्देवावधिनीं म्रियतां वरौ ।

तं दृष्ट्वा पितुरुत्सङ्गे शयानं देववर्षसम् ।

मानेवायं धयत्वमे इति ह स्माह वासवः । [535]

ततोऽङ्गुलिभ्यो ह्रीन्द्रस्य प्रादुरासीत्पयोऽमृतम् ।

मां धास्यतीति कारुण्याद्यदिन्द्रो ह्यन्वकम्पयत् ।

— (L. 522) B₁-3.5 Dn Dr. S (except G₅)

दक्षिण्यं (B₁-3 Dn: °जं). B₄ * * * ति महात्मानं (for

the prior half). G₅ स्वर्गविदो (for °जितो). B₁ G₁ S

M जनाः (for नराः). T G₂ S (inf. lin. as above). S

तेपि स्वर्गमितो गताः (for the post. half). — (L. 523)

B₅ वज्र; D₁ S पंच; S इमे (for त्रयः). B₂ D₂

जीर्यति; Dn₂ D₅ हीर्यते; G₁ M जीर्यते (for जीर्यन्ते).

B₁ (marg. also as above) कदांगस्य; D₄ S (G₅

damaged) दिलीपस्य (for खट्वाङ्गस्य). — (L. 524) S

(G₅ damaged) स्वाध्यायशब्दो ज्याशब्दः (for the prior

half). D₅ मोदत (for त्वा). Dn₁ Dr. S पिबतामथ

खादतां (for the post. half). — (L. 525) D₂ संजय

(for सृजय). — (L. 526) T G₂ S पुण्यतमन् (for 'त-

त्स'). — D₂ om. line 527. — (L. 527) T G₁ S-3

M₁-4 अदक्षिण्यन् (for अदा°). B Dc₁ Dn₁ D₁ S-3. 7. 8

अधि; Dn₂ अति; T अधि (for अधि). Dn₁ Dr

शिल; D₁ शैत्य; D₂ S शैत्य; D₅ चैत्य; D₅ विल; T

G₂ S शैत्य (for चैत्य). B Dc₁ Dn₂ D₁ S-3 व्याहरन्

(Dc₁ D₁ 'त्'); Dn₁ Dr. S [अ]वाहर (for [उ]दाह-

त्). D₅ अभिश्रैवोधि व्याहरन् (sic) (for the post. half).

— Colophon: — Sub-parcan: MSS. अभिमन्युवध-

— Adhy. name: B Dc₁ D₁ S-6 षोडशराजिकं; Dn₁ D₂

षोडशराजकीयं; T G₂ षोडशराजके दिलीपचरितं. — Adhy.

no.: B₁ S Dn₁ 59; D₂ T G₁ S-3 M 58. — Śloka

no.: Dn₁ 15. — B₁ om. lines 528-532. — (L.

528) B₅ यौवनाश्व. B₁ S (marg. as above). S Dc₁

Dn D₂-6 मंधातारं (Dn₁ 'ता वै) यौवनाश्व; D₁ 'ता वै

यौवनाश्वो; D₂ 'ता यौवनाश्वो वै; Dr 'ता वैव यौवनाश्व;

D₅ यौवनाश्व मंधाता; T G₂-4 मंधाता यौवनाश्व (for

the prior half). — After the prior half of line

[(L. 1) Dn₁ D₁ शुभ्रमः. Dn₂ D₅ स्वं शुभ्रम संजय;
D₂ स्तुतः संजय शुभ्रम. — Dn₁ om. line 2.]

B (B₁ om.) Dc₁ D₂-2. 1. 5 नृपः; Dn₂ D₄ T G₂ S नृप

(for स्तुतः). Dr. S शैलोक्त्वयिनी नृपः (for the post.

half). — (L. 529) G₁ M₁-4. 5 (sup. lin.) नं (for

वं). Dn₁ Dr. S गर्भं; D₅ S गर्भे (for गर्भात्). Dn₁

पाशे (for पूर्व). D₂ S S पितुः पाशांश्चि (Dr. S 'वं नि-;

M₁ S 'वं नि) ह (G₂ 'नृ) हतुः (for the post. half).

— (L. 530) Dn₁ व्यचरद्; D₁ S विचरद्; G₅ विहरन्

(for विच'). D₂ क्षांतः; T₁ क्षांतः; T₂ G M क्षांत (for

क्षान्तः). — (L. 531) D₅ [आ]गमन् (for 'त्). Dn₁ Dr. S

G₅ तत्र; D₄ छत्रं; D₅ तत्रं (for सत्रं). D₂ G₂ S पित्रश्च;

T G₂ S M₂-3 पित्रश्च; G₁ M₁ S पित्रश्च (for त्रवार).

— (L. 532) D₁ S तद् (for तं). B₂ (marg.) तत्पतां

(for चतुर्तां). Dn₁ Dr. S जठरे ऋषिसत्तमो; Dn₂ D₅ S

'रे वलुगामवत्; T G₂-5 'राद्र G₅ 'रे र) विंशतिमः; G₁

M₂-5 'रे राजसत्तम (G₁ 'मः); G₂ 'राद्रपितृसत्तमा; M₁ S

'राद्रपितृसत्तमं (for the post. half). — (L. 533) B₁-3

Dc₁ D₁ S निजहृत्तुर; B₄ निजहृत्तुर; B₅ निर्वन्महृत्तुर; Dn₂

तं जहृत्तुर (for हि जहृत्तुर). Dn₁ Dr. S S गर्भं निजहृत्तुर Dn₁

'हृत्तुर देवावः; D₂ S गर्भं जनयितुं देवावः; D₅ गर्भं ते जहृत्तुरे-

वाव (for the prior half). — With lines 534-537,

cf. 12. 29. 76-77. — After line 534, B D ina:

अन्योन्यमनुवन्देवाः कमयं धास्यतीति वै ।

— (L. 535) Dr om. मानेवायं. B₅ धास्यन्तु; D₂ S वति;

Dr वयन्तु (for वं). Dn₂ स्वं संयुज्जन्तुः तु; Dn₂

मानेयं चाद्वयीत्यग्रे; D₂ मानयं धास्यतीत्यग्रे; D₅ मानयं

धावन्त्यग्रे; S माने (G₁ S-4 M₂ S नैः; G₅ माने) धायं

धवत्वंगन् (G₂ 'न) (for the prior half). — (L.

536) Dc₁ Dn₁ D₁-6 तनोयुनीन्वो. Dn₁ Dr. S तु (for

वि). S देवैर्द्रव्य तनोयुषाद् (for the prior half).

— After line 536, Dn₁ Dr. S T G₂-5 M₂-5 ina:

तदयुत्तं नान्नास्य मान्धातेति प्रचक्षिरे ।

मृतं सृजय शुभ्रम् ।

देवाभिरनुवधायां.

तस्यास्य मान्धातेत्येवं नाम तस्याद्भुतं कृतम् ।

ततस्तु धाराः पयसो घृतस्य च महात्मनः ।

तस्यास्यै यौवनाश्वस्य पाणिरिन्द्रस्य चाश्रवत् । [540]

अपिबत्पाणिमिन्द्रस्य स चाप्यह्नाभ्यवर्धत ।

सोऽभवद्वादशसमो द्वादशाहेन वीर्यवान् ।

इमां च पृथिवीं कृत्स्नामेकाङ्का स ज्यजीजयत् ।

धर्मात्मा धृतिमान्वीरः सत्यसंधो जितेन्द्रियः ।

जनमेजयं सुधन्वानं गर्यं पूर्वं बृहद्वधम् । [545]

असितं चैव रामं च मान्धाता मनुजोऽजयत् ।

उदेति च यतः सूर्यो यत्र च प्रतितिष्ठति ।

तत्सर्वं यौवनाश्वस्य मान्धातुः क्षेत्रमुच्यते ।

सोऽश्वमेधशतैरिष्ट्वा राजसूयशतेन च ।

अददद्देहितान्धान्ब्राह्मणेभ्यो विशां पते । [550]

हैरण्यान्योजनोत्सेधानायतान्धातयोजनम् ।

बहुप्रकारान्सुस्वादून्मध्यभोज्यान्नपर्वतान् ।

अतिरिक्तं ब्राह्मणेभ्यो भुञ्जानो हीयते जनः ।

भक्ष्यान्नपाननिचयाः शुशुभुस्तुवन्नपर्वताः ।

घृतहृदाः सूपपङ्का दधिफेना गुडोदकाः । [555]

[Gs नाम्ना च; Ms-s नामास्य (for नामास्य). Dn1 Dr. s तं तत्रातं (Dr. s 'नं') दुधास्यतं; Gs कवयस्तेन नामास्य (for the prior half). Gs Ms-s [र]ति (for प्र-). Dr. s मांघातरिति चक्रिरे (for the post. half).]

Dr. s om. lines 537-538. — (L. 537) S धयतु (for धावति). Dr. s om. इति. Dn1 काण्यं (for 'ण्याद्'). Bs Do1 D1 हनु (Bs 'न' कंपत. Dn1 Dr. s यदिद्रो हनु-कंपया; S वदि (G1 M 'मि') द्रोयन्वकंपत (for the post. half). — (L. 538) Gs partly damaged. Bs om.; Bom. ed. तु (for स). Dn1 Dr. s G1 M तस्मान्मांघात-रिल्लेवं (G1 M1. s 'व'); Ds मांघातेत्येव तस्यास्य; T Gs-s तं मांघातायमिल्लेवं (Gs 'व') (for the prior half). S [अ]भनव (for [अ]भुतं). Bs-s Do1 नामास्य भुवि वि-भुतं (for the post. half). — Lines 539-544 = (var.) 12, 29, 78-80. — (L. 539) B1 च; Ds ह्यु; T Gs-s स (for तु). Bs Ds T1 Gs-s धारा; Do1 Dn1 D1. s T3 Gs धारा (for धारा). Dn1 Dr. s सुनास्तस्य (for घृतस्य च). — (L. 540) G1 M1. s तस्य चारयेष्टतरसाः (for the prior half). Bs चाश्रवत्; Dn1 Dr. s प्रास (Dr. s 'अ')वत्; Ds चाश्रवत्; Ds-s चाश्रवत्; Ds वाश्रवत्; T3 चाश्रवत्; Gs चाद्र (for चाश्र). Ds पाणिरिन्द्रेण भाषितः (for the post. half). — (L. 541) S स पिबन् (Gs 'त्') (for अपिबत्). Bs समां सघो; D1. s स मासाद् (for स चाप्याह). Dn1 Dr. s व्यवर्धत (for [अ]भ्य). Bs-s Do1 समाः सघो (Bs 'द्या' व्यवर्धत; Bs Dn1 Ds स मासादभ्यवर्धत; Ds तमासाप व्यवर्धत; Ds समासाप विवर्धत; T Gs-s सम (Gs-s 'मा' मह्य च वर्धते; G1. s M समासह्य व्यव (G1 M1. s 'ह्यवि') वर्धते (for the post. half). — (L. 542) Do1 Dn1 D1. s-1 वादशसमो; M1. s द्वादशसमा (for 'समो'). — (L. 543) B4 यः (for च). Bs (marg.) सं-; Dn Ds-s [अ]सी (for स). Ds भ्यजयेत् (sio). Bs पकाह्य भ्यजयद्वली; S 'ह्याव्य (G1. s M1-s 'ह्य' भ्य'जयय सः (for the post. half). — Ds om. (hapl.) lines 544-546. — (L. 545) Dr जन्मेजयं. D1.

— पूर्वं (for पूर्वं). — (L. 546) B4 damaged; Ds अशिते; Ds असितं (for 'तं'). B2 (marg. also as above) S नामास्य; Dn Ds-s नामं (Dr. s 'मं') च (for रामं च). Bom. ed. असितं च नृगं चैव (for the prior half). B1 Gs मानुषो (Gs 'यं'); B4. s Do1 मनुजान्; Dn1 Dr. s मानुषान्; T Gs-s मानुषान्; Ms-s धनुषा (for मनुजो). Dn1 जयेत् (for जयत्). Ds मांघाता समजोजयत्; Dn1 Ds-s मांघाताम (Ds 'त') नुसंजयत्; G1 M1. s मांघाता ह्य-जयत्परा (for the post. half). — Lines 547-553 = (var.) 12, 29, 83-85. — (L. 547) T G M1. s याव-त्सूर्य उदेति स्य (Gs 'स' तिष्यत्); Ms-s उदयादेति यः सः (M4 यत्सू; Ms 'यं' सूर्यो (for the prior half). Dn1 Dr. s यत्र वा; T G M1. s यावच्च (for यत्र च). Gs प्रतितिष्यते (for 'तिष्ठति'). — (L. 548) D1 सर्वं तद् (by transp.); Ms-s तं सर्वं. — (L. 549) T G Ms-s -शतेन (for -शतेत्). Dn1 Ds-s वाजपेय- (for राजसूय). Bs -शतेस्तथा (for -शतेन च). — (L. 550) S (except Gs) अददात्. B Do1 Dn D1. s. s. s-3 मत्स्यान् (for अश्वान्). Ds अददाद्देहितामन्वत्स्यान् (for the prior half). T3 G1. s-5 M1. s विशां पते. — (L. 551) Dn1 Dr. s हेमाह (Dn1 'जो') प्यान् (for हैरण्यान्). Bs S दश- (for शत). B1. s (marg. as above). s Do1 Dn1 D1. s-3 योजनान्. — (L. 552) Do1 Ds सुस्वादवत्; Ds सुखदावत्; Gs स्वादूश्च (for सुस्वादवत्). Ds बहु-प्रकारं सुस्वादं; D1 'राः सुस्वादवत् (for the prior half). Ds. s Gs भक्ष- (for भक्ष्य-). D1 -पर्वताः (for 'तान्'). — (L. 553) Bs Ds S अतिरिक्तान्; Dn1 Dr. s अद-दात्; Ds अतिविचं (for 'रिक्तं'). B1. s-s Do1 ब्राह्म-णानां (for 'नेष्यो'). B (except B4) Do1 भुञ्जतां दीयते जनैः; Dn1 Dr. s भुञ्जते हीतरे जनाः; Dn1 Ds भुञ्जते दियता (D1 'तो') जनाः; D1. s-5 भुञ्जताहीयते जनः (D1 'नैः'); Ds-s भुञ्जतां दीयतां जनैः; S भुञ्जते सेतरे जनाः (Gs प्रजाः) (for the post. half). — (L. 554) Do1 भक्ष्यान्न-; D1. s भक्ष्यान्न-; D1. s-5 निचयाय. Dn1 Dr. s

रुहधुः पर्वताग्रयो मधुसूरीवहाः शुभाः ।

देवासुरा नरा यक्षा गन्धर्वोरगपक्षिणः ।

विप्रास्तत्रागताश्चासन्वेदवेदाङ्गपारगाः ।

ब्राह्मणा ऋषयश्चापि नासंस्तत्राविपश्चितः ।

समुद्रान्तां वसुमतीं वसुपूर्णं तु सर्वतः । [560]

स तां ब्राह्मणसात्कृत्वा जगामासं तदा नृपः ।

गतः पुण्यकृतां लोकान्याप्य स्वयशसा दिशः ।

स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ।

भक्षा (Dn1 'क्ष्वा' नपर्वताश्चैव; S भक्षा (G2.3 'क्ष्वा' नपान-
निचयान् (for the prior half). Dn1 D1.3 सु (D1 'सु')
शुभा हि (for सुशुशु). Ds 'पर्वतान्'. Dn2 सुशुमे
स्वपर्वतान्; S सुशुमीनपर्वतान् (for the post. half).
— (L. 555) Dn2 धृनकुल्याः (for धृतहमाः). Dn1
सुपकारा; M1.3 'कांश्च' (for 'यक्षा'). Ds धृतहमन्सुपकारा
(for the prior half). B2 दधिकुल्या; D1 'कृदा; G2
'केन' (for 'केता'). Dn1 गुडाचयाः; Dn2 गुलोचयान्;
Ds.1.3 गुलोचयान् (D1.3 'याः'); S गुलोचयाः (for
गुलोदकाः). — (L. 556) Dn1 D1.3 तान्दुः; Ds
रुहधुः (for रुहधुः). Dn2 D2.3.5 पर्वता; D2.6 'तो;
D1 'वान्' (for पर्वतान्). S ता ऊ (G2 'तान्') दुः सर्वतो नयो
(for the prior half). S दधि- (for मधु-). Ds शुभान्;
S शिवाः (for शुभाः). — (L. 557) Dn1 Dn1 Ds-2.3
देवासुर- (for 'सुरा'). Ds S 'राक्षसाः' (for 'पक्षिणः').
— (L. 559) Ds.6 नासीत् (for नासत्). D1 आसं-
स्तत्र विपश्चिताः; Ds नासीत्तत्र विपश्चितः (for the post-
half). — For lines 558-559, Dn1 Ds subst.:

विप्रवर्षा भूतगणास्तस्य यज्ञमुपासते ।

ब्राह्मणा ब्रह्मपुत्राश्च प्राज्ञाणुविपश्चिताः ।

while for lines 558-559, S subst.:

विप्राश्चैवामितयुगा यस्य यज्ञानुपासन् ।

ब्रह्मणे ब्रह्मपुत्राय प्रादाद्योऽपि विपश्चिते ।

[(L. 2) T G2 ब्राह्मणे.]

— (L. 560) Ds सुभद्रां तां (for समुद्रान्तां). B1.2.3 Dn1
Ds वसुपूर्णं; Ds वसुसंपूर्णं; Ds वसुसंपूर्णं (for वसुमतीं).
B1 वसुपूर्णं समुद्रान्तां (for the prior half). Dn1
D1.3 विचारणे; D1.4 च सर्वतः (D1 'क्षः'); T G1-4
M महाम (G2 'सु') तिः; G2 महीपतिः (for तु सर्वतः).
B1.2.3 Dn1 पृथिवीं सर्वतस्तदा; B4 Ds.6 पृथिवीम् (B1 'वी'
चा) पि सर्वतः; Ds वसुपूर्णमपि सर्वतः (for the post. half).
Dn2 समुद्रवसुपूर्णान्वसुपूर्णमपि सर्वतः. — (L. 561) Ds.6
तु (for तां). Dn1 D1.3 S जगाम सृज्य (S स्वानृ) हान्यति

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पद्यथाः ।

अयज्वानमदाक्षिण्यमपि शैत्येऽप्युदाहरन् । [565]

Colophon.

नारद उवाच ।

ययातिं नाहुषं चैव सृतं सृज्य शुश्रुम ।

राजसूयशतैरिद्धा सोऽश्वमेधशतेन च ।

पुण्डरीकसद्वस्त्रेण वाजपेयशतैस्तथा ।

(for the post. half). — After line 561, Dn1 D1.3
S ins.:

राजा च विविधैर्वैरिद्धा वषट्तायुनान् ।

[T G1-4 M हि; G2 [अ]पि (for च). S इद्धा वषट्
(by transp.). Dn1 वषट्तायुनं; T G2-4 विविध-
दक्षिणैः; G1 M वषट्गणान्बहून्.]

— (L. 562) D2.4 पुण्यकृतां च (for 'कृतां'). Dn1
D1.3 प्राप्य पुण्यवतीं लो (Dn1 'तान्') कान्; S ततः (G1
M1.3 प्राप्तः; M2 [sup. lin.]) पुण्यतमा लो (G2.4 'नान्'
लो) कान् (for the prior half). B1.3 Dn1 D1 व्याप्याय;
B2 'त्य-; D1 स वाप्य (sic); T G1-4 प्राप्नोति; G2
प्राप्याति-; M2-3 व्याप्याति- (for व्याप्य स्व-). Dn1 D1.3
शाश्वतान्मुनहायशतः (for the post. half). — (L. 563)
D1 च; Ds वै (for चेन्). Dn1 D1.6 संजय (for
सृज्य). — (L. 564) T G2-4 पुण्यतमम् (for 'तम्').
— D2 om. line 565. — (L. 565) S (except
G2 M2) अदक्षिण्यम्. B Dn1 Dn1 D1.2-3 अति;
Dn2 अति; T अति (for अपि). Dn1 D1 क्षित्य;
Dn2 T G2.3 श्वेत्य; D2.4.5 श्वेत्य; Ds श्वेत्य; Ds
क्षित्य (for श्वेत्य). B Dn1 Dn1 D1.2-3 व्याहरन्; Dn1
D1.3 [अ]वाहर (for [उ]वाहरन्). — Colophon. — Sub-
partan: MSS. अभिमन्युवच. — Adhy. name: B Dn1
Ds.3.6 षोडशराजि (Ds 'जी') कं; Dn1 Ds 'राजकीयं; Dn2
'राजीयं; D1 'राजकं; T G2 षोडशराजके मांसादृचरितं.
— Adhy. no.: B1.3 Ds T G1.2.4 M 59; Dn1 G2.4
60; D1 54. — Sloka no.: Dn1 20. — B2
G2.3 om. lines 566-587. — Line 566 = 12. 29.
87^{ab}. — (L. 566) S (G2.3 om.) चा (M2-3 च) पि
(for चैव). D1.3 S (G2.3 om.) शुश्रुमः. D2.3 वृत्रं
शुश्रुम संजय (for the post. half). — After line 566,
S (G2.3 om.) ina. (= (var.) 12. 29. 87^a-88^a):

य इमां पृथिवीं जित्वा सप्तमुद्रां सपर्वताम् ।

शम्याः प्राप्तेन निर्माय देवीः संनवदक्षिणाः ।

इवानः ऋषिभिः पुण्यैः पर्यगच्छन्तदक्षिणम् ।

अतिरात्रसहस्रेण चातुर्मास्यैश्च कामतः ।

अग्निष्टोमैश्च विविधैः सत्रैश्च प्राज्यदक्षिणैः । [570]

अत्राह्मणानां यद्विद्वत् पृथिव्यामस्ति किंचन ।

तत्सर्वं परिसंख्याय ततो ब्राह्मणसात्करोत् ।

व्यूढे देवासुरे युद्धे कृत्वा देवसहायताम् ।

चतुर्धा व्यभजत्सर्वां चतुर्भ्यः पृथिवीमिमाम् ।

यज्ञैर्नानाविधैरिष्टा प्रजासृज्वाच चोत्तमाम् । [575]

देवान्यां चौशनस्यां शर्मिष्ठायां च धर्मतः ।

देवारण्येषु सर्वेषु विजहारामरोपमः ।

आत्मनः कामचारेण द्वितीय इव वासवः ।

यदा नाभ्यगमत्सोऽन्तं कामानां सर्ववेदवित् ।

ततो गाथामिमां गीत्वा सदारः प्राविशद्वनम् । [580]

यत्पृथिच्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः ।

नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं व्रजेत् ।

एवं कामान्परित्यज्य ययातिर्धृतिमेत्य च ।

पूर्वं राज्ये प्रतिष्ठाप्य प्रयातो वनसीधरः ।

स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया । [585]

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पत्थाः ।

अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वेत्येयुदाहरत् ।

Colophon.

[— (L. 2) G₁ M शम्याः क्षेपेण निर्माणो (M₆ 'य' (for the prior half). T₂ वेदी-; M_{2,4} वेदि (for वेदी-). G₁ M सतत- (for संतत-). M_{2,4} दक्षिणां (for 'णा-).]

— (L. 567) S. (G_{2,5} om.) इवा कतुसहस्रेण (for the prior half). D_{1,3} G₁ M_{1,3} अश्व-; T G_{2,3} हय-; M₂₋₅ नाजि- (for सोऽश्व-). — M_{2,4} om. line 568.

— (L. 568) T G_{1,3,4} पौंडरीक-. D₂ S (G_{2,5} M_{2,4} om.) वाजपेयशतेन च (for the post. half). — (L. 569) D₁ सहस्रैस्तु (for 'लेण). — (L. 570) B₂ (marg.) प्रचुर-; B₁ च प्रति-; D₁ D₂₋₃ च प्राप्त-; D_{2,3} ब्राह्मण-; D₂ च ब्रह्म-; T G_{1,3,4} M_{1,3} नित्यात्- (for च प्राज्य-). M₂₋₅ यज्ञैर्मुखासदक्षिणैः (for the post. half). — (L. 571) T G_{2,3} M₂ विद्वत् यत् (by transp.); M_{2,4} यमितां. — (L. 572) D₁ D_{1,3} संपरिक्षा (D_{1,3} 'हया'य; D₂ परिसंख्याय (for परित-). T G_{2,4} स तद्; G₁ M स्वतो (for ततो). — After line 572, D₂ T G_{1,3,4} M ina.;

सरस्वती पुण्यतमा नदीनां

तथा समुद्राः सरितः साद्रयश्च ।

इजानाय पुण्यतमाय राजे

शतं पयो दुदुङ्गनां दुपायाः ।

[(L. 2) G₁ M₁₋₃ चन्द्रयश्च; G_{2,4} M₂ [S] द्रयश्च (for साद्र). T तथा समुद्राः सरितोदधिश्च.]

— Lines 573-574 = (var.) 12. 29⁹. 90. — (L. 573) D₁ D_{1,3} वृत्ते (for व्यूढे). D₁ D_{2,3} S (G_{2,5} om.) तित्वा दैत्या (D₁ D_{1,3} देवा) न्सदानवान्; D₁ कृत्वा देवाः सदाशतः (for the post. half). — (L. 574) S (G_{2,5} om.) वर्णैर्भ्यो (for चतुर्धा). M_{1,2} व्यभजत्; M₂ (sup. lin.) व्यसृजत् (for व्यभ-). D₁ चतुर्धा व्यभजत्पूर्वं (for the prior half). B₂ (marg.)

पुत्रेभ्यः; D₁ चतुर्धु (for 'भ्यः). — T₁ om. line 575. — (L. 575) D₁ D_{1,3} T₂ G_{1,3,4} M बहुविधैर् (for नाना). D₁ D_{1,3} प्रजाश्रोतृत्वा चोत्तमाः (D₁ 'मा'); D₁ प्रजा उत्पाद्य चोत्तमाः (for the post. half). — (L. 576) D₁ D_{1,3} धीमतः (for धर्मतः). — (L. 577) T G_{2,4} रथेषु (for सर्वेषु). D₁ D_{1,3} T G_{2,4} सहस्रियः; D₂ [अ]मरो नृपः; G₁ M सहस्रिया (for [अ]मरोपमः). — D₂ om. lines 578-582. — (L. 578) D₁ D₁ D_{1,3} T G₂ आत्मनः (D₁ 'ना') कामकारेण (for the prior half). — (L. 579) G₁ यथा (for यदा). T G₂ अद्यगमत्; M₂ अध्या (for अद्य). D_{2,3} D₁ शान्ति (for सोऽन्तं). D₁ यदि नाभ्यगमत्सोति; D_{2,3} यदा नाभ्यगमच्छान्ति; D₁ यदा नाभ गमिष्यत् (for the prior half). D_{2,3} पूर्व- (for सर्व-). D₁ देवविद्; D₁ S (G_{2,5} om.) 'धर्म' (for 'वेद'). — (L. 580) G₁ M_{1,3} उक्त्वा (for गीत्वा). D_{2,3} प्रविशद् (for प्रावि). — (L. 581) D₁ D_{1,3} वावद्रीहियवं लोके (for the prior half). D₁ D_{1,3} तिलाः (for स्त्रियः). — (L. 582) D₁ D_{1,3} इति मत्वा प्रदयाभ्यतां; T G_{2,4} M₂₋₅ संतोषः परमं सुखं (for the post. half). — (L. 583) T तदा; G₂ सदा (for एवं). D₁ पति (for पल). D₁ D_{1,3} यवातिरप्य (D₁ 'प') शम्यत; S (G_{2,5} om.) 'तिर्भुतिमानय (G₁ M_{1,3} 'निह') (for the post. half). — Lines 584-586 = (var.) 12. 29. 91⁹-92⁹. — (L. 584) D₁ D_{1,3} पुहं; D₂ पुहं; D₁ पौरो (for पूहं). D_{1,3} राज्यं (for राज्ये). D₁ चापतो; S (G_{2,5} om.) प्रविष्टो (for प्रयातो). — (L. 585) D₂ संजय. — (L. 586) G_{2,4} M₂ पुण्यतमम् (for 'तरत्'). — D₂ om. line 587. — (L. 587) T G_{1,3,4} M_{1,3} अदक्षिण्यम् (for अदा). B₁₋₄ D₁ D_{1,3} अभि; D_{2,3} अति; T अयि (for अधि). D₁ D_{1,3} शैल्य; D₂ शैल्य; D₂ शैल्य; D₂ चेल्य; D₂ शैल्य; D_{1,3} शैल्य; T G₂ शैल्य (for शैल). B D₁ D_{2,3} D_{1,3} व्याहरत्; D_{1,3} अवाहर (for उदाहरत्). D₁ अनिशिलेयवाहर (for the

नारद उवाच ।

नाभागमम्बरीषं च मृतं सृज्य शुश्रुम ।

यः सहस्रं सहस्राणां राज्ञां चैकस्त्वयोधयत् ।

जिगीषमाणाः संग्रामे समन्ताद्वैरिणोऽभ्ययुः । [590]

शस्त्रयुद्धविदो घोराः सृजन्तश्चाक्षिवा गिरः ।

बललाभाद्वीरकृत्य तेषां शस्त्रबलेन च ।

छद्मयुधध्वजस्थानां चित्त्वा प्रासान्गतव्यथः ।

त एनं मुक्तसंनाहा नाथन्तो जीवितैरपिणः ।

post. half). — Colophon om. in B₂ G₂s. — *Subparvan*: MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name*: B (B₂ om.) D₂ D₂ D₂-s योद्धाराजिकं (D₂ D₂ 'जिकं'); D₁ G₁ 'राजिकं'; D₂ 'राजकीयं'; T G₂ 'राजके यदातिचरितं'. — *Adhy. no.*: B₁ D₂ T G₁ 3.4 M 60; B₂ D₂ 61; D₂ 55. — *Sloka no.*: D₂ 11. — Line 588 = (var.) 12. 29. 93^{ab}. — (L. 588) G₂ राजानम् (for नाभागम्). B₁ 2.4 D₂ D₂ D₁ 2.4.5 चेन्; D₁ वै (for च). D₂ D₁ 1.8 S सुश्रुमः. D₁ 2.6 मृतं संजय शुश्रुमः; D₂ 6 मृतं शुश्रुम संजय (for the post. half). — (L. 589) G₂ 5 M₂-s सहस्राणि (for 'णि'). D₂ राजश्च (for राज्ञां). B₁ D₁ 3 अयोधयत् (for 'ययत्'). B₂ D₂ राजां चैकस्त्वयोधयत्; D₂ D₁ 3 राजां वै समयो; S राजाभ्ययु (M₂-s 'न्नु') जयो (M₂ 'शो') पिना (for the post. half). — (L. 590) B₂ (marg. as above).s D₂ D₂ D₂-s G₂ जिगीषमाणः; D₁ 'मानः'; D₁ 3 T G₁ 8-6 'माणं'; M₂ 4.5 (sup. lin.) जिहीषमाणाः (for जिगीष). D₂ समयाद्; G₁ M समस्ता; G₂ 'स्तान् (for समन्ताद्). B₂ (marg. as above).s D₂ D₂ D₁ 3-6 [s]भ्ययात्; B₂ 4 [s]न्वयुः (for स्म्ययुः). D₂ D₁ 3 महानादै रणोद्यतः (for the post. half). — (L. 591) D₁ 3 अस्त्र- (for शस्त्र-). B₁ 3 D₂ शस्त्रयुद्धे तथा घोराः (B₁ 'रे'); D₂ D₁ 3 S शस्त्रमुच्चावचं घोरं (for the prior half). D₂ D₁ 3 सृजन्तं (for 'तश्च'). D₂ सृजन्तश्चापि ता गिरः (for the post. half). — D₂ repeats line 592 after line 593. — (L. 592) B₁ बललोभाद्; B₂ 'लोभाद्; D₂ (second time) धनलाभाद् (for बलं). D₂ D₁ 3 S बललाभवशिक्षाभिध; D₂ (first time) D₂-s बलवान्वितथी (D₁ 'न्स वशी'; D₂ 'वशतशी' कृत्य (for the prior half). D₂ बली; D₂-s बलं (for तेषां). B₁-s. D₂ D₂ D₁-s G₁ लोक्ष; D₂ (first time) शास्त्र; D₂ (second time) शास्त्र; G₂ शत्रु- (for शस्त्र-). — (L. 593) B₁ D₂ शस्त्रयुध- (for छद्म). D₂ D₁ 3 ध्वजवरं; G₂ 'जानां' चित्त्वा (for 'ध्वजस्थानं'). T G₂ 5 सिंहे यथा गजांश्चित्त्वा; G₁ M₁ 2 शस्त्रयुधं गजवरं;

शरण्यामीयुः शरणं तवास् इति वादिनः । [595]

स तु तान्वशगान्कृत्वा जित्वा चेमां वधुंधराम् ।

इंजे यज्ञतैरिष्टैर्यथा शक्रस्तयानन ।

उमुमुः सर्वसंपन्नमन्नमन्ये जनास्तदा ।

तस्य यज्ञेषु विप्रेन्द्राः सुवृत्ताः परमार्चिताः ।

मोदकान्पूरिकापूपान्धाना वटकशण्डकुलीः । [600]

करभान्पुष्पकान्मन्यान्पान्पानि सुकृताणि च ।

सूपान्मैर्यकान्पूपाग्राग्राण्डवपानकान् ।

G₂ छित्त्वा यथा गजाजित्वा (for the prior half). D₁ om. from प्राप्तान् up to वधुंधराम् (in line 596). D₂ D₂-s छित्त्वा प्राप्तान्; D₂ छित्त्वा प्राप्तान्; T G₂-s नामागतु (G₂ 'गः स') (for छित्त्वा प्राप्तान्). D₂ D₁ 3 छित्त्वा प्राप्तान्यथा तथा; G₁ M₁ 2 जित्वा प्राप्तवान्यथा; M₂-s छित्त्वा प्राप्तवदव्यथः (for the post. half). — (L. 594) D₂ D₂ त एव; D₂ तदेनं (for त एनं). B D₂ D₂ D₂-s प्रार्थयन्; D₁ 3 नाथंते; M₁ 2 अनाथा (for नाथन्तो). T G₂ 5 नाथंते विविगीषवः; G₁ 5 हा नाथंते जिगीषवः (for the post. half). — (L. 595) D₂ D₂ D₁ 3 S (except G₂) तव स. — (L. 596) T G₂ सर्वान् (for तु तान्). — (L. 597) D₂ इष्टे; G₁ M त्रिष्टैर् (for इष्टैर्). B D₂ D₂ D₂-s यथाशक्तं; M₂ यथा शक्तं. D₂ 5 यथा (for तथा). D₂ D₂ T G₂ 5 [अ]नवः; D₂ नृपः; D₁ 5 नयः; D₂ वयः (for [अ]नव). — S transp. lines 598 and 599. — (L. 598) B₂ अनुनयं; D₂ अनुमान्य (for अन्नमन्ये). B₂ G M तथा; D₂ T तदा (for तदा). — (L. 599) D₂ D₁ यस् (for तस्). B D₂ D₂ D₁ 2.4.5 तस्मिन्नेषु (B₂ D₂ च) विप्रेन्द्राः; D₂ 6 तस्मिन्नेषु तु वि (for the prior half). D₂ संवृत्ताः; S प्रवृत्ताः (for संवृत्ताः). D₂ D₁ 3 सुवृत्ता (D₁ 'कृपा'श्च परार्चनाः (for the post. half). — (L. 600) B₂ पूरितापूपान्; D₂ भारिकापूपा; D₁ पूरिकापूपान् (for 'कापूपान्'). D₂ 3 मोदकं पूरपूपा; D₂ मोदकं पूरिकाः पूपा; D₂ मोदका भारिकापूपान्; D₂ 'कं पूरिकापूपा; D₁ 3 'कान्भारिका तु (D₂ काः पूपा; T G₂-s M₁ 2 मोदकान्भारिकापू (G₂ 3 'कान्पूपा; G₁ M₂-s 'कोत्कारिकापूपान् (for the prior half). D₂ वटक- (for वटक). G₁ M₁-s शण्डकुलीन् (for 'ली'). B D₂ धाना (D₂ 'ना' धनकशण्डकुलीः; D₂ 3 धाना नामकश'; D₁ धानासंयवशण्डकुलीः; D₂ 2.6 खादुपुनांश्च श'; G₂ धानापाण्डवशण्डकुलीन् (for the post. half). — D₂ om. lines 601-604. — (L. 601) G₁ 2.4 M₁ 2 करंय- (for करमान्). D₂ भेष्टान्; D₁ वेष्टा (for नष्टान्). B D₂ D₂ D₁ 2-6 करंयान् (D₂ 'माः पु' बुद्धदोका (D₂

सृष्टाश्चानि सुयुक्तानि सृद्नि सुरभीणि च ।
 घृतं मधु पयस्योयं दधीनि रसवन्ति च ।
 फलं मूलं च सुखादु द्विजास्तत्रोपभुञ्जते । [605]
 मदनीयानि पानानि विदित्वा चात्मनः सुखम् ।
 अपिबन्त यथाकामं पानपा गीतवादिनैः ।
 तत्र स्र गाथा गायन्ति क्षीवा हृष्टाः पठन्ति च ।
 नाभागस्तुतिसंयुक्ता ननुतुश्च सहस्रशः ।
 तेषु यशेष्वम्बरीषो दक्षिणामत्यकालयत् । [610]
 राज्ञां दशसहस्राणि दश प्रयुतयाजिनाम् ।

हिरण्यकवचान्सर्वाभ्येतच्छत्रप्रकीर्णकान् ।
 हिरण्यसन्दनारूढान्सानुयात्रपरिच्छदान् ।
 ईजानो वितते यज्ञे दक्षिणामत्यकालयत् ।
 सूर्याभिषिक्तांश्च नृपात्राजपुत्रशतानि च । [615]
 सदण्डं कोशनिचयान्वाहणेभ्यो ह्यमन्यत ।
 नैव पूर्वं जनाश्चकुर्वन् करिष्यन्ति चापरे ।
 यदम्बरीषो नृपतिः करोत्यमितदक्षिणः ।
 इत्येवमम्बरोदन्त प्रीता यस्य महर्षयः ।
 स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरसवया । [620]

Ds 'कान्'; Ds केरवान्युक्तक्षेत्रान्; T Gs. 5 करंभृ (Gs 'प्र') युक्तमया (Gs 'कांषां'न् (for the prior half). B (except B3) Dc1 Dn2 D1-s अन्नानि (for अन्यानि). B3 सत् (for सु-). D1-s नानाविधि (Ds 'व') कृतानि च (for the post. half). — Dn1 om, lines 602-604. — (L. 602) D1-s सुप- (for सुपान्). G1-s M मोरंडकान् (for मेरेयकान्). B3 Dc1 D1 पूषान् (for पूषान्). B2-s Ds सुपान्मेरेयकापूषान्; Dn2 सुरापा नोमरजका; Ds सुपान्मेरेयकापूष-; D4-s सुरं (Ds 'व') मेरेयकं पूषान्; T Gs-s सुपायो (T1 'ह्यो') रंद् (Gs. 5 'ह-'; G1 'हु') कान्यूपान् (for the prior half). B1 D4 S रागपाण्डव- (Gs M 'न-'); B3 Ds. 6 'खांडव-; Dn2 पूषखांडव- (for रागपाण्डव-). B4 corrupt; Gs पानगान् (for 'कान्'). — (L. 603) B1 (marg.). 5 Dc1 D1. 3. 5 मिष्टानि; S तिष्ठ (Gs 'ह') तानि (for सृष्टाश्चानि). Ds om, सुयुक्तानि. Dn2 Ds मिष्टानि सुप्रयुक्तानि (for the prior half). D1-s S स्वाद्नि (for सृद्नि). — (L. 604) Gs पानं (for तोयं). Ds वा (for च). — (L. 605) Dn2 Ds Gs फल- (for फलं). G1-s M1-s उपभुञ्जिरे (for 'उभुजते'). — (L. 606) B3 D1. 2. 5 मादनीयानि; Ds दम' (for मद्'). Dc1 (marg.) चाश्चानि; D2-s Gs. 5 पापानि; Ds पानीति (for पानानि). S विदंशान्तरमनः प्रियान् (for the post. half). — (L. 607) B1-s Ds अपिबन्ति; D1-s. 3. 5 अपिबन्ति; D1 अपिबन्त; S पयस्यत्र (for अपिबन्त). D1 तथा कामं; M2-s यथाकालं (for 'कामं'). D1 गीतवादिनैः (for 'तैः'). Gs अपना गतकाः परं (for the post. half). — (L. 608) Gs ततः; M3 यत्र (for तत्र). Dn2 D1. 3 [आ]शु (Ds सु) गाथा; D2 गाथाश्च (for स गाथा). Dc1 Ds Gs क्षीवा (for क्षीवा). Dc1 Ds Gs पठन्ति; D2-s Gs पिबन्ति (for पठन्ति). — (L. 609) Gs स्तव- (for 'स्तुति-'). Ds संयुक्ता (for 'क्ता'). Ds सराणां स्तुति- (for the prior half). — (L. 610) S नामागो (for [अ]म्बरीषो). S (except Gs) दक्षिणा. B3 Dn2 Ds-s अभ्यकल्प (D1 'काल') यत् (for अत्यकाल'). — (L. 611)

B Dc1 Dn1 D1. 2. 1. 3 S शत- (for दश-). Dn2 D1-s दश चतुत-; T Gs-4 प्रयुतायुत-; Gs पदता' (for दश प्र'). B3 Ds. 5 Gs-5 'वाजिनां; G1 M 'याथिनां (for 'याजिनाम्'). — Dc1 om, line 612. — (L. 612) Gs स्वान् (for सर्वान्). Dn1 D1-s हिरण्य- कवचाः सर्वे (for the prior half). B1-s. 5 Dn2 Ds-s श्वेतवस्त्रावगुठितान्; B4 श्वेतच्छत्रोपशोभितान्; Dn1 D1-s S सर्वे चो (S 'वांश्चो') तमधन्विनः (for the post. half). — Ds om, lines 613-614. — (L. 613) D4 सानुयाधि-; Ds स्वर्णपत्र-; Ds सनुपातत्र (sic) (for सानुयात्र-). Dn1 D1-s यानमानपरिच्छदाः (for the post. half). — Dn1 D1-s om, line 614. — (L. 614) Gs राजानो (for ईजानो). S दक्षिणा (for 'णाम्'). B3 Dn2 Ds. 5. 5 अभ्यकल्प (B4 'काल') यत्; D1 अत्यकल्प (for अत्यकाल'). — (L. 615) Dn1 Ds. 5-s सूर्याभिषिक्ता (Ds. 6 'क्त') च नृपा (Ds. 6 'पो'); S 'वसिक्तांश्च नृपान् (for the prior half). D1 वा (for च). Ds राजपुत्रेष्ठितानि च (for the post. half). — (L. 616) B1-s. 5 Dc1 D1 कोष- (for कोश-). Dn1 D1-s S 'विपयान् (for 'निच-'). Ds. 6 [s] भ्यमन्यत; D1-s अम'; S ह्यमहं (Gs 'स') त (for ह्यमन्यत). — (L. 617) B3 Dn1 नैव; T Gs-s इह; G1 M नेह (for नैव). Dn1 D1-s पूर्वं (for पूर्वं). S तथा (for जनाय्). Dn2 reads from the post. half up to the prior half of line 620 twice (without var.). Dn1 D1-s S कर्तारो नैव (S वा न); Dn2 Ds. 6 न कर्ता नैव; D1 न करिष्यति (for न करिष्यन्ति). Ds वर्तमानास्तथा परे; Ds न कर्तारोश्च वा परे (for the post. half). — (L. 618) B4 यथावरीषो. D4-s चकार (for करोति). T Gs. 2. 5 'दक्षिणैः (for 'णः'). — (L. 619) D4-s गंधर्वा (for इत्येवम्). B3 Dc1 D1-s अनुमोदते (Dc1 D1-s 'त'); Ds अतिमोदत (for अत्यमो). Ds इत्येव यत्त्वामोदत (for the prior half). Dn1 D1-s S सूर-; D2 तत्र (for यस्य). — Lines 620-621 = (var.) 12. 29. 97. — (L. 620) Ds संजय (for सृजय). — (L.

पुत्रायुष्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पययाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमधि शैत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

शशबिन्दुं च राजानं सृतं सृज्य शुश्रुम ।
इंजे स विविधैर्यज्ञैः श्रीमान्सत्यपराक्रमः ।
तस्य भार्यासहस्राणां शतमासीन्महात्मनः । [625]
एकैकस्यां च भार्यायां सहस्रं तनयाभवत् ।
ते कुमारः पराक्रान्ताः सर्वे नित्यतयाजिनः ।
राजानः क्रतुभिर्मुल्यैरीजाना वेदपारगाः ।
हिरण्यकवचाः सर्वे सर्वे चोत्तमधन्विनः ।

सर्वेऽश्वमेधैरीजानाः कुमारः शाशबिन्दवः । [630]
तानश्वमेधे राजेन्द्रो ब्राह्मणेभ्योऽदक्षिता ।
शतं शतं रथगता एकैकं पृष्ठतोऽन्वयुः ।
राजपुत्रं तदा कन्यास्तपनीयस्त्वल्कृताः ।
कन्यां कन्यां शतं नागा नागे नागे शतं रथाः ।
रथे रथे शतं चाश्वा बलिनो हेममालिनः । [635]
अश्वे अश्वे सहस्रं गा गां पश्चादजाविकम् ।
एतद्धनमपर्यन्तमश्वमेधे महामत्से ।
शशबिन्दुर्महाभागो ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
वाक्षाश्च यूपा यावन्तो अश्वमेधे महामत्से ।
ते तथैव पुनश्चान्ये तावन्तः काञ्चनाभवन् । [640]
भक्ष्यान्नपाननिचयाः पर्वताः क्रोशमुच्छ्रिताः ।

621) T G₂₋₃ पुण्यतमस् (for 'तरत्'). D₁ D_{1.3} चैव (for तुभ्यं). — D₂ om. line 622. — (L. 622) S (except M₅) अदक्षिण्यम् (for अदा*). B D₁ D_{1.3-8} अभि; D₂ अति; T अयि (for अभि). D₁ D₁ शैल; D₁ D_{1.3} क्षिल; D₂ शैव्य; D₃ शैव्य; D₄ चैल; T G_{2.3} शैल (for शैल). B D₁ D₁ D₁ ३-६ व्याहरन् (D₁ 'त्'); D_{1.3} [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्). — Colophon: — Sub-parcan: MSS. अभिमन्युवध. — Adhy. name: B D₁ D₁ D₁ D_{1.3} ६ षोडशराजिकं; D₁ D_{1.3} 'राजकीयं'; D₁ 'राजकं'; T G₂ 'राजके अंबरीषचरितं'; G₃ अंबरीषचरितं. — Adhy. no.: B₁ T G₁₋₂ ५ M 61; B₂ D₁ 62; D₂ 55; G₃ 60. — Śloka no.: D₁ 16; D₁ 17. — M₃ ४ om. the ref. — (L. 623) D₂₋₃ G₂ शशबिन्दुं (for शश*). D₁ D_{1.3} चैत्ररथं; T G₂₋₃ च राजेन्द्रं (for च राजानं). D₂ ६ संजय. D_{1.3} ३.६.६ S शुश्रुमः. — (L. 624) B_{1.3} D₁ D₁ इंजे च; B₁ D₁ D_{1.3} इंजे यो; S य इंजे (for इंजे स). B₁ ननुभिर्; D₁ D_{1.3} विपुलेर् (for विविधैर्). — Line 625 = (var.) 12. 29. 98th. — (L. 626) D₂ तु (for च). D₁ D_{1.3} एकैकस्यास्तु भार्यायाः (for the prior half). D₂ ६ सहस्रतनयाभवत्; S पुत्रजन्म तथा (G₁ ३ M₁ ३ 'दा')भवत् (for the post. half). — After line 626, S ina.:

सहस्रं तु सहस्रं तु तस्यां तस्यां महात्मनः ।

— (L. 627) D₂ च विकांताः (for परा*). T G₂₋₃ शश-
बिन्दुः (G₂ sup. lin. 'दोः कु')मारास्ते (for the prior half).
D₄ [s]मिश्रेतः; D₅ नियत (for नियुत). B₃ नाजिनः;
S दक्षिणाः (G₃ 'णा') (for नाजिनः). — (L. 628) D₂
कन्याः (for राजानः). D₁ D_{1.3} राजानः क्रतुयुस्यैश्च

(for the prior half). D₄ यज्ञागैर्; D₅ दातागैर् (for
ईजाना). — Line 629 = 12. 29. 99th. — (L. 630)
B D₁ T G₂ ४ शाशबिन्दवाः; D₁ D₁ D₂₋₄ ३ शशबिन्दवः
(for शाश*). — (L. 631) G₂ partly damaged. D₁
D_{1.3} अश्वमेधे (for 'मेधे'). D₂ D₂₋₃ राजेन्द्र; T G_{1.3} ३
M यज्ञे; G₃ यज्ञे स (for राजेन्द्रो). D₁ D_{1.3} ह्यमन्यत;
D₁ T G_{1.3} ४ M [s] उदाक्षिता. — Lines 632-638 = (var.)
12. 29. 100-102. — (L. 632) D₁ D₁ रथगता; D₂
चैव रथाः; G₃ रथानीकं; M₂ रथगतं (for 'गता'). — (L. 633)
D₂ तथा (for तदा). S राजपुत्रा (G₁ M₁₋₃ 'व्य')स्तया कन्या
(for the prior half). D₄ ३ तपनीयैः; S रमणीया (for
तपनीय-). B₁ विभूषिताः; G₃ त्वल्कृताः (for 'स्वल्'). — (L.
634) D₄ कन्याशतं; D₂ १ कन्याकन्यां (for कन्यां कन्यां).
— (L. 635) T G₂₋₄ बलिनो (for बलिनो). — (L. 636)
B₁ ३ D₁ D_{1.3} M₂₋₃ गोमहस्रं; D₂ सहस्रां या. D₃
च (for या). T G M₁ ३ अश्वेधे सहस्रं च (G₁ ३ M₁ ३ तु)
(for the prior half). D₄ ६ पंच; T G₂₋₃ M₂ पंचाधि;
G₁ M₁ ६ पंच हि (for पश्चाद्). B₁ ३ पश्चादजाविकः;
B₂ ३ D₁ ३ पंचाशदाविकं (B₂ D₁ ३ 'का'); D₂ पंचाशजाविकं;
D₃ पंच त्वजाविकं; G₃ damaged (for पश्चादजाविकन्).
— (L. 637) Bom. ed. अपयान्त (for अपयन्तन्). — D₂ ३
om. (hapl.) lines 638-639. — (L. 638) D₁
D₁ हि दत्तवान्; T G₁ ३ M₁ ३ (sup. lin.) हर्महत;
G₂₋₃ M₂₋₃ हर्मसत; M₂ हर्मगत (for ह्यमन्यत). — D₂
om. lines 639-643. — (L. 639) D₂ ३ वाक्षाश्च; D₃
T G₂₋₃ वृक्षाश्च (for वाक्षांश्च). B₁ यूपाश्च (by transp.).
D₁ D₁ वर्षपूर्णा हि वावंतो (for the prior half).
B₂ (marg.) ३ D₃ ह्यश्वमेधे (for अश्व*). T G M₁ ३
ते (G₃ वे)श्वमेधे हि श (G₁ M₁ ३ 'वेविश')न्द्रिताः; M₂₋₃ ३ तेष-

तस्याश्वमेधे निर्वृते राज्ञः शिष्टाश्वयोदश ।
तुष्टपुष्टजनाकीर्णं शान्तविघ्नानामनामयम् ।
शशबिन्दुरिसां भूमिं चिरं भुक्त्वा दिवं गतः ।
स चेन्ममार सृजय चतुर्भद्रतरस्त्वया । [645]
पुत्रात्युष्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वेत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

गयं चामूर्तरयसं श्रुतं सृजय शुश्रुम् ।
यो वै वर्षशतं राजा हुतशिष्टाशनोऽभवत् ।
तस्मै ह्यग्निर्वै प्रादात्ततो वने वरं गयः । [650]

मेधिकशब्दिताः (for the post. half). — (L. 640) Gs तथैव च (for ते तथैव). — (L. 641) B1-3 Dc1 Ds S भक्षान्नः; D1 यस्यान्नः (for यस्यान्नः). D1 सर्वतः (for पर्वताः). B2 सर्वतः; Ds. 5 ऊजिताः; D1 उच्छ्रयाः (for उच्छ्रिताः). B2 (marg.) पर्वताः क्रोशसर्वतः (for the post. half). — (L. 642) Gs यस्य (for तस्य). Dn1 D1-8 निर्वृते; G1 संवृते (for निर्वृते). Dn1 D1.8 राजन् (for राज्ञः). D1 त्रयो वशः (sic) (for त्रयोदश). D1 राशस्तस्य महात्मनः (for the post. half). — (L. 643) B Dc1 Dn2 D1.8-8 S -जनाकीर्णः (for -जनाकीर्णः). Dn1 ह्यनामयाः; S निरामयाः (for अना). B Dc1 D1.8-8 शान्तविघ्नारस्व (Ds. 1.8 "मा ह्य" नामयाः; Dn2 "विघ्नारस्वनाशनाः (for the post. half). — D1 om. lines 644-646. — (L. 646) D1 T Gs. 5 पुण्यतमस्य (for "तरस्य"). — (L. 647) T G1.8-8 M1-4 अदक्षिण्यन् (for अदा). B Dc1 Dn1 D1.2.6.7.8 अभि; Dn2 अति; T अयि (for अयि). Dc1 श्वेत्य; Dn1 D1.8 श्वेत्य; Dn2 श्वेत्य; D1.2.3.4 श्वेत्य; Ds चैत्य; T G2.8 श्वेत्य (for श्वेत्य). B Dc1 Dn2 D1.8-8 व्याहरन्; Dn1 [अ]व्याहरत्; D1.8 [अ]वाहर (for [अ]वाहरत्). Ds अभिवैवेति व्याहरन् (for the post. half). — Colophon. — Subparvan : MSS. अभिमन्युवप. — Adhy. name : B Dc1 Ds-6 षोडशराजिकं; Dn1 Ds "राजकीयं; D1 "राजकं; T Gs षोडशराजके शश (T1 "शि" बिन्दुचरितं; Gs शशिबिन्दुचरितं. — Adhy. no. : B1 Ds S 62; B2 Dn1 63; Ds 56. — Śloka no. : B1 11; Dn1 13. — Lines 648-650 = (var.) 12. 29. 104-105. — (L. 648) T G2-8 अपूर्तः; G1 M असर्तः (G1 "त्र") (for अपूर्तः). Dn2 Ds. 2.3 T G M1.2.3 -रजसं; D1.8 -यशसं (for -रयसं). Ds. 5 संजय (for सृजय). D1.5.7.8 S शुश्रुम्

तपसा ब्रह्मचर्येण व्रतेन नियमेन च ।
गुरूणां च प्रसादेन वेदानिच्छामि वेदितुम् ।
स्वधर्मेणाविहिंसान्यान्धनमिच्छामि चाक्षयम् ।
विप्रेषु ददतश्चैव श्रद्धा भवतु नित्यशः ।
अनन्यासु सवर्णासु पुत्रजन्म च मे भवेत् । [655]
अन्नं मे ददतः श्रद्धा धर्मे मे रमतां मनः ।
अविघ्नं चास्तु मे नित्यं धर्मकार्येषु पावक ।
तथा भविष्यतीत्युक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत् ।
गयोऽप्यवाप्य तत्सर्वं धर्मेणारीनजीजयत् ।
स दर्शपौर्णमासाभ्यां कालेष्वग्रयणेन च । [660]
चातुर्मास्यैश्च विविधैर्यज्ञैश्चावाप्तदक्षिणैः ।
अयजच्छ्रद्धया राजा परिसंवत्सरं शतम् ।

(for "म"). — (L. 649) Ds राजन् (for राजा). — (L. 650) Ds om. तस्मै ह्यग्निः. — (L. 651) M2-3 वृत्तेन (for व्रतेन). S च दमेन (for नियमेन). — Ds om. lines 653-655. — (L. 653) D1 [अ]व- (for [अ]वि-). Dn1 विज्ञेयामि; Dn2 Ds. 2.3 विजिलारोन्; Ds विजिला वा (for [अ]विहिंसान्यान्). S स्वधर्मेनाविहिता च (for the prior half). S धर्मेन् (for धनम्). — (L. 654) Dn1 D1 S पात्रेषु; Dn2 देवेषु; Ds. 2.3 वेदेषु (for विप्रेषु). T G2-3 M2-3 सा मे; G1 M1.2 मे वै (for चैव). — Ds om. line 655. — (L. 655) Dn1 अन्यासु च; Gs कन्यासु च (for अनन्यासु). T G2-4 च सवर्णासु (for सवर्णासु). T G2-8 M2-3 सुप्रज (Gs M2.3 "जा"स्त्वन्; G1.2 M1.2 सुप्रजास्त्वन् (for पुत्रजन्म). — (L. 656) B2 अर्थ मे; Dn1 अन्नं च; Ds पात्रेषु (for अन्नं मे). Ds-6 आददतः (for मे द). Dn1 D1.8 [स]क्षय्यं (for श्रद्धा). T Gs. 4 अन्नं स्वादु दुहेन्महं; G1 M अन्नं मा दुदुपे (M2-3 "प")न्महं; Gs अन्नं मा दुदुपुर्मेहं; Gs अन्नं मा दुदुपे महं (for the prior half). Ds. 6 च (for मे). — (L. 657) Dn1 अविघ्नतास्तु; Ds "मं वारु (for "मं चास्तु). — (L. 658) Dn1 D1.8 तत्रैवांतर्हितोत्तलः (for the post. half). — (L. 659) B D हि (for स्वि). Dn1 D1.8 अथा जयत् (for अजी). T G2-5 धर्मेणाराधयज्ज (G2-1 "यज") गत्; G1 M धर्मेणापालयज्ज गत् (for the post. half). — (L. 660) Ds S -पूर्णमासाभ्यां (for -पौर्ण). B1.3 Dc1 Dn Ds-8 T G2.3.5 आग्रयणेषु (for "जेन"). — (L. 661) T2 G2.4 चातुर्मास्यं (for "रथैश्च"). Ds. 8 S विधिवद् (for विविधैर्). S [र]क्षिभिश्च (for यज्ञैश्च). — Lines 662-663 = (var.) 12. 29. 107-108. — (L. 662) D1 राजन् (for राजा). G1 अयजच्छ्रद्धया मास (for the prior half). Ds प्रति- (for परि-). B2. 4.5 D1.2 -संवत्सरम्

दश नागसहस्राणि शतमश्वशतानि च ।

शतं निष्कसहस्राणि गवां चाप्ययुतानि षट् ।

उत्थायोत्थाय स प्रादात्परिसंवत्सरं शतम् । [665]

नक्षत्रेषु च सर्वेषु ददक्षक्षत्रदक्षिणाः ।

इंजे च विविधैर्यज्ञैर्यथा सोमोऽक्षिरा यथा ।

सौवर्णां पृथिवीं कृत्वा य इमां मणिशकैराम् ।

विप्रेभ्यः प्राददद्राजा सोऽश्वमेधे महामखे ।

जाम्बूनदमया यूपाः सर्वे रत्नपरिच्छदाः । [670]

गयस्यासन्समृद्धास्तु सर्वभूतमनोहराः ।

सर्वकामसमृद्धांश्च प्रादात्तांश्च गयस्तदा ।

ब्राह्मणेभ्यः प्रहृष्टेभ्यः सर्वभूतेभ्य एव च ।

समुद्रदीपसैलेषु नदीनदवनेषु च ।

नगरेषु च राष्ट्रेषु दिवि व्योम्नि च येऽवसन् । [675]

भूतग्रामाश्च विविधाः संतुष्टा यज्ञसंपदा ।

गयस्य सदृशो यज्ञो नास्तस्य इति तेऽब्रुवन् ।

षट्त्रिंशद्योजनायामा त्रिंशद्योजनमायता ।

पश्चात्पुनश्चतुर्विंशद्देदी ह्यसौदिरण्मयी ।

गयस्य यज्ञमानस्य मुक्तावन्नमणिस्तुता । [680]

प्रादात्स ब्राह्मणेभ्योऽयं वासांस्त्याभरणानि च ।

ययोक्ता दक्षिणाश्चान्या विप्रेभ्यो मूर्तिदक्षिणः ।

यत्र भोजनसिद्धस्य पर्वताः पञ्चविंशतिः ।

कुल्याः कृशरवाहिन्यो रसानामभवेत्सदा ।

(for 'त्सरं'). Dn1 गतं (for शतम्). — (L. 663) B D गवां शत- (for दश नाग-). Dn2 सहस्रं च (for 'स्राणि'). B1 G2 om. the post. half of line 663 and the prior half of line 664. G3 दशम् (for शतम्). D2 4 वः (for च). — D2 om. lines 664-676. — (L. 664) T G3 च (for षट्). — Lines 665 = (var.) 12. 29. 108^{ad}. — (L. 665) D1 om. उत्थाय. B1 3 Dc1 Dn1 यः; B2 4 5 Dn2 D3 5 S (except G3 M2) सं- (for स). D3 उत्थाय प्रादात्स वृषां (for the prior half). B Dc1 Dn2 D1 3 4 5 संवत्सराय (for 'र'). D7 8 सवृषां (D3 सवत्सां) वत्सलां सतां (for the post. half). — (L. 666) B1 Dn3 D3 5 6 वक्षिणां (for 'णाः'). — (L. 667) T G1-4 M शर्वे; G3 सपां (for सोमो). Dn1 D7 8 यथागिराः (by transp.). — Lines 668-669 = (var.) 12. 29. 110. — (L. 668) M3 5 (sup. lin.) स (for य). D7 8 कांचनां (for 'शक-राम्'). — (L. 669) D3 प्राददाद् (for 'दद्'). S ब्राह्मणेभ्योददा (G2 4 M3 5 'द') द्राजा (for the prior half). Dn1 सोषमेध- (for 'मेधे'). — (L. 670) B1 चानु; D7 8 चात्र-; S चान्ये (for रत्न-). — D3 om. lines 671-672. — (L. 671) T G2-4 M3 5 वरप्राप्त्या; G3 वरं प्राप्य (for समृद्धास्तु). G1 M1 2 शय्यासनपराः सर्वे (for the prior half). D3 om. from मनोहराः up to समुद्र (in line 674). — (L. 672) B2 सर्वे (for सर्व-). B2-4 Dn2 D1 3 5 समृद्धाश्च; Dc1 'हस्तु'; Dn1 D7 8 S 'हं च (for समृद्धांश्च). B1 5 Dn1 D7 8 S अन्नं; Dc1 तांस्तु (for तांश्च). Dn1 D7 8 G3 तथा; T G1 3 4 M सदा; G2 वस्तु (for तदा). Dn3 प्रासादो भूमयस्तदा; D3 6 प्रासादा भूमयस्तथा (D3 'दा') (for the post. half). — (L. 673) Dc1 D1 प्रहृष्टेभ्यः; Dn1 प्रशिष्टेभ्यः; Dn2 प्रविष्टेभ्यः; D3 5 6 विशिष्टे; D1 प्रकृष्टेभ्यः; D3 प्रकृष्टेभ्यः;

T G1 3 4 M1 2 विप्रेभ्यः; G2 5 [5] पि रुष्टेभ्यः; M2 5 शत्रुतेभ्यः (for प्रहृष्टेभ्यः). — (L. 674) B Dc1 Dn2 D1 3 5 समुद्र (D3 om. समुद्र) नदीनद- (for the prior half). B2 'सरन्नु' (for नदेषु). — (L. 675) Dn2 D1 5 स्वराज्येषु; T G3 4 M स- (G2 वृ-) राष्ट्रेषु (for च राष्ट्रेषु). T G2-4 योषवद्; G1 M2 5 योवसद्; M1 2 योवसन् (for देवसन्). Dn1 D7 8 सराष्ट्रेषु दिवि व्योम्नि चराचरमयेषु च. — (L. 676) S वस्तु-विधा (for च विविधाः). D7 8 भूतग्रामश्च विविध- (for the prior half). Dc1 सुवृषा (sic); Dn D3 5 सुवृषा; D7 8 स नृपो; S विसिन्ता (for संतुष्टा). — (L. 677) D7 8 यादृशो (for स'). S यन्ना (for यज्ञो). Dn1 D7 8 मे कुतं; D3 मे कुतं (for तेऽब्रुवन्). — D3 om. lines 678-680. — (L. 678) Dc1 Dn1 D3 षट्त्रिंशद्; Dn2 D3 5 षट्त्रिंश- (for षट्त्रिंशद्). D1 (marg.) योव-नोत्सेधा (for योवनायामा). D7 8 शत- (for त्रिंशद्). S विस्तृता (for आयता). D1 षट्त्रिंशद्योजनायता (for the post. half). — (L. 679) D7 8 गुरा (for पुरश्च). Dn1 (marg. as above) पार्थवोश्च; S चतुर्विंश (for 'विंशद्'). D1 पार्थे तस्य चतुर्विंशद्; D3 पार्थवश्चतुर्विंशद् (for the prior half). G1 2 3 M1 2 वेदि- (for वेदी). Dn2 त्वासीद्; T G M1 2 3 आसीद्; M2 4 चासीद् (for ह्यसीद्). — (L. 680) D3 जयमानस्य (for यज्ञ-). B1 T G1 2 4 5 M3 5 मणिस्तुता (sic); Dn2 मणिस्तुतः; D1 मणिस्तुता; D7 8 'स्तुतः' (for 'स्तुता'). Dn1 मुक्ता वैदमणि-शकैराः; D3 मुक्तामणि च वज्रमृत् (for the post. half). — Dn1 om. line 681. — (L. 681) Dn2 D3 5 प्राद-दद्; D3 स प्रादाद् (by transp.); D3 प्राददाद्; T G2-4 तां प्रादाद्; G3 संप्रादाद्. B1 च; T G2-4 वे; G3 वा (for स्व). D7 8 ताः स प्रादाद्ब्राह्मणेभ्यः; G1 M तां संप्रादाद्ब्राह्मणेभ्यो (for the prior half). G3 संतामि (sic) (for

वक्ष्यभरणान्धानां राशयश्च पृथग्विधाः । [685]
 यस्य प्रभावाच्च गयस्त्रिषु लोकेषु विभुतः ।
 वटश्चाक्षय्यकरणः पुण्यं ब्रह्मसरश्च तत् ।
 स चेन्ममार सृजय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
 पुत्रात्पुण्यतरसुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः ।
 अयस्वानमदाक्षिण्यमपि शैत्येत्पुदाहरत् । [690]

Colophon.

नारद उवाच ।

सांस्कृतिं रन्तिदेवं च मृतं सृजय शुभ्रम् ।
 यस्य द्विशतशाल्वा आसन्सुदा महारमनः ।

गुहानभ्यागतान्विप्रानतिथीन्परिवेषकाः ।
 एकापकं दिवारात्रं वराक्षममृतोपमम् ।
 न्यायेनाधिगतं चित्तं ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत । [695]
 वेदानधीत्य धर्मेण यश्चक्रे द्विपतो वशे ।
 उपस्थिताश्च पशवः स्वयं यं संशितव्रतम् ।
 बहवः स्वर्गमिच्छन्तो विधिवत्सप्रयाजिनम् ।
 नदी महानसाद्यस्य प्रवृत्ता चर्मराशितः ।
 तस्माद्धर्मण्वती पूर्वमग्निहोत्रेऽभवत्पुरा । [700]
 ब्राह्मणेभ्यो ददौ निष्कान्सौवर्णान्स प्रभावतः ।
 तुभ्यं निष्कं तुभ्यं निष्कमिति ह स्म प्रभाषते ।
 तुभ्यं तुभ्यमिति प्रादाक्षिष्कान्निष्कान्सहस्रशः ।

वासिं). — (L. 682) Ds यथोक्तः; Gs तथोक्ता (for यथोक्ता). G1 M चान्ये (for चान्या). B Dc1 Dn2 Ds T G2-s M2-s दक्षिणाः (for 'णः'). — (L. 683) T Gs यस्य (for यत्र). Gs (marg.) राशयः (for पर्वताः). — (L. 684) Bs कुशलः; Dn1 D1-s च रसः; Dn2 सकृत्; D2-s कृत्स्नः; Ds पायसः; T G1-4 M च क्षीर- (for कृशर-). Gs कुत्साश्च क्षीरवंलश्च (for the prior half). Dn2 Ds संभवत् (D2 'वंत्'); Ds संवहत्; D1-s S चामवंत् (for अमं). — (L. 685) B1 (before corr.) -मास्त्वानां (for -गन्धानां). Dn2 ते (for च). — (L. 686) Gs प्रसादाद् (for प्रभावाच्). Ds यागस्य; T G1-4 M1 च गया; Gs गायत्री; M2-s च गयात् (for च गयत्). T G M1 विभुता; M2-s 'ताः (for 'तः'). — (L. 687) Ds वः (for तत्). Dn D1 पुण्यो ब्रह्मसर- (Dn1 रसमयश्च यः (for the post. half). — Ds om. lines 688-690. — (L. 688) Ds संजय (for सृजय). — (L. 689) T G1-s पुण्यतमस् (for 'तरस्'). — Ds om. line 690. — (L. 690) S (except M2) अदक्षिण्यम् (for अदा). B Dc1 Dn1 D1-s-s G2 अपि; Dn2 अति; T अपि (for अति). Dn1 D1-s क्षित्; D1 शैल; D2-s शैल्य (D2 'अं'); Ds चैल; Gs शैल (for शैल). B Dc1 Dn2 D1-s-s व्याहरत्; Dn1 D1-s [अ]वाहर (for [उ]दाहरत्). — Colophon. — Sub-parvan: MSS. अभिमन्युवध. — Adhy. name: B Dc1 D2-s शोडशराजिकं; Dn1 D2 'राजकीयं; Dn2 'राजीयं; D1 'राजकं; Ds 'राजीकं; T G1-s 'राजके गवचरितं. — Adhy. no.: B1 Ds S 63; B2 Dn1 64; D2 57. — Śloka no.: Dc1 Dn1 22. — (L. 691) G1 संकृति (for सां). Bs Dc1 D1-s चेन् (for च). D2-s संजय (for सृजय). D1-s T G2-s M शुभ्रम्. D1-s मृतं शुभ्रम् संजय (for the prior half). — M2-s om.

line 692. — (L. 692) Dn1 D1-s S (M2-s om.) विंशति; D1 द्विपद (submetric) (for दिशत-). Dn1 सुदा आसन् (by transp.); Ds आसन्सुता; Ds सुदाश्च- सन्; Ds मांसं सुदा; D1-s यू (D2 यु) पा आसन्. — (L. 693) Dn1 D1-s गृहम् (for गृहार्). B D1 परिवेशकाः; D1 Gs 'वेषिकाः; M2-s 'वेष्टता (for 'वेषकाः). — (L. 694) D1-s एकं पकं; D1-s पक्षपक्ष्या (D2 'क्षा) (for पक्षा पकं). Dn1 दिवारात्रौ; D1 दिवोरात्रम्; Ds दिनाराविष् (for 'रात्रं). B Dc1 Dn2 D1-s अपर्यंतं धनं तदा (for the post. half). — (L. 695) Ds द्रव्यं (for वित्तं). D1-s न्यायेनाधिगता विप्रा (for the prior half). D1-s येनाक्षय्ये नगोत्तमे; S येनाक्षय्यं नगोपमं (Gs 'तमं; M2-s 'तमाः) (for the post. half). — (L. 696) Dn1 D1-s वेगेन (for धर्मेण). M2-s (sup. lin.) वशे (for वशे). — (L. 697) M1-s तं (for यं). B1-s D1-s S संशित- (for संशित-). — (L. 698) M1 बृहन्तः (for बहवः). Dn D1-s-s M1 सत्रयाजिनः (for 'जिनम्). — Lines 699-703 = (var.) 12. 29. 116-117. — (L. 699) Dn2 महानदी; D1 'रसाद् (for 'नसाद्). Dn2 Ds यत्र (for यस्य). Gs या नदी मानभाग्यस्य (for the prior half). Dn1 D1-s निस्तता; Ds अमवद् (for प्रवृत्ता). Dn2 D2-s धर्म- (for 'चर्म). S -राशिभिः (for 'तः). — (L. 700) S नाम (for पूर्वम्). B1-s Dc1 अभिहोत्राद् (for 'होत्रे). S ह्याता पुण्यस (T2 G1-s M1-s 'ण्या स) रिहता (for the post. half). — (L. 701) B D1-s T G2-s M2-s [5] ददौ (for ददौ). Dn2 D2-s सु-; D1 स्म (for स). Dn1 D1-s सौवर्णान्सः सदस्पतिः; T G2-s ब्राह्मणेभ्यः प्रताम्यति; G1 M2-s बाहुस्- (M2-s 'हू त) स्व प्रताम्यति (M2-s 'तः); M1-s ब्राह्मणेषु प्रताम्यति (for the post. half). — Dn2 D2-s om. line 702. — (L. 702) D1-s तुभ्यं निष्कस्तव निष्क (for the

ततः पुनः समाश्वस्य निष्कानेव प्रयच्छति ।

अल्पं दत्तं मयायेति निष्ककोटिं प्रदाय सः । [705]

एकाहा दास्यति पुनः कोऽन्यस्तत्प्रदास्यति ।

सहस्रनाश्व सौवर्णान्वृषभान्गोशतानुगान् ।

अध्वर्यमात्ममददद्वाङ्मणेभ्यः शतं समाः ।

अग्निहोत्रोपकरणं यज्ञोपकरणं च यत् ।

ऋषिभ्यः करकान्कुम्भान्स्थालीपिठरमेव च । [710]

शयनासनयानानि प्रासादांश्च गृहाणि च ।

वृक्षांश्च विविधान्दद्याद्भानि च धनानि च ।

prior half), Dn1 om. from the post. half of line 702 up to the prior half of line 705. T G2-4 संप्रति-; G1 M स्म प्रति-; G5 च प्रति- (for ह स्म प्र-). B1-भाषतः; Dc1 D1 M4-भाषति. Dr.8 इति तेभ्यः सदस्य (Dr सदस्य)तिः (for the post. half). — D2 om. lines 703-712. — (L. 703) B1-3 Dc1 D2-6 तुभ्यं तुभ्यं तुभ्यमिति; G5 इति तुभ्यं तुभ्यमिति (for the prior half). B1-3 Dc1 D2. 6.1 G5 प्रादान्; T G3 देवो (for निष्कान्). B2 निष्कं; Dn3 D2 G1 M1.2 शत-; D3 om. (for निष्कान्). D4 यो निष्काः सहस्रदाः (for the post. half). — (L. 704) B1 पुनः (for ततः). D2 तवाश्वस्य; G1.5 M1.2 4.5 समाश्वस्य. D4 निष्कान्येषां; D5 निष्कति च (for निष्कानेव). G2 प्रदास्यति (for प्रयच्छति). — (L. 705) D2.5 हीति; D5.1.5 ह्येतन् (for [अग्निः]). M3-कोटीं (for -कोटिं). Dn1 Dr.8 सहस्रशः (for प्रदाय सः). — (L. 706) Dr.8 तस्याति (for दास्यति). S एकाहा तास्यति ततः (for the prior half). D3 पुनः कोटीः; D5.6 पुनः कोन्यः (for कोऽन्यस्तत्सं-). Dn3 Dr.8 तेभ्यो विप्राब्रुवन्वचः; D4 निष्कान्येषां प्रयच्छति; S का (G1 M3 त्वा) च विप्रा इति ब्रुवन् (for the post. half). — After line 706, B Dc1 Dn3 D1.3-5 ins.:

दिनपाणिवियोगेन दुःखं मे शाश्वतं महत् ।

भविष्यति न संदेह एव राजाददद्दुः ।

[(L. 2) D5 [अ]ददाद्.]

— M3.4 om. line 707. — (L. 707) G1 M1.2 सहस्रं वत् (for 'सहस्र'). B3 Dn1 Dr.8-शतानुगान् (for 'नुगान्'). B1 इवभं गोवृषानुगं (for the post. half). — After line 707, B Dc1 Dn3 D1.3-5 ins.:

साष्टं शतं श्ववर्णानां निष्कमाशुर्धनं तथा ।

[D1 शष्टं; D2-8 साष्टं (for साष्टं). B1.2.5 पणं; Dc1 Dn3 D2.4.6 पलं; D1 नराः; D5 फलं (for धनं). D1 सदा (for तथा).]

सर्वं सौवर्णमेवासीदन्तिदेवस्य भीमतः ।

यत्रास्य गाथा गायन्ति ये पुराणविदो जनाः ।

रन्तिदेवस्य तां वृद्धा समृद्धिमतिमानुपीम् । [715]

नैतारुं हृष्टपूर्वं कुबेरसदनेष्वपि ।

धनं च पूर्वमाणं नः किं पुनर्मनुजेष्वपि ।

न्यक्तं वस्तोकसारयमित्यूषुस्तत्र विस्मिताः ।

सांक्रुते रन्तिदेवस्य यां रात्रिमतिथिं वसेत् ।

आलम्ब्यन्त तदा गावः सहस्राण्येकविंशतिः । [720]

तत्र स्य सूदाः क्रोशन्ति सुसृष्टमणिकुण्डलाः ।

— (L. 708) Dn1 अर्द्धांश-; D1.8 अन्वर्ध- (for अध्वर्य-). B3 S अर्द्धाद् (for 'द्'). D4 परं (for शतं). G1 M1.2 गवां (for समाः). — (L. 709) D5 अग्निर् (for अग्नि-). B1.5 तद्. Dn3 D2-6 बहुधाभ्यं धनं च यत्; T G2-4 M3 गृहोपकरणं च यत् (T G3 त)त्; G1.5 M (M3 sup. lin.) द्रव्योपकरणं च यत् (for the post. half). — (L. 710) Dn D2.4 कनकान्; D5 दानानां (for करकान्). D1 कुंडान् (for कुम्भान्). Dr.8 विक्रयः करकाः कुंभाः; T G1-4 M पात्रयः शरावकुंभाश्च; G5 पात्रं शरावरं भांडान् (for the prior half). Dn1 D1.4.5 T-पीठरन् (for -पि'). G1 M1.3 स्थालीपिठरकानि च (for the post. half). — (L. 711) D1.8 श्ववर्णाश्च (for 'श्व-'). D5-वानानि (for -वा'). D1.8 T G1 M प्रासादाश्च; D5 प्रमदाश्च (for प्रासादांश्च). D4 वा (for च). — (L. 712) B1 वृक्षास्तु (for 'श्च'). B3 विविधोपादान्; Dn3 D2-4 'धान्द्रव्यान् (for 'धान्यबाद्'. Dn1 D1.8 इक्षुखंडांश्च विविधान्; S इक्षुभांडांश्च विविधान् (for the prior half). B (except B3) Dc1 पर्वतोपवनानि च; Dn1 Dr.8 द्रव्याण्यनुपमानि च; Dn3 D2.4.5 रत्नानि विविधानि वत् (Dn3 D4 च); S इक्षुव्यानुपमानि च (for the post. half). — D5 om. lines 713-714. — (L. 713) B1.3 Dc1 अस्य; Dn3 D2-8 अपि (for एव). Dn1 D1 सौवर्णं सर्वमप्यासीद् (for the prior half). — (L. 714) Dn1 Dr S स (for [अ]स्य). — (L. 716) B3-सदने प्रति; G5-अवनेष्वपि (for 'सदने'). — (L. 717) Dc1 G5 पूर्वमाणेन (G5 'गेनं'); D1 पूर्वमाणं न; D2 पूर्णमासाश्च; D2.5 पूर्वमासीवत्; D4 पूर्वमानं च; D5 पूर्वमानेन (for 'माणं नः'). Dn3 धनमापूर्वमासीवत्; Dr.8 G1 M1.2 धनं चंचूर्ध्वमाणैः; T G2-4 M3 धनं चापूर्वमाणं तत्; M1.4.5 (sup. lin.) धनं चंचूर्ध्वमाणानां (for the prior half). T G2.5 मानवेपु; G1.2.5 M1.2.5 मानवेपु (for मनुजेषु). Dn3 D5 अपि (for इति). Dn1 Dr.8 M3.4 किं पुनर्मनुजेष्वपि (for the post. half). — D2 om. lines 718-724. — (L. 718) Dn1 Dr.8 निलं

सूपभूविष्टमभीष्वं नाद्य मांसं यथापुरम् ।
 रन्तिदेवस्य यस्किचित्सौवर्णमभवत्तदा ।
 तत्सर्वं वितते यश्च ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
 प्रत्यक्षं तस्य हन्यासि प्रतिगृह्णन्ति देवताः । [725]
 कन्यानि पितरः काले सर्वकामान्द्रिजोत्तमाः ।
 स चेन्ममार सञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ।
 पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पयथाः ।
 अयज्वानमदाक्षिण्यमधि श्वेत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

वस्तौकसारोयम्; Dn1 D1.2.3 G1 M1.2 व्यक्तं वस्तौ (D1 'स्तौ') कसारो (D1.2 'रो') यम्; D1 व्यक्तं च स्वीकसारोयम्; D1 व्यक्तं स्वर्लोकं (for the prior half). G1 तस्य (for तत्र). — D1 om. line 719. — (L. 719) G1 सांख्यो (for 'ते'). B1 भवेत् (for वसेत्). Dn1 D1.2 अनेकमिति सर्वज्ञः (for the post. half). — (L. 720) Dn D1.2.3 M1 अलम्ब्यत; D1.2 आलम्ब्यत (for आलं). — (L. 721) Dn1 D1.2 यत्र (for तत्र). B1.2 D1 [अ]स्य (for स). D1 शूराः; M1.2 सुताः (for सुदाः). — (L. 722) B1.2 Dn1 D1.2.3.4 T1 G1.2 सूर्यः; B1 शूर्यः; D1 सूर्यं (for सूर्य). S अश्वीत (for 'स्व'). Dn1 नातिमांसं; D1.2.3 पक्षं मांसं; D1 आर्यं मांसं; G1 नान्यमांसं (for नाद्य मांसं). B D (D1 om.) T1 G1 यथा पुरा (for यथापुरम्). — (L. 723) B1.2.4 D1 Dn1 D1.2.3 सुवर्णम् (for सौ). Dn1 D1.2 पुरा (for तदा). — (L. 724) T G1 तु कृते (for वितते). S ह्यमन्य (G1 'स') त (for ह्यमन्यत). Dn1 D1.2 दक्षिणामत्यकालयत् (for the post. half). — (L. 726) Dn1 D1.2 कन्यानि चापि पितरो (for the prior half). B1 सर्वकामाद्; Dn1 क्षत्र काले; Dn1 D1.2 सर्वकामं; D1.2 सर्वं एव; D1.2 अन्नकाले; T G1 M1.2 सर्वान्कामान् (G1 'मं') (for सर्वकामान्). — (L. 728) T G1.2 पुण्यतमम् (for 'तरम्'). — D1 om. line 729. — (L. 729) D1 अयज्वीनम् (for 'ज्वानम्'). S (except M1.2) अक्षिण्यम्. B D1 Dn1 D1.2.3 अभि; Dn1 अति; T अयि (for अभि). D1 D1 श्वेत्य; Dn1 श्वित्य; D1.2 श्वेत्य; D1 चैत्य; D1 श्वेत्य; D1 श्वित्य; T श्वेत्य (for श्वेत्य). B D1 Dn1 D1.2.3 व्याहरन्; Dn1 D1 [अ]वाहर (for [अ]दाहरत्). D1 अभि श्वेत्यवाहर (for the post. half). — Colophon. — Sub-parvan: MSS. अभिमन्युवध. — Adhy. name: B D1 D1.2.3 षोडशराजिकं; Dn1 D1 'राजकीयं'; Dn1 'राजीयं'; D1 'राजकं'; T G1.2 'राजके रन्तिदेवचरितं'; G1 रन्तिदेवचरितं. — Adhy. no.: B1 S 64; B1 Dn1 65; D1 68. — Sloka no.:

नारद उवाच ।

दौष्यन्ति भरतं चापि मृतं सञ्जय शुश्रुम । [730]
 कर्मण्यसुकराण्यन्यैः कृतवान्यः शिशुर्वने ।
 हेमावदातान्यः सिंहाद्वत्तदङ्गायुधान्वली ।
 निर्वायोस्तरसा कृत्वा विचकर्षं वनन्ध च ।
 कूरांश्चोप्रबलान्याघ्रान्दमित्वा चाकरोद्दशे ।
 मनःशिला इव शिलाः संयुक्ता जतुराशिमिः । [735]
 व्यालादींश्चातिबलवांस्तप्रीतपान्नाजानपि ।
 दंष्ट्रासु गृह्णावहृष्ट शुष्कास्थानकरोद्दशे ।

Dn1 18. — (L. 730) D1 दौष्यन्ति; Dn1 D1.2 दौष्यन्ति; D1.2.4 'कृति' (D1.2 'ति'); G1.2.3 M1 दौष्यन्ति (G1.2 'स्य') ति; G1 दौष्यन्ति (for दौष्यन्ति). D1 सञ्जय (for सञ्जय). Dn D1.2.3 S (except G1) शुश्रुम. — (L. 731) Dn1 [अ]सुकराणि; D1 सुकराणि (for [अ]सुक). Dn1 D1.2 एव (for अन्यैः). G1 वच्छुचिर् (for वः शिशुर्). M1 शिशुर्यः कृतवान्वने (for the post. half). — (L. 732) B1 हिमवत्यागतान्सिंहान्; B1.2 G1 हिमावदातान्यः सिंहान्; M1.2 हेमावदातः सिंहशिशुर् (hypermetric) (for the prior half). G1 M1.2 वने (for वली). — (L. 733) D1 निर्वायोस्; D1 निर्वायोस् (for निर्वा). D1 सहसा (for तरसा). D1.2 विचकर्षं (for विचकर्ष). G1 M1.2 वृक्षेषु निवर्षं च (for the post. half). — D1 om. lines 734-738. — (L. 734) B1.2 Dn1 D1.2.3 M1.2 उग्रतरान्; D1.2 'रवान्; G1 अग्रवहन् (for उग्र). Dn1 D1.2 दमयित्वा; S दमयित्वा (for दमित्वा च). — Dn1 D1.2 om. line 735. D1 om. lines 735-745. — (L. 735) D1 मनःशिलाः समायुक्तान् (for the prior half). D1 संयुक्ता (for संयुक्ता). Dn1 D1.2 संयुक्ता भा (D1 'कान्वा') तुराशिमिः; D1 संयुक्ता जातुयचुभिः; D1 संयुक्ता भातुरादुरा; T प्रमंक्त्वा जितकाशिनः; G1 M1 ममदांजलिना विभुः; G1 प्रावृक्कांजनराशिमिः; G1 प्रमंक्त्वांजनकाशिनः; G1 प्रमंक्त्वा शितकाशिनः; G1 प्रमंक्त्वांजनकाशिनः (for the post. half). — (L. 736) D1.2 चापि (for चाति). Dn1 D1.2 S व्यालान्दी (Dn1 D1.2 'लान्दी'; T G1 M1 'लदी'; G1 'लदी'; G1 'लदी'; G1 'लदी') पाश्चातिबलवांस् (for the prior half). B1.2.3 D1 तान्प्रतीपान्; B1 D1 सुप्रतीपान्; Dn1 D1 S विप्र (T G1.2 विप्र) भिन्नान्; Dn1 तत्प्रतीपान्; D1 स प्रतीप्य; D1 तत्प्रतीप्य; D1 विप्रभिन्नान् (for तत्प्रतीपान्). T G1.2 सुप्रोपमान्; G1.2 M1 वनोपमान् (for गजानपि). — (L. 737) B1 (marg.). 2.4 [अ] पिच्छा; B1 स शिशुर्; Dn1 [अ] पिच्छा; D1 [अ]

महिषानप्यतिबलान्वलेन विचर्क्य ह ।

बलिनः सुमरान्वद्वाधानासत्त्वानि चाप्युत ।

कृच्छ्राप्राणान्वने बद्धा दमयित्वाप्यवासुजन् । [740]

तं सर्वदमनेत्याहुस्तद्विदस्तेन कर्मणा ।

तं प्रत्यपेधजननी मा सत्त्वानि विजीजहि ।

सोऽधमेधशतेनेष्टा यमुनामनु वीर्यवान् ।

त्रिशताश्वान्सरस्त्रयां गङ्गामनु चतुःशतान् ।

सोऽधमेधसहस्रेण राजसूयशतेन च । [745]

युनर्गजे महायज्ञैः सनासुवरदक्षिणैः ।

अग्निष्टोमानिरात्राणामुक्त्यविश्वित्रिनामपि ।

वाजपेयैष्टिमन्त्राणां सहस्रैश्च सुसंभृतैः ।

इष्टा साकुन्तलो राजा तपयित्वा द्वित्राग्र्यैः ।

मदन् यत्र पद्मानां कण्वाय नरतो ददौ । [750]

जाम्बूनदस्य मुद्रस्य कनकस्य महायज्ञाः ।

यस्य यूषाः शतध्यामाः परिणाहेन काञ्चनाः ।

समागम्य द्वित्रैः साधं सन्देद्वैः समुच्छ्रिताः ।

वरुच्य; Ds. 5 [अ]विगुष्ठा (for [अ]वरुष्ठा). Dn1 D1. 8 इतेशु
गुष्ठाधिरुहन्; S कीडमानः सुसंभृतो (for the prior half).
Bs (marg. also as above) शुष्कोष्ठा; Bs व्याप्तास्थान्;
Dn1 D1. 3 स्वप्तास्थान्; Dn2 वनस्थान्; D3 शुष्वा; Ds
[अ]मृका (for शुष्का). Ds आत्मनः कुरुते वशः; S दम-
यित्वा न मुञ्चति (for the post. half). — After line
737, S ins.:

सुवर्ध्मणां मनुयुमतां बलिनां युद्धशालिनाम् ।

[Gs सुपर्णां (for सुवर्ध्मणां). Ms. 3 मनुयुपानां (for
मतां). G1 M युद्धशालिनां.]

— (L. 738) Dc1 बलाद् (for बलान्). Dn1 D1. 3
अविषाणान्मरोन्मत्तान्; S महिषाणां सुश्रृंगानां (M1. 2 नां)
(for the prior half). Bs Dc1 Dn2 D1. 3. 4. 5 बलिनो
(for बलेन). B4 चर्क्य बलिनो वने; Dn1 D1. 3 बलिनां
युद्धशालिनां; S शतान्यदमयद्बलात् (for the post. half).
— After line 738, B D ins.:

सिंहानां च सुहृत्तानां शतान्यदमयद्बलात् ।

[Dn1 D1. 3 सदर्पाणां; Dn2 Ds. 4. 5 सुदीर्घाणां (for
सुहृत्तानां). Bs सिंहनादं च हृत्तानां (for the prior half).
Ds [आ]कर्षयद् (for [अ]दमयद्). Dn1 D1. 3 बली (for
बलात्); Dn2 Ds. 5 शतानां दमयद्बलात्; Ds शतनादमयद्बलात्
(for the post. half).]

— (L. 739) T G2-1 सुमराज्; G1. 5 M शरभान् (for
बलिनः). T Gs. 4 शरभान् (for सुमराज्). B1 (marg.)
Dc1 न्यक्रुन् (for खड्गान्). Dn1 D1. 3 बलिनः स (Dn1 श-
रभान्) (for the prior half). Ds वाप्युत; T G1. 3. 4
M चाप्यथः; Gs चाप्यथ (for वाप्युत). Ds अन्यान्सत्त्व-
विवाप्युत (for the post. half). — (L. 740) B कृच्छ्र-
प्राणः; Dn1 D1 कृपावास्तान्. Ds वशे (for वने). Ds
कृपावास्तान्शे चक्रे (for the prior half). Bs Dc1 Dn2
Ds. 5 T G1. 3 व्यपासुजन्; Dn1 D1. 3 [अ]व्यवा; D1
[अ]व्यवा; Ds. 5 उपा; Gs M व्यवा (for [अ]व्यवा).
— (L. 741) Dn1 D1. 3 आह (for आहुर्). B1 ते दिज-

नस्य; B1 (marg.) स्थानलेनान्य; Bs-5 दित्रास्तेनान्य; Dc1
स्थानस्तेन स; Dn1 D1. 3 स दित्रस्तेन; Dn2 D1. 3-5 ते
दित्रास्तेन; Gs दित्रास्ते नेन (for नदितस्तेन). — (L. 742)
Dn2 transp. मा and सत्त्वानि. B1 (marg. as above)
जहीनि वै; Bs (marg.) जहीनि वै; Dn1 D1. 3 विहिणय
(D1 "वः"); D1 निजीजहि; Ds विनिचन (sic); S व्यनीतशः
(for विजीजहि). — Ds. 5 om. (hapl.) lines 743-744.
— (L. 743) B2 शनैरौजे; Dn1 D1. 7 S शनैरौजे (for
नेष्टा). B2 उप (for अनु). Dn2 Ds. 5 यमुनायां च वीर्यवान्
(for the post. half). — (L. 744) B1-4 विशुनोभा (B1
न्या)न्; Dc1 Dn2 त्रिश (Dn2 "स)तांश्च; D1 त्रिशताश्वान्;
Ds त्रिशति च; Ds त्रिशतश्च; Ds Ms-5 त्रिशता च; T
Gs-5 त्रिशतं च; G1 M1. 2 त्रिशतं च (for त्रिशताश्वान्).
Gs सरस्वला (for "स्त्रयां"). Dn1 D1 श्रीमन्वानाहरद्राव्यो
(for the prior half). Dn2 Ds. 3. 5 गंगयां च (for
गङ्गामनु). Dn1 च मागतः; Ds. 5 T G2-1 चतुःशतैः; Gs. 5
M चतुःशतैः. D1 गंगा च मनुयुमताः (sic) (for the post.
half). — (L. 745) D1 om. (hapl.) from स्त्रेण up
to सह (in line 748). G1 M1. 2 वाजपेय (for राज-
सूय). — Ds. 5 om. lines 747-756. — (L. 747)
B Dc1 Dn2 Ds-5 अग्निष्टोमानि (Bs [marg.] मग्निष्टोमा-
स्थान् (for the prior half). B1 तथा; Bs-5 Ds. 3. 5
इष्टा; Dn D1. 3 सुसुधा (Dn2 "सुय") (for उक्थय-).
Bs-4 Dc1 Ds. 4. 5 विश्वित्रिना (for "त्रिनाम्"). Bs क्षत्रि;
Gs च सः (for अपि). — (L. 748) B Dc1 Dn2 Ds.
3. 5 वाजपेयसहस्राणां; Ds वैवातिरात्राण्यः; Gs वातुनांस्थेष्ट-
मन्त्राणां (for the prior half). B Dc1 Dn2 D1. 3. 4. 5 T
G2-1 सुसंभृतैः; Ds सुसंभृतैः; Gs "मिनेः (for "मृनेः).
— (L. 749) T G1 M साकुन्तलो. — Line 750 = 12.
29. 44rd. — (L. 750) D1. 3 यः स (for यत्र). B1
(marg. as above), 3 Dc1 Dn2 D1-5 कण्वाणां (for
पद्मानां). Ds परान् (for भरतो). — (L. 751) B1. 5
कोटि वास्य; B1 कोटि चापि; Gs. 5 जनकस्य (for कन-).
Dn1 D1. 3 महोच्छ्रिताः (for महायज्ञाः). — (L. 752)
Dn1 D1. 3 तस्य (for यस्य). Dn1 शतव्यासाः; Gs "व्यासाः

स्वलंकृता भ्राजमानाः सर्वरत्नैर्नोरमैः ।

हिरण्यमथान्द्रिदरात्रधानुद्धानजाविकान् । [755]

दासीदासं धनं धान्यं गाः सवत्साः पयस्विनीः ।

ग्रामान्गृहाणि क्षेत्राणि विविधांश्च परिच्छदान् ।

कोटीशतायुतं चैव ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।

चक्रवर्ती ह्यदीनात्मा जेतारिस्त्वजितः परैः ।

स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया । [760]

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पथ्याः ।

अयञ्जानमदाक्षिण्यमपि श्वेत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

पृथुं वैभ्यं च राजानं मृतं सृज्य शुश्रुम ।

यमभ्यपिञ्चन्साम्राज्ये राजसूये महर्षयः ।

अयं नः प्रथयिष्येत सर्वानित्यभवत्पृथुः । [765]

क्षतान्नास्यते सर्वानित्येवं क्षत्रियोऽभवत् ।

(for 'ग्रामाः'). B Dc1 Dn1 Ds-5 यस्य यूपः दत्तव्यामः; D1 यस्य यूपशतव्याम- (for the prior half). B1 (marg.). 3 परिणाहे च; Gs परिणामाः स-; M1-5 परिणाहेम (sic); Ms-5 'हेय (for 'हेन'). B Dc1 Dn1 D1.3-1 Gs कांचनः. — T G2 om, line 753. — (L. 753) Dn1 D1.3 सहस्रन्यामाश्चोच्छ्राये; G1.3-5 M सहस्रन्याम (G1.3 'य' मुद्रिद्धाः (for the prior half). B1.3-5 Dc1 Dn1 D1.3 स मुद्रिद्धाः; B2 Ds 'स्वितः (for 'च्छ्रिताः). — (L. 754) Ds स्वलंकृतो. B D1 स (B1.5 D1 अ) लंकृतान्भ्राजमानान्; Dc1 Ds.5 स (Ds अ) लंकृतान्भ्राजमानान्; Ds स्वलंकृतो भ्राजमानः (for the prior half). Bs सर्वरत्न-; Dn1 D1.3 सर्वे रत्नैः. Dn1 D1 मनोहरैः; D1 'जुगैः; G1.2.3.5 M 'रमाः (for 'रमैः). — (L. 755) B1.3 (marg. as above). 3 Dc1 D1 हैरण्यान्; Dn1 Ds-5 हैरण्यम् (for 'हिर'). Dn1 Ds.5 अथ- (for अथान्). Ds सरथान् (for द्वादशान्). T Gs-5 हिरण्यमथान्द्रिदरात्रधानुद्धान्; G1.3 M हिरण्यमथान्द्रिदरात्रधानु (for the prior half). Dn1 D1.3 तथा चोद्धान्; Ds om. रथा; T Gs-5 उद्धान्श्वान् (for रथानुद्धान्). Dn1 Ds.5 Ms-5 अजाविकं. — (L. 756) Gs दासान् (for दासं). Dn1 Ds.5 गावः (for धान्यं). Dn1 D1.3 दासीदासान् (D1 'सा य) नं कन्या (for the prior half). Ds वत्साः सु-; Ms सहस्राः (for सवत्साः). Dn1 Ds.5 सवत्साः सुपयस्विनीः (for the post. half). — (L. 757) Dn1 ग्रामाः; D1.3 ग्राम- (for ग्रामान्). B1.3 Ds गृहांश्च (for गृहाणि). — (L. 758) Ms-5 कोटि (for कोटी-). B Dc1 Dn1 D1-5 कोटीश- (B1 'टीः श-; B2 'टिश) जयुताश्चैव (Dn1 'आपि) (for the prior half). Dn1 D1.3 च संवशः; T G1-2.5 M1-3.5 क्षमंहतः; G4 क्षमंसतः; M4 [S]भ्यमंहत (for क्षमन्यत). — Ds om. line 759. — (L. 759) D1 सुदीनात्मा (for क्षादी'). T Gs-5 Ms-4 चक्रवर्ती (G1.3 'ति) र्दीनात्मा (for the prior half). Dn1 D1 जेता यस्; D1.2.4 जितारिस् (for जेतारिस्). B1.3 Dc1 Ds जे (Ds जि) तारि- नजितः परैः; B1.3 जितारिष्वांजिते परैः; Ds जेतारिस्त्वपरा- जितः; Ds जेता यस्य जितः परैः; T Gs-4 जेता नोद्विजितः परैः; G1.3 M जेता जुद्धे जितः परैः (for the post. half).

— (L. 760) Ds.5 संजय (for सृज्य). — (L. 761) Dn1 D1 पुण्यात् (for पुत्रात्). T Gs-5 पुण्यतमस (for 'तरस्). — Ds om. line 762. — (L. 762) S (except Gs Ms) अदक्षिण्यम्. B Dc1 Dn1 D1.3-5 अभि; Dn1 अति; T अपि (for अधि). Dc1 D1 श्वेल; Dn1 Ds क्षिज; Ds.4 श्वेय; Ds चैल; T श्वेल (for श्वेल). B Dc1 Dn1 D1.3-5 व्याहरन्; Dn1 D1.3 [अ] वाहर (D1 'रः) (for [उ]दाहरत्). — Colophon. — Sub- parvan : MSS. अभिमन्युवध. — Adhy. name : B Dc1 Dn1 Ds-5 षोडशराजि (Dn1 Ds 'जी) कं; Dn1 Ds Gs 'राज- कीयं; D1 'राजकं; T Gs.4 'राज (T1 'जि) के भरतचरितं; Gs भरतचरितं. — Adhy. no. : B1 Ds S 65; Bs 64; Dn1 66; Ds 59; Ds.1 67. — Śloka no. : Dc1 Dn1 17; Ds 14. — Lines 763-770 = (var.) 12. 29. 128-132. — (L. 763) Bs Dc1 Dn1 D1.3 पृथुं वैभ्यं; Dn1 D1.3.5 पृथुवैभ्यं (Ds 'न्यं); S वैभ्यं पृथुं (by transp.). B1.3 पृथुं च वैभ्यं च राजानं (hyper- metrio); Bs पृथुं च वैभ्यं राजानं (for the prior half). Ds संजय (for सृज्य). Dn1 D1.3 S शुश्रुमः. — (L. 764) Ds.5 यदाभिर्पिचन् (for यमम्). Dn1 D1.3 राजा- नं; S संमंय (for साम्राज्ये). — (L. 765) B Dc1 Dn1 D1-5 यत्न (Ds.5 'त्त) तः प्रथितेत्यु (Bs 'ते ह्य) जुः; Dn1 D1.3 यत्नेन पार्थिवा ऊजुः; G1 M अयं नः प्रथयेत्वेव (M1 'यलेति) (for the prior half). B1-3.5 Ds.3.5 अभि- भवत्; Bs Dc1 Dn1 D1.4 अभिभवन्; Dn1 D1.3 नोभि- भवेत् (for इत्यभवत्). Ds सर्वमभ्याभवन्पृथुः (for the post. half). — (L. 766) D1 क्षतातस्य; D1 T 'वात्रस्य; Ds कृतातस्य; D1.3 क्षयं नस् (for क्षतातस्य). Dn1 Ms-5 त्रायते (for त्रास्यते). Dn1 D1.3 S नित्यम् (for सर्वान्). S इति च (for इत्येवं). Dc1 [S]भवन्; Ds भवेत् (for सभवत्). — D1 om. line 767. — (L. 767) D1.5 पृथुः (for पृथुं). Dc1 Dn1 Ds.4.5.1 वैभ्यं (for वैभ्यं). Dn1 Ds तदा; Ms.4 पृथुः (for प्रजा). Gs शकासेति (for रक्ताः स्मेति). Ds T Gs-4 यदाह्वन् (for यदह्वं). Dn1 D1.3 रक्ता दासे तदाभवत्; Dn1 Ds.5 रक्ष-

पृथुं वैन्यं प्रजा दृष्ट्वा रक्ताः स्मेति यद्वुवन् ।
ततो राजेति नामास्य अनुरागादजायत ।
अकृष्टपत्न्या पृथिवी आसीद्वैन्यस्य कामधुक् ।
सर्वाः कुम्भदुहो गावः पुटके पुटके मधु । [770]
आसन्दिरमया दर्भाः सुखस्पर्शाः सुखावहाः ।
तेषां चीराणि संवीताः प्रजास्तेष्वेव शेरते ।
कलान्यमृतकल्पानि मूलानि च मधूनि च ।
तेषामासीत्तदाहारो निराहाराश्च नाभवत् ।
अरोगाः सर्वसिद्धार्था मनुष्या अकुतोभयाः । [775]
न्यवसन्त यथाकामं वृषेषु च गुहासु च ।

प्रविभागो न राष्ट्राणां पुराणां चामवत्तदा ।
यथासुखं यथाकामं तथैता मुदिताः प्रजाः ।
तस्य संस्तम्भयन्नापः समुद्रसन्धियास्ततः ।
पर्वताश्च द्रुमुर्भागं प्वजमङ्गश्च नाभवत् । [780]
तं वनस्पतयः शैला देवासुरनरोरगाः ।
स्तपयः पुष्यजना गन्धर्वाप्सरसोऽपि च ।
पितरश्च सुखासीनमभिगम्येदमवुवन् ।
सम्राडसि क्षत्रियोऽसि राजा गोप्ता पितासि नः ।
देह्यस्मभ्यं महाराज प्रभुः सर्वोप्सितान्वरान् । [785]
यैवैयं साध्वर्नास्तुस्तोर्वैतिय्यामहे सुखम् ।

स्वेति यदावुवन् (for the post. half). — (L. 768) T G2-s तस्माद् (for ततो). Dn1 नामासाव्; D1.3 नामा स (for नामास्य). D1 अनुगार्यति मानवाः (for the post. half). — (L. 769) Ms-s अकृष्टपत्न्या (for "पत्न्या"). Gs हासीद् (for आ). Dc1 D1.3.6 वैष्वस्य (for वैन्यस्य). — (L. 770) Dn3 कुम्भदुहा; D1 कुम्भो दुहो; D2.3.6 कुम्भदुहो (D2.6 "घा"); D2.4 S कामदुहा (for कुम्भदुहो). B3 सदा मखे दुहा नावः (for the prior half). — (L. 771) G1 M सुरमयो (for हिरण्यमया). S वृक्षाः (for दर्भाः). Dn1 D1.8 S सुगंधिनः (for सुखावहाः). — (L. 772) D1 चीरेण (for चीराणि). — (L. 773) Dn1 कल्पानौ; D2 तुल्यानि; D1.8 वृक्षाणां (for कल्पानि). B1.5 D1.2 स्वादूनि (for मूलानि). B1.3 Dc1 D2 च मधूनि च; Dn1 D1.8 विविधानि च; D1 lacuna. D2 इत्येति च वृद्धि च (for the post. half). — (L. 774) Dn2 तु नो (for च न). Dn1 विहारश्चापितोभवत्; D3 निराहाराश्च नाभवत्; D1.8 विहारश्चापि नाभवत्; S निराहारोपि नाभवत् (for the post. half). — Lines 775-776 = (var.) 12. 29. 133. — (L. 775) B2-s Dc1 Dn3 D1-3.5.6 अकुतोभयाः; Dn1 D1.8 त्वकुतो; D1 च कुतो (for अकुतो). — (L. 776) D3 S निवसंति (for न्यवसन्त). D3 न्यवेशयंस्तदा कामं (for the prior half). B3 Dn3 S वृषेषु (for गुहासु). — (L. 777) Dn1 D1.8 पुराणां (for पुराणां). D2.4 वाभवत्; G1.3 अभं (for चामं). — (L. 778) Dn1 D1.8 G1 M यथा सम्यक्; T G2-s यथा रम्यं (for यथाकामं). B1.3 Dn1 D1.8 T G2-s तथैव; B3 तथैव; Dc1 Dn3 D2.3.5.6 यथैता (for तथैता). G1 M तदै (G1 "ये") वसुधिताः प्रजाः (for the post. half). — Lines 779-780 = (var.) 12. 29. 134. — (L. 779) B Dc1 Dn1 D1.2 संस्तमिता; Dn3 तस्तंभिरै; D2-6 संस्तभिरै (for संस्तम्भयन्). B Dc1 Dn Dn D1.2.5 ह्यापः; D2.6 चापः; D1 त्वापः (for आपः). B1-3 D1.4 त्वभियास्ततः; Dc1 D3 प्रति (for अभि). — (L. 780) T G2-s [अ]वलीयंत;

G1 M व्यलीयंत (for द्रुमुर्भाग). G M1.3 संगम् (for मङ्गश्च). — (L. 781) Dn2 ने (for तं). Dn1 D1.8 G1.3 M1.3 महोरगाः (for नरो). — (L. 782) G1 M1.3 पुष्यजना (for "जना). B1 D3 गणाः; D3 गणः (for अपि च). Dn3 D3 गंधर्वाप्सरसां गणाः; D3 ब्रह्माप्सरोगणाः (for the post. half). — (L. 783) Ms-s इदं वचनमवुवन् (for the post. half). — (L. 784) D1.8 सम्राट् त्वमसि क्षत्रियो (for the prior half). S [अ]सि पाति (G1 M "हि") (for पितासि). — (L. 785) G1 M1.2 अस्माकं (for अस्मभ्यं). Dn3 D3.3.6 प्रभुरान् (for प्रभुः सन्). — (L. 786) B4 शाश्वतं (for "तीरु"). Dn3 D2.3.6 तृप्ता (for तृप्तिर). Dn1 D1.8 तैवैवं शाश्वति तृप्ति; D3 S यैवैवं शाश्वतं तृप्ता (for the prior half). G1 वयं (for सुखम्). — After line 786, S ins. :

विनाशितः प्रजानिस्तु प्रजानां हितकाम्यया ।
धनुर्गुणं परत्वांश्च वसुधामाद्रवद्वली ।
ततो वैन्यमयाद्राजन्तोर्भूत्वा प्रादवन्मही ।
तां पृथुर्भुजुरादाय द्रवन्तीमन्सारयत् ।
सा लोकान्द्रवलोकादीन्गत्वा वैन्यमवार्दिता । [5]
सा ददशाग्रतो वैन्यं कामुकोचनपाणिनम् ।
उत्तलङ्घितिशिखैर्बाणैर्दक्षितेजःसमयुतिम् ।
महायोगं महात्मानं दुर्धर्षमनरेरपि ।
अलभन्ती परिक्रान् वैन्यमेवान्वपद्यत ।
कृताञ्जलिपुटा राजन्युच्यं लोकैस्त्रिभिस्तदा । [10]
उवाच चैनं नापम्यं स्वीयं कर्तुमर्हसि ।
कथं धारयिता चासि प्रजा राजन्यवा विना ।
पृथुरवाच ।

एकस्वार्थाय यो हन्यादात्मनो वा परस्व च ।
एकं प्राणं बहुनापि प्राणिनां नास्ति पातकम् ।
यस्मिन्सु निहते भद्रे बहवः सुखमेपते । [15]

तथेत्युक्त्वा पृथुर्वैन्यो गृहीत्वाजगवं धनुः ।
 शरांश्चाप्रतिमान्घोरांश्चिन्तयित्वावनीन्महीम् ।
 एषोहि वसुधे क्षिप्रं क्षरैभ्यः काङ्क्षितं पयः ।
 ततो दास्यामि भद्रं ते अजं यस्य यथेष्टितम् । [790]

वसुधोवाच ।

दुहितृत्वेन मां वीर संकल्पयितुमर्हसि ।

तस्मिन्हे त्वयं नास्ति पातकं नोपभुज्यते ।
 सोऽहं पालनिमित्तं त्वां वधिष्यामि वसुधरे ।
 यदि चेद्वननादय न करिष्यामि मे प्रियम् ।
 त्वां निहत्य तु बाणेन मच्छासनपरायुलीम् ।
 आत्मानं प्रथयित्वाहं प्रजा भारयिता स्वयम् । [20]
 सुखं वचनमास्याय मम धर्मभृतां वरे ।
 संजीवय प्रजा नित्यं शक्ता ह्यसि वसुधरे ।
 दुहितृत्वं च मे गच्छ एवमेतन्महाशरम् ।
 नियच्छेयं त्वदर्थाय उद्यतं घोरदर्शनम् ।

भूमिरुवाच ।

सर्वमेतन्महाराज विधास्यामि परंतप । [25]
 वत्सं त्वं पदय राजन्वै क्षरेयं येन वत्सला ।
 समां च कुरु सर्वं मां तु धर्मभृतां वर ।
 यथा दिव्यन्दमानं वै क्षीरं सर्वत्र भावये ।

नारद उवाच ।

तत उत्सारयामास शिलाजालानि सर्वशः ।
 पृथुर्नैषस्तदा राजस्तेन शैला विवर्धिताः । [30]
 न हि पूर्वनिसर्गं वै विषमे वसुधातले ।
 प्रविभागः पुराणां वा ग्रामाणां वा महीपते ।
 न सस्यानि न गोरध्वं न कृषिर्न वणिग्पथः ।
 वैन्यातपमृष्टि राजेन्द्र सर्वस्यैतस्य संभवः ।
 यश्च यत्र च साम्यं तु भूभावासीत्किंलापय । [35]
 तत्र तत्र प्रजास्तात निवासमभिरुचयन् ।
 कुच्छ्रेणैव महाराज हलेवमनुशुश्रुयः ।

[(L. 4) Ms-3 द्रवतीम् (for द्रवनीम्). G1.3 Mi.3
 अन्धावत (for 'सारवत'). — (L. 6) G2-3 पाणिकं (for
 'नम्'). — (L. 7) T G2 निधितैर (for निधितैर). Ms-3
 दीप्तसूर्य- (for 'नेत्रः'). — (L. 8) G1 Mi-3 महायोगि (for
 'योग'). — (L. 9) G2-3 [अ]भ्यपचन (for अभ'). — (L.
 10) Ms-3 पूज्या (for पूज्यं). — (L. 11) T G2 वैश्यं
 (for 'चैनं'). G1 M नाधर्म (for नाधर्म). G1 Mi.3 स्त्रीवधे
 (for 'धं'). G2 अर्हति (for 'सि'). — (L. 12) T G2
 transp. मया and विना. — (L. 14) G2-3 प्राणान् (for
 प्राणं). T अस्ति (for नास्ति). G1 Mi.2 प्राणानस्यास्ति पातकः ;

नारद उवाच ।

तथेत्युक्त्वा पृथुः सर्वं विधानमकरोद्वशी ।
 ततो भूतनिकायास्ते वसुधां दुदुहुस्तदा ।
 तां वनस्पतयः पूर्वं समुत्तस्थुर्दुश्रवः ।
 सातिष्ठद्वत्सला वत्सं दोग्धृन्पात्राणि चेच्छती । [795]
 वत्सोऽभ्युप्यतः शालः पुक्षो दोग्धाभयत्तदा ।

Ms-3 प्राणांस्तस्यास्ति पातकं (for the post. half). — (L.
 16) G1 Ms-3 शुभे ; G2 सुखं (for त्ववं). Mi.3 तस्मि-
 स्तु निहते नास्ति (for the prior half). G1 M नोप-
 पातकं (for 'भुज्यते'). — (L. 17) G1 M प्राणिः ; G2
 बल- (for पाल-). — (L. 18) G2 करिष्यामि न (by
 transp.). — (L. 20) G2 राधयिता (for धार').
 — (L. 23) G1 Mi.3 एनं ; Ms-3 एव (for एतन्).
 — (L. 24) T उद्यतं (for उद्यतं). G1 Mi.3 धरा ;
 Ms.3 वसुधरा ; Ms वसुधा (for भूमिर्). — (L. 25)
 M1 एतं (for एतन्). — (L. 26) T G2 वत्स (for वत्सं).
 G1 M तु (for त्वं). — (L. 27) G2-3 तु (for च).
 T G2 सर्वं तु ; G1 M सर्वत्र (for 'त्र'). G1 M त्वं (for
 तु). G1 Mi.3 वरः (for वर). — (L. 28) Mi.3
 भावयेत् (for भावये). G1 Mi.3.4 om. the ref.
 — (L. 30) M2 तथा (for तदा). G2-3 राजा (for
 राजस्). Ms-3 येन (for तेन). — (L. 32) T G2
 प्रविभागं पुराणं वा (for the prior half). — (L.
 37) G2-3 कुच्छ्रेण च (for 'जैव').]

— (L. 787) T G Mi.3 पुनर् (for पुरर्). Bi-3.3
 Dci Dns Di-4.3 वैन्यो (for वैन्यो). Dni Di.3 सशरं
 (for [अ]जगवं). — (L. 789) Bi.3 Dni Ds T G1
 M2 क्षरेभ्यः ; Bi (marg.) ह्येभ्यः ; Dns Ds-3 क्षरेस्त्वं ;
 G2 रक्षेभ्यः (for क्षरेभ्यः). — After line 789, S ins.:

मच्छासनातिगां वै त्वां प्रमथिष्याम्यहं शरेः ।

तथोक्ता सात्मनः श्रेयश्चिन्तयित्वावनीपृथुम् ।

वत्सं पात्राणि दोग्धृश्च क्षीराणि च समादिश ।

[(L. 1) G1 Mi.2.1 त्वा (for त्वां). — (L. 3) G1
 M वत्सान् (for वत्सं).]

— (L. 790) G2 [अ]हं भद्रं (for भद्रं ते). T G2-3
 Ms-3 सर्वं ; G1 Mi.2 क्षीरं (for अक्षे). S (except
 G2) om. the ref. D3 वसुदेव (for वसुधा). — (L.
 791) Dns Ds-3 S दुहितृत्वे च (for 'वेन'). D3 मां
 राजन् (for मां वीर). MSS. om. the ref. — (L.
 792) Da.3 बली (for वशी). — (L. 793) Bi.3
 (marg.) 3.3 Dci Ds तां (for ते). T G2-4 वीरगां ;
 G1.3 (marg. as above) Mi.3-3 विराजं ; M2 वीरजं
 (for वसुधां). Bi दुदुहं सुधां तदा (for the post. half).

छिन्नप्ररोहणं दुग्धं पात्रमौदुम्बरं शुभम् ।
उदयः पर्वतो वत्सो मेरुर्दोग्धा महासिरिः ।
स्तान्न्योपधयो दुग्धं पात्रमममयं तथा ।
दोग्धा चासीत्तदा देवो दुग्धमूर्जस्करं प्रियम् । [800]
असुरा दुदुहुर्मायामामपात्रे तु ते तदा ।
दोग्धा द्विमूर्धा तत्रासीद्वत्सश्चासीद्विरोचनः ।
कृषिं च सस्यं च नरा दुदुहुः पृथिवीतले ।
स्वायंभुवो मनुर्वत्सस्तेषां दोग्धाभवत्पृथुः ।
अलावुपात्रे च तथा विषं दुग्धा वसुंधरा । [805]

धृतराष्ट्रोऽभवद्दोग्धा तेषां वत्सस्तु तक्षकः ।
सप्तर्षिर्मिश्रं दुग्धा तथा चाह्निष्कर्मसिः ।
दोग्धा बृहस्पतिः पात्रं छन्दो वत्सस्तु सोमराट् ।
अन्तर्धानं चामपात्रे दुग्धा पुण्यजनैर्विराट् ।
दोग्धा वैश्रवणस्तेषां वत्स आसीत्कुबेरकः । [810]
पुण्यगन्धान्यग्रपात्रे गन्धर्वाप्सरसोऽदुहन् ।
वत्सश्चित्ररथस्तेषां दोग्धा विश्वरुचिः प्रभुः ।
स्वर्धां रजतपात्रे तु दुदुहुः पितरश्च वाम् ।
वत्सोऽत्र वत्सरस्तेषां यमो दोग्धा तथान्तकः ।

— (L. 794) Dn1 S (except Gs) सर्वे (for पूर्व). Dn1 Dr. s S (except Gs) उपतय्युर्; Ds समं तय्युर्; Ds समत (for समुत्). — (L. 795) Ds सा निष्कः; Dr. s अलिष्टद्; T G2-s सातीव (for सातिष्टद्). B Dn1 Dr. s दोग्धा; Dn1 D1-s दोग्धी; Dn1 दोग्धा (for दोग्धन्). Dn1 Ds. s Gs. 4 वेच्छति; Ds [अ]वेक्षती. — (L. 796) S सालः (M1. 2 "लं") (for शालः). T G2-s. 5 (inf. lin. as above) M1. 2 पर्णो (for प्रक्षो). T G2-s M द्विजद्रुनः; G1 [अ]भवद्भुमः (for [अ]भवत्तदा). — (L. 797) D1 क्षिन्नः; Ds छिन्नः; T1 G2-s M3-s भिन्नः (for छिन्न-). B1-s औहुं (B2 "हं") वरं (for औदुम्बरं). — (L. 799) Gs स्वर्णमयं (for अयम्). Dn1 Ds Gs तदा. — After line 799, Dn1 Dr. s ins.:

देवानामभवद्वत्सः पात्रमिन्द्रो विरप्सयम् ।
while, after line 799, Ds ins.:

अमरा दुदुहुर्देवी स्वर्णपात्रेऽथ वृद्धा ।
Ds ins. after line 799:

देवेर्दुग्धा वसुमती विष्णुर्वत्सस्तदाभवत् ।
On the other hand, after line 799, S ins.:

देवानां वत्स इन्द्रोऽभूत्पात्रं दास्यमयं तथा ।
[M3-s तदा (for तथा).]

— (L. 800) Ds repeats from तदा देवो up to असुरा दु (in line 801) after the prior half of line 803. Dn1 Dr. s S च सविता; Ds (both times). s वासीत्तो (Ds "दा") (for चासीत्तदा). T G2-s ओजस्करं (for ऊर्जं). Ds (second time) परं (for प्रियम्). — (L. 801) Dn1 मयम् (for मायाम्). B2 Ds अयः (for आय-). B1 वै; Dn1 Dr. s तां (for ते). S अयः पात्रे तु तामय (for the post. half). — (L. 803) S शुक्रोभूद् (for तत्रासीद्). Dn1 Dr. s दोग्धा दास्याभवत्पृथुः (for the prior half). Dn1 स्वासीद्; Ds आ

(for चा). — (L. 803) Ds तदा (for नरा). Ds कृषिं सस्यं चापि नरा (for the prior half). Gs परणीतले (for पृथिवी). — (L. 804) Dn1 Ds [s]जवद्; Ds महा- (for मयुर्). B1. s (marg. as above) Dn1 Dn2 Ds प्रभुः (for पृथु). — After line 804, Ds ins.:

नागाश्च दुदुहुः क्षीपी स्वदुग्धं परमारकम् ।

— (L. 805) B1 -पात्रे तु; Dn2 -पात्रं च (for -पात्रे च-). Dn1 Dr. s पुनर्; Ds तदा (for तथा). S अलावुपात्रेणु (G1. 2 "त्रे तु") विषं (for the prior half). T G1-s M1. s नागैर्; Gs M2-s तदा (for विषं). Ds दुग्धं (for दुग्धा). Gs तदा दोग्धा च वायुकिः (for the post. half). — (L. 806) Dn1 Dr. s transp. तेषां and वत्सश्च. Dr. s च (for तु). — (L. 807) Dn1 Dr. s पुनर् (for तदा). Ds S दुग्धं (for दुग्धा). Ds ऋषिभिः सप्तर्षिर्द्वयं (for the prior half). Dn2 Ds. s तय्युर्; Ds lacuna; S तय्युर् (for तथा). Ds वा (for च). Dn1 Dr. s तत्र दोग्धा बृहस्पतिः (for the post. half). — (L. 808) Dn1 Dr. s कृत्वा छंदोमयं पात्रं (for the prior half). Dn1 Dr. s तेषां (for छन्दो). B2-s D1. s च (for तु). — B1 om. (hapl.) line 809. Dr reads lines 809-815 twice (without var.). — (L. 809) Dn1 Dr. s वामपात्रे; Ds वाम; G1 M त्वाम; Gs लोम (for वाम). Dn1 Dr. s om. (hapl.) from the post. half up to the prior half of line 811. Ds दोग्धा; Ds S (except G2) दुग्धं (for दुग्धा). — (L. 810) G1 M1. 2 तु वरं पय (for वैश्रव). Dn1 Ds-s वृषध्वजः; T Gs कुबेरकः (for कुबेरकः). B Dn1 D1. 2 वत्सश्चासीद्दुग्धा B1. s "ह" ध्वजः (for कुबेरकः). — (L. 811) S पुण्यगन्धं (for the post. half). Gs पुण्यपात्रे (for पय). — (L. "गन्धान्"). G1 पद्मपत्रे; Gs पुण्यपात्रे (for पय). — (L. 812) Dn1 Ds. s Gs वैश्रवण्य (for विष). Ds विश्व-कपिः; S वसुरपि (G1. s M "रुचिः") (for विश्वरुचिः). D2. s च यः (for प्रभुः). — (L. 813) Dn2 D1. s-s

एवं निकायैस्तैर्दुग्धा पयोऽभीष्टं हि सा विराद् । [815]

येवंतयन्ति ते ह्यद्य पात्रैर्वत्सैश्च तिलशः ।

स यज्ञैर्विधैरिष्टा पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् ।

संतर्पयित्वा भूतानि सर्वैः कामैर्मनःप्रियैः ।

हैरण्यानकरोद्वाजा ये केचित्पार्थिवा भुवि ।

तान्ब्राह्मणेभ्यः प्रायच्छदश्चमेधे महामले । [820]

पष्टिनागसहस्राणि पष्टिनागशतानि च ।

सौवर्णानकरोद्वाजा ब्राह्मणेभ्यश्च तान्ददौ ।

इमां च पृथिवीं सर्वां मणिरत्नविभूषिताम् ।

सौवर्णानकरोद्वाजा ब्राह्मणेभ्यश्च तां ददौ ।

स चेन्ममार सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया । [825]

पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पद्यथाः ।

अयज्वानमदाक्षिण्यमभि श्वेत्येत्युदाहरत् ।

Colophon.

नारद उवाच ।

रामो महातपाः शूरो वीरलोकनमस्कृतः ।

जामदग्न्योऽप्यतियशा अचित्सो मरिष्यति ।

यस्याभ्रमनुपयेति भूमिं कुर्वन्निपांशुलाम् । [830]

न चासीद्विक्रिया यस्य प्राप्य श्रियमनुत्तमाम् ।

स्वधा (for स्वधां). B Dc1 Dn2 D1-6 Gs-6 -पात्रेण (for -पात्रे तु). T G1-2 तु; Gs M स (for च). — (L. 814) B D वैवस्वतस् (for ऽव तत्सरस्). B Dc1 Dn2 D1-6 [अ]नक्तदा (B1 D2-6 'या'); Dn1 D1-3 [अ]नक्तः स्वयं (for तथान्तकः). — (L. 815) Ds सर्वजनैर् (for निका-येस्तैर्). B1-3 Dc1 D1 पयोभीष्टानि; Dn1 D1-3 S पयोभीष्टानि (for पयोऽभीष्टं हि). Ds-6 पयोभिष्टानि-सा- (Dc 'वत्स') विराद्; Ds पयोभिस्तु विशो विराद्; Ds पयोभिस्तानि विराद् (for the post. half). — Line 816 is partly damaged in Gs. — (L. 816) Dc1 तैर् (for यैर्). Dn D1-3 ह्यद्य; G1 M तु (Ms-3 इ) सा (for ह्यद्य). Ds-6 ये वत्सवन्ते ते स्व (Dc ह्य) य; Ds वत्स-विष्यन्ति ते ह्यद्य; Ds येवंतयन्ते ते ह्यद्य; T Gs-6 निवर्तयन्ति ये ह्यद्य (for the prior half). Dn1 D1-3 वैन्वेन (for वत्सैश्च). S (Gs damaged) पृथुं (G1 M1-3 दिष्टो; Gs दिष्टा; Ms-3 ह्यद्य) वैन्वे च (G1-3 M 'न्वेन' सर्वशः (for the post. half). — (L. 817) B1-3 Dc1 D1-2 यज्ञैश्च (for स यज्ञैर्). B1-3 Dc1 Dn2 D1-2 यज्ञैः; D1 वैन्वेः (for वैन्वेः). — (L. 818) Dn Ds-1 S (except Gs) सर्व- (for सर्वैः). — Ds om. lines 819-822. — (L. 819) Ds-6 हिरण्यम् (for हेर्). Dn1 D1-3 राजो (for राजा). D1 यः (for ये). Ds यान्तांश्वित्पार्थिवान्भुवि; Gs यो कचित्पार्थिवो भुवि (for the post. half). — (L. 820) Dn1 D1-3 तां (for तात्). T अयमेधैर् (for 'मेधे'). — (L. 821) Gs damaged the prior half. B1-3 Dc1 D1 G1 M1-3 पष्टि; B1 Dn Ds-6-8 T Gs-4 Ms-3 पष्टिर् (for पष्टिः). B1-3 Dc1 D1 G1 M1-3 पष्टि; B1 Dn Ds-3 T Gs-4 Ms-3 पष्टिर् (for पष्टिः). — (L. 822) B1-3 (marg.) D1 सौवर्णानि (for सौवर्णान्). — Dn2 Ds-6 om. (hapl.) lines 823-824. — (L. 823) S (except Gs) य इमां (for इमां च). — Dc1 Ds om. line 824. — (L. 824) B1-3 Dn1 D1 सौवर्णाम् (for 'र्णाम्'). S कृत्वा हिरण्यमीं राजा (for the prior half).

S ह्यमहं (Gs-6 'स' त (for च तां ददौ). — (L. 826) T Gs-6 पुण्यतरम् (for 'तरस्'). — Ds Ms om. line 827. Gs partly damaged. — (L. 827) T G1-2-3 M1-2-3 अदक्षिण्यम् (for अदा"). B Dc1 Dn1 D1-3-8 अभि; Dn2 अति; T अयि (for अयि). Dn1 D1-3 क्षित्य; Dn2 सैव्य; D1 क्षैत्य; Ds-4 शैव्य; Ds क्षैत्य; T Gs श्वेत्य (for श्वैत्य). B Dc1 Dn2 D1-3-6 व्याहरत् (Dc 'म्'); Dn1 [अ]व्याहरत्; D1-3 [अ]वाहर (for [अ]दाहरत्). — Colophon. — Sub-parvan: MSS. अभिमन्वुवच. — Adhy. name: B Dc1 Dn2 Ds-6 षोडशराजिकं; Dn1 Ds 'राजकीयं; D1 'राजकं; T Gs-4 'राजके पृथुचरितं; Gs पृथुचरितं. — Adhy. no.: B2 Dn1 67; Ds 60; Ds S 66. — Śloka no.: Dc1 32; Dn1 31. — (L. 828) Dn2 Ds-4-6 T Gs-5 Ms-1 वीरो (for वीर-). — (L. 829) Dn1 D1-3 [स]प्रतियशा; Ds Ms [स]प्रति-शया; T Gs-4 ह्यतियशा; Gs ह्यतियशा; Gs महाराज (for ऽप्यतियशा). Dn1 D1-3 सोवित्तो गमिष्यति (for the post. half). — (L. 830) B1-3 यः सायम्; B2-4-5 Dc1 Dn D1-2 यस्यायम्; T Gs-4 Ms (sup. lin. as above) यस्यामी (Ms 'मि') र्; Gs यस्यायम् (for यस्या-यम्). Ds-4-6 यस्मात्समनुपये (Dc 'तुल्ये') ति; Ds यज्वा-मन्योऽप्यतियशा; Gs यस्यायमनुपयेति (for the prior half). B Dc1 Dn2 D1-2-6 इमां सुखा (B2 Ds-5 'खं'); Ds इमां सुखा; D1-3 विपांशुला (for 'सुला'). Ds भूमिमुर्वी सता सुमाः (sic); Ds भूमिमुर्वीमिमां सुमां (for the post. half). — (L. 831) T Gs-6 तस्य (for यस्य). — After line 831, S ins.:

जामदग्न्यो न ते राजन्क्षिच्छोत्रमुपागतः ।

येनैकेन पुरा राजन्कुलेन हतवन्धुना ।

भृशभिक्षामानेन श्राद्धे रामेति विस्तरम् ।

त्रिःसप्तकृतो भूमिर्भिक्षता निःक्षयिया पुरा ।

[(L. 1) G1 M रामः (for राजन्). G1 M1-1 कनिय

यः क्षत्रियैः परामृष्टे वत्से पितरि चुकुपे ।
ततोऽवधीत्कालंवीर्यमजितं समरे परैः ।
क्षत्रियाणां चतुःपष्टिमयुतानि सहस्रतः ।
तदा मृत्योः समेतानि एकैकं धनुषाजयत् । [835]
ब्रह्मद्विपां चाथ तस्मिन्सहस्राणि चतुर्दश ।
पुनरन्यानि जग्राह दन्तकूरे जघान ह ।

(for कथित्). — (L. 3) G₁ M₁ s चोषमानिन; M₂-s प्राथ्यं* (for ताम्य*). — (L. 4) G₁ M या भूमिः (for भूमिर्धत्). G₂ पुरा निःक्षत्रिया कृता (for the post. half).]

— (L. 832) S क्षत्रिय- (G₂ 'यः') (for क्षत्रियैः). Dn₁ परामृष्टैर्; Dn₂ Ds. 6 पुरा मृष्टे; D₁ s पुरा मृष्टैर्; D₁ s पुरोत्सृष्टैर् (for परामृष्टे). S (G₂ damaged) वत्सः (for वत्से). B₁-3. s D₂ s चाब्रुवन्; B₁ Dn₂ D₂ s चा (D₂ वा) ब्रुवं (Dn₂ 'वे'); D₁ (marg.) D₁ चा (D₁ वा) चृष्टे (for चुकुपे). Dn₁ D₁ s हते पितरि चावधीत्; D₁ वने पितरि वातिने (for the post. half). — (L. 833) D₁ Dn₂ D₁ M₂-s अजितः (for 'तं'). — (L. 834) B₁ om. (hapl.) from सहस्रतः up to सुसलेनापि (in line 838). Dn₂ D₂-6 अयुतान्युधि सहस्रः (D₁ 'यः'; D₂ 'हताः'; D₁ s S अयुतान्य (D₁ s G₁ s 'न्य') रिसंवहा (for the post. half). — (L. 835) Dn₁ D₁ s S सरस्वत्यां (for तदा वृत्ते). B₁ Dn₁ D₁ s S एकैकं (for एकैकं). T G₂ s [अ]हनत्; G₁ s M [अ]नधीत् (for [अ]जयत्). — (L. 836) Dn₁ D₁ s वधे; D₁ वाध (for चाथ). G₂ वसिन् (for तं). S (G₂ sup. lin. as above) सराष्ट्राणि (for सहस्राणि). — (L. 837) B₁ D₂ s पुनरन्यानिजग्राह (for the prior half). D₂ s वृष्टं (for दन्तं). B₁ s (marg. as above). s D₁ Dn D₁-3. s-6 कूरं; D₁ कूटे (for कूरे). B₁ Dn₂ D₂ s. 6 च (for ह). G₂ संजघान सहस्रं (for the post. half). — (L. 838) G₂ partly damaged. B₁-s मुपलेन; D₁ D₁ s. 1. 6 मुशलेन. B₁ (marg. as above) D₁ D₂ T G₂ s अहत्; B₁ अहत् (for अभत्). Dn₁ D₁ s. 7. 8 सहस्रं मुश (Dn₁ 'स' 'लेर' (D₂ 'नि') हत्; G₂ सुसलेनापि तान्यपि (for the prior half). D₁ बाहुना; D₂ अपि च (for असिना). — (L. 839) D₂ ऊर्द्ध वनात्; D₁ s उद्धवन्; T G₁-3. s M₁ s उर्द्धपितं; G₂ उर्द्धपितं; M₂-s 'धतः' (for उद्धवनात्). Dn₂ D₂-6 तु (for च). — After the prior half of line 839, Dn₁ D₁ s S Bom. ed. ins. :

सहस्रमुदके धृतम् ।

दन्ताभेक्त्वा सहस्रस्य कर्णनासं न्यकुन्तत ।

ततः सप्तसहस्राणि कडूधूमपाययत् ।

सहस्रं सुसलेनापि सहस्रमसिनावधीत् ।
उद्धवनात्सहस्रं च हृदयाः समरे हताः ।
सरथाभगजा वीरा निहतान्त्र दोरते । [840]
पितृवधामर्षितेन जामदग्न्येन धीमता ।
निजघ्ने दशसाहस्राणामः परशुना तदा ।
न ह्यमृष्यत ता वाचो वास्तैश्चंशुर्दरिताः ।

शिष्टान्वद्धा च हत्वा च तेषां मूर्धनैर्निहत च ।
मुपवर्गीमुचरेण खण्डबाह्विणेन च । [5]
मिथेने शतसाहस्राः.

[(L. 1) D₁ om. सहस्रं. T G M₁ s. 2. 5 कुतं (for धृतम्). M₂ s. 2. 5 (sup. lin.) सहस्रमुदकेन. — (L. 2) Dn₁ T G M₂-s सहस्रं च (for 'सस्र'). Bom. ed. कर्णा-
नासान् (for कर्णनासं). S भिजकर्मसाधकरोत् (for the
post. half). — (L. 3) Bom. ed. सहस्राणां. D₂ S
कण- (for कट्ट). Dn₁ कर्तव्यधूमपाययत् (for the post.
half). — (L. 4) Bom. ed. ३ (for च). G₂ अ-
हत्; Bom. ed. विविध (for अभिहत). Dn₁ D₁ s तेषां
नृषां निधीष्य च; G₂ धीमिथिष्य च (for the post. half).
— (L. 5) S सांडवं (for 'बाद्'). — (L. 6) G₂
damaged. S दोरते (for मियेने).]

B₂ om. the post. half. T G₂-s हयाश्च; G₁ M
हृदयाः. Dn₂ D₂ s. 6 हृदयान्समरेवधीत् (for the post.
half). — D₂ om. lines 840-841. — (L. 840)
S संगजाः स (G₁ s M 'जाय' रथा वीरा (for the prior
half). T रामेणैके विदुषाः; G₂ s-3 M रामेणैकेन दुर्वथाः;
G₂ M₂ (sup. lin.) रामेणैकेन दुर्वथाः (for the post.
half). — (L. 841) Dn₂ वषादुपिनेन; D₂ वषादुःषि
(for वषामर्षि). — For line 841, Dn₁ D₁ s subst.:

संयुतेः शतसाहस्रैर्बाह्वैः क्षत्रियान्वितैः ।

[Dn₁ क्षत्रियाहतेः (for 'वितैः').]

while, S subst. for line 841 :

राम रामेल्भिकुष्टैर्बाह्वैः क्षत्रियादितैः ।

[T G₂-4 अभिकुष्टो; G₂ 'कुष्टै' (for 'कुष्टै').]

— (L. 842) G₁ M शत- (for दश). Dn₁ D₁ s परात्
(for रामः). B₁ तथा; Dn₁ [आ]हनत्; D₁ s हतात्
(for तदा). — (L. 843) B₁ Dn₂ D₁ तां वाचं;
D₂ ता वाचं (for ता वाचो). D₁ न स ह्यमृष्यतां वाचं;
D₂ न ह्यमृष्यत तां वाचं; D₁ s न ह्यमृष्यत तां वाचं; S
नामृष्य (G₂ s 'व्य') न वचसाहि (G₂ s 'साहि') (for the
prior half). B₁ उदीरिता; T G₂-4 M₂-s 'रितं'.
D₂ s वा वा (D₂ वास्तैः) सयुदीरिताः; D₂ s वा तैश्चंश-

भृगो रामाभिधावेति यदाक्रन्दन्दिजोत्तमाः ।
 ततः काश्मीरदरदान्कुन्तिक्षुद्रकमालवान् । [845]
 अङ्गवङ्गकलिङ्गश्च विदेहांताम्रलसिकान् ।
 रक्षोवाहान्वीतिहोत्रांस्त्रिगर्तामार्तिकावतान् ।
 शिवीनन्याश्च राजन्यान्देशे देशे सहस्रशः ।
 निजघान शितैर्बाणैर्जामदग्नयः प्रतापवान् ।
 कोटीशतसहस्राणि क्षत्रियाणां सहस्रशः । [850]
 इन्द्रगोपकवर्णस्य बन्धुजीवनिभस्य च ।
 रुचिरस्य परीवाहैः पूरयित्वा सरांसि च ।
 सर्वावष्टादश द्वीपान्वशमानीय भार्गवः ।

मुदीरिता; D1.8 मात्रा शुभमुदीरितां (for the post. half). — (L. 844) B4 भृगो; S भृगं (for भृगो). T G4.8 रामो (for राम). B1 (marg.) Dn D1.8 अभिधानेति (for अभिधावेति). T यदाक्रन्द (for 'दन्'). Dn1 D1.8 दिजोत्तमं. — (L. 845) G1 M1.2 तदा (for ततः). D1 कश्मीर-. D4 कुन्ति; D5.8 कुन्तीन् (for कुन्ति-). D1 -छत्रक- (for -क्षुद्रक-). S (except G4) -माळवान्. — (L. 846) Dn1 S -कलिंगेद्रान् (for -कलिङ्गश्च). D1.8 अंगव- (D4 'गा वं') गाः कलिंगेद्रो (D4 'द्रा' (for the prior half). B1 चाम-; D1 G1 M1.2.8 ताम-; M1.2.8 (sup. lin.) तान- (for ताम्र-). D1.8 विदेहास्त्रोपलसिकाः (for the post. half). — (L. 847) Dn1 रक्षोवाहान्; Dn2 D1.8 राजावहान्; S कुंभाव- (G4 'प' हान् (for रक्षोवा'). D1.8 शत्रु- (D4 'श्रु' दहानीति- होत्राश्च (D4 'त्रा' (for the prior half). D4 आतिका- वतान्; G4 मार्तिकावतान् (for मार्तिकावतान्). D1.8 त्रिगर्ता- मार्तिकावतानपि (hypermetric) (for the post. half). — D2 om. line 848. D4 om. lines 848-849. — (L. 848) Dn1 अन्यान्. Dn2 D4-8 तु (for च). T G1-4 M1 राजेन्द्रान्; G4 राजेन्द्र (for राजन्यान्). B Dn1 Dn2 D1.2.4.8 देशान्देशान्; D4 देशादेशाश्च (for देशे देशे). — (L. 850) B2 कोटीः; Dn1 D1.7.8 कोटि- (for कोटी-). D4 -सहस्रशः (for 'स्राणि). D4 om. the post. half. S [अभिधावधी- (for सहस्रशः). — (L. 851) D1.8 इन्द्रगोप- सवर्णस्य (for the prior half). T -निसृज्य (for -निभ- स्य). — (L. 852) B1-4 Dn1 D4 G4 परीवापान्; D1.8 परीवाप्यः; T G2-8 'वाहान्'; G1 M1 परिष्ठावैः (for परीवाहैः). D4 परिवाहैः पूरयित्वा सर्वाण्येव सरांसि च. — (L. 854) D4 इष्टेः (for इजे). — D2 om. lines 855-857. — (L. 855) G4.8 वेदिन् (for वेदीन्). B Dn1 Dn1 D1.2.3.4.7 अष्टनलोत्तेषां; D4 अष्ट- मलो; D4 G1 M (M1 sup. lin.) अष्ट (D4 'ष्टा' तलो); T G2-4 M4 अष्टादशो; G4 अष्टतलो (for अष्टनवो).

इजे क्रतुशतैः पुण्यैः समासवरदक्षिणैः ।
 वेदीमष्टनवोत्तेषां सौनर्णा विधिनिर्मिताम् । [855]
 सर्वैरक्षतैः पूर्णा पताकाशतमालिनीम् ।
 ग्राम्यारण्यैः पशुराणैः संपूर्णा च महीमिमाम् ।
 रामस्य जामदग्न्यस्य प्रतिजग्राह कश्यपः ।
 ततः शतसहस्राणि द्विपेन्द्रान्हेमभूषणान् ।
 निर्दस्युं पृथिवीं कृत्वा शिष्टेष्टजनसंकुलाम् । [860]
 कश्यपाय ददौ रामो हयमेधे महामखे ।
 त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां प्रभुः ।
 इष्ट्वा क्रतुशतैर्वीरो ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।

B4 Dn1 D3 सौवर्णी; D1.8 सौवर्ण- (for 'र्णा'). — D4 om. line 856. D1 reads line 856 twice. — (L. 856) D4.8 सर्वे (for सर्व-). Dn1 G2 -रत्नमयैः; D1.8 'चयैः (for 'शतैः). Dn1 D1.8 S (except G2) -श्वज- मालिनीं (for -शत-). — (L. 857) Dn1 D4.8 ग्राम्यारण्यैः (for ग्राम्या'). T G2-4 च पशुभिः (for पशुराणैः). — D4 transp. lines 857 and 858. B (except B1) Dn1 D1.3-7 S repeat (without var.) line 858 after line 859. — (L. 858) D2 रामः श्रीमाश्रमदग्नयः (for the prior half). B2 D S काश्यपः (for क'). — B2 D4 om. line 859. — (L. 859) Dn1 D1 S शतं (for ततः). G4 शतं (for शत-). B1.8 गजेन्द्रान्; G2 दिपानां; G4 द्विजेंद्रान् (for द्विपेन्द्रान्). B1.8 S (G4 corrupt) -भूषितान्; D1 -मालिनः (for -भूषणान्). — (L. 860) G4 निर्दस्युं (for निर्दस्युं). Dn1 विशिष्ट- (for शिष्टेष्ट-). T G2.4 -वत्सलः; G1 M वत्सलां; G4 -वत्स- लान् (for -संकुलाम्). D4 कृत्वा शिष्टेष्टजनाकुलं (for the post. half). — (L. 861) B2 D1.2 S काश्यपाय (for कश्यप'). D4 सुमोच ह (for हयमेधे). — (L. 862) B4 Dn1 D1.4-8 त्रि- (for त्रिः). B4 Dn2 D1-8 -वारान् (for -कृत्वः). Dn1 D1.8 इमां; D2 पुरा (for प्रभुः). D4 कृत्वा निःक्षत्रियान्निभुः; S येन निःक्षत्रिया कृता (for the post. half). — (L. 863) D1.8 यशशतैर् (for कडु). S तैस्त्रि- (for वीरो). S त्वमह (G4.8 'स' त (for ह्यमन्यत). — After line 863, B D Bom. ed. ins.:

सप्तद्वीपां वसुमतीं मारीचोऽश्रुजत दिजः ।

रामं प्रोवाच निर्गच्छ वसुधातो ममाश्रया ।

— (L. 864) D1 S काश्यपस्य (for क'). S उत्तार्य (for प्रो). — After line 864, Dn1 D1.8 ins.:

कुङ्कुणेषु नरभेष्टो महेन्द्रे पवंतेऽवसत् ।

[Dn1 दिजभेष्टो (for नरभेष्टो). D1 कुङ्कुणेषु स*भेष्टो (for the prior half). D4 [s]विश्व- (for स्वसत्).]

स कश्यपस्य वचनाप्योत्सार्य सरितां पतिम् ।

इपुपाते युधां श्रेष्ठः कुर्वन्ब्राह्मणशासनम् । [865]

अप्यावसद्विरिश्रेष्ठं महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ।

एवं गुणशतैर्जुष्टो भृगूणां कीर्तिवर्धनः ।

जामदग्न्योऽप्यनियशा मरिष्यति महाद्युतिः ।

त्वया चतुर्भद्रतरः पुत्रास्तुपुण्यतरस्तव ।

अयज्वानमदाक्षिण्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः । [870]

एते चतुर्भद्रतरास्त्वया भद्रशताधिकाः ।

मृता नरवरश्रेष्ठा मरिष्यन्ति च सृज्य ।

Colophon.

— (L. 865) Dn1 Dr. s मदाग्न्यो ब्राह्मणश्रेष्ठः; S द्युपेपुमतां श्रेष्ठो (for the prior half). — After the prior half of line 865, S ins.:

महेन्द्रं गिरिमाविशन् ।

ब्राह्मणो ब्राह्मणश्रेष्ठः.

[(L. 1) G1 M1.2 महेन्द्र- (for महेन्द्रं). M3-s आव-सम् (for आविशम्).]

— (L. 866) Dn1 Dr. s निरिश्रेष्ठे (for 'श्रेष्ठ'). Dn1 Dr. s महेन्द्रं मास्तोपमः; S 'द्रमकुतोभयः (M1 'यं) (for the post. half). — (L. 867) B1 D2 S युक्तो; Dn1 Dr. s श्रेष्ठो; Dn2 द्रुष्टो (for जुष्टो). — (L. 868) G2 partly damaged. B2-s D2 M1 हतियशः; Dn1 Dr. हतितया; D2 हतितया (for हतियशः). Dn2 पतिष्यति (for मरिष्यति). B1 महामतिः (for 'युतिः'). T G1.3. s M अवित् (M1.2 'वि त') तो मरिष्यति; G2 चतुर्भद्रतरस्तवया (for the post. half). — After line 868, Ms ins.:

स चेन्मरिष्यति सृज्य चतुर्भद्रतरस्तवया ।

— (L. 869) T G2-s पुण्यतमम् (for 'तरम्'). D2 G2 त्वया (for तव). G2 Ms पुत्रास्तुपुण्यतरस्तुप्यं मा पुत्रमनु-तप्यथाः. — (L. 870) T G2-s M1-s अदक्षिण्यं (for 'अदा'). D1 अभि शैश्वेति व्याहरन्; G1.2 Ms-s अपि शैलेखुराहरन् (for the post. half). — G2 Ms-s om. lines 871-872. — (L. 871) Dn1 Dr. s त्वया (for त्वया). T G2-s तव (G2 त्वया) पुत्राधिकास्तया; G1 M1.2 त्वया भद्राशुताधिकाः (for the post. half). — (L. 872) B1-3. s Dn2 Dr. s -वरश्रेष्ठ (for -वरश्रेष्ठा). B1 मृता नृपा नरश्रेष्ठ (for the prior half). D2.6 संजय (for सृजय). — Colophon om. in Dr. s. — Sub-*parcan*: MSS. अभिमन्युवध. — *Adhy. name*: B Dn1 D2-s षोडशराजिकं; Dn1 राजकीयं; Dn2 राजीयं; D1.2

न्यास उवाच ।

पुण्यमाख्यानमायुष्यं श्रुत्वा षोडशराजकम् ।

अन्याहरवरपतिस्तूष्णीमासीत्स सृज्यः ।

तमवब्रीतथासीनं नारदो भगवानृषिः । [875]

श्रुतं कीर्तयतो मष्टं गृहीतं ते महाद्युते ।

आहो स्विदन्ततो नष्टं धादं दृष्टापतावि ।

स एवमुक्तः प्रत्याह प्राञ्जलिः सृज्यस्तदा ।

पुत्रशोकापहं श्रुत्वा धन्यमाख्यानमुत्तमम् ।

राजर्षीणां पुराणानां यज्वनां दक्षिणाव्रताम् । [880]

विस्मयेन हने शोके तमसीवाकंतेजसा ।

'राजकं'; T G2. s 'गजके आमदश्यचरितानुवर्णनं; G1.2 M1.2 आमदश्यचरितं. — *Adhy. no.*: B1 D2 S 67; B1 Dn1 68; D2 61. — *Śloka no.*: Dn1 24; Dn1 26.

— (L. 873) G2 पुण्यं यशस्यमाख्यानं; M3-s पुण्यमायुष्य-माख्यानं (for the prior half). B Dn1 Dn2 Dr. s -रा-जिकं (for 'राज'). — (L. 874) B1 तु; Dn1 Dr. s न (for स). D2.2.1 संजयः (for सृजयः). — M2.4 om. lines 875-879. — (L. 875) D2 T G M1.2. s तदा (for तथा). Dn1 Dr. s [आ]सीनो; T G M1.2 दीनो; Ms राजन् (for [आ]सीनं). — (L. 876) Dn1 Dr. s S (M2.4 om.) कश्चिन्मया व्याहृतं यद् (G2 ते) (for the prior half). S (M2.4 om.) हृदये तस्मिन् (G2 M 'रं') तव (for the post. half). — (L. 877) B2. s Dn1 Dn2 Dr. s अहो (for आहो). T G2. s नान्यतो; Ms नान्यतो (for अन्ततो). Dn1 Dr. s अ (Dr आ) हो स्विदनुशोचयं; G1 M1.2 अहो नालंततो नष्टं (for the prior half). G1 M1.2 दृष्टपताम्. Dn1 Dr. 2.2. s आदं अद्वाहवं य (D2 न) था; Dn2 D2 आदं ते दी (D2 तरी) यतामिति; Dr. s शानं दृष्टी- (Dr 'द्वि') पतीनिव (for the post. half). — Before line 878, S (M2.4 om.) ins. व्यासः. — (L. 878) Dn1 Dr. s तम् (for स). Dn1 उक्तं (for उक्तः). D2 संजयम् (for सृजयम्). B1 संजयः प्राञ्जलिस्तवः (for the post. half). — B1 om. lines 879-884. — (L. 879) B1-2. s Dn1 Dn2 Dr. s एतच्छ्रुत्वा (D2.6 तच्छ्रुत्वा तु) महाबाहो (for the prior half). Dn1 Dr. अद्भुतं (for उच्चमम्). — Before line 880, G1 M1.2 ins संजयः. G2.2. s om. lines 880-884. — (L. 881) D2 विस्मयेन (for विस्मयेन). यज्विनां. — (L. 881) D2 विस्मयेन (for विस्मयेन). B1-2. s Dn1 Dn2 Dr. s हने (for हते). Dn1 Dr. s विस्मयो हि न मे शोको; G1 M विस्मयेन हतः शोकम् (for विस्मयो हि न मे शोको); Dn2 Dr. s G1 M तयासीव (for the prior half). Dn2 Dr. s G1 M तयासीव (for

विपाप्मास्यव्यथोपेतो बृहि किं करवाण्यहम् ।

नारद उवाच ।

दिष्ट्यापहतशोकोत्सवं वृणीष्वेह यदिच्छसि ।

तत्तत्प्रपत्स्यसे सर्वं न मृषावादिनो वयम् ।

सृञ्जय उवाच ।

एतेनैव प्रतीतोऽहं प्रसन्नो यद्भवान्मम । [885]

प्रसन्नो यस्य भगवान्न तस्यास्तीह दुर्लभम् ।

नारद उवाच ।

पुनर्ददामि ते पुत्रं दत्सुमिर्निहतं वृथा ।

उद्धृत्य नरकात्कष्टात्प्रशुभप्रोक्षितं यथा ।

व्यास उवाच ।

प्रादुरासीत्ततः पुत्रः सृञ्जयस्याद्भुतप्रभः ।

प्रसन्नेनर्पिणा दत्तः कुबेरतनयोपमः । [890]

ततः संगम्य पुत्रेण प्रीतिमानभवन्नृपः ।

इंजे च क्रतुमिर्मुख्यैः समासवरदक्षिणैः ।

अकृतास्त्रश्च भीतश्च न च सांनाहिको हतः ।

अयज्वा चानपत्यश्च ततोऽसौ जीवितः पुनः ।

शूरो वीरः कृतास्त्रश्च प्रमथ्यारोन्सहस्रशः । [895]

अभिमन्युर्गतः स्वर्गं घृतनाभिसुखो हतः ।

ब्रह्मचर्येण यान्कांश्चित्प्रजया च श्रुतेन च ।

इष्टैश्च क्रतुभिर्यान्ति तांस्ते पुत्रोऽक्षयान्गतः ।

विद्वांसः कर्मभिः पुण्यैः स्वर्गमीहन्ति नित्यशः ।

न तु स्वर्गादयं लोकः काम्यते स्वर्गवासिभिः । [900]

तस्मात्स्वर्गतं पुत्रमर्जुनस्य हतं रणे ।

तम). Dn1 D1.8 द्वारवीचार्कतेजसं (for the post. half). — (L. 882) G1 Ms-6 अनुशापि स्वः; Gs M1.2 अनु मां (M1.2 मा) शापि (for अव्यथोपेतो). Dn1 D1.8 विपाप्मा नष्टशोकोहं; T विपापोऽयमुनु मां शापि (for the prior half). Dn1 D1.8 उत (for अहम्). S (G2.4.5 om.) ददा (T 'शा'स्य करवाणि तद् (for the post. half). — (L. 883) B1-3 Dc1 Dn2 D2-3 [अ]पहतः; B5 'हुत' (for 'हत'). M1.2 गृणीष्व (for वृणीष्व). T G1.8 M1.2 transp. इह and यद्. Ms-6 च (for [इ]ह). Dn1 D1.8 यमिच्छसि; Dn2 D1.8.4.6 यदीच्छ' (for यदिच्छ'). — (L. 884) D2.4.6 संप्राप्य (D1 'प्य')ते (for प्रपत्यसे). S (G2.4.5 om.) तत्ते संप्रत्यक्षे सर्वं (for the prior half). D2.6 अमृषा- (for न मृषा-). Dn1 D1.8 त्व (Dn1 त) स्त्रियावादिनो वयं (for the post. half). G2 om. the ref. D1.2.6.7 संजय (for सृञ्जय). — Dn1 om. lines 885-886. — (L. 885) Dn2 च (for [ए]व). D1.3.6 च प्रीतोहं (for प्रती). S पावितोहमनेनैव (for the prior half). D2 transp. प्रसन्नो and यत्. B1.2 (marg.) 3 D1.8 भगवान्; D2 [स]प भवान् (for यद्भवान्). — (L. 887) Bom. ed. घृतं (for पुनर्). Dc1 D2.6 Gs ददानि; G2 दास्यामि (for ददामि). Dn1 D2-3 तथा; D1 तदा (for वृथा). — (L. 888) B1.5 Dn2 D1-6 पशुवत्प्रोक्षितं (D1 'प्रोक्षणं'; D2.6 'प्रोक्षितं'; T G2.4 'वत्प्रोक्षितं'; G1 Ms-6 'प्रोक्षितं' (for 'मप्रोक्षितं'). B5 Dn2 D1.5 om. the ref. — (L. 889) Dn1 D2 यथा (for ततः). D2.6 संजयस्य (for सृञ्जय). Dn1 D1.8 युधिष्ठिर; D2.3 [अ]द्भुतः प्रभुः; G2 [अ]द्भुतप्रदः; G5 'प्रियः' (for 'प्रभः'). — (L. 890) D1.8 प्रसन्नकृपिणा दत्तः (for the prior half). D2 कुबेरस्य सुतो यथा (for the post. half). S दत्तः प्रसन्नेन तदा कृपिणा दिव्य (G1 M1.2 'णादित्य')वर्चसा. — (L. 891) B2 प्रभुः;

Dn1 D1.8 पुनः; D2 नृपः; T G1.3.4 ततः; G2 तदा (for नृपः). — (L. 892) G5 क्रतुशतैर् (for च क्रतु-भिर्). B Dc1 Dn2 D1-6 पुण्यैः; Dn1 यज्ञैः (for मुख्यैः). — (L. 893) B1 अहतास्त्रश्च; B2.4 D1.2.5 अकृतास्त्रश्च (for 'स्त्रश्च'). T G2.3 हीनश्च; G4 हीनं (for भीतश्च). B1 तु (for च). Dn1 सांनाहिका; D1 शोच्योर्भक्तो; D2.4 सोमो (D1 'मै')र्भक्तो; D1.8 G1 M संनाहको (Ms-6 'तो') (for सांनाहिको). Dn2 नराणां बहुना हतः; D2 नराणां चाहुतो घृतः; D2 न च सैन्यो न शोभदः; T G2-3 न च संनाहकोविदः (for the post. half). — (L. 894) B Dc1 Dn2 D1.2.4-6 तु; Dn1 न (for the first च). Dn1 जीवानि ते; D1.5 [स]त्तौ जीवितान्; D1.8 G2 जीवा- पितः; T G2.3 जीवायितः; G1 M1.2 वै जीवितः; Ms.6 (sup. lin.) जीवान्वितः; M4 laouna (for 5सौ जीवितः). D2 पुरा (for पुनः). D2 ततोऽसौ जीवति पुमान् (for the post. half). — (L. 895) Dn1 श्रुतो (for शूरो). B2 D2 धीरः; D2 मन्त्रुः (for वीरः). B2.4 D1-3 कृतास्त्रश्च (for 'स्त्रश्च'). B Dc1 Dn2 D1-6 प्रताप्य (for प्रमथ्य). — (L. 896) B Dc1 Dn2 D1-6 वीरः (for स्वर्ग). B2.5 D2.6 घृतनाभिसुखे; S संप्राप्तेभिसुखे. — (L. 897) B1 D2 वां; Dn1 D1.8 ये (for यान्). B2 T G Ms-6 लोकान्; B2 D2 कान्तिव्; Dn1 D1.8 M1.2 लोकाः; Dn2 कान्तिव्; D2 काश्चिद् (for कां). B2 अद्वया; Dn1 D1.8 यजुषां; D2 यज्ञेन; T G2.5 M1 प्रजया (for प्रहया). G2 धनेन (for हनेन). D2 वा (for च). — (L. 898) B1-3.4 D1.5 शिष्टैश्च; Dc1 सिष्टैश्च (for इष्टैश्च). D1.4.6 T G2-6 याति (for यान्ति). B2 D2.4.6 च; Dn2 तु (for ते). Dn2 D2 [स]क्षयां. T G1.2.4 M तात्सी- भद्रो गतोक्षयान्; G2 तात्सीभद्रोक्षयान्गतान्; G3 सोभद्रोपि गतोक्षयान् (for the post. half). — (L. 899) M2

नेहानयितुं शक्यं हि किञ्चिदप्राप्यमीशितुम् ।

एवं ज्ञात्वा स्थिरो भूत्वा मा शुचो धैर्यमाशुहि ।

जीवन्त एव नः शोच्या न तु स्वर्गगतानव ।

शोचतो हि महाराज अबमेवाभिवर्धते । [905]

तस्माच्छोकं परित्यज्य श्रेयसे प्रयत्नेदुषः ।

ग्रहपंथमिमानं च सुखप्राप्तिं च चिन्तयन् ।

एतदाहुर्बुधाः श्रेयो न शोकः शोक उच्यते ।

एवं विद्वन्समुत्तिष्ठ प्रयतो भव मा शुचः ।

शुतस्ते संभवो मृत्योर्लपंस्तनुपमानि च । [910]

सर्वभूतसमत्वं च चक्षलाश्च विभूतयः ।

कतुभिः (for कर्मभिः). B₂.s Dn₂ इच्छति (for इहन्ति). S इहने स्वर्गयुत्तरं (for the post. half). — (L. 900) D₂ न हि; M₃-s ततः (for न तु). — (L. 901) D₂. 1.8 स्वर्ग (for स्वर्ग-). S तस्मात्स्वर्गं न (G₅ M₃-s 'न' न) जो राजन् (G₁.s 'तः' पूर्वो) (for the prior half). G₁ M छजुंस्तस्य; G₅ [S]प्यजुंस्तस्य (for अजुंस्तस्य). T G₂.s सुनो वशी; G₁ M [अ]न्युनो वशी; G₂ सुनो वली; G₅ [अ]न्युनो वशी (for हतं रणे). — (L. 902) B₂ नेह प्रनायितुं शक्यं; B₂ नेह वानयितुं शक्तः; B₂ नेहानाययितुं शक्यं; Dn₁ D₁.s स नेहानयितुं शक्यः; Dn₂ D₂ न नेहानयितुं शक्यः (D₂ 'क्यं'); D₄ नेहानेतुं शक्यं हि; T G₃ पुनरानीय न हस्य; G₁ M₁ नेहानयति न हस्य; G₂.s नेहानयति न हस्य; G₅ नेहानीयति न हस्य (sic); M₂-s नेहानीये (M₂ 'य' न न हस्य (for the prior half). Dn₂ D₂.s इहितं; D₁ इधितुं; T G₁-s M₁.2 इशितुः (for 'तुत्त'). B₁ कश्चिन्मा-प्यमीशितुं; B₂ किञ्चित्प्राप्यमीशितुं; Dn₁ D₁.s 'त्रप्राप्यमी- (D₂ 'मा'हितं; D₁ तत्र नाप्राप्यमीशितुं; D₅.s किञ्चि (D₂ कश्चि)नाप्राप्यमीशितुं; G₅ किञ्चिदप्राप्यमीशितुं (sic); M₂-s 'दप्राप्यमीशितुः (for the post. half). — After line 902, B D ins.:

यां योगिनो ध्यानविविक्तरशनाः

प्रयाप्ति यां चोत्तमयज्विनो जनाः ।

तपोभिरिष्टैरनुयासित यां तथा

तामक्षयां ते तनयो गतो गतिम् ।

अन्तात्पुनर्भावगतो विराजते

[5]

राजैव बीरो ह्यमृतात्मरदिमाभिः ।

तामैन्दवीमास्तनतुं द्विजोचितां

गतोऽभिमन्युर्न स शोकमहति ।

[(L. 1) B₁ या (for या). Dn₂ D₁-s ज्ञान-; D₂ शान्ति (for ध्यान-). B₂ विमुक्त- (for -विविक्त-). — (L. 2) D₂ चैव; D₁.s याश्च (for यां च). B₁.s (marg.). 2.1 Dn₁ -यागयाजिनः; B₂ -याजिनो जनाः; Dn₁ -यधयोगिनः; D₂ -याजिनो जनः; D₁.s -यधयाजिनः (for -यज्विनो जनाः). — (L. 3) Dn₁ उग्रैः; D₂ इह्यैः (for इह्यैः). Dn₁ वे वै; D₂ यदत्त (for यां तथा). — (L. 4) Dn₁ तथाक्षयां यांति तपस्विनोपरे. — (L. 5) Dn₁ गतो गतिः; D₂ अथा पुनर्; D₁.s याक्षापु (for अन्तात्पु). Dn₁ D₂-s भागवतो;

Dn₂ भावनो (for 'गतो'). Dn₁ D₁.s वरीयान् (for विरा-जन्). — (L. 6) D₂ राजैव. B₁ भारो (for बीरो). B₂ D₂ ह्यमृतादिभिः मय; Dn₂ D₂ [S]वि (D₂ 'सि')मनो-वृतादिभिः; D₄ [S]भिनोमृतादिभिः; D₅ [S]मिनोमृता-दिभिः (for ह्यमृतात्मरदिभिः). Dn₁ D₁.s नो वा विहीनः सहिनोमृतादिभिः. — (L. 7) Dn₁ D₁.s विरोचि (D₁.s 'वि')तां; Dn₂ D₂.s द्विजैरितां; D₂ द्विजैरितां; D₂ विजैरितां (for द्विजैरितां). — (L. 8) Dn₁ हि (for त).]

— (L. 903) T G₂ नमो (for एवं). G₁.s स्थितो (for स्थितो). B D₂ D₁.2 अकरीन्; Dn₂ D₂-s यतनाम् (for मा शुचो). G₂ धैर्यम् (for धैर्यम्). — (L. 904) Dn₁ न (for नः). S जीवन्ति पुरुषः शोच्यो (for the prior half). D₁ न (for तु). B₁ D₂ D₁ S स्वर्ग-गतो (for स्वर्गगत). B₂.s Dn₂ D₂.s नृपाः (B₂ 'य'); D₁ [S]नृपाः; G₂ नृपः (for [अ]नृप). — (L. 905) Dn₁ D₁.s सुशोचनमया (Dn₁ 'यो')वस्तम्; T G₂-s स शोचन्नमो य (G₂ 'यो')श्च; G₁ M संशोचानोप्येष (M₂-s 'यो')श्च; G₅ न शोचानो**यो य (for the prior half). Dn₂ D₂-s दुस्तम् (for अद्यम्). S अनुवर्तते (for अजि-वर्धते). D₂ स्वर्गो नानिवर्धते (for the post. half). — (L. 906) Dn₁ D₁.s — D₂ om. lines 906-908. — (L. 906) Dn₁ D₁.s T G M₁.2 अयसि; D₁ अयसे (for अयसे). D₂ प्रवतेन यः (for 'यतेदुषः'). M₂-s धैर्यमाशुहि भूपते (for the post. half). — (L. 907) Dn₁ D₁-s T G₂-s प्रहर्षं ग्री (D₂-s G₅ 'वंग्री')तिनानन्दं; G₁ M प्रहर्षं ग्री (M₂ 'वं' ग्री)तिरा- (M₁.s 'मा')नन्दः (for the prior half). D₁.s सुख- (for सुख-). B₂ चित्तम् (for चिन्तयन्). Dn₁ D₁.s S सुख-मुत्तिष्ठवित्ततां (D₁.s G₁ M₂-s 'ता') (for the post. half). — (L. 908) S शौचम् (for श्रेयो). B D₂ D₁.s 2.1 एतदुद्धा युपः शोकं (for the prior half). D₁ नः (for न). Dn₁ D₁.s अयः; D₂ (marg.) कर्तुम् (for शोक). Dn₂ न करोत्यात्मनोहितं; S अ (G₅ आ)शौचं शोकम् (G₅ M₂-s 'क उ')कते (for the post. half). — D₂ om. line 909. — (L. 909) Dn₁ Dn G₁.2 2.1 विद्वान्; D₂ विद्वन् (for विद्वन्). Dn₁ D₁.s प्रसन्नो; D₂ प्रसन्ता; S सुवना (for प्रवतो). — (L. 910) Dn₁ D₁.s श्रेयांसि (for तपसि). — (L. 911) D₂ अलाभ (for चक्ष). S अलाभ नाभितो (G₅.s 'सि चो')दितं

सृजयस्य तु तं पुत्रं मृतं संजीवितं पुनः ।
एवं विद्वन्महाराज मा शुचः साधयाम्यहम् ।

संजय उवाच ।

एतावदुक्तवा भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ।
वागीशाने भगवति व्यासे व्यञ्जनमःप्रभे । [915]
गते मतिमतां श्रेष्ठे समाश्रय्य युधिष्ठिरम् ।
पूर्वेषां पार्थिवेन्द्राणां महेन्द्रप्रतिमौजसाम् ।
न्यायाधिगतवित्तानां तां श्रुत्वा यज्ञसंपदम् ।
संपूज्य मनसा विद्वान्विशोकोऽभूद्युधिष्ठिरः ।
पुनश्चाचिन्तयद्दीनः किं स्विद्वक्ष्ये धनंजयम् । [920]

Colophon.

9

After the ref. of 7. 84. 1, S ins. :

किरन्तं शरवर्षाणि रोपाद्ग्रेणं महासृष्टे ।
वित्रासयन्तं तां सेनां कौन्तेयानां महीपते ।

दृष्ट्वा ततो महेष्वासो निघ्नन्तं च रथान्दृष्टम् ।

घटोत्कचो महाबाहू रणायामिजगाम ह ।

पिशाचवदनैर्युक्तं रथं काञ्चनभूषितम् ।

[5]

समास्थाय महाराज नानाप्रहरणैर्वृतम् ।

दंशितस्तपनीयेन कवचेन सुवर्चसा ।

भूषणैराचिताङ्गश्च नदन्निव च तोयदः ।

हंङ्मिथेयः सुसंकुद्धो द्रोणमभ्यद्रवदली ।

तमभ्यधावदायान्तं कुद्धरूपमलम्बुसः ।

[10]

ऋक्षचर्मपरिक्षिप्तं रथमास्थाय दंशितः ।

रक्तोष्ठः सधनुः प्रांशुः कल्पवृक्ष इव स्थितः ।

क्षिपन्मृत्योर्वा विपुलां मुसलोपलतोमरान् ।

मुसण्डीर्वहुलाश्चैव त्रिशूलानपि पट्टसान् ।

कर्पणाशतधारांश्च पिनाकान्विविधांस्तथा ।

[15]

चक्राणि च क्षुरप्राणि क्षेपणीश्च कटकटान् ।

नाराचान्विविधानस्यन्सकङ्गोल्लूकवायसः ।

(G₁ M_{1.2} 'तः' (for the post. half). — (L. 913) D₂ संजयस्य (for सृज'). B₂ Dn₂ D₃₋₆ च तं पुत्रं; Dn₁ D_{7.8} मृतः पुत्रो; T G₂₋₅ तु पुत्रोत्तो; G₁ M तु ते (M₂₋₅ वै) पुत्रो (for तु तं पुत्रं). Dn₁ D_{7.8} मृतो जीवापितः पुनः; S मृतः संजीवितः मृतः (for the post. half). — (L. 913) Dn D_{8.1} विद्वान्; D₈ -विषो (for विद्वन्). Dn₁ D₈ G₂ साधु यामि; D_{7.8} त्वं वज्रामि (for साधयामि). MSS. om. the ref. — (L. 915) Dn₁ D_{7.8} अदर्शनं (for वागीशाने). B₂ शुभ्र-; T G₂₋₅ व्यक्त- (for व्यञ्ज-). Dn₁ D_{7.8} व्यासे व्योमगते तदा (for the post. half). — (L. 916) D₁₋₆ गतिमतां (for मति'). Dc₁ (marg. as above) समासाय (for 'वास्य). — (L. 917) Dn₂ D_{3.1.6} T G₂₋₅ M₂ सर्वेषां (for पूर्वेषां). M_{2.6} (sup. lin.) स (M₂ पृ') र्नेषां पांडु-पुत्राणां (for the prior half). — (L. 918) D₁ -संपदा (for 'दम्). S श्रुत्वा यज्ञेयु संपदः (G₁ M_{1.2} 'दं' (for the post. half). — (L. 919) D₂ G_{1.2-5} M निःशोको (for वि'). — (L. 920) Dn₂ D_{1.6} वीरं; D_{2.6} T G₂₋₄ वीरः (for दीनः). Dn₁ D_{7.8} पुनश्च कि-तयोद्विजः; G₂ पुनश्चैव भयाहीनः (for the prior half). — Colophon. — Sub-parvan : MSS. अभिमन्युवध. — Adhy. name : B Dc₁ Dn₂ D_{1.2-6} षोडशराजि- (D₁ 'जी-; D₂ 'ज') के समाप्तं; Dn₁ व्यासागमने मृत्युक्तौ षोडशराजकीयं समाप्तं; D_{2.7.8} षोडशराजकीयं समाप्तं; T G₂₋₄ षोडशराजकं युधिष्ठिरशोकापनोदनं; G₁ M_{1.2} व्यास-

गमनं; G₁ 2. 4. 5 M_{1.2.6} षोडशराजकं समाप्तं. — Adhy. no. : B₂ Dn₁ 69; D₂ 62; T G M₂₋₅ 68. — Śloka no. : Dc₁ Dn₁ 26.

9

(L. 1) M_{1.2} किरन्तः (for किरन्तं). M_{1.2} द्रोणो (for द्रोणं). G₂ महाहवे (for 'मृष्टे). — (L. 2) G₂ महात्मनां (for महीपते). — (L. 3) T G₂ द्रोणं (for दृष्ट्वा). G₁ M_{1.2} महेष्वासं (for 'ष्वातो). G₂ निघ्नतां; M₁ निघ्नतश्च (for निघ्नन्तं). G₁ M तथा (for रथान्). — (L. 6) G₁ M नानाप्रहरणोचतः (for the post. half). — (L. 8) T G_{2.4} उचितान्शु (for आशि'). — (L. 10) M_{1.5} आयातं (for आयातं). — (L. 12) T G₂₋₅ M₂ (sup. lin. as above) सधनुष्पाणिः (for 'नुः प्रांशुः). T G_{2.4} प्रांशुकल्पः; G₂ प्रांशुः काल (for कल्पवृक्ष). — (L. 13) G_{2.5} M₂₋₅ शतक्षीर् (for शतक्षी). G₂ विपुलान् (for विपुलां). G₂₋₅ मुसलोपम- (for 'पल-). — (L. 14) T मुसंटीर्; G₁ M मुसंटीर्; G₂ मुसटी; G₃ मुसंटी- (for मुसण्डीर्). M₂₋₅ विपुलाश्च (for बहु'). G₂ शतक्षीश्च (for विशूलान्). G₁ M आसे-; G₂ चापि (for अपि). — (L. 15) G₂ कर्पूरान् (for कर्पणान्). T₁ G_{2.4} M_{1.5} शितधारांश्च (for शतधारांश्च). M₂₋₅ तदा (for तथा). — (L. 16) G₁ M_{1.2} क्षेपणीरापि टंकटान्; M₂ क्षेपाण्यधिकटंगरान्; M_{1.5} क्षेपण्यसिकटंगरान् (for the post. half). — (L.

चिक्षेप धनुरादाय निनदन्भैरवाब्रवान् ।
 तं रौद्रं क्रूरमायान्तं दृष्ट्वा कालमिवागतम् ।
 प्राद्वदन्नयसंविभ्रा सा राजन्पाण्डुवाहिनी । [20]
 सत्यकस्तु नरन्याग्रो दृष्ट्वा तं राक्षसं युधि ।
 अभ्ययादमस्प्रख्यो भ्रामयित्वा महद्भुजः ।
 अभ्यद्रवच्च तद्रक्षसिष्ठ तिष्ठति चाग्रवीर ।
 अलम्भुसं राक्षसेन्द्रं सोऽखवर्पैरवाकिरत् ।
 ततः पाण्डवसैन्यानि विद्रुतान्यथ भारत । [25]
 निरीक्ष्याभ्यद्रवन्तूर्णं त्वरमाणो घटोत्कचः ।
 चिक्षेप च गदाशक्तीस्तोमरानथ पट्टसान् ।
 हेमचित्रस्तस्मिन्नुग्रान्त्वह्मनाकाशसप्रभान् ।
 अन्योन्यमारदालोक्य राक्षसौ तौ महाबलौ ।
 भैरवं नदतुर्नादान्सतोयाविच तोयदौ । [30]
 ततः प्रवृत्ते युद्धं घोरं राक्षससिंहयोः ।
 यादगोच पुरा घृत्तं रामरावणयोर्मृधे ।
 तौ शक्तीश्च पिनाकांश्च वज्रान्त्वह्मनापरख्यन् ।
 अन्योन्यमभिसंकुदौ तदा व्यसृजतामुभौ ।
 आकृष्यमाणे धनुषी तयोर्बाहुबलेन च । [35]
 यन्नेणेव तदा राजन्भृशं नादान्प्रचक्रतुः ।
 अलम्भुसस्ततश्चक्रं कृतान्तज्वलनप्रभम् ।
 घटोत्कचाय चिक्षेप यत्नमास्थाय वीर्यवान् ।
 तद्भैरवेतिः संप्रेक्ष्य चक्रं वेगवदन्तरे ।

गदया ताडयामास तदीणं शतधाभवत् । [40]
 ततोऽग्निचूर्णैः सहसा चक्रघातविलिःसृजैः ।
 दंशकैरेव सा सेना पतन्निर्भृशसंकुला ।
 ततः प्रतिहते चक्रे स वीरो रोषसंकुलः ।
 प्राहिणोचरसा शूलं शक्तीदंशगतास्तदा ।
 ज्वलन्तीर्विकिरन्तीश्च ज्वालामालाः सहस्रधाः । [45]
 युगान्तोल्लालिभासीङ्णा हेमदण्डा महास्वनाः ।
 ताश्चापतन्तीः संप्रेक्ष्य राक्षसस्य घटोत्कचः ।
 अर्धचन्द्रैः प्रचिच्छेद् नाराचैः कङ्कपत्रिमिः ।
 ततो रोपपरीताङ्गः प्रमुमोच स राक्षसः ।
 शरवर्षं महाघोरं घटोत्कचरथं प्रति । [50]

10

After 7. 84. 21st, 8 ins. :

घटोत्कचोऽप्यसंभ्रान्तः शरवर्षं महत्तरम् ।
 अलम्भुसवधप्रेप्सुर्मुमोचाग्निरिव ज्वलन् ।
 अलम्भुसरयाब्धोप्राद्वटोत्कचरयादपि ।
 शराः प्रादुर्भवन्ति स्य द्विरेषा इव साक्षिणः । [5]
 अभ्रच्छायेव रचिता बाणैस्तत्र नरेभ्यः ।
 न स विज्ञायते किंचिद्वन्धकारे कृते शरैः ।
 तत आकर्णमुक्तेन भट्टेन च घटोत्कचः ।
 अलम्भुसस्य चिच्छेद् शिरो यन्तुर्मेहाबलः ।

17) G₁ M₁.₂ अस्य (for अस्यन्). G₁ M₁ संकोलकः ;
 M₁.₅ सकरो (for सक्रो). G₁ M₁._{2, 4, 5} नानसः ;
 G₂.₅ नायसान् (for 'सः'). — (L. 18) T G₂ विनदन्
 (for नि). — (L. 19) T रौद्रः (for रौद्रं). M₁.₄
 लोकम् (for कालम्). — (L. 20) T₂ प्राद्वन् (for 'वद्').
 G₂ राजन्पाण्डुवाहिनी (for the post. half). — (L. 21)
 G₃ सत्यकस्तु ; G₄.₅ सालकिय (for सत्यकस्तु). T G₂-₃
 रथः (for नरः). — (L. 22) G₁ M धनुर्हि सः (for मह-
 दनुः). — (L. 23) T G₂ तं (for तद्). — (L. 24)
 T G₂.₄ तोत्रः ; G₁ M₁.₂ शरः (for सोऽख). — (L.
 27) M₁.₅ गदाः (for गदा). — (L. 28) T₁ G₂
 चित्रान्सरन् (for 'चित्रस्त'). — (L. 30) M₁.₅ नेदतुर्
 (for नदतुर्). G₂-₃ नादं (for नादान्). — (L.
 31) G₂.₄ तयो (for घोरं). — (L. 33) T G₂-₃ स
 (for तौ). T G₂-₁ परवथान् (for 'थान्'). — (L. 34)
 T तथा (for तदा). T₂ G₂ [अ]व्यजहताम् (for व्यसृज).
 — (L. 35) G₁ आकृष्यमाणे. T G₂-₁ धनुषि. M₁.₅ इ

(for च). — (L. 36) G₁ M₁.₂ महाराज (for तदा
 राजन्). — (L. 37) T G₂.₄ स तत् (for ततम्). M₁.
 1. 5 (sup. lin.) धुर्यं (for कृतान्). G₁ M₁.₃ म्पुल्ल-
 नसंनिभं (for the post. half). — (L. 39) M₁.₅ चक्रं वै
 ज्वलनप्रभं (for the post. half). — (L. 41) G₂ चक्रपात-
 (for 'घात'). — (L. 42) M₁.₄ -संकुलौ (for 'संकुला').
 G₂ पतन्निर्भृशमाकुला (for the post. half). — (L. 44)
 T G₂.₄ तूर्णं (for शूलं). T G₂-₁ दशशतं (for 'शतान्').
 G₁ M₁.₂ तथा (for तदा). — (L. 45) T G₂-₁ च
 (for वि). T G₂-₄ समेततः (for सहस्रशः). — (L.
 50) T शरवर्षं (for 'वर्ष').

10

(L. 2) M₁-₁ प्रेप्सु (for 'प्रेप्सु'). G₁ घर्मे चाग्निरिव
 ज्वलन् (for the post. half). — (L. 3) G₂ -वथाच्
 (for -रथाच्). G₂ -वथाद् (for -रथाद्). — (L. 4)
 G₂ साक्षिनः (for साक्षिणः). — (L. 5) G₂ प्राणैश्च

ततोऽपरैर्वैगवद्भिः क्षुरैस्तस्य घटोत्कचः ।
 अक्षसीयां युगं चैव चिच्छेद युधि ताडयन् । [10]
 अवस्कन्ध रथानूर्ण कैमरिः क्रोधमुद्धितः ।
 तस्मिन्मायामयं घोरमस्त्रवर्षं वर्षपं ह ।
 घटोत्कचोऽप्याशु रथात्प्रस्कन्ध स तमेव च ।
 मायास्त्रेणैव मायास्त्रं व्ययमत्समरे रिपोः ।
 हैडिम्बेनार्चमानस्तु युधि सोऽलम्बुसो दृढम् । [15]
 अन्तर्हितो महाराज घटोत्कचमयोधयत् ।
 अन्तर्धानगतं दृष्ट्वा तत्र तत्र घटोत्कचः ।
 गदया ताडयामास वेगवत्या महाबलः ।
 उत्पपात ततो व्योम्नि प्रहारपरिपीडितः ।
 अलम्बुसो राक्षसेन्द्रः सहसा पक्षिराडिव । [20]
 घटोत्कचोऽप्यसंभ्रान्तः खड्गपाणिरथोत्पतत् ।
 ततो वेगेन महता विवर्षिपुरिवाम्बुदः ।
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य कैमरी राक्षसोत्तमः ।
 अमिदुद्राव वेगेन सिंहः सिंहमिव स्थितम् ।
 दक्षिणेनासिमुद्यम्य वक्षः प्रच्छाद्य वर्मणा । [25]
 अमिदुद्राव वेगेन वेगवन्तं घटोत्कचः ।
 तावुभौ वेगसंरन्धावलम्बुसयोत्कचौ ।
 अन्योन्यस्य तथैवोरु समाजघ्नतुरजसा ।
 अन्योन्यस्याभिघातेन तयो राक्षससिंहयोः ।

शैलेनाभिहतस्यैव शैलस्याभून्महास्वनः । [30]
 ततोपसृत्य सहसा पुनरापेततुर्भृशम् ।
 चरन्तावसिमागांस्तान्विविधात्राक्षसोत्तमौ ।
 तयोर्गात्रेषु पतितावसी भिन्नौ निपेततुः ।
 वेगोत्सृष्टे मघवता वज्रे शैलतटेऽपि च ।
 ततः सैन्यानि ददृशुस्तद्युद्धमतिदारुणम् । [35]
 युद्धं तयो राक्षसयोरामिपे ज्येनयोरिव ।
 ततो लोहितरक्ताक्षायुभौ तौ राक्षसोत्तमौ ।
 अदृश्येतां तु शार्दूलौ सन्धारकाविवाम्बुदौ ।
 चक्राते ज्येनवच्चैव मण्डलानि सहस्रशः ।
 उभौ निखिंशदस्तौ तौ सपक्षाविव पक्षिणौ । [40]
 ततो भ्राम्य तु तं खड्गं पाण्डोः किर्मरिन्दनः ।
 चिक्षेपास्य शिरो हतुं स च तस्य घटोत्कचः ।
 तावसी युगपद्दीप्तौ समेत्य विपुलौ भुवि ।
 पतितौ तौ तु बाहुभ्यां राक्षसौ समसज्जताम् ।
 शीर्षघातांसघातैश्च परस्परमथाहतौ । [45]
 पुनर्विमिश्रितौ वीरौ न्यायुध्येते मुहुर्मुहुः ।

11

After 7. 104. 33, T Gs-s ins. :

भीमोऽपि च महाराज वैकतेनमुपाद्रवत् ।

(for बाणैस्). — (L. 6) Gs शयैः (for श्रेः). — (L. 10) Gs Ms. 2. 5 ताडयत् (for 'यत्'). — (L. 11) Gs Ms. 4 कैमरिः; Gs-s कैमरिः (for कैमरिः). — (L. 13) Gs Ms. 2 [अ]य (for [आ]शु). Gs सममेव (for स तमेव). Gs M ह (for च). — (L. 15) Gs Ms. 2 राक्षसो; Ms-s युद्धे सो (for युधि तो). Gs Ms. 2 रणे; Gs [S]द्रवत्; Ms-s बली (for दृढम्). — (L. 17) Gs M तं तत्र च (for तत्र तत्र). — (L. 21) T Gs-s अथोपतत् (for अथोत्पतत्). — (L. 22) Gs Ms विवर्षिपुरिवांबुदं; Ms. 4 विवर्षुरिव चांबुदः (for the post. half). — (L. 23) Ms. 4 कैमरि (for कैमरी). Gs कैमरी राक्षसेश्वरः (for the post. half). — (L. 24) Ms [उ]स्थितं (for स्थितम्). Ms. 4 सिंहः सिंह इत्येत्थितं (for the post. half). — (L. 25) Gs Ms (inf. lin.) चर्मणा (for व'). — (L. 26) Gs घटोत्कचं. — (L. 30) T Ms-s अन्वहतस्य (for अभि'). Gs M आसीत् (for अभूत्). Gs. 4 महात्मनः (for 'स्वनः'). — Gs om. lines 31-35. — (L. 31) Gs Ms. 2 तरसा (for सहसा). Ms-s दिवं (for भृशम्).

— (L. 32) Gs अतिमागास् (for अतिमागीस्). — (L. 33) T Gs. 2 M सन्नौ (for भिन्नौ). — (L. 34) Gs -हते इव; Ms. 2 -हताविव (for -तटेऽपि च). — (L. 35) Gs Ms. 2 तत्र (for ततः). — (L. 36) Gs Ms. 2 युद्धे (for युद्धं). — (L. 37) Gs Ms. 2 उभौ (for ततो). Gs M -रक्तागाव् (for -रक्ताक्षाव्). — (L. 38) T Gs अथैक्ष (Gs 'इय'तां; Gs-s तथैक्षेतां (for अदृश्येतां). Gs Ms. 2 तौ न्यूदौ (for शार्दूलौ). — (L. 40) Gs पतितौ (for पक्षिणौ). — (L. 41) Gs भ्रामयित्वा (for ततो भ्राम्य). Gs ततो भ्राम्यकृतं खड्गं (for the prior half). Gs Ms. 2 तदा (for पाण्डोः). T -मदनः; Gs -मदनौ (for -मन्दनः). — (L. 44) Gs Ms. 4 समसज्जतुः (for 'ताम्'). — (L. 45) Gs Ms. 2 शीर्षघातांसघाताभ्यां; Gs-s शीर्षघातांसघातैश्च (for the prior half). — (L. 46) Gs Ms. 2 न्यायुध्येतां; Ms-s अयुध्येतां (for न्यायुध्येते).

11

(L. 2) T Gs आशुरेव च (hypermetric) (for 'रे

12

After 7. 114. 42, B De1 Ds ins. :

आसुरे तु महासैन्ये तारकं पावकिर्यथा ।
तयोरेवं महद्युद्धमभवद्भीमकर्णयोः ।
तं भीमसेनो महता शरवर्षेण वारयन् ।
विद्याध सारथिं चास्य हयांश्च चतुरः शरैः । [5]
ध्वजं चास्य पताकां च भह्यैः संनतपर्वभिः ।
रथं च चक्ररक्षौ च भीमश्चिच्छेद् भारिप ।
कर्णोऽपि रथिनां श्रेष्ठो भीमसेनेन कम्पितः ।
खड्गचर्मधरो राजन्भीममभ्यद्रवद्रुली ।
भीमश्चिच्छेद् खड्गं च चर्मणा सह भारिप । [10]
दृष्ट्वा कर्णं च पार्थेन वाधितं ब्रुहिमिः शरैः ।
दुर्योधनो महाराज दुःशलं प्रत्यभापत ।
कर्णं कृच्छ्रगतं पश्य ग्रीवां यानं प्रयच्छ ह ।
एवमुक्तस्ततो राजा दुःशलः समुपाद्रवत् ।
दुःशलस्य रथं कर्णश्चारुरोह महारथः । [15]
तौ पार्थः सहसा गत्वा विद्याध दशभिः शरैः ।
पुनश्च कर्णं विद्ध्वापि दुःशलस्य शिरोऽहरत् ।
दुःशलं निहतं दृष्ट्वा भीमसेनेन भारिप ।
तस्यैव धनुरादाय कर्णो विद्याध पाण्डवम् ।
अन्योन्यं समरे वीरौ युयुधाते महाबलौ । [20]
शत्रुघ्नौ शत्रुमध्ये तु बलवज्रभृताविव ।
भीमो विद्ध्वा हयांश्चैव सारथिं च पुनः पुनः ।
कर्णमभ्यद्रवत्पार्थः प्रहसंश्च महाबलः ।
ततो न्यायच्छमानस्य भीमसेनस्य संयुगे ।
तत्सैन्यं शकलीभूतं न प्राजायत किञ्चन । [25]

ततश्चटचटाक्षदो गोधाघाताद्भूतयोः ।
तलशब्दश्च सुगहास्निहनादश्च भैरवः ।
रथनेमिनिनादश्च ज्याशब्दश्चैव दारुणः ।
योवा व्युत्सारमन्युदादिरक्षन्तः पराक्रमम् ।
कर्णपाण्डवयो राजन्परस्परवधैषिणोः । [5]
देवर्षिसिद्धगन्धर्वाः साधु साधित्यपूजयन् ।
सुसुतुः पुष्पवर्चं च विद्याधरगणास्तथा ।
ततो भीमो महाबाहुः संरम्भी ददविक्रमः ।
अक्षैरश्वानि संवायं शरैर्विष्याध सूतजम् ।
कर्णोऽपि भीमसेनस्य नित्रायैर्यूनमहाबलः । [10]
प्राहिणोक्तव नाराचानाशीविषसमाव्रणे ।
तावद्विरथ तान्भीमो व्योम्नि चिच्छेद् पत्रिभिः ।
नाराचान्मृतपुत्रस्य निष्ठ निष्ठेन चाग्नवीन् ।
ततो भीमो महाबाहुः शरं कुद्वान्तकोपमम् ।
सुमोचाधिरयेवीरो यमदण्डमिवापरम् । [15]
तमापतन्तं चिच्छेद् राधेयः प्रहसन्निव ।
त्रिभिः शरैः शरं राजन्पाण्डवस्य प्रतापवान् ।
पुनश्चासृजदुग्धाणि शरवर्षाणि पाण्डवः ।

13

After 7. 118. 15, Ds2 Ds, 2. 5. 6 S ins. :

संजय उवाच ।

एवमुक्तो रणे पार्थो मूरिश्रवसमग्रीव ।

half). — (L. 6) Ds पूजयन् (for [अ]पूज). — (L. 12) Ds तावति हि तथा भीमो (for the prior half). — (L. 14) Ds संरम्भी ददविक्रमः (for the post. half). — (L. 15) Bs अधिरथि (for 'रथे'). — (L. 17) Ds शनं (for शरं).]

13

Ds2 Ds, 2. 5. 6 om. the ref. Ds om. line 1. Ms. १ पार्थ (for संजय). — (L. 1) Ds हि कंतेयो (for रणे पार्थो). — (L. 3) Ds2 Ds, 2. 5. 6 व्यक्तं हि जी (Ds १ व्यक्तैतज्जी; Ds व्यजेत जी) येनागो (Ds 'नो') रि (for the prior half). Gs संजयसे (for रथ). Ds2 Ds, 2. 5. 6 बुद्धि जरयते नरः (for the post. half). — (L. 3) Gs

तु). — (L. 4) T [अ]वारयत्. — (L. 5) T G2 वि-
न्याध (for 'ध'). — (L. 12) T दुःशलं. — (L. 13)
T शीघ्रयानं. G2 शीघ्रं तूपरकं जहि (for the post. half).
— Before line 14, Gs ins. संजय उवाच. — (L. 14)
T दुःशलः. — (L. 15) T दुःशलस्य. — (L. 16) T G2
विन्याध. — (L. 17) G2 च (for [अ]पि). T दुःशलस्य.
— (L. 18) T दुःशलं. — (L. 19) T G2 विन्याध.
— (L. 21) T G2 बलवज्र- (for बल). — (L. 23)
Gs महसैन्ये (for 'संश्व'). T महारथः (for 'बल'). — Gs-2
om. lines 24-25. — (L. 25) T1 (before corr. as
above). ३ शकलीकृतं (for 'भूतं').

12

(L. 4) Ds साधु साधिति वै प्रोत्तुर् (for the prior

व्यक्तमेव हि जीर्णैः सन्तुष्टिं रञ्जयसे नृप ।
 अनर्थकमिदं सर्वं यत्त्वया न्याहृतं प्रभो ।
 हृषीकेशेन संबन्धं गर्हसे मां च मूढवत् ।
 रणानामसि धर्मज्ञः सर्वशास्त्रार्थपारगः । [5]
 न चाधर्ममहं कुर्यां जानश्चैव हि मुखसे ।
 युष्यन्ते क्षत्रियाः शत्रून्स्वैः स्वैः परिवृता नृप ।
 भ्रातृभिः पितृभिः पुत्रैस्तथा संबन्धिवान्धवैः ।
 वयस्यैरथ मित्रैश्च स्वबाहुबलमाश्रिताः ।
 अहं हि सात्यकिं शिष्यं सुखसंबन्धिमेव च । [10]
 मदर्थे युध्यमानं च त्यक्त्वा प्राणान्सुदुस्त्यजान् ।
 मम बाहुं रणे राजन्दक्षिणं युद्धदुर्मदम् ।
 निकृत्यमानं तं दृष्ट्वा कथं शत्रुवशं गतम् ।
 त्वया निकृत्यमाणं च दृष्टवानस्मि निष्क्रियम् ।
 न चात्मा रक्षितव्यो हि एको रणगतेन हि । [15]

M1. 2. 5 विभो (for प्रभो). — (L. 4) Dn2 D2. 2. 5. 5 जानन्नेव (D2. 5 "जपि") हृषीकेशं (for the prior half). Dn2 D5 पांडवं; D2. 5 केशवं (for मूढवत्). D2 मान-मंसाश्च केशवं (for the post. half). — (L. 5) Dn2 D2. 2. 5. 5 संग्रामाणां हि (D2 च) (for रणानामसि). M2. 4 धर्मज्ञः. D2 M2-ज्ञसाक्ष- (for -शास्त्रार्थ-). M2. 4 -पारगः. — (L. 6) D2 धर्मम् (for [अ]र्ष-). G1. 4 M1. 2. 5 हि मुद्रासि; G2 M2. 4 विमुद्रासि (for हि मुद्रासे). T G2. 8 अजानंश्चैव मुखसि (for the post. half). — (L. 7) Dn2 D2. 2. 5 युध्यन्ति; G1 युध्यन्ते (for युध्यन्ते). D2. 5 सर्वान् (for शत्रून्). D2 युध्यन्ति रक्षिताः शत्रून् (for the prior half). D5 स्वस्यैः (for स्वैः स्वैः). Dn2 D5 नराः (for नृप). — (L. 9) Dn2 D2. 2. 5. 5 ते च (D5 वै) बाहुं स (D2. 5. 5 "हुत") माश्रिताः (for the post. half). — (L. 10) Dn2 D2. 2. 5. 5 स कथं (for अहं हि). G1 M1. 2. 5 सत्यकं (for सात्यकिं). D2 सखि- (for सुख-). D2 सखिसंबन्धिनं च हि; S सहा (G1 M1. 2. 5 "खा") यं बांधवं तथा (for the post. half). — (L. 11) M2. 4 मदर्थे (for "र्थ"). Dn2 D2. 2. 5 असदर्थे (D2. 5 "र्थ") च युध्यन्ते (for the prior half). — Dn2 D2. 2. 5. 5 om. lines 13-14. — (L. 13) G2-8 निकृत्यमाणं. — (L. 14) G1 यत्त्वा (for त्वया). G1 M1. 2. 5 विकृत्यमाणं (for निकृत्य-). — (L. 15) T G2-8 M2 च त्वं; G1 M (M2 sup. lin.) त्वया (for चात्मा). Dn2 D2. 2. 5. 5 वै (for हि). Dn2 D2. 2. 5. 6 राजन् (for एको). D2 आपद्गतेन (for रणम्). G2. 3. 5 M वै (for हि). — (L. 16) Dn2 D5 युध्यन्ते (for युध्यन्ते). Dn2 D5 [S]र्षु; D2. 5 [S]र्षु तु (for सर्षाय). D2 आपस्तु

यो यस्य युध्यन्तेऽर्थाय स संरक्ष्यो नराधिप ।
 तै रक्ष्यमाणः स नृपो रक्षितव्यो महासूये ।
 यद्यहं सात्यकिं दृष्ट्वा तूष्णीमासिष्य आहवे ।
 ततस्तेन वियोगश्च प्राप्यं नरकमेव च ।
 रक्षितश्च मया यस्मात्तस्माद्व्यपो मया स च । [20]
 यशश्चैव स्वपक्षेभ्यः फलं मित्रस्य रक्षणान् ।
 यच्च मां गर्हसे राजन्नन्येन सह संगतम् ।
 कस्तेन संगमं नेच्छेत्तत्र ते बुद्धिबिभ्रमः ।
 क्वचं युध्यन्तस्तुभ्यं रथं चारोहतः स्वयम् ।
 धनुज्यां कर्पतश्चैव युध्यतः सह शत्रुभिः । [25]
 एवं रथगजाकीर्णं हयपतिसमाकुले ।
 सिंहनादोद्धतरवे गम्भीरे सैन्यसागरे ।
 त्वैश्चापि समुपेतस्य विक्रान्तस्य तथा रणे ।
 सत्यकेन कथं योग्यः संग्रामस्ते भविष्यति ।

ये च युध्यन्ते (for the prior half). Dn2 D5 स वै रक्ष्यो; D2 ते वै रक्ष्या; D2. 5 स वै नान्यो (for स संरक्ष्यो). — (L. 17) Dn2 D2. 2. 5. 5 रक्ष्यमाणैः; T G2. 4 द्रक्ष्य-माणः (for रक्ष्य-). D2 स नृपो; D5 स नृपा (for स नृपो). D5 रक्षितव्या (for रक्षितव्यो). — (L. 18) G1 M सत्यकं (for सात्यकिं). Dn2 D2. 2. 5. 5 पक्षे (for दृष्ट्वा). Dn2 D2. 2. 5. 5 वध्यमानं महारणे (for the post. half). — (L. 19) Dn2 D5 तस्य (for तेन). Dn2 D2. 2. 5. 5 वियोगेन (for "गश्च"). G2-8 प्राप्तं (for प्राप्यं). Dn2 D5 पापं मेनर्थतो भवेत्; D2 पापं ननु कथं मम; D2. 5 पापं न कथमेव मे (for the post. half). — (L. 20) G2 सखा (for स च). Dn2 D2. 2. 5. 5 तस्मात्कुध्यसि किं मयि (for the post. half). — Dn2 D2. 2. 5. 5 om. line 21. — (L. 22) Dn2 D5 M1. 2. 5 मे; D2 M2. 4 मा (for मां). D2 अन्वेन; T G2-8 कुण्ठेन; G1 M विष्णुना (for अन्वेन). D2. 2. 5 संगतः. — (L. 23) G1 M संगतं; G1 संयुगं (for संगमं). Dn2 D2. 2. 5. 5 अहं त्वया विनिकृ- (Dn2 D5 "ह") तस्त्वं (for the prior half). Dn2 D2. 2. 5. 5 मे (for ते). — (L. 24) D2 क्वचो त्वं धनुज्यांश्च (for the prior half). D2 रथे (for रथं). D2 मया (for स्वयम्). — For lines 24-25, S subst.:

आवदकवचस्येह रथमारुह्य तिष्ठतः ।

सर्वायुधैरुपेतस्य प्रतियोद्धप्रतीक्षिणः ।

— (L. 26) S त्वं (G1 M अ) सिन्नयगजानीके (for the prior half). G2 damaged for the post. half. — (L. 27) G2 *हनादोद्धतवियं (for the prior half). — (L.

बहुभिः सह संगम्य निजित्य च महारथान् । [30]

श्रान्तश्च श्रान्तवाद्दृष्ट क्षीणसर्वायुधस्त्वया ।

इदं सात्यकि संख्ये निजित्य च महारथम् ।

अधिकं त्वं विजानीये तथाप्यन्यमना भवान् ।

यदिच्छसि शिरश्चास्य असिना हर्तुमादवे ।

तथा कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा सात्यकिं कः क्षमिष्यति । [35]

त्वं तु गर्ह्य चात्मानमात्मानं यो न रक्षसि ।

कथं करिष्यसे वीर यो वा त्वां संश्रयेजनः ।

आत्तशस्त्रस्य हि रणे वृणोपुत्रं जिवांसतः ।

छिन्नवान्यद्दं वाहुं नैतल्लोकविगर्हितम् ।

न्यस्तशस्त्रस्य हि पुनर्विकलस्य विवर्मेणः । [40]

अभिमन्योर्वैधं तात धार्मिकः को नु पूजयेत् ।

14

After 7. 118. 26, S ins. :

दुर्योधनस्य क्षुद्रस्य न प्रमाणे च तिष्ठतः ।

सौमदत्तेरयं साधु सर्वसाहाय्यकारिणः ।

अस्मदीया मया रक्ष्याः प्राणबाध उपस्थिते ।

ये मे प्रत्यक्षतो वीरा इत्येवमिति मे मतिः ।

सत्यकृश्च वशं नीतः कौरवेण महात्मना । [5]

ततो मयैतद्वरितं प्रतिज्ञारक्षणं प्रति ।

संजय उवाच ।

पुनश्च रूपयाविष्टो बहु तत्तद्विचिन्तयन् ।

उवाच चैनं कौरव्यमर्जुनः शोकोपीडितः ।

विगस्तु क्षत्रधर्मं नु यत्र त्वं पुरुषेश्वरः ।

अवस्थामीदृशीं प्राप्तः क्षरण्यः क्षरणप्रदः । [10]

नानिभारः कृतान्तस्य विद्यते कुरुनन्दन ।

यत्र त्वं पुरुषस्याग्रः प्राप्तः पापामिमां दशाम् ।

नात्मनः सुकृतस्यास्य फलं वै नृपसत्तम ।

यत्र त्वं कुरुशार्दूल प्राप्तः पापामिमां दशाम् ।

रौरवं नरकं भीमं गमिष्यति सुयोधनः । [15]

यत्कृते नरशार्दूलः प्राप्तः पापामिमां दशाम् ।

28) G₁.s M₁ विश्रमस्य (for विक्रान्तस्य). D₂ D₂.s.s.s. सैः परैश्च समेतैः (D₂ 'मन्वे'ल) सात्वतेन च संगमे (D₂ 'ने'). — (L. 29) T G₁.s सात्वकेन; G₂ M₁ सात्वतेन (for सत्यकेन). D₂ D₂ एकस्यैकेन हि कथं; D₂ एकैकस्य न हि कथं; D₂.s एकैकस्य हि कथं (for the prior half). D₂ D₂.s.s सं; D₂ स (for ते). — Line 30 is partly damaged in G₁. — (L. 31) D₂.s आगतः (for आगतश्च). G₁ क्षीणाः; M₁-s क्षीणः (for क्षीण-). D₂ D₂.s.s.s विमनाः शस्त्रपीडितः (for the post. half). — (L. 32) S समेतः (for इदं). T G₂-s M₁.s सात्यकिः; G₁ M₁.s सत्यकं; M₁ सत्यकः (for सात्यकि). G₁.s-s M₁.s संख्ये; M₁.s संख्ये (for संख्ये). S निजित्य महारथः (for the post. half). — (L. 33) T G₂-s त्वां; G₁ M त्वा (for त्वं). G₁.s M₁.s विजानामि; G₁ न जानामि; M₁.s [अ]नुजानामि (for विजानीये). D₂ अविनीतः शिरच्छेत्तुं; D₂.s विरथं शस्त्रहीनं तं; G₁ अधिकं चापि जानामि (for the prior half). M₁.s [अ]भवं (for भवान्). D₂ D₂.s.s स्ववीर्यवशमागतं (D₂ 'ते'); D₂ प्रवृत्तो वशमागतं (for the post. half). — (L. 34) D₂ यदा वक्षसि शिष्यस्य (sic); S इच्छसि त्वं शिरस्तस्य (for the prior half). D₂ D₂ इदं; D₂ इदं (for इदं). — (L. 35) D₂ D₂.s.s वैव (for वृद्ध). D₂ तथाप्यापन्नं वैव (for the prior half). G₁ M₁.s सत्यकं (for सात्यकि). — (L. 36) G₁ वा (for च). D₂ D₂.s.s

त्वं वै (D₂.s मां) विगर्हयामानम्; D₂ त्वं तु वै गर्हयामानम् (for the prior half). G₂.s स्वधर्म (for आत्मानं). D₂.s रक्षति (for 'सि'). D₂ यो न रक्षसि संयुगे (for the post. half). — (L. 37) T G₂.s M₁.s रक्षिष्यसे (T₁ 'ते'); G₁ M₁.s संरक्ष्यते; M₁ न रक्ष्यते (for करिष्यसे). D₂ वस्त्वं (sic) (for वीर). D₂ ये वा त्वा शिथिलवर्जनाः; D₂.s ये वा त्वा संश्रया जनाः; T G₂-s ये वै त्वां संश्रिता जनाः; G₁ M यो वै त्वां (M₁ त्वा) संश्रिनो जनः (for the post. half). — D₂ D₂.s.s.s om. lines 38-41. — (L. 38) G₁ M वृष्णीवीरं (for 'पुत्रं'). — (L. 39) G₁ M लोके (for लोक-). — (L. 40) T G₂ च (for हि). T G₂-s शिरस्तस्य (for विकृतस्य).

14

G₂.s om. lines 1-4. — (L. 1) T G₂.s अप्रमाणे (for न प्र'). M₁ [स]त्र (for च). — (L. 2) G₁ M₁.s.s.s कथं (for अर्थ). T G₂ साधुः (for साधु). G₁ M₁ सर्वे (for सर्व-). M₁.s सर्वे साहाय्यकारिणः; M₁.s सर्वे ते साहाय्यकारिणः (for the post. half). — (L. 5) G₂ सात्यकिश्च; G₂-s सात्यकश्च (for सत्य). T G₂.s M₁.s वशं (for वश-). T G₂.s om. the ref. — (L. 8) G₁ प्रोवाच (for उवाच). — Before line 9, M₁.s ins. अर्जुनः. — (L. 9) M₁.s हि (for तु). M₁.s यत्वं हि (for यत्र त्वं). T G₂ M₁.s

को हि नाम पुमाँहोके मादशः पुरुषोत्तम ।
प्रहरेत्त्वद्विधे त्वद्य प्रतिज्ञा यदि नो भवेत् ।

15

After 1004*, B De1 Dn1 Ds ins. :

ततः क्रुद्धो महाबाहुर्नन्दमर्षं दुरासदम् ।
प्रादुर्भूते महाराज त्रासयन्सर्वभारतान् ।
ततः शराः प्रादुरासन्दिग्यास्त्रप्रतिमञ्जिताः ।
प्रदीप्ताश्च शिशिमुखाः शतशोऽथ सङ्घराः ।
आकर्णपूर्णनिर्मुक्तैरभ्यर्कांशुनिभैः शरैः । [5]
नभोऽभवत्तद्दुष्प्रेक्ष्यमुल्काभिरिव संवृतम् ।
ततः शस्त्रान्धकारं तत्कौरवैः समुदीरितम् ।
अशक्त्यं मनसाप्यन्यैः पाण्डवः संभ्रमश्चिव ।
नाशयामास विक्रम्य शरैर्दिग्यास्त्रमञ्जितैः ।
नैशं तमोऽंशुभिः क्षिप्रं दिनादाविव भास्करः । [10]
ततस्तु तावकं सैन्यं दीप्तैः शरगभस्तिभिः ।
आक्षिपत्पल्वलाम्बूनि निदाघाकं हव प्रभुः ।
ततो दिग्यास्त्रविदुषा प्रहिताः सायकांशवः ।
समाप्लवन्दिपत्सैन्यं लोकं भानोरिवांशवः ।
तथापरे समुत्सृष्टा विशिष्टास्तिग्मतैजसः । [15]
हृदयान्माशु वीराणां विविशुः प्रियबन्धुवत् ।
यं पनसीयुः समरे त्वद्योधाः शूरमालिनः ।
शलभा हव ते दीप्ता अपि प्राप्य ययुः क्षयम् ।

एवं स मृद्वन्शत्रूणां जीवितानि यथांसि च ।
पार्थश्चचार संग्रामे मृत्युर्विग्रहवानिव । [20]
सकिरीटानि वस्त्राणि सान्निधान्विपुलान्भुजान् ।
सकुण्डलयुगान्कर्णान्केपांविदहरच्छरैः ।
सतोमरानाजस्थानां सप्रासान्दयसादिनाम् ।
सचर्मणः पदातीनां रथिनां च सधन्वनः ।
सप्रतोदान्नियन्तृणां बाहूश्चिच्छेद पाण्डवः । [25]
प्रदीप्तोऽग्रशरार्चिष्मान्वभौ तत्र धनंजयः ।
सविस्फुल्लिङ्गाग्रशिखो ज्वलन्निव हुताशनः ।
तं देवराजप्रतिमं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ।
युगपद्विभु सर्वासु रथस्थं पुरुषर्षभम् ।
दर्शयन्तं महास्त्राणि प्रेक्षणीयं धनंजयम् । [30]
नृत्यन्तं रथमार्गेषु धनुर्ज्यातलनादिनम् ।
निरीक्षितुं न शोक्ते यत्नवन्तोऽपि पार्थिवाः ।
मर्ष्यदिनगतं सूर्यं प्रतपन्तमिवाम्बरे ।
दीप्तोऽग्रसंभृतशरः किरीटी विरराज ह ।
वर्षास्त्रिवोदीर्णजलः सेन्द्रधन्वाम्बुदो महान् । [35]
महास्त्रसंज्ञे तस्मिज्जिष्णुना संप्रवर्तिते ।
सुदुस्तरं महाधारे ममज्जुर्योधपुंगवाः ।
उत्कृत्तवदवैर्दहैः शरीरैः कृत्तबाहुभिः ।
भुजैश्च पाणिनिर्मुक्तैः पाणिमिथैःकुलीकृतैः ।
कृत्ताग्रहस्तैः करिभिः कृत्तदन्तैर्मदोत्कटैः । [40]
हयैश्छिन्नसुरग्रीवै रथैश्च शकलीकृतैः ।

पुरुषेश्वर. — (L. 10) Ms शरणप्रद (for "प्रदः"). — (L. 12) G1 M पुरुषव्याघ्र. — G1 Ms. 2 om. (hapl.) lines 13-14. — (L. 13) Ms. 4 न नृत्तं (for नात्मनः). — (L. 16) G1 M नरशार्ङ्ग. — (L. 17) G1 Ms. 2 पुरुषोत्तमः.

15

(L. 1) De1 Dn1 पार्थो (for क्रुद्धो). — (L. 4) B1 प्रदीप्ताग्राः (for "साश्च"). — (L. 8) B1 असङ्घं (for अशक्त्यं). — (L. 12) Ds निदाघेकं (for निदाघाकं). — (L. 14) De1 समाभुवन्; Ds "वृणवन्" (for "वृणन्"). — (L. 15) B1 Dn1 अथ (for तथा). — (L. 18) B1 सलभा (for श). Bom. ed. दीप्तम् (for दीप्ता). — (L. 19) B1 शरणां (for शत्रूणां). — (L. 22) Ds -युतान् (for -युगान्). Ds अहनत् (for "रत्"). — (L. 24)

B1. 6 Dn1 सवर्मणः (for सच*). B1 सवर्मणः; B5 Dn1 सधन्विनः (for सधन्वनः). Ds रथिनां सशरं धनुः (for the post. half). — (L. 28) B5 शर- (for सर्व*). — (L. 30) Bom. ed. निक्षिप्तं (for दर्शयन्तं). — (L. 31) De1 Ds -नादितं (for "नम्"). — (L. 32) Dn1 निरीक्षितुं (for निरी*). B2 पाण्डवं (for पार्थिवाः). — After line 32, B2 ins. :

न शोक्तेः सर्वसैन्यानि पाण्डवं प्रतिवीक्षितुम् ।
प्रसृतास्तस्य गाण्डीवान्शरव्रातान्महात्मनः ।
संग्रामे समपश्याम हंसपद्मोरिवाम्बरे ।
विनिवार्य स वीराणामस्त्रेणास्त्राणि सर्वशः ।

— (L. 34) De1 Dn1 -संहितः; Ds -संहत- (for -संघत-). — (L. 37) Dn1 युधि (for योध*). — (L. 38) B5 गत- (for कृत्त-). — (L. 41) B1. 6 Ds च विधुर- (for

निकृताङ्गैः कृतपादैस्तयान्यैः कृतसंभिभिः ।
निश्चेष्टैर्विस्फुरद्भिश्च कूजद्भिश्च सहस्रशः ।
मृत्योराधातललितं तत्पार्थायोधनं महत् ।
अपदयाम महीपाल मीरूणां भयवर्धनम् । [45]
आक्रीडामिव रुद्रस्य पुराभ्यर्दयतः पशून् ।
गजानां धुरनिर्मुक्तैः करैः समुजगेव भूः ।
कचिदभौ स्रग्विणीव वक्रपद्मैः समाचिता ।
विचित्रोष्णीषमुकुटैः केयूराङ्गदकुण्डलैः ।
स्वर्णचित्रतनुवैश्च भाण्डैश्च गजवाजिनाम् । [50]
किरीटशतसंकीर्णां तत्र तत्र समाचिता ।
विरराज भृशं चित्रा मही नवचधूरिव ।
मज्जामेदःकर्दमिनीं शोणितौघतरङ्गिणीम् ।
मर्मास्थिमिरगाधां च केशशैवलशङ्खालाम् ।
शिरोबाहूपलतटां रुग्णक्रोडास्थिसंकटाम् । [55]
चित्रध्वजपताकाढ्यां छत्रचापोर्मिमालिनीम् ।
विगतासुमहाकायां गजदेहाभिसंकुलाम् ।
रथोद्भुपशताकीर्णां हयसंघातरोधसम् ।
रथचक्रगुपोपाक्षकृवरैरतिदुर्गमाम् ।
प्रासासिभक्तिपरशुविशिखाहिदुरासदाम् । [60]
बलकङ्कमहानकां गोमायुमकरोत्कटाम् ।
गृध्रोदग्रमहाग्राहां शिवाविरुतभैरवाम् ।
नृत्यप्रेतपिशाचाद्यैर्भूतैः कीर्णां सहस्रशः ।

गतासुयोधनिश्चेष्टसरीरशतवाहिनीम् ।
महाप्रतिभयां रौद्रां घोरां वैतरणीमिव । [65]
नदीं प्रवर्तयामास मीरूणां भयवर्धिनीम् ।
तं दृष्ट्वा तस्य विक्रान्तमन्तकस्येव रूपिणः ।
अमृतपूर्वं कुरुषु भयभागाद्गजाजिरे ।
तत आदाय वीराणामस्त्रैस्त्राणि पाण्डवः ।
आत्मानं रौद्रमाचष्ट रौद्रकर्मणि निहितः । [70]
ततो रथवराभ्राजन्नभ्यतिक्रामदर्जुनः ।

16

Ks B Dci Dn Dz, s ins. after 7, 121, 15 : Ds
after 14th : Ds after 16th :

एष मध्ये कृतः पङ्क्तिः पार्थं वीरैर्महारथैः ।
जीवितेषुसुर्महाबाहो भीतस्तिष्ठति सैन्यवः ।
एताननिर्जित्य रणे षट्स्थान्युरूपर्यम् ।
न शक्यः सैन्यवो हन्तुं ततो निर्गन्तमर्जुन । [5]
योगमत्र विधास्यामि सूर्यस्यावरणं प्रति ।
अस्तं गत इति व्यक्तं द्रष्टव्येकः स सिन्धुराट् ।
हर्षेण जीविताकाङ्क्षी विनाशार्थं तव प्रभो ।
न गोप्यति दुराचारः स आत्मानं कथंचन ।
तत्र छिद्रे प्रहर्तव्यं त्वयास्य कुरुसत्तम ।
व्यपेक्षा नैव कर्तव्या गतोऽस्तमिति भास्करः । [10]
एवमस्त्विति वीमत्सुः केशवं प्रत्यभाषत ।

छिन्नसुर-). — (L. 42) Bs, s Dci Dn1 निष्कोर्णाङ्गैः (for
निकृताङ्गैः). Ds कृतमूर्द्धभिः (for 'संभिभिः'). — (L. 43)
Bs, s शतशोथ (for कूजद्भिश्च). — (L. 44) Ds मृत्यो-
राक्रीडननिभं (for the prior half). — Bs om. line 45.
— (L. 47) Bs, s सुर- (for धुर-). — (L. 48) Dn1
सङ्कीर्णव (for स्रग्वि°). — (L. 52) Bs transp. यशं
and मही. — After line 53, Ds' reads line 61.
— (L. 54) Dn1 'मर्मास्थिभि' (for 'मर्मा'). Dci Dn1
'शाङ्खालां' (for 'शाङ्खालम्'). — (L. 55) Dci Dn1 रुग्ण-
(for रुग्ण-). Dn1 'संकुलां' (for 'संकटाम्'). — (L. 56)
Dn1 छिन्न- (for छत्र-). — (L. 59) B 'युगे' (for
'पाक्ष-'). — (L. 60) Bs-4 Ds 'शान-' (for 'शक्ति-').
— (L. 61) Dn1 बलाङ्क- (for बलकङ्क-). B 'यकरोत्करां';
Ds 'ल्वनां' (for 'स्तकटाम्'). — (L. 63) Dn1 भूताकीर्णां
(for भूतैः कीर्णां). — (L. 67) Dci तद् (for तं).
— (L. 69) Bs विनिवार्यं शरीराणाम् (for the prior half).

Bs अत्रैर् (sic) (for अत्रैर्). — (L. 70) Bom. ed.
[अ]भिहितः (for लि°). — (L. 71) B (except Bs)
अत्यतिक्रामद् (for अन्यति°).

16

Ds om. lines 1-2. — (L. 3) Bs Ds पुरुषर्षमात्-
— (L. 4) Ds शक्योव (for न शक्यः). Dci वतो
(for ततो). Ds अर्जुनं. Ks Ds यत्नवान्मव काल्युन;
Dn1 Ds यतो दिव्याप चाङ्गुन (for the post. half).
— (L. 6) Dci इव (for इति). Dci Dn1 अर्क-
(for एक-). — (L. 7) Bs विनाशवः; Ds विनाशार्थ-
(for 'शार्थ-'). — (L. 8) Bs स सार्थानां; Ds स्वमा-
(for 'स जा'). — (L. 9) Bs तु; Ds स;
त्मानं (for स जा). — (L. 9) Bs तु; Ds स;
Ds [अ]तो (for [अ]त्य). — Ds om. lines 16-85.
— (L. 16) Ds तव (for रविम्). — (L. 17) Bs तथा
(for तदा). Bs नन्नास्यक्यादि दे० (for the prior half).

ततोऽसृजत्तमः कृष्णः सूर्यस्यावरणं प्रति ।
 योगी योगेन संयुक्तो योगिनामीश्वरो हरिः ।
 सृष्टे तमसि कृष्णेन गतोऽस्तामिति भास्करः ।
 त्वदीया जह्नुष्यौघाः पार्थनाशास्त्रराधिप । [15]
 ते प्रहृष्टा रणे राजन्नापश्यन्सैनिका रविम् ।
 उन्नाम्य वक्राणि तदा स च राजा जयद्रथः ।
 वीक्षमाणो ततस्तस्मिन्सिन्धुराजे दिवाकरम् ।
 पुनरेवाववीकृष्णो धनंजयमिदं वचः ।
 पश्य सिन्धुपतिं वीरं प्रेक्षमाणं दिवाकरम् । [20]
 भयं विपुलमुत्सृज्य त्वत्तो भरतसत्तम ।
 अयं कालो महाबाहो वधायस्य दुरात्मनः ।
 छिन्धि मूर्धानमस्याशु कुरु साफल्यमात्मनः ।
 हर्येवं केशवेनोक्तः पाण्डुपुत्रः प्रतापवान् ।
 न्यवधीत्तावकं सैन्यं शरैरर्काग्निं संनिभैः । [25]
 कुरुं विन्याध विंशत्या कर्णं पञ्चाशता शरैः ।
 शल्यं दुर्योधनं चैव षड्भिः पङ्क्तिरताडयत् ।
 वृषसेनं तथाष्टाभिः पृथया सैन्यवमेव च ।
 तथैवान्यान्महाबाहुस्त्वदीयान्पाण्डुनन्दनः ।
 गाढं विद्ध्वा शरैः राजञ्जयद्रथमुपाद्रवत् । [30]
 तं समीपस्थितं दृष्ट्वा लेलिहानमिवानलम् ।
 जयद्रथस्य गोसारः संशयं परमं गताः ।
 ततः सर्वे महाराज तव योधा जयैषिणः ।
 सिपिबुः शरधाराभिः पाकशासनिमाहवे ।
 संछाद्यमानः कौन्तेयः शरजालैरनेकशः । [35]
 अक्रुष्यत्स महाबाहुरजितः कुरुनन्दनः ।

ततः शरमयं जालं तुमुलं पाकशासनिः ।
 व्यसृजत्युरुष्याग्रस्तव सैन्यजिघांसया ।
 ते हन्यमाना वीरेण योधा राजन्नणे तव ।
 प्रजहुः सैन्यवं भीता द्वौ समं नाप्यधावताम् । [40]
 तत्राद्भुतमपश्याम कुन्तीपुत्रस्य विक्रमम् ।
 तादृक् न भावी भूतो वा यवकार महायशः ।
 द्विपान्द्विपगतांश्चैव हयान्हयगतानपि ।
 तथा स रथिनश्चैव न्यहन्नुद्रः पशूनिव ।
 न तत्र समरे कश्चिन्मया दृष्टो नराधिप । [45]
 गजो वाजी नरो वापि यो न पार्थशराहतः ।
 रजसा तमसा चैव योधाः संछन्नचक्षुषः ।
 कश्मलं प्राविशन्धोरं नान्वजानन्यरस्परम् ।
 ते शरैर्भिन्नमर्मणः सैनिकाः पार्थचोदितैः ।
 वभ्रमुश्नस्वलुः पेतुः सेदुर्मम्लुश्च भारत । [50]
 तस्मिन्महाभीपणके प्रजानामिव संक्षये ।
 रणे महति दुष्पारे वर्तमाने सुदारुणे ।
 शोणितस्य प्रसेकेन शीघ्रत्वादनिलस्य च ।
 अशाम्यत्तद्रजो भौममसृक्सिक्ते धरातले ।
 आनासि निरमज्जंश्च रथचक्राणि शोणिते । [55]
 मत्ता वेगवतो राजंस्तावकानां रणाङ्गणे ।
 हस्तिनश्च हतारोहा दारिताङ्गाः सहस्रशः ।
 स्वान्यनीकानि सृद्रन्त आर्तनादाः प्रदुदुबुधुः ।
 हयाश्च पतितारोहाः पत्तयश्च नराधिप ।
 प्रदुदुबुर्भयाद्राजन्धनंजयशराहताः । [60]
 मुक्तकेशा विक्रवचाः क्षरन्तः क्षतजं क्षितौ ।

— B₂ om. (hapl.) lines 19-20. — (L. 20) D₂ D₃ संख्ये (for धीरं). — (L. 21) K₁ D₂ D₃ २ ययं हि (K₁ अयेन) विप्रमुच्येतत् (for the prior half). — (L. 26) D₃ पंचशता. — (L. 27) D₂ एतान् (for the second पङ्क्तिं). — K₁ om. lines 28-30. — (L. 29) D₂ D₃ च; D₂ [अ]स्मान् (for [अ]न्यान्). D₁ सर्वान्यै (for त्वदीयान्). — B₁ om. lines. 33-36. — (L. 37) D₂ D₃ तुमुलं (for तुमुलं). — (L. 40) B₂ समौ (for समं). K₁ D₁ २ नाभ्यधावतां (for नाप्य). — (L. 44) D₂ D₃ सारथिनश्च (for स रथि). K₁ D₁ जघ्ने (for न्यहन्). — (L. 45) D₂ तत्र न (by transp.). — (L. 47) D₂ D₃ संछिन्नः (for संछन्नः). — (L.

48) K₁ D₁ अभ्यजानन्; B₁ ३ D₂ D₃ नाभ्यजा* (for नाभ्यजा*). B₂ पराभवं (for परस्परम्). — (L. 49) D₂ तेः (for ते). K₁ D₁ -नोदितैः; B₂ D₃ ३ -चोदितः (for -चोदितैः). — (L. 53) K₁ अनलस्य (for अनि*). — (L. 54) D₁ अशाम्यत् (for अशाम्यत्तद्). D₂ संसृक्षिते (for असृक्सिक्ते). D₁ असृक्सिक्ते च धरातले (hypermetrie) (for the post. half). — (L. 56) D₂ तत्र (for मत्ता). B₁ D₃ वेगवता; B₂ ३ ३ D₂ ३ वेगवता (for "वतो). B रणाङ्गने (for रणाङ्गणे). — (L. 57) B₂ ते (for च). — B₂ om. lines 61-64. — (L. 61) D₂ D₃ क्षितैः (for क्षितौ). — (L. 62) B₁ अपलायनं; B₁ D₂ D₃ प्रापला* (for प्रपला*). —

प्रपलायन्त संव्रस्तास्त्यक्त्वा रणक्षिरो जनाः ।

ऊरुप्राहगृहीताश्च केचित्तत्राभवन्भुवि ।

हतानां चापरे मध्ये द्विरुदानां निलिल्यिरे ।

एवं तव बलं राजन्द्रावयित्वा धनंजयः । [65]

न्यवधीत्सायकैर्वैरैः सिन्धुराजस्य रक्षिणः ।

कर्णं द्रौणिं कृपं शल्यं वृषसेनं सुयोधनम् ।

छादयामास तीव्रेण शरजालेन पाण्डवः ।

न गृह्णन्नक्षिप्राजस्यमुञ्जन्नापि संदधन् ।

अदृश्यतार्जुनः संलये शीघ्राश्रत्वात्कथंचन । [70]

धनुर्मण्डलमेवावस्य दृश्यते स्मास्यतः सदा ।

सायकाश्च व्यदृश्यन्त निश्चरन्तः समन्ततः ।

कर्णस्य तु धनुश्छित्त्वा वृषसेनस्य चैव ह ।

शल्यस्य सूतं महेन रथनीडादपातयत् ।

गाढविद्वातुभौ कृत्वा शरैः स्वस्त्रीयमातुलौ । [75]

अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो द्रौणिशारद्वतौ रणे ।

एवं तान्याकुलीकृत्य त्वदीयानां महारथान् ।

उज्जहार शरं घोरं पाण्डवोऽनलसंनिभम् ।

इन्द्राशिनिसमप्रख्यं दिव्यमस्त्रामिमञ्चितम् ।

सर्वभारसहं शश्वद्वन्धमाल्याचितं महत् । [80]

वज्रेणास्त्रेण संयोज्य विधिवत्कुरुनन्दनः ।

समादधन्महाबाहुर्गाण्डिवे क्षिप्रमर्जुनः ।

तस्मिन्संवीयमाने तु शरे ज्वलनतेजसि ।

अन्तरिक्षे महानादो भूतानामभवत्तृप ।

अत्रवीक्ष्य पुनस्तत्र त्वरमाणो जनादनः । [85]

17

Bi-1 Dc1 ins. after 7, 123, 36; Bz after 10; Dn1 after 35^{ab}; Ds after 41:

अनुकर्षेत्पासैः पताकामिष्वजैस्तथा ।

उपस्करैरधिष्ठानैरीपादण्डकवन्धुरैः ।

चक्रैः प्रमथितैश्चित्रैरश्वैश्च बहुधा रणे ।

युगैर्योक्रैः कलापैश्च धनुभिः सायकैस्तथा ।

परिस्तोमैः कुयामिश्च परिवैरह्नुसैस्तथा । [5]

शक्तिमिर्मिन्दिपालैश्च तूणैः शूलैः परस्वधैः ।

प्रासैश्च तोमरैश्चैव कुन्तैर्यष्टिमिरेव च ।

शतघ्नोमिमुञ्जुण्डभिः स्वर्गैः परशुमिस्तथा ।

मुसलैर्युद्धैश्चैव गदामिः कुणपैस्तथा ।

सुवर्णविकृतामिश्च कसामिर्मरतर्पण । [10]

घण्टामिश्च गजेन्द्राणां भाण्डैश्च विविधैरपि ।

स्त्रामिश्च नानामरणैर्वैश्वैश्च महाधनैः ।

अपविदैर्वैभौ भूमिप्रहैर्यौरिव शारदा ।

— (L. 63) Bz [अ]पतन् (for [अ]भवन्). — (L. 65) Bz वासायित्वा (for द्राव). — (L. 67) Bom. ed. द्रौणिं कृपं कर्णशस्यौ (for the prior half). — (L. 68) Ds विक्षिपन् (for पाण्डवः). — Ds om. lines 69-85. — (L. 69) B1-3, s संदधत् (for 'धन्'). Bz Dn2 मुञ्जन्नापि च संदधत्; Dn1 न मुञ्जन्नापि मादधत् (for the post. half). — After line 69, Ks D1 ins.:

दृष्ट्वा रणभूमौ तु शरजालानि विक्षिपन् ।

ततस्तस्य नरेन्द्रस्य पुत्रमूर्धनि भूवले ।

जयद्रथवधे प्राप्ते लम्बमाने दिवाकरे ।

कौरवी पाण्डवी सेना बाला प्रौढा बभूविव ।

[(L. 1) D1 सर- (for शर-). — D1 om. lines 2-4.]

— Ks D1 om. lines 70-85. — (L. 73) B1, s Dc1 च (for तु). Ds हि (for ह). — (L. 74) B1, s Dc1 Dn1 अपाहृत (for 'तयत्'). — (L. 77) B1, s Dc1

त्वदीयान् (for त्वदीयानां). — (L. 78) B1, s (marg.). s Dc1 Dn1 उद्धवद् (for उज्जहार). — (L. 79) B1, s Dc1 Dn1 संशानुः; Bz, s, s संशामि (for अस्त्रामि). — Bz reads lines 82-85 on marg. — (L. 84) B1, s, s अन्तरिक्षे (for 'रिक्ष'). Dc1 चाभवन् (for अभवन्).

17

Bz reads lines 1-2 on marg. — (L. 1) Ds युगैः स्वर्गैः (for उपासकैः). Bz अपि (for तथा). — (L. 3) Bz (marg.) दृष्ट्वा (for अक्षेय). — (L. 4) Bz om. from the post. half up to the prior half of line 6. B1 धनुभिः सायकैस्तथा (for the post. half). — (L. 6) Dn1 Ds मिदीपादैश्च (for मिन्दि). Dc1 शूलैः शूदैः परस्वधैः; Ds शूलैः प्रासैः परस्वधैः (for the post. half). — (L. 7) Ds शूलैश्च (for प्रासैश्च). — (L. 8) Ds मुञ्जुण्डभिः (for मुञ्जु). — (L. 9) B1, s, s Dn1 मुण (Dn1 'श')लैर् (for मुण). Bz कुनपैश्च; Bz कण्डैश्च (sic) (for

पृथिव्यां पृथिवीहेतोः पृथिवीपतयो हताः ।
 पृथिवीसुपगुह्याङ्गैः सुताः कान्तामिव प्रियाम् । [15]
 इमांश्च गिरिकूटामात्रागानैरावतोपमान् ।
 क्षरतः शोणितं भूरि शस्त्रच्छेददरीमुखैः ।
 वरीमुखैरिव गिरिनौरिकाम्बुपरिस्रवान् ।
 तव बाणहतान्वीर पश्य निष्टनतः क्षितौ ।
 हयांश्च पतिताम्यस्य स्वर्णभाण्डविभूषितान् । [20]
 गन्धर्वनगराकारात्रथांश्च निहतेश्वरान् ।
 छिन्नध्वजपताकाक्षान्विचक्रान्हृतसारथीन् ।
 निकृत्तकूचरयुगान्मग्नेपान्वन्धुरान्ध्रान् ।
 पश्य पार्थ हयान्भूमौ विमानोपमदर्शनान् ।
 पत्नींश्च निहतान्वीर शतशोऽथ सहस्रशः । [25]
 धनुर्भृतश्चर्मभृतः शयानानुधिरिक्षितान् ।
 महीमालिङ्ग्य सर्वाङ्गैः पांशुध्वस्तशिरोरुहान् ।
 पश्य योधान्महाबाहो त्वच्छरैर्मिन्नविग्रहान् ।
 निपातितद्विपरधवाजिसंकुल-
 मध्यवसापिशितसमृद्धकर्दमम् । [30]
 निशाचरश्ववृकपिशाचमोदनं
 महीतलं नरवर पश्य दुर्दशम् ।
 इदं महत्त्वयुपपद्यते विभो
 रणाजिरे कर्म यशोभिवर्धनम् ।
 शतक्रतौ चापि च देवसत्तमे [35]
 महाहवे जघृषि दैत्यदानवान् ।
 स दर्शयन्नेव किरीटिनेऽरिहा
 जनार्दनस्त्रामरिभूमिमञ्जसा ।
 अजातशत्रुं समुपेत्य पाण्डवं

निवेदयामास हतं जयद्रथम् । [40]

18

After 7. 124. 18, B₂ Del Dn1 ins. :

संहृष्टेन्द्रियचित्तात्मा नाशकद्रुमुजसा ।
 मुहूर्तमिव हर्षेण तूष्णीं भूत्वा महामतिः ।
 ततो हर्षान्वितो राजा हर्षाश्रुमुतलोचनः ।
 उवाच परमप्रीतः सगद्गदमिदं वचः ।
 प्रियमेतदुपश्रुत्य त्वत्तः पुष्करलोचन । [5]
 नान्तं गच्छामि हर्षस्य तितीर्षुर्दधेरिव ।
 अत्यद्भुतमिदं कृष्ण कृतं पार्थेन धीमता ।
 त्वया गुप्तेन गोविन्द प्रता पापं जयद्रथम् ।
 किं तु नात्यद्भुतं तेषां येषां नस्तत्त्वं समाश्रयः ।
 स्थितः सर्वात्मना नित्यं प्रियेषु च हितेषु च । [10]
 त्वं चैवास्माभिराश्रित्य कृतः शस्त्रसमुद्यमः ।
 सुरैरैवासुरवधे शक्रं शक्रानुजाहवे ।
 असंभाव्यमिदं कर्म देवैरपि जनार्दन ।
 त्वद्बुद्धिबलवीर्येण कृतवानेयं फल्गुनः । [15]
 बाल्यात्प्रभृति ते कृष्ण कर्माणि श्रुतवानहम् ।
 अमानुपाणि दिव्यानि महान्ति च बहूनि च ।
 यदैवानुगृहीताः स्म त्वया चेहानुरागतः ।
 तदैवाज्ञासिपं शत्रून्हतान्प्राज्ञां च मेदिनीम् ।
 मार्कण्डेयः पुराणर्विश्रितज्ञस्त्ववानघ ।
 माहात्म्यमनुभावं च पुरा कीर्तितवान्मुनिः । [20]
 असितो देवलश्चैव नारदश्च महातपाः ।
 पितामहश्च मे व्यासस्त्वामाहुर्विधिमुत्तमम् ।

कुणपैश्. — (L. 12) Dc1 Dn1 अक्षैश् (for लज्जिभश्).
 Dc1 (before corr.) Dn1 संक्षैश् (for वक्षैश्). — (L.
 15) Dc1 उपगुह्य. — (L. 16) Dn1 हुमांश् (for इमांश्).
 — After line 16, B₂ reads line 25. — (L.
 17) D₂ क्षरतः (for क्षरतः). — (L. 19) D₂ तांश्
 (for तव). — (L. 21) D₂ विहतेश्वरान् (for निहते).
 — Dc1 om. lines 22-23. — (L. 23) B₂ निकृत्त-
 कूचराक्षैव (for the prior half). B₂ भक्षेशान्. — (L.
 27) Dc1 आलम्ब्य (for आलिङ्ग्य). Dc1 Dn1 D₂ पांशु-
 (for पांशु). — (L. 29) D₂ द्विपरथाश्च (for द्विपरथ-
 वाजि). — (L. 30) D₂ कामुंके (for कर्दमन्). — (L.

31) Dc1 वृक- (for -श्वक-). — (L. 33) B₂ प्रभो
 (for विभो). — (L. 35) B₂ Dc1 Dn1 वापि (for
 चापि). — After line 36, B₂ reads 41.

18

(L. 9) B₂ च (for नश्). — (L. 11) B₂ समुत्तः
 (for 'वमः). — (L. 14) D₂ स्वदीर्घमुद्दिबलेन (for the
 prior half). B₂ Dc1 एव (for एष). — (L. 15) B₂
 Dc1 Dn1 transp. ते कृष्ण and कर्माणि. — After line
 16, B₂ reads lines 21-27. B₂ om. line 17. B₂ om.

त्वं तेजस्त्वं परं ब्रह्म त्वं सत्यं त्वं महत्तपः ।
 त्वं श्रेयस्त्वं यशश्चाख्यं कारणं जगतस्तथा ।
 त्वया सृष्टमिदं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् । [25]
 प्रलये समनुप्राप्ते त्वां वै निविशते पुनः ।
 अनादिनिधनं देवं विश्वमीशं प्रजापतिम् ।
 धातारमजमव्यक्तमाहुर्वेदविदो जनाः ।
 भूतात्मानं महात्मानमनन्तं विश्वतोमुखम् ।
 अपि देवा न जानन्ति गुह्यमाद्यं जगत्पतिम् । [30]
 नारायणं परं देवं परमात्मानमीश्वरम् ।
 ज्ञानयोनिं हरिं विष्णुं सुमुक्षूणां परायणम् ।
 परं पुराणं पुरुषं पुराणानां परं च यत् ।
 एवमादिगुणानां ते कर्मणां दिवि चेह च ।
 अतीतभूतभव्यानां संख्यातात्र न विद्यते । [35]
 सर्वतो रक्षणीयाः स्म सशक्राणां दिवौकसाम् ।
 यैस्त्वं सर्वगुणोपेतः सुहृन्न उपपादितः ।
 इत्येवं धर्मेराजेन हरिरुक्तो महायशः ।
 अनुरूपमिदं वाक्यं प्रत्युवाच जनार्दनः ।
 भवतस्तपसोऽग्रेण धर्मेण परमेण च । [40]
 साधुत्वादार्जवाच्चैव हतः पापो जयद्रथः ।
 अयं च पुरुषव्याघ्र त्वदनुष्ठानवृंहितः ।
 हत्वा योधसहस्राणि न्यहज्जिष्णुर्जयद्रथम् ।
 कृतित्वे बाहुवीर्ये च तथैवासंभ्रमेऽपि च ।
 शीघ्रतामोघवेधित्वे नास्ति पार्थसमः क्वचित् । [45]
 तदयं भरतश्रेष्ठ आता ते पाण्डवार्जुनः ।

सैन्यक्षयं रणे कृत्वा सिन्धुराजशितोऽहरत् ।
 वतो धर्मसुतो विष्णुं परिष्वज्य विशां पते ।
 प्रसृज्य वदन् चास्य पर्यायासयत प्रभुः ।
 अवीच सुमहत्कर्म कृतवानस्ति फल्गुन । [50]
 असह्यं चाविपद्यं च द्वैरपि सवासवैः ।
 दिष्टया निस्तीर्णमारोऽसि हवारिभ्रासि शत्रुहन् ।
 दिष्टया सत्या प्रतिज्ञेयं कृता हत्वा जयद्रथम् ।
 एवमुक्त्वा गुह्यकेशं धर्मराजो महायशः ।
 पस्पशं पुण्यगन्धेन दृष्टे हस्तेन पार्थिवः । [55]

19

After 7. 128, 14, S ins. :

धृतराष्ट्र उवाच ।

तथा हतेषु सैन्येषु तथा कृष्णगतः स्वयम् ।
 कश्चिदुपोधनः सूत नाकार्योऽष्टुष्टतो रणम् ।
 एकस्य च बहूनां च संनिपातो महानमूत् ।
 निक्षेपतो हि नृपतेर्विषयं प्रतिभाति मे ।
 सोऽत्यन्तसुखसंवृद्धो रक्ष्यो लोकस्य चेश्वरः । [5]
 एको बहून्समासाद्य कश्चिन्नासीत्पराश्रुतः ।
 द्रोणः कर्णः कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ।
 नावास्यन्कथं युद्धे राजानं राजकाङ्क्षिणः ।
 सर्वोपायैर्हि युद्धेषु रक्षितव्यो महीपतिः ।
 एषा नीतिः परा युद्धे दृष्टा तत्र महर्षिभिः । [10]
 प्रविष्टे वै मम सुते परेषां वै महद्बलम् ।

19

38-42. — (L. 38) B₂ महायशः (for महायशः).
 — (L. 40) B₂ D₁ भवता (for 'नम'). D₁ वः (for च). — (L. 41) B₂ आर्जवत्वाच्च; D₁ D₂ अर्जुनाच्चैव (for आर्जवा). — (L. 42) B₁ संवृतः (for संवितः).
 — (L. 45) B₂ चेदित्वे; B₃ युद्धित्वे (for चेदित्वे).
 — (L. 46) B₂ तेष यद् (for पाण्डव). — (L. 49)
 B₂ D₁ तस्य (for चास्य). — (L. 51) B₁ अशक्तं (for असह्यं). — (L. 53) B₁ हत्वा पार्थं जयद्रथं (for the post. half). — (L. 54) B₂ (marg.) उपविष्टिरः (for महायशः).

(L. 1) G₁ M₁-4, s (sup. lin. as above) गतेषु (for हतेषु). T G₂-4 गतेषु च (for गतः स्वयम्). — (L. 4) M₁ नृपतिभिर्; M₂ s [5] वि नृपतेर् (for हि नृ).]

lines 19-20. — (L. 23) B₁ s त्वं परं; D₁ परमं (for त्वं महत्). — (L. 25) D₁ D₂ त्वया सर्वनिद्रं सृष्टं (for the prior half). — (L. 26) B₂ हि (for वै).
 D₁ त्वं हि निवेशनं पुनः (for the post. half). — (L. 27) B₂ जगत्पति (for प्रजापतिम्). — B₁ om. lines 28-33.
 D₁ repeats line 28 after line 30. — (L. 28) D₁ (first time) त्वं धातारमजं व्यक्तम् (for the prior half). — (L. 30) B₁ s D₁ त्वाद्यं (for आद्यं).
 — (L. 33) B₂ D₁ D₂ परं पराणां (D₁ पुराणां; D₂ पुराणं) परमं (for the prior half). — (L. 35) B₂ भव्यं च (for -भव्यानां). B₁ s संख्या तात; B₂ संख्या तावत् (for संख्यातात्र). — (L. 36) D₁ दिवौकसः. Bom. ed. यज्ञेणैव दिवौकसः (for the post. half). — Before line 38, B₂ ins. संजय उवाच. B₃ om. lines

सामका रथिनां श्रेष्ठाः किमकुर्वत संजय ।

संजय उवाच ।

राजन्संप्राप्तमामाश्रयं पुत्रस्य तव भारत ।

एकस्य च बहूनां च शृणु मे ब्रुवतोऽद्भुतम् ।

द्रोणेन वार्यमाणोऽसौ कर्णेन च कृपेण च । [15]

प्राविशत्पाण्डवीं सेनां मकरः सागरं यथा ।

किरञ्जितुलह्मणि तत्र तत्र तदा तदा ।

पाञ्चालान्पाण्डवांश्चैव विव्याध निशितैः शरैः ।

यथोद्यम्य ततः सूर्यो रश्मिभिर्निशयेत्तमः ।

तथा पुत्रस्तव बलं नाशयत्तन्महाबलः । [20]

20

After 7. 131. 24^{ab}, K₄ B Dc1 Dn D1.5 ins. :

अभ्यधावत्ततो द्रोणो यदुर्वीरजिघांसया ।

तमायान्तमभिप्रेक्ष्य युधिष्ठिरपुरोगमाः ।

परिवबुर्मेहात्मानं परीप्सन्तो यदूद्बुधम् ।

ततः प्रववृते युद्धं द्रोणस्य सह पाण्डवैः ।

बलेरिव सूरैः पूर्वं त्रैलोक्यजयकाङ्क्षया । [5]

ततः सायकजालेन पाण्डवानीकमावृणोत् ।

भारद्वाजो महातेजा विव्याध च युधिष्ठिरम् ।

साल्यकिं दशभिर्बाणैर्विशल्या पापतं शरैः ।

भीमसेनं च नवमिर्नकुलं पञ्चमस्तथा ।

सहदेवं तथाष्टाभिः शतेन च शिखण्डिनम् । [10]

द्रौपदेयान्महाबाहुः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ।

विराटं मत्स्यमष्टाभिर्दुपदं दशभिः शरैः ।

युधामन्युं त्रिभिः पद्भिर्लुप्तमौजसमाहवे ।

अन्यांश्च सैनिकान्विष्णा युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ।

ते वध्यमाना द्रोणेन पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः । [15]

प्राद्रवन्वै भयाद्राजन्सार्तनादा दिशो दश ।

काल्यमानं तु तत्सैन्यं दृष्ट्वा द्रोणेन फल्गुनः ।

किञ्चिदागतसंरम्भो गुरुं पार्थोऽभ्ययाद्भुतम् ।

दृष्ट्वा द्रोणस्तु वीभत्सुमसिधावन्तमाहवे ।

सैन्यवर्तत तत्सैन्यं पुनर्योधिष्ठिरं नृप । [20]

ततो युद्धमभूद्भूयो भारद्वाजस्य पाण्डवैः ।

द्रोणस्तव सुतै राजन्सर्वतः परिवारितः ।

व्यधमत्पाण्डुसैन्यानि तूलराशिमिवानलः ।

तं ज्वलन्तमिवादित्यं दीप्तानलसमद्युतिम् ।

राजजनिशमल्यन्तं दृष्ट्वा द्रोणं शराचिपम् । [25]

मण्डलीकृतधन्वानं तपन्तमिव भास्करम् ।

दहन्तमहितान्सैन्ये नैनं कश्चिद्वारयत् ।

यो यो हि प्रमुखे तस्य तस्थौ द्रोणस्य पूरुषः ।

तस्य तस्य शिराश्छित्त्वा ययौ द्रोणदारः क्षितिम् ।

एवं सा पाण्डवी सेना वध्यमाना महात्मना । [30]

प्रदुद्राव पुनर्भीता पश्यतः सन्ध्यासाचिनः ।

— G₁ M₁. 2-3 om. lines 8-10. — (L. 10) G₂ पुरा (for परा). G₂ मनीषिभिः (for महर्षिभिः). — (L. 11) T G₂ वा (for वै). G₁ M₁-3.5 सु- (for वै). — (L. 12) MSS. अकुर्वत. — (L. 13) G₁ M तव पुत्रस्य भारत (for the post. half). — (L. 14) G₁ M₁-3.5 ब्रुवतो (for ब्रुवतो). — (L. 15) M₄ च (for 5सौ). G₁ M₁-3.5 वार्यमाणस्तु द्रोणेन (for the prior half). G₂ कृपेण (for च कृपेण). — (L. 17) G₂. 4 तथा तथा. — (L. 18) T G₂ M₁. 2.5 विव्याध (for 'ध'). — (L. 19) G₂. 4 ततः (for ततः). G₁ M यथोद्यमि (M₄ 'दि') ततं सूर्यो (for the prior half). G₂ रश्मिर् (for रश्मि'). M₁. 2 ततः (for ततः). — (L. 20) M₁ यथा (for तथा). G₁ M₁. 2. 4. 5 महारथः (for 'बलः').

20

(L. 1) B₁ अभ्यद्रवत् (for अभ्यधावत्). — (L. 3)

B₁ यदुत्तमं (for 'दहम्'). — (L. 5) Dn₁ त्रैलोक्यस्याभि-
कांक्षया (for the post. half). — (L. 7) B₁ महाराज
(for 'तेजा'). — (L. 12) D₂ निशितैः (for दशभिः).
— (L. 17) D₁ फाल्गुनिः; Some MSS. फाल्गुनः (for
फल्गुनः). — (L. 18) D₂ संतप्तो (for 'संरम्भो'). — (L.
19) K₄ om. from the prior half up to the prior
half of line 21. Dc1 Dn₁ D₂ द्रोणं (for द्रोणस्य).
— (L. 20) D₁. 5 स (for सं-). Bom. ed. बलं (for
नृप). — (L. 21) B₁ तयोर (for ततो). — (L.
23) B₂ (marg. as above) वृण- (for तूल-). — (L.
24) B₁ Dc1 [अ]ख्यं (for [आ]दित्यं). — (L. 25)
B₁ Dc1 D₂ असंतं (for अल्यन्तं). Dn₂ द्रोण- (for द्रोणं).
Dn₁ शरान्वितं (for शराचिपम्). — (L. 26) B₁. 2 Dc1
Dn₁ मंडलीभूत- (for 'कृत-'). — (L. 27) B₁ संस्थे (for
सैन्ये). Dn₁ दहन्तमिव तत्सैन्यं (for the prior half). B₁
नैकं (for नैनं). — (L. 29) B₄ ययुर. K₄ B₂ ययु-

संग्रभन्नं बलं दृष्ट्वा द्रोणेन निशि भारत ।
 गोविन्दमववीजिष्णुर्गच्छ द्रोणरथं प्रति ।
 ततो रजतगोक्षीरकुन्देन्दुसदृशप्रभान् ।
 बोदयामास दाशाहौ हयान्द्रोणरथं प्रति । [35]
 भीमसेनोऽपि तं दृष्ट्वा यान्तं द्रोणाय फल्गुनम् ।
 स्वसारथिमुवाचेदं द्रोणानीकाय मां वह ।
 सोऽपि तस्य वचः श्रुत्वा विशोको बाहयद्वयान् ।
 पृष्ठतः सत्यसन्धस्य जिष्णोर्भरतसत्तम ।
 तौ दृष्ट्वा आतरौ यत्तौ द्रोणानीकमभिदुतौ । [40]
 पाञ्चालाः सृजया मत्स्याश्चेदिकारूपकोशलाः ।
 अन्वगच्छन्महाराज केकयाश्च महारथाः ।
 ततो राजन्नभूद्धोरः संग्रामो लोमहर्षणः ।
 यीमत्सुर्दक्षिणं पार्थमुत्तरं च वृकोदरः ।
 महन्नयां रथवृन्दाभ्यां बलं जगृहुस्तव । [45]
 तौ दृष्ट्वा पुरुषन्याग्रौ भीमसेनधनंजयौ ।
 घृष्टद्युष्टोऽभ्ययाद्वाजन्त्यालकश्च महाबलः ।
 चण्डवातामिपन्नानामुदधीनामिव स्वनः ।
 आसीद्वाजन्त्यलौवानां तदान्योन्यममिग्नताम् ।
 सौमदत्तिवधात्कुदो दृष्ट्वा सात्यकिमाहवे । [50]

21

After 7. 170. 22^{ab}, G₁ M₁.s ins. :

प्रपेतुः कुञ्जरास्तत्र शस्त्रसंघैर्निपातिताः ।
 न्यदीर्यमाणा गिरयो वज्रनुबा यथा पुरा ।
 हस्तिहस्तैश्च संछिन्नैर्गात्रैश्चैव विशां पते ।
 अपरैश्च तथा बाणैः कुन्तैश्च कनकोज्ज्वलैः ।
 संकीर्णां पृथिवीं जज्ञे मांसशोणितकर्दमा । [5]
 गजेभ्यश्चयमानानां यन्त्राणां तत्र भारत ।
 बिभुजानां विशीर्णानां न्यस्तकार्मुकवर्मणाम् ।

द्रोणशराः क्षिति (for the post. half). — (L. 31) B₁.s.s
 D₁ D₂ दुद्राव वै (B₁ च) (for प्रदुद्राव). — (L.
 34) D₁ संकाश- (for -गोक्षीर-). D₂ -क्षीरकुन्देन्दुसप्रभान्
 (for the post. half). — (L. 36) Some MSS. फा-
 ल्गुनं. — (L. 37) B₁.s स्वः; D₂ स (for स्व-).
 — (L. 40) D₂ यातौ (for यत्तौ). — (L. 41) D₂
 पंचालाः. B₁-s.s -कोपलाः; Bom. ed. -कोसलाः. — (L.
 42) D₂ D₂ कैकयाश्च (for कैक). — (L. 45) K₄

पूर्णमायोधनं जज्ञे प्रेतराजपुरोपमम् ।
 अङ्कुशैरपविदैश्च तोमरैश्च महाधनैः ।
 बलंकारैश्च नागानां प्रैवैश्च सकृद्वैः । [10]
 कक्ष्याभिरभिकृण्डैश्च यज्ञैश्चैव पताकिभिः ।
 शक्तिभिश्च महाराज बाणैश्च नतपर्वभिः ।
 रथिनां च रथैर्भस्त्रैश्चैवां युगदण्डकैः ।
 चक्रैर्विमथितैर्मग्नैर्दुर्गरक्षैश्च भूषिता ।
 तूणीरैरपविदैश्च चारैश्च सुमहाधनैः । [15]
 अनुकर्षैः पताकामिथैश्चैवैश्चैव विशां पते ।
 रदिमिश्च प्रतोदैश्च किङ्किणोभिश्च मारिष ।
 कवचैश्च तथा क्षैश्चामरन्यजनैरपि ।
 छत्रैश्च चन्द्रसंकाशैर्वृष्ट्यातपनिवारिभिः ।
 अङ्गुलित्रैः सकेयूरैर्दोतैर्निष्कैश्च काञ्चनैः । [20]
 कर्णसूत्रैः किरीटैश्च मुकुटैश्च महाधनैः ।
 चित्रैर्वैष्णवैर्लंकारैः कण्डलैश्चापि भारत ।
 अपविदैस्तथा शीर्षैर्बाहुभिश्च महामनसा ।
 संछन्ना पृथिवीं रेजे तत्र तत्र यथावयम् ।
 उरम्ह्यैस्तथा चित्रैर्वैष्णवैश्चैव भास्वरैः । [25]
 निहतैस्तुरगैश्चैव निजिह्वैः शोणितोल्लिखैः ।
 हयारोहपदैश्चैव निर्दुर्गैश्चैवैरक्षतेजसा ।
 नानाह्वायवैर्हाना यौघाः सन्नुर्मयादिताः ।
 चुक्रुशुस्ताव तातेति हा हा पुमेति चासकृत् ।
 यौघा नूनं ते निधनं प्राप्ताः पाण्डवेया महारथाः । [30]
 वायुदेवश्च बाणैर्यस्तथा सोमकसृजयाः ।
 जीवत्सु समरे तेषु न हि वीरेषु सैनिकाः ।
 इमामवस्थां सदृशा गच्छेयुर्वै कथंचन ।
 इत्यब्रुवंस्तथा यौघा हन्यमानास्तदा रणे ।
 कुन्देन द्रोणपुत्रेण कालेनेव युगक्षये । [35]
 हन्यमानास्तथास्त्रेण तेन नारायणेन ते ।

21

तदा (for तव). — (L. 46) K₄ पुष्पन्वात्र (for 'आग्री').
 — (L. 47) D₁ D₂ महारथः (for महावतः). — Lines
 48-49 = (var.) 7. 131. 20. — (L. 50) D₂ सोम-
 दत्ति- (for सौमदत्ति-).

(L. 2) G₂ यथापुं. — (L. 24) G₂ संछन्ना (for
 संछन्ना). — (L. 30) Prior half hypermetric.

After 7. 171. 36^{ad}, De ins. :

तमात्मभुजवेगेन विकर्षन्तं शरासनम् ।
 तं तु दृष्ट्वा सुसंकुद्धं कालानलयमोपमम् ।
 विमुञ्चन्विशिखांस्तूर्णं पार्षतोऽभ्यद्रवद्रणे ।
 तौ द्रौणिः क्रोधताम्राक्षो दिधिक्षिन्नव तेजसा ।
 छादयामास बाणैर्वैष्टद्युञ्जं समन्ततः । [5]
 धृष्टद्युञ्जोऽपि संभ्रान्तः शरेणानतपर्वणा ।
 प्रत्यविध्यत संकुद्धः पार्षतं प्रयतो बलात् ।
 तस्य द्रौणिर्धनुश्चित्वा स्थूणेन परवीरहा ।
 धृष्टद्युञ्जं त्रिससत्या विव्याध निशितैर्नदन् ।
 तदपास्य धनुश्चित्वा धृष्टद्युञ्जः प्रतापवान् । [10]
 अन्यत्कार्मुकमादाय सोऽश्वत्थामानमार्दयत् ।
 स तदप्यस्य संकुद्धश्चिच्छेद परमास्त्रवित् ।
 तं चाप्यवाकिरद्वाणैर्वैष्टद्युञ्जं परंतपः ।
 ततः स पार्षतस्तूर्णं शक्तिं हेमपरिष्कृताम् ।
 चिक्षेप परमकुद्धो ज्वलन्तीमशनीमिव । [15]
 तामापतन्तीं सहसा न्यालीकाल इवाहवे ।
 चिच्छेद सप्तधा राजन्शरैः परमतेजनैः ।
 तां निकृत्तां ततो दृष्ट्वा द्रौणिना पार्षतस्ततः ।
 धनुरन्यत्समादाय समरे वेगवत्तरत् ।
 ततोऽविध्यत्सुतीक्ष्णाभ्यां शराभ्यां द्रौणिमाहवे । [20]
 ततो द्वाभ्यां सुतीक्ष्णाभ्यां भलाभ्यां तत्र कार्मुकम् ।
 द्रौणिर्दुपदपुत्रस्य चिच्छेद प्रहसन्निव ।
 तं च बाणैर्महातेजाः पुनरन्यैः समावृणोत् ।
 साश्वसूतरथं तूर्णं छादयामास संयुगे ।
 तस्य चातुचरान्सर्वान्दीप्तास्त्रान्धार्षतः स्थितान् । [25]
 व्यद्रावयत संकुद्धः शरैः संनतपर्वभिः ।
 ब्रह्मदत्तं ततो बाणं धृष्टद्युञ्जनिवासया ।
 द्रोणपुत्रः प्रविक्षेप सात्यकिस्तद्विधाच्छिनत् ।
 सात्यकिस्तु तमादाय राजपुत्रं शरादितम् ।

Lines 31-32 = (var.) 7. 171. 46. — After line 32, D₂ reads 7. 171. 47-48.

अष्टामिर्निशितैर्बाणैरश्वत्थामानमार्दयत् । [30]
 अशीत्या पुनराहत्य नानारूपैरमर्षणः ।
 विव्याधास्य त्रिभिः सूतं चतुर्भिश्चतुरो हयान् ।
 एवमुक्त्वा शरैस्तीक्ष्णैः सात्यकिं तूर्णमावृणोत् ।
 संरन्ध्रः क्रोधताम्राक्षो द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
 सात्यकिस्तु ततः कुब्जः शरेणानतपर्वणा । [35]
 द्रोणपुत्रं समाजग्ने सर्वसैन्यस्य पश्यतः ।
 ततो द्रौणिर्महाराज बाणैः संछाद्य सात्यकिम् ।
 धनुः क्रोधपरीतात्मा चिच्छेदाशु महास्त्रवित् ।
 ततः शक्तिं महाघोरां हेमदण्डामयसयीम् ।
 चिक्षेप सात्यकिस्तूर्णं द्रोणपुत्रजिघांसया । [40]
 तामापतन्तीं सहसा शक्रमुक्तामिवाशनिम् ।
 अप्राप्तमेव चिच्छेद द्रौणिः सप्तमिराशुगैः ।
 तां निकृत्तां शरैर्दृष्ट्वा द्रौणिना सात्यकैर्भृशम् ।
 सोऽन्यत्कार्मुकमादाय भारग्नं वेगवत्तरत् ।
 तद्विकृष्य महद्बाणं सात्यकिः सात्वतां वरः । [45]
 सात्यकैर्वहुभिस्तूर्णमश्वत्थामानमार्दयत् ।
 ततो द्रौणिः सुसंरन्ध्रः शरजालेन माधवम् ।
 छादयामास समरे सात्यकिं क्रोधमूर्छितः ।
 तान्यस्य शरजालानि अन्तरिक्षे विशां पते ।
 अप्राप्तानेव चिच्छेद युयुधानो महारथः । [50]
 ततः पूर्णायतोत्सष्टैर्हेमपुङ्खैः शिलाशितैः ।
 बाणैर्विव्याध सुदृढं द्रोणपुत्रममर्षितः ।
 तथा स विद्धः सुभृशं द्रोणपुत्रोऽस्यमर्षणः ।
 शैनेयं समरे कुब्जः प्रदहन्निव चक्षुषा ।
 अवाकिरदमेयात्मा बाणवर्षैः समन्ततः । [55]
 पर्वतं वारिधाराभिस्तपान्ते जलदो यथा ।

After 7. 171. 46, K₁ Dn₂ D₁ s T ins. :

धनुर्ध्वजं च संयत्तैश्चिच्छेद कृतहस्तवत् ।
 स सार्धं व्यथमवापि रथं हेमपरिष्कृतम् ।

(L. 1) K₁ T संयत्तश्च (for 'सैश्च'). — (L. 2) K₁ D₁ तिष्ठोः ; D₂ स शरैः (for स सार्धं). K₁ D₁ -परि-

हृदि विन्याध समरे त्रिशता सात्यकैर्भुक्षम् ।

एवं स पीडितो राजन्नश्चत्थामा महाबलः ।

शरजालैः परिवृतः कर्तव्यं नान्वपद्यत ।

[5]

एवं गते गुरोः पुत्रे तव पुत्रो महारथः ।

कृपकर्णादिभिः सार्धं शरैः सात्वतमावृणोत् ।

दुर्योधनस्तु विंशत्या कृपः शारद्वतस्त्रिभिः ।

कृतवर्माथ दशभिः कर्णः पञ्चाशता शरैः ।

दुःशासनः शतेनैव वृषसेनश्च सप्तभिः ।

[10]

सात्यकिं विन्यधुस्तूर्णं समन्ताश्चित्रितैः शरैः ।

ततः स सात्यकी राजन्सर्वानि महारथान् ।

विरथान्विमुखांश्चैव क्षणेनैवाकरो नृप ।

अश्वत्थामा तु संप्राप्य चेतनां भरतर्षभ ।

चिन्तयामास दुःखार्तो निःश्वसंश्च पुनः पुनः ।

[15]

ततो रथान्तरं द्रौणिः समारुह्य परंतपः ।

सात्यकिं वारयामास किरन्धरशतान्वहून् ।

तमापतन्तं संप्रेक्ष्य भारद्वाजसुतं रणे ।

विरथं विमुखं चैव पुनश्चक्रे महारथः ।

ततस्ते पाण्डवा राजन्द्रुपा सात्यकिविक्रमम् ।

[20]

शङ्खशब्दान्भृशं चक्रुः सिंहनादांश्च नेदिरे ।

एवं तं विरथं कृत्वा सात्यकिः सत्यविक्रमः ।

जघान वृषसेनस्य त्रिसाहस्रान्महारथान् ।

अभुतं दन्तिनां सार्धं कृपस्य लिजघान सः ।

पञ्चायुतानि चाश्वानां शकुनेर्निजघान ह ।

[25]

ततो द्रौणिर्महाराज रथमारुह्य वीर्यवान् ।

सात्यकिं प्रति संकुब्धः प्रययौ तद्वेषस्या ।

पुनस्तमागतं द्रुपा शौनेयो निक्षितैः शरैः ।

अदारयत्कूरतरैः पुनः पुनरर्दिम ।

24

After 7. 171. 65, K₁ B Dci Dn D₁ s T₁ ins. :

मालवं पौरवं चैव युवराजं च चेदिपम् ।

द्रुपा समक्षं निहतं द्रोणपुत्रेण पाण्डवः ।

भीमसेनो महाबाहुः क्रोधमाहारयत्परम् ।

ततः शरशर्वस्त्रीङ्गैः संकुद्वाशीचिपोपमैः ।

छादयामास समरे द्रोणपुत्रं परंतपः ।

[5]

ततो द्रौणिर्महातेजाः शस्त्रैश्च निहत्य तम् ।

विन्याध निक्षितैर्वर्णिर्मौलिसैनममर्षणः ।

ततो भीमो महाबाहुर्द्रौणेयुं महाबलः ।

धुरप्रेण धनुश्छित्वा द्रौणिं विन्याध पत्रिणा ।

तदपास्य धनुश्छिन्नं द्रोणपुत्रो महामनाः ।

[10]

अन्यत्कार्मुकमादाय भीमं विन्याध पत्रिभिः ।

तौ द्रौणिभीमौ समरे पराक्रान्तौ महाबलौ ।

अवपतां शरवर्षं वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ।

भीमनामाङ्किता बाणाः स्वर्णपुङ्खाः शिलाक्षिताः ।

द्रौणिं संछादयामासुर्वनौघा इव मास्करन् ।

[15]

तथैव द्रौणिलिङ्गैर्मौलः संनतपर्वभिः ।

अवाकीर्यत स क्षिप्रं शरैः शतसहस्रशः ।

स छाद्यमानः समरे द्रौणिना रणशालिना ।

सूतं. — (L. 3) T विन्याध (for 'व'). D₁ s त्रिशतैः. — (L. 7) D₁ श्वत्थ- (for कृप-). — T₁ om. lines 6-29. — (L. 16) Bom. ed. अथो (for तवो). K₁ D₁ रथार्ते. — (L. 21) T₁ चक्रिरे (for नेदिरे). — (L. 27) D₁ वषेच्छया (for 'प्तया'). — (L. 29) D₁ कूर- नलेः (for 'तरैः').

24

(L. 1) D₁ om. from. मालवं up to युवराजं (in line 1). D₁ मालन्यं (for 'व'). — (L. 2) B₁ Dci Dn₁ D₁ निहतान्. — (L. 4) D₁ स कुब्धोयः D₁ युवगामैर् (for संकुद्वाशी-). — (L. 5) D₁ s परंतपः. — (L. 6) B₁ s Dci Dn₁ D₁ तत् (for तम्). D₁ ततो द्रौणि च विन्याध पत्रिणा धनुश्छिन्नम्. — K₁ om. (? hapl.)

lines 7-11. D₁ om. lines 7-9. — (L. 7) Dn₁ D₁ om. (hapl.) from निक्षितैर् up to विन्याध (in line 9). — (L. 9) B₁ पत्रिभिः. — D₁ om. (hapl.) lines 10-11. — (L. 12) D₁ ततो द्रौणि- भीमसेनः (for the prior half). D₁ महारथौ (for 'वज्रो'). — (L. 13) Dn₁ अवपतां. B₁ (marg.) शराशरैः D₁ s शरवर्षैर् (for 'व'). D₁ शरवर्षोपवर्षेता प्रावृषीव बलाहकौ. — (L. 15) Dn₁ संछादयामास. Dn₁ D₁ T₁ नेवौघा (for वनौघा). — (L. 16) D₁ तथैव द्रौणिना मुक्ता नीमं संनत- पर्वभिः. — (L. 17) B₁ अवाकीर्यत. D₁ अवाकिर्यते दूर्ग (for the prior half). — (L. 18) Dn₁ D₁ s सं- (for स). B₁ बल- (for रण-). B₁ Dci Dn₁ नाक्षिना; B₁ s माक्षिना; D₁ शोभिना (for -शालिना). D₁ द्रौणिना पांड- वपर्वः (for the post. half). — (L. 20) B₁ स्वर्णपुङ्खै-

न विन्यथे महाराज तदद्भुतमिवाभवत् ।
 ततो भीमो महाबाहुः कर्तस्त्रविभूषितान् । [20]
 नाराचान्दश संग्रैपीयमदण्डनिभाञ्छितान् ।
 ते जडुदशमासाद्य द्रोणपुत्रस्य मारिष ।
 निर्भेद्य विविशुस्तूर्णं वल्मीकमिव पत्रगाः ।
 सोऽतिविद्धो भृशं द्रौणिः पाण्डवेन महात्मना । [25]
 ध्वजयष्टिं समाश्रित्य न्यमीलयत लोचने ।
 स मुहूर्ताप्युनः संज्ञां लब्ध्वा द्रौणिर्नराधिप ।
 क्रोधं परममातस्यौ समरे रुधिरौक्षितः ।
 दृढं सोऽभिहतस्तेन पाण्डवेन महात्मना ।
 वेगं चक्रे महाबाहुभीमसेनरथं प्रति ।
 तत आकर्णपूर्णानां शराणां तिग्मतेजसाम् । [30]
 शतमाश्रीविषाभानां प्रेषयामास भारत ।
 भीमोऽपि समरश्लाघी तस्य वीर्यमचिन्तयत् ।
 तूर्णं प्रासृजदुःप्राणि शरवर्षाणि पाण्डवः ।
 ततो द्रौणिर्महाराज छित्वास्य विशिलैर्धनुः ।
 आजघानोरसि क्रुद्धः पाण्डवं निशितैः शरैः । [35]
 ततोऽन्यद्भुतुरादाय भीमसेनोऽत्यमर्षणः ।
 विन्याध निशितैर्वणिर्द्रौणिं पञ्चमिराह्वे ।
 जीमूताविव घर्मान्ते तौ शरौघप्रवर्षिणौ ।

(for कर्तस्त्र-). — (L. 21) Ds नाराचान्प्रेषयामास
 (for the prior half). Ks सितान्; Ds तदा (for
 शितान्). — (L. 23) Dns [आ]विविशुस्य. — (L.
 25) Bs समासाद्य (for 'मिल्य). — (L. 26) Ds
 मुहूर्तास्य पुनस्तसिन् (for the prior half). Ds लब्धसंज्ञो
 (for लब्ध्वा द्रौणिर्). Bs जनाधिप; Dn1 महारथः (for
 नराधिप). — (L. 27) Ds आतसे. Ds समरे तु विरो-
 धिनः (for the post. half). — (L. 28) Ds पीडितस्य
 (for संहितस्य). — (L. 29) Bs महाराज (for 'बाहुर').
 — (L. 30) T1 तत्र (for तत). Ds तत आकुष्य कर्णांतं
 (for the prior half). Ds शराणां गाढवाससां (for the
 post. half). — (L. 31) Ds Dn1 D1.6 आशीविषा-
 भाणां. — (L. 32) B Dn अचितयन्. — (L. 33) Bs
 पूर्णं (for तूर्ण). Ds प्रेषयद् (for प्रासृजद्). — (L. 34)
 Bs महातेजाश् (for 'राज). Ds निशितैर् (for विशिलैर्).
 — (L. 36) Bs ह्यमर्षणः (for उल'). — (L.
 37) Ds आशुगैः (for आह्वे). Bs द्रौणि विन्याध पंचभिः
 (for the post. half). — (L. 38) Ds जीमूतम्.
 — (L. 39) B1.2 Ds D1.6 अन्योन्यं (for 'न्य-). Bs

अन्योन्यक्रोधतान्नाक्षौ छादयामासतुर्थि ।
 तलशब्दैस्ततो घोरैश्चासयन्तौ परस्परम् । [40]
 अयुष्येतां सुसंख्यौ कृतप्रतिकृतैपिणौ ।
 ततो विस्फार्य सुमहद्वापं रुक्मविभूषितम् ।
 भीमं प्रैक्षत स द्रौणिः शरानस्यन्तमन्तिकान् ।
 शरघर्म्मध्यगतो दीप्ताचिरिव भास्करः ।
 आददानस्य विशिखान्संदधानस्य चाशुगान् । [45]
 विकर्षतो मुञ्चतश्च नान्तरं ददृशुर्जनाः ।
 अलातचक्रप्रतिमं तस्य मण्डलमायुधम् ।
 द्रौणेरासीन्महाराज बाणान्विसृजतस्तदा ।
 धनुश्च्युताः शरास्तस्य शतशोऽथ सहस्रशः ।
 आकाशे प्रत्यदृश्यन्त शलभानामिवायतीः । [50]
 ते तु द्रौणिधनुर्मुक्ताः शरा हेमविभूषिताः ।
 अजस्रमन्वकीर्यन्त घोरा भीमरथं प्रति ।
 तत्राद्भुतमपश्याम भीमसेनस्य विक्रमम् ।
 बलं वीर्यं प्रभावं च न्यवसायं च भारत ।
 तां स मेघादिवोद्भूतां बाणवृष्टिं समन्ततः । [55]
 जलवृष्टिं महाघोरां तपान्त इव चिन्तयन् ।
 द्रोणपुत्रवधमेत्सुभीमो भीमपराक्रमः ।
 अमुञ्चच्छरवर्षाणि प्रावृषीव बलाहकः ।

Ds Dn1 द्युधे (for युधि). — Ds Dn1 om. lines
 40-45. — (L. 40) Ds 'शब्दैर्यै (for 'शब्दैस्ततो). Ds
 चासयानौ; T1 छादयंतौ (for चासयन्तौ). Dns छादये-
 * * * स्परं (for the post. half). — (L. 42) Ds विकृष्य
 (for विस्फार्य). D1.6 रत्न- (for रुक्म-). Ds 'परिस्कृतं
 (for 'विभूषितम्). — (L. 43) Ds दिपक्षश्चि वधुषा
 (for the post. half). — After line 43, Ds ins.:

ततो द्रौणिशान्तश्च भृशं क्रुद्धो न्यकासत ।

— (L. 44) Ds शरन्मध्यगतो भास्वान् (for the prior
 half). — (L. 46) Ds ददृशे नांतरं जनः (for the post.
 half). — (L. 48) Dn1 विसृजतुस्य. B1 तथा (for तदा).
 — (L. 49) Ds शरान्विसृजतस्तस्य (for the prior half).
 — (L. 51) Dn1 तत् (for ते). Ks Ds D1.6 'विनिमुक्ताः
 (for 'अनु'). — (L. 52) D1.6 अनुकीर्यत; Ds अवकीर्यते
 (for अन्वकीर्यन्त). — (L. 55) Dn [उ]द्भूतां (for [उ]-
 द्भूतां). Bs भीममेघादिवोद्भूतां; Ds तां स मेघरवोद्भूतां (for
 the prior half). Dn1 Ds शरवृष्टिं (for बाण). Ds सङ्-
 स्थितां (for समन्ततः). — (L. 56) Ds शरवृष्टिं तु तां घोरा-

तद्वक्त्रमष्टं भीमस्य धनुर्वैरं महद्रणे ।
 विकृत्यमाणं विवर्धौ शक्रचापमिवापरम् । [60]
 तस्माच्छराः प्रादुरासन्दातशोऽथ सहस्रशः ।
 संछादयन्तः समरे द्रौणिमाहवशोभिनम् ।
 तथोर्विसृजतोर्वेवं शरजालानि मारिष ।
 वायुरप्यन्तरा राजन्नाशक्रोत्प्रतिसर्पितुम् ।
 तथा द्रौणिर्महाराज शरान्हेमविभूषिताम् । [65]
 तैलधौतान्प्रसन्नाग्रान्प्राहिणोद्वधकाङ्क्षया ।
 तानन्तरिक्षे विशिखैस्त्रिधैकैकमशातयत् ।
 विशेषयन्द्रोणमुतं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ।
 पुनश्च शरवर्षाणि घोरान्पुत्राणि पाण्डवः ।
 व्यसृजद्वलवान्कुद्वो द्रोणपुत्रवधेप्सया । [70]
 ततोऽञ्जमायया तूर्णं शरवृष्टिं निवार्य ताम् ।
 धनुश्चिच्छेद भीमस्य द्रोणपुत्रो महास्रवित् ।
 शरैश्चैनं सुबहुभिः कुद्वः संख्ये परामिनत् ।
 स छिन्नधन्वा बलवात्रयशक्तिं सुदारुणाम् ।
 वेगेनाविध्य चिक्षेप द्रोणपुत्ररथं प्रति । [75]
 तामापतन्तीं सहसा महोल्काभां शितैः शरैः ।
 चिच्छेद समरे द्रौणिर्दर्शयन्पाणिलाघवम् ।

एतस्मिन्नन्तरे भीमो ददमादाय कायुकम् ।
 द्रौणिं विन्याध विशिखैः स्रयमानो वृकोदरः ।
 ततो द्रौणिर्महाराज भीमसेनस्य सारथिम् । [80]
 ललाटे दारयामास शरेणानतपर्वणा ।
 सोऽतिविद्वो बलवता द्रोणपुत्रेण सारथिः ।
 व्यामोहमगमद्राजप्रसीनुस्सृज्य बाजिनाम् ।
 ततोऽथाः प्राद्ववंस्तूर्णं मोहिते रथसारथौ ।
 भीमसेनस्य राजेन्द्र पश्यतां सर्वधन्विनाम् । [85]
 तं द्रष्टुं प्रदुर्वैरैरपकृष्टं रणजिराट् ।

25

After 7. 173. 56^{ab}, N (Ks missing) ins.:

गन्धमादनविन्ध्यौ च कृत्वा वंशध्वजौ हरः ।
 पृथ्वीं ससागरवनां रथं कृत्वा तु शंकरः ।
 अक्षं कृत्वा तु नागेन्द्रं शेषं नागं त्रिलोक्यनः ।
 चक्रं कृत्वा तु चन्द्राकौ देवदेवः पिनाकधरः ।
 अणौ कृत्वैलपत्रं च पुष्पदन्तं च त्र्यम्बकः । [5]
 यूपं कृत्वा च मलयमवनानहं च तक्षकम् ।
 योक्त्राङ्गानि च चत्वारि कृत्वा शर्वः प्रतापवान् ।

मापतन्तीमचितयन्. — (L. 57) D1 चधे प्रेष्टुर्. — (L. 58) Ds मुमोच (for अयुञ्जत्). — (L. 59) Dns om. from द्रणे up to परम् (in line 60). Ks D1 महारथं; Dn1 Ds महारणे (for महद्रणे). — (L. 60) Ds शक्रा-युधमिवाततं (for the post. half). — (L. 63) Ds चर्षाणि (for जालानि). — (L. 64) Dn1 Ds न शक्रोत्. Dn2 Ds T1 न शक्रोत्त (Ds 'क्रोति' विसर्पितुं (for the post. half). — (L. 65) Ks तदा; Ds ततो (for तथा). — (L. 66) Ds कर्मरमाजितान्कुद्वः (for the prior half). — (L. 67) B1-s. अन्तरिक्षे. Ds विविधैस् (for विशि-खैस्). — (L. 68) Ds द्रोणमुतत्. — (L. 71) Ds शरवर्षं (for 'वृष्टि'). Ds प्रथम्य तां (for निवार्य ताम्). — (L. 73) Ks Dn2 T1 स (for सु-). Ds पराच्छिनत् (for 'भिनत्'). Ds संख्ये राजन्समाचिनोद (for the post. half). — Ks om. line 74. — (L. 74) Ds नदां शुभ वृकोदरः (for the post. half). — (L. 77) B1-s Dn1 Ds दशभिर् (for समरे). — B3 reads line 79 on marg. — (L. 79) Ds दशभिर् (for विशिखैः). Ds नाराचैस्सयन्निव (for the post. half). — (L. 80) Ds महावीर्यो (for 'राज'). — (L. 81) Ds ललाटेभ्यहनतूर्ण

(for the prior half). Dn1 शरणां ननपर्वणां; Ds शरेण ननपर्वणां (for the post. half). — (L. 83) After the prior half of line 83, Dns ins.:

तां न स्तु रणे वीरो द्रोणपुत्रो युष्मां मतिः ।
 — After the above, Dns reads the post. half of line 86. — (L. 86) Ds तद् (for तं). Ds रणाजिरे. Ds अपनीनं महारथं (for the post. half).

25

Ds om. line 1. — (L. 1) S K1-s वंशध्वजं; Ds 'वरी; Ds वंशध्वजौ (for वंश'). — (L. 3) Ds-स पृथिवीं (for पृथ्वीं स-). S1 K2 Dns D2-s च (for तु). — (L. 3) D1 अक्षं (for अक्षं). D2-s. 1. 2. 3 च (for तु). Ks B2-s Dns D2-s शेषं नागं; B1-s Dn1 D2-s तु). Ds 'ख'नागं (for शेषं नागं). — (L. 4) Ds शेष (Ds 'ख')नागं (for शेषं नागं). — (L. 4) Ds 1. 2. 3 च (for तु). S K2 पिनाकध्वजः; Ks B1 'ध्वज' (for 'ध्वज'). — (L. 5) S1 K2-s Dns D1 अणी; S2 (for 'ध्वज'). — (L. 5) S1 K2-s अणि; Ds lacuna; Ds-स नाणी; B3 वृणी; D2-s अणि; Ds [?]अणि तु (for तूर्णो (for अणी). Ds [?]अणि च; Ds [?]अणि तु (for 'अ' च). Ks अर्मकः; B3 शंकरः (for त्र्यम्बकः). — (L.

वेदान्कृत्वाथ चतुरश्रतुरोऽश्वान्महेश्वरः ।
 उपवेदान्बलीनांश्च कृत्वा लोकत्रयेश्वरः ।
 गायत्रीं प्रग्रहं कृत्वा सावित्रीं च महेश्वरः । [10]
 कृत्वांकारं प्रतोदं च ब्रह्माणं चैव सारथिम् ।
 गण्डीवं मन्दरं कृत्वा गुणं कृत्वा च वासुकिम् ।
 विष्णुं शरोत्तमं कृत्वा शल्यमग्निं तथैव च ।
 वायुं कृत्वाथ वाजाभ्यां पुङ्खे वैवस्वतं यमम् ।

विशुक्लत्वाथ निश्राणं मेरुं कृत्वाथ वै ध्वजम् । [15]
 आरुह्य स रथं दिव्यं सर्वदेवमयं शिवः ।
 त्रिपुरस्य वधार्थाय स्थाणुः प्रहरतां वरः ।
 असुराणामन्तकरः श्रीमानतुलविक्रमः ।
 स्तूयमानः सुरैः पार्थ ऋषिभिश्च तपोधनैः ।
 स्थानं साहेश्वरं कृत्वा दिव्यमप्रतिमं प्रभुः । [20]

6) B₂ (marg.), s. 5 D₀₁ (marg.) D₈-8 युगं (for यूगं).
 K₁, s. 4 B₂-5 D₀₁ D_n D₃ तु; B₁ [अ]थ (for च).
 § K₁, s. D₁ अविनाहं; D₈ अथो नाहं; D₇, s. अपि नाहं
 (for अविनाहं). D₁ विनाहं तव तक्षकं (for the post.
 half). — (L. 7) D₂, s. 7, 8 योन्त्राण्यगानि; D₄
 पुण्योक्तागानि; D₈ यज्ञागानि च (for योन्त्राण्यगानि च).
 K₂, s. B₁, s. 6 D_{n2} D₈ सत्त्वानि; B₈ D₀₁ (before
 corr.) D_{n1} सर्वाणि; B₁ भूतानि; D₀₁ (by corr.)
 सर्वाणि; D₈ पट् चापि (for चत्वारि). D₁, s. कृत्वा सर्वैः;
 D₄, s. 7, 8 सर्वं कृत्वा (for कृत्वा सर्वैः). — (L. 8)
 B₃, s. D₈ तु; D₁ तु; D₁, s. 7, 8 च (for [अ]थ).
 K₁ चत्वारश्च (for चतुः). D₈ वेदान्कृत्वा चतुरगांश्च (for
 the prior half). K₁ B₈ D₂ चतुरश्वान्; D₈ रश्च
 (for रौऽश्वान्). — K₃ D₃ om. (hapl.) lines 9-10.
 — (L. 9) K₁ D₁ खलीनां च; B₂ (marg., as above)
 युनीनां च; D₄, s. 7, 8 खलीनं च; D₈ नानि (for नान्श्च).
 D₁, s. लोकं; D₈ लोके (for लोकं). K₁, s. D₁, s. 3 -महे-
 श्वरः (for -त्रये*). — K₂ om. (hapl.) line 10. — (L.
 10) B₂ नरेश्वरः (for महे*). — (L. 11) § D₁ प्रा-

ह्माणं (for ब्रह्माणं). D₃ चापि (for चैव). — (L. 12)
 § K₁, s. D₁ गांडिवं; D₁, s. 7, 8 गांजी(D₁ "जि)वं (for
 गण्डीवं). D₈ धनुषं (for मन्दरं). K₁-B₃-s D₀₁ D_{n1}
 D₃ तु (for च). — (L. 13) K₁ शरोत्तरं (for "मं").
 — (L. 14) D₃ त्वाष्ट्रं (for वायुं). B₂ D₀₁ D_{n1} D₈
 तु; D₄, s. 7, 8 च (for [अ]थ). K₁ पत्राणि (for वा-
 जान्यां). K₁ मुखं (for पुङ्खे). — (L. 15) B₁, s.
 D_{n1} [अ]थ (D_{n1} तु) नियाणं; B₈ तु निश्राणं; D₂, s. 4-8
 परित्राणं (for [अ]थ निश्राणं). § K₁-s D₁ विष्यं कृत्वा च
 विश्रामे; D₃ विशुतं चैव निश्राणं (for the prior half).
 § K₁, s. D₁, s. 5 च; B₃ D₃ तु (for [अ]थ). — (L. 16)
 D₈ देवः (for दिव्यं). D₁, s. 7, 8 आरुह्य रथं देवः (D₈
 तूणं) (for the prior half). B₁ -देवमयः; B₁ -देवमयः
 (for "यं"). D₂, s. 4, 5, 7, 8 शुभं (for शिवः). — (L. 18)
 D₇, s. शान्तिकरः (for अन्तकरः). — (L. 19) D₀₁ D_{n1}
 D₃ मुनिभिश्च (for ऋषि*). — (L. 20) § K₁, s. D_{n1}
 D₈, s. महेश्वरं (S₁ "रः"). K₂, s. D_{n2} D₁, s. 2, 5, 8 विभुः;
 D₃ युवि (for प्रभुः).

CRITICAL NOTES AND CORRECTIONS

1

9 ^a) संसाव. Cd संशोच्येति पाठश्चिन्तव्यः.

27 ^{ab}) स्वाधर्षा, obviously सु+आधर्षा 'well assailable', because the lion of the mountain-cave is killed. Though the reading is documented by a small minority of MSS. (K₁: B₂: 4: D₂: D₃: 4) it is suggested by सुधर्षा of D₆ G: M and supported by Cd.

29 ^a) द्रष्टुमावभौ. This periphrasis is apparently an idiomatic expression, in which *drashtum* does not mean 'to see' but 'for being seen'.

49 ^a) तत्त्वण्डं पूरयामास 'filled up the gap' laid open (*apāvṛta*) by the fall of Bhiṣma. The phrase recurs in 7. 42. 6°. Cf. also 7. 101. 38° तत्त्वण्डं पित्र्य-माविशत्.

2

25 ^a) नागकक्ष्या. Usually the expression means elephant-girdle. Monier-Williams renders (see under हस्ति) the word as 'lion' or 'tiger', with which view E. W. Hopkins (*Position of the Ruling Caste in Ancient India* in *JAOS*, xiii, 1888, p. 245) agrees. For this sign on Karna's banner see 7. 6. 9°; 80. 12°; 8. 7. 7^a etc. — ^b) The v. l. to जैत्रं च मे are obviously meant to regularise a defective Vārtmī Pāda, just as S v. l. to दास्याम्यहं in 22^a is meant to recitify a defective Śālinī Pāda. Such attempts at modification *metri causa*, especially in Tristubh-Jagatī verses, are numerous and need not be specified further.

29 ^b) वीरकांक्षं. By this word is generally meant 'garland' (Dev. माला) used in 'Svayamvara' as in 1. 176. 30^{ab} where the qualifying adjective काञ्चन corresponds to हेम here. The Śāradā MS. of Devabodha's commentary (ed. Dandekar, p. 106) on 1. 176. 30, however, adds on the margin: वीरकांक्षं सर्ववराय मालात्पापनं माजनं; if this is accepted, it would explain both पूर्ण and काञ्चन in the present passage. Secondly, the word would mean an auspicious

garland betokening victory, as in 7. 87. 62^a; but in the present passage, in view of माला in the next line, this sense would not be suitable. V. Pisani (*Vāk*, ii. p. 22) refers to the Ādi-parvan passage and gives 'crown' as the meaning of the word; but there is nothing to support his interpretation. — The sight of Kanyā as *prāyātrika* is considered auspicious by the Smṛtis. The idea recurs in a similar context in 7. 58. 20°; 87. 63^d. — The large crop of variants for this line shows that the real purport was missed. Even Devabodha (on 7. 87. 62^a) explains वीरकांक्षं as वीरप्रेमं मयं, अवशिष्टेषु, against what he himself says elsewhere!

3

The incident of Bhiṣma-Karna interview occurs briefly also in 6. 117.

23 ^a) इष्टिहरं युवोरं. Cf. चक्षुर्द्वयं वीरं in 7. 124. 22°; तेजोहरं इष्टिविचं युवोरं in 5. 16. 26°.

5

3 ^a) अर्धपत्तिः. Cd अनुपत्तिः (sic) प्रधानस्वामी; Ca अर्धपत्तिः प्रधानस्वामी.

8 ^a) न *कृते. Our emendation consists merely of the restoration of hiatus which various groups of MSS. attempt to avoid. Similar examples of hiatus are not rare; cf. च कृत्विक् 1. 1. 40°; अस्व कृत्विक् 1. 33. 18°; कृत्विक् कृत्विक् 1. 76. 18°; रावेन्द्र कृत्विक् 5. 149. 29°; etc. — For other such emendations in this book to restore hiatus see 7. 13. 35°; 43. 10°; 47. 27°; 137. 23°.

17 ^a) युक्ताक्षिरसदर्शनात्. दर्शन (at the end of a compound) = aspect or appearance. Cf. नारदादेव-दर्शनात् 1. 2. 98°; बहुगन्धर्वदर्शना 5. 114. 3°. Dev. strangely explains: दर्शनाक्षीतिशङ्कात्!

24 ^a) मयत्रेणा. Cd मयत्रेणा इति प्रायशः पाठः. Cf. 7. 74. 37°.

30 ^a) Read विस्फारयन्.

40 ^a) Cd सुमगानादितैः सौभाग्यवतीभ्यः। सुमगानादिति रिति प्रायशः पठन्ति.

6

4-5. Kṛtavarma, a Vṛṣṇi prince, son of Hṛdika, joined Duryodhana with an Akṣauhiṇi of troops (5. 19. 17), as also did the Kāmboja Sudakṣiṇa (5. 19. 31).

15 It is curious that the Krauñca-Vyūha of the Pāṇdavas is arranged by Yudhiṣṭhira, and not by Dhṛṣṭadyumna, the commanding officer (Senāpati), as is done correspondingly and rightly by Droṇa. Though the official commander, Dhṛṣṭadyumna is neither the chief leader nor director of the fight. On Vyūhas generally see Hopkins, *op. cit.*, p. 212.

42 °) अलातचक्रवत्. Cf. 7. 95. 25°.

7

17 °) गवः शीतारिता इव = 134. 25°. Cf. 130. 6°.

25 °) Śaibyātma is possibly Auśnara Śaibya (7. 9. 65), grandson of Śibi Auśnara mentioned in 7. 118. 30. In that case, who is Śibi also mentioned here (S variant Śaibya), as also in 7. 15. 32 (S variant Śāla) and in 7. 130. 14 (v. l. Śaibya). This Śaibya Auśnara, who sided with Yudhiṣṭhira and attacked Droṇa, is probably to be distinguished from Śaibya Govāsana (7. 70. 38; 6. 17. 20 and notes thereon) fighting in the army of Duryodhana. — A Kāśipati, who was an ally of Yudhiṣṭhira (7. 7. 28), is mentioned in 5. 49. 38, and his horses described in 7. 22. 31; but he should be distinguished from the Kāśirāja whose son was attacked by Dhṛṣṭadyumna (7. 9. 56), Kāśiśa mentioned in 9. 2. 17 among the allies of Duryodhana, as well as from Kāśya Abhibhū (6. 89. 12; 7. 22. 19, 34; 70. 38), or simply Kāśya (7. 24. 43; 5. 168. 21).

8

7 °) अस्त्रं चतुर्विधं. Dev. explains: युक्तायुक्तं करयुक्तम् अस्त्रयुक्तं चेति; Arj. युक्तायुक्तम् अयुक्तम् अवयुक्तम् अन्तयुक्तम्. But in Udyoga अस्त्र (5. 30. 10) and चतुर्विधं (5. 155. 3; 193. 57) are described as *catuspād*, the four parts of the science of archery being described there by Dev. as मन्त्रोपचारमोक्षसंहराश्रयत्वात् पादाः. — °) Cd reads इवाप्तपरं.

8 °) दैवाम्रपरिवारणं. The epic war-chariot, like

its Vedic forerunner, appears to have been provided with a kind of guard or fence-ring (*varūṭha*) to prevent warriors from falling down when engaged in action. The description suggests that the fence-ring was covered with or made up of tough leather like the skin of tiger or elephant. Cf. व्याघ्रचर्मपरीवारा वृताश्च दीपिचर्मभिः 5. 152. 6°. See ABORI xxvi, 1945, pp. 286-87. The expression is very often used, as in 5. 81. 18; 138. 21; 179. 10, etc.

21 °) = (var.) 31°.

9

8 °) वाशितसंगमे. Cf. 7. 117. 20, 31; 134. 47; 152. 15 etc.

38 °) महारथसमाख्यातं = 106. 3°; *समाख्यातो 105. 26°. Cf. 8. 23. 37°.

39 °) Note the peculiar double crasis in एकोपसूत्य; similar instances in तपसोयस्य 1. 170. 14, ततो लकाश्रमे 5. 187. 25, अपसरोपमाः 6. 7. 30, इतोऽङ्कुटः 12. 92. 17, ततोपदिष्टं 12. 124. 29. — °) Dhṛṣṭaketu son of Śiśupāla, deserted the Cedis and alone joined the Pāṇdavas, just as Yuyutsu, son of Dhṛtarāṣṭra and a Vaiśyā, alone went over to the Pāṇdavas (7. 22. 27). Dhṛṣṭaketu is mentioned as a Mahāratha (5. 168. 8) and referred to as Śaiśupālī in 5. 49. 41; 7. 34. 5; 101. 22, 28 etc.

51 °) अनाष्टि 'superior to any check'. The ŚK reading अनाष्टि makes no sense.

64 °) संस्थास्तुचारिषु. P W takes this as a wrong form for संस्थास्तुचारिषु 'along with movables and immovables'. Dev. on 1. 179. 11 (संस्थानचारिषु) explains the phrase as मरणधर्मकेषु. In 3. 207. 12 the reading is संस्थानचारिषु (v. l. संस्थास्तु, संस्था). But the reading given by us is well documented, among other MSS. by Ś and most K.

10

10 °) अवहत्. Dev. takes it in the sense of आवहत् (= ऊढवान्), which is actually the B variant. आ + √वह् = to bring home a bride in 5. 145. 18. See on this word, ABORI, xxvi, 1945, p. 213.

18 °) अश्वशक. Ś Br. appears to use this word to signify 'excrement of a horse'! Here it seems

to mean a particular (disgusting?) tribe of Śakas who were horse-riders (cf. अश्वयुक्ता in 6. 1. 7).

25 ^d) चागमत्. Ca. d read अगमं (= अगमवानमं) which is not well supported by MSS. and remark: आगमादिनि पाठश्चिन्त्यः.

11

22 ^d) एकाग्रमनः. According to commentators एकाग्रमनः = 'sole object' of thought signifies the way of death. Dev. Arj. explain: एकं मरणमेवाग्रमं मार्गो दृश्यः. This meaning would suit the word in 8. 29. 31.

13

8-18 The elaborate likening of a battle-field of slaughter to a river or sea is a bizarre epic simile, which occurs frequently in this Book, e. g., 7. 15. 42-43; 19. 60-61; 20. 31-37; 48. 49-50; 68. 47; 74. 51-53; 83. 29-30; 89. 11-15; 95. 2-4; 113. 15; 131. 119-23; 162. 15-16; etc.

12 ^e) शरीरशरभूद्वादां. The dead bodies wallowing in blood are compared to Śringāṭas floating in water. The Śringāṭa, (called Śringbārā or Śringāḍā in most North Indian languages, and Pāṇi-phal 'water-fruit' in Bengali) designates an aquatic plant (Trapa bispinosa); but the comparison here is to its turbinate triangular nut of blackish brown colour and ligneous texture (hence the appropriateness of the expression शरभू). The S reading 'संघाटं' 'assemblage' is a colourless *lect. fac.*, which does not explain शरभू satisfactorily, although शरीरसंघाटं occurs with v. l. in a similar context in 7. 20. 36^e; 48. 49^e, the word संघाट, corresponding to संघाव in 7. 13. 18^e or संघाव (N v. l.) in 48. 49^e. It is noteworthy, however, that संघाटिका is another name of the aquatic plant Trapa bispinosa.

15 ^b) प्राणिवाणिजसेवितं. The meaning is not clear, although the reading is more or less certain. The v. l. 'वारिज' is facile and weak. According to Monier-Williams वारिज = submarine fire; but the difficulty is that the sea is supposed to contain submarine fire, and not a river. If, however, we take वारिज in the ordinary sense of a merchant, we can say that the creatures (grdhra, śrgāḍa etc.), which roam about in the battle-field, are likened to merchants who

trade in corpses. The fact that these creatures are mentioned again in 16^e need not present a serious objection, for jhāṣa is repeated in 13^d and 16^d.

29 ^d) लाटवत्. Recurs in 7. 28. 6^e. This peculiar (Prakritic) root लाट् (or caus. लाट) 'to toss' or 'to throw' is, as variants in both places show, obviously not relished. It is, however, recognised in the Dhātupāṭha, although not listed in Whitney's *Roots*.

45 वीर्य. Mentioned as a Mahāratha in the army of Duryodhana in 5. 184. 19-20. He is perhaps the same as Paurava Bhṛatṛakṣatra (King of Aṅga) mentioned in 7. 31. 63 (S. c. l. Naiṣadha), although the name is given as Vyddhakaṣatra in 7. 171. 56; 172. 9. He appears to have been slain by Aśvatthāman (7. 171. 64). He should be distinguished from the Saindhava Vyddhakaṣatra, father of Jayadratha (7. 121. 17), and Kekaya Bhṛatṛakṣatra (7. 22. 17; 82. 1), slain by Droṇa (7. 101. 5, 22).

50 ^e) Śārāvāra or Śārāvāraṇa (7. 13. 66; 6. 86. 36) = 'arrow-guard' or shield. Dev. वरं, but वरव in 7. 171. 50; Hopkins, *op. cit.*, p. 304.

57 ^a) वक्षिणपरावर्ज. The Carman (shield) was, like an arrow, amply feathered (परावर्ज) with peacock plumes (वक्षिण) as an ornamentation. As the epithet applies normally to an arrow, ŚK reading, perhaps perceiving the incongruity, altogether omits vāja (= feather of an arrow) and changes it to वरि; वक्षिणवर्ज 'covered with peacock feather'.

59 ^b) The expression प्रवेदिन 'cast away, buried' is already authenticated by its use in 1. 17. 23: 68. 73; 6. 173. 5, as well as in 7. 2. 15 (त्रवेरवत्); 140. 32; 142. 8. The variants show that it was considered an unusual word, 'probably formed irregularly' as प्र+अव+इदिन. See PW and notes on Udyoga p. 737 and ABORI, xxvi, 1945, pp. 289-90.

61 ^a) दृढधनुस्त्वयावर्ज. Refers to Jayadratha.

80 ^e) शाल्यायनि = Śalya, son of Rṣṭyana. A curious etymology of the name is given in 8. 23. 44.

14

23 ^d) पुष्पिताविव किंचुकौ. A simile often repeated: 6. 43. 13^d; 7. 47. 4^d; 71. 17^d; (var.) 83. 20^d; (var.) 99. 10^d; 111. 24^d; 137. 9^d; etc.

15

7 ^a) Śatānika, son of Nakula, should be distinguished from Śatānika, younger brother of Virāṭa (7. 20. 20; 4. 30. 10). The latter, curiously enough, is said to have been slain by Bhīṣma in 6. 113. 24, but he meets with death again at the hands of Droṇa in 7. 20. 32 and of Śalya in 7. 142. 27!

32, 37 Vyāghradatta Pāñcālya, who is mentioned as a warrior in the army of Yudhiṣṭhira in 5. 168. 18, is slain here by Droṇa. He should be distinguished from Vyāghradatta, son of the Magadha king, in the army of Duryodhana, who is slain by Sātyaki (7. 81. 14; 82. 32). — Sinhasena, the Pāṇḍava warrior, killed here by Droṇa, may or may not be the same as Pāñcāla Sinhasena, son of Gopati, whose horses are described in 7. 22. 43. There is another Sinhasena who fought with Karṇa (8. 40. 46).

16

2 ^a) अवहार, a regular term for cessation of fight, 5. 183. 27^a; 7. 32. 3^a.

19 ^a) सुषिद्धेर. Kṣemendra gives the name as सुषिद्ध. — ^{ed}) Suśarman, king of the Trigartas, was evidently not killed by Arjuna in 6. 100. 1 (see notes thereon); and perhaps he survived among the Saṁsaptakas until he was killed by Arjuna in 9. 26. 43. His brothers are mentioned in 7. 17. 20; but no brother of Suśarman appears with the name of Śatānika, as Jacobi supposes. Prasthala appears to be a clan of the Trigartas; in 8. 30. 391^a N reads Prasthala among people of blamable behaviour.

20 ^a) मचेलक. In spite of confusing variants this seems to be the most acceptable form of the name. See v. l. on the word in 8. 4. 47^a and the editor's notes thereon, p. 678. — Kṣemendra has लङ्गिर for लङ्गिर; also त्रिगर्वराज for त्रिगर्व.

29-36 The oath-taking of the Saṁsaptakas may be compared to that of Arjuna in 7. 51. 24-37.

32 ^{ab}) The Smṛti injunctions clearly forbid cohabitation with a woman in menstruation (*rajasvalā*); hence the qualification मोहात्, which word the

Varāha-purāṇa (ed. Venkatesvara Press, 142. 41) also employs in a similar context. But the period (*ṛtu-kāla*) is extended usually to 16 days, of which the first four days are to be avoided (Manu. 3. 45-46). This view is apparently accepted by S reading; and the *Ṛtukāla* in this extended sense is employed in 7. 55. 28^{ab}. — ^c) आहसंगनिकानां. People who assemble at a funeral ceremony and partake of food are deprecated; e. g. in *Padma-purāṇa* (ASS. ed., Ādikāṇḍa 56. 11 = *Kūrma-purāṇa* 1. 17. 11^b-12^a; Caṇḍesvara's *Gṛhasṭha-ratnākara*, p. 344). Da appears to take संगति in the sense of *saṅgama* (sexual intercourse), hence the v. l. आहसैयुनिक. Dev., however, curiously explains in his commentary: अहं स्वर्ध करोमि त्वमपि मर्त्ये सविष्यसीति कृतसमयानां.

34 ^a) The occurrence of the word होरा, which is sought to be replaced in BS by the *lect. fac.* मारु, is interesting; but the sense is obscure. Usually, होरा (Greek *hōrā*, an hour) means the rising of a zodiacal sign at a particular time or its resulting effect; but this meaning is here incompatible, unless the sense intended is 'ignoring the particular zodiacal sign'. Is it possible that it has been used here as equivalent to Greek *hēlios* and signifies the sun?

38 ^a) अपदान्तरं = तत्क्षणं (Dev.).

44 Salyajit is mentioned as a son of Drupada in 5. 168. 22. He is slain by Droṇa in 7. 20. 16.

17

19 ^a) हस्तावाप 'hand-guard' should be distinguished from हस्तवाप (in 5. 23. 21) 'hand-throw' (Dev. सुष्टि), which signifies shooting of several arrows at once. The word recurs in 7. 78. 28^b; 96. 34^{ab} = 140. 28^{ab}; 99. 24^b; 137. 28^d; 145. 42^e etc. See Hopkins, *op. cit.*, p. 262, 273.

31 ^a) कृत्वा मृत्युं निवर्तनं 'making death the (cause of) retreat' (निवर्तनं = निवर्तनहेतुं), or 'making retreat (equivalent to) death', i. e., desisting from fighting only in death. Dev. (on 6. 53. 2) explains: स्वस्य परस्य वा मृत्युयेव निवर्तनं. The phrase recurs in 7. 127. 20^b; 171. 39^d.

18

10 ^a) The spelling मृकुटी or मृकुटि, which occurs

also in 5. 103. 36, appears to be well documented here.

11 ^a) त्वाद्गमलं. Mentioned again in 132. 29, along with Vārūpa, Yānya, Āgneya and Sāvitra weapons: in 163. 28, along with Aindra, Pāsupata, Vāyavya and Vārūpa.

22 ^b) आधोऽऽय. This is one of the instances of irregular epic Visarjaniya Samdhi of *as + ā* resulting in *o*, as in रजोऽऽनीलं 7. 74. 52. Such Samdhis with the word *ātman* (or Ved. *tmān*!) (e. g. सोऽऽत्मानं 5. 149. 42; मूर्छाभितोऽऽत्मानं 7. 153. 12) are common enough, but we have also रजोऽऽय 1. 168. 21; ततोऽऽधनेयिक 1. 2. 66; सोऽऽनीको 1. 49. 17; गौवन-गोऽऽमुखे 1. 71. 22; जलधारासुतोऽऽकुलार् 1. 218. 14; संभृतोऽऽश्रमवासिना 5. 164. 6 (no *v. l.*).

35 ^c) आक्रीड इव रुद्रस्य. Cf. रुद्रस्याक्रीडसंकाशः 7. 100. 39^c.

19

6, 13 Some of the warriors mentioned here are not known elsewhere; hence the large number of variants with regard to the forms of these names. By Naiṣadha is perhaps meant Naiṣadha Bṛhatkṣātra mentioned above (note on 7. 13. 45). Karakarṣa is mentioned in 5. 49. 43 as following Śarabha, brother of the Cedi king; in 6. 80. 31 he is a Pāṇḍava warrior who rescued Cekitāna!

7 ^d) हंसपद. If they are the same people as हंसमार्ग mentioned in 6. 10. 68, then the BS reading हंसपथ would be preferable.

35 ^d) नरीच्यः. N does not approve of this S transference of fem. *i-* to *i-* stem. But this is not unusual in the epics, e. g., शस्त्रः (weapon) 5. 139. 40; 7. 138. 18; शक्ती 5. 152. 3; आयती 5. 39. 7; 7. 134. 56; स्मृती Rām. 5. 15. 33, etc.

20

35 ^d) मांसशोणितकर्दमा. One of the frequent epic descriptive phrases, e. g., 6. 50. 94^b; 162. 15^d; 164. 82; 9. 14. 17^b; 11. 16. 55^d; etc.

40 ^b) प्रमित इव कुधरः = 7. 21. 4^b (acc. sing.) = 7. 38. 28^b = 9. 56. 59^d. Cf. 7. 9. 8^a; 68. 52^a.

43 Curiously enough, we are told that Vasudāna was killed later by Droṇa (7. 164. 84). G. M. perhaps perceived this incongruity and changed the reading accordingly.

46 ^b) The S reading कितव, accepted in our text as an epithet of Yudhiṣṭhira, is interesting. N seeks to avoid this blunt reference to the king's addiction to gambling, but Dev. supports S reading, which does not want to mince matters.

21

27 ^c) दृका इव महानारं. Dev. reads बोका: and explains it as विपीलिका: । महानारं महावप ॥ अथवा बोका दृका: महानारं महागजं. Arj. agrees.

22

19 Abhibhū is the proper name; see 7. 61. 40; 70. 38. Hence the reading अभिभु: in 7. 22. 34 would appear preferable; but Abhibhū is the name of Kāśya and not of his son.

21 Sutasoma, whose origin is described, was the son of Bhīma (Pārtha) and Draupadī, just as Prativindhya of the previous stanza was the son of Yudhiṣṭhira and Draupadī. The other three sons of Draupadī by the Pāṇḍavas are mentioned in 23-25.

27 ^c) The K reading महाकका (for महाकाया), supported by Cd, is a notable variant; for कक means 'a white horse', as in 7. 107. 26. Both Amarakośa and Abhidhāna-cintāmaṇi mention कक as the synonym of a white horse.

29 Sörenson suggests that Saucitti is the patronymic of Satyadhṛti mentioned in 5. 168. 17; but this is not borne out by 6. 89. 12; 7. 22. 29, 32, 34, 48 (Satyadhṛti Kṛaimi), where they appear as names of separate warriors.

46 ^c) Dev. मद्रका: श्वेतसुराः. Cf. मद्रकाः in 58^a.

51 Śaibya Citraratha should be distinguished from (Pāṇḍala) Citraratha, brother of Virāṭa, mentioned in 7. 98. 37, as well as from Śaibya Anānara.

53 ^c) पटकरहन्तारं. Cf. 7. 24. 33^c. The word पटकर, literally meaning a thief or robber, probably denotes a people here.

58 ^b) शरद्वज्रमुदण्डवाः. The S reading शरद्वज्र-

Critical Notes]

(काण्ड) निम्ना ह्याः merely repeats 46^d, and adopts here the reading दण्डधार of 46^d (for दण्डकेतु). If the expression, as Ca. d imply, indicates horses of different regions (Cv देशविशेषोद्भवाः), then सरदण्ड and अनुरण्ड would be names of different countries. We know nothing of Anudanḍa, but Śaradāṇḍa was the name of a country belonging to Śālva in Madhyadeśa (Kāśikā on Pāṇini IV. 1. 173). Nilakanṭha reads सरदण्डानुरण्डः and explains: सरदण्डः सरप्रकाण्ड इव अनुरण्डः घृष्टवत् यथा, मितगौरव्या इत्यर्थः. This is ingenious; but अनुरण्ड in this sense is not recorded independently anywhere, and appears to be a facile invention of the commentator.

24

22 ^d) In 7. 19. 6 the form of the name is Bhūta-varman, which is given by S reading here. Sabhāpati is not a designation but the proper name of a warrior, who is mentioned again in 8. 65. 28 as fighting against Arjuna.

48 ^a) Note the S reading खजाकषा. The खज, खजक or खजाका is a churning stick; possibly some kind of weapon is meant here. See Critical Notes on Karmaparyāy 8. 8. 41^a. Unless there is some technical significance, the traditional शलाका is perhaps as little an actual weapon in warfare as खजाका.

26

6 ^a) Dev. Arj. सहः सोडा, पंचावन्.

8 ^b) Dev. Arj. विस्मितं गवितं in the old sense.

28

6 ^b) अशवाप, lit. 'throwing of arrows'. The v. l. परिवाप or परिवाप shows that its meaning was considered uncertain. Recurs in 1. 180. 12 apparently in the sense of a bow; but here (as in 7. 105. 31; 163. 18), in view of the word वृत्तः or अश्ववत् in immediate context, it should mean a quiver.

39 Note that several lines are inserted here by the Bombay and Kumbhakonam editions, which are given by none of our MSS.

29

19 ^a) सुकर्मविहिताः Nilakanṭha's reading विहिताः

(= tiger) is given only by B₁; but व्याघ्र is already mentioned in the same line.

38 ^d) वृत्तमोकनिव पञ्चगाः. A frequently employed simile to indicate the sharp piercing of an arrow; 7. 111. 15^d; 114. 7^d; 117. 7^d; 140. 29^d, etc. Also 6. 112. 118^d.

40 ^a) Citrasālā ed. reads तदाश्वः, but अश्व has no relevance among beasts of prey. Cf. शस्त्रमालबाधसाः 48. 47^a. — ^d) आबोध = आबोधन 'battle-field'; loss of final syllable metri causa.

31

36 ^b) विभीताः = विगतभयाः (Dev.), apparently भीत = भय.

35

21 ^d) शलभा इव पावकं. A stock epic simile; e. g., 8. 17. 104^d; 11. 25. line 3 of 63^a.

23-25 For explanation of the weapons mentioned here (and in 7. 37. 22; 87. 15; 153. 21-23; 154. 14; 162. 40-41 etc.), see Hopkins, *op. cit.*, p. 269^f; and for the various parts of the chariot mentioned in 31-32 (and also in 37. 5-6; 40. 18; 43. 16-17; 65. 28; 88. 9-10; 97. 21-23 etc.), see the same work, p. 249, 340-42.

27 ^a) पञ्चार्यैश्च पन्नैः. The arrows with five points are obviously compared to five-headed snakes. Cf. 7. 118. 2^d. Rām. (Bom. ed. 5. 38. 25^{ed}). कः क्रीडति सरोषेण पन्नवक्त्रेण भोगिना. The earliest known representation of the five-headed Nāga is to be found in the Barhut reliefs (2nd century B. C.).

44 ^a) = (var.) 45. 5^{ab}.

36

29 There are various Kuru warriors bearing the name Suśeṇa. The present Suśeṇa, with the qualifying description *dirgha-locana* or *dirgha-netra*, is probably not the son of Karna, of whom more is said in Book 8, but son of Dhṛtarāṣṭra, who fights with Bhīma (7. 102. 94). — Both Suśeṇa and Kuṇḍabhedī are not killed here but merely struck down. For निहत or अवधीत in this sense, see 6. 75. 49; 7. 102. 94; 132. 18.

35 ^a) युगाः सिद्धादिता इव = 9. 18. 3^d. See note on 7. 7. 17^d above.

38

30 ^b) कृक्. The reading is documented in G₁ Ms., although the word in the sense of a musical instrument is not found in any lexicon. The *v. l.* कृक् and कृक्च (the last having given rise to the Vulgate कृक्च, a more well-known word!) are perhaps scribal mislections. The reading adopted in 6 95. 41^b is कृक्च (supported by Cd), although कृक् is given there by S.

42

17 ^a) सोत्तरायुधिमिरासुयोधेः सह Dev. (with reference to elephants). Cf. 7. 18. 30^a सोत्तरायुधिनः, where Dev. gives the same explanation.

44

9 Rukmaratha here is the son of Śalya. The expression is used as an epithet of Droṇa (7. 7. 30; 91. 12 etc.) because of his golden chariot (7. 8. 19; 145. 2; 164. 68), as well as of Virāṭa (5. 27. 18); but it is also the name of some princely warriors in 7. 87. 19.

45

21, 23 Krāthaputra is mentioned in 5. 4. 16 as one of the princes to whom Pāṇḍavas should send messengers. Perhaps he has nothing to do with Viśakrātha (7. 19. 13) or Kratha (7. 96. 10), or Krātha, son of Dhṛtarāṣṭra, killed by Bhīma (8. 35. 7, 15) or Krāthi (7. 131. 86). Uncertainty regarding these names naturally gives rise to strange variants.

47

17 ^b) Note the S reading वृक् 'manly, vigorous', accepted in our text, for the rather colourless रणे of N. This Vedic epithet is applied *par excellence* to Karna by S also in 7. 2. 2^d; 123. 30^d; 150. 71^d; 155. 22^d; 24^d; 157. 4^c. But N has वृक् (for Karna) in 7. 103. 20^b (S रणे); 120. 73^c (only in some N); 150. 71^d; 155. 22^d; 24^d; 157. 4^c; 6. 117. 4^b, etc.; 159. in 7. 112. 45^d. It would be better to adopt the

S reading वृक् (for N वृक्) uniformly throughout, as it should be in 7. 114. 77^d, unless the MSS. indication is definitely otherwise.

39 ^a) The general sense of the stanza is that Abhimanyu in the battle-field appeared as if imitating Vāsudeva-Kṛṣṇa, जनार्दन स्वपरः (7. 48. 1). The S reading वासुदेवानुकृति (for अतुभद्रानु) seems to be a conscious emendation, which appears to have spread into B and D; Ś K₁: D₁ read as in text and keep up the Yamaka with क्षुण्णामुभद्रः of the previous line. Devabodha explains: वासुभद्रो वासुदेवः. The fact that B S and some N MSS. change the expression क्षुण्णामुभद्रः appears to indicate that it is a *lect. diff.*, the sense of which was frankly obscure; and this change involved necessary alteration of वासुभद्रानु into वासुदेवानु in the next line. S goes to the length of changing the entire aspect of Pāda ^c into a Vāṇīśāstha Pāda. If we take क्षुण्ण here to mean 'night', as it normally does, then क्षुण्णदा + मुभद्रः or क्षुण्णदासु भद्रः does not make any sense suitable to the context. Is it possible to take क्षुण्ण as an adverb (like *niṣya-dā, sarvadā*) meaning 'for the moment'? In the battle-field the excellent (मुभद्रः) Abhimanyu, with Cakra in his hand (चक्रपाणिः) appeared (वयो) for the moment (क्षुण्ण) as if imitating Vāsubhadra with his Cakra.

48

1 ^a) स्वतानन्दिकरः. S reading स्वतानन्दि- is obviously meant for regularization. In स्वता the fem. *r*-stem is transferred to *ā*-stem; as in 6. 112. 3^b वृत्तेभ्योऽन्वि स्वता. Similar use in Rāmāyaṇa 7. 12. 2. Such transfer of *r*-stem we find in Pali (Geiger, sec. 91) and Buddhist Hybrid Sanskrit (Grammar, sec. 13. 3, 7). For *नन्दि*कर, cf. माद्रीनन्दिकर 5. 49. 30^d.

2 ^b) उच्यतेरिवारुणं. उच्यतेरि would be a tempting emendation, but अरिन् = discus.

7 ^b) कालकेय. It is noteworthy that Śakuni, son of Subala, king of Gāndhāra, is said here to belong to the Kālakeya tribe of Asuras who were slaughtered by Arjuna (7. 49. 18-103. 39) S with some B D MSS. finds the reading incongruous and entirely effaces it. Kṣemendra paraphrases: सुवस्वतानन्दि नरैः कालिकेयैः कथं सः. The सुवस्वतानन्दि people are also mentioned next by Kṣemendra.

Critical Notes]

(Vālmiki); 131. 61; 132. 16; 153. 27; 156. 23.

72

10 °) तालमात्राणि; also 7. 44. 16. See notes on Udyoga 5. 26. 23°. Hopkins, *op. cit.*, p. 270, is not correct in his interpretation of तालमात्र as 'palm long'.

73

28 °) सेरावतशतहदाः. Airāvata is a kind of rain-bow.

75

15 °) असंभ्रमत्. Irregular insertion of augment before the preposition. Nilakantha glosses: उपसर्गात्पूर्वमायोज्यम्! — °) अति = अतिक्रम्य. The function of अति as a Karmapravacanīya is misunderstood; hence the variants.

13 °) उपावर्तयत् 'rolled on the ground'. Recurs as उपावृत् (= लुडित Dev.) in a similar context. See notes on 5. 181. 2.

22 °) सैनिकावृत्. Practically no p. l. A case of epic double Sandhi of ās + a, as in नृपावृत् 7. 130. 35° (practically no v. l.), क्रोथरक्षणावृत् 7. 134. 13° (no v. l.), सिद्धावृत् 7. 134. 80° (no v. l.). Also with अवृत्—हृषितामवृत् 7. 42. 3° (no v. l.), 108. 22° (no v. l.); विमुलामवृत् 7. 134. 4° (no v. l.); विमनामवृत् 7. 164. 91; व्यथितामवृत् 7. 172. 39. These cases may, however, be explained by taking the verbs as instances of augmentless imperfect form भवन् or भुवन्. But cf. त्वरिताविध्यन् 7. 145. 17; बाह्यावृत् 7. 164. 107.

07

31 °) बलाक masc. = crane, being perhaps less familiar than fem. बलाका, gives rise to strange variants.

36 °) विहित. The loss of initial syllable (Apharesis), resulting in *adhi* for *adhi* is mostly metrical, as in उद्ये कर्मणि विहितः 7. 121. 1°; विहितौ रण-मूर्धनि 7. 147. 30°; पादाङ्गुष्ठविहिता 5. 187. 21°; को भवानिह विहितः 1. 13. 18°; नागानां विहितानां 1. 48. 13°; मार्गमावृत् विहिताः 13. 149. 13°. The variants in the present case, especially the entire change of the word in S, are meant to avoid the irregularity.

76

21 °) दृश्य. Cf. 7. 78. 46°. Also 1. 218. 22° (no v. l.). Similarly, चिन्त्य 7. 11. 5°; also 5. 193. 1 (no v. l.).

82

5-6 Here Kṣemadhūrti is slain by Kekaya Brhatsatya; but in 8. 4. 42 he is said to have been killed by Bhīma with his club.

84

24 °) सालम्बुशः. Probably a name or epithet of Alambusa.

29 °) पकमलम्बुसं. Alambusa must be a kind of large and heavy fruit (Dev. फल) likened here to the Rākṣasa of that name. Not lexically recorded. Cf. फलं पकं तरोरिव 7. 98. 56.

85

7 °) तोत्रादिन् इव द्विपः = 7. 121. 10°; 171. 51°. Also 6. 50. 63°; 9. 20. 16° = 9. 25. 20°. Cf. 7. 106. 28°; 149. 15°.

16 °) Cf. 7. 86. 24°.

87

47 °) पञ्चगुणो रथः. Nilakantha vaguely explains: पञ्चगुणसामग्रीकः, while Dev. offers no explanation. Hopkins refers to this passage but does not interpret. In 7. 87. 55 we have mention of five essentials, namely, पीत (having thirst quenched), उपावृत् (rolled on the ground), स्नान (bathed), जम्घान (well fed), विनीतशस्त्र (having darts removed); but they refer to the horses, and not to the chariot itself. The five essentials of a chariot should be Rathin, Sārathi, Aśva, Dhvaजा and Śastra.

88

9 °) For the difference between उपस्य and नीढ of a रथ, see Hopkins, *op. cit.*, p. 238.

89

23 °) कुप्यन्तकः. The expression कुप्यन्तनी occurs

in 3. 16. 22 and probably means one getting wages in base metal (and not in gold or silver).

32 ⁶⁰) = 128. 16⁶⁰ = (var.) 91. 51⁶⁰.

91

16 ^a) Read प्रायाच्छनेः.

47 ⁶¹) As the v. l. indicate, the identity of the Kuru warrior Naiṣādhī, who accompanied Jalasandha on the elephant, is uncertain. He may be the elephant rider Naiṣādhī, who is slain by Bhīma in 8. 43. 71; but he cannot be Ketumat Naiṣādhī, who is killed by Bhīma already in 6. 50. 70. In 7. 156. 2, Naiṣādhī appears from the context (7. 155. 29) to be Ekalavya.

94

6 Several Sudarśanas are found mentioned. Besides Sudarśana, a Kuru warrior, who is called here राजवर, अवनिपालपुत्र and पश्चिमुन्नपौत्र and killed by Sāt-yaki, there is Sudarśana, son of Dhṛtarāṣṭra, killed by Bhīma (7. 102. 99), as well as Mālava Sudarśana, a Pāṇḍava warrior, slain by Aśvatthāman (7. 171. 56, 63). The epithet पश्चिमुन्नपौत्र, the significance of which is not clear, as well as राजवर, recurs applied to Alambusa in 7. 115. 14, 19.

7 ^b) समभिप्रशंसन्. Augmentless imperfect with three prepositions !

95

35 ^a) On शैक्यायस or शैक्य (7. 109. 10), see notes on 5. 50. 8.

97

12 The number of unconvincing variants indicate that the repetition of कृत्वा is original. The phrase कृत्वा संशप्तकान्मिथः = having sworn reciprocally not to recede from fight. Cf. a similar passage in 7. 99. 6⁶⁰.

98

50 ^a) वैतस्त्रिक. A small arrow which was probably वितस्त्रिप्रमाण (वितस्त्रि = 12 aṅgulas or about 9 inches) employed for fighting at close quarters (निष्कृष्टयुद्ध)

145

[1153]

7. 164. 150. Cf. Rāmāyaṇa, ed. Gorresio, 6. 49. 49. Kṣemendra (Droṇa 407) speaks of किञ्चुप्रमाण वेनस (किञ्चु = a cubit).

100

6 ^a) आदिहेतु सन्नेहेषु, 'daily assemblage of troops'; the variants show that the simple meaning was missed. सन्नेहेषु = सन्नेहेषु, Dev.

39 ^b) मूरिचन्दनः, explained by Devabodha as मूरिच्छेदनः, recurs in 7. 128. 34^b.

101

49 ^a) कृम्याहृष्टीत 'seized by paralysis of the thighs', 5. 50. 7.

69 Cf. 7. 165. 49, 103.

102

33 ⁶¹) = (var.) 40⁶¹.

35 ^a) युद्धकेस. Dev. gives a curious etymology of this word : युद्धका धनुर्विषा, तस्मा इन्द्रः अग्रणीः ! The word is supposed to mean 'one who has overcome sleep or sloth (युद्धका)'.

47 ^a) आलम्बिकं 'of exceeding importance, pressing, urgent'. Although this reading is given by a few MSS. only, the variants are strangely discrepant and unconvincing. Dev. supports it as against ŚK. Cf. आलम्बिकेषु 7. 1. 43^d.

69 ^a) But Vinda and Anavinda (of Avanti) are already killed by Arjuna in 7. 74. 25, 29 ! Their mention here, along with the sons of Dhṛtarāṣṭra, led Jacobi to suppose (Mahābhārata, pp. 194, 230) that these were sons of Dhṛtarāṣṭra. They should be distinguished from the Kekaya Vinda and Anavinda killed by Sāt-yaki in 8. 9. 20, 32.

97 In spite of the expression अवधीत, Suśeṇa, son of Dhṛtarāṣṭra, is not killed outright in 7. 36. 29 nor here. Suśeṇa is still alive in 8. 4. 100, and Kṛpā-bhedī in 7. 131. 84.

104

1 ^a) = 9^a.

33 ^a) अश्वच्छन्ना, also 7. 133. 19. अश्वानाम् in the

sense of fight occurs in 5. 136. 24. Hence व्यायच्छन्ति 7. 105. 4; व्यायच्छन्तः 125. 16; व्यायच्छन्तं 22. 2 (S व्यायामेन); व्यायच्छमानस्य 127. 3, 5, etc.

106

45 ^a) Cf. आविच्छलितो यथा 141. 20^d, 150. 51^d; आविधौ शल्लैरेव 143. 16^d. Cf. 7. 48. 6^{ad}. The form आविद् (= आविष्) occurs also in 1. 133. 22.

49 ^a) गूढवादैः = सपैः, Dev.

107

11 ^b) It is strange that the Chitrashala ed. should read अयुजा (for सयुजा) with reference to Kuntī!

30 ^a) समात्रं = रङ्गं. Cf. महारङ्ग 114. 60^a.

108

30 ^{ab}) = 109. 2^{ab}.

109

29 ^a) कौञ्जं पत्रथा इव. Refers to the Himalayan pass through the Krauncha mountain, mentioned also by Kālidāsa (Pūrvamegha 59), which was pierced by Kārttikeya and Paraśurāma, and through which swans are said to pass on to the Mānasa lake. Devabodha's reading कौञ्ज (= कृतादिगृह) is gratuitously fanciful. Cf. हंसाः कौञ्जमिवाविशन् 7. 114. 82^d, where, however, Dev. reads as in text, and explains: कौञ्जं काशिकेयनागद्वारेण हंसा इव.

110

9 ^b) यमकालान्तकोपमं. Cf. यमान्तकनिकासयोः 141. 5^d; कालान्तकयमोपमः 6. 50. 42^d; कालान्तकयमोपमं Rām. 6. 116. 22^b.

114

91 ^b) धनुषां कूर्जतां रणे. Cf. 7. 163. 6^d कायुंकाणां च कूर्जतां. See Kāśikā on Pāp. vii. 3. 59.

115

18 There appears to be some discrepancy or confusion with regard to the identity and slaying of Alambusa. He appears to have been killed by Ghaṭotkaca in 7. 84. 29, but here again he is said to be killed by Sātyaki! He is first mentioned in 7. 24. 57 as fighting against Ghaṭotkaca. In the present

passage Alambusa, however, is mentioned not only as Rājavara (an epithet which Kṣemendra, Droṇa 500, repeats), but also as Pārthiva-putra-pautra, presumably of human ancestry. But curiously enough, he is mentioned again as Rākṣasendra in 7. 140. 16 (S अलायुष); 142. 34 (most S अलायुष or हुलायुष!) Perhaps more than one Alambusa might have been meant. Jacobi (*Mahābhārata*, p. 196) appears to agree with this view, and distinguishes as many as three Alambusas. Alambusa in 7. 83. 15, 23 (cf. 6. 90) is a Rākṣasa, son of Rāyaśrīṅga and brother of Baka Rākṣasa—a description which Kṣemendra (Droṇa 364) follows; but in the present case Alambusa is a king of human descent. It is natural to confuse Alambusa with Alāyudha and Alambala; and this confusion, made mostly by the Vulgate, led Jacobi to suppose a third Alambusa, son of Jaṭāsura. Alāyudha, mentioned as a Rākṣasa king and warrior in 5. 163. 33, is described also as a relation of Baka Rākṣasa (7. 151. 3; वक्रजाता 7. 153. 4; वक्रजाति 153. 33; वक्रस्य दयितः सखा, Droṇa 657, in Kṣemendra). We find him mentioned also in 7. 70. 46 and distinguished from Alambusa. Alāyudha does not actively appear till 7. 151. 1, while Alambusa is mentioned as already killed in 7. 125. 21, though actually killed by Ghaṭotkaca in 7. 153. 32. It is Alambala, killed also by Ghaṭotkaca (7. 149. 31), who is mentioned as the son of Jaṭāsura in 7. 149. 5; so also in Kṣemendra (Droṇa 635). Jacobi ignores Alambala.

116

2 ^a) आनर्त. Sātyaki is called here Ānarta (as also in 9. 17. 80). Ānarta, as the name of a country (Saurāṣṭra) or people, is referred to in 5. 81. 45. Apparently, Sātyaki is supposed to belong to that country as he was a Dāśārha (7. 117. 4) or Yādava (7. 117. 61). But as he was also a Sātvata (7. 116. 27) of the Vṛṣṇi tribe (7. 117. 25, 28, 47), Śūrasena is mentioned as his domicile in 7. 116. 9.

117

12 ^a) अपाचि 'amends, recompense'. In 5. 50. 50, as well as in 7. 149. 7, Dev. explains the word as निष्कृति, Arj. as शोषन. In 1. 46. 41, Dev. explains it as वैरनिर्यातन. The word also means 'respect,

homage', as in 1. 170. 11; 5. 89. 37; 127. 20.

118

30 ^a) Read औशनरो.

36 ^a) कौरवेन्द्राय = कौरवेन्द्रस्य. The genitive is actually found in a limited number of MSS. The use of dative for genitive proper, i. e. in संवन्धे (and not श्लेषे) पक्षे, is not infrequent in Vedic usage, although it is not noticed by Macdonell; e. g., Ś. Br. ii. 6. 4. 5 सा वा अश्वेनी शल्लसी सा ग्रथ्ये विवाये रूपम्, xiii. 1. 5. 1 अश्वे वा एवद्रूपं यदीणा; Baudh. Gr. Sūtra I. 10. 12 वर्ये नवास्तीरे संश्रिता वसन्ति तस्यै नाम गृह्णाति; Hiraṇyakeśi Gr. S. ii. 1. 3 (= var. Pāraskara Gr. S. 1. 15. 8; Āgni-veśya Gr. S. ii. 1. 2) सोम एव नो राजेत्वाहुर्मांसयोः प्रजाः । विदुत्तवक्त्रा आसीनास्तीरे तुभ्यं गङ्गे ॥ In the epic the dative is found for such genitive in connexion with मल्लं and तुभ्यं for मम (मे) and तव (ते), e. g. दृन्ध्यति रिपुस्तुभ्यं 5. 162. 25, वयं तु गुरवस्तुभ्यं 5. 186. 17, etc. as they occur also in the quotations given above from Hiraṇyakeśi Gr. S.

119

9 ^a) Hypermetric.

120

29 ^a) व्यपाश्रितः 'having resorted to', which meaning S reading व्यवस्थितः misses. Cf. व्यपाश्रयः 'refuge, resort' 7. 9. 71; राजनीति व्यपाश्रित्य 7. 127. 19; यो हि पश्ये व्यपाश्रित्य 5. 37. 15.

71 ^a) = 163. 5^d. Cf. Rāmāyaṇa 6. 88. 64. — लघु चित्रं च सुष्ठु च.

72 ^a) वातिकैः perhaps 'sorcerers', is meant as in 5. 62. 21; but in what connexion they come in here is not clear. Dev. explains : दूतैर्वातवज्रमणशीलेः. Cf. 7. 135. 39^d, where Dev. reads वातिकाः and explains : वातिकाः वाताहराः, वातिका इति पाठे स एवार्थः.

86 ^a) विज्ञलज्ज्वल, explained by Dev. ज्वालाप्रालितात्.

121

15 Kṣemendra agrees in omitting here the long Vulgate passage about the illusion of darkness created by Kṛṣṇa. Dev. remarks in this connexion : न च तमःसृष्टिः कचिद्दृश्यते । सा च न प्रामाणिकी । बहुशुक्लकारेण पठन्तीति ।

122

19 ^a) दशधर्मगतेन. Dev. explains : अवसानादिशब्देन पीडितत्वात्. The S variant दश^a is obviously due to misunderstanding.

21, 24 ^a) उपाकुल, उपाकुलम्. Technically, Upa-
karman is the ceremony performed before beginning the study of the Vedas.

39 ^a) कालम् adv. 'timely, seasonably'. Cf. काल-
युक्तं 7. 122. 31^d.

125

15 ^a) पातुप्राप्तानमुत्सहे. As the v. l. show, here we have a confusion between the verbal roots पृ and पू. The form पावितुं is Vulgate attempt at rectification; but the correct form appears to be पवितुं.

127

12 ^a) Cd आत्मविदा (for अस्मविदा), explained as स्वशक्तिविदा.

16 ^a) देवोत्सृष्टः = देवेन प्रसूतः, अनवर्द्धमपारम्भत्वात् Dev.

130

23 Dhruva here is a Kuru warrior, but there is another Dhruva, who is a Pāṇḍava warrior, mentioned in 7. 133. 37.

25 Kṣemendra gives (Droṇa 569) the name of Jayaratha, a Kuru warrior, as Jaladhara.

131

25 ^a) प्रत्यभिन्न 'opposed as an enemy, hostile'. Also 7. 152. 14. Cf. 5. 125. 10.

56 ^a) क्रौञ्चमग्निमुनो यथा. Agni-suta = Kārtikeya. See note on 109. 29.

132

20, 21 The text (132. 21) speaks of five brothers of Śakuni, but actually gives the names of three only. The extra passage 113^a obligingly supplies the names of the remaining two.

133

54 ^a) Bhūti is son of Somadatta, also mentioned

in 7. 36. 5; 140. 6; and 141. 1-13 (killed by Sātyaki).

140

27 °) माधव. Kṛtavarman, son of Hṛdika, is so called because he was a Viṣṇi prince of the Mādhava clan (माधव = मधुगोत्र Dev.). Also 7. 140. 35^d; 145. 58^d (Sātyaki); 146. 4^d, 15^d (Sātyaki); etc.

141

1 °) In the critical notes, read "Cdp. v" for "Cd. v".

142

34 °) अष्टचक्र; also 7. 150. 12. Eight-wheeler chariots are rarely mentioned. But these have special reference to the Rākṣasas Alambusa and Ghaṭotkaca.

144

34 °) पदाती च पदातिनं. Here we have an instance of i-stem transferred to in-stem; hence the number of variants wanting to rectify. But पदातिनं occurs in Rām. 6. 89. 53 (v. l. पदाति); पदातिनौ in Rām. 2. 40. 41 (v. l. पदातौ or पदाती तौ).

145

31 °) Read मा गास्तिष्ठेति.

148

36 °) Read राक्षसाऽपराधराणि and make corresponding corrections in the footnotes.

150

3 °) Read yg.

155

2-3 Although there is good reason for it, this unseemly jubilation of Kṛṣṇa (while the Pāṇḍavas are plunged in grief) is considered by some critics to be a later addition. The real cause of the joy is the fact that Karṇa was constrained to divert the Indra-given Śakti from Arjuna to Ghaṭotkaca who is killed by it. Kṛṣṇa explains this; but since this

reason is somewhat of a selfish kind, a more altruistic reason is added in 7. 156. 26-28, as an afterthought, that Ghaṭotkaca was an evil man who was inimical to Brahmanas and to the performance of Yajña; and it is in the fitness of things that he was killed! But since the passages are given by all recensions and versions, we need not stray here into the sphere of Higher Criticism.

157

10 °) Read अयोधयद्.

31 °) Cd reads: अयं प्रत्ययितः वर्णः शक्त्या चामितविक्रमः and explains: प्रत्ययस्तथेति बुद्धिः, सा जानास्येति प्रत्ययितः। शक्त्या निमित्तभूतया.

158

1 °) अपनीतं = अपनयः, as Cd explains: so दुष्पणीतं = दुनयः in 11°.

159

41 There cannot be much doubt that 1263^a is a substitute passage for 41 (which is in Triṣṭubh), although it is in Anuṣṭubh and inserted after 34. Both the passages are indeed omitted by B. 1. 5 De; Dn; D. 1; but against the omission we have, on the one hand, the testimony of entire S (G missing) and, on the other, of such better types of N MSS. as ŚK (Ś; Ks missing) B. 1. 3 D. 1. 3. The omission is due perhaps to motives of propriety.

161

4 °) कुर्मि. An instance of verbal stem transfer. The form recurs in 5. 180. 26.

9 °) This is merely a repetition, with variation, of 4^d, although कुरु for कुरुन् is syntactically incompatible.

162

11 °) स्वे पराश्व. Dev. accepts this reading of the text.

26 °) सैन्येन रजसा. सैन्येन = सेनाभवेन; see 6. 1. 20 and notes thereon.

44 °) वज्रट, 'armour for horse' Hopkins, op.

cit., p. 258 fn, but 'breast-plate or goad' p. 268 fn.

48-50 अपसव्यं कृ. It is not clear why Hopkins, p. 200 fn, explains this phrase by 'make an attack on one'. Usually अपसव्यं means 'not on the left side, right'. In auguries, evil omen is indicated by movement of animals from right to the left (e. g. अपसव्या मृगाः सर्वे भारतराष्ट्रस्य केशव 5. 141. 16; also 7. 167. 3). The alternative reading in 7. 161. 4¹ is अपसव्यमिमं (= द्रोणं) कुरु, where the plain meaning would be that Arjuna is instructed to keep the enemies on the left (सपत्नान्सव्यतः कृत्वा) and Droṇa on the right (अपसव्यमिमं कुरु). This seems to be the sense of the phrase here also, as well as in 7. 163. 24. Monier-Williams and PW note that अपसव्यं कृ (= प्रदक्षिणं कृ) sometimes means to circumambulate a person by keeping the right side towards him. Such movement in a rite generally implies reverence for the object of circumambulation or belief in the magical efficacy of the act. In the alternative reading of 7. 161. 4¹ it is possible to find the sense of reverence of Arjuna for his Guru Droṇa; but the repetition of the phrase in this and the other passage noted above hardly bears out this interpretation.

163

31 °) अञ्जुनेनाञ्जुनं. Obviously Arjuna is compared to Arjuna himself — an instance of the poetic figure Ananvaya. But Dev. कर्तव्योर्ध्वेन । तेनैव पार्थिवेन वा । उपमानराभावात्.

47 °) Note that पार् is irregularly neuter here.

164

11 °) न लिप्तः. From the context of unfair warfare some commentators would take लिप्तः = विषेण लिप्तः; Cf. 12. 96. 11 नेषुलिप्तो न कर्णो स्यादसतामेतदायुधम्. On the question whether poisoned arrows were used, the evidence is not conclusive; see Hopkins, op. cit., pp. 277-78, 280 fn. The phrase विषतोमर, poisoned dart, occurs only in an inserted passage 543* in the list of weapons enumerated in 5. 153. — वस्तक. The Vulgate reads वस्तिक. which is explained, rather artificially, by Nil. as a loose-headed arrow shot into the bladder (वस्ति). But from old medical works, वस्ति appears to be an in-

jection syringe made of bladder. Undoubtedly some kind of deadly weapon is meant. Cf. 5. 152. 7 (where the reading is वस्ति).

147 °) एकविंशति. The number of manœuvres actually mentioned in the text is only 10, to which the additional passage 1314* adds three more. Both Dev. and Nil. accordingly mention and explain 13 kinds. See notes on 6. 50. 45 and Hopkins, op. cit., p. 286, for some of these sword-manœuvres.

165

13 °) हनोत्राः. Although the reading suits the context, the variant हनोत्राः appears to be better authenticated by MS. evidence.

49 Cf. 7. 101. 69; 165. 103.

96 °) सर्वं मद्रं ते. Although this reading is given by a very small number of MSS., it is probable, in view of the strange character of discrepant readings given by various groups of MSS.

109-115. This narration is a repetition, with some verbal changes, of 7. 164. 67-70, 106.

117 °) Among N MSS., Ks B D have the unusual word आकन्दे (turmoil), and some K तन्नामपीहितः. The S reading, accepted in the text, is perhaps a later attempt at improvement, but it is consistent.

166

42 °) सकल्यं. Perhaps सकल्य is a mislection for सकल्य, in which phrase कल्य, as explained by Nil., is a technical term which signifies प्रयोग. Dev. reads सकलं and explains it as समोश्च in accordance, apparently, with the dictum that the science of archery consists of four constituents (pādas), namely, यन्त्र, उपचार, मोक्ष and संहार.

167

5 °) कर्षकथा (should be read as one word). Dev. कर्षकथा कर्षं कर्षयति विवादः.

168

4 °) The variants क्षान्त, (क्षान्तः or क्षन्ता) क्षोभयि arise perhaps from misunderstanding, while क्षोभय and असायु appear to be attempts at improvement.

By त्रिभुवि साधु, Dev. understands देवदिजयुरुषु.

170

18 *) कर्णायसमया युद्धाः. Dev. explains as पापाण्योलकाः; 'iron balls' (also called *ayoguda*), used as projectile. See Hopkins, *op. cit.*, p. 295 f.n.

29 *) अवसत्स्यदि. Dev. also accepts this reading and explains: अवसादे वास्यामि । पाठान्तरमर्वाचोन्नम् ।

46 *) By अनया is meant गद्या, as some variants actually clarify.

171

34 *) S preserves the hiatus; N unnecessarily repeats सः in order to avoid the hiatus.

55 *) Perhaps irregular for कुञ्जरं मर्दितं. The T Ga. 4 reading कुञ्जरमर्दिना is obviously an emendation.

172

59 *) The text-reading is found in a very small number of MSS. Even if it is not the most satisfactory, it is selected because the different readings given by different small groups of MSS. are hardly more suitable.

67 *) It is noteworthy that the text-reading वैत्तपात्वं is given only by B, but it is most likely as being a somewhat unusual expression.

86-90 This is perhaps the earliest recorded reference to the *Linga*-worship, in which the epic Śiva is conceived as a phallic deity. See also 7. 173. 83-85, 92, 94; B. 13. 14. 27-35, 161. 16. Hopkins is not justified in his conjecture that these passages are mere interpolations which should be disregarded. If they are additions, they must have got into the epic text before our present manuscript-tradition begins; for both the N and S recensions include them. See S. K. De in *Our Heritage* (Bulletin of Postgraduate Research Dept., Calcutta Sanskrit College), Vol. i, pt. i, pp. 7-11.

173

4 Cn explains: निघ्नतः शत्रून्निघ्नति पाठे शरीरेः शत्रून्निघ्नतो यमाग्रतो दान्तं पुरुषमहं लक्षये इत्यन्वयः ।

59 This curious myth of Śiva as a child in the lap of Umā need not signify any implication of a cult of the Mother Goddess.

93 Dev. accepts this reading and explains: प्राणिनां शरीरेषु महादेवो वायुरूपो विषमस्थः प्राणादिरूपेण पञ्चधा व्यवस्थितः । तथा समस्तुल्यरूपतया । पञ्चत एव न द्वित्रादिसंख्यया स्थितः । किंभूतेषु शरीरेषु-विषमस्थेषु उत्तममध्यमरूपेषु । नास्योत्तमादिषु न कश्चिद्विशेषोऽस्ति । न केवलं शरीरेषु प्राणापानशरीरिष्वपि समविषमप्रकारः । अत्र प्राणापानशब्देन मनोयुद्धवर्द्धकाराः पञ्चात्मन उपलक्ष्यन्ते । त एव शरीरिणः संधारकमेरकत्वात् संवेद्यन्ते सर्व-मिति ॥

APPENDIX (cont.)

[App. 20 A ought to have come on p. 1137 before App. 21; but it was passed over through oversight, and is now printed after the Notes, on p. 1159.]

20 A

After 7. 131. 99, K₄ B Dc₁ Dn D₁ s. s. s. ins. :

ततो घटोत्कचः कुदो रक्षसां भीमकर्मणाम् ।
द्रौणिं हतेति महतीं चोदयामास तां चमूम् ।
घटोत्कचस्य तामाज्ञां प्रतिगृह्णाथ राक्षसाः ।
दंष्ट्रोज्ज्वला महावक्त्रा घोररूपा भयानकाः ।
व्यात्तानना दीर्घजिह्वाः क्रोधतान्नेक्षणा भृशम् । [5]
सिंहनादेन महता नादयन्तो वसुंधराम् ।
हन्तुमभ्यद्रवन्द्रौणिं नानाप्रहरणायुधाः ।
शक्तीः शतघ्नीः परिधानशक्तीः शूलपट्टिशान् ।
खड्गान्गदा सिन्धुपालान्मुशलानि परश्वान् ।
प्रासानसींस्तोमरांश्च कणपान्कम्पनाशितान् । [10]
हुलान्मुशुण्डयश्मयुडान्स्थूणाः कार्णायसीस्तथा ।
मुद्रांश्च महोघोरान्समरे शत्रुदारणान् ।
द्रौणिमूर्धन्यसज्जन्त राक्षसा भीमविक्रमाः ।
विशिषुः क्रोधतान्नाक्षाः शतशोऽथ सहस्रशः ।

तच्छब्दवर्षं सुमहद्रोणपुत्रस्य मूर्धनि । [15]
पतमानं समीक्ष्याथ योधास्ते व्यथिताभवन् ।
द्रोणपुत्रस्त्वसंभ्रान्तस्त्रुपं घोरमुत्थितम् ।
शरैर्विध्वंसयामास वज्रकल्पैः शिलाहितैः ।
ततोऽप्यैव विशिखैस्तुणं स्तणपुंक्षैर्महामनाः ।
निजघ्ने राक्षसान्द्रौणिर्दिभ्यास्त्रप्रतिमन्त्रितैः । [20]
तद्गणैरर्दितं यूयं रक्षसां पीनवक्षसाम् ।
सिंहैरिव बभौ मत्तं गजानामाकुलं कुलम् ।
ते राक्षसाः सुसंकुद्धा द्रोणपुत्रेण ताविताः ।
कुद्धाः स्म प्राद्रवन्द्रौणिं त्रिषांसन्तो महाबलाः ।
तत्राद्भुतमिमं द्रौणिर्दंशयामास विक्रमम् । [25]
अशक्यं कर्तुमन्येव सर्वभूतेषु भारत ।
यदेको राक्षसीं सेनां क्षणाद्रौणिर्महाक्षविद् ।
ददाह् ज्वलितैर्बाणै राक्षसेन्द्रस्य पञ्चतः ।
स दहन्नाक्षसानीकं रराज द्रौणिराहवे ।
युगान्ते सर्वमृतानि संवतेक इवानलः । [30]
तं दहन्तमनीकानि शरैराशीविषोपमैः ।

20 A

(L. 1) D₈ हैडिभिर्भीमविक्रमान् (for the post. half).
— (L. 2) K₄ D₁ s. s. s. वत वत (for द्रौणिं हत). D₈
नोदयामास (for चो). D₁ s. स्वां (for तां). — (L. 3) B₁ s. [आ]शु; D₈ तु (for [अ]थ). — (L. 4) B₁
Dc₁ D₈ दंष्ट्रोज्ज्वल- (for "ज्वला). Dn₃ मयावहाः (for
"नकाः). — (L. 5) D₁ दीर्घः; D₈ दीप्त- (for दीर्घ-).
B₁ युजाः (for -जिह्वाः). Dn₃ दीर्घेक्षणा (for -तात्रे).
— (L. 6) K₄ D₁ s. नमस्तलं (for वसुंधराम्). — (L.
7) D₈ युद्धम् (for हन्तुम्). K₄ नानाप्रहरणायुधं (for
the post. half). — (L. 8) D₈ शूल- (for शूल-).
— (L. 9) K₄ Dn₃ D₁ s. s. s. भिडि (D₁ s. "ड) पालान् (for
भिन्दिता). K₄ B₁ s. Dc₁ Dn₃ D₈ नुतलानि; B₁ s. सुप
(for मुश). Dc₁ D₁ s. परस्वान्. — (L. 10) D₈
प्राशान् (for प्रासान्). B₈ कुणपान्कचास्तथा; D₈ कर्णे-
वान्कांचनार्थितान् (for the post. half). — (L. 11) K₄
B₁ s. स्थूलान्; D₁ s. हलान्; D₈ हुंडान् (for हुलान्).
D₁ s. मुशुंवीक्ष; D₈ मृशुंल्वचम- (for मु). K₄ Dc₁
गदा-; Dn₃ D₈ -युडा- (for -युडान्). K₄ D₁ s. s.
स्थूणान्; B₈ स्थूण-; Dc₁ Dn₃ स्थूणाः. D₈ कर्णावसांत
(for कार्णायसीत्). — (L. 12) D₈ -दावणान् (for

-दाव). — (L. 13) D₁ s. संभ्रता (D₈ "स्त्र-) (for
[अ]सज्जन्त). D₈ राक्षसा विक्रमास्तथा; D₈ राक्षसा भीम-
रूपिणः (for the post. half). — (L. 15) D₁ s. वनस्तु
शरवर्षं ते (D₈ "वै तु) (for the prior half). — (L. 17)
K₄ D₁ s. हि (for तु). Dn₃ विक्रांतस्य; Dn₃ D₈ संभ्रांतं
(D₈ "तद्य) (for [अ]संभ्रान्तस्य). K₄ Dc₁ Dn D₈ वच्छिष्टं
(for उत्थि). — (L. 18) D₁ शिलासितैः (for "शितैः).
— (L. 20) Dn₃ निजघ्नु (for "घ्ने). — (L. 21) B₁
पूर्व; D₈ बुद्धं (for यूयं). — (L. 22) B₁ सिंहैरेव (for
सिंहैरिव). — (L. 23) K₄ D₁ s. उदा ते (D₁ s. नतने)
राक्षसाः कुद्धा (for the prior half). D₈ s. पीडिताः (for
ता). — (L. 24) B₁ s. Dc₁ संप्राद्रवन्; D₈ सम्राद्रवन्
(for ल प्राद्र). D₈ कुद्धायाः प्राद्रवन्द्रौणिं (for the prior
half). Dn₃ om. (hapl.) from त्रिषांसन्तो up to द्रौणिर्
(in line 27). K₄ D₁ महाबलं (for "बलाः). — (L.
28) B₁ D₁ s. s. अद्भुततमं. — (L. 26) B₈ सर्वभूतेन
"तेषु). — (L. 27) D₈ क्षण (for क्षणम्). D₈ महाबलः
(for "लविद्). — (L. 28) B₈ (marg. as above);
निजितैर् (for ज्वलितैर्). — (L. 29) K₄ D₈ वदन्;
Dc₁ हता; Dn₃ दहन् (for दहन्). — (L. 31) Dc₁
निर्दहन्तम् (for तं दहन्तम्).

